university of groningen

umcg

University of Groningen

Arnulfus van Oudenburg, bisschop van Soissons (1087), mens en model

Nip, Renée Ineke Apolonia

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version
Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:
1995

Link to publication in University of Groningen/UMCG research database

Citation for published version (APA):
Nip, R. I. A. (1995). *Arnulfus van Oudenburg, bisschop van Soissons (1087), mens en model: een bronnenstudie*. s.n.

Copyright
Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment.

Take-down policy
If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): http://www.rug.nl/research/portal. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

Download date: 10-11-2026

RIJKSUNIVERSITEIT GRONINGEN

ARNULFUS VAN OUDENBURG, BISSCHOP VAN SOISSONS (†1087), MENS EN MODEL

Een bronnenstudie

Proefschrift
ter verkrijging van het doctoraat in de Letteren
aan de Rijksuniversiteit Groningen
op gezag van de Rector Magnificus Dr. F. van der Woude
in het openbaar te verdedigen op
woensdag 21 juni 1995 des namiddags te 1.15 uur precies

door
Renée Ineke Apolonia Nip
geboren op 21 juni 1945
te Groningen

Promotores: Prof. dr. L.J. Engels
Prof. dr. D.E.H. de Boer

waar best du bleven?

Ter nagedachtenis aan mijn broer Hans (1946-1971)

Woord vooraf

Dit onderzoek is voortgekomen uit het sinds lang bestaande samenwerkingsverband tussen de vakgroep Mediaevistiek (RUG) en de uitgeverij Corpus Christianorum. De heilige Arnulfus heeft een bijzondere betekenis voor deze uitgeverij, die gevestigd is in de Sint-Pietersabij te Steenbrugge en opgericht door de toenmalige abt, E. Dekkers. Deze abdij is in 1934 in de rechten getreden van het voormalige klooster Oudenburg, waarvan Arnulfus de grondvester is geweest. Behalve door Dekkers werden er verkennende studies verricht door R. Vander Plaetse, die moest concluderen dat een dergelijk onderzoek zich niet met zijn werkzaamheden voor de uitgeverij liet combineren. Niet zonder spijt heeft hij het mij overgedragen en mij met raad en daad bijgestaan. Bovendien leerde hij mij het land kennen, waar Arnulfus eens rondtrok. Ik dank hem en zijn vrouw voor hun hartverwarmende gastvrijheid. Zij hebben mij wel eens doen twijfelen aan de uitspraak van de Commissaris van de Koningin in Groningen, H.J.L. Vonhoff, dat er niets boven Groningen gaat. Verschillende keren mocht ik op de voormalige kloosterboerderij van de Sint-Pietersabdij, de Sint Arnoldushoeve, in Brugge verblijven, waar ik de benedictijnse gastvrijheid genoot. Dankbaar heb ik gebruik gemaakt van de welvoorziene kloosterbibliotheek.

Aan velen ben ik schatplichtig. De zo vroeg overleden dr. E.R. Smits schonk mij alle vertrouwen en nam de begeleiding van het onderzoek voortvarend ter hand, terwijl prof. dr. M.B. de Jong, in afwachting van de benoeming van een hoogleraar Middeleeuwse geschiedenis in Groningen, een oogje in het zeil hield. Ik ben blij dat zij in de leescommissie zitting heeft willen - nemen en dank haar en de andere leden, prof. dr. L. Milis en prof. dr. P.H.D. Leupen, voor hun bereidwilligheid en behartenswaardige opmerkingen. Mijn beide promotoren, prof. dr. L.J. Engels en prof. dr. D.E.H. de Boer, zagen zich voor de taak gesteld zich in korte tijd in een al gevorderd onderzoek te moeten inwerken. Ik ben hen zeer erkentelijk voor hun inzet en hoop hen niet teleur te stellen. Het interdisciplinaire karakter van mijn onderzoek heeft mijn horizon verbreed. Ik dank professor Engels, die steeds nieuwe filologisch vensters voor mij opende, voor zijn geduld en standvastigheid en professor de Boer voor zijn nimmer aflatend enthousiasme. Beiden ontnamen ze mij iedere kans over het welslagen van deze onderneming te tobben.

Ik ben de Groninger mediaevisten dankbaar dat zij telkens weer een gewillig en kritisch oor hadden voor mijn bevindingen. Enkelen, die mij meer dan eens in hun specialistische kennis lieten delen, wil ik hier noemen: dr. F.J. Bakker, dr. B. Ebels-Hoving, dr. Jos. M.M. Hermans, dr. E.M.C. van Houts, dr. A. B. Mulder-Bakker en dr. I. van 't Spijker. Anderen hielpen mij de weg te vinden en ik dank daarvoor met name A. Bondéelle-Souchier, dr. G. Declercq, prof. dr. Th. De Hemptinne, drs. M. Jong en prof. dr. G. Klaniczay. Voor de vertaling in het Frans van de samenvatting ben ik drs. J.A.M. Veltmaat en prof.dr. M. Gosman dank verschuldigd.

Dit onderzoek had ik niet tot een goed einde kunnen brengen zonder de assistentie van de medewerkers van verschillende instellingen. Behalve aan de Universiteitsbibliotheek in Groningen denk ik daarbij in het bijzonder aan de Archives Départementales de l'Aisne in Laon, de Bibliothèque Municipale te Soissons, de Stadsbibliotheek en het Rijksarchief te Brugge, het Grootseminarie in Brugge en het Institut de Recherche et d'Histoire des Textes in Parijs.

Tot slot dank ik mijn kinderen, vrienden en familie voor hun uithoudingsvermogen en steun. Anton, Clemens, Vincent en Irene hielden mij op het goede spoor en hielpen mij de juiste proporties niet uit het oog te verliezen. Zonder iets aan het aandeel van de anderen af te willen doen, noem ik speciaal Clemens, die bereid was de rol van geïnteresseerde leek op zich te nemen en het boek te becommentariëren. Voorlopig zal hij de enige zijn die uit zijn hoofd eruit kan citeren. Bovendien voorzag hij het van de gewenste afbeeldingen en hielp mij over de drempel om eindelijk eens alle mogelijkheden van Word Perfect te verkennen.

Inhoud

Lijst van gebruikte afkortingen

1. Inleiding: een kennismaking 9
Scenes uit een heiligenleven 9
De status quaestionis 16
Vooruitblik 21

2. De aard van de bronnen 24
Hagiografie: een historiografisch genre 25
De hagiografische werkwijze 30
Werkelijkheid en waarheid 34
Besluit 40

3. Het ontstaan en de overlevering van de vita 42
Het hagiografisch dossier 42
De *Vita Arnulfi* 44
De vita brevior 46
De vita longior 50
De relatie tussen de vita brevior en de vita longior 54
Het auteurschap 65
De auteurs 71
Besluit 75

4. Geboorte en afkomst 77
Vlaanderen in de eerste helft van de elfde eeuw 77
De geboortedatum van Arnulfus 79
De familie van vaderszijde 83
De burcht van Oudenaarde 85
De afstamming van de heren van Oudenaarde 89
De familie van moederszijde 92
De *Genealogia* 94
De geboorte 101
Besluit 103

5. Een ridder treedt in 105
Bekeerde ridders 107
Vlaanderen in de tweede helft van de elfde eeuw: Robrecht de Fries 111
De intrede in Saint-Médard 123
Besluit 129

6. Monnik, abt en kluizenaar 131
Kluizenaars 134
Abt van Saint-Médard 140
Opnieuw kluizenaar 149
Besluit 159

7. Bisschop van Soissons 161
Noord-Frankrijk in de elfde eeuw 162
Bisschopsbenoemingen 168
Verkiezing en wijding 172
Het episcopaat 180
Besluit 188

8. Arnulfus in Vlaanderen 189
De perikelen in Terwaan. 189
De vredestichter 195
De godsvredebeweging 198
De godsvredebeweging in Vlaanderen 200
Oudenburg 205
Besluit 211

9. De heiligverklaring 213
Lambertus, bisschop van Noyon en Doornik 217
Lisiardus, bisschop van Soissons 221
Godsvrede- en communale beweging 224
Arnulfus, de vredestichter 228
Hariulfus, abt van Oudenburg 230
Besluit 233

10. Samenvatting en conclusies 235

Résumé. 244

Bijlage 1. Diplomatische editie van BHL 703 naar hs. A 252
Bijlage 2. Het hagiografisch dossier 281
Bijlage 3. Vergelijking van de capita-indeling van BHL 703 en 704 284
Bijlage 4. Voorbeelden van de vergelijking van BHL 703 en 704 286
Bijlage 5. Overzicht van de varianten in de brief van Hariulfus aan Rodolfus van Reims en de prologen van Lisiardus 290

Tabellen en kaarten

Bronnen en literatuur

Index

Gebruikte afkortingen

AASS	Acta sanctorum
AASS OSB	Acta sanctorum ordinis sancti Benedicti
AB	Analecta Bollandiana
AESC	Annales. Economies, sociétés, civilisations
ASEB	Annales de la Société d'Emulation de Bruges
BHL	Bibliotheca hagiografica latina antiquae et mediae aetatis 2 dln. (Subsidia hagiographica 6, Brussel 1898-1901); Supplementum (Subsidia hagiographica 12, Brussel 1911); Novum supplementum (Subsidia hagiographica 70, Brussel 1986)
CCL	Corpus christianorum series latina
CCM	Corpus christianorum continuatio mediaevalis
CSEL	Corpus scriptorum ecclesiasticorum latinorum
HZ	Historische Zeitschrift
LMA	Lexikon des Mittelalters
MGH LL	Monumenta Germaniae Historica libelli de lite imperatorum et pontificum saeculis XI et XII conscripti
MGH SS	Monumenta Germaniae Historica scriptores
MGH SRM	Monumenta Germaniae Historica scriptores rerum Merovingicarum
NAGN	(Nieuwe) Algemene geschiedenis der Nederlanden
PG	Migne J.P. ed. Patrologiae cursus completus ... series graeca
PL	Migne J.P. ed. Patrologiae cursus completus ... series latina
RB	Revue bénédictine
RBPH	Revue belge de philologie et d'histoire
RHE	Revue d'histoire ecclésiastique
RM	Revue Mabillon
SC	Sources chrétiennes

1 Inleiding: een kennismaking

Pange lingua gloriosa / confessorum gaudia / inter quos floret ut rosa /Arnulphus in gloria / possidendo fructuosa / meritorum praemia.
(Bezing, mijn tong, de glorievolle vreugden van de belijders, in wier midden Arnulfus in de heerlijkheid bloeit als een roos, in het bezit van de vruchtvolle beloningen voor zijn verdiensten.)
(hymne ter ere van Arnulfus van Soissons)[1].

De heilige Arnulfus, bisschop van Soissons, is in België en Noord-Frankrijk geen onbekende. Zijn levensverhaal is al dikwijls verteld. De basis daarvoor wordt gevormd door de *Vita Arnulfi episcopi Suessionensis*, die in de twaalfde eeuw moet zijn voltooid. Als de auteurs daarvan worden Lisiardus, bisschop van Soissons (1108-1126) en Hariulfus, derde abt van Oudenburg (1105-1143) beschouwd, die daarmee de canonizatie van Arnulfus hebben bewerkstelligd. Volgens dit heiligenleven werd Arnulfus kort voor het midden van de elfde eeuw in Tiegem, bij Oudenaarde aan de Schelde, geboren. Nadat hij enige tijd als ridder in het gevolg van zijn doopvader en verwant, Arnulf, heer van Oudenaarde, had gediend, trok hij naar Frankrijk, waar hij in de abdij Saint-Médard bij Soissons intrad. Na de dood van abt Reynaldus (1040-c.1076) werd hij tot diens opvolger gekozen. In 1081 werd hij door de pauselijke legaat, Hugo van Die, tot bisschop van Soissons gewijd. Enkele jaren later reisde hij op last van paus Gregorius VII (1073-1085) naar het Vlaamse kustgebied om een verzoening tot stand te brengen tussen graaf Robrecht de Fries (1071-1093) en enkele opstandige edelen en geestelijken van het bisdom Terwaan. In 1084 ontving Arnulfus uit handen van Radbodus, bisschop van het dubbelbisdom Noyon en Doornik, de Sint-Pieterskerk van Oudenburg, niet ver van Ostende, om daar een kloostergemeenschap te vestigen. Hij stierf op 15 augustus, de dag waarop het feest van Maria's Hemelvaart werd gevierd, en daarom vindt de herdenking van zijn sterfdag een dag later, op 16 augustus plaats. Op deze dag werd hij in 1087 in de kerk van Oudenburg begraven. Dit alles staat van oudsher in de vita te lezen. Na een moeizame procedure werd Arnulfus op het concilie van Beauvais in 1120 als heilige erkend. Op 1 mei 1121 werd zijn gebeente in de kerk van de Sint-Pietersabdij in Oudenburg uit het eenvoudige graf in de aarde genomen en plechtig bijgezet; de elevatie en translatie werden verricht door Lambertus, bisschop van Noyon en Doornik.

Scenes uit een heiligenleven

Arnulfus is een veel voorkomende naam en ter onderscheiding van andere heiligen van die naam wordt deze Arnulfus meestal Arnold(us) of Arnoud van Tiegem of van Oudenburg genoemd, naar

[1] Chevalier, *Repertorium*, II, 284 nr. 14440; ed. Cuperus, *AASS* Augusti lll, 222; ed. trl. Ferrant, *Vie* II, 289-292.

de plaatsen die tevens de belangrijkste centra van zijn verering zijn[2]. In Frankrijk is de bisschop van Soissons bekend als Arnoul d'Audenarde of de Pamele, naar het geslacht waaruit hij stamde[3]. In deze studie verwijst de naam Arnulfus naar deze heilige en zullen zijn talrijke naamgenoten met een nadere toevoeging worden aangeduid.

Arnulfus wordt momenteel in België vooral vereerd als de beschermheilige van de bierbrouwers. In geen van de twee overgeleverde redacties van de oude vita is een aanknopingspunt voor dit patronaat te vinden; de oudste vermeldingen dateren uit de vijftiende eeuw[4]. Daardoor valt het, evenals de pas vanaf de late middeleeuwen gedocumenteerde Arnulfus-iconografie[5], buiten het bestek van deze studie, die zich beperkt tot de periode van ongeveer 1040 tot ongeveer 1140, de tijd waarin Arnulfus leefde, zijn heiligverklaring tot stand kwam en de vita geleidelijk haar tot in de vijftiende eeuw geldende vorm kreeg.

In zekere zin kan dit boek worden gezien als een vervolg op de levensbeschrijving van Arnulfus, die Jules Ferrant in 1887 bij de viering van het achtste eeuwfeest van de dood van de heilige het licht deed zien[6]. In zijn voorwoord verklaarde Ferrant dat hij de heilige recht wilde doen door het ware verhaal over hem te vertellen, omdat er slechts korte en onvolledige levensbeschrijvingen voorhanden waren[7]. Hij baseerde zich op de latijnse levensbeschrijving, de *Vita Arnulfi episcopi Suessionensis*, in de redactie die in 1731 door de Bollandist Willem Cuypers in de *Acta Sanctorum* was uitgegeven[8]. Deze wordt hier verder aangeduid als de *vita longior* (BHL 704), ter onderscheiding van een kortere redactie, de *vita brevior* (BHL 703)[9]. Door de nauwgezetheid waarmee Ferrant zijn bron volgde, onderscheidt zijn levensbeschrijving zich van de meeste

---

[2] Zie bijvoorbeeld Meulemeester, *Nationaal Biografisch Woordenboek* 14, 6: Arnoldus van Tiegem.

[3] Zie bijvoorbeeld Balteau, *Dictionaire de biographie française* III, 946: Arnoul de Pamèle.

[4] Meulemeester, 'Een inleiding', 140; Smits, 'Arnoldus', 158.

[5] Meulemeester, 'Een inleiding', 140 en 157; Smits, 'Arnoldus', 158.

[6] J. Ferrant, *Un Saint de la Flandre au XI^e siècle. Vie de Saint Arnold ou Arnulphe. Evêque de Soissons*. 2 dln (Brugge 1887).

[7] Ibidem, 4.

[8] Ibidem, 6-8; *AASS* Aug. III, 221-59.

[9] In het vervolg zal naar de *vita longior* (BHL 704) worden verwezen in de editie van Mabillon, *AASS* OSB VI.II, 502-555, door in romeinse cijfers het nummer van het boek gevolgd door dat van het betreffende hoofdstuk tussen haakjes in de tekst weer te geven. Deze editie is de beste die beschikbaar is en is ook door Cuypers gebruikt. Vergelijking met de handschriften heeft uitgewezen dat zij weliswaar verouderd is, maar over het geheel genomen een betrouwbare tekst van de de *vita longior* biedt. De *vita brevior* (BHL 703) is, zoals in hoofdstuk 3 zal blijken, niet in een voor het doel van deze studie bruikbare editie voor handen. Daarom wordt in bijlage 1 een diplomatische editie van de tekst naar het enige bekende handschrift (A) gegeven. Voor de verwijzingen hiernaar zal tussen haakjes in romeinse cijfers de deels gereconstrueerde hoofdstuknummering worden opgenomen die in de linkermarge van het transcript te vinden is.

andere in een volkstaal geschreven levens van Arnulfus. Hij streefde er tevens naar het leven van de heilige in een historisch kader te plaatsen. Arnulfus was volgens hem niet alleen een groot heilige, maar ook één van de markantste persoonlijkheden uit de elfde eeuw[10]. Een historische studie kan men zijn boek echter niet noemen. Ferrant beschreef om het zo te zeggen niet het leven van een mens, maar van een heilige. Hij beschouwde zich als een hagiograaf en hield er dezelfde opvatting van zijn taak op na als de middeleeuwse hagiografen. Hij zag het als zijn doel de waarheid te vertellen over de betrekkingen tussen de heilige en God[11]. De betrouwbaarheid van de *Vita Arnulfi* stond niet ter discussie. De auteurs waren bijna tijdgenoten van Arnulfus en hun verhaal, dat met oprechte bedoelingen was geschreven, was aan zoveel betrouwbare getuigen en autoriteiten voorgelegd, dat een beter getuigenis nauwelijks denkbaar leek[12]. Ferrant wilde de lezers bekend maken met een heilige 'dont la vie est si propre à nous stimuler vers la vertu, à nous attacher à notre sainte foi, et à nous faire aimer l'Eglise de Jésus-Christ'[13]. Hij zocht niet, zoals in deze studie de bedoeling is, naar de historische persoon die tot een heilig voorbeeld was geworden.

Een tweede hoogtepunt van de feestelijkheden ter gelegenheid van het achtste eeuwfeest in Oudenburg, waarvoor Guido Gezelle, die verschillende gedichten aan Arnulfus en andere Vlaamse heiligen heeft gewijd, een loflied op Arnulfus als vredestichter had geschreven[14], was ongetwijfeld de 'Historische & Godsdienstige Stoet' die op 18 en 21 augustus 1887 door Oudenburg trok. Daarin werd vanzelfsprekend de reliekschrijn van de heilige, begeleid door kerkelijke en wereldlijke hoogwaardigheidsbeklederS, meegevoerd. In deze stoet, waaraan ook bedevaartgangers uit Tiegem deelnamen, werd het leven van Arnulfus in achtentwintig taferelen uitgebeeld op basis van de vita longior[15].

Aan de geboorte en jeugd van de heilige waren vijf taferelen gewijd. Zij herinnerden eraan hoe Meynsinde, toen zij en haar man Fulbert rouwden om de dood van een al bijna volwassen zoon, in haar slaap een lichtende verschijning zag, die haar vermaande niet langer te treuren om het haar door God in Zijn wijsheid ontnomen kind en haar vertelde dat ze zwanger was van een voor een grote toekomst voorbestemde zoon, die zij Christoforus (Christusdrager) moest noemen; bevestiging daarvan zou zij vinden als zij in de kerk liet graven op de plaats waar zij gewoonlijk bad. Meynsinde vertelde dit aan haar man, ging naar de kerk waar zij liet graven en vond, zoals haar was gezegd, een steen waarin de naam Christoforus gebeiteld was. Vol blijdschap verbeidde zij de vervulling van de voorspelling en bracht het kind ter wereld, dat volgens gebruik naar de

---

[10] Ferrant, *Vie* I, 15.

[11] Ibidem, 5.

[12] Ibidem, 9.

[13] Ibidem, 4.

[14] Meulemeester, 'Een inleiding', 163; Muylaert, 'Gezelle', 148.

[15] Zie voor het programma van deze stoet Meulemeester, 'Een inleiding', 161-162.

machtige verwant Arnulf van Oudenaarde werd gebracht, opdat deze het ten doop zou houden. Dit geschiedde, maar de peetvader liet het kind de naam Arnulfus geven. Maar God was werkzaam in de kleine, en op een dag kwam er een vreemdeling die hem zegende en de voedster op het hart drukte hem met alle mogelijke toewijding te verzorgen, omdat God had besloten Zijn wondermacht door hem te tonen (I,I-III).

Vervolgens werd het verhaal over Arnulfus in de stoet onderbroken door tien taferelen, gewijd aan de in Vlaanderen alom vereerde martelares Godelieve van Gistel (†1070), die op een veertiende-eeuwse levensbeschrijving van deze heilige waren gebaseerd[16]. Godelieve komt in de *Vita Arnulfi* helemaal niet voor, maar wel in een verkorte, voor de liturgie en het uurgebed vervaardigde versie ervan (*Epitome* BHL 705), waar Fulbert, de vader van Arnulfus, een volle neef van haar wordt genoemd[17].

Hierop volgden twee taferelen uit het leven van Arnulfus als ridder, waarin ook enkele van zijn wapenbroeders, onder wie Gericus, voorkwamen. Over de jeugd en het ridderschap van de heilige wordt in zijn levensbeschrijving maar weinig verteld. Arnulfus was vriendelijk en scherpzinnig, maar ook snel en sterk. Zijn ouders, die ervan overtuigd waren dat hij voor een aan God gewijd leven bestemd was, wilden hem laten studeren, maar zijn peetvader en andere verwanten dreven door dat hij ridder werd. Als ridder blonk hij evenzeer uit, in de strijd, maar ook als vredestichter en scherpzinnig hoveling. Hij stond in aanzien bij de keizer, de koning van Engeland en edelen uit zijn eigen streek. Bezitsuitbreidingen en huwelijksvoorstellen wees hij af, omdat hij zich ervan bewust was dat Gods lof zijn levensdoel was. Op een dag besloot hij van het vergankelijke af te zien en te trachten eeuwig loon te verdienen. Hij deed het voorkomen alsof hij naar het hof van de Franse koning wilde gaan en droeg zijn wapendragers op alles voor de tocht in gereedheid te brengen. Hij nam afscheid van zijn moeder - zijn vader was inmiddels overleden - en vertrok in vol ornaat. Eenmaal in Frankrijk ging hij evenwel niet naar het koninklijk hof, maar haastte zich naar de koninklijke abdij Saint-Médard, even buiten de muren van Soissons (I,IV-V). Dit alles was in het ene tafereel uitgebeeld.

In het andere kwam Gericus voor. De vita vertelt over hem als Arnulfus allang een godgewijd leven leidt. Hij had zich, nadat Arnulfus de wereld had verlaten, overgegeven aan roof en plundering, God noch mensen vrezend, zonder zelfs weduwen en wezen te ontzien. Arnulfus hoorde ervan en bad voor zijn bekering. Aanvankelijk bleef het Gericus voor de wind gaan en hij trouwde een vrouw van voorname afkomst, Judith. Ze kregen kinderen en leefden in welstand. Na verloop van tijd stierven al hun kinderen, het één na het ander, en werd Gericus ziek. Veertig maanden was hij aan het bed gekluisterd en zijn einde leek nabij. Zijn neven deden alvast een greep naar zijn bezittingen. Door iedereen in de steek gelaten smeekte Judith God om hulp en herinnerde zich Arnulfus. Ze kreeg haar man zover dat hij zich naar de man Gods liet toebrengen. Arnulfus las de zieke de les en liet hem beloven dat hij voortaan Gods wetten in acht zou nemen.

---

[16] BHL 3593; *AASS* Iul. II, 413-436.

[17] Deze epitome is door Mabillon uitgegeven in aansluiting op de vita longior, ed. Mabillon, 555.

Daarop kondigde hij de genezing van Gericus aan en voorzegde de geboorte van een nieuwe erfgenaam, Lambertus, precies een jaar daarna. Genezen ging Gericus met zijn vrouw naar huis en Lambertus werd geboren zoals voorspeld (I,XXXI-XXXII).

Een tafereel van het vertrek van Arnulfus met twee schildknapen naar Frankrijk markeerde in de stoet het einde van het leven van de heilige als ridder, waarna het leven van Arnulfus als kloosterling werd uitgebeeld. De toeschouwers zagen hem als monnik met Rainaldus, de toenmalige abt van Saint-Médard en de oude Grimboldus, die als kluizenaar bij de abdij leefde. Nadat Arnulfus een jaar als leertijd in het klooster had doorgebracht, was hij met de zorg voor de armen belast en bij zijn werkzaamheden had hij deze kluizenaar, die in de vita Eremboldus of Ereboldus wordt genoemd en eveneens een Vlaming van geboorte was, ontmoet. Arnulfus vroeg Ereboldus, wiens leven ten einde liep, hem na zijn dood te laten weten wat er met hem gebeurd was. De kluizenaar beloofde dat en hij verscheen na zijn verscheiden aan Arnulfus in een visioen. Daarin vertelde hij dat hij inmiddels, na een korte periode van boetedoening, deelde in de vreugden van de zaligen. Door hem geïnspireerd vestigde Arnulfus zich als kluizenaar in een kuil aan de voet van de kloosterkerk (I,VI-VIII).

Na verloop van tijd werd hij door de monniken van Saint-Médard tot abt gekozen. Dat gebeurde, nadat Pontius, de opvolger van abt Reynaldus (†c.1076), wegens wanbeleid was afgezet. Arnulfus had tevergeefs getracht zich aan deze taak, die hij als een al te zware last beschouwde, te onttrekken. Hij was gevlucht, maar werd tenslotte op wonderbaarlijke wijze door een grote wolf naar Soissons teruggeleid. Toen begreep hij, volgens zijn hagiografen, dat het Gods wil was dat hij het abbatiaat op zich zou nemen. Als abt bracht Arnulfus de in verval geraakte abdij weer tot bloei. Hij herstelde haar bezit en leidde de kloosterlingen met strakke hand. Zijn reis naar Godfried van Florennes, die zich een landgoed van de abdij had toegeëigend, maar door Arnulfus tot inkeer werd gebracht, werd uitgebeeld in de historische optocht. Aan deze reis was, zo blijkt uit de vita, heel wat voorafgegaan. Arnulfus reisde namelijk bij voorkeur op een ezel en dat vonden sommige kloosterlingen onbehoorlijk. Zij meenden dat dat niet paste bij zijn status als een van de belangrijkste abten van Frankrijk en probeerden hem te dwingen om te paard te gaan door de ezel te verminken. Toen Arnulfus dit hoorde, ging hij naar de zieke ezel in de stal en sprak hem liefkozend toe. Hij vroeg God de poot van het dier te genezen en maakte een kruisteken over de ezel, die onmiddellijk genezen opstond. Godfried van Florennes was zo onder de indruk van Arnulfus dat hij terstond inbond en het klooster in zijn bezit herstelde. In het vervolg was hij een toegewijd beschermer van de Kerk (I,IX-XI).

In de stoet werden ook enkele van de in de vita verhaalde wonderdaden van Arnulfus uitgebeeld. Er was een kleine boomgaard nagemaakt om de fruitbomen voor te stellen die Arnulfus bij zijn kluizenaarscel kweekte. Met de vruchten daarvan genas hij zieken (I,XXI). Ook werd herinnerd aan de stukjes brood, die hij met zijn zegen geneeskracht gaf en tijdens zijn verblijf in Florennes uitdeelde, en aan de blinde vrouw die weer kon zien, nadat zij haar ogen had gedept met water waarin Arnulfus zijn handen had gewassen (I,XII-XIV). Toen Arnulfus in zijn kluizenaarscel eens een vergiftigde vis kreeg aangeboden, doorzag hij de valse list, riep een raaf en beval hem de vis naar een plaats te brengen waar geen mens hem vinden kon (I,XX). Een blindgeboren jongetje

schonk hij het vermogen om te zien door met zijn speeksel de blinde ogen van de boreling aan te raken (I,XXVII). Sommige van deze wonderen gebeurden tijdens zijn abbatiaat, maar andere pas nadat hij dit had neergelegd. Volgens de vita werd Arnulfus namelijk door de manipulaties van één van zijn monniken, Odo, gedwongen zijn functie neer te leggen. Aan deze gebeurtenissen werd in de stoet helemaal geen aandacht besteed. Odo had ervoor gezorgd dat koning Philips I van Frankrijk Arnulfus opriep om hem aan het hoofd van een leger te vergezellen, één van de verplichtingen die een abt van Saint-Médard had. Arnulfus protesteerde hiertegen, maar de koning eiste dat hij zou gehoorzamen. De abt trad daarop af en trok zich opnieuw terug in zijn kluizenaarscel, maar niet dan nadat hij eerst de monniken een nieuwe abt had laten kiezen. Op zijn advies kozen ze Geraldus, die echter spoedig door de afgezette abt Pontius met steun van de Franse koningin werd verdreven. Arnulfus was hierover zo verontwaardigd, dat hij zijn cel verliet om de koningin te berispen en hij voorspelde haar dat zij zou worden verstoten en in ballingschap sterven. Deze voorspelling is inderdaad uitgekomen (I,XVI-XVII).

De toeschouwers in 1887 kregen na deze wonderdaden scenes te zien uit het leven van Arnulfus als bisschop van Soissons. Zijn verkiezing tot dit ambt vond plaats onder leiding van de pauselijke legaat, Hugo van Die, die uiteraard ook in de stoet voorkwam. Niets in de stoet verwees evenwel naar de problemen die Arnulfus volgens zijn levensbeschrijving ondervond om het episcopaat daadwerkelijk uit te oefenen. In eerste instantie had na de dood van bisschop Tedbaldus van Soissons (†1080) Ursio op voorspraak van zijn broer Gervais, hofmaarschalk van de Franse koning, de bisschopszetel verworven. Ursio was weliswaar een geletterd man en droeg de monnikspij, maar hij was volkomen ongeschikt voor het episcopaat. Toen een en ander paus Gregorius VII ter ore kwam, droeg deze zijn gezant, Hugo van Die, op een onderzoek in te stellen. Daartoe werd onder bescherming van de graaf van Champagne een concilie in Meaux gehouden, waar Ursio bij verstek werd veroordeeld en de kluizenaar Arnulfus in zijn plaats werd gekozen. Terstond stuurde Hugo van Die mensen naar Saint-Médard om Arnulfus te bevelen op straffe van de ban zich naar Meaux te spoeden. Arnulfus voldeed met bezwaard gemoed aan dit bevel, waarna zijn verkiezing werd bevestigd en een dag voor de wijding werd vastgesteld. Toen hij na zijn wijding, die Hugo van Die hem enige tijd later toediende, naar Soissons toog om de bisschopszetel in bezit te nemen, werd hij echter door een gewapende macht onder aanvoering van Gervais, de broer van Ursio, tegengehouden. Noodgedwongen trok Arnulfus zich terug in Oulchy, zo'n twintig kilometer ten zuiden van Soissons, waar hij onderdak vond in het kasteel van graaf Tedbald van Champagne en zijn ambt naar vermogen uitoefende (II,I-VII).

De volgende taferelen waren gewijd aan de vredesmissie van Arnulfus. Een groep ruiters stelde Robrecht de Fries, graaf van Vlaanderen, en zijn edelen en schildknapen voor. Men zag verder een schildknaap met brieven van de paus voor de woedende graaf om hem tot rede te brengen, en de heilige Arnulfus, die met aartsdiaken Arnulfus van Terwaan en enkele edellieden, die bij de graaf in ongenade waren gevallen, naar Robrecht ging om een verzoening tot stand te brengen. Wat was er gebeurd? Volgens de vita had een aantal vooraanstaande lieden uit onvrede met het harde bewind van Robrecht een samenzwering beraamd om hem te verjagen en te vervangen door een mildere vorst, namelijk Boudewijn van Henegouwen. Robrecht kwam er echter

achter, doodde enkele verraders, verklaarde andere vogelvrij of dwong ze in ballingschap te leven. Onder hen was Arnulfus, aartsdiaken van Terwaan en proost van de kerk van Saint-Omer, die zijn toevlucht zocht bij paus Gregorius VII en bij hem zijn beklag deed. De paus besloot brieven naar de graaf te sturen om hem tot orde te roepen, maar niemand durfde ze te brengen. Eindelijk herinnerde de paus zich de heilige Arnulfus en iedereen was het erover eens dat deze ongetwijfeld de meest geschikte was om deze hachelijke taak te vervullen. De paus gelastte Arnulfus naar graaf Robrecht te gaan en ervoor te zorgen dat alles goed kwam. Daarop reisde de man Gods met enkele gezellen naar Rijssel, waar hij de pauselijke brieven aan Robrecht overhandigde. Terwijl de graaf deze las, wierpen de beschuldigden zich aan zijn voeten. Hoewel witheet van woede, stond de graaf hun het behoud van lijf en goederen toe, vanwege de heiligheid van Arnulfus en uit eerbied voor de pauselijke stoel (II,XIII).

Vanzelfsprekend had Cono, heer van Eine en Oudenburg, een plaats in de optocht gekregen. In de vita longior is te lezen dat hij de stichting van het klooster te Oudenburg mogelijk had gemaakt. De Vlamingen wilden de vredestichter Arnulfus namelijk graag in hun midden houden en gingen op zoek naar een geschikte verblijfplaats voor hem. Nu was het zo, dat Cono, heer van Eine en Oudenburg, de Sint-Pieterskerk van Oudenburg in leen had. De vele wonderen die rond de kerk gebeurden, vervulden Cono echter met vrees voor God en op advies van zijn echtgenote, Hazecca, besloot hij de kerk vrij te geven om er een klooster te laten stichten. Cono gaf daarom de kerk terug aan zijn leenheer, graaf Robrecht, die de kerk aan bisschop Radbodus van Noyon en Doornik overdroeg. Bisschop Radbodus gaf vervolgens de kerk aan Arnulfus, die weliswaar zelf terugging naar Soissons, maar enkele broeders achterliet om de plaats in gereedheid te brengen voor de vestiging van een kloostergemeenschap. Negen edele ruiters uit Eernegem in de stoet herinnerden aan de talrijke schenkingen die inwoners uit deze plaats als bijdrage voor de stichting van de abdij aan Arnulfus hadden gedaan. Ook de genezing van vijf zonen van een arme weduwe in Gistel werd uitgebeeld. Daartoe had Arnulfus het huis en de zieken met wijwater besprenkeld (II,XIX-XXVI).

Deze episode in de historische optocht werd besloten met de uitbeelding van de Franse koning, Lodewijk de Dikke, wiens geboorte door Arnulfus was voorspeld. In de vita is beschreven dat het koninklijk paar zich in wanhoop over het uitblijven van nageslacht tot Arnulfus had gewend met het dringende verzoek voor hen te bidden. Deze had intussen moeten toezien hoe het abbatiaat van Saint-Médard door toedoen van de koning en vooral van de koningin weer in handen van Pontius was gekomen en bisschop Tedbaldus van Soissons en andere hoogwaardigheidsbekleders hadden dan ook de smeekbede van het vorstenpaar kracht bijgezet door de kluizenaar tot bidden aan te sporen om zo het koninkrijk te redden. Arnulfus had vurig gebeden en bovendien de koningin de raad gegeven zich vol overgave aan de zorg voor de armen te wijden. Niet lang na zijn verkiezing tot bisschop van Soissons kon Arnulfus de monnik Ostermarus naar Parijs sturen om de koningin het heugelijke nieuws te brengen dat zij zwanger was van een zoon, die zij Lodewijk moest noemen (I,XXX en II,III).

Tot slot werd de dood van Arnulfus uitgebeeld. Men zag Everolfus, de metgezel en vertrouweling van de heilige, die Arnulfus tot het einde toe heeft verzorgd. Daarnaast waren de

apostel Petrus en de aartsengel Michael vergezeld door engelen en heiligen en de heilige maagd Maria, omringd door maagden te zien. Volgens zijn hagiografen wist Arnulfus wat hem te wachten stond. Op een nacht, niet lang na zijn bisschopswijding had de apostel Petrus hem in een visioen geopenbaard waar hij zou sterven en begraven zou worden (I,IX). Zo wist Arnulfus, toen enkele Vlaamse edelen en de monnik Everolfus hem in Soissons opzochten om hem te verzoeken opnieuw naar Vlaanderen te komen, dat zijn einde nabij was. De omstandigheden, die hij in Soissons had aangetroffen, waren zo erbarmelijk dat hij van zijn bisschopsambt had afgezien en zijn kluizenaarsleven had hervat om zich voor te bereiden op het moment dat hij voor God zou staan. Dankzij het visioen wist Arnulfus dat hij naar Oudenburg moest terugkeren om daar te sterven (II,XXVI-XXVII).

Toen het zover was en hij ziek te bed lag, werden Everolfus, die hem verzorgde, en de andere broeders opgeschrikt door een drietal aardschokken. Arnulfus stelde hen gerust door hun te vertellen wat er was gebeurd. De schokken hadden de komst van achtereenvolgens Petrus, Michael en Maria, vergezeld van engelen en heiligen, begeleid. Zij hadden hem zijn overgang naar het eeuwige leven aangekondigd. Everolfus diende de stervende de laatste sacramenten toe en verzorgde zijn begrafenis volgens de aanwijzingen die de heilige daarvoor had gegeven (II,XXIX-XXXIV).

De status quaestionis

Ook in de twintigste eeuw is Arnulfus herdacht. Daarbij ontbrak vanzelfsprekend het religieuze element niet. Daarnaast is in onze tijd de historische kritiek aan bod gekomen. In 1984 werd bij de herdenking van het negende eeuwfeest van de stichting van het klooster Oudenburg een licht- en klankspel over het leven van de grondlegger van deze abdij, Arnulfus, opgevoerd. Daarnaast was in het abtsgebouw van de voormalige abdij een tentoonstelling over het in 1797 opgeheven klooster en de heilige Arnulfus ingericht. De catalogus die daarbij verscheen, bevat een aantal wetenschappelijke studies over het elfde-eeuwse Vlaanderen, de geschiedenis van de abdij, haar gebouwen en boekenbezit en over Arnulfus, zijn levensbeschrijvingen en verering[18]. Drie jaar later werd bij de negenhonderdste herdenking van de sterfdag van Arnulfus een themanummer van het tijdschrift voor kunst en cultuur *Vlaanderen* aan de heilige gewijd[19].

Het meest interessant voor deze studie zijn de bijdragen over de oudste levensbeschrijving van Arnulfus, de belangrijkste bron voor onze kennis over deze heilige[20]. Eerder had E. Dekkers als eerste onderzoek verricht naar de historische betrouwbaarheid van de *Vita Arnulfi episcopi Suessionensis*. In zijn artikel ‘Sint Arnoud en Robrecht de Fries te Rijssel’ onderzocht hij, naar

[18] *Sint-Arnoldus en de Sint-Pietersabdij te Oudenburg 1084-1984* (Oudenburg 1984).

[19] *Vlaanderen* 216.

[20] Dekkers, ‘Sint Arnoud en zijn oudste biografen’, 99-107; Vander Plaetse, ‘De divitiae claustrales’, 69-82; Idem, ‘Hariulf’, 135-139.

aanleiding van de vredesmissie waarmee paus Gregorius VII Arnulfus volgens de vita had belast, de gang van zaken in Terwaan, omdat voor deze gebeurtenissen de gegevens in de vita met die in andere bronnen vergeleken kunnen worden[21]. Die andere bronnen maakten overigens geen gewag van de bemoeienis van Arnulfus met deze kwestie. De conclusie van Dekkers was desalniettemin dat de vita betrouwbaar is, maar dat de schrijver dikwijls overdreef en verre van onpartijdig was, waardoor de waarheid soms geweld werd aangedaan. Nadere analyse van de vita sterkte hem in deze overtuiging[22]. Hij ging eveneens uit van de vita longior.

De *Vita Arnulfi episcopi Suessionensis* is echter, zoals gezegd, in twee redacties overgeleverd, een *vita brevior* (BHL 703) en de al genoemde *vita longior* (BHL 704). De vita brevior was al in 1573 uitgegeven door de Keulse kartuizer monnik, Laurentius Surius (1523-1578)[23]. De eerste editie van de vita longior werd verzorgd door de Maurist Jean Mabillon (1632-1707)[24]. De vita longior bestaat uit drie boeken, die niet tegelijkertijd zijn vervaardigd. De eerste twee boeken komen inhoudelijk grotendeels overeen met de vita brevior en zijn blijkens een mededeling aan het slot van het tweede boek in 1114 voltooid. Er zijn echter aanwijzingen dat ook daarna nog aan de tekst is gewerkt. Een nauwgezet onderzoek van de vita longior moet daarover uitsluitsel brengen. Het derde boek van de vita longior is eigenlijk een mirakelboek, dat op verzoek van Rodolfus, aartsbisschop van Reims, in 1119-1120 werd aangelegd als bewijsstuk voor de heiligverklaring van Arnulfus. In dit boek, dat in 1120 door Hariulfus op het concilie van Beauvais werd gepresenteerd, worden enkele wonderen die bij het graf van Arnulfus waren gebeurd, beschreven. Dit mirakelboek wordt in zijn huidige vorm voorafgegaan door een proloog van Lisiardus en bevat na de wonderverhalen ook verslagen van de heiligverklaring, die van Lisiardus afkomstig zijn. Er is bovendien een beschrijving van de elevatie in 1121 aan toegevoegd. Deze delen dateren derhalve van na 1120 en 1121.

De verschillen tussen de twee eerste boeken en de vita brevior zijn op het eerste gezicht voornamelijk stilistische hagiografische verfraaiingen. De vita is overwegend in proza geschreven, maar bevat ook metrische verzen. In de vita brevior zijn maar enkele tientallen versregels te vinden, terwijl in de vita longior een veel groter aantal, soms ter aanvulling, soms in plaats van de tekst van de vita brevior, is opgenomen. De afwisseling van proza en versregels, het *prosimetrum*, is een literaire vorm die uit de klassieke tijd stamt en in de middeleeuwen vooral in de hagiografie werd toegepast[25]. In de vita longior zijn daarnaast meer verwijzingen naar de bijbel en hagiografische modellen te vinden. Inhoudelijk komen de teksten van de vita longior en de vita brevior gro-

[21] Dekkers, ‘Sint Arnoud en Robrecht de Fries te Rijsel’, 52-71.

[22] Dekkers, ‘Sint Arnoud en zijn biograaf Hariulf’, 43-79.

[23] ed. Surius, 143-156.

[24] ed. Mabillon, 502-555.

[25] Pabst, *Prosimetrum*, 748-753, die de vita longior van Hariulfus als een hoogtepunt in de prosimetrische hagiografie beschouwt, maar niet op de hoogte schijnt te zijn van het bestaan van de vita brevior.

tendeels met elkaar overeen. Wel is de stof anders geordend en bevat elk van beide redacties hoofdstukken die in de andere ontbreken. Een nauwkeurige vergelijking van de twee redacties is noodzakelijk om inzicht te verkrijgen in hun onderlinge relatie en in de beweegredenen van de makers om deze wijzigingen aan te brengen.

Mabillon noemt Hariulfus, derde abt van Oudenburg (1105-1143) als de auteur van de *Vita Arnulfi*, waarbij hij niet ingaat op het bestaan van meer dan één redactie van de vita. Hij wijst erop dat het derde boek door Lisiardus, bisschop van Soissons (1108-1126), kan zijn vervaardigd[26]. Latere onderzoekers, die een onderscheid in twee redacties maakten, namen aan dat de vita brevior, waarvoor de basis vóór 1095 moet zijn gelegd, van de hand van Lisiardus is, terwijl de vita longior door Hariulfus zou zijn vervaardigd. Over het precieze aandeel van de twee auteurs aan de beide redacties van de *Vita Arnulfi* bestaat geen eenstemmigheid. De onduidelijkheid hierover wordt veroorzaakt door de vrijwel gelijkluidende proloog die aan beide redacties voorafgaat en waarin Lisiardus, bisschop van Soissons, zich als de auteur presenteert. Daarnaast zijn er drie brieven bekend, waarin Hariulfus, abt van Oudenburg, zich als de schrijver opwerpt. De overeenkomst tussen één van deze brieven en de proloog van Lisiardus vergroot de verwarring. Een probleem was bovendien dat de vita brevior uitsluitend in de editie van Surius bekend was[27]. Surius heeft naar eigen zeggen en overeenkomstig zijn gebruikelijke werkwijze de nodige, voornamelijk stilistische veranderingen in de tekst aangebracht, zodat het bij vergelijking van details onzeker is of de waargenomen verschillen aan Surius of aan de redacteur te wijten zijn.

Mabillon opperde de mogelijkheid dat Lisiardus na de canonizatie zijn derde boek met de vita van Hariulfus heeft samengevoegd, waardoor sommigen hem en anderen Hariulfus als de auteur van de *Vita Arnulfi* noemen[28]. D.A. Stracke kwam in 1954 op basis van een uitgebreide vergelijking van de teksten tot de conclusie dat Lisiardus ook de vita longior grotendeels voor zijn rekening heeft genomen. Zijn opvatting is dat Hariulfus met andermans veren heeft gepronkt en ten onrechte het auteurschap van de vita longior heeft opgeëist[29]. Deze opvatting is door W. Prevenier overgenomen in zijn bijdrage voor het veel geraadpleegde naslagwerk *Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter*[30]. Dekkers meent daarentegen dat het geen kwestie van de een of de ander is, maar dat er een hechte samenwerking tussen de twee auteurs heeft bestaan om de vita op het peil te brengen, dat nodig was om de heiligverklaring van Arnulfus tot stand te brengen[31].

---

[26] ed. Mabillon, intr. 502.

[27] ed. Surius, 143-156.

[28] ed. Mabillon, intr. 503.

[29] Stracke, ‘Lisiardus’, 7-79.

[30] Prevenier, ‘Die südlichen Niederlande’, 182*-183*.

[31] Dekkers, ‘Sint Arnoud en zijn oudste biografen’, 102.

Vander Plaetse suggereert dat beide versies van de vita door Hariulfus zijn geschreven, die daarbij van de diensten van Lisiardus gebruik heeft gemaakt[32].

Inmiddels is een handschrift van de vita brevior herontdekt[33], zodat een nauwgezette vergelijking van de beide redacties van de *Vita Arnulfi* mogelijk is, waardoor meer duidelijkheid over de ontstaansgeschiedenis en wellicht het auteurschap van de vita kan worden verkregen. Dat is mogelijk niet alleen van belang voor onze kennis van Arnulfus, maar ook voor de geschiedschrijving van met name Vlaanderen en Noord-Frankrijk in de elfde en twaalfde eeuw.

De bronnen voor onze kennis van het leven van Arnulfus, wiens historiciteit niet in twijfel wordt getrokken, bestaan vrijwel uitsluitend uit hagiografische teksten, waarvan de beide redacties van de *Vita Arnulfi* de belangrijkste zijn. Het ontbreken van andere bewijzen van zijn bestaan is enerzijds een gevolg van de cultuur waarin hij leefde. In de elfde eeuw namen mondelinge overlevering en symbolische handelingen nu eenmaal een veel grotere plaats in dan schriftelijke verslaglegging[34]. Zo hoeven we bijvoorbeeld voor die periode niet op een familiearchief van de heren Oudenaarde te rekenen. Anderzijds zijn verzamelingen van documenten, die zulke bewijsstukken wel bevat kunnen hebben, verloren gegaan. De archieven van de abdij Saint-Médard zijn door het vele oorlogsgeweld waardoor Noord-Frankrijk in de loop der eeuwen is getroffen, vrijwel geheel vernietigd. Er is niet veel meer overgeleverd dan een cartularium dat in de dertiende en veertiende eeuw is samengesteld en afschriften van acten over de periode 633-1325 bevat[35]. Arnulfus komt daarin niet voor. De archieven van de bisschoppen van Soissons zijn evenzo verloren gegaan. De samenstellers van bisschopslijsten voor dit bisdom, zoals Sammarthani en Gams, die hun gegevens uit zeer diverse en verspreide bronnen bijeen hebben gebracht, noemen Arnulfus wel als bisschop van Soissons[36]. Maar hij ontbreekt in de oudste bisschopslijst, die op last van bisschop Nivelon van Soissons (1175-1207) werd vervaardigd[37]. N. Huyghebaert meende het enige bewijsstuk van de activiteiten van Arnulfus als bisschop van Soissons te hebben gevonden in een zeventiende-eeuws cartularium van de priorij van Coincy (Champagne). Daarvoor moest hij aannemen dat zowel de datering (1072) als de naam van de bisschop van Soissons (Algotus), zoals

---

[32] Vander Plaetse, 'Hariulf', 8; Idem, 'De vita', 95.

[33] Dit handschrift is al in 1905 door Van den Gheyn in zijn *Catalogue des manuscrits de la bibliothèque royale de Belgique* V, 233-237 nr. 3234, opgenomen en op de juiste wijze geïdentificeerd, maar is tot voor kort over het hoofd gezien. Vander Plaetse heeft dit als eerste geconstateerd.

[34] Zie hiervoor Clanchy, *From Memory*, 231-240.

[35] Archives Départementales de l'Aisne à Laon, H477, zie Matton, *Inventaire* III, 74-84; een kopie hiervan uit 1649 wordt bewaard in Parijs, Archives Nationales LL1021. De weinige losse stukken afkomstig van de abdij (1137-1704), die in deze archieven in Parijs werden bewaard onder nummer L1009A, zijn blijkens een briefje in de archiefdoos sinds 1989 spoorloos. Een cartularium met latere stukken bevindt zich in Parijs, Bibliothèque Nationale, Fonds latin 9986. Zie Stein, *Bibliography* nrs. 3723-3724.

[36] *Gallia Christiana* IX, 350-351; Gams, *Series episcoporum*, 633.

[37] *Rituale*, 5.

die in het cartularium worden gegeven, kopiistenfouten zijn en gelezen moeten worden als 1082 en Arnulfus[38]. Dit lijkt nogal ver gezocht.

De vredesmissie van Arnulfus naar Vlaanderen vindt geen bevestiging in de andere bronnen, die voorhanden zijn voor het geschil tussen graaf Robrecht de Fries en de opstandige edelen en geestelijken van Terwaan. Dit lijkt de enige episode in de vita te zijn die, afgezien van het aandeel van Arnulfus daarin, ook in andere bronnen terug te vinden is. Paus Gregorius VII heeft naar aanleiding van deze kwestie verschillende brieven geschreven, maar in wat hiervan is overgeleverd is geen enkele aanwijzing te vinden voor een verzoek van de paus aan Arnulfus om te bemiddelen[39]. Het oude archief van het bisdom Doornik, waartoe het Vlaamse kustgebied behoorde, is in 1940 verbrand. Van het klooster Oudenburg zijn wel vrij veel oorkonden bewaard gebleven[40]. Alleen de oudste, die de stichting van het klooster en de eerste schenkingen daaraan betreft, staat op naam van de heilige. Deze acte wordt echter als een vervalsing beschouwd[41]. De verslagen van de concilies van Reims (1119) en Beauvais (1120), waarop de heiligverklaring van Arnulfus is behandeld, zijn niet overgeleverd. De belangrijkste bronnen voor het concilie van Reims zijn van de hand van Ordericus Vitalis en Hesso Scholasticus, die zich in hun verslaggeving hebben beperkt tot de problemen tussen de Franse koning, Lodewijk VI, en Hendrik I, koning van Engeland, en het geschil tussen paus Calixtus II en de Duitse koning, Hendrik V[42]. Voor het concilie van Beauvais is het derde boek van de vita longior de enige bron.

Contemporaine geschriften maken geen melding van Arnulfus. Zijn dood wordt vermeld in het *Auctarium Affligemense*, een dertiende-eeuwse bewerking van de kroniek van Sigebert van Gembloux, die, hoewel een tijdgenoot van Arnulfus, hem zelf niet noemt[43]. Affiniteit met het klooster Ename, waar sinds 1110 voormalige monniken van Affligem het abbatiaat vervulden, zou de belangstelling voor Arnulfus kunnen verklaren[44]. Arnulfus van Oudenaarde, de peetoom van de heilige, en diens opvolgers waren namelijk belast met de voogdij van Ename. In de late middeleeuwen ging het verhaal dat Arnulfus voor de stichting van het klooster Oudenburg zes monniken

---

[38] Huyghebaert, ‘Saint Arnould’, 317-329.

[39] Caspar, *Das Register*, 591-592, IX,13; 617-629, IX,31-36; Cowdrey, *The Epistolae*, 108-115, nrs. 45-47; zie Dekkers, ‘Sint Arnoud en Robrecht de Fries’, 52-62; Van Werveke, *Het bisdom Terwaan*, 45-47.

[40] Rijksarchief te Brugge, zie Yernaux, *Inventaire*.

[41] Rijksarchief Brugge, charters blauwe nummers 6637; Gysseling en Koch, *Diplomata* I, 167; Gysseling, ‘Bijdrage’, 820-827; Yernaux, ‘Charte’, 89-102.

[42] Ordericus Vitalis, *Historia Ecclesiastica*, ed. Chibnall ed., 6, 255-277; Hesso Scholasticus, *Relatio de concilio Remensi*, *MGH* LL XII.III, 21-28.

[43] Sigebert van Gembloux, *Chronographiae Auctarium Affligemense*, ed. Gorissen, 117.

[44] Ibidem, 52-55.

uit Affligem had laten komen[45]. De enige andere tekst waarin Arnulfus is te vinden, bestaat uit de in een veertiende-eeuws handschrift overgeleverde *Annales Elmarenses*, die de elevatie van de heilige vermelden[46]. De samensteller van deze annalen heeft ongetwijfeld gebruik gemaakt van een exemplaar van het *Auctarium Affligemense*[47], maar heeft niet de sterfdatum van Arnulfus overgenomen. Er is kortom reden te over om op zoek te gaan naar de historische figuur die achter de heilige Arnulfus schuilt.

De *Vita Arnulfi* wordt algemeen beschouwd als een belangrijke historische bron. In bijna alle moderne geschiedverhalen over de elfde eeuw beroepen de auteurs zich erop en zij gebruiken daarvoor bij voorkeur de meest uitgebreide versie, de vita longior. De betrouwbaarheid van deze bron wordt daarbij niet ter discussie gesteld. Aan heiligenlevens wordt echter over het algemeen een beperkte waarde toegekend als bron voor de historische werkelijkheid. De specifieke doelstelling van een hagiograaf en zijn werkwijze brengen immers met zich mee dat deze werkelijkheid ondergeschikt is gemaakt aan een idealistisch doel. Bovendien waren heiligenlevens aan verandering onderhevig, doordat ze aan de eisen van latere generaties werden aangepast. Heiligenlevens worden tegenwoordig juist als een rijke bron voor de studie van de mentaliteitsgeschiedenis gezien, omdat zij de ideeën en voorstellingen die op een zeker moment in een bepaalde bevolkingsgroep heersten, weerspiegelen[48]. De betrouwbaarheid van de evenementiële gegevens is daarbij van minder belang. Historici kunnen het zich echter niet altijd permitteren uit achterdocht deze feitelijke gegevens naast zich neer te leggen. Vitae vormen immers een zeer groot deel van de uit de middeleeuwen bewaard gebleven historiografische teksten en zijn daarom vaak als een welkome aanvulling op de schaarse andere bronnen beschouwd. In ons geval zijn ze vrijwel de enige bron, die we slechts kunnen proberen te toetsen aan andere gegevens over de wereld waarin Arnulfus heeft geleefd. Historici hebben ook wel eens met meer of minder schroom feitelijke gegevens uit heiligenlevens geput zonder zich al te veel rekenschap te geven van de ontstaansgeschiedenis van de gebruikte teksten. Uit deze studie van de *Vita Arnulfi episcopi Suessionensis* zal onder andere blijken dat kennis van het ontstaan en de ontwikkeling van de afzonderlijke teksten van essentieel belang is om de daarin verstrekte gegevens op hun waarde te kunnen beoordelen en op de juiste wijze te kunnen interpreteren.

Vooruitblik

Om vast te kunnen stellen of de waardering van de *Vita Arnulfi* als bron voor de historische werkelijkheid terecht is, zullen hier de mogelijkheden en beperkingen van dit heiligenleven

---

[45] Huyghebaert, *Monasticon Belge* III.1, 59.

[46] *Annales Elmarenses*, ed. Grierson, 99.

[47] Ibidem, intr. XLI.

[48] Van ’t Spijker, *Als door een speciaal stempel*, 12-20.

daarvoor worden nagegaan. Daartoe zal ik een poging doen om op basis van de *Vita Arnulfi* de levensloop van Arnulfus en de gebeurtenissen rond zijn heiligverklaring te reconstrueren. Waar mogelijk zal ik de gegevens uit de vita toetsen op hun feitelijke juistheid dan wel geconditioneerde waarschijnlijkheid en aanvullen met behulp van andere bronnen. Door het geheel in zijn historische context te plaatsen wordt een tijdsbeeld geschetst, dat het tot nu toe aanvaarde voor het hier bestudeerde tijdvak en gebied kan bevestigen of corrigeren. Tevens kan de waarde van een dergelijke bron in vergelijking tot andersoortige schriftelijke bronnen worden vastgesteld. Voor ik begin met de reconstructie van Arnulfus' levensloop, zal de aard van de verschillende soorten van bronnen, die ons voor de hier te behandelen periode ter beschikking staan, worden bezien. Welke zijn hun karakteristieken, hoe moeten ze worden gewaardeerd en geïnterpreteerd?

Vervolgens zal de ontstaansgeschiedenis en de ontwikkeling van de *Vita Arnulfi* uit de doeken worden gedaan. Eerder is al aangevoerd dat een nauwgezette vergelijking van de beide redacties van dit heiligenleven inzicht in de beweegredenen en opvattingen van de schrijvers zal verschaffen. Dit inzicht zal nog worden vergroot wanneer we ons verdiepen in de wereld waarin de beide hagiografen werkten. De periode die hier behandeld wordt, omvat dan ook niet alleen de tijd waarin Arnulfus leefde en de eerste decennia van de twaalfde eeuw, waarin hij heilig werd verklaard (c.1040-1121). Ook aan de jaren daarna zal nog aandacht worden besteed. De nadruk ligt wat deze laatste betreft op de periode tot ongeveer 1127, het jaar waarin de Vlaamse graaf Karel de Goede werd vermoord en de strijd om de opvolging losbarstte, terwijl de uiterste grens bij het overlijden van Hariulfus in ongeveer 1143 ligt. Het te schetsten tijdsbeeld zal zich beperken tot Vlaanderen en Noord-Frankrijk, het gebied waar Arnulfus en zijn hagiografen hun leven doorbrachten.

De reconstructie van het leven van Arnulfus begint vanzelfsprekend met zijn geboorte en afkomst. De *Vita Arnulfi* toont daarbij meteen haar beperkingen. De aard van de bron brengt met zich mee dat misschien wel het grootste deel van het leven van de heilige Arnulfus zich aan ons blikveld onttrekt. Aan de laatste dagen van de heilige zijn in de vita heel wat meer woorden gewijd dan aan de jaren vóór zijn intrede in de abdij Saint-Médard. Dat is gezien het hagiografische karakter van zijn levensbeschrijving niet verbazingwekkend. Aan het einde van zijn leven geeft de heilige staaltjes van zijn heiligheid, door bijvoorbeeld lijdzaamheid, Godsvertrouwen en voorspellingen. Hij geeft wijze raad, terwijl er, zoals ook bij zijn geboorte, wonderbaarlijke gebeurtenissen plaatsvinden, die getuigen van zijn heiligheid. Met de dood is immers het doel bereikt, want het einde van het aardse leven betekende voor een heilige het vreugdevolle begin van het hemelse bestaan, een nieuwe geboorte. Daarom viert de Kerk juist de sterfdag van de heilige als diens *dies natalis*. De aard van de tekst verklaart ook dat de aandacht voor de periode voorafgaand aan zijn bekering voornamelijk is gericht op de wonderbaarlijke gebeurtenissen rond zijn aardse geboorte, die getuigden van zijn toekomstige heiligheid.

Om enig zicht te krijgen op zijn jeugd en leven als ridder in Vlaanderen, zijn we aangewezen op andere bronnen, die ons een beeld kunnen verschaffen van de achtergrond, waartegen zich de eerste jaren van zijn leven hebben afgespeeld. Daarin kunnen mogelijk aanwijzingen worden gevonden voor, bijvoorbeeld, het hoe en waarom van zijn bekering. De gebeurtenissen in Vlaande-

ren in die tijd zijn, zo zal blijken, niet gemakkelijk te achterhalen. Daaraan zal toch uitvoerig aandacht moeten worden besteed, enerzijds omdat dat van belang is voor ons begrip van de *Vita Arnulfi* en de vervaardigers daarvan, anderzijds omdat daardoor meer inzicht wordt verkregen in het bronnenmateriaal dat beschikbaar is voor onze kennis van de middeleeuwen. Wat kunnen we aan kennis van deze lang vervlogen periode verwachten en wat draagt de *Vita Arnulfi* daaraan bij? Andere fases uit het leven van Arnulfus zullen eveneens tegen hun historische achtergrond worden bekeken. Wanneer ook andere dan vrome verklaringen kunnen worden gevonden voor bijvoorbeeld de gebeurtenissen die leidden tot zijn aftreden als abt of van zijn onvermogen om zijn functie als bisschop daadwerkelijk uit te oefenen, vergroot dat niet alleen onze kennis, maar kunnen we bovendien beter begrijpen waarom zijn hagiografen zijn heiligverklaring nastreefden en hem een voorbeeldfunctie toekenden. Daarbij zal blijken dat soms het zwijgen van de hagiografen meer zegt dan hun verhalen.

2 De aard van de bronnen

Voor onze kennis van het leven van Arnulfus beschikken we bijna uitsluitend over hagiografische teksten, waarvan de twee redacties van de *Vita Arnulfi*, de vita brevior en de vita longior, de belangrijkste zijn. Voor de wereld waarin hij leefde en zijn hagiografen werkten, Vlaanderen en Noord-Frankrijk in de tweede helft van de elfde en de eerste helft van de twaalfde eeuw, zijn ook andere bronnen voorhanden. We kunnen daarvoor putten uit andere historiografische werken, zoals bijvoorbeeld de zeer beknopte *Annales Blandinienses* en *Annales Elnonenses* en de meer uitgebreide werken van Lampert van Hersfeld en Galbert van Brugge, maar ook uit de autobiografie van de Noordfranse abt Guibert van Nogent[49]. Daarnaast vormen de brieven van paus Gregorius VII en bisschop Ivo van Chartres[50], oorkonden en andere documenten belangrijke informatiebronnen. Als bron voor de historische werkelijkheid geldt de hagiografie als de minst betrouwbare, maar de andere historiografische teksten zijn evenmin altijd gemakkelijk te interpreteren. Ook documenten bieden voor de onderzochte periode niet de zekerheid die er in de moderne tijd van verwacht wordt.

De zo verworven kennis vertoont nog grote leemten. Vaak gaat het om eenmalige vermeldingen en is controle niet mogelijk. Sommige teksten verschaffen elkaar aanvullende gegevens, terwijl andere voor verwarring zorgen door, al dan niet schijnbare, tegenstrijdigheid en onwaarschijnlijkheid. Om eventuele discrepanties te kunnen doorgronden en zo mogelijk uit de weg te ruimen is het noodzakelijk ons te verdiepen in de aard van de verschillende soorten teksten. De nadruk zal daarbij liggen op de hagiografie, een term die hier in beperkte betekenis wordt gebruikt voor heiligenlevens, *vitae*. Onder hagiografische teksten worden geschriften verstaan die voor de verering van een heilige zijn vervaardigd[51]. Voor het grootste deel gaat het daarbij om vitae. Daarnaast zijn er mirakelboeken, waarin de postume wonderen van een heilige werden opgetekend, als ook gebeden en hymnen. Ook de verslagen van de gebeurtenissen rond de heiligverklaring, zoals de verheffing van de stoffelijke resten van de heilige uit het graf in de aarde en het overbrengen ervan naar een waardiger rustplaats, de *elevatie* en *translatie*, behoren tot de hagiografie. In dit hoofdstuk zal alleen aandacht worden besteed aan de vitae en wordt met de term hagiograaf een schrijver daarvan bedoeld. Reden daarvan is enerzijds dat onze belangrijkste bron

---

[49] Grierson ed., *Les Annales de Saint-Pierre de Gand et de Saint-Amand*; Schmidt en Fritz ed. trl., *Lampert von Hersfeld: Annalen*; Rider ed., *Galbertus notarius Brugensis. De multro, traditione, et occisione gloriosi Karoli Comitis Flandriarum*; Ross trl., *Galbert of Bruges. The murder of Charles the Good, Count of Flanders*; Demyttenaere trl., *Galbert van Brugge. De moord op Karel de Goede*; Labande ed. trl., *Guibert de Nogent. Autobiographie*.

[50] Caspar ed., *Das Register*; Cowdrey ed. trl., *The Epistolae*; Schmale ed. trl., *Quellen*; Ivo van Chartres, *Epistolae*, *PL* 142, 11-503; Leclercq ed., *Yves de Chartres*.

[51] Delehaye, *Les légendes*, 2.

de levensbeschrijving van Arnulfus is - de andere hagiografische teksten zijn, zoals gezegd, van recentere datum en bevatten geen feitelijke informatie - en anderzijds dat het gebruik van hagiografie als historische bron lange tijd door historici met de nodige argwaan is bezien[52]. Inmiddels worden de mogelijkheden om aan deze teksten kennis over de middeleeuwen te ontlenen uitgebreid verkend. De mediaevisten die zich daarmee bezighouden, bewegen zich voornamelijk op het gebied van de religieuze en mentaliteitsgeschiedenis en dat van de genderstudies.

Hagiografie: een historiografisch genre

De niet-hagiografische verhalende bronnen die voor deze studie beschikbaar zijn, worden hier gemakshalve zonder nadere karakterisering als historiografische teksten aangeduid. Het onderscheid tussen hagiografie en historiografie wordt vaak gemaakt, maar is enigszins kunstmatig, aangezien heiligenlevens, evenals onder andere annalen, kronieken en gesta, als een genre binnen de historiografie kunnen worden beschouwd. Enig voorbehoud met betrekking tot bepaalde vitae waarin het fictieve element zo overheerst dat zij beter legenden kunnen worden genoemd, is op zijn plaats[53]. Deze historiografische genres vertonen onderling zowel overeenkomsten als verschillen, maar als het om de waarde als bron van de teksten gaat, zijn de overeenkomsten het belangrijkst. Onder geschiedschrijvers worden hier dus eveneens hagiografen verstaan. Ook de historiografie uit deze periode bevat veel dat ons gevoel van waarheid en werkelijkheid ernstig op de proef stelt. Feit en fictie lijken dikwijls in elkaar over te lopen. Evenals bij heiligenlevens kan dat leiden tot vragen naar de betrouwbaarheid en bruikbaarheid van deze teksten voor onze kennis van het te bestuderen tijdvak. Dat probleem speelt bijvoorbeeld een grote rol bij de beeldvorming, voornamelijk op basis van de geschriften van Lampert van Hersfeld en Galbert van Brugge, betreffende Robrecht de Fries (1071-1093), de Vlaamse graaf die grote invloed op het leven van de heilige Arnulfus heeft uitgeoefend[54].

Een kenmerk van de geschiedschrijving in het algemeen is, dat het beeld van het verleden dat daarin wordt gepresenteerd, niet de objectieve werkelijkheid kan bieden, maar een beeld dat wordt beïnvloed door tal van factoren, zoals werkwijze, doelstelling en literaire vormgeving. Deze factoren hangen nauw samen met het gezichtsveld van de schrijver, dat wordt bepaald door de tijd en omstandigheden waarin hij werkt, zijn persoonlijkheid, zijn ontwikkeling en zijn capaciteiten. De aard van het narratieve bronnenmateriaal brengt met zich mee dat wij onze primaire kennis van het verleden voornamelijk ontlenen aan de visie die de schrijvers uit die tijd daarop hebben gegeven. Als we dit met enige kans van slagen willen doen, moeten we eerst achterhalen welke de

---

[52] Een overzicht van de discussie en literatuur is te vinden bij Van 't Spijker, *Als door een speciaal stempel*, 11-19; zie ook Graus, *Volk*, 25-39.

[53] Zie voor de verschillende typen heiligenlevens die men zou kunnen onderscheiden: Aigrain, *L'hagiographie*, 156-170; Schmale, *Funktion*, 111-114.

[54] Zie pp. 122-123.

grondslagen van hun visies waren. Behalve hun doelstellingen en werkwijze, zullen wij ook hun opvattingen over ‘waarheid’ en ‘werkelijkheid’ moeten nagaan.

We zullen dan zien dat de doelstellingen en methodes van de middeleeuwse geschiedschrijvers sterk afwijken van de onze. Hun produkten doen ons daardoor twijfelen aan hun betrouwbaarheid. Wij zijn geneigd een gegeven pas als waar te aanvaarden, wanneer het in verschillende bronnen, bij voorkeur niet-literaire documenten, bevestiging vindt. Voor de periode die hier wordt onderzocht, zijn oorkonden en andere acten echter schaars en het merendeel van de overgeleverde stukken is niet in origineel bewaard gebleven. Het kan gaan om latere afschriften, waarin afwijkingen ten opzichte van het origineel kunnen zijn geslopen, maar soms ook om vervalsingen. Voor deze bronnen zullen we eveneens de motieven en ideeën van de makers moeten achterhalen.

Het zal inmiddels duidelijk zijn dat we op grond van de beschikbare bronnen maar moeizaam een beeld van het door ons gezochte verleden kunnen verkrijgen. We zullen ons dus vaak tevreden moeten stellen met de meest waarschijnlijke hypothese en ons dikwijls moeten beperken tot een ‘hoe het geweest kan zijn’.

Het verschil tussen hagiografie en andere historiografische genres is niet zo groot als we wel eens geneigd zijn te denken. Zowel hagiografische als andere historiografische teksten vormen literaire genres met eigen conventies, ontleend aan beroemde, tot model geworden werken[55]. Bovendien zijn beide, historiografie en hagiografie, doelgericht. De schrijvers hadden daarbij veelal dezelfde doelstellingen, namelijk God te loven in zijn werken en dienaren en dienaressen, en het publiek te onderrichten door vast te leggen wat voor het nageslacht van belang was[56]. In de proloog van de *Vita Arnulfi* zegt de hagiograaf dat hij de grote werken van God bekend wil maken, die wijzen en geleerden tot dan toe in diepe stilte hebben laten rusten[57]. Hij doet dat niet uit eigendunk en tot eigen roem, maar omdat hij het nuttig acht[58]. Een historiograaf uit dezelfde tijd, Galbert van Brugge, beschreef in zijn verslag van de moord op de Vlaamse graaf Karel de Goede (1127) alles wat de Vlamingen in die tijd door goddelijke beschikking overkomen was. Hij droeg zijn werk op aan het nageslacht en zijn doel was de lezers te vermanen nooit hun aardse heersers, die ze dienden te beschouwen als door God over hen aangesteld, te minachten of te verraden[59].

---

[55] Vgl. Aigrain, *‘L’hagiographie*, 206-246; zie voor het genreprobleem in de hagiografie Van Uytfanghe, ‘Het ‘genre’ hagiografie’, 66-67; zie voor de verschillende genres van de historiografie Guenée, *Histoire*, 203-207; Schmale, *Funktion*, 105-23; Van Mingroot, *NAGN* 3, 427-430.

[56] Simon, ‘Untersuchungen’ I, 81-83.

[57] Zie bijlage 1, editie van de vita brevior naar ms. A: f. 253v17-19: *vt per mee pusillitatis obsequium. qualitercumque palam fierent magna opera dei. que sapientes et docti hactenus. neglexerunt sustollere de profundo silentij*.

[58] Ibidem, f. 253v17: *non typo elationis, sed obtentu vtilitatis*.

[59] Galbert van Brugge, *De multro*, prol., ed. Rider, 2-5; trl. Ross, 80; trl. Demyttenaere, 75-76. Zie voor de ideeën van Galbert: Demyttenaere, ‘Mentaliteit’, 107-126.

Hagiografen streefden er daarnaast naar hun lezers en luisteraars tot navolging te activeren. De inhoud van hun geschiedverhaal was daaraan ondergeschikt, omdat zij als schrijvers meer waarde hechtten aan de ideeën die ze moesten uitdragen dan aan de feitelijke werkelijkheid. Ook daarin bestaat grote overeenkomst tussen hagiografie en historiografie. In veel historiografische werken uit de vroege en hoge middeleeuwen staan personen, meestal vorsten, centraal en worden hun daden beschreven, zoals bijvoorbeeld in de *Gesta Normannorum Ducum*, die ook voor deze studie geraadpleegd moet worden[60]. Daarnaast zijn er levensbeschrijvingen van niet-heiligen overgeleverd, waarvan die van Karel de Grote door Einhard een van de bekendste is. Tot de twaalfde eeuw zijn deze echter schaars[61]. In al deze gevallen is het opmerkelijk dat de persoonlijkheid van deze mensen nauwelijks tot leven komt. Evenals in een heiligenleven ging het niet om het individu, maar om dat wat het vertegenwoordigde, het ideaalbeeld van een vorst of andere ambtsdragers. Vanaf de twaalfde eeuw neemt de aandacht voor het individuele aspect toe[62].

De feitelijke werkelijkheid nam voor de hagiograaf weliswaar een ondergeschikte plaats in, maar daaruit mag toch niet de conclusie worden getrokken dat hij fictie schreef. Binnen de mogelijkheden die het genre bood streefden de auteurs, zo valt in de prologen te lezen, er naar de waarheid weer te geven[63]. Ook de auteur van de *Vita Arnulfi* zegt in zijn proloog dat hij hoopt dat de waarheid van alles wat hij schrijft niet zal worden betwijfeld[64]. Evenals andere historiografen hielden hagiografen zich bezig met het waar gebeurde en schreven dus geschiedenis[65]. Met behulp van gegevens over de herkomst van hun hoofdpersonen, het noemen van de geboorteplaats en het aangeven van verwantschapsrelaties, en het dateren van gebeurtenissen aan de hand van regeringsjaren van kerkelijke en wereldlijke vorsten verankerden zij hun verhaal in de historische werkelijkheid. Weliswaar behandelden zij deze niet in haar geheel, maar slechts een aspect daarvan, namelijk het heilige op aarde zoals dat tot uiting kwam in bepaalde personen. Hagiografen probeerden de inwerking van het goddelijke in de aardse werkelijkheid weer te geven, terwijl historiografen zich meer richtten op het beschrijven van de aardse werkelijkheid om daarvan de plaats binnen het grotere geheel van de goddelijke werkelijkheid te kunnen bepalen[66]. Middeleeuwse geschiedschrijvers zouden verbaasd zijn over onze drang om te willen weten wat er allemaal precies is gebeurd. Volgens hun opvattingen gaat het niet allereerst om volledigheid van

---

[60] *Gesta Normannorum Ducum*, ed. Van Houts.

[61] Schmale, *Funktion*, 112.

[62] Southern, 'Aspects' I, 183; Schmale, *Funktion*, 115-17; Von der Nahmer, *Die lateinische Heiligenvita*, 72-73; Angenendt, *Heilige*, 147-148.

[63] Simon, 'Untersuchungen' I, 96-98 en II, 89-94; Milis, 'Ermites', 42.

[64] A f. 253v25: *Porro de istorum veritate nullius mens vertatur in ambiguum.*

[65] Schmale, *Funktion*, 112-113; Delehaye, *Les légendes*, 2 en 61-64.

[66] Ebels-Hoving, 'Facta', 60-61; Heffernan, *Sacred Biography*, 35-36.

feiten, maar is vooral van belang welke kennis over de bedoelingen van God uit hun verhaal kan worden afgeleid[67].

Aanleiding voor het schrijven van een heiligenleven was in de middeleeuwen dikwijls - ook in het geval van Arnulfus - de wens om met behulp daarvan een heiligverklaring te bewerkstelligen. Het kwam echter ook voor dat een vita pas later werd geschreven om de verering te bevorderen. De vervaardiging ervan betekende voor de, dikwijls anoniem gebleven, auteur bovendien het verrichten van een vrome daad, een lofzang op de heilige en eerbetoon aan God, die door middel van de heilige een helpende hand reikte aan de mensen op aarde. Heiligenlevens werden aan kloosterlingen voorgelezen tijdens de maaltijd. Delen ervan werden als lezingen verwerkt in de liturgie en gebeurtenissen uit de vitae werden aangehaald in preken, gebeden en hymnen. Doel van deze hagiografische teksten was lezers en luisteraars te onderrichten en te inspireren. Heiligen werden de gelovigen ten voorbeeld gesteld. Daarbij ging het er niet om de levenswijze en daden van de heiligen tot in de kleinste bijzonderheden na te volgen, want dat was niet voor gewone stervelingen weggelegd. Heiligen waren nu eenmaal uitzonderlijke mensen, door wie God Zijn goede werken verrichtte. Hun intenties en deugden echter wezen de gelovigen de weg naar het eeuwig leven en hun kracht bood moed en troost. Na hun dood traden zij op als bemiddelaars tussen God en de zondige mensen[68].

Het spreekt vanzelf dat de functie van een heiligenleven vereiste dat de tekst aansluiting vond bij de normen en idealen van het beoogde publiek[69]. De gelovigen zouden zich alleen aangesproken voelen, wanneer zij in de vita hun idee van heiligheid terugvonden en het waardevolle van de heilige voor hun eigen bestaan herkenden. Het kon gebeuren dat een bestaande vita niet langer leek overeen te komen met het toegenomen aanzien van de heilige of niet meer beantwoordde aan de smaak van het publiek. Deze teksten waren daarom voortdurend aan verandering onderhevig, omdat ze steeds werden aangepast aan nieuwe opvattingen die andere tijden en omstandigheden met zich meebrachten. Vitae werden gewijzigd of zelfs geheel herschreven en soms veranderde daarbij het beeld van de heilige volkomen.

In de oudste levensbeschrijving van Godelieve van Gistel, die ter gelegenheid van haar heiligverklaring door de monnik Drogo van Sint-Winoksbergen werd geschreven, noemt de hagiograaf haar een martelares. Godelieve was het slachtoffer geworden van de intriges van haar schoonmoeder en uiteindelijk door toedoen van haar echtgenoot Bertulf vermoord. De hagiograaf vergelijkt haar met Jezus, het Lam Gods dat zich gewillig naar de slachtbank liet leiden, en Bertulf met de verrader Judas[70]. In de veertiende eeuw voldeed deze *imitatio Christi* niet langer ter verklaring voor haar heiligheid en werd een nieuwe vita geschreven. Daarin wordt zij als maagd en

---

[67] Leclercq, *L'amour*, 59.

[68] Aigrain, *L'hagiographie*, 235-246.

[69] De Gaiffier, 'Hagiographie et historiographie', 141; Schmale *Funktion*, 101-102; zie ook de verschillende bijdragen in: *Les fonctions des saints*.

[70] *Vita Godeliph* c. 10, ed. Huyghebaert en Gyselen, 58-61; Nip, 'Godelieve', 206.

martelares beschreven. Volgens de onbekend gebleven schrijver had Godelieve voor Christus haar maagdelijkheid willen bewaren, maar werd zij door haar ouders op last van de graven van Boulogne en Vlaanderen uitgehuwelijkt. God beschikte het echter zo dat haar echtgenoot een afkeer van haar had en zij haar maagdelijkheid niet verloor[71]. Deze vita diende sindsdien als de basis voor de verering die Godelieve in Vlaanderen geniet.

Daarnaast bracht iedere tijd en elk gebied zijn eigen heiligen voort. De wijze waarop en de omstandigheden waaronder de heilige de van hem verwachte deugden beoefende en daden verrichtte, verloren nu eenmaal na verloop van tijd aan herkenbaarheid. Zo vernietigde bisschop Martinus van Tours (†c.397) heidense heiligdommen, maar bewerkstelligde een elfde-eeuwse heilige als Arnulfus van Soissons de overdracht aan de geestelijkheid van kerkelijke goederen die om welke reden dan ook in handen van leken waren. In de elfde eeuw was het niet meer voldoende dat heiligen in alle nederigheid en gehoorzaamheid een verregaande vorm van ascese nastreefden. Ze werden geacht zich niet uitsluitend om hun eigen zieleheil te bekommeren, maar ook om dat van hun medemensen. Naast wereldverzaking werd toewijding aan de gemeenschap belangrijk[72].

Een typisch voorbeeld van een lokale heilige was Walfridus van Bedum, die in het laatst van de tiende of in het begin van de elfde eeuw door de Vikingen werd vermoord en vanaf de elfde eeuw in de Groninger Ommelanden als martelaar werd vereerd. Zijn cultus maakte deel uit van de kerstening van dit gebied en versterkte het saamhorigheidsbesef van de bevolking, die haar vrijheid tegen vreemde landsheren durfde verdedigen. Hij werd tot symbool van nieuwe ontwikkelingen, zoals een georganiseerde waterstaatszorg en rechtshandhaving[73]. De gelovigen vonden ongetwijfeld de grootste troost en bemoediging in de wetenschap dat God ook onder hun eigen tijd- en streekgenoten mensen geschikt bevond om tot heilige te verheffen.

Met de nieuwste versie van een vita verloor een oudere haar waarde en daardoor zal een heiligenleven vaak niet in alle fases van zijn ontwikkeling bewaard zijn gebleven. In het gunstigste geval kunnen verschillende overgeleverde versies in de volgorde worden geplaatst waarin ze waarschijnlijk zijn ontstaan. Over al dan niet ontbrekende tussenschakels kan daarbij geen uitsluitsel worden gegeven. Het zoeken naar de ‘oertekst’ van een vita is dus meestal vergeefse moeite[74]. We moeten er op bedacht zijn dat een overgeleverde versie van een heiligenleven elementen kan bevatten die op verschillende tijdstippen door meer dan één auteur om uiteenlopende redenen zijn ingevoegd. Het ontrafelen daarvan is een hachelijke zaak, maar onontkoombaar wanneer we aan dergelijke teksten kennis over de historische werkelijkheid proberen te ontle-

---

[71] *Vita altera* c. 18-21, *AASS* Iul. II, 418-419.

[72] Van ’t Spijker, *Als door een speciaal stempel*, 145; Laudage, *Gregorianische Reform*, 121.

[73] Van Schaïk, *Walfridus*, 41-48 en 115.

[74] Delehaye, *Les passions*, 260-72; De Gaiffier, ‘Hagiographie et historiographie’, 149.

nen[75]. Voor het doel van deze studie is het daarom noodzakelijk eerst te proberen of we het ontstaan en de ontwikkeling van de levensbeschrijvingen van Arnulfus, bisschop van Soissons, kunnen achterhalen.

De hagiografische werkwijze

Een hagiograaf was er als gevolg van zijn doelstelling niet op uit de levensloop van zijn hoofdpersoon in al zijn facetten uiteen te zetten en schreef daarom geen biografie in de moderne betekenis van het woord[76]. Waar het hem om ging, was het heilige aan te tonen en zijn hoofdfiguur een plaats te geven in de galerij van sinds jaar en dag alom geaccepteerde, grote heiligen. Dat was vooral nodig voor de 'eigentijdse' heiligen. Martelaren en andere 'oude' heiligen werden de hele middeleeuwen door vereerd, maar daarnaast bestond er, als gezegd, behoefte aan helden uit de eigen belevingswereld van de gelovigen. Vanaf het moment waarop in een gekerstende wereld de martelaarsdood niet meer kon dienen als de enige weg naar heiligheid, moest naar andere criteria worden gezocht. Wat maakte dat iemand door anderen als heilig werd beschouwd?

Het belangrijkste element van heiligheid was de navolging van Christus, de *imitatio Christi*, en vervolgens ook van heiligen die dat al met veel succes hadden gedaan. Bronnen voor de kennis van het heilige waren het Oude en Nieuwe Testament, de apocriefe boeken, de acten van de martelaren en heiligenlevens uit het vroege christendom. De schrijvers van vitae zochten bovendien de overeenkomsten tussen hun hoofdfiguren en erkende heiligen. In de *Vita Arnulfi* vinden we, zoals nog zal blijken, overeenkomsten met bijvoorbeeld Arnulfus van Metz (†c.640) en Martinus, twee heilige bisschoppen die in Frankrijk grote verering genoten en die evenals Arnulfus hun adellijke leven hadden verruild voor de geestelijke staat. Dergelijke gelijkenissen dienden ter herkenning en als bevestiging van het waarheidsgehalte van de boodschap van de vita. Dat was mogelijk, omdat het heilige als niet individueel gebonden werd beschouwd, maar als algemeen geldend, door God bepaald en van Hem afkomstig[77]. Hij gaf met Zijn genade enkele individuen de kracht binnen de omstandigheden van hun aardse bestaan de christelijke deugden te beoefenen op een niveau dat ver boven dat van een gewone sterveling uitsteeg. Wanneer zij daarin slaagden, werden zij tot een instrument om Zijn plan te volvoeren. In zijn proloog van de levensbeschrijving van Arnulfus geeft de hagiograaf blijk van die overtuiging door te spreken van de heiligheid en wonderbare werken die Christus aan zijn dienaar Arnulfus heeft vergund[78]. Heiligen bezaten het vermogen op te treden als bemiddelaars tussen mens en God: enerzijds maakten zij deel uit van de

---

[75] Graus, *Volk*, 33; Ridyard, *The Royal Saints*, 56.

[76] Zie voor het volgende o.a. Von der Nahmer, *Die lateinische Heiligenvita*, 3-10; Angenendt, *Heilige*, 138-148.

[77] Schmale, *Funktion*, 114-115.

[78] A f. 253v29-30: *Vite igitur sanctitatem et virtutum opera. que christus dominus modernis temporibus suo militi arnulpho contulit.*

zondige wereld en kenden zij beter dan wie ook de bedreigingen van het zieleheil en de noden van de mensen om hen heen, anderzijds werden zij tot tussenpersonen door hun bijzondere relatie met God die zo zichtbaar actief in hen aanwezig was. Na hun dood, wanneer hun de hemelse zaligheid ten deel was gevallen, konden zij des te beter als bemiddelaars en voorsprekers fungeren.

Uit deze opvatting valt te verklaren, dat zelfs een hagiograaf die lange tijd in de omgeving van zijn hoofdpersoon had geleefd, toch maar weinig feitelijke gegevens over diens leven vermeldde. Het maakt eveneens begrijpelijk waarom schrijvers hele passages uit andere heiligenlevens overnamen. Dat gebeurde bijvoorbeeld wanneer er weinig of geen gegevens over de heilige bekend waren, zoals in het geval van de eerste bisschoppen van Maagdenburg. De auteur die hun levens wilde beschrijven, maar daarvoor geen bronnen bezat, nam zijn toevlucht tot de *Gesta archiepiscoporum Hammaburgensium* van Adam van Bremen[79]. In zijn optiek werd daarmee de waarheid van zijn geschrift geen geweld aangedaan. Het ging namelijk niet om het voor het individu kenmerkende, maar om het heilige dat in de kern in alle heiligen gelijk was. Milo, bisschop van Terwaan, schreef in de twaalfde eeuw een vita van Principius, de eerste bisschop van Soissons (†c.511), hoewel er, zoals hij toegaf, wel erg weinig bekend was over deze heilige belijder. Daarom had hij, zo zegt hij, *generalia* aan Principius toegeschreven alsof het *specialia* waren. Onder *specialia* verstond hij de gegevens over de heilige zelf, bijvoorbeeld over zijn afkomst en verwantschap met de heilige Remigius. De overige gegevens waren *generalia*, die voor heilige belijders in het algemeen golden en aan de werken van Gregorius de Grote zijn ontleend[80]. Los van de historische context, die een volstrekt ondergeschikte rol vervulde, was in beginsel voor ieder type heilige het ene leven in te wisselen voor het andere. Daarnaast konden heiligen gekend worden in hun navolgers. Vanuit die visie nam ook iemand als Walter Daniel fragmenten uit andere heiligenlevens op in zijn *Vita Aelredi*, hoewel hij de heilige goed had gekend. Op die manier werd Aelred verbonden met andere heiligen en werd hij boven het individuele verheven en opgenomen in de gemeenschap van de heiligen[81].

Bij deze zienswijze sloot goed het gebruik aan om door citaten en verwijzingen naar de bijbel en schrijvers die als autoriteiten werden beschouwd, een werk in een bepaald literair genre in te voegen. Ook op die wijze werd de nadruk op het algemene in plaats van het individuele gelegd[82]. Het geschrift schaarde zich daarmee in de rij van eerbiedwaardige boeken die een bewijs van heiligheid vormden en deel van de cultus uitmaakten[83]. Zoals evenzeer gebruikelijk was in andere literaire genres, namen hagiografen voor hun geschriften de werken van illustere voorgangers tot voorbeeld. Ook hierin verschilden hagiografen niet van historiografen. De plaats die een

---

[79] Schmale, *Funktion*, 103.

[80] Dolbeau, ‘Hagiographie’, 234-235.

[81] Heffernan, *Sacred Biography*, 113-15.

[82] Schmale, *Funktion*, 101.

[83] Heffernan, *Sacred Biography*, 16 en 35.

heiligenleven binnen de literaire traditie innam, was medebepalend voor de authenticiteit en status van de heilige. Belangrijke modellen waren bijvoorbeeld de beschrijvingen van het leven van de heremiet Antonius (†c.357) van de hand van Athanasius en de levensbeschrijving door Sulpicius Severus van Martinus (†c.397), bisschop van Tours, de eerste heilige in het westen die geen martelaar was, en die van Benedictus (†c.547) door Gregorius de Grote[84]. We zullen zien dat in de vita van Arnulfus herinneringen worden opgeroepen aan onder meer Antonius en Martinus.

De soms vergaande modellering die werd toegepast, was van grote invloed op de structuur en inhoud van het verhaal. Hoe groot de verscheidenheid aan teksten ook is, toch lijken ze allemaal variaties op hetzelfde thema. De vitae wemelen van de gemeenplaatsen, *topoi*, en vertonen in grote trekken hetzelfde verloop. De gebruikte stereotypen zijn evenwel niet inhoudsloos, maar door de hagiograaf welbewust gekozen. Het ging misschien niet meer om de letterlijke betekenis, maar iedereen wist wat ermee werd bedoeld. Deze zegswijzen brachten herkenning[85]. Een bekend voorbeeld is de vermelding dat een heilige al op jonge leeftijd het bedachtzame gedrag van een grijsaard vertoonde. Principius gaf volgens zijn hagiograaf als jongen al de voorkeur aan de ernst van een oude man boven jeugdige onbezonnenheid, terwijl van Arnulfus wordt gezegd dat hij, hoewel jong, de wijsheid en ernst bezat van een oude man[86]. Naarmate de auteur verder van zijn onderwerp afstond en minder daarover te weten kon komen, verloor het geschetste ideaalbeeld aan individuele trekken.

Deze opvattingen hadden vanzelfsprekend gevolgen voor de werkwijze van hagiografen. Evenals andere geschiedschrijvers zochten zij gegevens bij elkaar, selecteerden en interpreteerden de verkregen informatie, en goten die in een verhaalvorm. Ze beriepen zich op betrouwbare bronnen, bij voorkeur mondelinge verslagen van ooggetuigen, waaraan van oudsher meer waarheidsgehalte werd toegekend dan aan het geschreven woord[87]. Toen paus Calixtus bij zijn bezoek aan Cluny in 1120 de heiligheid van abt Hugo, die in 1109 was gestorven, besprak, liet hij de geschriften over diens leven en wonderdaden links liggen. Hij verkoos mensen die het konden weten te laten vertellen wat ze gezien en gehoord hadden[88]. Ook de auteur van de *vita Arnulfi*

---

[84] Ibidem, 32; Schmale, *Funktion*, 112.

[85] Curtius, *Europäische Literatur*, 79 en 89; Schmale, *Funktion*, 114-115; Von der Nahmer, *Die lateinische Heiligenvita*, 153-169.

[86] Dolbeau, 'Hagiographie', 252: *licet puerilem ageret etatem, senilem tamen immaturis iam moribus preferebat grauitatem*; A. f. 254v7-8: *licet iuuenis. senili tamen prudentia pollens et grauitate*; vgl. Curtius, *Europäische Literatur*, 108-112.

[87] Guenée, *Histoire*, 74; Partner, *Serious Entertainments*, 61-62; Beer, *Narrative Conventions*, 10; Fleischmann, 'On the Representation', 281-282; Ebels-Hoving, 'Facta', 55.

[88] Barlow, 'The canonization', 299.

beroept zich er in de proloog op dat hij zijn informatie heeft van mensen die erbij geweest waren[89]. In de vita brevior wordt verteld dat hij tijdens een verblijf in Oudenburg gesproken heeft met Everolfus, die tot zijn dood de metgezel van Arnulfus was geweest, met Adzela, een zuster van de heilige en met Arnulfus, abt van Oudenburg en een neef van Arnulfus (LVI). Betere getuigen voor het leven en de werken van Arnulfus kon hij zich niet wensen. Na voltooiing legden de auteurs, blijkens hun prologen, graag hun tekst voor aan een autoriteit[90]. Deze moest het geschrift beoordelen op waarheidsgehalte en kwaliteit. Tevens moest hij bepalen of de tekst zou worden vernietigd of ter meerdere kennis door de Kerk worden uitgedragen. Ook dit is een topos en zal daarom meestal nauwelijks meer dan een formaliteit zijn geweest om te voldoen aan de literaire eisen van de tijd. In de begeleidende brief die Hariulfus met de *Vita Arnulfi* naar Lambertus, bisschop van Noyon en Doornik stuurde, deed de abt een beroep op Lambertus om met zijn bisschoppelijk gezag te bewerken dat zijn geschrift ofwel tot nut van de heilige Kerk zou worden gelezen, gekend en nagevolgd ofwel in stilte zou worden gesmoord[91].

Vergeleken met de moderne wetenschappelijke methode was die van de middeleeuwse geschiedschrijvers gebrekkig. De auteurs gingen voor hun onderwerp uit van het bronnenmateriaal dat binnen hun bereik lag, maar hun ontbrak de mogelijkheid alles wat er zou kunnen zijn bij elkaar te brengen. Door het onvoorwaardelijke vertrouwen van schrijvers in verslagen van ooggetuigen kwamen zij er niet toe deze met andere soorten bronnen te verifiëren. De gegevens die zij bezaten waren door hun werkwijze fragmentarisch en anecdotisch. Zij konden een aanvulling op elkaar betekenen, maar evengoed juist met elkaar in tegenspraak zijn[92].

Bij de selectie van hun gegevens speelden behalve de genre-gebonden doelstellingen nog andere elementen een rol. Allereerst waren dat de motieven van de schrijver en van de eventuele opdrachtgever om op dat moment op die plaats juist dat onderwerp aan te vatten. Meestal werden deze niet expliciet onder woorden gebracht. Zo kon een abt ernaar streven meer bekendheid te geven aan een heilige die in zijn klooster begraven lag om op die manier een grotere toeloop van pelgrims te bewerkstelligen. Of een vorst wilde zijn positie verstevigen door de roemrijke daden van zijn voorvaderen onder de aandacht te brengen. Daarnaast kon ook een afhankelijkheidsrelatie tussen schrijver en opdrachtgever van invloed zijn[93]. De hedendaagse historicus, op zoek naar wat er werkelijk heeft plaatsgevonden, zal proberen deze motieven te achterhalen door, voorzover

---

[89] A f. 253v15: *veridicorum etiam testium multiplici ac diuturna relatione informatus*, en 253v25-26: *quoniam tam exquisita ab illis qui interfuerunt et ad liquidum sunt comperta: vt in omnibus sit veritatis constantia certa*.

[90] Simon, 'Untersuchungen' II, 112-36.

[91] ed. Mabillon, 505-506: *ut vestra Pontificalis auctoritas det robur et fiduciam his ad utilitatem sanctae Ecclesiae legendis, cognoscendis et imitandis: ... quatenus vestri censura imperii aut sanctis Ecclesiae filiis innotescat, aut certe intra domesticos fines mole silentii comprimatur.*

[92] Guenée, *Histoire*, 78-85; Schmale, *Funktion*, 87-89; Beer, *Narrative Conventions*, 23.

[93] Graus, *Volk*, 445; Southern, 'Aspects' I, 185.

mogelijk, na te gaan hoe de schrijver zijn materiaal heeft verzameld en geselecteerd en op welke wijze hij het heeft ingepast in zijn verhaal. Alleen langs die weg kunnen we de waarde van wel of niet opgenomen gegevens inschatten.

Werkelijkheid en waarheid

Bovenstaande maakt duidelijk waarom historici de middeleeuwse geschiedschrijving zo lang vol wantrouwen tegemoet zijn getreden. Nog belangrijker is misschien in aanmerking te nemen dat de werkelijkheid van de middeleeuwers niet de onze is. Voor de middeleeuwer maakte de aardse werkelijkheid deel uit van een veel grotere, allesomvattende goddelijke realiteit. Dat had gevolgen voor de wijze waarop de middeleeuwse auteurs hun materiaal selecteerden, structureerden en interpreteerden. Vaak wordt middeleeuwse geschiedschrijvers verweten dat het narratief element in hun geschriften zwak is. Hun teksten bestaan uit een aaneenrijging van anecdotes, omdat zelden oorzaak en gevolg worden aangeven en daardoor weinig of geen verbanden worden gelegd[94]. Dat komt niet alleen voort uit hun onvolkomen wijze van brongebruik, maar ook en vooral uit hun overtuiging dat gebeurtenissen niet binnen de aardse werkelijkheid uit elkaar verklaard kunnen worden. God was in hun visie de bepalende factor voor de gang van zaken in de wereld. De samenhang werd dus niet, zoals in onze tijd, gezocht in het aardse bestaan, maar in Gods plan[95]. De verklaringen lagen in Gods wil, die soms gekend werd, maar vaak moeilijk te doorgronden was[96]. Daarom was door God geschonken hogere kennis, zoals helderziendheid en de gave om te voorspellen, het teken bij uitstek van heiligheid. Het vermogen meer van de bestaande werkelijkheid te zien dan voor een gewoon mens was weggelegd, was een bewijs van de bijzondere relatie die een heilige tot God had. Arnulfus kende de omstandigheden van zijn dood en begrafenis, omdat God hem dat in een visioen bekend had laten maken. Deze kennis had hij gebruikt om zijn metgezel Everolfus en de andere broeders gerust te stellen en de noodzakelijke regelingen te treffen. Nadat Arnulfus was gestorven, zei zijn hagiograaf van hem dat hij bewondering verdiende, omdat hij op zijn voorkennis had vertrouwd en bezield was van de genade van de Heilige Geest, zodat het niet anders kon gebeuren dan hij zelf door voorspelling had geopenbaard (LV).

Het was een taak van de geschiedschrijver om de juiste gebeurtenissen weer te geven en de aandacht van de lezers en luisteraars te vestigen op wat goed en slecht was, zodat zij wisten wat zij moesten nastreven en wat vermijden[97]. Deze opvatting verwoordde ook Hariulfus in zijn kroniek van het klooster Saint-Riquier. Hij meende dat mensen afwisselend moest worden voorgehouden hoe men goed leefde en welke beloning dan wachtte en welke ellende iemand te wachten stond die

---

[94] Partner, *Serious Entertainments*, 197; ibidem, 'The New Cornificius', 16-19; Wilcox, 'The Sense', 171.

[95] Von der Nahmer, *Die lateinische Heiligenvita*, 82-86; Wilcox, 'The Sense', 225.

[96] Zie de pogingen van Galbert van Brugge om de ogenschijnlijk onrechtvaardige gebeurtenissen in Vlaanderen als juist, want door God gewild, te begrijpen: Demyttenaere, 'Mentaliteit', 126-129.

[97] Guenée, *Histoire*, 19 en 27; Partner, 'The New Cornificius', 16-19.

een slecht en goddeloos leven leidde. Dan zouden de mensen, aangelokt door de rechtvaardige beloning, vanzelf het goede doen en niet het kwade, omdat ze werden afgeschrikt door de dreigende ondergang[98].

Hagiografie en historiografie zijn, zo blijkt, beide erop gericht hun publiek enig inzicht in de goddelijke werkelijkheid te geven. Sommige geschiedschrijvers hielden zich voornamelijk bezig met de vraag op welk moment in de heilsgeschiedenis de wereld was aangeland[99]. Wanneer was het alom gevreesde en gewenste einde der tijden te verwachten? Andere probeerden de zondige mensen duidelijk te maken wat God van hen verwachtte en hoe zij hun kansen op de zaligheid konden vergroten. Wat had God voor met de wereld? De heiligen waren het bewijs van de goddelijke aanwezigheid op aarde. Noch hagiografen noch historiografen hadden de bedoeling een zo volledig mogelijke weergave van de werkelijkheid te geven. Dat wil echter niet zeggen dat zij het niet zo nauw met de waarheid namen. Bedriegers zijn er natuurlijk altijd geweest, maar als regel streefden zowel hagiografen als historiografen er naar binnen de waarheid, zoals zij die opvatten, te blijven. Het was in hun ogen misschien niet nodig alle gebeurtenissen te kennen, maar hoe zou een auteur een gebeurtenis op zijn juiste waarde kunnen schatten als men daarvan niet de ware toedracht wist?

Vanouds wordt een onderscheid gemaakt tussen feiten en fictie. Historische feiten zijn tijd- en plaatsgebonden en zijn of waren in principe waarneembaar. Schrijvers van fictie gebruiken naast historische feiten elementen die aan hun verbeelding zijn ontsproten. Sinds de negentiende eeuw worden historici geacht zich uitsluitend met historische feiten bezig te houden en fictie zoveel mogelijk uit hun geschiedverhaal te weren. Tot die tijd gebruikten de meeste geschiedschrijvers als vanzelfsprekend dezelfde technieken als de schrijvers van fictie, waardoor ook in de geschiedschrijving fictieve elementen werden opgenomen, al was het maar als middel om het verhaal te presenteren. Daarbij werd bijvoorbeeld gebruik gemaakt van technieken, ontleend aan de retoriek. Waarheid was meer dan een verzameling controleerbare feiten. De vorm waarin de feiten werden gepresenteerd, bepaalde grotendeels het waarheidsgehalte van het verhaal[100]. In wezen verschilt de werkwijze van de moderne historicus niet zoveel van die van zijn voorgangers. Ook de moderne historicus moet een vorm vinden waarin de gevonden feiten en zijn interpretatie daarvan het beste de historische werkelijkheid weergeven. Het verschil moet gezocht worden in de doelstellingen en de gekozen stijlmiddelen.

Het gebruik van aan de retoriek ontleende stijlfiguren in de middeleeuwen had zijn wortels

---

[98] Simon, 'Untersuchungen' II, 107; Hariulfus, *Chronicon Centulense*, praef., ed. Lot, 1: *Sic enim bene gestorum quaedam imago, et velut praesentia rationabilium hominum mentibus, qua se informent, praetenditur ut cum modo narratur qualiter justus vixerit, quave mercede donatus sit, modo impius, et bonum fastidiens, quantis malis sit gravatus edicitur, humanus animus justi mercede salubriter illiciatur ut bene agat, impii interitu terreatur, ne malum faciat.*

[99] Ebels-Hoving, 'Facta', 60.

[100] Partner, *Serious Entertainments*, 210-211; White, *Tropics*, 121-123.

in de klassieke tijd. Enerzijds was het een literaire aangelegenheid, waarmee werd beantwoord aan de eisen die het genre aan de auteurs oplegde. Anderzijds probeerden de schrijvers op die manier hun doelstelling te verwezenlijken. Zij stelden zich heel wat meer ten doel dan het vastleggen van het verleden. Vooral de hagiografen wilden met hun teksten de mensen in beweging brengen. Ze wilden een religieus enthousiasme in hen oproepen en hen tot navolging aanzetten. Dat stelde hoge eisen aan hun verteltechniek, want hun verhaal moest boeiend en overtuigend zijn. Daartoe werd de retoriek als middel bij uitstek beschouwd. Sommige geschiedschrijvers pasten deze stijlfiguren overvloedig toe, maar andere waren daarin spaarzamer[101]. Hun eerste zorg was de aandacht van het publiek vast te houden door ze niet lastig te vallen met moeilijk toegankelijk taalgebruik. Zij hadden ook te rekenen met minder ontwikkelde mensen[102]. Welsprekendheid werd met het nodige wantrouwen bezien, omdat zij als een machtig wapen gold. Enerzijds gold zij als het voertuig van de wijsheid, anderzijds was een welbespraakt, maar dom en slecht mens gevreesd om de rampen die hij kon aanrichten[103]. De eis om overdaad te vermijden betrof niet alleen taalgebruik en stijl, maar ook de inhoud. De auteurs moesten koste wat kost voorkomen dat lezers en luisteraars uit verveling hun aandacht zouden laten afdwalen. Ze kozen er daarom voor niet alles wat ze wisten te vertellen, maar alleen dat wat nodig was om de boodschap indringend over te brengen[104].

Toch was het toepassen van retorische stijlmiddelen ook voor hagiografen onontkoombaar. Vooral de hyperbool, de overdrijving, was van groot belang, omdat een hagiograaf evenals een historiograaf niet alleen feitelijke gebeurtenissen, maar ook de werking daarvan wilde weergeven. Daarmee tastte hij niet de waarheid aan, maar verschoof de nadruk van de gebeurtenis naar de uitwerking ervan op de waarnemers[105]. Alleen zo kon hij zijn lezers en luisteraars beroeren. Daarbij komt nog dat wat hij te vertellen had, bijna te groot voor woorden was. Hoe kon hij zijn publiek, al was het maar een glimp, laten zien van de goddelijke liefde zoals deze in het leven en de daden van de heilige tot uiting kwam? Het is geen wonder dat veel schrijvers zich overeenkomstig de literaire traditie in hun prologen bezorgd tonen over hun onmacht om door een gebrek aan capaciteiten het onderwerp van hun geschrift de vereiste eer te geven[106]. Dikwijls vroegen zij de autoriteiten aan wie zij hun werk ter beoordeling voorlegden, hun teksten te verbeteren en hun stijl bij te schaven[107]. Ook de auteur van de *Vita Arnulfi* meende dat wat hij ondernam eigenlijk

---

[101] Guenée, *Histoire*, 203-207.

[102] Simon, 'Untersuchungen' II, 75-82.

[103] Heffernan, *Sacred Biography*, 6-10.

[104] Simon, 'Untersuchungen' II, 82-88.

[105] Delehaye, *Les passions*, 147-50; Heffernan, *Sacred Biography*, 107-13.

[106] Simon, 'Untersuchungen' I, 108-19.

[107] Ibidem, II, 123-29.

voor geleerdere schrijvers bewaard had moeten worden[108]. Hij zond zijn geschrift naar Rodolfus, aartsbisschop van Reims en hij vroeg hem ervoor te zorgen dat alle, naar diens oordeel, zwakke plekken eruit werden gehaald en zijn eventueel ruwe taalgebruik werd bijgevijld[109]. Deze zogenaamde nederigheidstopos was ongetwijfeld een vereiste voor zo'n geschrift, want welke hagiograaf zou zo overmoedig zijn om zelfs maar te suggereren dat hij de juiste toon had weten te treffen?

Voor de moderne lezers lijkt het dikwijls of in de middeleeuwse geschiedschrijving feit en fictie in elkaar overlopen. Toch was het onderscheid tussen werkelijkheid en fantasie bekend en het werd ook gehanteerd[110]. Daaruit moeten we concluderen dat de middeleeuwers weliswaar dezelfde betekenis aan deze begrippen gaven als wij, maar de grens tussen feit en fictie anders legden. Zaken die wij tot het terrein van de verbeelding rekenen, konden in hun visie tot de werkelijkheid behoren. Wanneer we ervan uitgaan dat de middeleeuwers iets anders onder de werkelijkheid verstonden dan wij, is dat ook niet verwonderlijk. Wij hebben 'werkelijkheid' beperkt tot het aan de hand van bepaalde criteria verifieerbare. De werkelijkheid in de opvatting van de middeleeuwers omvatte een groot deel dat niet anders 'waarneembaar' is dan door geloof en goddelijke openbaring. Ook in dat deel van de werkelijkheid vonden gebeurtenissen plaats, die alleen op die manier 'gekend' konden worden.

Nu wil dat niet zeggen dat in de middeleeuwen alles klakkeloos werd geloofd omdat voor God nu eenmaal niets onmogelijk zou zijn. Vooral wonderen konden twijfels oproepen. Getuigen moesten de verzekering geven dat ze waar gebeurd waren en door hun namen op te sommen kon de hagiograaf zijn publiek van de betrouwbaarheid van zijn verhaal overtuigen. In de *Vita Arnulfi* worden als getuigen bij een wonderbare genezing die Arnulfus verrichtte, zulke illustere figuren als aartsdiaken Ingelrannus, de later bisschop van Laon, en Rodolfus Viridis, de toekomstige aartsbisschop van Reims genoemd (XXXVII). Wie zou er nog aan dit wonderverhaal durven twijfelen? De hagiograaf vertelt ook een wonder dat zich in 1081 in Oudenburg had afgespeeld en waarmee Arnulfus niets te maken had. Het ging om de Sint-Pieterskerk, die enkele jaren later aan Arnulfus zou worden overgedragen om er een klooster te stichten. Dit was niet zomaar een kerk en dat wilde de hagiograaf met het wonder van de klokkestoel illustreren. In de Kerstnacht was de klokkestoel door een storm uit het lood geslagen, maar in de Oudejaarsnacht was hij door een storm weer op zijn plaats teruggezet. De schrijver had het niet zelf meegemaakt en verzekert dat hij zich zou schamen dit te vertellen, als niet meer dan duizend getuigen gezegd hadden dat ze het hadden gezien (XLVII).

Het streven naar de waarheid kon ertoe leiden dat vitae werden herschreven. Soms waren

---

[108] A f. 253v16-17: *presumpsi imperitus opusculum doctis scriptoribus merito seruandum.*

[109] A f. 253v27-29: *quicquid in his minus compte prolatum est vestre vestrorumque sophie.] vt per nobile rhemensis acumen eloquii sit elimatum: quod per meam secordiam cernitur impolitum.*

[110] Beer, *Narrative conventions*, 14; Fleischmann, 'On the Representation', 278; Ebels-Hoving, 'Facta', 15.

eerdere auteurs op een dwaalspoor gebracht door hun bronnen. Hildebert van Lavardin liet bijvoorbeeld weten dat hij niets ten nadele van de eerdere hagiografen van Hugo van Cluny wilde zeggen. Zij waren misschien wel bekwamer dan hij, maar het had hun aan betrouwbare getuigen ontbroken, waardoor zij nu voor leugenaars werden aangezien. Hij zou daarom in zijn levensbeschrijving weliswaar uitgaan van hun teksten, maar dingen toevoegen, schrappen en anders formuleren[111].

Het zoeken naar de waarheid was in de middeleeuwen van essentieel belang[112]. God is de waarheid en vereist altijd en overal de waarheid. Het zou zondig zijn God te eren met onwaarheden, zoals bijvoorbeeld valse heiligen en relieken[113]. Dat verklaart de kritische houding die Guibert van Nogent tegenover relieken tentoonspreidt[114]. Men moest op zijn hoede zijn, want ook de duivel was immers werkzaam binnen de middeleeuwse werkelijkheid. Aan de andere kant was het evenzeer zondig te twijfelen aan de daden van God. Het probleem was evenwel hoe de werken Gods van die van de duivel te onderscheiden, een probleem dat zich vooral voordeed in de wonderverhalen. Niet van alle daden van God is de bedoeling voor de mens begrijpelijk. Formele erkenning door de kerk van een heilige en zijn wonderdaden loste veel op. Het schrijven van een heiligenleven was een middel om de waarheid vast te stellen. Die werd ook gevonden door aansluiting te zoeken bij autoriteiten en bij de traditie[115]. Abt Hariulfus van Oudenburg gaf in een brief aan bisschop Lisiardus van Soissons als zijn mening ‘dat met recht voor authentiek gehouden wordt al wat volgens redelijke overeenkomst niet afwijkt van de daden en deugden van de oude heiligen’[116]. In twijfelgevallen werd onderzoek gecombineerd met godsoordelen om uitsluitsel te krijgen[117]. We kunnen zeggen dat in de middeleeuwen, evenals nu het geval is, waarheid was wat men in in het algemeen bereid was als zodanig te aanvaarden.

De opvattingen over werkelijkheid en waarheid vonden ook hun weerslag in de oorkonden en andere documenten. Als gevolg van ongeletterdheid en het daarmee samenhangende belang van mondelinge overlevering, zijn deze stukken zeker voor de vroegste perioden schaars[118]. Pas vanaf

---

[111] Barlow, ‘The canonization’, 306.

[112] Schreiner, ‘Discrimen’, 2-9; Von der Nahmer, *Die lateinische Heiligenvita*, 98.

[113] Schreiner, ‘Discrimen’, 31-33.

[114] Guibert van Nogent, *De sanctis et eorum pigneribus*, ed. R.B.C. Huygens, *CCM* 127 (Turnhout 1993) 79-175.

[115] Schreiner, ‘Discrimen’, 14.

[116] ed. Mabillon, 506: *Authenticum autem haberi jure sentimus, quidquid ab antiquorum sanctorum gestis et virtutibus secundum rationabilem similitudinem non abhorret*.

[117] Schreiner, ‘Discrimen’, 9.

[118] Clanchy, *From Memory*, 260-263.

de tweede helft van de elfde eeuw begon men langzamerhand aan documenten een grotere betekenis toe te kennen dan aan een mondeling getuigenis, een eed of symbolische handeling[119]. Dat leidde er wel eens toe dat alsnog op schrift werd gesteld wat tot dan toe op basis van een andere vorm van overlevering was aanvaard of volgens sommigen aanvaard zou moeten worden[120]. Te goeder of te kwader trouw werden vervalsingen vervaardigd. In het gunstigste geval is daarbij sprake van een zogenaamde 'vernieuwing', dat wil zeggen dat er een nieuw exemplaar is gemaakt ter vervanging van een beschadigde of vernietigde acte. Daarin kunnen latere gegevens ter aanvulling zijn opgenomen[121].

Hoe valt een dergelijke misleiding te rijmen met het belang dat in de middeleeuwen aan de waarheid werd gehecht? Dit moet verklaard worden uit het middeleeuwse rechtsgevoel. Uitgangspunt was dat recht onveranderlijk en eeuwig geldend was. Daarnaast moest de door God gewenste orde behouden blijven. Toen de abt van Saint-Médard het klooster Oudenburg opeiste, omdat Oudenburg gesticht was door een vroegere monnik van Saint-Médard, weerlegde Hariulfus deze claim met behulp van de stichtingsoorkonde van zijn klooster. Onderzoek heeft uitgewezen dat deze oorkonde een vervalsing is, die Hariulfus waarschijnlijk speciaal voor die gelegenheid vervaardigd heeft[122]. Daarin werd vastgelegd wat iedereen al jaren voor waar had aangenomen. Dat beschouwde hij ongetwijfeld niet als kwaadaardig bedrog, maar als een daad waarmee recht werd gedaan en de goddelijke orde werd gered, een *pia fraus*[123]. In wezen was in die opvatting deze vorm van bedrog een presentatie van de waarheid. Op deze manier moeten veel vervalsingen worden begrepen. Ze zeggen vanzelfsprekend meer over de makers en de tijd waarin zij leefden dan over de rechtshandeling uit het verleden, die erin wordt beschreven. Opmerkelijk is dat het om die redenen maken of aanpassen van teksten niet als leugenachtig werd gezien. Liegen, dat wil zeggen onwaarheid spreken met als doel schade aan te richten, werd te allen tijde als ongeoorloofd beschouwd. Het niet spreken van de waarheid viel daar niet noodzakelijkerwijs onder[124]. Isidorus van Sevilla (†636) onderscheidde liegen, *mentiri*, en onwaarheid spreken, *falsum loqui*[125]. Het eerste betekent bewust liegen met de bedoeling iemand iets te laten geloven dat niet waar is. In het andere geval liegt iemand uit onwetendheid, in de oprechte veronderstelling de waarheid te spreken. Bepalend is dus de wil om te liegen. Deze vormen van onwaarheid komen natuurlijk ook in

---

[119] Ibidem, 295-296; Simon, 'Untersuchungen' II, 91.

[120] Leclercq, *L'amour*, 154.

[121] Gysseling en Koch, *Diplomata*, 116-17; Van Mingroot, *NAGN* 3, 405-406, die oorkonden onderscheidt als authentiek, onecht, vervalst of vals.

[122] Yernaux, 'La Charte', 89-102; Gysseling, 'Bijdrage', 820-821; zie p. 207.

[123] Fuhrmann, 'Die Fälschungen', 537 en 542-543.

[124] Ibidem, 537-538.

[125] Isidorus, *Differentiae* I, 381, *PL* 83, 49.

de verhalende bronnen voor. Het is echter enigszins verwarrend om ze te ontdekken in documenten die juist ingang hebben gevonden omdat ze een betrouwbare weergave van de historische werkelijkheid zouden zijn.

Besluit

Uit het voorgaande kunnen we concluderen dat heiligenlevens een beschrijving van de verleden werkelijkheid geven en dus een vorm van geschiedschrijving zijn. De uitgangspunten, doelstellingen en werkwijze van hagiografen waren grotendeels dezelfde als die van historiografen en bij beiden is de historische werkelijkheid ingepast in het doel van het literaire genre. De historische werkelijkheid wordt daardoor maar ten dele, namelijk voor zover nodig en mogelijk, weergegeven. Hagiografen geven echter gewoonlijk andere delen weer dan andere geschiedschrijvers. Naast de algemene doelstellingen konden ook de motieven van de initiatiefnemers van invloed zijn op de inhoud en presentatie van het verhaal.

De visie van de middeleeuwse geschiedschrijvers op geschiedenis en geschiedschrijving, werkelijkheid en waarheid, in combinatie met de naar huidige maatstaven gebrekkige werkwijze en met de conventies van het gekozen genre, is bepalend voor de selectie en presentatie van de gegevens aan de hand waarvan zij een beeld van de historische werkelijkheid gaven. Daardoor is het mogelijk dat naar ons oordeel belangrijke gegevens niet worden vermeld waar wij dat wel zouden verwachten. Voor een hedendaags historicus is het bijvoorbeeld moeilijk te begrijpen dat de elfde eeuwse schrijver van een vita van de Engelse koning Edward de Belijder wel het jaar 1066 behandelt, maar de inval van de Normandiërs zelfs niet noemt[126]. Ook gebeurt het natuurlijk dat, als verschillende auteurs hetzelfde onderwerp weergeven, andere informatie, geput uit verschillende bronnen, wordt gegeven. Zo lopen de beschrijvingen van de gebeurtenissen in Clermont, waar paus Urbanus de aanzet tot de eerste kruistocht gaf, sterk uiteen[127]. Niet zelden is er bovendien sprake van eenmalige, oncontroleerbare mededelingen. Oorkonden en documenten vormen evenmin een zekere basis. Niet alleen zijn er weinig beschikbaar, maar door de wijze waarop ze soms zijn ontstaan, levert de interpretatie ervan niet minder problemen op dan die van verhalende bronnen.

Het wordt er niet eenvoudiger op wanneer er van een heilige verschillende levensbeschrijvingen bestaan. Het spreekt vanzelf dat deze alleen op de juiste wijze kunnen worden geïnterpreteerd, wanneer we ons hebben verdiept in het ontstaan en de achtergronden ervan en inzicht hebben verkregen in de onderlinge relatie van de teksten. Over het ontstaan en de onderlinge relatie van de twee, zeker verwante, redacties van de *Vita Arnulfi* heerst nog onduidelijkheid. Afhankelijk van de aard van ons onderzoek zullen we de voor ons doel meest bruikbare vita kiezen. Wanneer we, zoals in het geval van Arnulfus, zoeken naar gegevens over de levensloop van een heilige en de wereld waarin hij leefde, zullen we uit moeten gaan van de redactie die de

[126] Southern, 'Aspects' I, 186-88; Ridyard, *The royal saints*, 171.

[127] Ward, 'Some principles', 122-48.

persoon van de heilige het dichtst benadert. Analyse en vergelijking van de teksten moet duidelijkheid over hun ontstaan en de verhouding tussen de beide vitae verschaffen. Onderzoek naar de auteurs, hun doelstellingen en leefwereld, zal ons helpen de teksten op de juiste wijze te interpreteren. Andere bronnen moeten dienen om het levensverhaal, waar mogelijk, aan te vullen en in een breder historisch kader te plaatsen. Op die manier kan de betrouwbaarheid worden getoetst en wordt ons begrip van deze teksten vergroot. Het zal duidelijk zijn dat ook die andere bronnen op hun waarde moeten worden onderzocht.

3 Het ontstaan en de overlevering van de vita

Het hagiografisch dossier

In dit hoofdstuk staat de ontstaansgeschiedenis van de *Vita Arnulfi episcopi Suessionensis* centraal. Het "hagiografisch dossier" van Arnulfus omvat echter nog andere teksten, die ik kort zal beschrijven alvorens de vergelijking van de twee redacties van de *Vita Arnulfi*, die hier worden onderscheiden als de *vita brevior* (BHL 703) en de *vita longior* (BHL 704), ter hand te nemen. Een overzicht van de handschriften en de belangrijkste edities ervan wordt in bijlage 2 gegeven.

De vita brevior is in slechts één, zestiende-eeuws handschrift (A) bewaard gebleven, terwijl de vita longior nog in zes handschriften voorhanden is. De oudste drie (BCD) worden in de dertiende eeuw gedateerd. Een daarvan, de zogenoemde Biervliet codex (B), die in de tweede helft van de dertiende eeuw door Jan van Biervliet, monnik in Oudenburg, is geschreven, is nog niet voor een editie van de vita longior gebruikt. In de meeste handschriften van de vita longior gaat deze levensbeschrijving vergezeld van één of meer andere teksten die deel uitmaakten van het corpus van teksten die in verband met de verering van Arnulfus zijn geschreven. Dat kan de genealogie (BHL 705a) zijn, waarin de afkomst van de moeder van Arnulfus, Meynsinde, is weergegeven, of de metrische bewerking van enkele postume wonderverhalen, de *miracula metrica* (BHL 705b). De genealogie, die in het volgende hoofdstuk uitvoerig zal worden behandeld, komt al voor in de drie oudste tekstgetuigen van de vita longior (BCD). Zij is ook onafhankelijk van de vita overgeleverd. De Biervlietcodex bevat bovendien de genoemde wonderverhalen, waarvan het eerste in 1269 is gedateerd.

De vita longior wordt in bijna alle handschriften gevolgd door een ingekorte versie van dit leven. Deze oudste *epitome* (BHL 705) is op basis van de eerste twee boeken van de vita longior gemaakt, waarschijnlijk om op de feestdagen van de heilige, vooral tijdens de liturgie, voorgelezen te worden. Andere bekorte versies van de vita longior zijn in verzamelingen heiligenlevens te vinden. De oudste daarvan, overgeleverd in handschrift G, zou in de dertiende eeuw in het bisdom Kamerijk of Terwaan zijn aangelegd. De Keulse kartuizer Herman Greven (†1477/80) maakte een bewerking van de vita longior (BHL 704c) voor zijn legendarium (H), terwijl in de tweede helft van de vijftiende eeuw in het Rooklooster bij Brussel drie verzamelingen heiligenlevens (I1, I2 en J) werden vervaardigd, waarin levensbeschrijvingen van Arnulfus werden opgenomen. Twee ervan (I1 en J) waren gebaseerd op zowel de vita longior als de oudste epitome (BHL 705). Jan Gielemans, kanunnik in het Rooklooster (1427-1487) was de auteur van I1 en I2. Enkele handschriften (K en L) bevatten korte fragmenten uit het leven van Arnulfus.

De oudste epitome (BHL 705) is al even genoemd, omdat daarin op de verwantschap van Arnulfus met Godelieve van Gistel wordt gewezen. Volgens deze tekst was Fulbert, de vader van

Arnulfus, een volle neef, *consobrinus*, van de Vlaamse martelares Godelieve van Gistel (†1070, elevatie 1084)[128]. Voor dit opmerkelijke gegeven, dat ook in de stoet van 1887 was verwerkt, is geen andere bron te vinden. Deze epitome werd in ieder geval voor de liturgische viering van de elevatie op 1 mei gebruikt[129]. Volgens Meersseman is zij nog in de twaalfde eeuw, mogelijk zelfs door Hariulfus, abt van Oudenburg, vervaardigd[130].

Voorts zijn er enkele verzamelingen liturgica die teksten voor de kerkelijke viering op feestdagen gewijd aan Arnulfus bevatten. Deze zijn waarschijnlijk uit het klooster Oudenburg afkomstig. Een veertiende-eeuws handschrift (M) geeft onder meer twee zeer korte uittreksels uit het levensverhaal van Arnulfus. Het ene werd gebruikt voor de liturgische viering van de elevatie op 1 mei en komt overeen met het eerste deel van de eerder genoemde epitome. Het andere is rechtstreeks aan de *Vita Arnulfi* ontleend en was bedoeld voor de plechtigheden ter herdenking van de dood van Arnulfus op 16 augustus. Deze verkortingen zijn evenals de oudste epitome in acht *lectiones*, lezingen, verdeeld en werden, afgewisseld met psalmzang en gebeden tot de heilige, tijdens het officie gelezen. In dit handschrift bevindt zich ook de hymne, *Pange lingua gloriosa*, een bewerking van de in het Romeins brevier opgenomen hymne *Pange lingua* van Venantius Fortunatus († c.600), die ter ere van Arnulfus werd gezongen[131]. Een soortgelijk handschrift (N) uit de vijftiende eeuw bevat alleen een *carmen iambicum* van twaalf versregels, gevolgd door drie gebeden, *orationes*.

Met uitzondering van de genealogie verschaffen deze teksten, afgezien van de verwijzing naar de verwantschap met Godelieve van Gistel in de oudste epitome, geen aanvullende informatie over Arnulfus; evenmin werpen zij licht op de relatie tussen de beide redacties van de *Vita Arnulfi*. Het merendeel ervan is uitsluitend van belang voor onze kennis van de cultus van de heilige. Deze zal hier zoals gezegd buiten beschouwing blijven, omdat daarover voor de hier bestudeerde periode nauwelijks gegevens beschikbaar zijn.

---

[128] Malou, *Chronicon*, 41-42: *Hujus genitor Fulbertus Godelef martiris consobrinus, clara nobilitate refulsit*. Deze lezing komt overeen met de handschriftelijke overlevering. Vgl. ed. Mabillon: *Godelef matris*. De vergissing zou in de hand gewerkt kunnen zijn doordat zijn handschrift de verkorting *mrs* voor *martiris* bevatte.

[129] BFDu geven als titel, *'Sollempnitas sancti Arnulphi episcopi que celebratur kalendas Maij. Sermo de vita eiusdem'*.

[130] Meersseman, 'Kritische bemerkingen', 299-302.

[131] Chevalier, *Repertorium*, II, 284 nr. 14440; volgens het register zou er nog een andere hymne, *Laudes conditori nostro* aan Arnulfus van Soissons zijn gewijd, IV, 201 nr. 38609. Aangezien deze te vinden is in een vijftiende-eeuws hymnarium en zestiende-eeuws brevier van Remiremont, zal Arnulfus van Metz (†640), die zich daar als kluizenaar had gevestigd, zijn bedoeld.

De *Vita Arnulfi*

In 1573 publiceerde de Duitse hagiograaf Laurentius Surius in zijn verzameling heiligenlevens, *De probatis sanctorum vitis*, de *Vita Arnulfi episcopi Suessionensis*, in een redactie (BHL 703) die bestaat uit één boek, verdeeld in 52 hoofdstukken, hier de *vita brevior* genoemd[132]. In 1701 gaf Jean Mabillon de *Vita Arnulfi* in een andere redactie (BHL 704) uit, hier als de *vita longior* aangeduid[133]. Deze veel langere vita omvat drie boeken verdeeld in respectievelijk 32, 34 en 19 hoofdstukken. De eerste twee boeken beschrijven het leven van de heilige, terwijl het derde wonderen verhaalt die na de dood van Arnulfus bij zijn gebeente zijn gebeurd en verslag doet van de heiligverklaring. In beide redacties is de tekst in proza geschreven, maar daarin zijn ook verzen opgenomen. In tegenstelling tot de vita longior is dat in de vita brevior slechts enkele keren het geval.

Het eigenlijke levensverhaal wordt door een in beide redacties vrijwel gelijkluidende proloog van Lisiardus, bisschop van Soissons (1108-1126), voorafgegaan. Het derde boek van de vita longior is eveneens voorzien van een proloog, weer van Lisiardus. Op grond daarvan beschouwt Surius deze als de auteur van de *Vita Arnulfi*. Mabillon schrijft de vita daarentegen toe aan Hariulfus, abt van Oudenburg (1105-1143)[134]. Hij baseert zich daarbij op drie brieven van Hariulfus, die we alleen kennen uit zijn editie. Deze brieven zijn gericht aan Lambertus, bisschop van Noyon en Doornik, Lisiardus, bisschop van Soissons, en Rodolfus, aartsbisschop van Reims. Mabillon zelf kende ze naar zijn zeggen uitsluitend uit een afschrift dat hem was toegezonden van een handschrift waarin ze aan de *Vita Arnulfi* voorafgingen[135]. Dit handschrift, dat inmiddels verloren lijkt te zijn, heeft hij niet voor zijn editie van de vita longior gebruikt. Voorts beroept hij zich op een passage aan het slot van de vita brevior, waarin de auteur zegt dat Everolfus, de trouwe metgezel van Arnulfus, hem in Oudenburg over de heilige heeft verteld. Mabillon meent dat dat wel woorden van de abt van Oudenburg moeten zijn geweest, want Lisiardus is volgens hem nooit in Oudenburg geweest. Volgens Mabillon is de *Vita Arnulfi* vervaardigd door de Oudenburgse abt. Lisiardus zou de auteur zijn van het derde boek en hij zou dit na de canonizatie van Arnulfus met de vita van Hariulfus tot één geheel hebben samengevoegd. Zo verklaarde Mabillon het feit dat de vita nu eens op naam van Hariulfus was overgeleverd, zoals in het verloren handschrift waaruit de drie brieven van Hariulfus voor hem waren afgeschreven, dan weer op naam van Lisiardus. Mabillon liet de tekst van de drie brieven van Hariulfus in zijn editie aan de vita

[132] ed. Surius, 143-156.

[133] ed. Mabillon, 502-555, aldaar 507-555. Deze editie is herdrukt door Migne, *PL* 174, 1367-1440, aldaar 1375-1440.

[134] Ibidem, 502.

[135] Ibidem, 505.

longior voorafgaan[136]. Aan het feit dat de *Vita Arnulfi* kennelijk in verschillende redacties heeft gecirculeerd, schonk hij verder geen aandacht.

Latere editoren van vita longior, Cuperus (1731) en Holder-Egger (1888), sloten zich bij de visie van Mabillon aan[137]. Eerst veel later rees twijfel, die niet alleen werd opgeroepen doordat beide redacties dezelfde proloog hebben, waarin Lisiardus zich als de auteur van de vita opwerpt. Ook de grote overeenkomst tussen één van de brieven van Hariulfus en deze proloog riep vragen op. En tenslotte vroegen de verschillen tussen de twee redacties om een verklaring. Er zijn verschillende meningen naar voren gebracht.

Stracke (1954) concludeerde dat Lisiardus de vita brevior heeft geschreven en dat dat ook geldt voor het grootste deel van de vita longior, die hij als een bewerking van de vita brevior beschouwt. Naar zijn opvatting gebruikte Hariulfus het werk van Lisiardus en probeerde de abt ten onrechte de eer van het auteurschap voor zichzelf op te eisen. Zijn argumenten ontleende Stracke aan een vergelijking van de twee redacties van de vita. Hij zag zijn opvatting bevestigd toen hij bovendien tot de conclusie kwam, dat Hariulfus voor zijn brief, gericht aan aartsbisschop Rodolfus van Reims, de proloog van Lisiardus had geplagieerd[138]. Deze zienswijze wordt betwist door Dekkers (1984), die meent dat er geen sprake was van een tegenstelling tussen de beide hagiografen, maar juist van een goede samenwerking[139]. Vander Plaetse (1987) legt eveneens de nadruk op een nauwe samenwerking tussen Hariulfus en Lisiardus, maar gaat er blijkbaar van uit dat beide redacties door Hariulfus zijn geschreven[140]. Dat de meeste onderzoekers maar al te bereid zijn aan abt Hariulfus een aandeel in de ontstaansgeschiedenis van de *Vita Arnulfi* toe te kennen, laat zich gemakkelijk verklaren. Hariulfus heeft nu eenmaal naam gemaakt als schrijver, terwijl van Lisiardus geen enkel geschrift bekend is. Hariulfus, die op jonge leeftijd in het klooster Saint-Riquier in Ponthieu was ingetreden, schreef een kroniek van deze abdij, die hij tussen 1088 en 1105 voltooide. In deze kroniek, die voornamelijk een bewerking van bestaande teksten was, nam Hariulfus een groot aantal oorkonden op[141]. Daarnaast bracht hij nog een aantal andere werken op zijn naam[142]. Het staat bovendien vast dat hij in Oudenburg eveneens de pen ter hand heeft genomen om verslag te doen van zijn reis naar Rome om de belangen van zijn abdij bij de paus te bepleiten. Waarom zou hij dat niet ook hebben gedaan om meer bekendheid te geven aan de

---

[136] Ibidem, 505-507.

[137] Cuperus, *AASS* Aug. III, 227-29; Holder-Egger, *MGH* SS XV.II, 872-73.

[138] Stracke, ‘Lisiardus’, 7-79; zijn visie is overgenomen door Prevenier, ‘Die südlichen Niederlande’, 182*-183*.

[139] Dekkers, ‘Sint Arnoud en zijn oudste biografen’, 102.

[140] Vander Plaetse, ‘Hariulf’, 8; Idem, ‘De vita’, 95.

[141] Hariulfus, *Chronicon Centulense*, ed. Lot, intr. XXIX-LVI.

[142] Ibidem, V-XVII.

heilige Arnulfus, die in Oudenburg begraven lag?

De conclusies van Mabillon en anderen kunnen slechts worden getoetst door allereerst de beide redacties grondig met elkaar te vergelijken en zo hun onderlinge relatie vast te stellen. Om uitsluitsel te kunnen geven over het auteurschap is bovendien bestudering van de brieven en de proloog noodzakelijk. Bij dit onderzoek zullen alle ons bekende tekstgetuigen van de *Vita Arnulfi* worden betrokken. Stracke heeft zich voor zijn onderzoek uitsluitend op de edities van de vita gebaseerd en heeft de handschriften geheel buiten beschouwing gelaten. Zijn argumentatie is daardoor niet altijd juist. Het doel van deze studie vereist een zo groot mogelijke duidelijkheid over het ontstaan van de teksten en hun auteurs. Bovendien rechtvaardigt de vondst van handschriften van de vita, die tot nu toe ongebruikt zijn gebleven, een nieuw onderzoek.

De vita brevior

Tot voor kort was de editie van Surius de enige bekende tekstgetuige van de vita brevior. Inmiddels is ook een handschrift (A) van de tekst bekend, dat uit de eerste helft van de zestiende eeuw stamt[143]. Of Surius A heeft gekend is niet duidelijk, omdat hij niets heeft meegedeeld over de handschriften die hij voor zijn editie tot zijn beschikking had. Bovendien was het kennelijk niet zijn doelstelling de tekst die hij in zijn legger voor zich had letterlijk weer te geven. Hij was gewoon formuleringen stilzwijgend grammaticaal en stilistisch aan te passen aan zijn opvatting van goed hagiografisch Latijn. Soms kortte hij de tekst ook in. Zo liet hij in zijn editie van de *Vita Arnulfi* een gedicht van vijfenvijftig regels weg. Hij maakte hiervan wel melding door te zeggen dat hij dit om wille van de beknoptheid deed, omdat het gedicht slechts de inhoud van het voorgaande hoofdstuk herhaalt. Zoals het een hagiograaf betaamt, streefde hij ernaar een heiligenleven te vervaardigen dat beantwoordde aan de eisen van zijn tijd, zonder de oorspronkelijke tekst al te veel geweld aan te doen. Inhoudelijk komt de vita in de editie van Surius geheel overeen met die in A en wordt de tekst zoals die in A voorkomt op de voet gevolgd. Surius zegt weliswaar zelf dat hij uit eerbied voor de auteur in dit geval slechts weinig heeft ingegrepen, maar vergelijking met de beide redacties van de *Vita Arnulfi* leidt tot andere conclusies. Voor vele details in zijn tekst is niet vast te stellen of zij uit zijn legger of van hemzelf afkomstig zijn. Dit maakt een gedetailleerde tekstvergelijking van de vita brevior met de vita longior op basis van zijn editie en die van Mabillon tot een hachelijke onderneming. Een voorbeeld van de werkwijze van Surius is in bijlage 4 opgenomen.

Uit onderzoek naar zijn bronnen is bekend dat Surius een zevental boeken met heiligenlevens heeft gebruikt, die behoorden tot de bibliotheek van het Rooklooster bij Brussel, waar handschrift A eveneens is vervaardigd. De ingrepen van Surius maken het echter onmogelijk vast te stellen of hij A dan wel een vrijwel identieke tekstgetuige als legger heeft gebruikt. Daarnaast kan hij de legendaria van Ter Doest en Clairmarais hebben gebruikt, die beide de tekst van de vita

[143] Brussel, Koninklijke Bibliotheek 982 (16e eeuw); Van den Gheyn, *Catalogue* V, 233-237 nr. 3234.

longior (CD) bevatten[144]. Het is dus niet ondenkbaar dat Surius de vita longior wel gekend heeft, maar bewust voor de kortere tekst heeft gekozen. Daarentegen is het geenszins zeker dat hij deze legendaria zelf en in hun geheel heeft gezien. Het is ook mogelijk dat hem afschriften van bepaalde onderdelen zijn toegestuurd. Het zal duidelijk zijn dat voor een nauwgezette vergelijking van de beide redacties van de *Vita Arnulfi* voor de vita brevior allereerst een beroep op A zal moeten worden gedaan. Aangezien deze tekst nog niet in editie voorhanden is, is deze als bijlage 1 aan deze studie toegevoegd.

Handschrift A is het derde deel van een legendarium dat oorspronkelijk uit vier delen heeft bestaan[145]. Deel twee is verloren gegaan, maar de inhoud daarvan is bekend dankzij de index in het eerste deel. Dit legendarium was *per circulum anni* geordend. Het derde deel beslaat de maanden mei, juni, juli en augustus en bevat zevenentachtig heiligenlevens, waaronder dat van Arnulfus. De samensteller zou Anthonius Gheens, kanunnik in het Rooklooster (c.1479-1543), zijn die erom bekend staat dat hij de bibliotheek van dit klooster heeft verrijkt door boeken af te schrijven en te kopen[146]. Dat hij de samensteller van dit legendarium zou zijn wordt afgeleid uit een mededeling op het schutblad, *'Tomus 3us complectens sanctos mensium Maij, Junij, Julij et Augusti. Reverendi Patris Johannis Ghentij'*, die tot veel discussie heeft geleid. Dergelijke aantekeningen komen in alle drie de bewaarde delen voor, maar zijn er pas later, in de zeventiende eeuw, in aangebracht. Men is ervan uitgegaan dat hier de naam van de schrijver van het handschrift was vermeld en heeft daarbij aangenomen dat er sprake was van naamsverwarring. Niet Johannes Ghentius zou zijn bedoeld, maar Anthonius Gheens. Misschien is Ghentius evenwel slechts een latere eigenaar en staat dus die van de vervaardiger geenszins vast. Het Rooklooster, een stichting van de reguliere kanunniken uit 1374, werd in de vijftiende eeuw opgenomen in de congregatie van Windesheim[147]. In die tijd zijn er verschillende verzamelingen heiligenlevens aangelegd. De befaamde hagiograaf Jan Gielemans (1427-1487) schreef er onder andere zijn *Hagiologium Brabantinorum* en *Sanctilogium*, waarin hij de boven genoemde bewerkingen van de *Vita Arnulfi* heeft opgenomen (I1 en I2)[148].

Beide tekstgetuigen van de vita brevior, de editie van Surius en A, geven in één boek een levensbeschrijving van Arnulfus vanaf de voorspelling van zijn geboorte tot en met zijn dood en begrafenis. Ze hebben echter een verschillende indeling in hoofdstukken. In de editie van Surius is de vita in tweeënvijftig hoofdstukken ingedeeld. De afbakening van de hoofdstukken wijkt in A op enkele plaatsen van die van Surius af en de nummering klopt bovendien niet. De tekst bevat een aantal rubrieken in rode inkt met *capitulum* gevolgd door een nummer in romeinse cijfers als

---

[144] Holt, 'Die Sammlung', 352-356.

[145] De delen één en vier worden eveneens bewaard in Brussel, Koninklijke Bibliotheek 11986 en 11987.

[146] 'De Antonio Gentio', 31-4; Coens, 'Un manuscrit', 54-55.

[147] *Monasticon Belge*, IV.4, 1089-1123.

[148] Hendrix, 'Johannes Gielemans', *Nationaal Biografisch Woordenboek* 13, 317-332.

hoofdstukaanduiding. Deze rubrieken zijn in een wat groter lettertype geschreven dan de eigenlijke tekst en waarschijnlijk door een andere hand op een later tijdstip aangebracht. Daarop wijzen verschillende opengelaten ruimtes waarin zo'n hoofdstukaanduiding had kunnen worden aangebracht. Tot en met hoofdstuk XXIV zijn de hoofdstukken in A genummerd en komt de indeling met die in de editie van Surius overeen. De hoofdstukken XXV t/m XXX van de editie hebben in A geen hoofdstukaanduiding, maar zeven maal is op de plaats waar die kennelijk was voorzien, ruimte open gelaten. Vervolgens zijn de hoofdstukken XXXI t/m XLVII van de editie in A weer genummerd, merkwaardigerwijs als XXVII t/m XLV. Daarna ontbreekt de nummering weer, hoewel de schrijver er op vijf plaatsen ruimte voor heeft opengelaten. Het laatste hoofdstuk wordt als zodanig aangeduid, maar is niet van een nummer voorzien: *ultimum capitulum*. Het bevindt zich aan het begin van een nieuw katern.

Wanneer alle uitsparingen in de tekst worden uitgelegd als markeringen van het begin van een nieuw hoofdstuk, tellen we er in A zesenvijftig. Het verschil in aantal wordt veroorzaakt doordat in de editie vier keer twee hoofdstukken van A één geheel vormen[149].
Het eerste verschil in hoofdstukindeling tussen de editie van Surius en A treedt op vlak nadat in het handschrift de eerste omissie van de rubriek is begonnen, ongeveer halverwege de vita (zie tabel 1).

editie Surius	hs. A	reconstructie in editie van A
I - XXIV	I - XXIV	I - XXIV
XXV - XXVI	2x blanco ruimte	XXV - XXVI
XXVII	2x blanco ruimte	XXVII - XXVIII
XXIIX - XXX	3x blanco ruimte	XXIX - XXXI
XXXI - XXXVI	XXVII - XXXII	XXXII - XXXVII
XXXVII	XXXIII - XXXIIII	XXXVIII - XXXIX
XXXIIV - XLIII	XXXV - XL	XL - XLV
XLIV	XLI - XLII	XLVI - XLVII
XLV - XLVII	XLIII - XLV	XLVIII - L
XLIIX - L	3x blanco ruimte	LI - LIII
LI	2x blanco ruimte	LIV - LV
LII	ultimum capitulum	LVI

Tabel 1: hoofdstukindeling vita brevior.

Dit doet vermoeden dat Surius handschrift A niet heeft gebruikt, want anders zou hij na lange tijd zijn legger te hebben gevolgd in de tekstindeling hebben ingegrepen, in plaats van gewoon de nummering van de hoofdstukken te corrigeren. Een vergelijking met de vita longior brengt hier nauwelijks uitkomst, omdat daarin niet alleen de volgorde van de hoofdstukken, maar ook de splitsing van de tekst in hoofdstukken afwijkt van die in de vita brevior. In de eerste twee gevallen is de overeenkomst van de vita longior met A groter dan die met de editie van Surius, terwijl in de andere twee gevallen de vita longior zo sterk van de vita brevior afwijkt dat een vergelijking op dit punt onmogelijk is. Bovendien blijkt de hoofdstukindeling ook binnen de overlevering van de vita longior niet helemaal uniform. Het ziet er naar uit dat de hoofdstukindeling van de vita niet altijd even duidelijk was, zowel voor Surius als voor de vervaardigers van A en van de tekstgetuigen van de vita longior. Als Surius inderdaad de hoofdstukkenindeling uit zijn legger heeft overgenomen zijn er twee verschillende tekstgetuigen van de vita brevior en zal ook de editie van Surius als zodanig bij het onderzoek moeten worden

[149] Zie bijlage 3:
Surius XXVII = A XXVII-XXVIII
Surius XXXVII = A XXXVIII-XXXIX
Surius XLIV = A XLVI-XLVII
Surius LI = A LIV-LV.

betrokken. In de diplomatisch uitgegeven tekst van de vita brevior (bijlage 1) is de hoofdstukindeling gehandhaafd zoals zij door de kopiist is aangegeven. Deze nummering is om verwijzing te vergemakkelijken gereconstrueerd en in de linkermarge bij de tekst aangegeven.

De vita brevior bevat geen expliciete datering, maar uit de inhoud kan wel worden afgeleid dat de basis ervoor uiterlijk in 1095 moet zijn gelegd. In een passage in het laatste hoofdstuk, die in de vita longior ontbreekt, vermeldt de auteur namelijk dat hij bij de vervaardiging van de levensbeschrijving hulp heeft gehad van Arnulfus, de eerste abt van Oudenburg, die een neef van de heilige was. Deze had geholpen om wat hij voorlopig op wastafeltjes had geschreven te ordenen en met inkt op perkament op te tekenen. Op grond van een vijftiende-eeuwse lijst van abten van het klooster Oudenburg wordt algemeen aangenomen dat deze abt in 1095 is gestorven[150]. Hij en anderen die Arnulfus zeer na hadden gestaan, hadden de auteur gevraagd een vita van de heilige te schrijven. Zoals we nog zullen zien is er reden om aan te nemen dat de stichting van een kloostergemeenschap bij de kerk van Oudenburg, die volgens de *Vita Arnulfi* in 1084 aan Arnulfus was geschonken, waarschijnlijk niet vóór 1090 is gerealiseerd[151]. Als dat juist is kan er niet eerder sprake zijn van een abt van Oudenburg, die de auteur de helpende hand heeft kunnen bieden. De samenwerking tussen abt Arnulfus en de auteur moet dus in de jaren 1090-1095 hebben plaatsgevonden. Dat de vita het in vervulling gaan vermeldt van de voorspelling van Arnulfus van de verstoting van koningin Bertha rond 1092 door haar echtgenoot, de Franse koning Philips I, en haar dood omstreeks 1094 (XVIII) valt binnen dit tijdsbestek. Maar er zijn ook feiten van latere datum in de vita te vinden. In de proloog noemt Lisiardus zich bisschop van Soissons, een ambt dat hij pas vanaf 1108 vervulde[152]. De vita brevior zelf vermeldt een hertog van Leuven, een vermelding die op zijn vroegst uit 1106, het jaar waarin de graaf van Leuven tevens hertog van Lotharingen werd, kan stammen (II)[153]. De verwijzing naar Lodewijk VI als koning van Frankrijk kan niet eerder dan in 1108, het jaar waarin hij zijn vader, Philips I, opvolgde, zijn geschreven (XXVIII). Rodolfus Viridis wordt "de latere aartsbisschop van Reims" genoemd; dat werd hij in 1106 (XXXVII)[154]. Als de eerste twee boeken van de vita longior, die volgens de maker in 1114 gereed waren, inderdaad een bewerking van de vita brevior blijken te zijn, kan daaruit worden geconcludeerd dat de vita brevior in elk geval voor die tijd haar definitieve vorm heeft gekregen.

De vita longior

---

[150] Brugge, Groot Seminarie 127/5, fol. CXCIXa-b; Malou, *Chronicon*, 54; Feys en Van de Casteele, *Histoire*, 505; vgl. Huyghebaert, *Monasticon Belge* III.1, 58.

[151] Zie pp. 205-206.

[152] *Gallia Christiana* IX, 355.

[153] Mohr, *Geschichte* II, 74-75.

[154] *Gallia Christiana* IX, 80-81.

De vita longior bestaat uit drie boeken. Het eerste beschrijft het leven van de heilige Arnulfus van de voorspelling van zijn geboorte tot aan zijn verkiezing tot bisschop van Soissons. Het tweede zet het verhaal voort tot en met zijn dood en begrafenis en eindigt met de mededeling dat dit werk in 1114 is voltooid. Het derde boek bevat naast een aantal wonderen, die na de dood van Arnulfus zijn gebeurd, een verslag van de procedure die tot erkenning van zijn heiligheid leidde en van de elevatie en translatie van zijn gebeente. Het is van later datum dan de eerste twee boeken en is in tenminste twee fases ontstaan. Het heeft een eigen proloog, waarin Lisiardus vertelt dat gebeurtenissen op het concilie van Reims (1119) de aanleiding tot de vervaardiging van de verzameling wonderen vormden. Bij die gelegenheid vroeg de aartsbisschop van Reims, Rodolfus Viridis, naar bewijzen van postume wonderen om de heiligverklaring van Arnulfus te kunnen goedkeuren (III, prol.). In het boek zelf wordt na de beschrijving van de wonderen verslag gedaan van het concilie van Beauvais (1120), waar Hariulfus een boek over het leven en de wonderdaden van Arnulfus presenteerde, op basis waarvan de gewenste goedkeuring tenslotte werd verleend (III,XV). Daarop volgt een beschrijving van de elevatie en translatie, die op 1 mei 1121 plaatsvonden, gevolgd door een verhaal van een wonder dat na de elevatie was gebeurd (XVIII-XIX). We kunnen dus aannemen dat het derde boek deels geschreven is tussen de beide concilies in, maar dat er ook na 1 mei 1121 nog aan gewerkt is.

In het tweede boek zijn eveneens passages te vinden, die doen vermoeden dat ze pas na 1121 in de tekst zijn gevoegd. Op twee plaatsen in deze tekst, die immers in 1114 voltooid zou zijn, wordt in versregels verwezen naar de gebeurtenissen rond de elevatie en translatie; in die verzen treft men gegevens aan die in het verslag daarvan in het derde boek te vinden zijn[155]. Het ziet er dus naar uit dat de vita longior een typisch voorbeeld is van een hagiografische tekst die verschillende fases van bewerking heeft gekend. De eerste fase bestond uit de voltooiing in 1114 van het levensverhaal van de heilige. Vervolgens werd in tenminste twee etappes het derde boek in 1120 en na 1 mei 1121 vervaardigd. Daarna zijn in het tweede boek een aantal verzen ingelast. De vita longior moet uiterlijk in de dertiende eeuw haar definitieve vorm hebben gekregen. Uit die tijd stammen namelijk de oudste tekstgetuigen (BCD).

De vita longior is in zes handschriften, drie uit de dertiende, een uit de vijftiende en twee uit de zeventiende eeuw, bewaard gebleven. De twee die vermoedelijk het oudste (CD) zijn en in de dertiende eeuw zijn vervaardigd, zijn te vinden in exemplaren van het zogenoemde *Legendarium Flandrense*[156]. Handschrift C is één van de twee bewaard gebleven delen van het legendarium

[155] ed. Mabillon, 541, II,XXVII, en 546, II,XXXIII.

[156] De term *Legendarium Flandrense* is van Levison, *MGH* SRM VII, 542-4; zie ook Dolbeau, 'Nouvelles recherches', 399-401; men duidt er een aantal verzamelingen heiligenlevens mee aan, die voornamelijk in cisterciënzer kringen werden aangelegd en onderling sterke gelijkenis vertonen. Ze waren vooral in gebruik in Vlaanderen en Noord-Frankrijk en bevatten opmerkelijk veel levens van heiligen die afkomstig zijn uit of vereerd werden in dat gebied.

van het klooster Ter Doest[157]. Handschrift D is het vijfde deel van het legendarium van Clairmarais, dat met nog vijf van de negen delen intact het meest volledig overgeleverde exemplaar van het *Legendarium Flandrense* is[158]. De legendaria van Ter Doest en Clairmarais vertegenwoordigen de vroegste vormen die van het *Legendarium Flandrense* bewaard zijn gebleven; dat van Clairmarais lijkt een meer geperfectioneerde uitgave van dat van Ter Doest te zijn. Met de samenstelling van het *Legendarium Flandrense* zou rond 1200 een aanvang zijn genomen. De kloosters Ter Doest in Lissewege, dat voor het eerst in 1106 wordt vermeld, en Clairmarais bij Saint-Omer, dat in 1128 werd gesticht, waren sinds respectievelijk 1174 en 1140 dochterkloosters van de Duinenabdij, waar de oorsprong van het *Legendarium Flandrense* zou moeten worden gezocht[159]. De samenstelling van dit legendarium zou van Hacket, abt van Ter Doest (1175-1179) en vervolgens van de Duinenabdij (1179-1185), uitgegaan kunnen zijn. Er zijn nog vier andere exemplaren van dit legendarium bekend, waarvan zeker twee, afkomstig uit de kloosters Vaucelles en Cambron in het bisdom Kamerijk, de *Vita Arnulfi* in de lange redactie hebben bevat[160].

De zogenoemde Biervlietcodex (B) is in de tweede helft van de dertiende eeuw vervaardigd door Jan van Biervliet, toentertijd monnik en vanaf 1278 abt van Oudenburg (†1307), en lijkt uit twee afzonderlijke handschriften te bestaan[161]. Het eerste daarvan is aan Arnulfus gewijd en bevat behalve de vita longior de al genoemde epitome (BHL 705) en genealogie (BHL 705a). Vijf postume wonderen (BHL 705b) van Arnulfus, waarvan het eerste in 1269 plaatsvond, en een traktaat over de Sint-Pieterskerk van Oudenburg zijn, mogelijk nog door Jan van Biervliet zelf, toegevoegd[162]. De indeling in lectiones van de laatste hoofdstukken van het tweede boek (XXIX-XXXIX) en van het derde boek van de vita, alsook van de epitome wijst erop dat het handschrift voor liturgisch gebruik was bedoeld.

Uit de tweede helft van de vijftiende eeuw dateert een handschrift (E) dat naast de vita longior teksten voor de heilige Walter van Bierbeek bevat, waaronder een lofzang uit 1453 van de

---

[157] Brugge, Stadsbibliotheek 404 (13e eeuw); De Poorter, *Catalogue*, 455.

[158] Saint-Omer, Bibliothèque de Ville 716 V (VI) (13e eeuw); 'Catalogus ... Audomaropolitanae', 241-306.

[159] Levison, *MGH* SRM VII, 544; *Monasticon Belge* III,2 353-445; Dolbeau, 'Nouvelles recherches', 435; Le Maner, *Une abbaye*, 11.

[160] De overige twee zijn afkomstig uit de benedictijner abdij Marchiennes en van de reguliere kanunniken van Arrouaise in het bisdom Atrecht. Zie voor een reconstructie van de inhoud van de verschillende exemplaren Dolbeau, 'Nouvelles recherches' 399-455; Idem, 'Le légendier', 273-86.

[161] Brugge, Grootseminarie 506/131 bis (2e helft van de 13e eeuw), fol. 174 vb: 'Qui me scripsit ita, monachus fuit atque leuita. De Bieruliet natus sit pro mercede beatus.'; *Sint-Arnoldus*, 282-283 nr. 167; Meersseman, 'Kritische bemerkingen', 289-293.

[162] Meersseman, 'Kritische bemerkingen', 309-317.

hand van Nycasius Weits, kapelaan van de Onze Lieve Vrouwekerk te Brugge[163]. Weits onderhield contacten met Oudenburg en het is niet ondenkbaar dat dit handschrift in Oudenburg of de buurt daarvan is vervaardigd[164].

Jacques van Hannoie, monnik van Oudenburg (1562-1624), voltooide in 1615 een handschrift (F) met uitsluitend teksten voor de verering van Arnulfus[165]. Naast de vita longior zijn er de oudste epitome (BHL 705) en vier van de vijf wonderen die, zij het in een andere volgorde, ook in B voorkomen, in te vinden. Bovendien bevat het handschrift enkele gebeden tot de heilige. Een afschrift van de vita longior (Du) is ook te vinden in een band *Mélanges d'histoire religieuse* van de Franse geleerde André Duchesne (1584-1640)[166]. Gegevens over de legger die hieraan ten grondslag lag, worden niet gegeven, maar de overeenkomst met B is groot. De tekst vertoont bovendien een opvallende gelijkenis met het gedeeltelijke transcript van de vita longior van een niet bewaard gebleven handschrift, afkomstig uit de priorij Saint-Martin-des-Champs in Parijs. Dit transcript kan heel goed voor Duchesne of door hemzelf zijn gemaakt[167].

Enkele inmiddels verloren handschriften zijn bekend, doordat ze voor edities van de vita longior zijn gebruikt. De oudste editie is vervaardigd door de Maurist Jean Mabillon (1632-1707), die niet bijzonder mededeelzaam is over de handschriften die hij benutte voor zijn editie[168]. Hij gaf naar zijn zeggen de *Vita Arnulfi* uit naar een handschrift uit het klooster Longpont (bisdom Soissons), gecollationeerd met verschillende andere handschriften[169]. Hoewel dat nergens met zoveel woorden wordt gezegd, gaat het hier waarschijnlijk om het legendarium van Longpont, dat uit elf delen bestond en geheel verloren is gegaan. De inhoud is dankzij een zeventiende-eeuws afschrift van een overzicht daarvan grotendeels bekend en daaruit blijkt, dat de *Vita Arnulfi* in de lange redactie in het laatste deel voorkwam. Dit deel lijkt een supplement te zijn en bevat naast regionale heiligen voor Soissons en omgeving tamelijk recente, dat wil zeggen twaalfde en

---

[163] Brussel, Koninklijke Bibliotheek 1780-81 (2e helft van de 15e eeuw); Van den Gheyn, *Catalogue* V, 105 nr. 3147; Masai en Wittek, *Manuscrits*, 120 nr. A 245; Dekkers, 'Sint Arnoud en zijn oudste biografen', 105.

[164] Meersseman, 'L'épistolaire', 124-126: Weits onderhield contacten met Jan van den Veren, die als scholaster en cantor was verbonden aan de parochiekerk van Oudenburg, eveneens gewijd aan Onze Lieve Vrouwe. Beiden hadden banden met het klooster Oudenburg. Jan van den Veren heeft zelfs overwogen daar in te treden, maar het is er niet van gekomen. Weits correspondeerde nog met zijn vroegere leerling, Antonius van de Putte, monnik in Oudenburg.

[165] Brussel, Koninklijke Bibliotheek II 562 (1615); Van den Gheyn, *Catalogue* V, 267 nr. 3279.

[166] Parijs, Bibliothèque Nationale, Collection Duchesne 39 (1e helft van de 17e eeuw); Poupardin *Catalogue*, nr. 39.

[167] Parijs, Bibliothèque Nationale, Collection Baluze 47 (17e eeuw) fol. 325; deze band bevat *Extraits d'archives et de cartulaires*, deels van de hand van Duchesne.

[168] ed. Mabillon, 502-555, aldaar 507-555; *PL* 174, 1367-1440, aldaar 1375-1440.

[169] Ibidem, 502: *Ex ms. codice Abbatiae Longipontis, cum aliis collato.*

dertiende-eeuwse, heiligen. Arnulfus is hierin de laatste van een rijtje bisschoppen van Soissons en Reims. Dit elfde deel is mogelijk later dan de overige tien delen en in ieder geval pas na 1240 vervaardigd, gezien de vermelding daarin van de dat jaar gestorven Edmund, bisschop van Canterbury[170]. Dit handschrift bevatte behalve de vita longior de, eveneens door Mabillon uitgegeven, oudste epitome (BHL 705)[171]. Eén van de handschriften die Mabillon voor zijn collaties gebruikte, was D, waaruit hij de genoemde genealogie (BHL 705a) heeft overgenomen[172].

Daarnaast noemt Mabillon een handschrift van het klooster Ourscamp (bisdom Noyon), waarin een *Vita Arnulfi* in één boek onderverdeeld in veertig hoofdstukken voorkwam. Het is gezien dit aantal niet aannemelijk dat dit handschrift de vita longior bevatte. De vita was in het handschrift van Ourscamp voorzien van de drie eerder genoemde brieven van Hariulfus, abt van Oudenburg. Mabillon laat deze brieven voorafgaan aan zijn editie van de vita longior[173]. Hij maakte daarvoor gebruik van een afschrift dat hem in 1687 was toegezonden door Nicolaus Perempertus, monnik van Ourscamp, en dat kennelijk uitsluitend de brieven betrof. Het handschrift van Ourscamp heeft hij waarschijnlijk zelf niet onder ogen gehad. Het is niet vast te stellen of dit handschrift deel uitmaakte van het legendarium van Ourscamp, dat uit zeven delen bestond en nu geheel verdwenen is. Het deel dat de maanden juli en augustus besloeg en waarin men de *Vita Arnulfi* zou kunnen verwachten, werd al in de eerste helft van de zeventiende eeuw vermist en in 1688 bleek ook het deel van september te ontbreken. De inhoud van het legendarium van Ourscamp is niet meer te reconstrueren, omdat er slechts een zeer onvolledige inhoudsopgave van beschikbaar is[174]. Het is niet ondenkbaar dat de abdij een ander handschrift bezat waarin de *Vita Arnulfi* te vinden was[175]. Dat de tekst van de brieven van Hariulfus en mogelijk de in 1114 voltooide vita in het klooster Ourscamp terecht is gekomen, is niet zo verwonderlijk. Dit klooster is namelijk in 1129 gesticht door Simon van Vermandois, bisschop van het dubbelbisdom Noyon en Doornik en opvolger van Lambertus, aan wie één van de brieven was gericht en die uiteindelijk de elevatie en translatie van het gebeente van Arnulfus verrichtte. Onder Simon van Vermandois

---

[170] Dolbeau, ‘Notes sur la genèse’, 168 en 181-8.

[171] ed. Mabillon, 555-557.

[172] Ibidem, 503.

[173] Ibidem, 503-507.

[174] Dolbeau, ‘Notes sur la genèse’, 172.

[175] Zie voor een overzicht van het boekenbezit van Ourscamp: Bondéelle-Souchier, *Bibliothèques*, 234-238; Peigné-Delacourt, *Histoire*, 98-99, noemt een *Vies des Saints d’Ourscamp* op basis van een citaat van een brief uit 1667 van Ildephonse Vrayet, monnik van Corbie (†2 november 1675). Vrayet zou in die brief, die onvindbaar is, een bezoek hebben beschreven aan de bibliotheek van Ourscamp, waar hij gegevens hoopte te vinden om de teksten van de levensbeschrijving van Arnulfus te verbeteren. Het is echter niet uitgesloten hij op het genoemde legendarium doelde.

werden de beide bisdommen gescheiden (1146)[176]. Ondanks de verouderde editietechniek van Mabillon, is de editie van grote waarde voor dit onderzoek, omdat zij de tekst weergeeft van een niet meer bestaande tekstgetuige van de vita longior en van de drie brieven van Hariulfus, waarvan geen enkele andere tekstgetuige bekend is.

De Bollandist Cuperus (1686-1741) gaf de vita longior uit naar een afschrift van C, gecollationeerd met de editie van Mabillon[177]. Daarnaast had hij de beschikking over het eerder genoemde legendarium van Vaucelles, dat naar zijn zeggen niet helemaal compleet was en aan het einde een of twee bladen miste[178]. Bovendien bezat hij een afschrift van de vita longior van een handschrift uit Ourscamp dat Ildephonsus Vragel voor de Bollandisten had gemaakt[179]. Dit handschrift is al evenmin te identificeren als het door Mabillon genoemde. Het transcript van Vragel bevatte kennelijk niet de brieven van Hariulfus, want deze nam Cuperus uit de editie van Mabillon over[180]. Hij refereert ook nog aan het bestaan van een handschrift van de *Vita Arnulfi* dat in de achttiende eeuw aan de kartuizers te Brugge toebehoorde[181]. Het is niet zinvol de editie van Cuperus, die niet meer is dan een presentatie uit de tweede hand van C, als tekstgetuige bij dit onderzoek te betrekken. Dat geldt eveneens voor de editie van Holder-Egger, die gebaseerd is op de handschriften CDE[182]. Zijn editie behelst niet de volledige tekst van de vita longior en is dus hier van weinig belang.

De relatie tussen de vita brevior en de vita longior

Voor de vergelijking van de twee redacties van de *Vita Arnulfi* kunnen we voor de vita brevior over twee tekstgetuigen beschikken, A en de editie van Surius, waarvan A de voorkeur verdient. Voor de vita longior hebben we er zeven, BCDEFDu en de editie van Mabillon, waarvan BD en de

[176] *Gallia Christiana* IX, 1000-1001.

[177] Cuperus, *AASS* Augusti lll, 221-259, aldaar 230-259.

[178] Ibidem, 229: *Ms. P 158, ubi in fine libri tertii unum alterumue folium deest.* Dolbeau, 'Nouvelles recherches', 427.

[179] Ibidem, 229. Deze Ildephonsus Vragel zal wel identiek zijn met de in noot 54 genoemde Ildephonse Vrayet, monnik van Corbie (†2 november 1675).

[180] Ibidem, 228.

[181] Ibidem, 229. Wat de opbouw betreft lijkt dit handschrift op F, dat evenals het kartuizer handschrift behalve de vita en de epitome enkele oraties en wonderen bevat. Het eerste wonder gaat in beide gevallen over een dove monnik en begint met de woorden *Hoc mirum fit ita Tornaci de coenobita*. Ditzelfde verhaal komt in handschrift B voor als laatste van vijf berijmde wonderverhalen (BHL 705b), die enige tijd na de voltooiing van het afschrift van de Vita Arnulfi zijn bijgeschreven.

[182] Holder-Egger, *MGH* SS XV.II, 876-904.

editie van Mabillon de beste weergave van de tekst lijken te geven[183]. Een vergelijking van de vita brevior en de vita longior moet zich, zoals we hebben gezien, beperken tot de eerste twee boeken van laatstgenoemde. Deze zijn samen ongeveer eenderde groter in omvang dan de vita brevior. De inhoud van de vita brevior komt bijna in zijn geheel voor in de vita longior. De eerste twee boeken van de vita longior tellen samen 66 hoofdstukken. De vita brevior heeft er in A 56. Twee hoofdstukken van de vita brevior ontbreken in de langere redactie, maar daar staat tegenover dat de vita longior vijf hoofdstukken heeft waarvan de inhoud niet in de vita brevior voorkomt. Voor het overige is het verschil in aantal hoofdstukken vrijwel geheel te verklaren door een afwijkende indeling daarvan. De onderwerpen die de twee versies gemeen hebben, komen niet in dezelfde volgorde aan bod. Opmerkelijk zijn bovendien de verschillende slotregels van de beide redacties. Aan het slot van de vita brevior somt de schrijver zijn informanten op, terwijl de vita longior in plaats daarvan eindigt met de vermelding van het tijdstip waarop de tekst werd voltooid. Beide redacties vertonen zo vaak letterlijke overeenkomsten dat de teksten niet onafhankelijk van elkaar kunnen zijn ontstaan.

Het meest in het oog springende verschil tussen de vita brevior en de vita longior is de dispositie (zie een vergelijkend overzicht daarvan in bijlage 3). De beide levensbeschrijvingen lijken chronologisch te zijn geordend. De ordening is echter niet dezelfde in de beide redacties van de *Vita Arnulfi*. Gebeurtenissen die volgens de vita brevior (XIV-XV) tijdens het abbatiaat van Arnulfus hebben plaats gevonden, zijn in de vita longior (I,XXVI-XXIX) na afloop daarvan gesitueerd. Ze worden in de langere redactie bovendien niet in twee, maar in vier hoofdstukken verteld. Een andere groep verhalen is in de vita brevior (XXXVIII-XXXIX) tijdens, maar in de vita longior (I,XXXI-XXXII) vóór het episcopaat van Arnulfus gesitueerd. Daarin worden de lotgevallen beschreven van adellijke families die de hulp van Arnulfus inroepen. In het ene geval gaat het om Guy, een ridder uit de buurt van Soissons, en zijn familie; de episode volgt in de vita brevior op een verhaal over genezingen die Arnulfus op verzoek van een adellijke dame, Hasplendis, verrichtte tijdens een reis die de abt langs enkele bezittingen van Saint-Médard maakte (XII-XIII). Misplaatst lijkt het daar niet. In het andere geval is de ridder, Gericus, niet te localiseren, maar wordt aangeduid als *consodalis*, een strijdmakker van Arnulfus vóór deze zich uit de wereld terugtrok. Hij kan dus een Vlaming zijn geweest. Dat kan verklaren waarom het verhaal zich in de vita brevior tijdens de vredesmissie van Arnulfus in Vlaanderen afspeelt. In geen van beide redacties wordt in deze verhalen een toespeling gemaakt op het abbatiaat of episcopaat van Arnulfus. De vita longior vermeldt ze te midden van een serie voorvallen in de periode tussen zijn abbatiaat en episcopaat, toen hij zich als kluizenaar bij het klooster Saint-Médard had gevestigd. In zijn cel werd hij bezocht door familieleden en allerlei mensen die raad of genezing zochten.

Het hoofdstuk over een kerkwijding en wonderbaarlijke genezing in het Noordfranse Chaumont lijkt in de vita brevior niet op zijn plaats (XXXVII). Het bevindt zich midden tussen de verhalen over het verblijf van Arnulfus in Vlaanderen en gaat vooraf aan de genoemde hoofdstuk-

[183] Meersseman, ‘Kritische bemerkingen’, 293-299.

ken over ridder Gericus en zijn familie. In de vita longior (II,XII) volgt het op het verhaal van een andere kerkwijding, die Arnulfus verrichtte tijdens de uitoefening van zijn functie als bisschop van Soissons vanuit het kasteel van de graaf van Champagne te Oulchy, nadat hij tevergeefs gepoogd had de stad Soissons binnen te trekken. Deze ordening lijkt zowel chronologisch als thematisch de meest logische.

Datzelfde geldt voor de verplaatsing van enige tekstregels die in de vita brevior het eerste van de twee hoofdstukken over de al genoemde Hasplendis besluiten. Daarin wordt vermeld dat Arnulfus aan zieken vruchten van bomen die buiten bij zijn cel stonden, te eten gaf, waarna ze genazen. Ook deelde hij brood en wijn, door hem gezegend, uit aan zieke mensen, die zich na nuttiging daarvan stukken beter voelden (XII)[184]. Thematisch sluit het aan bij het eerder vertelde, waarin Arnulfus aan Hasplendis een stukje gezegend brood meegaf om haar dienaar te genezen. Chronologisch is het daar niet op zijn plaats, omdat hij Hasplendis op reis ontmoette. In de vita longior zijn deze regels toegevoegd aan de beschrijving van een bezoek van Adzela, een zuster van Arnulfus, tijdens zijn kluizenaarsbestaan tussen zijn abbatiaat en episcopaat. Daar maakt het deel uit van verschillende wonderdaden van de heilige als kluizenaar.

Een andere verplaatsing betreft het hoofdstuk over Oda, ook een zuster van Arnulfus. In de vita brevior komt een boodschapper naar Oudenburg om Arnulfus mee te delen dat zijn zuster Oda onderweg is om hem nog een keer te bezoeken voor hij zal sterven en dat zij inmiddels de Alpen is overgetrokken. De heilige antwoordt dat dat vergeefse moeite is en inderdaad komt zij pas na zijn begrafenis aan (XLV). Daarna komt een aantal gebeurtenissen rond de kerk van Oudenburg aan de orde, waaronder de schenking van deze kerk aan Arnulfus. Vervolgens vertrekt de bisschop naar Soissons om na korte tijd terug te keren naar Vlaanderen en in Oudenburg te overlijden. De vita longior (II,XXIII) geeft het verhaal over Oda pas na de schenking van de kerk van Oudenburg, maar nog wel voor de terugkeer van Arnulfus naar Frankrijk. Er wordt bovendien niet van de Alpen gerept, waardoor in het midden wordt gelaten hoe ver Oda op haar tocht gevorderd is. Dat geeft in ieder geval meer tijdsruimte voor alles wat nog moet plaats hebben voor de dood van de heilige. De hagiograaf zag dit hoofdstuk blijkbaar als een onderbreking van zijn verhaal en vervolgde met de zin: “Maar laten we naar de orde van het verhaal terugkeren.” (XXIV).

Nu brengt de aard van de doelstellingen van een hagiograaf met zich mee dat de chronologie niet zijn grootste belangstelling heeft. Het gaat er immers niet in de eerste plaats om wanneer en waar iets precies is gebeurd, maar dat het is gebeurd en dat daardoor de deugden en gaven van de heilige worden bevestigd[185]. Vooral hagiografen die het leven van eigentijdse heiligen beschrijven, bekommeren zich niet erg om de chronologische volgorde. Het is alsof zij de anecdotes die zij zich weten te herinneren of op een of andere wijze vernemen, tamelijk willekeurig aaneenrijgen.

---

[184] De regels over de uitdeling van brood en wijn komt in A twee keer voor. Daar zijn ze nogmaals opgenomen na de beschrijving van genezingen die Arnulfus in Oudenburg verrichtte, nadat hem de Sint-Pieterskerk was overgedragen en voorafgaand aan zijn terugkeer naar Soissons (XLVIII). Deze passage ontbreekt in de editie van Surius (XLV) en in de vita longior is zij evenmin een tweede maal te vinden.

[185] Von der Nahmer, *Die lateinische Heiligenvita*, 67.

Bewerkers daarentegen proberen vaak om de geloofwaardigheid van hun verhaal te vergroten door de juiste ordening te zoeken. Ook het invoegen van namen van personen en plaatsen is kenmerkend voor een bewerking[186]. In de vita brevior krijgt Arnulfus bezoek van zijn zwager (XX), die in de vita longior Trudbert blijkt te heten (I,XIX). Een landgoed van Saint-Médard (XI) wordt in de vita longior geïdentificeerd als Hanzinne (I,XI).

Van de hoofdstukken die de vita longior bevat, maar die in de kortere versie ontbreken, bevinden zich twee in het eerste en drie in het tweede boek. Het eerste vertelt hoe aan Arnulfus in zijn kluizenaarscel in een visioen werd geopenbaard dat Simon van Crépy, graaf van Amiens en Vermandois (†c.1080), die weldra de status van heilige zou verwerven, was overleden (I,XXV). Dit verhaal gaat vooraf aan de verplaatste hoofdstukken over Guy, die door het tweede alleen in de vita longior voorkomende hoofdstuk worden gevolgd (I,XXX). Dit is een voorbereiding op de later in beide redacties voorkomende voorspelling van de geboorte van de oudste zoon van de Franse koning Philips I en zijn vrouw Bertha, Lodewijk VI, door Arnulfus. De auteur van de vita longior vertelt hoe Tedbaldus, bisschop van Soissons, en anderen Arnulfus overhalen om in te gaan op de smeekbeden van het koninklijke paar om te bidden voor een troonopvolger. Hierna komen in de vita longior de eveneens verplaatste verhalen over Gericus. De in de vita brevior ontbrekende of in een andere context geplaatste hoofdstukken bevinden zich dus allemaal aan het einde van het eerste boek. Daar getuigen ze, gesitueerd in de periode tussen het abbatiaat van Arnulfus en zijn verkiezing tot bisschop, van de contacten van de heilige met de adel, die in de vita brevior gespreid aan de orde komen. Het eerste legt bovendien een verbinding tussen Arnulfus en een andere befaamde heilige, Simon van Crépy, ook een ridder die zich uit de wereld had teruggetrokken, terwijl het tweede een verfijning in de opbouw van het levensverhaal betekent.

De drie andere hoofdstukken die alleen in de vita longior te vinden zijn, betreffen Arnulfus en Vlaanderen. Het eerste beschrijft het visioen waarin aan Arnulfus de tijd en plaats van zijn dood worden geopenbaard (II,IX). Interessant zijn vooral de eerste zinnen, waarin Arnulfus vertelt dat hij God om die kennis had gevraagd. Na zijn verkiezing tot bisschop vreesde hij namelijk dat na zijn dood de kanunniken van Saint-Gervais, de kathedraal van Soissons, en de monniken van Saint-Médard ruzie over zijn stoffelijke resten zouden maken. Nu hij wist dat hij in Vlaanderen zou sterven, hoefde hij zich daarover niet langer zorgen te maken. Deze passage lijkt te zinspelen op een hoofdstuk in het mirakelboek, het derde boek van de vita longior, waarin verteld wordt dat Odo, abt van Saint-Médard, drie monniken naar Oudenburg stuurde om het lichaam van Arnulfus uit zijn graf te stelen en naar Saint-Médard te brengen. Ze waren nog niet begonnen te graven of het begon hevig te donderen. De monniken staakten hevig geschrokken het werk en lieten zich op de grond vallen. Toen ze, van de schrik bekomen, het werk wilden hervatten, herhaalde het natuurverschijnsel zich, waarna ze inzagen dat het een teken uit de hemel was. Zij gaven hun pogingen op en vertrokken met lege handen. Eén van deze monniken was Arnulfus, de neef van de heilige en toekomstige, eerste abt van Oudenburg (III,III). Uit andere bronnen is bekend dat abt

[186] Van der Essen, *Etude*, 102 en 344.

Hariulfus tijdens zijn abbatiaat grote problemen heeft gehad met de abt van Saint-Médard, die het klooster Oudenburg als een dochterklooster van de abdij opeiste. Daarop kom ik later uitgebreid terug[187]. In de vita brevior wordt pas als Arnulfus zich op zijn laatste tocht naar Vlaanderen bevindt kort vermeld, dat de heilige er voorkennis van had dat hij daar zijn graf zou vinden (L). Dat Arnulfus de gave van de profetie bezat en ook zijn eigen toekomst kende, een teken van heiligheid, wordt in de vita longior op deze plaats, eerder in het levensverhaal, nadrukkelijk uitgewerkt (II,IX).

Het tweede hoofdstuk dat alleen in het tweede boek van de vita longior te vinden is, gaat over schenkingen van mensen uit de omgeving van Oudenburg aan de Sint-Pieterskerk aldaar, die eerder aan Arnulfus was overgedragen om er een klooster te stichten (II,XXIV). Dit hoofdstuk komt na het eerder behandelde verhaal over Oda en wordt gevolgd door het verhaal van de terugkeer van Arnulfus naar Soissons (I,XXV-XXVI), dat ook in de vita brevior voorkomt (XLIX). Nadat is verteld dat hij enkele broeders aanwees om de plaats voor bewoning door een kloostergemeenschap gereed te maken, wordt in de vita longior een hemels teken beschreven. Op de plaats, waar Arnulfus in de Sint-Pieterskerk had gestaan of gezeten, toen hij voor vrede en eendracht ijverde, zag men een vurige zuil. Dat bracht de bevolking ertoe de broeders op alle mogelijke manieren te helpen (II,XXV). Vervolgens wordt de terugkeer van Arnulfus naar Soissons verhaald (II,XXVI). Uit het oogpunt van compositie is de presentatie in de vita longior het aantrekkelijkst. In de vita brevior wordt een voor de toekomst van Oudenburg belangrijke gebeurtenis kort afgedaan als een opmaat tot het vertrek van Arnulfus. In de vita longior krijgt zij alle aandacht. Er wordt bovendien nogmaals een bewijs voor de heiligheid van Arnulfus aangedragen en het aandeel van de plaatselijke bevolking in de stichting van het klooster Oudenburg wordt beschreven.

Zonder pendant in de vita brevior is bovendien een hoofdstuk in de vita longior dat bestaat uit drieëntwintig hexameters, waarin wordt verteld dat er, nadat Arnulfus was gestorven, een engel uit de hemel neerdaalde om de broeders de plaats voor zijn graf te wijzen, waarna de begrafenis - vooral het ornaat waarin de bisschop wordt begraven - wordt beschreven (II,XXX). Hierin zijn gegevens verwerkt uit het verslag van de elevatie, dat in het mirakelboek is opgenomen (III,XV). Het ziet er dus naar uit dat dit hoofdstuk pas na de elevatie op 1 mei 1121 is ingevoegd. Het volgde op het eerste deel van een hoofdstuk van de vita brevior over het eerste wonder dat na de dood van Arnulfus gebeurde. Toen Everolfus er voor de begrafenis niet in slaagde de bisschopsring aan de verstijfde vinger van de dode te schuiven, baden de broeders God om hulp. Hun smeekbeden werden verhoord. De rechterhand van de dode strekte zich uit en spreidde de vingers, zodat de ring eraan geschoven kon worden. Daarna nam de hand zijn oorspronkelijke stand weer in (LIV). Dit verhaal staat ook in de vita longior; daar telt het bovendien twaalf verzen en worden enkele getuigen van het wonder genoemd (II,XXXII). Het tweede deel van het hoofdstuk over dit wonder in de vita brevior is een lofzang op Arnulfus (LIV). Met het verslag van de begrafenis en de tekst van het grafschrift (LV) correspondeert het met het laatste hoofdstuk van de vita longior, dat met de datum van voltooiing wordt besloten (II,XXXIV).

[187] Zie pp. 206-207.

De vermelding van de auteur van het epitaphium, volgens de vita brevior Regemarus, monnik van Saint-Bertin in Saint-Omer, ontbreekt in de vita longior. De gebeurtenissen na de dood van Arnulfus zijn kennelijk na de elevatie in 1121 verfraaid met verzen. Deze toevoegingen zeggen niets over de relatie tussen de vita longior die voor het grootste deel in 1114 voltooid moet zijn en de vita brevior. De betrouwbaarheid van het wonderverhaal is in de vita longior gewaarborgd door de vermelding van enkele getuigen, proost Bernardus van Watten en deken Ricoardus, die in de vita brevior geheel ontbreken. De vita brevior vermeldt daarentegen de naam van de schrijver van het epitaphium. De tot nu toe geconstateerde verschillen tussen de vita brevior en de vita longior spreken ten voordele van de vita longior als het in hagiografisch opzicht meest geslaagde werk. De lange redactie van de *Vita Arnulfi* biedt zowel chronologisch als thematisch een evenwichtiger verhaal. Het klooster Oudenburg, waarvan de heilige de grondlegger was, komt in de vita longior uitgebreider aan bod en het bewijs van de heiligheid van Arnulfus is er verder in uitgewerkt.

Het komt echter ook voor dat de vita brevior meer vertelt. Zo zijn er twee hoofdstukken die alleen in de vita brevior voorkomen en de ridderlijke kwaliteiten van Arnulfus beschrijven. Ze geven enkele staaltjes van zijn kunnen uit de jaren voorafgaand aan zijn beslissing om monnik te worden. Het eerste verhaalt hoe Arnulfus met zijn overwinning een wedstrijd tussen enkele jonge Vlaamse en Duitse ridders besliste en daardoor gewelddadigheden voorkwam (III). Het tweede bewijst eveneens dat Arnulfus zijn buitengewone lichaamskracht gebruikte om goed te doen. Deze keer verwijderde hij een wegversperring en verleende reizigers zo een vrije doorgang (IV).

Het is zeer wel denkbaar dat een hagiograaf van deze passages zou afzien, omdat zij ondanks de stichtelijke kanttekeningen niet beschreven waar het om te doen was. In de hagiografie was het nu eenmaal gebruikelijk de jeugd van een heilige slechts te behandelen voor zover zij een voorbode van zijn heiligheid was. De vervaardiger van de vita longior maakt evengoed duidelijk, zij het op een andere wijze, dat Arnulfus een uitmuntend ridder was, in wie de kiem van zijn toekomstige heiligheid zichtbaar aanwezig was. De passage in de vita brevior waarin verteld wordt dat hij in vele oorlogen aanwezig was geweest en talrijke Vlaamse en Brabantse vetes had weten te bedwingen, waardoor hij vele vorsten aan zich had verplicht (V), is in de vita longior aanzienlijk uitgebreider, maar de strekking is anders. Arnulfus neemt natuurlijk deel aan de krijg, maar hij blinkt uit in en overtuigt met welsprekendheid en wijsheid. Hij beslecht geschillen en ruzies door verstandige argumenten, terwijl zijn lichaamskracht als uiterste middel achter de hand blijft. De Duitse keizer, de Engelse koning en andere vorsten hadden hem ruime beloningen in de vorm van goederen, schatten en luisterrijke huwelijken aangeboden, maar hij had altijd alles geweigerd, met in zijn achterhoofd de gedachte dat hij niet om wereldse zaken te dienen maar tot lof van God Christoforus was genoemd (I,V). In de vita brevior wordt Arnulfus afgeschilderd als een uitmuntend ridder en tegelijk een goed christen. De passage in de vita longior heeft, met gebruik van nagenoeg dezelfde verhaalstof, meer de functie van een voorbereiding op Arnulfus' vertrek uit de wereld.

Het laatste hoofdstuk van de vita brevior, dat als gezegd niet in de eerste twee boeken van de vita longior voorkomt, valt eigenlijk in twee delen uiteen (LVI). Het eerste bevat de mededeling, dat er bij het graf van de heilige verschillende wonderen zijn gebeurd en dat mensen van

heinde en ver toestroomden om stof van het graf te verzamelen, dat als geneesmiddel kon dienen. Beide elementen vindt men terug, het ene letterlijk in de openingszin van het mirakelboek (III,I), en het andere in uitgewerkte vorm in het hoofdstuk over de geneeskracht van het stof van het graf van Arnulfus in het derde boek van de vita longior (III,II). In het tweede deel, dat in de vita longior geheel ontbreekt, noemt de auteur als de getuigen die hij geraadpleegd heeft achtereenvolgens Everolfus, die Arnulfus tot zijn dood verzorgde, Arnulfus, neef van de bisschop en eerste abt van Oudenburg, en Adzela, zuster van de heilige. Zoals eerder al is opgemerkt kan daaruit worden opgemaakt dat de basis voor de vita brevior vóór 1095 is gelegd, omdat de eerste abt van Oudenburg toen niet meer leefde. Het is aannemelijk dat de redactor van de vita longior deze bronvermelding niet heeft overgenomen, omdat het niet zijn getuigen zijn en omdat hij de aandacht niet teveel van het eigenlijke levensverhaal wil afleiden. Hij noemde immers de Regemarus van Saint-Bertin evenmin. De vita moet voor zich spreken, de makers zijn slechts werktuigen en als personen niet van belang. De geldigheid van de tekst vereist dat hij in zijn tijd wordt geplaatst en wordt daarom met een uitvoerige datering besloten. In de vita longior eindigt de levensbeschrijving van Arnulfus met zijn grafschrift gevolgd door de datering. Een waardig slot waarin geen plaats is voor een paar zinnen over wonderen bij het graf van de heilige. Gelukkig konden deze worden opgenomen in het mirakelboek dat op verzoek van de aartsbisschop van Reims moest worden vervaardigd.

Bij lezing van de beide redacties van de *Vita Arnulfi* valt onmiddellijk op dat de vita brevior een verhaal vertelt dat soberder en minder pretentieus is. De vita longior bevat een groot aantal verzen dat in de vita brevior niet te vinden is. Sommige staan tegenover een prozatekst in de vita brevior, andere zijn een herhaling van wat in proza is verteld of een aanvulling daarop. De taal in de vita longior is bloemrijker en bevat meer verwijzingen naar de bijbel en hagiografische modellen. Voorbeelden van deze textuele verschillen in de beide redacties worden in bijlage 4 gegeven.

Zo wordt in de vita longior veel meer aandacht aan de laatste dagen van Arnulfus besteed dan in de vita brevior. Dat alleen al wijst erop dat het hagiografische karakter van de tekst in de lange redactie van de *Vita Arnulfi* meer geprononceerd is dan in de vita brevior. Het einde van zijn leven was zoals gezegd het belangrijkste moment voor de heilige als het begin van zijn eeuwige leven in Gods nabijheid. Dit is de gebeurtenis die de hagiograaf met een overvloed aan bewijzen van zijn heiligheid beschrijft. Kan zijn levenswijze de gelovigen tot voorbeeld dienen, na zijn dood is de heilige op de eerste plaats een intermediair tussen de mens, wiens zwakheid hij kent en God, wiens volmaaktheid hij zo dicht heeft weten te benaderen.

De sterfscene is in de vita longior veel verder uitgewerkt dan in de vita brevior. Volgens de *Vita Arnulfi* ging de dood van Arnulfus met drie aardschokken gepaard. Arnulfus verklaarde deze aan de verontruste broeders. In de vita brevior beslaat zijn verhaal slechts enkele regels en beschrijft Arnulfus de komst van de apostel Petrus, vergezeld van een menigte heiligen bij de eerste - schok, die van de heilige Michael met een schare engelen bij de tweede en die van Onze Lieve Vrouwe, moeder van erbarmen, met een schare heilige maagden bij de derde schok (LII). In de vita longior zijn de beschrijvingen van deze drie verschijningen door korte gedichten van elkaar gescheiden. Tot slot wordt het hele verhaal in 91 versregels herhaald en verder uitgewerkt (I-

I,XXX). Daarin wordt veel aandacht besteed aan de tekens van de hemel in de vorm van onverklaarbare schokken en geluiden, geraas, maar ook aan hemels hymnen en psalmengezang, windvlagen en geuren in en rond de cel van Arnulfus. Het is duidelijk dat hier niet zomaar iemand stervende is.

Over het algemeen wordt in de vita longior het wonderbaarlijke, waaruit de bijzondere rol die God Arnulfus heeft toebedacht blijkt, sterker benadrukt dan in de vita brevior. Alles wat niet wezenlijk bijdraagt tot het bewijzen van zijn heiligheid of de aandacht ervan kan afleiden, is afwezig. Een goed voorbeeld daarvan is de karakterbeschrijving van Oda in de vita brevior, die in de vita longior ontbreekt. De essentie van dit verhaal, dat al aan de orde is geweest, is de voorkennis die Arnulfus van zijn eigen dood had. In de vita brevior vertelt de schrijver voor hij tot de kern van zijn betoog overgaat, omstandig dat Arnulfus een zuster had die Oda heette en van jongs af haar leven aan God had gewijd. Ondanks haar gevorderde leeftijd was zij op bedevaart naar Jeruzalem gegaan en nu haastte zij zich, zoals Arnulfus wist tevergeefs, naar Oudenburg om haar broer nog één keer te kunnen zien (XLV). In de vita longior lezen we niets anders over Oda dan dat ze een zuster van Arnulfus was en in Jeruzalem was geweest. Dit alles is nu samengevat in de boodschap die door een pelgrim uit Jeruzalem wordt overgebracht. De schrijver gaat in deze redactie uitgebreid in op de wens van Oda haar broer te spreken en van hem raad en vergiffenis voor haar zonden te krijgen en vooral op diens voorspelling dat ze te laat zou komen (II,XXIII). Daardoor wordt de afstand met de historische werkelijkheid, die zo achter de heiligheid van Arnulfus schuil gaat, vergroot.

Zoiets gebeurde ook met het verhaal van Guy, zijn vrouw Ermegarde en haar broer Aubry, waaraan al even gerefereerd is. Dit verhaal behelsde vier wonderen van Arnulfus en was in de vita brevior opgenomen zoals het was verteld door de aartsdiaken Petrus. Guy, een ridder in de buurt van Soissons, was ernstig ziek. Hij kon niet meer eten en slapen. Iedereen vreesde dat zijn einde nabij was en zijn vrome echtgenote Ermegarde was de wanhoop nabij. Ze was hoogzwanger en behalve dat ze zich zorgen maakte over haar man, zag ze verschrikkelijk tegen de bevalling op. Ze kon maar één oplossing bedenken; ze moest Arnulfus vragen haar en haar man met zijn gebed te hulp te komen. Daartoe stuurde ze iemand naar hem toe. Toen Arnulfus van hem had gehoord wat er aan de hand was, zei hij dat Ermegarde gerust kon zijn. Alles zou goed komen. Haar man zou spoedig herstellen en zij zou de komende nacht voorspoedig bevallen van een zoon. Er dreigde wel nog een gevaar waarvan zij geen weet had en de bediende moest haar daarover inlichten. Haar broer, Aubry van Coucy, zou, als hij niet oppaste en zijn kasteel niet versterkte, de volgende dag door verraad van zijn echtgenote door zijn vijanden gevangen genomen worden en van zijn bezit beroofd. Ermegarde stuurde haar broer snel een boodschapper, maar hij geloofde haar niet en werd inderdaad de volgende dag van zijn bezit en macht beroofd. Diezelfde nacht beviel Ermegarde, zoals door Arnulfus was voorspeld, van een zoon. Het kind werd echter zonder ogen geboren en de dienaressen van Ermegarde waren ten einde raad. Wat moesten ze doen? Zij durfden het de sterk verzwakte moeder niet te vertellen. Na zes dagen besloten ze Ermegarde voor te stellen de jongen naar Arnulfus te brengen om zijn zegen te vragen vóór hij zou worden gedoopt. Dat leek een goed idee en Ermegarde stuurde een bediende naar Arnulfus om hem te smeken haar kind in zijn armen

te nemen en te zegenen. Arnulfus nam de baby door het raam aan, sprak een gebed over hem uit, zegende hem en deed wat speeksel op zijn oogholten. Terstond opende het kind zijn ogen. Vol vreugde brachten de dienaressen de jongen terug naar zijn moeder en vertelden haar wat er gebeurd was. Dat kind was Petrus, die dit verhaal aan de schrijver had verteld en inmiddels aartsdiaken was. De vier wonderen in zijn verhaal waren: de voorkennis die Arnulfus had van het lot van Aubry van Coucy, de genezing van Guy, de voorspoedige bevalling van Ermegarde en de genezing van zijn ogen (XIV).

In de versie van dit verhaal in de vita longior ontbreken de vermelding van Petrus als bron en de mededeling dat deze Petrus het blind geboren en door Arnulfus genezen kind was. Wel bevat deze redactie een extra bewijs van de wonderbare gaven van de heilige. Arnulfus weet al voor hij het kind heeft gezien dat het mismaakt is. Hij zegt namelijk aan de bediende die Ermegarde hem gestuurd had, dat het dringend nodig is dat hij het kind te zien krijgt, en dat, zoals de moeder met Gods hulp de bevalling heeft doorstaan, haar zoon door Gods erbarmen van zijn handicap zal worden genezen (I,XXVI-XXVII). Het persoonlijke element is hier vervangen door het heilige. Het is echter niet helemaal uit de vita longior verdwenen. In de proloog van het derde boek herinnert Lisiardus de aartsbisschop van Reims, Rodolfus Viridis, aan Petrus, aartsdiaken van Soissons, die verteld had dat hij blind was geboren en door het speeksel van Arnulfus het gezichtsvermogen had gekregen, als een van de vele getuigen van de wonderdaden van de heilige.

Enkele aanpassingen vergroten bovendien de dramatiek van het verhaal in de vita longior. Beide redacties van de *Vita Arnulfi* beweren dat het kind zonder ogen is geboren, maar in de vita longior is daaraan toegevoegd dat zijn oogholten bedekt waren met vlees en huid (I,XXVII). Ook het tragisch lot van Aubry, zoals dat door Arnulfus wordt voorspeld, is in de vita longior breder uitgemeten. In de vita brevior zegt de heilige niet meer dan dat Aubry zal worden gevangen en verdreven en dat hem onherstelbare schade zal worden aangedaan (XIV). De redacteur van de vita longior laat Arnulfus opsommen, dat hij van zijn bed zal worden gelicht, gevangen en afgevoerd, vastgebonden en gefolterd en alleen door schatten te betalen het vege lijf zal weten te redden (XXVI).

Hoe de historische werkelijkheid naar de achtergrond verdwijnt blijkt eveneens uit de verschillende wijzen, waarop de reactie van Arnulfus, op dat moment abt van Saint-Médard, op het bevel van de koning van Frankrijk om zich met een legermacht bij diens gevolg aan te sluiten, in de twee redacties van de *Vita Arnulfi* is beschreven. In beide versies weigert hij, omdat hij zijn riddergordel heeft afgelegd om God te kunnen dienen en er niets voor voelt daarop terug te komen. In de vita brevior is zijn antwoord kort en bondig weergegeven en overheerst oprechte verontwaardiging. Arnulfus weigerde te gehoorzamen en sprak tot de koninklijke gezanten: “Zal ik dus, nadat ik omwille van God de krijgsdienst heb verlaten, opnieuw door soldaten worden omringd, opnieuw wapenen hanteren? Grote schande! Liever zou ik de titel en het ambt van abt niet op me hebben willen nemen, dan onder de dekmantel van deze waardigheid wederom de wereld te dienen.” (XVII). In de vita longior is de toon veel gematigder en verhindert verontwaardiging de abt niet, onder verwijzing naar de Bijbel duidelijk te maken waarom hij trouw wil blijven aan zijn keuze en hoe hij zich voelt. Volgens deze redactie antwoordt Arnulfus de koninklijke gezanten vroom: “Het

is zeker dat ik mij als zondaar ooit door krijgsverrichtingen heb bezoedeld; het is bekend dat ik uit de vreze Gods de krijgsdienst heb verlaten en het gezelschap van monniken heb gezocht. We lezen dat de Heer zegt, dat wie zal hebben volhard tot het einde het heil zal verwerven en zal ik, ongelukkige, die omwille van God de krijgsdienst heb afgeworpen, opnieuw door soldaten worden omringd, opnieuw wapenen hanteren? Grote schande! Met recht zegt de psalm over mij en mijns gelijken: 'Ik heb hen verworpen toen zij verheven werden'[188]. Zie, want ik die meende dat ik tot de zorg voor de abdij was verheven, word gedwongen verkeerd te handelen, zodat ik in verzaking verval. Ik zou zeker liever niet de titel en het ambt van abt op me hebben willen nemen, dan onder de dekmantel van deze waardigheid de wereld op zo volstrekt verwerpelijke wijze te dienen." (I,XVI). De vlammende woede van Arnulfus in de vita brevior is in de vita longior met behoud van de woorden, die Arnulfus in de vita brevior spreekt, omgezet in een uiting van gewetensnood van een godsvrezend man.

Omgekeerd ontbreekt een uiting van nederigheid, waarmee Arnulfus zijn vermogen wonderen te verrichten afzwakte, in de vita longior. Nadat Arnulfus op het feest van Laurentius een doofstomme jongen had genezen wees hij, zo lezen we in de vita brevior, alle loftuitingen van de aanwezigen af door te zeggen dat ze God en zijn martelaar tekort deden en hem krenkten wanneer ze deze wonderdaad aan hem toeschreven (XXIII). Deze passage komt in de vita longior niet voor (I,XXII), waardoor alle eer aan Arnulfus blijft.

De levensbeschrijving van Arnulfus wordt in de vita longior steviger in de hagiografische traditie verankerd door nadrukkelijk te wijzen op banden tussen Arnulfus en beroemde heiligen. Een voorbeeld daarvan is de uitbreiding van het verhaal in de vita brevior dat Arnulfus eens de duivel in de nek van een dief zag zitten (XXXIII) met de mededeling dat dit grote gelijkenis vertoont met de wonderkracht van Sint-Martinus, die eens de duivel op het hoofd van de hoogmoedige graaf van Avezan zag zitten (II.X)[189]. De schrijver van de vita brevior doelde ongetwijfeld eveneens op deze overeenkomst, maar de vervaardiger van de longior achtte het verstandiger het maar ronduit te te zeggen. Deze voegt ook aan het levensverhaal toe dat de kluizenaar Arnulfus grote mannen uit zijn tijd, paus Gregorius VII, abt Hugo van Cluny en de heilige abt Geraldus van de abdij La Sauve Majeure, als zijn leermeesters had en veel troost en lering putte uit de briefwisseling die hij met hen voerde (I,XX).

De meeste wijzigingen in de vita longior ten opzichte van de vita brevior zijn te vinden in de verplaatste hoofdstukken en in het tweede boek, met name waar het om Vlaamse zaken gaat. Zo is het verhaal van de schenking van de kerk van Oudenburg in de vita longior ingrijpend veranderd. In de vita brevior wordt in één van de kortste hoofdstukken verteld dat de Vlamingen de heilige graag in hun midden wilden houden en op zoek gingen naar een geschikte verblijfplaats voor hem. Zij kozen daarvoor de kerk in Oudenburg, die gewijd was aan Petrus en alle apostelen, een plaats waar voordien veel wonderen waren gebeurd. Men beijverde zich om deze kerk uit

[188] Ps. 73:18; Matt. 10:22.

[189] Sulpicius Severus, *Dialogi* II,8, ed. Halm, 205-206.

handen van leken te krijgen en droeg haar via bisschop Radbodus van Doornik aan Arnulfus over om er zijn woonstede in te richten en de toekomstige kloostergemeenschap te beginnen (XLVI). De vita longior geeft een veel gedetailleerder verhaal, waarin wordt verteld dat Cono, de broer van Everard van Doornik, de Sint-Pieterskerk in Oudenburg in leen had gekregen van de Vlaamse graaf, die de kerk op zijn beurt in leen hield van de bisschop van Doornik. De vreze des Heren deed Cono op raad van zijn vrouw Hazecca de kerk, waarin angstaanjagende wonderen waren gebeurd, vrij geven om er een klooster te laten stichten. Zo kon de voorspelling over de dood van Arnulfus in vervulling gaan, die in een eerder behandeld hoofdstuk dat zich alleen in de vita longior bevindt, is verteld (II,IX). Cono gaf de kerk terug aan de graaf, die de kerk aan bisschop Radbodus van Doornik overdroeg. Bisschop Radbodus gaf vervolgens de kerk aan Arnulfus en bekleedde hem ermee volgens het kerkelijk recht (II,XX). Deze gegevens heeft de redacteur van de vita longior, zoals we zullen zien, in enkele nog steeds aanwezige oorkonden van het klooster kunnen vinden.

Vastgesteld is dat de ordening van de hoofdstukken in de vita longior logischer is dan die in de vita brevior en tot een betere compositie heeft geleid. De hoofdstukken die uitsluitend in de vita longior zijn te vinden, vergroten de zeggingskracht van het levensverhaal door stilistische verfijningen en inhoudelijke versterkingen. Het belang van Arnulfus voor Vlaanderen en in het bijzonder Oudenburg komt beter tot zijn recht. De geringere aandacht van de redacteur van de vita longior voor het leven van Arnulfus als ridder, voor zijn vertrek uit de wereld, past in de hagiografische traditie.

We hebben gezien dat het, waar de redacties verschillen, niet altijd gaat om toevoegingen in de langere redactie, maar dat soms de vita brevior meer details geeft. In die gevallen laat de vita longior onmiskenbaar de hoofdrol in het verhaal aan Arnulfus. Zijn godsvrucht en volmaakte beoefening van de christelijke deugden als nederigheid en gehoorzaamheid worden sterker benadrukt. De wijzigingen in de vita longior zijn het resultaat van het vijlen en schaven van een echte hagiograaf. Een grotere gedetailleerdheid moet de overtuigingskracht en het waarheidsgehalte van het levensverhaal versterken. De vita longior geeft weliswaar weinig meer aan gegevens over de heilige dan de vita brevior, maar de aangebrachte veranderingen hebben wel het karakter van de vita beïnvloed. Het beeld dat van Arnulfus gegeven wordt, is verschoven van dat van een heilige man naar een modelheilige.

De hierboven behandelde verschillen tussen de beide redacties van de *Vita Arnulfi* laten zien dat de vita longior een bewerking van de vita brevior is en niet omgekeerd. Het enige handschrift dat van de vita brevior bewaard is gebleven, is vervaardigd in een tijd en milieu waarin hagiografie een belangrijke plaats innam en grote verzamelingen heiligenlevens zijn aangelegd. Hagiografen als de hierboven genoemde Gielemans, Greven en Surius kozen dikwijls voor de meest beknopte versie van een vita of kortten vitae in door ze van wat zij als overtollige ballast zagen, te ontdoen. Een redenering die daarvan uitgaand de geconstateerde verschillen tussen de beide redacties van de *Vita Arnulfi* verklaart als aanpassingen van de vita longior tot de vita brevior, is echter volstrekt ondenkbaar. Wie zou de verantwoording en het aandeel van de getuigen

aan de vervaardiging van de vita hebben toegevoegd? Waarom zouden bij een verkorting van de vita alsnog twee verhalen over de jeugd van de heilige zijn opgenomen? Waarom zou het verhaal van de stichting van Oudenburg, de plaats waar de heilige begraven lag en het centrum van zijn verering was, tot enkele regels zijn teruggebracht? Wie zou de sterfscene van zijn hagiografische stilering hebben willen ontdoen? Welke zin zou de herordening van de hoofdstukken hebben gehad? De verkortingen die er van de vita longior zijn, brengen de twee redacties beslist niet dichter bij elkaar.

Er is geen reden om aan te nemen dat de vita brevior, omdat het enige bewaard gebleven handschrift ervan van zo'n jonge datum is, persé een latere redactie van de *Vita Arnulfi* zou moeten vertegenwoordigen. Bovendien wijst de aard van de verschillen niet op een verkorting volgens de werkwijze van de laat-middeleeuwse hagiografen. Deze bewerkers zochten de kern van het verhaal. De bewerking van de vita longior door Gielemans maakt dat duidelijk[190]. Hij begint met de wonderbaarlijke gebeurtenissen rond de geboorte van Arnulfus, die hij weliswaar verkort, maar vrijwel letterlijk weergeeft. Het verhaal over het visioen van Meynsinde is bijna in zijn geheel opgenomen. Daarna geeft Gielemans de inhoud van het eerste boek tot de abtsverkiezing van Arnulfus, zijn vlucht en terugkeer onder geleide van de wolf kort weer (I,I-X). De rest van het eerste boek laat hij achterwege en hij vervolgt met de bisschopsbenoeming van de heilige (II,I). Van het tweede boek heeft hij uitsluitend gebruik gemaakt van het hoofdstuk waarin Arnulfus zijn metgezel vertelt van de voorkennis die hij heeft van zijn dood (II,VIII), dat over zijn terugkeer naar Vlaanderen (II,XXVII) en de laatste hoofdstukken over zijn levenseinde (II,XXIX-XXXIV). Uit het derde boek heeft hij niets overgenomen. Gielemans beschrijft de heiligheid van Arnulfus aan de hand van zijn daarbij passende levensloop en de hemelse tekens waarmee deze gepaard ging. De heilige is een voorspreker in de hemel, maar zijn voorbeeldfunctie als abt, bisschop en vredestichter is, als niet meer van die tijd, verdwenen.

Het auteurschap

Nu voldoende is aangetoond dat de vita longior inderdaad een bewerking van de vita brevior is, blijft de vraag wie de makers van de twee redacties waren. De auteur heeft zich niet in de vita zelf bekend gemaakt. In de proloog van beide redacties noemt Lisiardus, bisschop van Soissons, zich als de schrijver. Er zijn echter ook de drie boven vermelde brieven van abt Hariulfus van Oudenburg, waarin deze zich als de schrijver presenteert. Een van deze brieven vertoont grote gelijkenis met de proloog van Lisiardus. Alle onderzoekers die zich met dit probleem hebben beziggehouden, met uitzondering van Stracke, gaan ervan uit dat de derde brief van Hariulfus, de brief aan aartsbisschop Rodolfus van Reims, de basis voor de proloog is geweest. Lisiardus zou de vita longior hebben *geadopteerd* en daartoe zou deze brief van Hariulfus zijn omgewerkt tot proloog en

[190] Ms. I2, ff. 614-615v.

aan de lange redactie van de *Vita Arnulfi* gehecht, alsof Lisiardus de vervaardiger was[191]. Zijn bisschoppelijke waardigheid zou het gezag van de vita vergroten. Deze stelling wordt niet of nauwelijks beargumenteerd. Stracke meent daarentegen dat de brief van Hariulfus een vervalsing van de proloog van Lisiardus is. Zijn conclusie, dat de vita brevior en een groot deel van de vita longior aan Lisiardus moeten worden toegeschreven, bracht hem ertoe de proloog, die immers aan beide redacties voorafgaat, als het origineel te beschouwen. Volgens Stracke zijn de verschillen tussen de tekst van de proloog en die van de bewuste brief veel groter dan de onderzoekers vóór hem hadden waargenomen en wijst de aard daarvan op een bewerking van de proloog door Hariulfus. Hij heeft bij zijn onderzoek ook de inhoud van de twee andere brieven betrokken en heeft daaruit afgeleid, dat Hariulfus op slinkse wijze het auteurschap van Lisiardus probeerde te verdoezelen en zichzelf als de schrijver van de vita op te werpen[192]. Zijn betoog heeft niet iedereen overtuigd. Een nauwgezette bestudering van de gegevens zal misschien kunnen uitwijzen wie gelijk heeft.

We hebben al gezien dat Mabillon de drie brieven van Hariulfus heeft uitgegeven naar een transcript van een handschrift uit Ourscamp (V), dat hem door een monnik van dat klooster was toegezonden[193]. De brieven werden, volgens Mabillon, in V gevolgd door een *Vita Arnulfi* in één boek, verdeeld in veertig hoofdstukken[194]. Was dit, nu verdwenen, handschrift een tekstgetuige van de vita brevior, van de vita longior of van een tot op heden onbekende andere redactie? Mabillon geeft hierover geen uitsluitsel. Opmerkelijk is in ieder geval dat hij de twee hoofdstukken over Arnulfus als ridder in de vita brevior (III-IV), die niet in de tekstgetuigen van de vita longior voorkomen, wel heeft opgenomen in zijn editie, maar naar de uitgave van Surius. Daaruit kan, gezien zijn editoriale principes, afgeleid worden dat hij geen handschrift of een transcript van de vita brevior tot zijn beschikking had[195]. We zullen ons erbij moeten neerleggen dat de vita in het handschrift van Ourscamp, evenals het handschrift zelf, niet te identificeren is en dat getracht moet worden langs andere wegen vast te stellen bij welke redactie van de vita de drie brieven van Hariulfus hoorden, bij de vita brevior of bijvoorbeeld een andere dan de ons bekende redactie van de vita longior.

---

[191] ed. Mabillon, intr. 502-3; *AASS* Aug. III, 229; *MGH SS* XV.II, 873; Dekkers, ‘Sint Arnoud en zijn oudste biografen’, 102 .

[192] Stracke, ‘Lisiardus’, 59-75.

[193] ed. Mabillon, intr. 502.

[194] Ibidem, 503: *Eamdem unico quoque libro in quadraginta capita diuiso complectitur cod. ms. Ursicampi cum tribus epistolas, quas modo laudabamus.*

[195] Ibidem, 507: *In altero codice et apud Surius habetur*, opmerkelijk is de variant die Mabillon hier aangeeft, waarbij hij de editie van Surius en één van zijn handschriften plaatst tegenover de tekst die hij naar het verloren handschrift uit Longpont uitgeeft. In de nu bekende tekstgetuigen scheidt deze variant in de proloog de vita brevior van de vita longior: *omnium bonorum plenitudinem* (A en ed. Surius), *totius sanctae obedientiae plenitudinem* (BCDEFDu en ed. Mabillon).

In de eerste van de drie brieven richt Hariulfus zich tot Lambertus, bisschop van het dubbelbisdom Noyon en Doornik (1114-1124). Hij biedt hem een werk aan dat hij heeft samengesteld over het leven en de deugden van Arnulfus, bisschop van Soissons, die in Oudenburg begraven ligt. Hij acht het van belang dat de inhoud ervan binnen de heilige Kerk gelezen, gekend en nagevolgd wordt. Oudenburg behoort tot het diocees Doornik en daarom verzoekt hij Lambertus om, als hij het werk gunstig beoordeelt, zijn bisschoppelijk gezag aan te wenden om er bekendheid aan te geven. Daarnaast vraagt Hariulfus Lambertus het onder de aandacht te brengen van zijn medebisschop Lisiardus van Soissons en samen met hem zich ervoor in te spannen dat ook de aartsbisschop van Reims er kennis van krijgt[196]. Deze brief bepaalt meteen de datum waarna de brieven moeten zijn geschreven, namelijk na de bisschopswijding van Lambert in 1114[197].

De tweede brief is aan bisschop Lisiardus van Soissons (1108-1126) gericht. Hariulfus schrijft dat hij bezig is de vita langs de formele weg, namelijk via Lambertus, bisschop van Noyon en Doornik, bij de aartsbisschop van Reims te bezorgen, maar dat hij eerst nog graag het oordeel van Lisiardus wil hebben. Als ook deze het werk gunstig beoordeelt en er zich met zijn gezag achter stelt, acht hij kans op succes in Reims groter. Hariulfus noemt twee redenen waarom hij zich juist tot Lisiardus wendt. De ene is dat deze het nodige weet van Arnulfus, die per slot van rekening één van zijn voorgangers was[198]. De andere is dat hij al wat er wordt gezegd of geschreven over zijn voorganger Arnulfus met zijn getuigenis moet bekrachtigen. Opmerkelijk is dat Hariulfus niet eerst vermeldt dat hij een vita van Arnulfus heeft vervaardigd, maar meteen met de deur in huis valt en zegt wat hij van Lisiardus verlangt. Daardoor ontstaat de indruk dat Lisiardus van de bemoeienis van Hariulfus met de vervaardiging van de vita op de hoogte was. Stracke ziet in deze brief zijn wantrouwen jegens Hariulfus bevestigd, omdat deze zich daarin niet uitdrukkelijk als de maker of schrijver van de vita presenteert, maar alleen om de goedkeuring van Lisiardus vraagt[199]. Stracke stelt dat Hariulfus dat doet, omdat hij weet dat het meeste werk door Lisiardus was verricht. Hariulfus zou dus ook de proloog kennen.

Afgaande op de inhoud zijn de brieven aan Lambertus en Lisiardus eerder vóór dan na de door Mabillon als derde uitgegeven brief aan Rodolfus, aartsbisschop van Reims (1106/08-1124) geschreven. Daarin verzekert Hariulfus met de nodige plichtplegingen dat het geschrift dat hij heeft vervaardigd, geheel op waarheid berust, omdat wat er in staat door ooggetuigen is aangedragen. Hij

---

[196] Ibidem, 505-506.

[197] *Gallia Christiana* IX, 1000; Guyotjeannin, *Episcopus*, 177.

[198] ed. Mabillon, 506: *Una quidem, quia praesentis negotii notitia vos non modica fulcit, vitae scilicet et virtutis meritorumque domini nostri, praedecessoris vestri Arnulfi episcopi; altera vero, quia etsi vobis numquam notus fuisset, tamen quia illum Deus mirabilem cultu justitiae fecit, quidquid de illo sanctum authenticumque potest dici vel describi, vestro debet testimonio roborari*. In deze zin moet *etsi* ‘zelfs als’ betekenen; wellicht is het een overleveringsfout voor *etiamsi*.

[199] Stracke, ‘Lisiardus’, 75.

verzoekt de aartsbisschop het te beoordelen, waar nodig bij te vijlen en openbaar te maken[200]. Het is deze brief die zo'n opvallende gelijkenis heeft met de proloog van Lisiardus, die aan beide redacties van de *Vita Arnulfi* voorafgaat.

In vergelijking met de brief van Hariulfus aan aartsbisschop Rodolfus van Reims bevatten de prologen van de vita brevior en de vita longior een aantal tekstuele afwijkingen, die voor de inhoud niet van belang zijn. De beide prologen vertonen ook onderling dergelijke verschillen. De enige afwijking die wel grote gevolgen heeft, de naam van de adressant, plaatst de twee prologen tegenover de brief. Beide prologen missen bovendien de slotpassage van de brief van Hariulfus. Daarin spreekt de schrijver de hoop uit, dat zij die ervaren zijn in welsprekendheid zijn ongecultiveerde verhaal een plaats zullen willen geven binnen de kerk zoals in Gods woning ook geiteharen kleden hun plaats hebben en uiteenlopend vaatwerk zijn verschillende functies[201]. Hij besluit met de wens dat de aartsbisschop in leven en functie tot in lengte van dagen door God behouden mag blijven[202]. Waarom deze passage wel in de brief, maar niet in de prologen voorkomt, is niet duidelijk. Ze past in beide en het is dan ook niet mogelijk te oordelen of het om een toevoeging of weglating gaat. Dat het in het ene geval om een brief gaat en in het andere om een proloog, levert evenmin gegevens op die helpen bepalen welk van beide stukken het origineel is. Bestudering van aanbiedingsbrieven en prologen uit de hoge middeleeuwen heeft tot de conclusie geleid dat er eigenlijk geen onderscheid gemaakt kan worden tussen deze twee typen geschriften[203].

Uit vergelijking van de drie teksten blijkt dat soms de brief tegenover de beide prologen staat, maar dat het ook voorkomt dat juist één van de prologen tegenover de brief en de andere proloog staat. Voor het grootste deel is de tekst van de brief en de beide prologen gelijk. Afgezien van de laatste passage van de brief die in beide prologen ontbreekt, heeft A de meest uitvoerige tekst. Door de varianten nader te bekijken kan misschien meer zicht op de ontstaansgeschiedenis van deze teksten worden verkregen. Uit een vergelijking van de tekstgetuigen van de vita longior is gebleken dat deze onderling geen noemenswaardige verschillen in de proloog vertonen[204]. Gemakshalve zal daarom naar de editie van Mabillon worden verwezen. Surius heeft de proloog sterk bewerkt en blijkt, voor zover vergelijking mogelijk is, meestal met A samen te gaan. In de nu volgende vergelijking wordt de vita brevior als A, de brief als V en de vita longior als M aangeduid. Een overzicht van de varianten is in bijlage 5 te vinden.

Het aantal varianten is gering en het is de vraag of op basis daarvan uitsluitsel kan worden

---

[200] ed. Mabillon, 507.

[201] Exod. 25:4, 35:6 en 23-26, 36:14, 37:16, 38:3.

[202] ed. Mabillon, 507.

[203] Simon, 'Untersuchungen' II, 136-138.

[204] Het zeventiende-eeuwse handschrift F heeft af en toe een eigen woordgebruik, maar daaruit blijkt geen verwantschap met de proloog van A of de brief van Hariulfus (V).

verkregen. Soms gaan de drie versies hun eigen weg, maar meestal staan er twee in wisselende combinaties samen tegenover de derde. In het laatste geval kunnen de varianten in enkele categorieën worden onderscheiden. Enerzijds zijn er tekstverschillen die vrijwel zeker niet meer dan overleveringsfouten zijn, bijvoorbeeld omzettingen (*sustollere de profundo* AV, *de profundo sustollere* M), omissies van één of enkele woorden (*presumpsi imperitus* A, *praesumsi* MV; *ad hec pro posse exaranda* A, *ad haec exaranda* MV) en leesfouten of verschrijvingen (*sit* A, *fiat* MV; *subiaceant* A, *subjaceat* MV). Dergelijke varianten vloeien voort uit het afschrijfproces. Ze zeggen dus iets over de tekstoverlevering, maar er kunnen geen conclusies over de ontstaansgeschiedenis van de drie teksten uit getrokken worden. Ze zijn het talrijkst als M en V samengaan en tegenover A staan (MV↔A). Dat betekent dat A nogal eens een geïsoleerde positie in de overleveringsgeschiedenis inneemt. Anderzijds zijn er varianten die even zeker het resultaat van een bewuste redactionele ingreep zijn. Men vindt ze, zoals gezegd, in de aanhef (*omnium episcoporum infimus Lisiardus* AM, *omnium abbatum peripsema Hariulfus* V) en aan het slot (eveneens AM↔V), maar ook elders (*omnium bonorum plenitudinem* AV, *totius sanctae obedientiae plenitudinem* M; *in his que corrigenda sunt* AV, *in corrigendis* M). Dergelijke redactionele varianten zijn bijna even vaak te vinden waar A en M samengaan tegeover V (AM↔V) als waar A en V samen tegenover M staan (AV↔M), terwijl zij ontbreken als A een andere tekst biedt dan M en V gemeen hebben (A↔MV). Dit wijst op een centrale positie van A in de ontstaansgeschiedenis. Uiteraard kan een aantal varianten niet met zekerheid in één van beide groepen worden ondergebracht: *pondus* (M) tegenover *pelagus* (AV) kan zowel uit een leesfout als uit een bewuste ingreep voortkomen en bij *pre pauore* (A) tegenover *prae timore* (MV) kan zowel een redactor in het spel zijn als een kopiist, die bij het reproduceren van de zojuist gelezen tekst van zijn legger onbewust een woord door een synoniem heeft vervangen.

Op grond van de varianten kan dus niet met zekerheid worden vastgesteld welke tekst er eerder was, de brief van Hariulfus (V), zoals de opvatting van Mabillon impliceert, of de proloog van Lisiardus, die voorafgaat aan de vita brevior (A), zoals Stracke heeft betoogd. Dat M de oudste versie is, is a priori uiterst onwaarschijnlijk, omdat de vita longior een bewerking is gebleken van de vita brevior. De redactionele ingrepen die alleen M tegenover AV vertoont, zijn kennelijk het gevolg van het feit, dat de redactor ook de proloog stilistisch heeft bewerkt. Aan de reeds genoemde voorbeelden van (AV↔M) kunnen onder andere *amminiculis* AV, *studiis* M en *pusillitatis* AV, *exiguitatis* M worden toegevoegd. Gezien de constellaties waarin redactionele varianten voorkomen is het, als A de oorspronkelijke versie is, ondenkbaar dat A eerst is bewerkt tot V en vervolgens V tot M (A→V→M, in strijd met AM↔V) of eerst tot M en vervolgens tot V (A→M→V, in strijd met AV↔M). Als V de oorspronkelijke versie is, is het uitgesloten dat A en M onafhankelijk van elkaar uit V zijn voortgekomen (in strijd met AM↔V) of dat V eerst is bewerkt tot M en daarna tot A (V→M→A in strijd met AV↔M). Er blijven dus twee hypotheses over, die het bestaan van de beide groepen varianten, die als bewuste ingrepen kunnen worden verklaard, toelaten. De ene is dat de brief van Hariulfus de basis heeft gevormd voor de proloog van de vita brevior, die vervolgens is bewerkt tot de proloog van de vita longior (V→A→M), de andere dat uit de proloog van de vita brevior, onafhankelijk van elkaar, zowel de brief van Hari-

ulfus als de proloog van de vita longior zijn afgeleid (V←A→M). In beide gevallen is het relatief frequent voorkomen van de constellatie MV↔A bij overleveringsfouten een probleem, waarvoor een verklaring moet worden gevonden.

Nu zijn weliswaar de mogelijkheden tot twee ingeperkt, maar we hebben nog steeds geen antwoord op de vraag welke tekst de oudste is, de proloog van Lisiardus bij de vita brevior (A) of de brief van Hariulfus (V). Dit antwoord zal langs een andere weg moeten worden gevonden. De brief van Hariulfus aan aartsbisschop Rodolfus van Reims is, zoals we hebben gezien, na de bisschopswijding van Lambertus (1114) geschreven en diende ter begeleiding van een door Hariulfus vervaardigde levensbeschrijving van Arnulfus. Het ligt voor de hand daarbij te denken aan de eerste twee boeken van de vita longior, die immers grotendeels in 1114 zijn voltooid. Het mirakelboek is aan deze redactie en niet aan de vita brevior toegevoegd, zodat aangenomen moet worden dat het de vita longior was die, zeker vanaf 1120, werd gebruikt om de canonizatie van Arnulfus te bewerkstelligen. Het is niet goed voorstelbaar dat de brief van Hariulfus alsnog is gebruikt voor een proloog voor de, door de vita longior overbodig geworden, vita brevior, die dan weer model stond voor een proloog voor de vita longior (V→A→M).

Nu zou men daar tegen in kunnen brengen dat de versie van de *Vita Arnulfi* van Hariulfus, die in het handschrift van Ourscamp op de drie brieven volgde, misschien een andere was dan de vita longior. Volgens Mabillon was dit immers een vita in één boek, verdeeld in veertig hoofdstukken[205]. Het is natuurlijk niet onmogelijk dat de indeling in twee boeken pas later, bijvoorbeeld na de toevoeging van het mirakelboek heeft plaatsgevonden. Opmerkelijk is dan wel dat Hariulfus in zijn brief aan bisschop Lambertus van Doornik zegt dat hij pas sinds deze de bischopszetel bekleedde, in staat was tot het schrijven van de vita[206]. Lambertus werd wellicht al in 1113 gekozen, maar hij werd pas op 8 maart 1114 gewijd[207]. Moeten we er nu van uitgaan dat Hariulfus in een jaar of anderhalf twee redacties van de vita heeft gemaakt? De eerste zou dan ook nog wel een bewerking kunnen zijn van een in het klooster Oudenburg aanwezige versie van de vita brevior, zonder de ons bekende proloog van bisschop Lisiardus, zoals die kort voor 1095 door Lisiardus, toen nog proost, met hulp van abt Arnulfus van Oudenburg was vervaardigd. Als Hariulfus inderdaad zo'n versie met de brieven heeft rondgestuurd, kan Lisiardus hem zijn rond 1108 herziene versie van de vita brevior met de bijbehorende proloog hebben gegeven, die dan door de abt voor een betere bewerking is gebruikt. In dat geval kan de brief aan aartsbisschop Rodolfus onmogelijk aan de proloog ten grondslag liggen. Als de versie in het handschrift Ourscamp een eerste bewerking van de vita brevior in zijn huidige vorm was, is dat evenmin het geval. Heeft Hariulfus misschien zijn eerste vita of de vita brevior pas na 1114 omgewerkt tot de

---

[205] *AS* OSB VI.II, 503. Het genoemde aantal hoofdstukken biedt weinig houvast, aangezien die mededeling onjuist kan zijn en is gebleken dat de hoofdstukindeling van de *Vita Arnulfi* problemen opleverde.

[206] Ibidem, 505.

[207] *Gallia Christiana* IX, 1000; Guyotjeanin, *Episcopus*, 177.

vita longior, toen in 1120 bleek dat er niet voldoende materiaal was om Arnulfus te kunnen laten heiligverklaren en hij toch een mirakelboek moest maken? Men zal zich in dat geval afvragen waarom bij een zo ingrijpende bewerking een datering die niet meer klopte zou zijn gehandhaafd. Kortom, de vita in het verloren handschrift van Ourscamp leidt tot allerlei speculaties die niet bewezen of ontkracht kunnen worden. Wat we ook bedenken over de ontstaansgeschiedenis van de vita, het is duidelijk dat de hypothese dat de proloog van de vita brevior ten grondslag ligt aan zowel de brief als aan de proloog van de vita longior, (V←A→M) het meest voor de hand ligt.

Rest de verklaring van het feit, dat overleveringsfouten zo vaak in de constellatie MV↔A voorkomen. Onze tekstgetuige van A is een zestiende-eeuws handschrift. Het is een zeer jonge representant van een oude tekstfase. Blijkbaar is in de eeuwen, die A scheiden van de tijd waarin de hier besproken redactionele ingrepen plaatsvonden, tekstbederf in de overlevering van de vita brevior geslopen, waarvan nog geen sprake was in de voorouder van A, die tot V en M werd bewerkt. Handschrift A vertegenwoordigt een oude tekstfase, maar biedt een tekst waarin - gelukkig op onderdelen van ondergeschikt belang - de lange transmissieweg meer sporen heeft achtergelaten dan het geval was in de twaalfde-eeuwse tekstgetuige die aan M en V ten grondslag werd gelegd. Dat kan zoals hiernaast worden uitgebeeld.

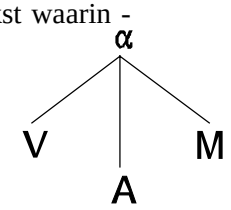

De auteurs

Als alles zo in zijn werk is gegaan als hierboven is beschreven, dan heeft het er alle schijn van dat Lisiardus inderdaad de auteur van de vita brevior is. Welke reden zou er anders zijn om zijn proloog daaraan te hechten? Kijken we nog eens naar de verantwoording aan het einde van de vita brevior (LVI). De schrijver zegt dat hij nu moet verantwoorden van wie hij alles wat hij openlijk gaat behandelen, heeft gehoord en op aandringen van wie hij het is gaan opschrijven. Allereerst is er de in de vita meermalen genoemde Everolfus, trouwe metgezel en dienaar van bisschop Arnulfus, die in diens nabijheid meer dan voldoende zelf heeft ervaren. Toen Everolfus enkele dagen met de schrijver in Oudenburg verbleef, heeft hij hem alles wat hij wist verteld, terwijl de schrijver het optekende op wastafeltjes. Vervolgens heeft Arnulfus, een zoon van een zuster van de heilige en de eerste abt van Oudenburg, geholpen alles wat in die wastafeltjes was gegrift te ordenen en met inkt op perkament op te tekenen. Dan was er nog een zuster van de bisschop, Adzela, die nog veel over hem wist te vertellen.

In de proloog van het derde boek van de vita longior vertelt Lisiardus dat ook hij zelf kon getuigen van de wonderdaden en het heilige leven van Arnulfus, omdat hij hem goed gekend had. Hij was door hem tot subdiaken gewijd en had enige tijd met hem samengewoond. Dan heeft hij ongetwijfeld ook de monnik en priester Everolfus gekend en is het heel goed mogelijk dat zij samen naar Oudenburg zijn geweest, al was het maar om het graf van de heilige te bezoeken. Of was hij uitgenodigd door de eerste abt van Oudenburg en de andere genoemde getuigen om hun verhaal over Arnulfus aan te vullen en vast te leggen? Mabillon heeft erop gewezen dat er geen bewijzen zijn dat Lisiardus ooit in Oudenburg is geweest en gaat er daarom van uit dat de schrijver

van de boven aangehaalde verantwoording wel Hariulfus moet zijn geweest[208]. Deze passage kan echter niet op Hariulfus van toepassing zijn, omdat deze pas in 1105 als abt naar Oudenburg kwam. Hij was tot die tijd monnik in Saint-Riquier en er is geen reden om aan te nemen dat hij toen al belangstelling voor Arnulfus aan de dag heeft gelegd[209].

De vraag blijft waarom Lisiardus zich nog in of na 1108 met de vita brevior heeft bezig gehouden. Een reden kan zijn dat zijn verkiezing tot bisschop van Soissons zijn belangstelling voor Arnulfus opnieuw aanwakkerde. Nu ging het niet meer om een heilige man die hij had gekend, maar om een van zijn voorgangers. Mogelijk wilde hij vanaf dat moment meer dan alleen een lokale verering in en rond Oudenburg en streefde hij naar een officiële erkenning van de heilige om hem in de rij heilige bisschoppen van Soissons in te kunnen voegen[210]. Hij verkeerde bovendien door zijn bisschopsbenoeming in een betere positie om zich in te zetten voor de heiligverklaring van Arnulfus. Het episcopaat van Arnulfus was, zoals nog zal blijken, in het bisdom Soissons een omstreden zaak en de voorgangers van Lisiardus zullen misschien hun redenen hebben gehad om niet de aandacht op Arnulfus te willen vestigen. Er is al even op gewezen dat Arnulfus niet genoemd wordt in de oudste bisschopslijst van Soissons[211].

Voorgaande redenering sluit niet uit dat Lisiardus niet alleen de auteur van de vita brevior is geweest, maar ook de bewerking daarvan tot de vita longior geheel of gedeeltelijk voor zijn rekening heeft genomen. Per slot van rekening hebben alle bewaard gebleven tekstgetuigen van de vita longior een proloog die slechts in details van die van de vita brevior verschilt en eveneens Lisiardus als de maker van de vita presenteert. Toch zijn er redenen om aan te nemen dat de vita longior het werk van Hariulfus is.

Allereerst zijn er de drie brieven waaruit blijkt dat Hariulfus een *Vita Arnulfi* heeft vervaardigd, die waarschijnlijk in 1114 was voltooid, maar in ieder geval vóór het concilie van Reims (1119), waar Rodolfus, aartsbisschop van Reims om de heiligverklaring van Arnulfus mogelijk te maken aanvullende informatie over postume wonderen vroeg. Op dat concilie waren ook Lambertus en Lisiardus aanwezig. Hariulfus heeft geen stappen ondernomen vóór 1114, de vroegst mogelijke datering van de brieven. Aangetoond is dat deze brieven ter begeleiding van de vita longior dienden. Er is bovendien een vita longior bekend, waarin vermeld staat dat deze in 1114 is voltooid. Het ligt voor de hand te concluderen dat dit de vita is die door Hariulfus is vervaardigd en mogelijk in een eerdere redactie dan de ons bekende met de brieven is verzonden.

Dat Hariulfus als de maker van een *Vita Arnulfi* werd beschouwd, is ook te lezen in het grafschrift van Hariulfus zoals dat voorkomt in een vijftiende-eeuws handschrift afkomstig uit het

---

[208] ed. Mabillon, 502.

[209] Hariulfus, *Chronicon Centulense*, ed. Lot, intr. V-VI.

[210] Zie p. 221.

[211] Zie p. 187.

klooster Oudenburg[212]. Verdere toewijzigingen van de *Vita Arnulfi* aan abt Hariulfus komen eerst uit de zeventiende eeuw en latere tijd. Volgens de inventaris van het boekbezit van de abdij Oudenburg, die Sanderus in 1639 ontving, bezat het klooster drie exemplaren van een *Vita Arnulfi*. Er was een vita van Lisiardus, een berijmde, nu onbekende versie van de hand van een anonieme monnik van Oudenburg en een vita van Arnulfus, bisschop van Soissons en abt van Oudenburg[213]. Wist iedereen vanzelfsprekend van wiens hand de laatst genoemde tekst was? Geen van de nu nog bekende tekstgetuigen heeft deze, onjuiste, titel. Hariulfus wordt maar één keer in de inventaris genoemd, als auteur van een werk met de titel *De Miraculis S. Petri Apostoli apud Aldenborck*, dat niet is overgeleverd. De Vita Gerwini, de levensbeschrijving van Gerwinus, tweede abt van Oudenburg, die ook aan Hariulfus wordt toegeschreven, is eveneens verloren gegaan en staat al niet meer op deze lijst. De toewijzing van dat geschrift aan Hariulfus is ontleend aan Molanus[214]. Vastgesteld kan worden dat Hariulfus in Oudenburg tenminste één, maar waarschijnlijk meer werken heeft geschreven. Dat is niet verbazingwekkend, aangezien hij al voor zijn abbatiaat als monnik van Saint-Riquier van zijn kwaliteiten als schrijver blijk had gegeven[215].

De passages over Oudenburg en Vlaanderen in de vita longior, die sterk bewerkt en uitgebreid zijn in vergelijking met die in de vita brevior, lijken een overtuigend bewijs van het aandeel van Hariulfus aan de lange redactie van de *Vita Arnulfi*. Het gebruik van oorkonden daarbij komt overeen met de werkwijze die Hariulfus ook in zijn kroniek van Saint-Riquier heeft toegepast[216]. Deze oorkonden heeft de eerste abt van Oudenburg, Arnulfus, ongetwijfeld eveneens gekend. Diens interesse lag echter bij zijn heilige oom, tevens grondlegger van Oudenburg, terwijl Hariulfus de nadruk legde op zijn klooster en de heilige stichter ervan. Hariulfus is ook degene die rond 1140 de belangen van het klooster moest verdedigen tegen de aanspraken die de abdij Saint-Médard erop maakte, omdat de stichter, Arnulfus, eens een monnik van deze abdij was geweest[217].

Het is zeer goed denkbaar dat Hariulfus bij zijn bewerking van de vita brevior hulp heeft gehad van de auteur daarvan, Lisiardus. Op het eerste gezicht lijkt het waarschijnlijk dat deze de

---

[212] Brugge, Grootseminarie 127/5 fol. CXCVIIva, uitgegeven door Van de Putte, *Chronicon*, 79; zie ook *PL* 174, 1564; vgl. Hariulfus, *Chronicon Centulense*, ed. Lot, 285, waar deze mededeling in het epitaphium ontbreekt.

[213] Sanderus, *Bibliotheca*, 224-6,
- *Vita B. Arnulphi Suessionensium Episcopi per Lisiardum Episcopum itidem Suessionensem ad Radulphum Archiepiscopum Remensem*,
- *Eadem Metro scripta, Auctore incognito, at Monacho Aldenburgensi*
- *Vita B. Arnulphi Suessionensis Epis. & Abbatis Aldenburgensis*. Men kan zich afvragen of de hier genoemde metrische vita de verzen heeft geleverd die in de vita longior zijn opgenomen.

[214] Molanus, *Natales Sanctorum Belgii*, 71-2 en 178.

[215] Hariulfus, *Chronicon Centulense*, ed. Lot, intr. V-XVII.

[216] Ibidem, XIX-XXXIX.

[217] Zie pp. 206-207.

gegevens heeft geleverd voor het nieuwe hoofdstuk in de vita longior over de heilige Simon van Crépy (I.XXV). Als zoon van Adam, heer van Nantheuil-le-Haudouin en kastelein van Crépy-en-Valois[218], was Lisiardus vermoedelijk een afstammeling van Tedbald van Nantheuil-le-Haudouin, een broer van Raoul van Valois, de vader van Simon van Crépy[219]. De vraag is dan waarom hij dit verhaal niet eerder in de vita heeft opgenomen, aangezien het de door hem zo bewonderde Arnulfus verbond met een heilige die tot zijn familie behoorde. Waarschijnlijk heeft Hariulfus het echter langs een andere weg vernomen. Simon was namelijk opgevoed aan het hof van Willem de Normandiër en onderhield nauwe banden met de Engelse koning en zijn vrouw Mathilda, de zuster van graaf Robrecht de Fries van Vlaanderen. Simon stierf omstreeks 1080 in Rome, waar hij op kosten van koningin Mathilda werd begraven[220]. Nu was er altijd veel contact geweest tussen het Engelse hof en de abdij Saint-Riquier in Ponthieu, waar Hariulfus monnik was geweest. Hariulfus vertelt in zijn kroniek van dit klooster bijvoorbeeld dat abt Gerwinus bevriend was met Edward de Belijder en zijn vrouw Edith[221]. Het is dus aannemelijk dat Hariulfus het verhaal over Simon al kende vanuit Saint-Riquier of het in Vlaanderen heeft gehoord. Hat staat vast dat Lisiardus aan het derde boek van de vita longior heeft meegewerkt. Behalve de proloog van dit mirakelboek is ook het daarin opgenomen verslag van het concilie van Beauvais (1120), waarop tot de elevatie van Arnulfus werd besloten, van hem afkomstig (III,XV).

Hariulfus kan de proloog van Lisiardus bij de vita longior hebben gehandhaafd, omdat er geen reden was dat niet te doen. Hij had immers alleen weggelaten wat geen duidelijk bewijs van de heiligheid van Arnulfus was en dat kon van de proloog zeker niet worden gezegd. Bovendien was Lisiardus de schrijver van de *Vita Arnulfi*, die door Hariulfus zoveel mogelijk in tact was gelaten en alleen maar was bewerkt om een beter resultaat te krijgen. Door de proloog te handhaven gaf Hariulfus Lisiardus de erkenning die hij verdiende. Beide hagiografen werkten samen in hun streven naar kerkelijke erkenning van Arnulfus als heilige. Als bisschop had Lisiardus ongetwijfeld het meeste aanzien en gezag en beschikte hij over de juiste contacten. Uit het weglaten van bronvermeldingen kan worden opgemaakt dat Hariulfus het niet van wezenlijk belang vond wie de gegevens hadden geleverd. Lisiardus stond door zijn functie en door zijn relatie met de heilige borg voor de betrouwbaarheid daarvan. Van belang was dat er een vita van hoogstaande kwaliteit werd vervaardigd om de heiligverklaring van Arnulfus te bewerkstelligen.

Besluit

---

[218] Pécheur, *Annales* II, 174; Ferrant, *Vie* II, 167-168, noot 2.

[219] Bur, *La formation*, 213 en 210, tabel 20.

[220] *Vita Simonis*, *PL* 156, 1215 en 1222; Bates, 'Lord Sudeley's Ancestors', 43.

[221] Hariulfus, *Chronicon Centulense*, ed. Lot, 237-238.

Samenvattend kan gezegd worden dat de vita brevior de oorspronkelijke *Vita Arnulfi* weergeeft of althans het dichtst benadert. De basis ervoor is in ieder geval vóór 1095 gelegd door Lisiardus, toentertijd proost te Soissons. Hij kon daarvoor putten uit eigen ervaring en die van andere mensen uit de omgeving van Arnulfus. Eenmaal bisschop van Soissons heeft hij zich opnieuw met de vita beziggehouden. Hij heeft er een proloog aan toegevoegd en misschien het een en ander bijgeschaafd. Niet lang na 1108 zal de vita brevior in zijn huidige vorm zijn voltooid. Doel daarvan zal geweest zijn de bisschopszetel luister bij te zetten en de man voor wie hij oprechte bewondering koesterde en die hij persoonlijk had gekend, het aanzien dat hij verdiende te verschaffen.

De vita longior is een bewerking van deze vita van de hand van Hariulfus, derde abt van Oudenburg. Als ervaren schrijver heeft hij de tekst uitgebreid en verfraaid. Zijn eerste redactie was in 1114 voltooid en, zeker vóór 1119, voorzien van een begeleidend schrijven naar Lambertus, bisschop van Noyon en Doornik, Lisiardus, bisschop van Soissons en Rodolfus, aartsbisschop van Reims gestuurd. Het bleek niet voldoende te zijn om elevatie en translatie van Arnulfus te bewerkstelligen. Daarom is er een boek met postume wonderen aan toegevoegd. Dit mirakelboek is na 1119/21 verder aangevuld met verslagen van de gebeurtenissen rond de elevatie en translatie. Daaruit blijkt de nauwe samenwerking van Lisiardus en Hariulfus om hun gemeenschappelijke doel te bereiken. Lisiardus had de abt nodig voor informatie over wonderen bij het graf in Oudenburg en Hariulfus had in de bisschop een invloedrijk voorspreker, die bovendien borg stond voor de inhoud van de vita. Ook aan het tweede boek is na 1121 nog gewerkt, toen er ook verzen in zijn opgenomen. De vita longior, in de vorm die wij kennen uit de overgeleverde tekstgetuigen, is dus pas na dat jaar, maar in ieder geval vóór het tijdstip van vervaardiging in de dertiende eeuw van de oudste tekstgetuigen tot stand gekomen. In het vervolg zal Lisiardus als de auteur van de vita brevior en Hariulfus als de vervaardiger van de vita longior worden genoemd.

Bij de vergelijking van de beide redacties van de *Vita Arnulfi* is geconstateerd dat in de vita longior, de bewerking van de vita brevior, de historische werkelijkheid, verhuld in hagiografische formuleringen verder naar de achtergrond verdween. Er is al op gewezen dat het karakter van het levensverhaal daardoor veranderde en Arnulfus van een bijzonder mens, tot een modelheilige werd. De vita brevior zal daarom het uitgangspunt zijn bij mijn poging de levensloop van Arnulfus, ingepast in de historische werkelijkheid, te reconstrueren.

4 Geboorte en afkomst

Arnulfus werd blijkens de vita, onze enige bron voor dit gegeven, kort voor het midden van de elfde eeuw geboren. Zijn geboorteplaats was Tiegem, *uilla que vocatur Thidenghem*, dat ten zuidwesten van Oudenaarde aan de oostgrens van het toenmalige Vlaanderen ligt (I). Zijn ouders, Fulbert en Meynsinde, stamden volgens de hagiograaf allebei uit een aanzienlijk geslacht. Nu wordt aan heiligen meestal een hoge afkomst toegekend, maar als we de vita moeten geloven is het in dit geval meer dan een gemeenplaats. Arnulfus' vader was een bloedverwant van de heer van Oudenaarde en zijn moeder stamde uit een geslacht van graven, zoals de hertog van Leuven, de graaf van Namen en de graaf van Loon, Duras en Bergen (II).

In dit hoofdstuk zal ik proberen, op basis van de gegevens die de vita biedt, de geboortedatum van de heilige nader te bepalen. Daarnaast zullen de familiebanden van zijn ouders worden nagegaan. Voor een beter begrip van de levensloop van Arnulfus is het noodzakelijk de positie van de familie waarvan hij deel uitmaakte, die van de heren van Oudenaarde, in Vlaanderen vast te stellen. Daarvoor zal tamelijk uitvoerig moeten worden ingegaan op de geschiedenis van Vlaanderen in het algemeen en Oudenaarde in het bijzonder. Vooral over het ontstaan van Oudenaarde verschillen historici met elkaar van mening en we zullen ons in deze discussie moeten verdiepen om de relatie tussen de heren van Oudenaarde en de graaf van Vlaanderen te kunnen achterhalen. Voor de afkomst van Meynsinde beschikken we, behalve over de vita, over een genealogie die, zoals in het vorige hoofdstuk uit de doeken is gedaan, in enkele handschriften de vita longior vergezelt. De gegevens daaruit zullen met die in de vita worden vergeleken en getoetst aan andere informatie die we over deze families hebben. De uitkomsten daarvan zijn niet alleen van belang voor de familiegeschiedenis van Arnulfus. Zij kunnen tevens informatie verschaffen over de ontstaansgeschiedenis en de betrouwbaarheid van de vita. Tot slot komen de geboorte van Arnulfus, bezien door het oog van de hagiograaf, en het gezin waartoe de heilige behoorde, aan bod.

Vlaanderen in de eerste helft van de elfde eeuw

Het waren roerige tijden in het gebied rond Oudenaarde, dat een belangrijke plaats innam in de politiek van de Vlaamse graven. Graaf Boudewijn V (1035-67) zette namelijk het streven voort van zijn vader, Boudewijn IV (988-1035), om de grafelijke macht te versterken, enerzijds door gebiedsuitbreiding, anderzijds door de Vlaamse edelen aan zich te verplichten. Expansie was alleen nog in noord- en oostwaartse richting mogelijk en daarbij kreeg Arnulfus' familie onder aanvoering van de heren van Oudenaarde een belangrijke rol toebedeeld.

Het graafschap Vlaanderen werd toentertijd aan bijna alle kanten door water begrensd[222]. In het noorden en westen vormden de zee en de Oosterschelde een natuurlijke grens. In het zuiden werd Vlaanderen, ruwweg gezegd, door de rivieren de Canche en de Scarpe gescheiden van het machtsgebied van de Franse koning. In het zuidoosten lag het grootste deel van de koninklijke bezittingen en deed deze vorst zijn invloed het krachtigst gelden. In het zuidwesten grensde Vlaanderen aan het graafschap Ponthieu en het gebied van de hertog van Normandië, één van de onafhankelijkste en machtigste vazallen van de Franse koning. De zuidwaartse expansie van de Vlaamse graven was daardoor allang tot staan gebracht. Het graafschap Vlaanderen was een leen van de Franse koning en de graven werden tot de belangrijkste leenmannen van de vorst gerekend. Koning Robert II van Frankrijk had zelfs Boudewijn V zijn dochter Adela tot bruid gegeven (c. 1028). De banden met het Franse hof werden verder aangehaald, toen de Vlaamse graaf na het overlijden in 1060 van zijn zwager Hendrik, de toenmalige koning van Frankrijk, de voogdij van diens minderjarige zoon en opvolger, Philips I, op zich nam. Boudewijn V versterkte zijn relatie met Normandië door in 1050-51 zijn dochter Mathilda ten huwelijk te geven aan Willem van Normandië, die in 1066 de Engelse troon zou verwerven[223].

In het oosten werd Vlaanderen door de rivier de Schelde van het Duitse rijk gescheiden. Langs de Schelde hadden de Duitse koningen in de loop van de tiende eeuw voor de grensverdediging en ongetwijfeld ook ter controle van Lotharingen, het meest westelijke deel van hun rijk, een drietal markgraven aangesteld. Deze bezaten burchten in Antwerpen, Ename en Valenciennes. Lotharingen, waartoe ook de landen behoorden die later de Noordelijke Nederlanden zouden worden genoemd, had ooit het zogenoemde Middenrijk gevormd, één van de drie delen waarin het rijk van Karel de Grote in 843 bij het verdrag van Verdun was opgedeeld. Dit gebied, dat nu eens bij de Franse, dan weer bij de Duitse koningen aansluiting had gezocht, was in 925 definitief in het Duitse rijk opgenomen.

De niet altijd even sterke positie van de Duitse koningen in het westelijk deel van hun rijk verlokte de Vlaamse graven ertoe te proberen hun macht vooral ten koste van deze vorsten te vergroten. Soms vonden zij steun bij de Franse koning, maar het gebeurde ook dat de Franse en Duitse heersers hun krachten verenigden om de ambitieuze graven een halt toe te roepen. Zo leidde de expansiedrift van de Vlaamse graven tot veel oorlogsgeweld. In de eerste helft van de elfde eeuw slaagden de graven erin Vlaanderen in het noorden en oosten uit te breiden met Zeeland bewesten Schelde, de Vier Ambachten en Chièvres, het zuidelijke deel van de mark Ename op de oostelijke Scheldeoever, en Valenciennes. De situatie werd daarmee nogal ingewikkeld, omdat de graaf nu leenman was van twee heren die niet altijd op goede voet met elkaar stonden, van de Franse vorst voor het zogenoemde Kroonvlaanderen en van de Duitse koning voor Rijksvlaanderen. In 1047 ruilde Boudewijn V Chièvres en Valenciennes voor het noordelijke deel van de mark

[222] Zie voor het volgende: Pirenne, *Histoire* I, 101-4; Monier, *Les institutions*, 7-10; Ganshof, 'Les origines', 99-173; Ganshof, *La Flandre*, 31-46 en 125-127; Koch, *NAGN* I, 354-383.

[223] Zie de achterin opgenomen genealogische tabel van de graven van Vlaanderen: tabel 8.

Ename, het gebied tussen de rivieren de Schelde en de Dender. Zijn belangstelling voor dit gebied moet misschien ook in verband gebracht worden met de bezittingen die zijn overgrootmoeder Mathildis hier had gehad. Mathildis, de moeder van graaf Arnulf II van Vlaanderen, was na de dood van haar echtgenoot, graaf Boudewijn III van Vlaanderen (†962), hertrouwd met Godfried de Gevangene, die de burcht van Ename zou hebben gebouwd[224].

Vervolgens wist Boudewijn V het graafschap Henegouwen, een Duits leen, binnen de Vlaamse invloedssfeer te brengen door in 1051 een huwelijk te bewerkstelligen tussen zijn zoon Boudewijn en Richildis, de weduwe van graaf Herman van Henegouwen. De Duitse koning, Hendrik III (1039-56), was hierin niet gekend en trok ten strijde tegen de Vlaamse graaf. Twee maanden na de dood van deze koning (5 oktober 1056) kreeg de jonge Boudewijn daadwerkelijk uit naam van diens opvolger, koning Hendrik IV (1056-1106), Henegouwen in leen. Paus Victor II (1055-1057), die zich opwierp als de belangrijkste voogd van de nog minderjarige koning, schijnt hierbij grote invloed te hebben uitgeoefend[225]. Ook door het huwelijk in 1063 van zijn tweede zoon, Robrecht, met Geertruid van Saksen, weduwe van graaf Floris I van Holland (1049-1061), vergrootte graaf Boudewijn V (1035-1067) zijn invloed in het westelijke deel van het Duitse Rijk. Door huwelijksbanden was de Vlaamse graaf nu met alle omringende gebieden verbonden, met Frankrijk, Normandië en Engeland, Holland en Henegouwen.

De geboortedatum van Arnulfus

De precieze geboortedatum van Arnulfus is niet meer te achterhalen, maar met behulp van de gegevens uit zijn levensbeschrijving kunnen we proberen dat tijdstip zo dicht mogelijk te benaderen. Zijn hagiograaf plaatst de geboorte en de voorgeschiedenis daarvan ‘in de tijd waarin Vlaanderen werd gesierd door de regering van graaf Boudewijn en zijn echtgenote Adela, toen het rijk van de Franken werd bestuurd door Hendrik, zoon van Robert, en de vrome koning Edward over de Engelsen heerste’ (I). Daaruit mogen we afleiden dat Arnulfus het levenslicht zag tussen 1042, toen Edward de Belijder op de troon kwam en 4 augustus 1060, de dag waarop koning Hendrik I stierf[226]. Uit dezelfde levensbeschrijving valt op te maken dat Arnulfus op 19 december 1081 tot bisschop van Soissons werd gewijd (XXIX)[227]. Aangezien de minimumleeftijd voor de bisschopswijding in die tijd formeel op vijfendertig jaar was gesteld[228], zal zijn geboortedatum dichter bij het jaar 1042 dan bij 1060 gezocht moeten worden.

De hagiograaf was er kennelijk niet op uit alle belangrijke vorsten uit die tijd voor de

---

[224] Milis en Callebaut, ‘Ename’, 468-469.

[225] Ganshof, ‘Les origines’, 133.

[226] Fliche, *Le règne*, 7.

[227] Zie pp. 175-176.

[228] Imbart de la Tour, *Les élections*, 479: Concilie van Rouaan van 1074.

datering van de geboorte te gebruiken. De vraag dringt zich echter op waardóór hij zijn keuze heeft laten bepalen. Dat hij niet alleen naar de Vlaamse graaf Boudewijn V (1035-1067) maar ook naar de Franse koning Hendrik I (1031-1060) verwijst, ligt voor de hand. Zij zijn bij wijze van spreken de heer en opperheer van de heilige en zijn zowel door leen- als familiebanden met elkaar verbonden. Met hun beider opvolgers zou Arnulfus tijdens zijn leven te maken krijgen. De schrijver van de vita, Lisiardus, was bovendien een Fransman. Maar waarom noemt de auteur de Engelse en niet de Duitse koning? Evenzo kan men zich afvragen waarom de hoogste kerkelijke vorst, de paus, onvermeld blijft. De vraag daarbij is hoeveel kennis van het door hem beschreven verleden de auteur bezat en in hoeverre hij zich liet beïnvloeden door de gebeurtenissen uit zijn eigen tijd.

Met Engeland onderhield het Vlaamse gravenhuis uitgebreide contacten, maar de verhouding tussen Boudewijn V en Edward de Belijder was niet altijd zo goed[229]. Deze bereikte een dieptepunt in 1049, toen de Engelse koning op verzoek van de Duitse koning met zijn vloot de Vlaamse kust blokkeerde[230]. Uit de vita blijkt niet dat er een relatie bestond tussen Arnulfus of zijn familie en Edward de Belijder. Dat de vervaardiger daarvan het desondanks de moeite waard vond de aandacht op deze Engelse koning te vestigen, zal te maken hebben met de goede naam die hij had. Al spoedig na zijn dood op 5 januari 1066 werd hem heiligheid toegeschreven. Desondanks kwam zijn verering slechts langzaam op gang. De schrijver duidt Edward ook alleen aan als vrome koning en nog niet als heilige of belijder. In 1102 werd het graf van de koning geopend. Zijn lichaam bleek, zoals meestal in het geval van heiligen, ongeschonden te zijn, maar zijn canonizatie liet nog tot 1161 op zich wachten[231]. Wat mogelijk voor de hagiograaf telde, was dat Arnulfus geboren was tijdens de regering van een groot christelijk vorst. De verwijzing naar de vrome Edward zou tevens bedoeld kunnen zijn als een aanklacht tegen Hendrik I, die tijdens het episcopaat van Lisiardus koning van Engeland was. Hendrik I had in 1106 het hertogdom Normandië veroverd op zijn broer, Robert van Courtheheuse. Dat leidde tot een oorlog met de Franse koning, Lodewijk VI, bijgenaamd de Dikke, die met korte onderbrekingen tot 1128 voortduurde[232]. De vermelding van de vrome koning Edward zou dus verklaard kunnen worden uit de tijd waarin Lisiardus de vita schreef.

De bewerker van de vita, Hariulfus, vond het nodig een hechtere verbinding te leggen

---

[229] *Vita Edwardi Regis*, ed. Barlow, 36-37 en 83-84; Grierson, 'The relations', 83-99. Sinds het huwelijk van graaf Boudewijn II (879-918) met Elftrudis, de jongste dochter van koning Alfred, bestonden er huwelijks- en vriendschapsbanden tussen de Vlaamse graaf en de Engelse koning. Na de dood van Knut, koning van Engeland, bracht zijn weduwe, Emma van Normandië, zelfs enkele jaren in ballingschap door in Vlaanderen (1037-1040). Tijdens het koningschap van Edward de Belijder, zoon van Emma, bekoelde de relatie. Een halfzuster van Boudewijn V trouwde in 1051 met Tostig, graaf van Northumbria en zoon van Godwin, de aartsrivaal van Edward. Tostig was een broer van Harold, die in 1066 door Willem, hertog van Normandië, in de strijd om de Engelse troon werd verslagen. Willem de Veroveraar was getrouwd met Mathilde, een dochter van Boudewijn V.

[230] Grierson, 'The relations', 98-99; Barlow, *Edward*, 98-99.

[231] *Vita Edwardi Regis*, ed. Barlow, 150-162; Barlow, *Edward*, 254 en 280.

[232] Luchaire, *Louis VI*, CXIV-CXVIII; Hallam, *Capetian France*, 117-119.

tussen Arnulfus en het Engelse hof. Hij spreekt van de beloningen die Arnulfus onder andere door de Engelse koning aangeboden krijgt voor zijn verdiensten als ridder (I,V). Hij laat in het midden om welke Engelse koning het gaat, Edward de Belijder of Willem de Veroveraar. Eerder is al gezegd dat er veel contacten bestonden tussen de abdij Saint-Riquier, waar Hariulfus een groot deel van zijn leven had doorgebracht, en Engeland. In zijn kroniek van dit klooster, die hij in 1088 voltooide, vertelt hij dat Gerwinus, abt van Saint-Riquier, als vriend van koning Edward en zijn vrouw Edith dikwijls aan het Engelse hof vertoefde[233]. De abdij werd bovendien door een van hun meest vooraanstaande hovelingen, de Fransman Raoul van Mantes, met goederen in East-Anglia begunstigd[234]. Het is dus zeer goed mogelijk dat de mededeling over beloningen van de Engelse koning voor Arnulfus tegen deze achtergrond moet worden gezien. De belangrijkste route van het vasteland naar Engeland liep in die tijd via Ponthieu en Boulogne[235] en Hariulfus wist ongetwijfeld dat er veel contacten tussen het Noordfranse en Vlaamse kustgebied en Engeland waren. Waarom zou Arnulfus daar dan geen rol in hebben gespeeld? Waarschijnlijk lijkt dat echter niet gezien de belangstelling die, zoals zal blijken, de heren van Oudenaarde voor het gebied ten oosten van Vlaanderen aan de dag legde.

Familiebanden bestonden er op het moment van Arnulfus' geboorte misschien niet tussen de Vlaamse en Duitse heersers, maar leenbanden wel. Het ontbreken van de naam van de Duitse koning kan verschillende oorzaken hebben. Wellicht wijst het erop dat Arnulfus geboren is op een tijdstip waarop de relatie tussen graaf Boudewijn V en koning Hendrik III niet erg goed was. Tot 1047 was die uitstekend geweest. De zoon van de graaf, de toekomstige Boudewijn VI, vertoefde zelfs enige tijd voor zijn opvoeding aan het koninklijk hof en kreeg de mark Antwerpen in het vooruitzicht gesteld. In 1047 echter schaarde Boudewijn V zich samen met hertog Godfried van Lotharingen aan de zijde van graaf Dirk IV van Holland in een opstand tegen de Duitse heerser. Deze opstand volgde op een veldtocht die de koning in september 1047 had ondernomen tegen deze graaf[236]. Het huwelijk dat Boudewijn V buiten de Duitse koning om in 1051 tussen zijn zoon Boudewijn en Richildis van Henegouwen wist te arrangeren, maakte de situatie er niet beter op. Zoals we nog zullen zien, is het niet ondenkbaar, dat de heren van Oudenaarde aan deze strijd hebben deelgenomen. Vrede kwam er pas met de dood van de koning op 5 oktober 1056[237]. Zijn zoon en opvolger, Hendrik IV, was op dat moment pas zes jaar oud en viel ten prooi aan een langdurige partijstrijd binnen het Duitse Rijk. Tot hij zelf de teugels in handen wist te krijgen, kon nauwelijks gesproken worden van machtsuitoefening door een Duitse koning. Als deze vijandelijkheden de reden voor Lisiardus waren om de Duitse koning niet te vermelden, zou dat betekenen

---

[233] Hariulfus, *Chronicon Centulense* IV,XXII, ed. Lot, 237-238.

[234] Ibidem IV,XXIII, 241-245.

[235] Grierson, 'The relations', 72.

[236] Ganshof, 'Les origines', 124-28; Linssen, *NAGN* 1, 342-44.

[237] Ganshof, 'Les origines', 133.

dat Arnulfus niet vóór september 1047 zou zijn geboren.

Een andere mogelijkheid is dat de hagiograaf in de tijd waarin hij schreef, tussen omstreeks 1095 en uiterlijk 1114, weinig op had met de Duitse koningen. Zowel Hendrik IV (1056-1106) als Hendrik V (1106-1125) waren met de paus in een gevecht om de suprematie verwikkeld. Beide vorsten werden in deze zogenoemde Investituurstrijd herhaaldelijk geëxcommuniceerd. Paus Paschalis II (1099-1118) had het door toedoen van de Duitse koning bijzonder zwaar te verduren. In 1111 werd hij in Rome door hem gevangen genomen en gedwongen de koning de door hem gewenste rechten toe te staan en hem tot keizer te kronen. De Franse koning, Lodewijk de Dikke, steun en toeverlaat van deze paus, nam dit hoog op. Hij liet aartsbisschop Gui van Vienne, de latere paus Calixtus II (1119-1124), een concilie houden, waar het door de paus onder dwang getekende stuk van nul en generlei waarde werd verklaard. Bij die gelegenheid werd de Duitse koning opnieuw in de kerkelijke ban gedaan[238]. Daarmee was de zaak echter nog lang niet opgelost.

Deze gebeurtenissen maakten in de ogen van de Franse hagiograaf op dat moment een Duitse koning misschien niet tot een sieraad voor de levensbeschrijving van een heilig man. Opmerkelijk is dat de auteur wel gewag maakt van het glorieuze verblijf van Arnulfus als ridder aan het hof van de Duitse koning (III) en van zijn deelname aan oorlogen van zowel keizers als koningen (V). De eerste passage komt niet voor in de bewerking van Hariulfus. De tweede is door Hariulfus onder andere uitgebreid met de vermelding van de al genoemde grote beloningen die Arnulfus voor zijn verdiensten als ridder aangeboden krijgt van de koning van het Roomse rijk, de Engelse koning en verschillende graven, maar die hij vanzelfsprekend altijd weigert (I,V). In het vorige hoofdstuk zijn deze ingrepen uitgelegd als de werkwijze van een hagiograaf, die in zijn vita uitsluitend dat opneemt, wat de heiligheid van zijn hoofdpersoon aantoont[239].

We hebben gezien dat, wanneer het ontbreken van de Duitse koning en de paus in de datering van Arnulfus' geboorte niet op toeval berust, maar een welbewuste keuze van de auteur van de vita is, er verschillende redenen zijn aan te voeren voor het weglaten van de naam van de Duitse heerser. Die reden kan zowel in de tijd van Arnulfus' geboorte worden gezocht als in die waarin de hagiograaf schreef. De vermelding van Edward de Belijder in de datering van de geboorte lijkt een voortvloeisel uit de tijd waarin de vita tot stand is gekomen, maar daaruit hoeft niet te volgen dat het ontbreken van de Duitse koning op dezelfde manier verklaard moet worden. Lisiardus beschikte over de juiste zegslieden als het om de gebeurtenissen aan de oostgrens van Vlaanderen ging, waaronder de neef en de zuster van de heilige, Arnulfus, abt van Oudenburg, en Adzela. Die waren ongetwijfeld heel goed op de hoogte van de lotgevallen van de heren van Oudenaarde, die, zoals hierna uit de doeken zal worden gedaan, nauw verweven waren met de schermutselingen tussen Boudewijn V en Hendrik III.

Het niet vermelden van de paus kan bovendien uitsluitend uit de tijd van Arnulfus'

---

[238] Luchaire, *Louis VI*, CXXIV-CCV.

[239] Zie pp. 59-60.

geboorte worden verklaard. Tijdens het ontstaan van de vita genoot de paus zeker in Frankrijk voldoende aanzien. Dat was beslist niet zo in de eerste helft van de elfde eeuw toen het pontificaat geheel in handen van het patriciaat van Rome was gevallen. In 1046 waren er zelfs drie pausen die elkaar het pontificaat betwistten, waardoor de Duitse koning zich genoodzaakt voelde in te grijpen. De vroege dood van zijn twee eerdere kandidaten was er mede de oorzaak van, dat niet voor het begin van het jaar 1049 orde op zaken werd gesteld door de benoeming van Leo IX op de pauselijke zetel[240].

Als het inderdaad zo is dat de hagiograaf opzettelijk geen paus noemt, kunnen we daaruit afleiden dat Arnulfus voor het begin van het pontificaat van Leo IX is geboren. Wanneer de schrijver zich bij zijn beslissing zowel in het geval van de paus als van de Duitse koning heeft laten leiden door de situatie ten tijde van Arnulfus' geboorte, dan kunnen we daaruit afleiden dat de blijde gebeurtenis heeft plaatsgevonden na het uitbreken van de opstand van Godfried van Lotharingen, Boudewijn van Vlaanderen en Dirk van Holland tegen Hendrik III in het najaar van 1047. Als mijn veronderstelling juist is, kan geconcludeerd worden dat Arnulfus geboren is in de periode tussen september 1047 en 12 februari 1049, de dag waarop paus Leo IX werd gekroond[241]. Deze hypothese vindt, naar zal blijken, steun in de gang van zaken rond de wijding van Arnulfus tot bisschop van Soissons, die pas enige tijd na zijn verkiezing plaatsvond[242]. Zoals we nog zullen zien was het volgens de vita de bedoeling van de ouders van Arnulfus hem bij zijn doop de naam Christoforus te geven. Het feest van de martelaar Christoforus werd op 25 juli gevierd. Zou Arnulfus op die dag in 1048 zijn geboren?

De familie van vaderszijde

Volgens de levensbeschrijving van Arnulfus was zijn vader, Fulbert, een bloedverwant van Arnulf, heer van Oudenaarde (II). De grote invloed die de heer van Oudenaarde op de jeugd van Arnulfus kon uitoefenen, doet vermoeden dat hij het hoofd van de familie was, waartoe het gezin van Fulbert en Meynsinde behoorde. Hij hield het kind ten doop en schonk het zijn eigen naam, hoewel de ouders het kind liever Christoforus hadden genoemd (I). Hij was het ook die bepaalde dat Arnulfus niet ging studeren, maar tot ridder werd opgeleid (II). De hagiograaf beschrijft Arnulf van Oudenaarde als een zeer rijk en machtig man. Wie was deze heer van Oudenaarde?

Oudenaarde ligt op de westelijke oever van de Schelde, die in de tijd van Arnulfus geboorte waarschijnlijk nog de oostgrens van Vlaanderen vormde. De oudste vermeldingen van een familie van Oudenaarde dateren uit de eerste helft van de elfde eeuw. Uit die tijd kennen we twee heren van Oudenaarde, Hugo, die genoemd wordt tussen 1038 en 1064 en zijn broer Gerard, vermeld in 1038 en 1042. De heren van Oudenaarde zijn afstammelingen van Ingelbrecht II van

---

[240] Meyer von Knonau, *Jahrbücher* I, 1; Martin, *Saint Léon*, 70-78.

[241] Martin, *Saint Léon*, 78; Sutter, *Lexikon für Theologie und Kirche* 6, 949-950.

[242] Zie pp. 175-176.

Petegem en behoorden daarmee tot de oudste adel van Vlaanderen[243]. Arnulf van Oudenaarde komt voor het eerst voor in een oorkonde die gedateerd moet worden tussen 1034 en 1058[244]. Hij zou een zoon zijn van Hugo[245]. In latere tijden werden de heren van Oudenaarde gerekend tot de twaalf *beren* of baronnen van Vlaanderen, de gelijken (*pares*) van de graaf[246]. Arnulf van Oudenaarde blijkt in 1064 in het bezit van de burcht (*turris*) van Oudenaarde, die op een eiland in de Schelde lag, recht tegenover de plaats waar vroeger de burcht van Ename had gestaan[247]. Deze laatste was in 1034 al eens door de Vlamingen met de grond gelijk gemaakt en, nadat dit gebied in 1047 definitief in Vlaamse handen was geraakt, grotendeels afgebroken[248]. Boudewijn V en zijn vrouw Adela stichtten in 1063 op de plaats ervan de Sint-Salvatorabdij[249]. Arnulfus van Oudenaarde werd een jaar later met de voogdij van dit klooster belast[250]. De heren van Oudenaarde of, zoals zij zich later zouden gaan noemen, de heren van Pamele, verwierven een groot aantal bezittingen in het gebied tussen de Schelde en Dender in Rijksvlaanderen, zoals de heerlijkheid Marke en Ronne. Pamele werd daar hun machtscentrum[251].

De burcht van Oudenaarde

De burcht speelt een belangrijke rol in de discussie rond de ontstaansgeschiedenis van Oudenaarde en wordt altijd in verband gebracht met de expansiedrift van de Vlaamse graven. Voor ons verdere verhaal is het van belang om een zo groot mogelijke duidelijkheid te krijgen in de relatie tussen de heren van Oudenaarde en de Vlaamse graven. Waar kwamen deze heren vandaan en hoe konden zij het zover brengen? Een belangrijk element daarin betreft de stichting van de burcht van Oudenaarde. Was deze door de graaf gesticht bij zijn pogingen het graafschap in oostwaartse richting uit te breiden? Of was de burcht familiebezit van de heren van Oudenaarde? De belangrijkste

---

[243] Warlop, *The Flemish Nobility* I.I, 50.

[244] Warlop, *The Flemish Nobility* II.II, 1036 nr. 164,3; Gysseling en Koch, *Diplomata* I, 208 nr. 107: Arnulf van Oudenaarde is getuige bij een schenking aan de Sint-Pietersabdij te Gent, schijnbaar origineel, vernieuwd 1034-58.

[245] Warlop *The Flemish Nobility*, II.II, 1035 nr. 164,1, een oorkonde van 1072 vermeldt '*S. Hugonis. S. Arnulfi, filii ejus.'*, dit zouden Hugo van Oudenaarde en zijn zoon Arnulf zijn; Vercauteren, *Actes*,' 5 nr. 2.

[246] Warlop, *The Flemish Nobility* I.I, 136-143.

[247] Piot, *Cartulaire*, 5-6 nr. 3; Warlop *The Flemish Nobility* II.II, 1036 nr. 164,3.

[248] Ganshof, 'Les origines', 129; zie ook Koch-De Meyer, *Gravin Richildis*, 16-20; Koch, *NAGN* 1, 376-377; Milis en Callebaut, 'Ename', 467-473.

[249] Gysseling en Koch, *Diplomata* I, 269-270 nr. 157; Milis, *De onuitgegeven oorkonden*, XXXI-XL.

[250] Piot, *Cartulaire*, 5-6 nr. 3; Milis, *De onuitgegeven oorkonden*, XL-XLI.

[251] Dhondt, 'Ontstaan en wording', 17.

opponenten in deze discussie zijn J. Dhondt en A.C.F. Koch.

In een ingenieus betoog heeft Dhondt uiteengezet dat de burcht van Oudenaarde het begin van de nederzetting betekende en dat bovendien de opkomst van deze plaats een gevolg was van de ondergang van Ename. Ename wordt nog in 1044 vermeld als een bloeiende handelsnederzetting, die was ontstaan aan de voet van de burcht die omstreeks 974 was opgericht, waarschijnlijk bij het kruispunt van twee wegen, de rivier de Schelde en de heirbaan Maastricht-Boulogne. De Vlaamse graven zagen de drie burchten aan de Schelde, in Antwerpen, Ename en Valenciennes, als een bedreiging en legden als verweer op eigen bodem burchten aan in de buurt van die van hun oosterburen. Dat gebeurde in elk geval in Gent en Doornik en zo zou ook op een eiland in de Schelde bij Oudenaarde een vesting zijn aangelegd. Boudewijn IV zou de stichter daarvan zijn geweest. Toen het gebied tussen de Schelde en de Dender eenmaal in het bezit van de Vlaamse graaf was gekomen en de burcht van Ename werd afgebroken, verplaatste de handelsnederzetting zich als vanzelf naar de westelijke Schelde-oever, die door een brug met de nieuwe burcht verbonden was. Dhondt stelt dat, aangezien de ligging van Oudenaarde weinig aanleiding gaf tot de vorming van een stedelijke agglomeratie, de aanwezigheid van de burcht daarvoor essentieel was. Hij ziet zich in zijn mening gesterkt, doordat de vroegste kern van de stad zich bij de kerk bevindt aan de voet van de brug, die het eiland met de burcht en het vasteland met elkaar verbond[252].

Een ander argument voor zijn theorie vindt Dhondt in de kerk van Oudenaarde, die vóór 1031 moet zijn gesticht. Deze kerk zou, volgens Heriman van Doornik, een twaalfde-eeuwse kroniekschrijver, één van de twaalf kerken zijn die bisschop Harduinus van Noyon en Doornik afstond aan Boudewijn IV van Vlaanderen (988-1035) in ruil voor hulp van de graaf bij zijn problemen met koning Robert van Frankrijk (996-1031)[253]. Zij lag op de westelijke Schelde-oever, tegenover het eiland waarop de burcht stond en was gewijd aan Sint-Walburg[254]. De heilige Walburg (c.710-c.779), die evenals haar broers Willibald en Winnebald vanuit Engeland naar Duitsland was gekomen om Bonifatius te helpen bij de kerstening van dat gebied, wordt beschouwd als een van de belangrijkste beschermheiligen van het Karolingische rijk[255]. In de tiende eeuw werden relieken van deze heilige naar Vlaanderen overgebracht en werden kerken met haar patrocinium gesticht in Antwerpen, Brugge en Veurne. In alle gevallen zou het hierbij om grafe-

[252] Dhondt, 'Ontstaan en wording', 3-29; Idem, 'Het ontstaan', 50-71. Zijn redenering is overgenomen door Berings, *Landschap*, 107-111.

[253] Heriman van Doornik, *Liber de restauratione* c. 7, *MGH* SS XIV, 320: *deinde altaria sibi delegata tenuit, quorum haec sunt nomina: De Corturiaco, de Putten, de Turult, de Aldenardia, de Henniis, de Hulten, de Dunza, de Nivella, de Rodenbruc, de Alenbruc, de Mallenghin, de Sclipies*; Dhondt, 'Ontstaan en wording', 8.

[254] Dhondt, 'Het ontstaan', 59.

[255] Holzbauer, *Mittelalterliche Heiligenverehrung*, 499; Boersma, 'De Groninger St.-Walburgkerk', 187.

lijke burchtkerken gaan[256]. Het ligt voor de hand, zoals Dhondt doet, ook de kerk van Oudenaarde in dat rijtje te plaatsen[257]. Dat de kerk van Oudenaarde aan Walburg was gewijd, wordt overigens voor het eerst vermeld door de al genoemde Heriman van Doornik, die tussen 1143 en 1147 schreef[258]. Holzbauer, die de kerk eveneens als een grafelijke burchtkerk beschouwt, veronderstelt dat de kerk van Oudenaarde pas in tweede instantie aan Walburg is gewijd. Als in die kerk relieken van deze heilige aanwezig waren, zou men die dan vanwege de vredesbijeenkomst die Boudewijn IV daar in 1030 hield, vanuit Veurne daarheen hebben overgebracht? Zo vraagt hij zich af[259].

Hoe dan ook, Dhondt concludeert dat de oorsprong van de burcht en de stad dus gezocht moet worden tussen de oprichting van de burcht in Ename in 974 en 1030, het jaar waaruit de vroegste vermelding van Oudenaarde dateert. Gezien de machtspositie van de graven gaat Dhondts voorkeur uit naar een tijdstip in de elfde eeuw, ook al omdat het pas tot een stedelijke agglomeratie kon komen na de verwoesting van Ename. Aldus het betoog van Dhondt. De burcht is in zijn visie een grafelijke burcht, gebouwd in Kroonvlaanderen en in leen gegeven aan de heren van Oudenaarde.

Ganshof was Dhondt al voorgegaan in de opvatting dat graaf Boudewijn IV de burcht van Oudenaarde heeft opgericht als uitvalsbasis voor een oostwaartse expansie. Hij baseerde zich daarbij op een passage in de kroniek van Sigebert van Gembloux, waarin een gebeurtenis wordt beschreven die volgens hem niet had kunnen plaatsvinden als er in Oudenaarde geen kasteel was geweest. Op de hier boven vermelde bijeenkomst in Oudenaarde in 1030 kondigde Boudewijn IV namelijk in aanwezigheid van een groot aantal edelen, bisschoppen, abten en andere vooraanstaanden de vrede af en voor die plechtige bijeenkomst waren talloze relieken uit het hele graafschap in deze plaats bijeengebracht[260]. Dit verhaal is ook in andere bronnen te vinden, maar het wordt alleen in de kroniek van Sigebert en in de *Annales Elmarenses* gevolgd door de mededeling dat de graaf in 1034 de burcht van Ename heeft verwoest[261]. Dat de burcht van Oudenaarde door

---

[256] Holzbauer, *Mittelalterliche Heiligenverehrung*, 81-83, 120-21, 444-46.

[257] Dhondt, ‘Het ontstaan’, 65.

[258] Heriman van Doornik, *Liber de restauratione* c. 35, *MGH* SS XIV, 288; zie voor Heriman: D’Haenens, *Nouvelle biography nationale* I, 169.

[259] Holzbauer, *Mittelalterliche Heiligenverehrung*, 340-41, baseert zich voor het vervoer van de relieken van Walburg van Veurne naar Oudenaarde in 1030 op een opsomming van de daar bijeengebrachte relieken van Duclos, *Veurnes beschermheiligen*, 107; de kroniek van Sigebert van Gembloux, de *Annales Elmarenses* en andere bekende bronnen noemen ze niet expliciet: *Annales Elmarenses*, ed. Grierson, 89-90; Sigebert van Gembloux, *Chronographiae Auctarium Affligemense* a. 1030, ed. Gorissen, 113; vgl. Koch, ‘Het Land’, 30 n. 63.

[260] Sigebert van Gembloux, *Chronographiae Auctarium Affligemense* a. 1030, ed. Gorissen, 113; Ganshof ,‘Les origines’, 122.

[261] *Annales Elmarenses* a. 1034, ed. Grierson, 90; Sigebert van Gembloux, *Chronographiae Auctarium Affligemense* a. 1034, ed. Gorissen, 113; zie voor een vergelijking van de teksten Koch, ‘Het land’, 30.

Boudewijn IV zou zijn gebouwd, is uitsluitend te vinden in een redactie van de genealogie van de Vlaamse graven, de *Flandria generosa*, die kort na 1164 is samengesteld. Daarin staat te lezen dat 'Boudewijn bij Oudenaarde een kasteel bouwde, van waaruit hij zich, nadat hij het kasteel bij Ename had verwoest, Brabant tot aan de rivier de Dender ten koste van het Lotharingse rijk heeft toegeëigend'[262]. De gebeurtenis is niet gedateerd, maar wordt in ieder geval vóór 1046 geplaatst. In de *Flandria generosa* ontbreekt de genoemde passage over de bijeenkomst van 1030 te Oudenaarde[263].

Koch is dan ook van mening dat de burcht door de heren van Oudenaarde is gebouwd en dus familiebezit was. Opmerkelijk is immers dat de heren van Oudenaarde niet de grafelijke functie van burggraaf of kastelein vervulden. De *Flandria generosa* staat bovendien niet bekend als een erg betrouwbare bron en Koch oppert dan ook de mogelijkheid dat de vervaardiger daarvan niet goed op de hoogte was en in zijn onwetendheid de graaf tot de stichter van een burcht in Oudenaarde in plaats van een vredesverbond heeft gemaakt. Hij wijst er terecht op dat de aanwezigheid van een grafelijke burcht geen absolute voorwaarde is om de vrede te kunnen afkondigen. Een dergelijke gebeurtenis kon even goed in een kerk plaatsvinden, terwijl de graaf gastvrijheid genoot op een van de naburige adellijke kastelen, bijvoorbeeld op het slot van de heren van Oudenaarde[264]. Er was immers een kerk in Oudenaarde. Koch beschouwt deze niet als een burchtkerk, maar sluit zich bij de mening van Fockema Andreae aan dat Walburgkerken kenmerkend zijn voor handelsnederzettingen aan stromen[265]. Koch concludeert daaruit dat de stad Oudenaarde al voor 1030 groot genoeg was voor een eigen parochiekerk en niet, zoals Dhondt meent, pas tot ontwikkeling is gekomen na de vernietiging van de burcht van Ename en de ondergang van deze plaats. Daartegen kan worden ingebracht dat, als Holzbauer gelijk heeft en de kerk van Oudenaarde inderdaad pas in tweede instantie aan Walburg is gewijd, de ontstaansgeschiedenis van deze kerk niet uit haar patrocinium kan worden afgeleid.

Een ander punt dat Koch aanvoert is de ligging van het grondbezit van de Vlaamse graven, dat pas halverwege Oudenaarde en Doornik tot aan de Schelde reikte. De oostgrens van het noordelijk deel van de grafelijke goederen liep aanvankelijk vrij ver ten westen van de rivier[266]. Het zou voor de graaf dus helemaal niet mogelijk zijn geweest bij Oudenaarde aan de Schelde een versterking op te werpen. Het eiland waarop de burcht van Oudenaarde stond, maakte bovendien volgens Koch in de tijd waarin de burcht werd gesticht, nog geen deel uit van het graafschap

---

[262] *Flandria generosa, MGH* SS IX, 320: *Idem Balduinus apud Aldenardam castellum constituit, per quod, everso apud Eham castello, Bracbantum usque fluvium Teneram de regno Lothariensi sibi usurpavit.*

[263] vgl. Koch, 'Het Land', 30.

[264] Ibidem, 29-32.

[265] Ibidem, 34; Fockema Andreae, 'Sint Walburg', 183-184.

[266] Koch, *De rechterlijke organisatie*, 209 en kaart; Idem, 'Het Land', 32.

Vlaanderen. Het behoorde tot het Brabants-Lotharings gebied, dat zich ten oosten van de Schelde uitstrekte en in 1050 als Rijksvlaanderen aan de Vlaamse graaf kwam. Dit leidt Koch tenminste af uit een geschil uit het begin van de twaalfde eeuw over de grens tussen de bisdommen Doornik en Kamerijk, die samenviel met die tussen Vlaanderen en Brabant-Lotharingen. Volgens de verklaring die een einde aan dit grensconflict moest maken, lag die grens ten westen van het eiland, dus tussen de stad Oudenaarde en het eiland met de burcht[267]. Dhondt meent echter dat de grens in die tijd om praktische reden daarheen is verlegd, zodat het bezit van de heren van Oudenaarde in zijn geheel binnen één bisdom, dat van Kamerijk, kwam te liggen[268]. Opmerkelijk is immers dat de oudste brug over de Schelde wel het eiland met de westelijke oever verbond, maar niet met de oostelijke, zodat aangenomen moet worden dat het eiland oorspronkelijk bij het gebied ten westen van de Schelde heeft behoord[269]. Berings is daarentegen van mening dat het geschil niet de grens bij het burchteiland betrof, maar een noordelijker deel van de grens tussen de twee bisdommen[270]. Als dat juist is, is de loop van de grens bij het burchteiland niet met zekerheid vast te stellen. De afstamming van de heren van Oudenaarde en hun aanwezigheid vóór 1050 in de omgeving van de graaf van Vlaanderen, zoals we zullen zien, lijken Dhondt gelijk te geven. Koch meent dus dat de burcht van Oudenaarde familiebezit was van de heren van Oudenaarde, dat pas in 1050 als deel van Rijksvlaanderen binnen de invloedssfeer van de Vlaamse graaf kwam. Daarnaast stelt hij dat Oudenaarde ouder is dan Dhondt vermoedt en als handelsnederzetting onafhankelijk van de gebeurtenissen in Ename is ontstaan.

Uit het voorgaande kan worden afgeleid dat de opvatting van Dhondt dat de burcht van Oudenaarde een grafelijke burcht is, opgericht om de plannen voor een oostwaartse expansie te dienen, aanvechtbaar is, hoezeer ook de combinatie van Walburgkerk en burcht in die richting lijkt te wijzen. De overdracht van de kerk door de bisschop van Noyon en Doornik aan graaf Boudewijn IV maakt het onwaarschijnlijk dat het daarbij om een eigenkerk van de graaf ging. Ook kan op dat moment de kerk niet het eigendom van de heren van Oudenaarde zijn geweest. Men zou eerder aan een bisschoppelijke eigenkerk denken, waaruit zou volgen dat de kerk en burcht onafhankelijk van elkaar zijn ontstaan. Daarnaast is de enige bron die een Vlaamse graaf als bouwheer noemt niet erg betrouwbaar. De stelling van Koch dat de burcht familiebezit van de heren van Oudenaarde is, is aannemelijker. De situatie in Oudenaarde was dan vergelijkbaar met die in Ename. Ook het kasteel van Ename was gebouwd op allodiaal bezit van een adellijke familie, die haar heer, in dit geval de Duitse koning, zeer was toegedaan[271].

Of de burcht van Oudenaarde vóór 1034 is gebouwd valt niet aan te tonen, omdat de

---

[267] Piot, *Cartulaire*, 21 nr. 18 (1117); Koch, 'Het Land', 33.

[268] Dhondt, 'Het ontstaan', 60-62.

[269] Ibidem, 66. Zie voor deze kwestie ook pp. 219-220.

[270] Berings, *Landschap*, 120-121.

[271] Milis en Callebaut, 'Ename', 469-470.

vroegste vermelding uit 1064 stamt. Daarmee staat niet vast dat deze versterking een functie had bij het streven naar gebiedsuitbreiding van de graaf. Nog minder waarschijnlijk lijkt het echter dat zij als een voorpost van de Duitse heersers zou hebben gefungeerd. Zij konden immers tot 1034 over de burcht van Ename beschikken en na 1047 was Ename en omgeving geheel in handen van Boudewijn V. Opmerkelijk is dat we in de tussenliggende periode voor het eerst heren van Oudenaarde tegenkomen en wel in de omgeving van de graaf. Wat ligt meer voor de hand dan aan te nemen dat de graaf, die zelf geen steunpunten aan de oostgrens had, een beroep deed op zijn ridders die daar wel goederen bezaten? Hij stelde hun een schitterende toekomst in het verschiet en inderdaad blijken de heren van Oudenaarde na verloop van tijd grote eigendommen aan de overzijde van de Schelde te hebben en bovendien de voogdij van het klooster Ename te bezitten. Uiteindelijk kwam daar hun machtscentrum te liggen.

De afstamming van de heren van Oudenaarde

De heren van Oudenaarde waren volgens voorgaande redenering geen grafelijke functionarissen, maar edelen die op een strategische plek hun eigen kasteel hadden. Het streven van de graaf naar gebiedsuitbreiding sloot ongetwijfeld naadloos aan bij de ambities van de heren van Oudenaarde. Dankzij de studie van Warlop over de herkomst van de Vlaamse adel weten wij inmiddels dat de heren van Oudenaarde, als gezegd, afstamden van Ingelbrecht II van Petegem, voogd van de Sint-Pietersabdij in Gent, die vermeld wordt tussen 1002 en 1034/58. Deze Ingelbrecht had blijkens het *Liber Traditionum* van deze abdij minstens vier zonen: de gelijknamige Ingelbrecht die zijn vader opvolgde als heer van Petegem, Alard en Hugo, die door Warlop worden geïdentificeerd als de eerste heren van Eine en Oudenaarde, en Odo van wie we alleen de naam kennen[272]. Elders wordt nog een Gerard van Oudenaarde genoemd als een broer van Hugo[273]. Mogelijk was hij een halfbroer van Hugo, aangezien hij niet als een afstammeling van Ingelbrecht II van Petegem wordt vermeld. Over hem is niets meer bekend dat dat hij met ene Gundrada was getrouwd.

Petegem, Eine en Oudenaarde liggen vlak bij elkaar en ook al omdat de bezittingen van deze drie families in het Vlaamse kustgebied één groot aaneengesloten gebied vormden, kunnen we aannemen dat het bezit van Ingelbrecht II van Petegem is opgegaan in dat van drie adellijke geslachten[274]. De vroegste gegevens hierover zijn te vinden in het *Liber Traditionum* en moeten daarom gedateerd worden in de periode 1036-1052[275]. Het aandeel uit de goederen van Ingelbrecht van Petegem dat aan de heren van Oudenaarde kwam, gaf door zijn omvang en ligging deze

---

[272] *Liber Traditionum*, ed. Fayen, 116; Warlop, *The Flemish Nobility* I.I, 50. Zie de achterin opgenomen genealogische tabel 10.

[273] *Liber Traditionum*, ed. Fayen, 113; Warlop, *The Flemish Nobility*, II.II, 1035 nr. 164,2.

[274] Warlop, *The Flemish Nobility* I.I, 47-48.

[275] Zie voor de datering van het *Liber Traditionum*: Koch, *Diplomata* I, 87-107; zie ook *Liber Traditionum*, ed. Fayen, intr. VI.

heren mogelijk alle aanleiding hun blik over de Schelde te werpen. Misschien hadden zij daar al enig bezit door erfenis of huwelijk. Dhondt heeft aangetoond dat de parochie Oudenaarde een afsplitsing is van de parochie Eine en mogelijk nog enkele andere oude, landelijke parochies. Als het bovendien juist is dat Eine en Ename oorspronkelijk één landgoed vormden[276], dan is het niet ondenkbaar dat de nazaten van Ingelbrecht van Petegem ook goederen aan de overzijde van de Schelde te verdelen hadden[277]. Uit het voorgaande kan worden opgemaakt dat Boudewijn V in de heren van Oudenaarde trouwe medestanders vond, die er evenzeer als hijzelf op gebrand waren het land tussen de Schelde en de Dender in handen te krijgen.

Het kan zijn dat Boudewijn V deze heren al eerder aan zich had verplicht. Wanneer de burcht van Oudenaarde geen grafelijke versterking is, blijft de vraag waarom Boudewijn IV uitgerekend deze plaats uitkoos om er in 1030 de vrede af te kondigen. Deze gebeurtenis wordt vaak in verband gebracht met de verzoening tussen de graaf en zijn zoon, de latere Boudewijn V, die, naar men zegt uit overmoed door zijn huwelijk met de Franse koningsdochter Adela (1028), tegen zijn vader in opstand was gekomen. Boudewijn IV had hulp gekregen van zijn zwager, de hertog van Normandië, die als een wervelwind door Vlaanderen trok en het graafschap platbrandde. De zoon van de graaf had de wijk moeten nemen naar Kamerijk. Tenslotte had de hertog een verzoening weten te bewerkstelligen[278]. Diende de bijeenkomst in Oudenaarde om deze te bevestigen te midden van enkele belangrijke partijgangers van de jonge Boudewijn, zoals bijvoorbeeld de heren van Oudenaarde?

Duidelijk zal in ieder geval zijn dat de heren van Oudenaarde hun wortels ten westen van de Schelde hadden. Zij waren invloedrijke edelen, die zeer geprofiteerd hebben van de oostwaartse expansie van het graafschap, waaraan zij ongetwijfeld hun steentje hadden bijgedragen. In latere tijden werden zij zelfs beschouwd als Brabantse edelen. Dat verklaart tevens waarom in alle ons bekende handschriften van de vita longior de geboorteplaats van de heilige in Brabant wordt gesitueerd, zelfs in die handschriften die de plaats met name noemen: Tiegem, dat ten zuidwesten van het op de westelijke oever van de Schelde gelegen Oudenaarde is te vinden. Ook Surius noemt in zijn editie van de vita brevior Tiegem een plaats in Brabant[279]. De oorzaak van de verwarring moet niet worden gezocht in een in de middeleeuwen nogal onzorgvuldig gebruik van de term Brabant, maar in de positie van de heren van Oudenaarde, die vanaf de tweede helft van de elfde eeuw steeds meer hun zwaartepunt ten oosten van de Schelde kregen. Diederik van Oudenaarde (vermeld tussen 1084 en 1095/96), die een broer kan zijn geweest van de eigenaar van de burcht te Oudenaarde, Arnulf, trouwde bijvoorbeeld met Adelendis van Chièvres en werd voogd van de abdij Ronse. Chièvres lag ten zuiden van het gebied van de Vlaamse graaf tussen de Schelde en de

---

[276] Gysseling, ‘Etymologie’, 24-30; Dhondt, ‘Het ontstaan’, 57; Leyman, ‘Proeve’, 266.

[277] Zie ook Milis en Callebaut, ‘Ename’, 470.

[278] *Gesta Normannorum Ducum* VI,6, ed. Van Houts, II, 52-55; Koch, *NAGN* 1, 376.

[279] ed. Surius, 144.

Dender, waarmee het eens de mark Ename had gevormd. De invloed van de heren van Oudenaarde was daarmee ver doorgedrongen op de oostelijke Scheldeoever. De nazaten van Diederik behoorden tot de baronnen van Henegouwen[280].

Eerder is de oudste verkorting van de vita longior (BHL 705) besproken, die een nieuw gegeven over de familie van Fulbert bevat. Volgens deze tekst was hij een neef, *consobrinus*, van de martelares Godelieve. Godelieve van Gistel was na een ellendig huwelijksleven, dat zij voorbeeldig had gedragen, omstreeks 1070 door toedoen van haar man, Bertulf van Gistel, vermoord. Spoedig na haar dood werd zij als heilige vereerd en op 30 juli 1084 vonden de elevatie en translatie van haar stoffelijke resten plaats. Tot op de dag van vandaag geniet Godelieve grote verering in België. Het centrum daarvan wordt gevormd door het aan haar gewijde nonnenklooster in Gistel. Er wordt wel eens een band gesuggereerd tussen Bertulf van Gistel en de heren van Eine, die tevens heren van het naburige Oudenburg waren[281]. Zoals gezegd stamden zij eveneens af van Ingelbrecht van Petegem en waren daardoor verwant aan de heren van Oudenaarde. Hoewel dit alles niet onmogelijk is, lijkt het aannemelijker dat de auteur van deze epitome een verband wilde leggen tussen Arnulfus en een heilige streek- en tijdgenote, die al grote verering genoot. Opmerkelijk is wel dat in de *Vita Arnulfi* niet aan de voor de verering van Godelieve zo belangrijke gebeurtenis in Gistel in 1084 wordt gerefereerd. Als we de levensbeschrijving van Arnulfus willen geloven was hij toen toch in de buurt, want in datzelfde jaar zou namelijk bisschop Radbodus de kerk van Oudenburg aan hem hebben overgedragen. Hierop zal ik uitvoerig terugkomen[282].

Langs welke lijn Fulbert, de vader van Arnulfus, een bloedverwant was van Arnulf van Oudenaarde is niet bekend. Hij kan een broer, maar ook een neef of zelfs een oom zijn geweest. Hij kan niet meer zo jong zijn geweest toen Arnulfus werd geboren. In de vita lezen we immers dat de ouders van de heilige toen al een zoon hadden grootgebracht, die echter gestorven was (I). Fulbert was, evenals bijvoorbeeld Diederik van Oudenaarde, met een uit Lotharingen afkomstige vrouw getrouwd.

De familie van moederszijde

Volgens de vita was Meynsinde, de moeder van Arnulfus van Soissons, van hoge geboorte. Zij stamde uit een geslacht van graven, zoals de hertog van Leuven, de graaf van Namen en de graaf van Loon, Duras en Bergen (II). Deze tekst verdient nadere aandacht. Daarnaast beschikken we over de in het vorige hoofdstuk vermelde genealogie, waarin de afkomst van Meynsinde nader is uitgewerkt.

Allereerst is de vermelding in de vita van de hertog in plaats van de graaf van Leuven opmerkelijk. Deze kan verklaard worden uit de gebeurtenissen in het hertogdom Neder-Lotharin-

---

[280] Warlop, *The Flemish Nobility* II.II, 1036 nr. 164,4; vgl. ook Milis, 'Les seigneurs', 50-52.

[281] Huyghebaert, 'Un moine', 220-226.

[282] Zie pp. 205-206.

gen. Godfried van Bouillon, hertog van Neder-Lotharingen, was in 1100 kinderloos overleden. Rond zijn opvolging ontstond rivaliteit tussen de graven van Limburg en Leuven. Eerst werd Hendrik I van Limburg door de Duitse koning met de hertogelijke waardigheid bekleed, maar al in 1106 werd deze hem ontnomen en aan Godfried I van Leuven (1095-1139) toebedeeld[283]. Sindsdien waren de graven van Leuven tevens hertogen van Neder-Lotharingen, met een korte onderbreking van 1128-1139, toen Walram van Limburg als hertog van Neder-Lotharingen optrad[284]. Beide partijen bleven daarna de titel 'hertog' voeren. Het verschijnsel van twee hertogen binnen Neder-Lotharingen verdween pas toen in 1288 Limburg aan de hertog van Brabant kwam.

De titel die de hertogen van Neder-Lotharingen droegen varieerde, totdat in de dertiende eeuw die van hertog van Brabant de meest gangbare werd[285]. De graven van Leuven worden meestal hertog van Lotharingen genoemd, maar soms komen zij voor als hertog van Leuven. Godfried I van Leuven schijnt deze laatste titel voor zijn munten te hebben gebuikt[286]. Voor het eerst in 1122 en opnieuw in de periode 1139-1171 vinden we hem en zijn opvolgers ook wel zo vermeld in oorkonden[287]. Vanaf 1140 treffen we bovendien de formulering 'hertog van Lotharingen en Brabant' aan[288]. Als de hagiograaf op de hoogte was van de juiste gang van zaken, zou de vermelding van de hertog van Leuven in de vita brevior, zoals in het vorige hoofdstuk is aangevoerd, een van de aanwijzingen zijn dat nog na 1095 aan deze vita is gewerkt.

De eerste graaf van Loon die we kennen, was Giselbert (gestorven vóór 18 mei 1046)[289]. Hij had twee zoons, Emmo, die hem als graaf van Loon opvolgde en Otto, die eveneens een grafelijke titel voerde. Otto's zoon Giselbert wordt als eerste graaf van Duras genoemd. De vroegste vermelding van deze titel dateert uit 1111, hoewel Giselbert al vanaf 1088 in documenten voorkomt. Hij was evenals zijn vader voogd van de abdij Sint-Truiden. De voogdij van Sint-Truiden zou met het graafschap Duras aan Otto zijn gekomen door zijn huwelijk met Oda, die volgens deze hypothese erfdochter van dit graafschap zou zijn geweest[290]. Het graafschap Duras kwam rond 1190 aan de graaf van Loon, nadat graaf Cono van Duras kinderloos was gestor-

---

[283] Mohr, *Geschichte*, 74-75; Linssen, *NAGN* 1, 351-352.

[284] Mohr, *Geschichte*, 82-87.

[285] Ibidem, 7-19.

[286] Avonds, *NAGN* 2, 460.

[287] Mohr, *Geschichte*, 14, 86 en 94.

[288] Ibidem, 14.

[289] Baerten, *Het graafschap Loon*, 31-32.

[290] Ibidem, 35-37; vgl. Vanderkindere, *La formation* II, 148-151.

ven[291]. Het noemen van de graaf van Duras lijkt eveneens tot de gegevens te behoren die pas na 1095 in de vita brevior zijn opgenomen. Bovendien is het niet ondenkbaar dat de vita daarmee de vroegste vermelding daarvan bevat. De titel graaf van Bergen, *comes Montensis*, werd vaak door de graven van Henegouwen gevoerd[292].

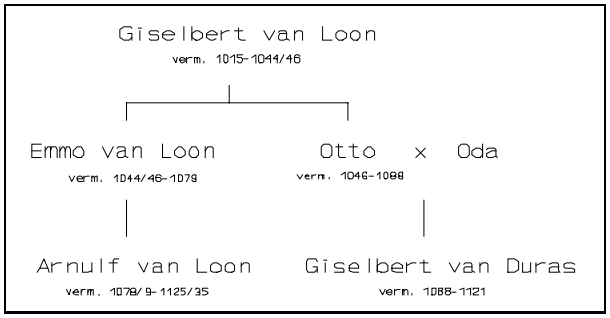

Tabel 2: genealogie van de graven van Loon en Duras (naar Baerten, *Het graafschap Loon*, 31-37 en 253).

Volgens de *Vita Arnulfi* was Arnulfus door zijn moeder verwant aan het huis van Leuven, van Namen, van Loon, van Duras en van Henegouwen. De graven van Henegouwen, Namen en Leuven waren inderdaad onderling nauw verwant. Albert I van Namen (†1011) en Lambert I van Leuven (†1015) waren beiden getrouwd met dochters van Karel, hertog van Neder-Lotharingen (977-991). De echtgenotes van hun zoons, Albert II van Namen (†1063/64) en Lambert II van Leuven (†1063), waren eveneens zusters, dochters van de toenmalige hertog van Neder-Lotharingen, Gozelo I (1023-1044). Lambert I van Leuven was bovendien een broer van Reinier IV van Henegouwen (1013/15). Allen waren zij nakomelingen van Lotharius I (840-855), een kleinzoon van Karel de Grote, die over het Middenrijk heerste. Giselbert, de eerste graaf van Loon, was waarschijnlijk getrouwd met een dochter van graaf Albert I van Namen[293]. Zijn kleinzoon, Giselbert, de eerste graaf van Duras, zou na het overlijden van zijn vrouw, Gertrudis van Montaigu (1114), zijn hertrouwd met Oda, een zuster van Ida, de echtgenote van hertog Godfried I van Leuven (†1139)[294]. Hoe Meynsinde met deze families was verbonden, valt uit de vita niet op te maken. Gezien de vermelding van de hertog van Leuven en Duras ging de hagiograaf bij zijn beschrijving uit van de situatie in zijn eigen tijd.

De *Genealogia*

In de drie oudste handschriften (BCD) die de vita longior bevatten, is een *genealogia* (BHL 705a) te vinden die meer informatie over de afkomst van Meynsinde biedt. In de middeleeuwen werd met deze term een op zich zelf staande tekst bedoeld, die was vervaardigd om de filiatie van een

[291] Baerten, *Het graafschap Loon*, 59.

[292] Genicot, 'Le premier siècle', 202-203.

[293] Van Winter, *NAGN* 1, 226-227; vgl. Schwennicke, *Europäische Stammtafeln* NF VI, Tafel 60, Giselbert van Loon zou getrouwd zijn met Erlindis van Jodeigne, zie daarvoor Vanderkindere, *La formation* II, 148-151.

[294] Vanderkindere, *La formation* II, 150-151.

persoon of een familie bekend te maken[295]. Er is wel geopperd dat de oorsprong van deze teksten in de kerkelijke wereld moet worden gezocht, omdat de Kerk er altijd op uit was haar heiligen en dienaren van een adellijke afkomst te voorzien. Het is echter de vraag of de Kerk inderdaad zoveel waarde hechtte aan afkomst. De oudste vitae besteedden daar meestal minder aandacht aan dan bewerkingen ervan en latere versies[296]. Het toevoegen van een genealogie als nadere detaillering past in de werkwijze van bewerkers en herschrijvers van heiligenlevens[297].

Aanvankelijk werden er uitsluitend voor koningshuizen genealogieën opgesteld, meestal naar aanleiding van een troonsbestijging. De oudste genealogie die we kennen van een edele die niet van koninklijke bloede is, is die van Arnulf, graaf van Vlaanderen (918-965)[298]. Dit zegt wel iets over de hoge aspiraties van de Vlaamse graven. Ook de keuze van de naam 'Arnulf', die de verwantschap van de graaf met de Karolingers aangeeft, schijnt daarop te wijzen. De naam 'Arnulf' werd aanvankelijk door de Karolingers niet voor troonpretendenten, maar voor bastaardzonen gebruikt. In het geval van de Vlaamse graaf ging het om een verwantschap via de vrouwelijke lijn. De vader van graaf Arnulf, Boudewijn II, was een zoon van Judith, dochter van Karel de Kale[299].

In de elfde eeuw begonnen meer edelen zich voor hun afkomst te interesseren[300]. De genealogieën werden aan de hand van mondelinge getuigenissen opgesteld. Hoewel deze veel fouten en onduidelijkheden kunnen bevatten als gevolg van onjuiste informatie, gebrekkige kennis en vooral schrijffouten, zijn ze betrouwbaarder dan vaak is aangenomen[301]. De nadruk ligt op de mannen die de familielijn voortzetten, maar er is ook grote aandacht voor de aangetrouwde vrouwen, die door hun afkomst luister bijzetten aan de familie van hun echtgenoten en zonen[302]. De vrouw was immers dikwijls van hoger geboorte dan de man aan wie zij werd uitgehuwelijkt[303]. Dat gold waarschijnlijk ook voor de moeder van Arnulfus, Meynsinde.

De *Genealogia* van Arnulfus is geen onderdeel van zijn vita en is ook in enkele hand-

---

[295] Genicot, *Les généalogies*, 11.

[296] Ibidem, mise à jour, 3-4.

[297] Van der Essen, *Étude*, 230.

[298] *Sancta prosapia domini Arnulfi comitis gloriosissimi* van Witger van Saint-Bertin (959-60), Genicot, *Les généalogies*, 19; idem, 'Princes', 220.

[299] Werner, 'Die Nachkommen', 418-419.

[300] Duby, 'Structures', 282-285. Dit heeft te maken met veranderingen in de sociale structuren, waarbij vertikale verwantschapslijnen belangrijker werden dan horizontale als gevolg van de meer autonome positie die de edelen ten opzichte van de vorst innamen.

[301] Genicot, *Les généalogies*, 42-44; vgl. bijv. Van Houts, 'Robert', 233.

[302] Genicot, *Les généalogies*, 40-41; Duby, 'Structures', 271-273; Vercauteren, 'A kindred', 95-96.

[303] Duby, *Le chevalier*, 156.

schriften te vinden die niet de levensbeschrijving, maar wel andere teksten voor de verering van Arnulfus bevatten[304]. Deze genealogie begint met graaf Albert II van Namen en zijn drie zusters, Lutgard, Goda en Ermengarde. Lutgard was de moeder van Emmo en Otto, terwijl op zijn beurt Emmo de vader was van Arnulf van Loon en van Sophia, hertogin van Hongarije. Sophia was de moeder van de koning van Hongarije en van de hertogin van Hoei. Otto was de vader van Giselbert van Duras. De als tweede zuster van Albert genoemde Goda was de moeder van Meynsinde, moeder van Arnulfus. Over Ermengarde geeft de genealogie geen verdere informatie. Albert zelf was volgens deze tekst de vader van Godfried, die weer de vader was van Godfried, de graaf van Namen[305]. De zoon van Albert II van Namen (1031-1063/64) was echter niet Godfried, maar Albert III, de vader van graaf Godfried van Namen (1102-1139)[306]. Het veelvuldig voorkomen van de naam Albert kan gemakkelijk tot een fout van een kopiist, waarbij er een zinsdeel werd overgeslagen, hebben geleid[307].

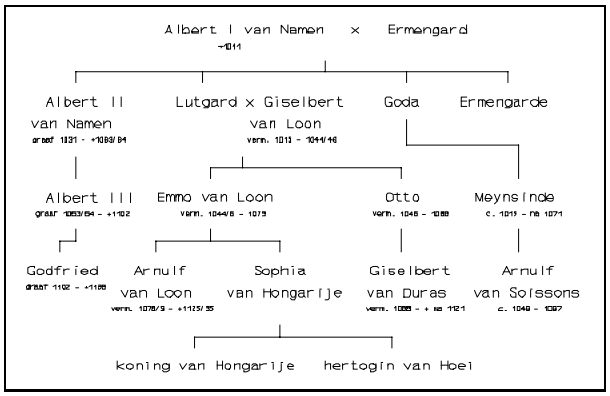

Tabel 3: genealogie van Arnulfus (naar BHL 705a; Rousseau, *Actes*, XLVIII en CXXIV; Baerten, *Het graafschap Loon*, 31-37 en 253).

Het is moeilijk na te gaan of de gegevens over de zusters van Albert II van Namen in deze genealogie betrouwbaar zijn. De enige andere bron die informatie bevat over de vrouwelijke tak van het huis Namen is de *Genealogia ex stirpe sancti Arnulfi descendentium Mettensis*, die tussen 1164 en 1261 te Metz is vervaardigd[308]. Daarin heeft Albert II van Namen twee zusters, Hadewide en Emma van Loon. Albert is de vader van Albert III, die vier zonen, bisschop Frederik, Godfried, Hendrik en Albert, voortbracht. Emma zou volgens deze genealogie ingetrouwd zijn in de familie van Loon. Daarna wordt de stamboom voortgezet met de hertog van Opper-Lotharingen,

---

[304] Mss. J en L (15e eeuw).

[305] ed. Mabillon, 503: *Albertus Comes Namurcensis habuit tres germanas sorores, Ludgerdam, Godam, Ermengardam, qui Albertus genuit Godefridum patrem Godefridi Namurcensis; Ludgard genuit Emmonem & Ottonem fratrem ejus. Emmo genuit Arnulfum comitem de Lo et Sophiam Ducissam de Hungaria. Ista Sophia genuit Regem de Hongaria, & Ducissam de Hui. Otto frater Emmonis genuit Gislebertum de Durat. Goda soror Alberti Comitis genuit Meinsindam matrem sancti Arnulfi episcopi Suessionicae civitatis in Francia*.

[306] Rousseau, *Actes*, XLVII.

[307] *Albertus genuit <Albertum qui Albertus genuit> Godefridum*.

[308] *Genealogia ex stirpe sancti Arnulfi descendentium Mettensis*, *MGH* SS XXV, 383: *Horum Ermengardis genuit Albertum comitem <et filias duas, Hadewidem et Emmam de Los. Horum Albertus genuit Albertum comitem>. Albertus genuit Fredericum episcopum, Godefridum, Henricum et Albertum fratres. De sororibus Hadewindis Theodericum ducem et Gerardum comitem, fratres*. Zie ook Rousseau, *Actes*, XLIX; zie voor de graven van Namen ook de *Genealogia comitum Boloniensium*, waarschijnlijk de vroegste Lotharingse genealogie (eind twaalfde eeuw): Genicot, 'Princes', 222 en 258-259.

Diederik van de Elzas, zoon van Hadewide. Hadewide zou dan de grootmoeder van Diederik van de Elzas, graaf van Vlaanderen (1128-1168) zijn geweest[309]. De hiervoor beschreven kopiistenfout lijkt ook de overlevering van deze genealogie parten te hebben gespeeld. Opmerkelijk is namelijk dat Heller voor zijn editie van deze genealogie in 1880 de vermelding van de twee zusters en Albert III heeft moeten overnemen uit de zeventiende-eeuwse editie van Duchesne, omdat zij in de hem beschikbare handschriften ontbrak. Duchesne had die gegevens ontleend aan een oudere, niet meer bestaande tekstgetuige[310]. Zonder deze vermelding lijkt ook hier Albert II de vader van Godfried van Namen te zijn. Deze genealogie bevat veel onjuistheden en verwart elders nogmaals Albert II en Albert III van Namen met elkaar[311].

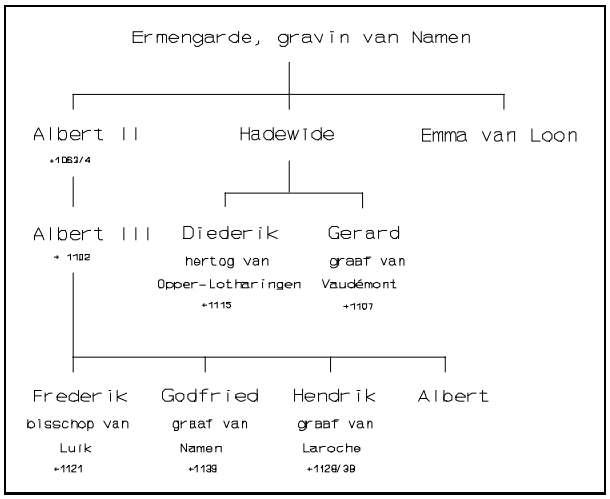

Tabel 4: genealogie van Ermengarde van Namen (naar *Genealogia ex stirpe sancti Arnulfi Mettensis*, *MGH* SS XXV, 384).

In de kroniek van Sint-Truiden wordt eveneens gesproken van huwelijksbanden tussen Namen en Loon. Niet alle informatie die daarin verstrekt wordt, is even betrouwbaar[312]. Volgens deze kroniek was bisschop Balderik II van Luik een broer van Giselbert van Loon. Zij waren zoons van graaf Otto van Loon en Lutgard, dochter van Hermegard, gravin van Namen[313]. Baerten heeft aangetoond dat Giselbert de eerste graaf van Loon was en een afstammeling van een zekere Rodolf van Hocht, niet van de gravin van Namen[314]. Giselbert was inderdaad een broer van bisschop Balderik, maar de hier genoemde graaf Otto van Loon is niet bekend. Giselberts zoon Otto droeg weliswaar de grafelijke titel, maar niet die van Loon. Gravin Ermengarde, die ook vermeld wordt in de genealogie van Arnulfus van Metz, was getrouwd met graaf Albert I van

[309] Rousseau, *Actes*, XLIX; vgl. Van Winter, *NAGN* 1, 226-227.

[310] *Genealogia ex stirpe sancti Arnulfi descendentium Mettensis*, *MGH* SS XXV, 383 noot b.

[311] Ibidem, 384: *Regelindis, soror Godefridi ducis et Ode, genuit Albertum comitem Namucensem. Hic Albertus genuit Godefridum, Fridericum, Henricum et Albertum, fratres.* Regelindis was getrouwd met Albert II, maar Albert III was de vader van de vier genoemde broers, zie Rousseau *Actes*, CXXIV-CXXV. In de door Heller gebruikte handschriften is sprake van eenzelfde kopiistenfout als in de *genealogia*.

[312] Baerten, *Het graafschap Loon*, 44 noot 4.

[313] *Gesta Abbatum Trudonensium*, ed. Borman II, 139.

[314] Baerten, *Het graafschap Loon*, 12 en 20-21.

Namen en was de moeder van Albert II[315]. Deze drie bronnen zijn het er althans over eens, dat een zuster van Albert II van Namen getrouwd was met een graaf van Loon. Tweemaal wordt zij Lutgard genoemd en eenmaal Emma, waarbij het voorstelbaar is dat haar naam met die van haar zoon Emmo, tweede graaf van Loon, is verward[316].

In de genealogie van Arnulfus van Soissons is de lijn van de graven van Loon het verst uitgewerkt. De gegevens over de mannelijke tak zijn juist en vinden in andere bronnen bevestiging. De dochter die aan graaf Emmo van Loon wordt toebedacht, Sophia, zou volgens andere bronnen gehuwd zijn met graaf Hendrik van Schwalenberg[317]. Volgens de stamboom in de vita was zij echter getrouwd met een hertog van Hongarije. Arnulfus was een achterneef van Sophia, alsook van Godfried van Namen, Arnulf I van Loon en Giselbert van Duras. Deze drie graven hebben hem, zelf een nakomertje, vele jaren overleefd. Meynsinde, moeder van Arnulfus, was een volle nicht van Albert III van Namen, van Sophia's vader, Emmo van Loon en zijn broer Otto. Als Arnulfus inderdaad omstreeks 1048 is geboren, moet de geboortedatum van zijn moeder, die immers toen al een zoon had zien opgroeien, zeker vóór 1015 worden worden gezocht. Wanneer ze is gestorven weten we niet, maar we zullen verderop zien dat zij waarschijnlijk eind 1071 nog in leven was. Meynsindes moeder Goda moet dus vóór 1000 zijn geboren en dat zal ook voor haar vermoedelijk oudere zuster Lutgard, echtgenote van Giselbert van Loon, gelden. Emmo van Loon kan dus van dezelfde leeftijd zijn geweest als Meynsinde of nog iets ouder.

Sophia kan dan ongeveer even oud zijn geweest als of zelfs ouder dan de overleden broer van Arnulfus van Soissons, waardoor haar kinderen misschien bijna leeftijdgenoten van de heilige waren. Sophia was in dat geval aanmerkelijk ouder dan haar broer Arnulf van Loon. Dergelijke leeftijdsverschillen binnen één gezin zijn evenwel niet ondenkbaar, zeker niet als de vader meer dan één keer getrouwd is geweest. Ook Arnulfus en zijn gestorven broer scheelden per slot van rekening aanmerkelijk in leeftijd. Aangezien de andere takken van de stamboom eindigen met Arnulfus van Soissons en zijn generatiegenoten, mogen we aannemen dat de aan Sophia toegeschreven kinderen tot zijn tijdgenoten werden gerekend. Merkwaardig is dat de samensteller van de genealogie niet hun namen, maar slechts hun titels geeft. Kende hij ze niet of ging het slechts om hun maatschappelijke posities, die extra glans moesten verlenen aan de familie van Arnulfus? De nakomelingen van Godfried van Namen vervulden evenmin geringe functies, maar worden niet genoemd[318]. Kunnen we daaruit concluderen dat de genealogie van Arnulfus van Soissons vóór de dood van graaf Godfried (1139) is vervaardigd?

---

[315] Rousseau, *Actes*, CXXIV; vgl. Van Winter, *NAGN* 1, 226-227.

[316] Baerten, *Het graafschap Loon*, 44 noot 4.

[317] Schwennicke, *Europäische Stammtafeln* NF VI, Tafel 60.

[318] Rousseau, *Actes*, CXXV; Baerten, *Het graafschap Loon*, 499-500; Schwennicke, *Europäische Stammtafeln* NF VII, Tafel 68: zijn zoon en opvolger, Hendrik de Blinde, was tevens graaf van Luxemburg en zijn dochter Alice trouwde c. 1130 met graaf Boudewijn IV van Henegouwen.

De verwantschapsrelatie tussen de graaf van Loon en een Hongaarse koning lijkt zo ver gezocht, dat er welhaast een kern van waarheid in moet zitten. Welke koning kan dan een kleinzoon van Emmo van Loon zijn geweest? Tot de kroning van Stefan in 1000 als koning van Hongarije droegen de heersers van dat land de titel 'hertog'. Koning Stefan werd in 969 geboren en stierf in 1038. Hij werd in 1083 door toedoen van de toenmalige Hongaarse koning Ladislaus I (1077-1095) heilig verklaard[319]. Hoewel zijn status als heilige hem ontegenzeggelijk tot een sieraad voor ieders stamboom maakte, kan hij onmogelijk een kleinzoon van Emmo van Loon zijn. Bovendien was Stefans moeder Sarolta een dochter van Guyla van Siebenbürgen. Koning Ladislaus werd in 1192 op zijn beurt heilig verklaard[320]. Hij werd rond 1040 geboren en zou dus iets ouder zijn dan Arnulfus. Na zijn dood kwam de troon in handen van Colomon (1095-1116), de zoon van zijn broer en voorganger als koning van Hongarije, Géza (1074-1077). Colomon moet vóór 1074 zijn geboren en stierf in 1116[321]. Geen van deze koningen kan echter met Sophia, dochter van Emmo van Loon, in verband worden gebracht. Géza had wel een dochter Sophia of was Sophia van Loon misschien zijn tweede vrouw[322]? Als moeder van Colomon wordt meestal Synadene, een Byzantijnse prinses genoemd[323].

De Hongaarse vorsten hadden altijd veel te maken met de Duitse koningen. De roemruchte koning Colomon had bovendien veel contacten met westerse edelen door de kruislegers die door zijn rijk trokken. Door ellendige ervaringen wijs geworden, zou hij de kruisvaarders onder leiding van Godfried van Bouillon slechts vrije doortocht hebben toegezegd op voorwaarde dat diens broer Boudewijn zich met zijn echtgenote als gijzelaar aan hem zou overgeven. Aanvankelijk zou koning Ladislaus, beroemd om zijn wijsheid en vroomheid, zijn gevraagd om de leiding van de eerste kruistocht op zich te nemen, maar zijn vroegtijdig dood verhinderde dat[324]. Colomon trouwde met Busilla, een dochter van graaf Roger I van Sicilië (†1101), een jongere broer van Robert Guiscard, hertog van Apulië en Calabrië (†1085)[325]. Het Hongaarse koningshuis raakte verwant

---

[319] Fessler, *Geschichte* I, 79-82; Bak, *Lexikon für Theologie und Kirche* 9, 1048.

[320] Györffy, *LMA* 5, 1610-1611.

[321] Ibidem, 1269-70.

[322] Fessler, *Geschichte*, 173; Isenburg, *Stammtafelen* II, Tafel 104. Sophia, dochter van Géza, trouwde met markgraaf Ulrich van Kärnten en later met hertog Magnus van Saksen. Volgens een vriendelijke, maar nog niet in druk gedocumenteerde mededeling van de Hongaarse historicus Gábor Klaniczay was de in de genealogie genoemde Sophia van Hongarije de echtgenote van Géza. Een Hongaarse vorstin die wel eens Sophia werd genoemd, was de echtgenote van koning Salomon (1063-74). Zij was echter een dochter van de Duitse koning, Hendrik III. Haar eigenlijk naam was Judith en ze bracht bovendien geen koning voort: Lampert van Hersfeld, *Annales*, ed. Schmidt en Fritz, 71 noot 9; Fessler, *Geschichte* I, 164.

[323] Györffy, *LMA* 5, 1269-70.

[324] Fessler, *Geschichte*, 182.

[325] Fessler, *Geschichte*, 194-201; Györffy, *LMA* 5, 1269-1270; Douglas, *The Norman Achievement*, 227 tabel 4 en 229 tabel 2.

aan het Vlaamse grafelijk huis door het huwelijk van Roger, de zoon en opvolger van Robert Guiscard (†1111) en Adela, de weduwe van de Deense koning Knut (†1086) en dochter van Robrecht de Fries, graaf van Vlaanderen[326].

Hoe de relatie tussen Loon en Hongarije gelegd moet worden is onduidelijk. Als Sophia inderdaad een latere echtgenote van koning Géza was, was zij de stiefmoeder van Colomon. De dochter van Sophia, een hertogin van Hoei, is evenmin nader te identificeren. Er bestond wel een relatie tussen de graaf van Loon en die van Hoei. De eerste graaf van Loon, Giselbert, was een broer van Arnulf, graaf van Haspinga[327]. Arnulfs weduwe, Ermengarde, zou zijn hertrouwd met Gothelo, graaf van Hoei. Hun oudste zoon Cono (vermeld vanaf 1070) nam deel aan de eerste kruistocht en stierf in 1106[328].

De *Genealogia* van Arnulfus komt grotendeels overeen met de gegevens in de vita en vormt een aanvulling daarop, maar de lijnen met de graven van Leuven en Henegouwen ontbreken. Waren deze vanzelfsprekend of moeten we aannemen dat die via Meynsindes vader liepen? Over hem is niets bekend, maar hij behoorde vermoedelijk evenals zijn vrouw tot de Lotharingse adel.
Geopperd is al dat de genealogie in de eerste helft van de twaalfde eeuw zou zijn opgesteld. De oudste bewaard gebleven handschriften (BCD) die deze tekst bevatten, zijn afkomstig uit het Vlaamse kustgebied. Daaruit kan naar alle waarschijnlijkheid worden afgeleid dat de genealogie daar - misschien in of in de buurt van het klooster Oudenburg, tijdens het abbatiaat van Hariulfus - is opgetekend. De bedoeling zal zijn geweest het aanzien van de abdij te vergroten.

Wie de samensteller ook is geweest, hij of zij zal geen vermoeden hebben gehad van het bestaan van een Hadewide van Namen, zoals vermeld in de stamboom van Arnulfus van Metz, die van een latere datum zou zijn dan deze genealogie. Zij was immers, als de gegevens hierover in de stamboom van Arnulfus van Metz juist zijn, de echtgenote van de hertog van Opper-Lotharingen en bovendien de grootmoeder van Diederik van de Elzas, die vanaf 1128 graaf van Vlaanderen was en, ingepast in de genealogie van Arnulfus, een achterneef van de heilige[329].
Er is nog wel een reden te bedenken waarom zij in deze stamboom kan ontbreken. Haar schoondochter en de moeder van Diederik van de Elzas was namelijk Geertruid, een dochter van de Vlaamse graaf Robrecht de Fries, een graaf die, zoals nog zal blijken, niet erg geliefd kan zijn geweest bij de heren van Oudenaarde. Bij de strijd om de opvolging in het graafschap Vlaanderen lijkt abt Hariulfus van Oudenburg dan ook aanvankelijk de kant van Diederiks rivaal, Willem Clito, gekozen te hebben. Willem Clito, die eveneens de steun van de Franse koning, Lodewijk de Dikke, genoot, bereidde zich met zijn mannen voor in het klooster Oudenburg op de slag bij

---

[326] Douglas, *The Norman Achievement*, 228 tabel 3; Nicholas, *Flanders*, 441 tabel 2.

[327] Vanderkindere, *La formation* II, 138; Baerten, *Het graafschap Loon*, 20-21.

[328] Vanderkindere, *La formation* II, 221.

[329] Pirenne, *Histoire* I, 437; Rousseau, *Actes* XLIX; Van Winter, *NAGN* 1, 22. Het leeftijdsverschil tussen de achterneven was dan wel erg groot.

Akspoel in 1128, die beslissend zou blijken te zijn[330]. Na Willems dood kort daarna moet Hariulfus zich snel met de nieuwe graaf hebben verzoend, want al in 1129 bevestigde Diederik van de Elzas de privileges van het klooster[331].

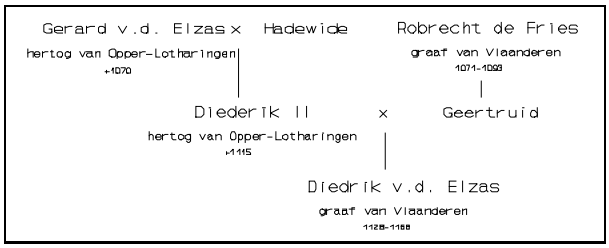

Tabel 5: Hadewide van Namen (naar Rousseau, *Actes*, XLXIX; Nicholas, *Medieval Flanders*, 441).

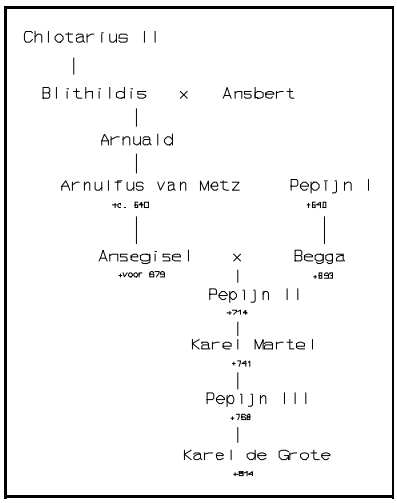

Tabel 6: genealogie van Arnulfus van Metz (naar Hlawitschka, 'Die Vorfahren').

Wanneer we de vita en de genealogie van Arnulfus moeten geloven, was hij door zijn moeder verwant aan de aanzienlijkste leden van de Lotharingse adel. Hij was zelfs een verre nazaat van Karel de Grote. Door zijn vader behoorde hij tot een Vlaams geslacht. Hij verenigde in zich Vlaams en Brabants-Lotharings bloed. In het licht van de geschiedenis van het graafschap Vlaanderen is dat een interessant gegeven. Tijdens het leven van Arnulfus splitste het Vlaamse gravenhuis zich in een Vlaamse en Henegouwse tak. Uit het volgende hoofdstuk zal blijken dat dit waarschijnlijk van grote invloed op de levensloop van Arnulfus is geweest. Deze splitsing bracht een scherpe tegenstelling binnen de grafelijke familie en hun partijgangers, die in de twaalfde eeuw in het graafschap Vlaanderen tot veel geweld leidde. De aanleiding was steeds het recht op de grafelijke titel. Is het toeval dat er in de *Vita Arnulfi* nogal eens wordt herinnerd aan de heilige Arnulfus, bisschop van Metz (†c.640), die werd beschouwd als de schakel tussen het Merowingische en Karolingische koningshuis[332]? Volgens de genealogie van Arnulfus van Metz was deze bisschop van vaderszijde een kleinzoon van Ansbert en Blithildis, een dochter van de Merowingische koning Chlotarius II[333]. Arnulfus van Metz stond aan het hoofd van een aanzienlijk geslacht en nam een vooraanstaande positie in

[330] Galbert van Brugge, *De multro* c. 114, ed. Rider, 159-161; trl. Ross, 297-298; trl. Demyttenaere, 230-232. De slag bij Akspoel vond plaats op 21 juni 1128.

[331] De Hemptinne en Verhulst, *De oorkonden*, 26-27 nr. 8.

[332] Sot, 'Généalogies', 439-440.

[333] *Genealogia ex stirpe sancti Arnulfi descendentium Mettensis*, *MGH* SS XXV, 382.

aan het Merowingische hof vóór hij in 614 tot bisschop van Metz werd benoemd. Na vijftien jaar legde hij deze functie neer en trok zich terug als kluizenaar in de bossen bij Remiremont, waar hij rond 640 stierf. Hij had een zoon, Anchisus of Ansegisel († vóór 679), die met Begga, een dochter van hofmeier Pepijn I (†640), trouwde. Dit huwelijk verbond de latere Karolingische koningen met hun voorgangers, de Merowingische vorsten. Ansegisel en Begga waren volgens deze genealogie de grootouders van de hofmeier Karel Martel (719-741) en de overgrootouders van Pepijn III (†768), de eerste koning van dit geslacht en de vader van Karel de Grote (768-814)[334]. Door Arnulfus van Metz was de continuïteit van het koningschap onomstreden en werden twee rivaliserende geslachten verenigd. Al in het eerste hoofdstuk van de *Vita Arnulfi* wordt de herinnering aan Arnulfus van Metz opgeroepen. Beide heiligen verruilden hun adellijke leven voor dat van een geestelijke en werden tot het bisschopsambt verheven, maar verkozen uiteindelijk het kluizenaarsbestaan. Vormden ze bovendien allebei een brug tussen rivaliserende partijen?

De geboorte

Wonderbare gebeurtenissen die aan de geboorte vooraf gingen, maakten duidelijk dat voor Arnulfus een grootse toekomst in het verschiet lag. Het heugelijke feit werd volgens de hagiograaf door de hele familie als een waar godsgeschenk beschouwd. Zijn ouders, Fulbert en Meynsinde, en de hele familie rouwden immers nog om de zoon die zij pas hadden verloren en vooral de moeder was ontroostbaar. Op een nacht zag zij in haar slaap een lichtende verschijning, een schitterende man, die haar vroeg waarom zij zich zo aan haar verdriet overgaf. Ze kon beter blij zijn dat God haar zoon had weggenomen, omdat de jongen, als hij tijd van leven had gehad, vast tot roverij zou zijn vervallen (I). Aldus de vita brevior. In de vita longior ontbreekt deze laatste zin en wordt Meynsinde niet als het ware berispt, omdat haar verdriet onterecht zou zijn (I,II). Daarmee is een mogelijke schandvlek op de familie verwijderd en wordt Meynsinde alleen aangespoord het verdriet om haar gestorven zoon plaats te laten maken voor vreugde, omdat ze een kind droeg, een jongetje, dat een grote toekomst te wachten stond. Volgens de hagiograaf moest ze hem Christoforus noemen, omdat het kind in woorden en daden zou uitdragen dat Christus in zijn hart woonde. Als ze in de kerk een gat zou laten graven op de plaats waar ze gewoonlijk bad, zou ze het bewijs vinden dat dit allemaal van God kwam. Daar zou ze een steen vinden waarin met grote letters de naam van haar nog ongeboren zoon gebeiteld was (I). Hierin stemmen de beide redacties van de *Vita Arnulfi* met elkaar overeen. Deze naam verwees naar de vroeg-christelijke martelaar Christoforus en werd ook vaak als een eervolle kwalificatie voor martelaars en heiligen gebruikt[335]. De levensloop van Arnulfus gaf hem in de ogen van zijn hagiograaf zeker recht op deze erenaam. Het klooster Saint-Médard, waar Arnulfus uiteindelijk zou intreden, bezat relieken

[334] Hlawitschka, 'Die Vorfahren', 53 en 73 en de daarbij gevoegde stamboom; Hlawitschka, *LMA* 1, 1018-19; Blok, *NAGN* 1, 290 en 293; Folz, *Le Souvenir*, 112-113 en 538 noot 264.

[335] Szövérffy, *LMA* 2, 1939.

van de martelaar Christoforus[336].

In de vita lezen we verder dat Meynsinde opgetogen dit visioen aan haar man vertelde en dat, toen dienaren op de aangegeven plek gingen graven, ze inderdaad een steen vonden, waarin de naam 'Christoforus' was uitgehouwen. De familie kon haar vreugde niet op toen de jongen gezond en wel ter wereld was gekomen. Hij werd naar Arnulfus van Oudenaarde gebracht om hem, zoals de gewoonte was, ten doop te houden. Deze wilde echter niet dat het kind Christoforus werd genoemd en gaf hem zijn eigen naam, Arnulfus. Volgens de schrijver van de vita deed hij dat uit overdreven familiezin en opschepperij (I). De heer van Oudenaarde toont daarmee weinig eerbied voor de hemelse verschijning. De ouders schikten zich blijkbaar hierin en dat getuigt wel van zijn gezag.

Nog een gebeurtenis verwees volgens de vita naar de grote plannen die God met Arnulfus had. Lisiardus vertelt dat er op een dag een oude vreemdeling langs kwam, die de jongen zegende en zijn voedster aanmaande hem met alle mogelijke toewijding te verzorgen, omdat hij Gods werktuig zou zijn, aldus de hagiograaf (I). Zoiets was ook de familie van Arnulfus van Metz overkomen. Na de geboorte van deze heilige was er een uit Italië afkomstige kluizenaar op bezoek geweest, die aan allen had verkondigd dat dit kind groot zou zijn zowel in de ogen van God als van de mensen[337]. De oudste levensbeschrijving van Arnulfus van Metz, waardoor we dit weten, moet kort na zijn dood door een tijdgenoot zijn geschreven[338]. Deze heilige, die speciaal in de twaalfde eeuw grote verering genoot in Noord-Frankrijk en het gebied van het huidige België, vertoont zeker enige overeenkomsten met Arnulfus van Soissons[339]. Beide mannen hadden een succesvol bestaan in de wereld verruild voor het leven van een geestelijke. Beiden verkozen het kluizenaarschap boven het episcopaat. Het is niet verbazingwekkend dat de hagiograaf van onze Arnulfus de gelijkenis benadrukt en niet nalaat te vertellen dat de bisschop van Soissons zelfs begraven werd op het feest van zijn illustere naamgenoot (LV).

Besluit

Uit de vita valt op te maken dat Arnulfus tussen 1042 en 1060 werd geboren. Het geboortejaar heb ik tussen september 1047 en februari 1049 voorgesteld en als geboortedag gewezen op de mogelijkheid dat die samenviel met het feest van Christoforus op 25 juli in 1048. Het gezin waarin Arnulfus werd geboren telde, afgezien van de overleden jongen, nog meer kinderen. Uit de vita weten we dat Arnulfus tenminste twee zusters, een zwager en twee neven had. De ene zuster was de al genoemde Oda, die vanaf kindsbeen een aan God gewijd leven leidde en in 1087, toen

[336] Gaiffier, 'Les sources', 113-114 en 127-128.

[337] *Vita Arnulfi episcopi Mettensis*, *MGH* SRM II, 432.

[338] Ibidem, 426-446; Van der Essen, *Etude*, 14-15.

[339] Folz, *Le Souvenir*, 114.

Arnulfus stierf, op gevorderde leeftijd was (XLV). Zij zal ouder dan Arnulfus zijn geweest. Lisiardus noemt haar niet als een van zijn bronnen voor het levensverhaal van Arnulfus; misschien was ze inmiddels ook gestorven. Wel noemt hij een andere zuster, Adzela. Zij bezocht volgens de hagiograaf Arnulfus eens in zijn kluizenaarscel. Zij had tenminste één zoon, die opgeleid werd tot ridder, maar door haar onvoorzichtigheid de dood vond. Dat was, zo legde Arnulfus haar uit, een straf van God voor haar bijgelovigheid. Zij had een schoen van de jongen hoog over een balk laten gooien, omdat hij dan, zoals men geloofde, niet kon sterven (XXI-XXII). Of de andere neef van Arnulfus eveneens een zoon van Adzela is, is niet met zekerheid te zeggen. Deze heette ook Arnulfus en was evenals zijn oom ingetreden in het klooster Saint-Médard bij Soissons. Hij zou de eerste abt worden van het klooster te Oudenburg, de plaats waar Arnulfus begraven lag. Deze neef had Lisiardus geholpen bij de vervaardiging van de vita (LVI). Een zuster van Arnulfus was getrouwd met een van zijn vroegere vrienden en wapenbroeders (XX). In de vita longior wordt hij met name genoemd en heet hij Trudbert (I,XIX). Het staat niet vast dat hij de echtgenoot van Adzela was, maar waarschijnlijk lijkt het wel.

Het ziet er naar uit dat Arnulfus de enige manlijke nakomeling van Fulbert en Meynsinde was. Hem was een belangrijke rol binnen de familie van Oudenaarde toebedacht, waaraan zijn keuze voor het kloosterleven een einde maakte. Daarmee zal bovendien deze tak van dit adellijke geslacht zijn uitgestorven. In een toenemend agnatische samenleving was het niet verbazingwekkend dat de familie meende dat Arnulfus, die over zulke uitzonderlijke gaven beschikte, haar belangen beter in de wereld kon dienen. Zijn verwanten probeerden hem in die rol te behouden, liever dan hem aan de Kerk af te staan, hoewel de wonderbaarlijke gebeurtenissen rond zijn geboorte erop wezen dat daar veeleer zijn toekomst lag. Het is dan ook geen wonder dat hij zijn besluit om zich uit de wereld terug te trekken niet zonder meer kon uitvoeren.

5 Een ridder treedt in

Volgens de vita groeide Arnulfus op tot een welbespraakte jongeman, scherp van verstand, gehoorzaam en ijverig, krachtdadig en zeer sterk in lichaamskracht. Hij blonk zo uit in snelheid en lichaamskracht, dat hij het tegen vier of vijf leeftijdgenoten kon opnemen en daarom noemde iedereen hem Arnulfus de Sterke. Zijn vader en moeder wensten dat hij zou gaan studeren, maar de overige verwanten verzetten zich zeer, vooral Arnulf van Oudenaarde, een bloedverwant van vaderszijde. Zijn verwanten wensten dus hem liever als soldaat voor krijgsverrichtingen te recruteren, dan hem de kerkelijke rangen te laten doorlopen. Daarom nam hij onder grote bijval van zijn dierbaren de gordel van de wereldlijke ridderdienst aan om daarna de spirituele wapenen krachtig op te zullen nemen (II). Tot zover de hagiograaf.

Als we Lisiardus moeten geloven, was Arnulfus een uitmuntend ridder en bij vorsten zeer gezocht om zijn kwaliteiten. Hij vermeldt echter weinig of niets over het tijdstip en de directe aanleiding van Arnulfus om zijn ridderdienst te beëindigen. Voor de hagiograaf is de reden duidelijk: Arnulfus was vanaf zijn geboorte voorbestemd voor hogere zaken. Men kan zich echter afvragen waarom Arnulfus juist voor Saint-Médard bij Soissons koos en op welk moment in zijn leven hij tot deze overstap besloot. In het volgende zal ik proberen op deze vragen antwoord te geven. Daarvoor is het nodig ons opnieuw te verdiepen in de geschiedenis van Vlaanderen in de elfde eeuw. Veel aandacht zal daarbij worden besteed aan Robrecht de Fries, die in 1071 het graafschap Vlaanderen aan zijn gezag onderwierp. Had hij daar alle recht toe of was hij een usurpator? Deze vraag hield de gemoederen al in de middeleeuwen bezig en was van grote invloed op de geschiedschrijving uit die tijd. Daardoor is het moeilijk te achterhalen wat er precies is gebeurd. Toch is dat het proberen waard, omdat we daaruit misschien iets over de lotgevallen van de heren van Oudenaarde en Arnulfus kunnen afleiden. Uitvoerig zal worden ingegaan op de visies die elfde- en twaalfde-eeuwse schrijvers op Robrecht de Fries en de gebeurtenissen in Vlaanderen hebben gegeven en de mogelijke interpretatie daarvan. Zo kan worden vastgesteld hoe deze bronnen begrepen moeten worden. Niet alleen is dat nodig voor onze kennis van deze periode uit de Vlaamse geschiedenis, maar ook om inzicht te krijgen in de denkwereld van onze beide hagiografen, Lisiardus en Hariulfus.

Lisiardus geeft twee voorbeelden van de prestaties van Arnulfus als ridder. Het eerste daarvan speelde zich af aan het keizerlijk hof op een moment waarop dat in Utrecht vertoefde. Een groep jeugdige ridders hield om de tijd te verdrijven onderling een wedstrijd wie het verst een lans kon gooien. Een van de voornaamste aanwezigen was de graaf van Vlaanderen en de strijd ging blijkbaar tussen zijn mannen en die van de keizer. Het zat de Vlamingen niet mee en zij dreigden een beschamende nederlaag te leiden. In het gevolg van de graaf bevond zich Arnulfus, maar deze had weinig op met dergelijke in zijn ogen lichtzinnige bezigheden. Hij was weliswaar nog jong, maar hij bezat de wijsheid van een oude man. Volgens Lisiardus besloten enkele Vlamingen, in de

wetenschap dat niemand in het Duitse rijk tegen hem op kon, toch een beroep op hem te doen, en om niet ongehoorzaam te zijn aan de bevelen van zijn meerderen gaf Arnulfus tenslotte toe. Tot ieders verbazing liet hij zich in plaats van een lans een ra brengen, het stuk hout waaraan bovenin de scheepsmast het zeil bevestigd is en dat veel langer en zwaarder is dan een lans. Hij stond op en wierp deze verder weg dan iemand anders geworpen had. Zo redde hij onder luid gejuich de eer van de Vlaamse ridders en beëindigde de wedkamp. Daarmee voorkwam hij mogelijk ellende, want spel loopt, zoals de dichter Horatius al schreef, uit op onrustbrengende wedijver en verhitte gemoederen, die op hun beurt tot grimmige vijandschap en dodelijke krijg leiden (III)[340]. Aldus de vita.

Arnulfus diende zo de vrede. Dat heiligen zich al heel jong onderscheiden van hun leeftijdgenoten door gedrag en wijsheid eigen aan een oude man, is een oud en in de hagiografie steeds weer terugkerend thema[341]. Dat was bijvoorbeeld ook van Antonius gezegd, die reeds als kind door zijn familie als de heer des huizes werd beschouwd. Hij kon niet naar school gaan om te leren lezen en schrijven, omdat hij het ruwe gedrag van zijn leeftijdgenootjes niet verdroeg[342]. Hoe oud Arnulfus bij de hierboven beschreven gebeurtenis in Utrecht was, wordt niet vermeld, maar Lisiardus noemt hem een jongeman, *iuvenis*. Utrecht werd niet jaarlijks door de Duitse koning bezocht, maar in de jaren 1059, 1062, 1066, 1072 en 1076 vierde Hendrik IV daar het Paasfeest[343]. Als we ervan uitgaan dat Arnulfus inderdaad rond 1048 is geboren, vallen de eerste twee jaren als te vroeg af en komt het jaar 1066 waarschijnlijk het meest in aanmerking. Hij zou dan ongeveer achttien jaar oud zijn geweest.

Het is heel goed denkbaar dat de Vlaamse graaf bij die gelegenheid met een aantal ridders, waaronder de heer van Oudenaarde en zijn mannen, het Duitse hof heeft bezocht. Als leenman van de Duitse koning had Boudewijn V van Vlaanderen voldoende reden zich daarheen te begeven. Zijn beide zoons waren eveneens leenmannen van Hendrik IV, Boudewijn sinds 1056, als graaf van Henegouwen, en Robrecht sinds 1063, als graaf van Holland namens zijn minderjarige stiefzoon Dirk, de latere graaf Dirk V. De verrichtingen van de Hollandse graven werden door de Duitse koningen altijd met enige argwaan gevolgd. De belangrijkste verdediger van de koninklijke belangen was de bisschop van Utrecht en deze werd waar mogelijk ten koste van de graaf door de koning bevoorrecht. In 1064 had Hendrik IV een groot gebied aan de Hollandse graaf ontnomen en

---

[340] Horatius, ep. 1,19,48-49.

[341] Curtius, *Europäische Literatur*, 108-112; Goodich, 'Childhood', 287-288; Goodich, *Vita*, 87-88; Weinstein en Bell, *Saints*, 29.

[342] Wallis Budge, *The Paradise* I, 5-6.

[343] Lampert van Hersfeld, *Annales* a. 1066 en 1072, ed. Schmidt en Fritz, 108-109 (16 april 1066) en 156-157 (8 april 1072); Meyer von Knonau, *Jahrbücher* 1, 152 (1059), 266 (1062), 524 (1066); 2, 151 (1072), 660 (1076); Klewitz, *Die Festkrönungen*, 52.

aan de bisschop overgedragen[344]. De rivaliteit tussen de Hollandse graaf en de bisschop vormde een gevaarlijke brandhaard, omdat ook andere mede- en tegenstanders van de koning zich daarmee bemoeiden. Moesten door de aanwezigheid van Boudewijn V in Utrecht de positie van zijn zoon Robrecht worden versterkt en de ambities van de bisschop worden beteugeld?

In 1072 lagen de zaken anders. Zoals verderop uitvoerig uiteengezet zal worden, had Robrecht zich na de dood van zijn broer, graaf Boudewijn VI, in 1071 meester gemaakt van het graafschap Vlaanderen. Daarmee had hij zich de woede op de hals gehaald van de Duitse koning en vooral van de Lotharingse vorsten. Godfried met de Bult, hertog van Neder-Lotharingen, veroverde uit wraak samen met de bisschop van Utrecht op de Hollandse graaf, Dirk V, het Maasland, het laatste deel dat hem nog van zijn graafschap restte. Pas in 1076 slaagde Dirk er samen met zijn stiefvader in dit gebied terug te veroveren[345]. Deze gebeurtenissen maken het niet waarschijnlijk dat de Vlaamse graaf in 1072 in vriendschap aan het Duitse hof in Utrecht vertoefde. Voor een verblijf van Arnulfus daar komt dat jaar bovendien niet in aanmerking, omdat, zoals nog zal worden aangetoond, Arnulfus zich toen al in het klooster Saint-Médard bevond.

Het andere staaltje van Arnulfus' uitmuntende ridderschap in de vita beschrijft hoe Arnulfus op een van zijn vele tochten met Arnulf van Oudenaarde bij een smal pad kwam waar de doorgang werd versperd door een hooiwagen. Zijn metgezellen besloten een andere route te kiezen, maar Arnulfus liet zich niet zo gemakkelijk uit het veld slaan. Met zijn wapendrager wierp hij een deel van het hooi op de grond en vervolgens tilde hij de wagen met de rest van het hooi op en zette hem aan de kant midden in het struikgewas. Zo maakte hij de weg vrij voor reizigers (IV). Aldus de vita.

Bekeerde ridders

Lisiardus vertelt verder dat Arnulfus ondanks al zijn successen op een goede dag, nadat hij de hele opleiding tot ridder doorlopen had en zich in oorlogen verdienstelijk had gemaakt, besloot alle opgedane kennis en ervaring voor een zinvoller doel aan te wenden. Hij deed het voorkomen alsof hij naar het hof van de Franse koning wilde gaan en droeg zijn wapendragers op alles voor de tocht in gereedheid te brengen. Hij nam afscheid van zijn moeder - zijn vader was inmiddels overleden - en vertrok in vol ornaat, met alle pracht en praal die een ridder paste bij zo'n onderneming. Eenmaal in Frankrijk ging hij evenwel niet naar het koninklijk hof, maar haastte zich naar de koninklijke abdij Saint-Médard, even buiten de muren van Soissons (V). Tot zover de hagiograaf.

Hij is niet de enige ridder in die tijd die de wapenrok verruilde voor een monnikspij. Twee van de bekendste, die bovendien al snel na hun dood als heiligen werden vereerd, zijn Thibaud van

[344] Blok, 'Holland', 354-355; Linssen, *NAGN* 1, 344-46. De bisschop van Utrecht kreeg Westflinge (het huidige Noordholland zonder het Gooi en Amstelland) en Rijnland, echter niet het Maasland, dat in handen van de graaf bleef. Zie voor het Maasland: De Cock, 'Die Grafschaft Masalant', 106-108.

[345] Von Knonau, *Jahrbücher* 1, 68; Linssen, *NAGN* 1, 345.

Provins (†1066) en Simon van Crépy (†1080). Thibaud was een zoon van Arnulf van Provins en verwant aan de graaf van Champagne. Hij trok zich terug uit de wereld om kluizenaar te worden in Vicenza (Italië). Hij werd door paus Alexander II (1066-73) heilig verklaard en de eerste translatie van zijn gebeente vond plaats in 1074[346]. Guibert van Nogent vertelt hoe graaf Evrard van Breteuil († na 1105) het voorbeeld van Thibaud van Provins volgde. Hij kwam op een goede dag tot de conclusie dat hij niets deed dan vernielingen aanrichten en ellende uitlokken en hij vreesde het ergste voor zijn zieleheil. Hij vertrok daarom, evenals Arnulfus heimelijk, met enkele geestverwanten naar onbekende streken en vormde daar een religieuze gemeenschap. Hij voorzag in zijn levensonderhoud door houtskool te branden en rond te venten. Uiteindelijk werd hij monnik in het klooster Marmoutier bij Tours, het familieklooster van de graven van Champagne[347]. Simon van Crépy was de zoon van de roemruchte Raoul van Valois en werd in 1077 monnik[348].

Deze ridders hebben gemeen dat zij afstand deden van hun goederen, schijnbaar zonder er zich om te bekommeren wat daarvan zou worden. Het gebeurde ook dat edelen juist om hun bezit voor hun familie te behouden intraden en daarbij hun goederen overdroegen aan het klooster van hun keuze. Bekend is bijvoorbeeld uit een ver verleden, dat vele edelen in Lombardije hun bezittingen aan kloosters overdroegen en daar bescherming zochten, toen Karel de Grote dat gebied dreigde binnen te vallen[349]. Daardoor bleven hun goederen in zekere zin beschikbaar voor de familie en vielen niet ze in handen van de vijand. Deze schenkingen verzekerden familieleden die intraden van een plaats met de benodigde inkomsten in het klooster. Ze konden deze goederen eventueel in bruikleen krijgen. In die tijd was het nog niet vanzelfsprekend dat met de overdracht van de grond alle zeggenschap daarover definitief werd afgestaan. Vanaf de elfde eeuw ging men daar langzaam maar zeker anders over denken en begon de overdracht van goederen het verlies van alle rechten daarop te betekenen[350].

Opvallend is echter dat in die tijd soms een groot aantal leden van één adellijke familie zich binnen een kort tijdsbestek aansloot bij een geestelijke orde en vaak ook nog werd gevolgd door haar vazallen[351]. Grote goederencomplexen werden daarbij geschonken aan het klooster waarin men zich terugtrok of werden bestemd voor de stichting van een nieuwe kloostergemeenschap. De cluniacenzers, maar ook nieuwe kloosterorden als die van de cisterciënzers en

---

[346] Bur, *La formation*, 243-44; zie pp. 137-138.

[347] Guibert van Nogent, *De vita sua* I.9, ed. Labande, 52-59; zie ook Grundmann, 'Adelsbekehrungen', 126-127.

[348] Bur, *La formation*, 217.

[349] Wollasch, 'Parenté', 5.

[350] Moore, 'The peace', 316-317.

[351] Grundmann, 'Adelsbekehrungen', 140-146; Wollasch, 'Parenté', 10-19.

premonstratenzers deden daar hun voordeel mee[352]. Was dat allemaal pure vroomheid of zagen deze bekeerlingen meer toekomst in een bestaan binnen de kerk dan in de wereld? Hun daad kon immers het uitsterven van een familie betekenen en een ernstige verzwakking van de maatschappelijke positie van eventuele achterblijvers tot gevolg hebben. Waarschijnlijk zullen de hierboven beschreven oude ideeën over zulke schenkingen, gepaard aan de vrees voor de expansiedrift van naburige heren, naast religieuze bevlogenheid een rol hebben gespeeld.

Niet de zorg voor het familiebezit, maar de behoefte zich van de gewelddadige wereld waarin zij als ridders verkeerden, af te wenden, schijnt voor Thibaud van Provins en zijn navolgers de belangrijkste reden te zijn geweest om hun ridderbestaan op te geven en zich tot een godvruchtig leven te bekeren. Voor Odo, abt van Cluny (†942), was een ridder per definitie een rover, die zijn zieleheil voortdurend in de waagschaal stelde[353]. Een bekering tot het leven van een monnik of kluizenaar was misschien de beste manier om boete te doen en redding te vinden. Daarbij werd het eigen zieleheil boven het familiebelang gesteld. Bovendien viel een ridder die tot de geestelijke stand was overgegaan, niet langer onder de wereldlijke rechtspraak, maar onder de kerkelijke, waar het behoud van de vrede voorop stond[354].

De vita vestigt de indruk dat Arnulfus de enige nog levende zoon was toen hij het klooster inging. Met de dood van zijn vader was mogelijk een belemmering om de geestelijke staat aan te nemen weggenomen, hoewel toen Arnulfus jong was ook Fulbert, volgens Lisiardus, een dergelijk leven voor zijn zoon zag weggelegd. Aan de andere kant zou Arnulfus als enige zoon zijn vader na diens dood in goederen en rechten moeten opvolgen. In dat geval zal hij wellicht hebben voorzien dat zijn vertrek het nodige teweeg zou brengen. Misschien is dat de reden dat hij het doel van zijn tocht naar Frankrijk, namelijk om monnik te worden, verborgen hield, zoals de hagiograaf zegt.

De dood van een ouder, vooral die van de vader, speelt in de hagiografie dikwijls een doorslaggevende rol bij de beslissing van heiligen om hun banden met de wereld te verbreken. Daarbij konden verschillende motieven een rol spelen. Soms gaf een sterfgeval iemand eindelijk de vrijheid om zijn eigen weg te gaan, maar ook konden verdriet en gewetensnood een mens tot inkeer brengen. Daarnaast kon de plicht om de vader als hoofd van de familie op te volgen al te zwaar wegen[355].

Simon van Crépy is ongetwijfeld niet uitsluitend uit religieuze motieven in het klooster gegaan. Zijn vader, Raoul van Valois, was een van de belangrijkste mannen aan het Franse hof geweest en had door erfenis en huwelijk, maar ook door usurpatie, zijn macht over een groot gebied weten uit te strekken. Na Raouls dood in 1074 greep koning Philips I in en annexeerde een deel van diens goederen om te voorkomen dat het hele bezit van de graaf automatisch in handen

---

[352] Wollasch, ‘Parenté’, 21-22.

[353] Grundmann, ‘Adelsbekehrungen’, 131-134.

[354] Platelle, ‘La violence’, 159-166.

[355] Weinstein en Bell, *Saints*, 53-56.

van zijn opvolger zou komen. Raouls oudste zoon Walter was al eerder gestorven en daarom werd de graaf opgevolgd door zijn jongere zoon Simon. Deze slaagde er weliswaar in alles terug te veroveren, maar trok zich in 1077 terug in het klooster Saint-Claude in de Jura[356]. Hij stierf rond 1080 te Rome. Al spoedig na zijn dood werd hij als heilige vereerd, maar het is niet bekend of de Kerk daaraan haar formele erkenning heeft gegeven. Volgens de levensbeschrijving van Simon, die ruim tien jaar na zijn dood door een medebroeder werd vervaardigd, werd hij gekweld door de wetenschap dat zijn vader begraven lag bij een kasteel dat deze met geweld in bezit genomen had. Hij stuurde een bode naar de paus om te vragen wat hij moest doen voor de zielerust van zijn vader en op diens advies bracht hij het stoffelijk overschot van Raoul over naar de kerk bij het stamslot in Crépy, die gewijd was aan de martelaar Arnulfus, bisschop van Tours (†c.534). Hij liet talloze zielemissen opdragen en schonk rijkelijk aalmoezen aan de nooddruftigen. Al deze dingen doordrongen hem van de betrekkelijkheid van deze wereld en brachten hem ertoe monnik te worden. Aldus zijn vita[357].

Aangezien Simon de enige overgebleven zoon van Raoul van Valois was, had zijn vertrek tot gevolg dat het bezit van zijn vader uiteenviel. Er was geen sprake van dat hij het aan het klooster van zijn keuze schonk. Deels kwamen de goederen in handen van zijn beide zwagers, deels vielen ze terug aan de koning. Daar had Philips I ongetwijfeld op aangestuurd. Hij zal geweigerd hebben de erfenis in zijn geheel aan Simon in leen te geven en Simon voelde zich waarschijnlijk niet tegen hem opgewassen[358]. Het is mogelijk dat hij als jongere zoon aanvankelijk voor een kerkelijke loopbaan was bestemd en niet de juiste instelling had voor het ridderleven[359]. Uiteindelijk kwam het grootste deel van de goederen aan Hugo, de jongere broer van Philips I[360].

Evenals Simon van Crépy was Arnulfus, zoals gezegd, waarschijnlijk bij de dood van zijn vader de enige nog levende zoon. De man die aanvankelijk de grootste invloed op de levensloop van Arnulfus had uitgeoefend, Arnulf van Oudenaarde, wordt in de vita na de beschrijving van het optreden van Arnulfus als ridder in zijn gevolg niet meer genoemd. De laatste vermelding van deze heer van Oudenaarde in andere bronnen stamt uit 1065[361]. Was hij al overleden toen Arnulfus zijn beslissende stap zette en had zijn dood gevolgen gehad voor de loopbaan van Arnulfus? Kortom had Arnulfus, evenals Simon van Crépy, nog andere dan vrome motieven om monnik te worden? De geschiedenis van de heren van Oudenaarde in die jaren is in nevelen gehuld. Opvolger

---

[356] Fliche, *Le règne*, 147-149; Bur, *La formation*, 214-216.

[357] Bur, *La formation*, 36; *Vita Simonis Comitis Crespeiensis* c. I-III, *PL* 156, 1211-1214.

[358] Fliche, *Le règne*, 147-49; Bur, *La formation*, 216-17.

[359] Feuchère, 'Une tentative', 14.

[360] Fliche, *Le Règne*, 98.

[361] Warlop, *The Flemish Nobility* II.II, 1036 nr. 164,3; Prou, *Recueil*, 59-63 nr. 22.

van Arnulf van Oudenaarde was misschien zijn broer Diederik, die dan waarschijnlijk optrad namens een nog minderjarige zoon van Arnulf van Oudenaarde, de latere Arnulf II of Arnulf de Jongere. Diederik wordt pas in 1089 als heer van Oudenaarde genoemd en Arnulf II komt als zodanig voor tussen 1095/6 en 1104[362]. Is het toeval dat het zolang stil is rond de heren van Oudenaarde?

Vlaanderen in de tweede helft van de elfde eeuw: Robrecht de Fries

Na het overlijden van de Franse koning Hendrik I in 1060, raakte Boudewijn V van Vlaanderen meer dan ooit in Franse aangelegenheden verwikkeld als voogd van Philips I, die pas een jaar of acht oud was. Hij nam de opvoeding van zijn neef ter hand en trad voor hem op als regent. Deze functie vervulde hij tot zijn dood in 1067. In Vlaanderen werd hij opgevolgd door zijn zoon Boudewijn VI, die sinds 1056 graaf van Henegouwen was. Nog niet eerder had een Vlaamse graaf zo'n groot gebied onder zijn gezag gehad. De vereniging van beide graafschappen was echter niet van lange duur. Kort na de dood van Boudewijn VI (17 juli 1070) kwam daaraan voorlopig een einde. Boudewijn VI liet twee nog vrij jonge zonen na, Arnulf en Boudewijn. Arnulf volgde zijn vader op als graaf van zowel Vlaanderen als Henegouwen. In werkelijkheid schijnt echter het bewind in handen van zijn moeder Richildis te hebben gelegen[363]. Al heel spoedig moet Robrecht de Fries zijn oog hebben laten vallen op de erfenis van zijn broer, de overleden graaf Boudewijn VI. Robrecht, sinds 1063 getrouwd met Geertruid van Saksen, de weduwe van de Hollandse graaf Floris I, oefende in Holland de macht uit als waarnemer van zijn nog minderjarige stiefzoon, de latere graaf Dirk V van dat gebied[364]. Wat hem bewogen heeft naar Vlaanderen te komen valt niet met zekerheid te zeggen. Vaststaat dat hij op 22 februari 1071 bij Kassel slag heeft geleverd met zijn neef Arnulf en zijn schoonzuster Richildis. Daarbij behaalde Robrecht de overwinning en kwam de jonge graaf om[365]. Het resultaat was dat Robrecht het graafschap Vlaanderen verwierf, terwijl Arnulfs jongere broer als Boudewijn II graaf van Henegouwen werd.

Het is moeilijk vast te stellen wat er precies is gebeurd. De bronnen vermelden niet altijd dezelfde feiten en veel gegevens worden nergens bevestigd. Hoe verder de auteurs van de teksten

---

[362] Warlop, *The Flemish Nobility* II.II, 1036 nr. 164,4-5. Het kan ook zijn dat zijn vermelding als heer van Oudenaarde niet naar die functie, maar naar zijn afkomst verwees.

[363] Verlinden, *Robert*, 46-51.

[364] Blok, 'Holland und Westfriesland', 349-50. In die tijd noemden de graven van dat gebied zich graven van Friesland. Pas vanaf 1101 worden zij als graven van Holland of Holland en Friesland aangeduid. Zo is begrijpelijk dat Robrecht zich 'de Fries' liet noemen. Onder de Friese graven worden verstaan de heersers over het hele gebied ten westen van de Vlie tot de Maasmond, het graafschap Friesland. Blok geeft de voorkeur aan de benaming 'Westfriese'. Deze benaming is in de moderne betekenis evenzeer onjuist als 'Friese' voor dat gebied en zijn heersers. Om verwarring te voorkomen zal ik de in onze tijd meer gangbare aanduiding 'Hollandse' gebruiken.

[365] Verlinden, *Robert*, 57-70; De Hemptinne, *NAGN* 2, 372; Nicholas, *Medieval Flanders*, 52.

in tijd van de gebeurtenissen afstaan, des te uitvoeriger worden ze in hun poging alles te begrijpen en te verklaren. Soms lijken beelden uit verschillende tijden over elkaar heen te schuiven. Ook moderne onderzoekers hebben bij de interpretatie van de bronnen blijk gegeven van vooringenomenheid. Het punt waar alles om draait, is de legitimiteit van Robrechts daad. Kon hij inderdaad rechten doen gelden op de erfenis van zijn broer of was hij een usurpator? Met andere woorden, gold in die tijd in het Vlaamse gravenhuis al het eerstgeboorterecht of werd de opvolging, in titel en in goederen, op andere wijze geregeld? In de twaalfde eeuw werd dat een belangrijke kwestie, omdat velen probeerden het ongeluk dat zowel het Vlaamse als Henegouwse gravenhuis trof, in dat licht te verklaren. De rampspoed werd als straf van God gezien en de vraag was door welke wandaden ze was afgeroepen[366].

De eigentijdse bronnen zijn summier over de gang van zaken. De Vlaamse annalen uit die tijd vermelden slechts dat graaf Boudewijn VI in 1070 stierf en in 1071 werd opgevolgd door zijn broer Robrecht, nadat zijn neef Arnulf door de Vlamingen was omgebracht, diens moeder Richildis gevangen genomen en ook de Franse koning Philips I uit Vlaanderen verjaagd[367]. Richildis had namelijk Philips I, die immers de leenheer van de Vlaamse graaf was, om hulp gevraagd en die ook gekregen.

Lampert van Hersfeld, die zijn *Annales* schreef tussen c. 1077 en c. 1085, is uitvoeriger[368]. Hij begint met de vermelding dat kort na Pinksteren de weduwe van graaf Boudewijn bescherming zocht bij de Duitse koning tegen de gewelddadige en nietsontziende broer van de overleden graaf, Robrecht, die zijn broer Boudewijn had verslagen, diens vrouw en kinderen verjaagd en diens graafschap aan zijn tyrannie onderworpen. Vervolgens geeft hij een uitvoerige schets van het leven van Robrecht tot 1071 ter verklaring van diens inval in Vlaanderen. Volgens Lampert had Boudewijn V zijn zoon Boudewijn tot opvolger bestemd en zijn andere zoon, Robrecht, als schadeloosstelling voorzien van schepen, kostbaarheden en alles wat hij maar nodig zou kunnen hebben om elders zijn geluk te gaan zoeken. Robrecht zou over de zeeën hebben gezworven en naar Galicië en Byzantium zijn geweest, maar hij had niet veel succes bij deze ondernemingen gehad. Daardoor verloor hij de sympathie van zijn vader en moest hij zich noodgedwongen tevreden stellen met de onderwerping van de Hollanders, door Lampert Friezen genoemd[369]. Intussen stierf zijn vader en werd Robrecht door zijn broer, de nieuwe graaf Boudewijn VI, zo dicht aan de Vlaamse grenzen als een bedreiging beschouwd. Hij dwong

---

[366] Zie hiervoor Mohr, ‘Richilde’ I, 777-96 en II, 265-91.

[367] *Annales Blandinienses* a. 1070: *Obiit Baldwinus marchisus, qui Hasnoni sepultus est; cui sequenti anno 1071. successit frater eius Rotbertus, interfecto a Flamingis nepote eius Arnulfo, et captivata matre eius Rikilde, fugato etiam a Flandria rege Francorum Philippo*, ed. Grierson, 28-29; vgl. *Annales Elmarenses*, ibidem, 93; *Annales Formoselenses*, ibidem, 127.

[368] Lampert van Hersfeld, *Annales* a. 1071, ed. Schmidt en Fritz, 136-143; zie voor Lampert en zijn werk de inleiding, XV, Lampert was al dood in 1085.

[369] Zie noot 364.

Robrecht de strijd met hem aan te gaan, maar kwam daarbij zelf om het leven. Zodra Robrecht van zijn dood hoorde, viel hij Vlaanderen binnen. Boudewijns nog minderjarige zoon was volkomen overrompeld en riep de hulp in van Philips, koning van Frankrijk, die met een grote legermacht toeschoot. Robrecht wist evenwel de Franse troepen te verjagen, waarna Boudewijns zoon met zijn moeder zijn toevlucht zocht bij de Duitse koning, Hendrik IV, die op dat moment in Luik verbleef. Hij kocht als het ware hulp door het graafschap Henegouwen over te dragen aan de bisschop van Luik, die zorgde dat het hem weer in leen werd gegeven. De Lotharingse vorsten brachten in opdracht van Hendrik IV een leger op de been, maar toen bleek dat Robrecht zich inmiddels met de Franse koning had verzoend, zagen ze van verdere aktie af. Zo verwierf Robrecht volgens Lampert Vlaanderen en hield Boudewijns jongere zoon als Boudewijn II het graafschap Henegouwen.

Deze voorgeschiedenis die Lampert ter verklaring van de verdere gebeurtenissen in Vlaanderen geeft, wordt meestal als een verdichtsel beschouwd. Verlinden overweegt in zijn biografie van Robrecht de Fries de mogelijkheid dat deze tekst een interpolatie is, maar omdat de uitgever van de *Annales*, Holder-Egger, in zijn studie van de handschriftelijke overlevering daarvoor geen ruimte biedt, neemt hij aan dat Lamperts verbeelding met hem op de loop is gegaan in zijn wens om de heldhaftigheid van Robrecht te schilderen[370]. Mohr meent dat het wel degelijk om een latere toevoeging gaat. Volgens de huidige gegevens over de tekstoverlevering acht hij dat niet onmogelijk. Het standpunt van Holder-Egger kan echter noch bevestigd, noch aangevochten worden, omdat het handschrift dat de Duitse geleerde voor zijn editie heeft gebruikt en dat volgens hem uit de elfde eeuw stamde, verloren is gegaan. Deze tekst zou dan op het einde van de elfde of in het begin van de twaalfde eeuw in de annalen van Lampert zijn ingevoegd. Tot deze datering komt Mohr, omdat de tochten van Robrecht, die in de annalen van Lampert worden beschreven, sterk doen denken aan de verrichtingen van avontuurlijke Normandiërs, zoals bijvoorbeeld Robert Guiscard. Deze wist in 1071 de laatste Byzantijnen uit Zuid-Italië te verdrijven en het tot hertog van Apulië en Calabrië te brengen. Roger, zoon en opvolger van Robert Guiscard, trouwde met Adela, een dochter van Robrecht de Fries, nadat haar eerste echtgenoot, koning Knut van Denemarken, in 1086 was vermoord. De schrijver van de toegevoegde tekst zou, zich vaag bewust van een band tussen Robrecht de Fries en Robert Guiscard, op een dwaalspoor zijn gebracht door de gelijkluidende namen van beiden[371]. Een motief voor de interpolatie geeft Mohr niet.

De reden om het verhaal van de voorgeschiedenis te verwerpen is, dat er in andere bronnen geen bevestiging te vinden is voor Robrechts reizen naar Galicië en andere verre kusten en ook niet voor een eerdere pelgrimage naar Jeruzalem dan die welke hij op het einde van zijn leven

[370] Verlinden, *Robert*, 26; Idem, ‘Le chroniqueur’, 107-109.

[371] Mohr, ‘Richilde’ I, 784-788; dezelfde argumentatie om het verhaal over Robrechts reizen van Lampert af te wijzen is aangevoerd door Verlinden, ‘Le chroniqueur’, 105-106.

ondernam[372]. Evenmin is er iets bekend over een gewapende confrontatie van Robrecht met zijn broer Boudewijn VI en diens dood als gevolg daarvan. Boudewijn VI zou een zwakke gezondheid hebben gehad en lang ziek zijn geweest[373]. Aangenomen wordt bovendien dat Robrecht het graafschap Holland verwierf door zijn huwelijk met de weduwe van graaf Floris en niet door geweld. Daarnaast zou de beschrijving in de annalen van Lampert van de wijze waarop de Vlaamse graven hun opvolging regelden, niet met de werkelijkheid overeenkomen. Alleen al de volgens Mohr enigszins geëmotioneerde toonzetting zou de lezer wantrouwend moeten stemmen: de tekst suggereert dat het graafschap Vlaanderen al eeuwenlang bestaat, terwijl het, zo zegt Mohr, amper twee eeuwen oud was[374]. Voor de door Lampert beschreven rol van de Franse en Duitse koningen bij de invasie in Vlaanderen zijn wel andere bewijzen te vinden[375].

Daar valt tegen in te brengen dat er ook niets is dat met het verhaal over Robrechts avonturen in tegenspraak is, omdat er geen andere bronnen zijn die ons iets vertellen over zijn leven vóór hij in 1063 met Geertruid van Saksen in het huwelijk trad. Als Verlinden gelijk heeft en Robrecht tussen 1029 en 1032 geboren is, was hij op zijn trouwdag ruim dertig jaar oud en had dus al een heel leven achter zich[376]. Waarom zou hij niet zoals andere jonge mannen in de elfde eeuw zijn geluk elders hebben beproefd? Succesvolle avonturiers waren met name enkele Normandische edelen. De politieke omstandigheden in het hertogdom waren in de elfde eeuw voor velen een reden om hun heil elders te zoeken. Tenminste zeven zoons van Tancred van Hauteville, onder wie de eerder genoemde Robert Guiscard, zouden aanvankelijk in vreemde krijgsdienst een bestaan in Italië hebben opgebouwd[377]. Een ander beroemd voorbeeld was Harold Hadrada, die, nadat hij lange tijd in dienst van de Byzantijnse keizer had gevochten, koning van Noorwegen werd (1046-1066)[378]. We hebben gezien dat de Vlaamse graven familiebanden onderhielden met de hertogen van Normandië en de daaraan nauw verwante Engelse en Scandinavische vorsten[379].

---

[372] Verlinden, *Robert*, 151, tussen 10 juli 1086 en 27 april 1090; Idem, 'Le voyage' 83-94.

[373] Koch-De Meyer, *Gravin Richildis*, 26-27; Ganshof, *La Flandre*, 47.

[374] Mohr, 'Richilde' I, 782.

[375] Fliche, *Le règne*, 252-61; Vanderkindere, *La formation*, 92-95; Verlinden, *Robert*, 51-73 en 80-86.

[376] Verlinden, *Robert*, 11-13. De eerste vermelding van Robrecht in het 'Liber traditionum' is uit 1037; het huwelijk tussen Boudewijn V en Adela moet rond 1028-29 hebben plaatsgevonden; de tweede zoon kan dus tussen 1029 en 1032 zijn geboren; vgl. Koch, *NAGN* 1, 377: Boudewijn VI en Richildis trouwden in 1050-51; Boudewijn deed volgens Koch het aanzoek uit naam van zijn nog onmondige zoon; Boudewijn VI kan dan niet voor 1035 zijn geboren. Als dat juist is en Boudewijn VI inderdaad oudste zoon is, dan was Robrecht dus veel jonger bij zijn huwelijk in 1063.

[377] Bates, *Normandy*, 242-243; Douglas, *The Norman Achievement*, 36-43.

[378] Bagge, *LMA* 4, 1930.

[379] Zie noot 229; Boudewijn IV had als tweede echtgenote een zuster van hertog Robert I van Normandië en zijn dochter uit dit huwelijk, Judith, trouwde met Tostig, een van de Engelse troonpretendenten in 1066; de dochter van Boudewijn V, Mathilde, zuster van Robrecht de Fries, trouwde met Willem van Normandië,

Zelfs al is veel van wat Lampert over Robrechts tochten vertelt aan zijn fantasie ontleend, toch is het idee dat Robrecht de Fries er op uit zou zijn getrokken zo vreemd nog niet[380].

Dat Robrecht tot zijn huwelijk meestal in Vlaanderen verbleef, is niet aan te tonen. Er zijn slechts enkele oorkonden uit de periode vóór 1063 waarin hij samen met zijn vader en zijn broer wordt vermeld. Verlinden noemt er drie, een uit 1044, toen Robrecht nog erg jong was, en twee gedateerd in 1056[381]. In het laatste geval gaat het om twee afschriften van één acte, die een twaalfde-eeuwse vervalsing blijkt te zijn[382]. Daarmee kan niet worden bewezen dat Robrecht zijn jonge jaren voornamelijk in Vlaanderen heeft doorgebracht. Het tegendeel is evenmin aantoonbaar met de drie door Verlinden genoemde oorkonden uit 1040, 1046 en 1047, waarin Robrecht ontbreekt en alleen zijn vader en broer voorkomen[383]. Alleen de laatste van deze drie is een betrouwbaar origineel. Hierin wordt de jonge Boudewijn als mederegent aangeduid en lijkt de opvolging dus geregeld[384].

Stel dat, op welke gronden dan ook, bepaald was dat het graafschap Vlaanderen voor zijn broer bestemd was, wat was er dan voor Robrecht weggelegd[385]? Een bisschopszetel behoorde voor een vorstenzoon tot de mogelijkheden. Er lag evenwel slechts één bisschopszetel binnen het machtsbereik van de Vlaamse graven: Terwaan. De Franse koning had echter het recht om de bisschoppen van dit bisdom te benoemen en gaf dat niet uit handen; graaf Boudewijn IV probeerde in 1030 tevergeefs zijn kandidaat op deze zetel te krijgen. Verderop zullen we zien, dat de koning bisschopszetels gebruikte als tegenwicht voor zijn sterkste leenmannen. In 1030 was Drogo tot bisschop van Terwaan benoemd, die deze functie tot 1078 bekleedde[386]. Een andere mogelijkheid was op zoek te gaan naar een bruid die het nodige te bieden had, zoals een erfdochter of een weduwe met minderjarige kinderen. Daarin slaagde Robrecht uiteindelijk. Twee jaar na het overlijden van de Hollandse graaf Floris I (†1061) trouwde hij met diens weduwe, Geertruid. Zijn broer Boudewijn had overigens eenzelfde soort huwelijk gesloten met Richildis van Henegouwen.

Hoe het huwelijk tussen Robrecht en Geertruid van Saksen tot stand is gekomen, is niet

---

vanaf 1066 koning van Engeland; Robrechts stiefdochter Adela trouwde met koning Knut van Denemarken, zie de genealogische tabellen van Ganshof, *La Flandre*, 127 en Nicholas, *Medieval Flanders*, 440-441.

[380] Zie ook Struve, 'Die Ausfahrt', 401-404.

[381] Verlinden, *Robert*, 16 noot 4.

[382] Gysseling en Koch, *Diplomata* I, 203 nr. 100.

[383] Verlinden, *Robert*, 16 noot 4.

[384] Gysseling en Koch, *Diplomata* I, 199 nr. 93 (1040), in de twaalfde eeuw vernieuwd; nr. 94 (1046), twaalfde-eeuwse vervalsing; I, 201 nr. 96, 13 november 1047, origineel (chirograaf): *Signum Balduini gloriosi marchysi et filii eius Balduini iunioris marchysi.*

[385] Zie voor het probleem van jongere zoons Duby, 'Les jeunes', 213-223.

[386] Van Werveke, *Het bisdom Terwaan*, 45-46.

bekend. De vroegste vermelding ervan is te vinden in de *Annales Egmundenses*[387]. Daar staat in een twaalfde-eeuwse hand geschreven[388], dat Robrecht, de jongere zoon van Boudewijn, graaf van Vlaanderen en broer van Boudewijn III, in de echt verbonden is met Geertruid, de nagelaten weduwe van graaf Floris, en zo het graafschap Holland verwierf. Deze mededeling bevat één fout die gemakkelijk als een lees- of schrijffout is te verklaren: Robrechts broer was niet Boudewijn III, maar Boudewijn VI van Vlaanderen en in Henegouwen de eerste graaf van die naam. De *Annales Blandinienses* vermelden slechts dat in 1063 Robrecht, de jongere zoon van de zeer machtige Boudewijn, Holland op slinkse wijze binnendrong, *subintrat*[389]. Dat klinkt in ieder geval niet alsof het met algemene instemming was gegaan. Of Robrecht of zijn vader, Boudewijn V, in een of andere vorm druk heeft uitgeoefend om het huwelijk met de Hollandse gravin te bewerkstelligen, weten we niet. Dat was wel gebeurd, toen Boudewijn V zijn zoon Boudewijn een huwelijksverbintenis met Richildis, weduwe van de graaf van Henegouwen, wilde laten aangaan. Boudewijn V was niet alleen buitengewoon snel met het huwelijksaanzoek, maar zou het bovendien met het nodige machtsvertoon kracht hebben bijgezet. Ongeveer een jaar na de dood van Herman van Henegouwen (mei 1050) bleek het huwelijk te zijn voltrokken[390]. De twee kinderen van Herman en Richildis werden van hun rechten beroofd: hun dochter werd in een klooster ondergebracht, terwijl hun zoon Roger het in 1066 tot bisschop van Châlons-sur-Marne bracht[391]. Dit episcopaat, dat hij dankzij de invloed van Boudewijn V, die op dat moment nog als voogd van Philips I optrad, zal hebben gekregen, diende waarschijnlijk als genoegdoening.

De Duitse koning, Hendrik III (1039-1056), had zich niet erg gelukkig getoond met deze actie van de Vlaamse graaf en had zich, zoals gezegd, verzet. Zijn opvolger, Hendrik IV (1056-1106), zal evenmin gewenst hebben dat met het huwelijk van de andere zoon van Boudewijn V, Robrecht, met Geertruid het Hollandse graafschap eveneens onder Vlaamse invloed kwam. Dat zou immers inhouden dat het hele kustgebied ten westen van het Duitse rijk door de Vlamingen werd gecontroleerd. Het wekt dan ook geen verbazing dat de koning dat alsnog probeerde te voorkomen door in april 1064, niet lang na de huwelijkssluiting van Robrecht en Geertruid, het grootste deel van het Hollandse graafschap, dat wil zeggen het gebied vanaf de Vlie tot aan het Maasland, aan de Utrechtse bisschop over te dragen. De Maas vormde de toenmalige zuidgrens van het graafschap[392]. Deze overdracht vloeide voort uit de dood van Floris I, graaf van Holland, in 1061. Mocht de gravin gehoopt hebben door haar verbintenis met de Vlaming het bezit van wijlen haar

---

[387] *Annales Egmundenses* a. 1063, ed. Oppermann, 132.

[388] Opperman, *Fontes Egmundenses*, 29; Gumbert, ‘Een en ander’, 69, hand C van c. 1120.

[389] *Annales Blandinienses* a. 1063: *Rodbertus, Baldwini potentissimi iunior filius, Fresiam subintrat*, ed. Grierson, 27; vgl. *Annales Elmarenses*, ibidem, 92.

[390] Koch, *NAGN* 1, 377; Nicholas, *Medieval Flanders*, 51.

[391] Vanderkindere, *La Chronique*, 3; Pirenne, *Histoire*, 435.

[392] Blok, ‘Holland’, 353-355; Linssen, *NAGN* 1, 344-45.

echtgenoot voor hun minderjarige zoon Dirk veilig te kunnen stellen, dan zal de koning haar op die manier wel alle illusies hebben ontnomen.

Over het leven van Robrecht in de jaren 1063-1071 in Holland is niets bekend. Verlinden wijst erop, dat hij in tegenstelling tot zijn broer de belangen van zijn stiefkinderen niet heeft geschaad, maar altijd trouw gediend[393]. Nu stelden de grafelijke rechten die hij namens zijn stiefzoon uitoefende in vergelijking met de Henegouwse nog maar weinig voor. Tot de twaalfde eeuw vormde het gebied, dat als het graafschap Holland wordt aangeduid, nog geen grafelijke eenheid, maar bestond het uit een aantal kleinere graafschappen, die niet altijd onder één en dezelfde machthebber vielen[394]. Mogelijk had hij ook in de personen van de bisschop van Utrecht en Hendrik IV geduchtere tegenstanders dan zijn broer Boudewijn indertijd. Opmerkelijk is, dat Robrecht niet al na de dood van zijn vader in 1067 een poging waagde het graafschap Vlaanderen in handen te krijgen, maar zich er toen schijnbaar zonder meer bij neerlegde dat dat aan zijn broer kwam. Hoopte hij toen nog op herstel van het Hollandse graafschap? Vier jaar later, na enkele jaren strijd met de bisschop van Utrecht, dacht hij er kennelijk heel anders over.

Voor de gebeurtenissen in 1071 wordt in navolging van Pirenne Galbert van Brugge als de betrouwbaarste zegsman beschouwd[395]. Galbert, notaris te Brugge, gaf een ooggetuigeverslag van de gebeurtenissen rond de moord op Karel de Goede, de toenmalige graaf van Vlaanderen, in Brugge in 1127. Galbert vertelt dat Boudewijn VI, toen hij na de dood van zijn vader de heerschappij verwierf over Vlaanderen, onmiddellijk maatregelen nam om te voorkomen dat zijn broer Robrecht hem in zijn rechten zou bedreigen. Hij liet hem naar Brugge komen en in de Sint-Donaaskerk een eed afleggen op een groot aantal op last van de graaf bijeengebrachte relieken. Robrecht moest beloven dat hij Boudewijns zonen, zijn neven, na de dood van hun vader trouw zou zweren en niet van hun erfenis beroven. In ruil daarvoor ontving hij veel geschenken van zijn broer. Robrecht brak echter zijn eed. Zodra hij de dood van zijn broer vernam, begon hij met listen en lagen de Vlaamse edelen voor zich te winnen. Toen hij voldoende aanhang had, landde hij op de Vlaamse kust en overviel met zijn getrouwen graaf Arnulf, die in Kassel verbleef. Verraders onder diens eigen mannen doodden de jonge graaf eigenhandig. Aldus Galbert van Brugge[396].

Reden voor Galbert om deze gebeurtenissen in zijn verhaal op te nemen is dat hij de moord op Karel de Goede ziet als een straf van God voor het verraad van Robrecht. Hij wijst erop dat in verband met Robrechts daad gedacht moet worden aan de profetie dat God in zijn strengheid de zonden van vaders bestraft tot in de derde of vierde generatie. Het verband legt hij in deze geschiedenis als volgt. Robrecht vertrouwde de Vlaamse edelen die hem in 1071 aan de macht geholpen hadden, niet erg en behandelde hen met minachting. Daarop besloten enkelen zich van

---

[393] Verlinden, *Robert*, 37-39.

[394] Blok, 'Holland', 351-354.

[395] Pirenne, *Histoire* I, 104-106.

[396] Galbert van Brugge, *De multro* c. 69, ed. Rider, *CCM* 131, 120-122; trl. Ross, 233-238; trl. Demyttenaere, 183-186.

hem te ontdoen en alsnog Boudewijn, graaf van Henegouwen en broer van de vermoorde Arnulf, tot graaf van Vlaanderen uit te roepen. Zover kwam het echter niet. De samenzweerders werden op hun beurt verraden en door Robrecht gedood of verbannen en vogelvrij verklaard. Hun nakomelingen wreekten zich volgens Galbert door de moord op Karel de Goede[397]. Deze samenzwering tegen Robrecht de Fries wordt ook vermeld in de *Vita Arnulfi* en zal dus later nogmaals aan de orde komen.

Dat Robrecht door het afleggen van een eed zou hebben afgezien van zijn rechten op Vlaanderen was niet nieuw. Dat is ook te vinden in een versie van de *Genealogia comitum Flandriae Bertiniana*[398] en de *Liber floridus* van Lambert van Saint-Omer[399]. De *Liber floridus*, waarin Lambert de tekst van deze genealogie van de Vlaamse graven overschreef, werd in 1120 voltooid[400]. De *Genealogia comitum Flandriae Bertiniana* moet dus vóór de voltooiing van de van de *Genealogia* afhankelijke *Liber* zijn vervaardigd. Een andere versie van die genealogie vermeldt slechts dat Boudewijns ene zoon werd gedood, de andere verdreven, waarna Robrecht de macht verwierf en als erfgenaam werd geaccepteerd[401]. De eed zou volgens deze tekst van de *Genealogia* niet zijn afgelegd ten overstaan van Robrechts broer, Boudewijn VI, maar op een eerder tijdstip ten overstaan van zijn vader, Boudewijn V, in ruil voor een grote som geld. Een latere berichtgever, Heriman van Doornik, weet daarbij te vermelden dat die eedaflegging plaatsvond in Oudenaarde op de daar bijeengebrachte relieken[402]. Dat roept onmiddellijk herinneringen op aan een soortgelijke, al eerder vermelde gebeurtenis in 1030. Ook toen zou een eed zijn afgelegd op relieken die speciaal daarvoor naar Oudenaarde waren overgebracht[403]. Het ging daarbij waarschijnlijk om een verzoening tussen graaf Boudewijn IV en zijn zoon, de latere Boudewijn V.

Verlinden gaat er op grond van de *Genealogia* en de berichten van Galbert van Brugge vanuit dat Robrecht dus tweemaal een eed heeft afgelegd waarmee hij afzag van zijn erfrecht op Vlaanderen[404]. Mohr betwijfelt daarentegen of Robrecht ooit een eed heeft afgelegd, daar het

---

[397] Ibidem.

[398] *Genealogia comitum Flandriae Bertiniana*, *MGH* SS IX, 305-306.

[399] *Liber Floridus: codex autographus Bibliothecae Universitatis Gandavensis*, ed. A. Derolez (Gent 1968).

[400] Zie Prevenier, 'Die südlichen Niederlande' III, 184*.

[401] *Genealogia Comitum Flandriae Bertiana*, *MGH* SS IX, 306; Mohr, 'Richilde' II, 265.

[402] Heriman van Doornik, *Liber de restauratione* c. 12, *MGH* SS XIV, 280; Mohr, 'Richilde' II, 268.

[403] *Annales Elmarenses*, ed. Grierson, 89; *Annales Formoselenses*, ibidem, 126; Sigebert van Gembloux, *Chronographiae Auctarium Affligemense* a. 1030, ed. Gorissen, 113; Mohr 'Richilde', 268-269; zie ook pp. 86-87.

[404] Verlinden, *Robert*, 40-46.

verhaal van een eed lang niet in alle bronnen voor deze periode voorkomt[405]. Hier kunnen naar zijn mening verschillende gebeurtenissen door elkaar zijn gehaald. Het verhaal van de verbroken eed zou pas opduiken in een tijd waarin de al of niet vermeende usurpatie van Robrecht opnieuw actueel werd door een geschil tussen de Vlaamse graaf Boudewijn VII (1111-1119) en zijn moeder Clementia over haar weduwegoed. Clementia zocht daarvoor steun bij de graaf van Henegouwen en anderen[406]. De problemen werden alleen maar groter toen Boudewijn VII kinderloos stierf. Zijn opvolger, die de graaf zelf daartoe had aangewezen, was zijn neef Karel. De kwestie bereikte haar hoogtepunt met de moord op graaf Karel en de strijd om het graafschap die daarna ontbrandde.

Het is mogelijk dat de twee eedafleggingen van Robrecht de Fries en die van 1030 teruggevoerd kunnen worden op één enkele, maar het zou best eens kunnen zijn, dat zulke plechtigheden niet ongebruikelijk waren in West-Europa. Op verschillende plaatsen zijn bijeenkomsten gehouden, waar relieken werden bijeengebracht ter gelegenheid van de afkondiging van de godsvrede. Daar werden ridders ertoe gebracht onder ede te beloven de vrede te bewaren door geen wapens te hanteren tegen ongewapende mensen en op bepaalde dagen geen geweld te gebruiken. Het schijnt weliswaar dat deze bijeenkomsten na 1040 minder vaak werden gehouden dan ervoor, maar dat betekent niet dat ze helemaal niet meer voorkwamen. Harold zou in soortgelijke omstandigheden ten overstaan van hertog Willem van Normandië een eed op de relieken van de kathedraal van Bayeux hebben afgelegd. Dat zou in 1064 zijn gebeurd en bij die gelegenheid zou Harold gezworen hebben, dat hij Willem na de dood van koning Edward op de Engelse troon zou helpen[407]. Galbert noemt voor de eedaflegging van Robrecht als plaats van handeling Brugge, waar Robrecht de Fries zich, in tegenstelling tot zijn voorgangers, bij voorkeur ophield. Brugge was in Galberts tijd het belangrijkste bestuurlijke centrum van de graaf en de moord op Karel de Goede had daar plaatsgevonden. Het kan ook zijn dat Boudewijn VI wilde, dat de eed werd afgelegd midden in het gebied waar de graaf de meeste tegenstand kon verwachten, het Vlaamse kustgebied.

Hoe dan ook, Mohr laat in zijn reconstructie zien hoe moeilijk het is te achterhalen wat zich nu precies heeft afgespeeld. Het beeld dat uit de verschillende teksten naar voren komt, is sterk gekleurd door partijdigheid en latere problemen rond de opvolging in de graafschappen Vlaanderen en Henegouwen. Daarbij wordt vaak gezocht naar een legitimatie van de aanspraken van de verschillende kandidaten[408]. De middeleeuwse schrijvers lijken het er allemaal over eens te zijn dat Robrecht alleen dan geen aanspraken meer kon laten gelden op de erfenis van zijn vader, het graafschap Vlaanderen, als zijn vader, Boudewijn V, of zijn broer, Boudewijn VI,

---

[405] Mohr, ‘Richilde’ II, 268-70.

[406] Ibidem, 270-71; De Hemptinne, *NAGN* 2, 376.

[407] Douglas, *William the Conqueror*, 175-177. Deze eedaflegging is op het tapijt van Bayeux afgebeeld.

[408] Mohr, ‘Richilde’ I, 777-796 en II, 265-291.

daartoe maatregelen hadden genomen. Zijn rechten werden al dan niet naar voldoening afgekocht, maar hij had zijn belofte, al dan niet onder ede gedaan, om van zijn rechten af te zien, verbroken. Lampert van Hersfeld meent dat Boudewijn VI zijn broer Robrecht daartoe heeft gedwongen door zelf als eerste de wapens op te nemen[409]. Duidelijk is dat opvolging volgens het eerstgeboorterecht in Vlaanderen nog niet vanzelfsprekend was. Weliswaar begon dat in grafelijke kringen in Frankrijk steeds meer gebruik te worden, maar voor de Vlaamse graven was de opvolging lange tijd probleemloos verlopen[410]. De meeste graven waren bij de dood van hun vader de enige nog levende zoon geweest. Graaf Boudewijn II (879-918) was de laatste geweest die twee zoons had nagelaten. Beiden deelden in zijn erfenis tot de oudste, Arnulf, in 933 het deel van zijn broer na diens dood aan zich trok met voorbijgaan aan de rechten van diens zoons[411]. Toen Robrecht de Fries overleed, werd hij volgens plan opgevolgd door zijn oudste zoon, die al enige tijd als mederegent optrad. Zijn jongere zoon Philips liet voorzover bekend geen aanspraken op (delen van) het graafschap gelden[412]. Robrecht de Fries regelde zijn opvolging ongetwijfeld niet uitsluitend om problemen tussen zijn zoons te voorkomen, maar ook uit voorzorg tegen eventuele aanspraken vanuit Henegouwen, van de nakomelingen van zijn broer Boudewijn VI.

Zoals Galbert van Brugge een verband legt tussen het optreden van Robrecht de Fries en de moord op Karel de Goede, zo lijken latere auteurs te zoeken naar een vergelijkbare verklaring voor ongeluk in het Henegouwse huis[413]. Een redenering is, dat het huwelijk van Boudewijn en Richildis niet wettig zou zijn geweest, waardoor hun kinderen geen erfrecht hadden. Een andere is dat Boudewijn het graafschap Henegouwen onrechtmatig aan zich getrokken zou hebben door, zoals hiervoor beschreven, de kinderen van Richildis en Herman van Henegouwen uit te schakelen. Die argumenten zijn onder andere te vinden in de *Flandria generosa*, die voor het grootste deel een bewerking van het *Liber floridus* van Lambert van Saint-Omer is, maar voor deze gebeurtenissen een onafhankelijke tekst biedt[414].

De *Flandria generosa* is rond 1160 ontstaan en wordt als gezegd niet erg betrouwbaar geacht. De eedaflegging van Robrecht komt er niet in voor en evenmin de moord op zijn neef Arnulf. Volgens deze bron zou Robrecht zich uitsluitend met Vlaanderen hebben bemoeid omdat de Vlamingen zich bij hem beklaagd hadden over het tyrannieke bewind van Richildis. Hij kwam naar Gent om Richildis te vragen hem zijn vaderlijk erfdeel te geven en toen zij weigerde, wendde

---

[409] Lampert van Hersfeld, *Annales* a. 1071, ed. Schmidt en Fritz, 138-141.

[410] Duby, ‘Structures’, 282-284; zie ook Jacob, ‘La succession’, 267-268.

[411] Vanderkindere, *La formation* I, 416; Ganshof, *La Flandre*, 21; Koch, *NAGN* 1, 365; Mohr, ‘Richilde’ I, 782.

[412] Verlinden, *Robert*, 135-137, Robrecht de Fries zou zijn oudste zoon al in 1081 tot zijn opvolger hebben benoemd en dat was algemeen geaccepteerd.

[413] Mohr, ‘Richilde’ II, 278-83.

[414] *Flandria generosa*, *MGH* SS IX, 321-322; Mohr, ‘Richilde’ II, 279.

hij zich tot de Franse koning, de leenheer van de Vlaamse graaf. Nadat koning Philips I hem zijn deel aanvankelijk had toegezegd, liet hij zich echter door Richildis bepraten. Pas daarna trok Robrecht gewapenderhand het graafschap aan zich. Opvallend zijn de overeenkomsten van dit verhaal met de gebeurtenissen na de moord op Karel de Goede. Toen drong de Franse koning, Lodewijk de Dikke, Willem Clito als zijn kandidaat voor de grafelijke titel aan de Vlamingen op. Een opstand was het gevolg, waarin Willem Clito het leven verloor. De koning erkende tenslotte Diederik van de Elzas die door de Vlamingen was verkozen als de nieuwe graaf[415]. Volgens deze opvatting heeft Robrecht juist gehandeld en waren Boudewijn VI en Richildis in overtreding.

Ook in de annalen van Lampert van Hersfeld wordt erop gewezen dat Boudewijn VI niet zonder schuld is aan de gang van zaken na zijn dood. Dat is opmerkelijk, omdat men zou verwachten dat Lampert vanwege zijn herkomst de kant van Richildis van Henegouwen zou kiezen. Misschien moet aan zijn verhaal een grotere betrouwbaarheid worden toegekend dan tot nu toe is gebeurd en is zijn beschrijving te verkiezen boven die van Galbert van Brugge. Gislebert van Mons, die zijn kroniek van Henegouwen rond 1196 heeft voltooid, maakt Robrecht tot een bastaardzoon van Boudewijn V, die in Holland was opgevoed en dus helemaal geen rechten op Vlaanderen kon doen gelden. Bovendien herinnert Gislebert aan de eedaflegging te Oudenaarde. Hij voert als reden voor de onterving van Richildis' kinderen aan dat deze zwak van gestel waren en daarom in de geestelijke stand beter af waren[416]. Het spreekt voor zich dat de *Flandria generosa* aan de kant van Robrecht staat en Gislebert aan die van Richildis.

De gebeurtenissen in Vlaanderen aan de hand van de beschikbare bronnen zijn zo uitvoerig behandeld om inzicht te krijgen in de beperkingen en mogelijkheden van de beschikbare bronnen. De conclusie moet zijn dat de historiografische geschriften voornamelijk een weerspiegeling zijn van de tijd en de omgeving waarin ze zijn ontstaan. Daardoor zijn ze eerder geschikt om de ideeën te achterhalen die heersten in de tijd waarin de makers van de *Vita Arnulfi* zich inspanden om Arnulfus heilig te laten verklaren, dan om licht te werpen op de levensloop van Arnulfus. Het probleem van de verteltijd, de tijd waarin het verhaal wordt verteld, en de vertelde tijd hebben we ook al in de vita waargenomen[417]. De bron die het dichtst bij de gebeurtenissen tijdens het leven van Arnulfus staat, is Lampert van Hersfeld. Diens verhaal wordt naar mijn mening ten onrechte voor een deel als een latere interpolatie en dus onbetrouwbaar afgedaan. In deze tekst is in ieder geval de meeste informatie over Robrecht de Fries te vinden.

Van direct belang voor de levensloop van Arnulfus is de opsomming van de partijgangers van Robrecht en Richildis in 1071 in de *Flandria generosa*, de enige bron die daar melding van

---

[415] Mohr, 'Richilde' II, 284-85; De Hemptinne, *NAGN* 2, 377-379.

[416] Gislebert van Mons, *Chronicon Hanoniense* c. 4-5, ed. Vanderkindere, 3-8.

[417] Zie pp. 79-83.

maakt[418]. De aanhang van Robrecht blijkt voornamelijk uit het noordelijke deel van het graafschap, die van Richildis uit het zuidelijke deel afkomstig te zijn. Dat is niet verwonderlijk. Tot de tijd van Robrecht de Fries hielden de Vlaamse graven zich bij voorkeur in het zuidelijke deel op. Bovendien waren er vanouds banden tussen de Hollandse graaf en Gent[419]. Opmerkelijk is evenwel de stellingname van het ook noordelijk gelegen Oudenaarde, dat niet genoemd wordt onder de aanhangers van Robrecht, maar onder die van Richildis. Dit moet echter niet als het zoveelste bewijs van de onbetrouwbaarheid van de bron worden gezien. Is het niet juist te verwachten dat de heren van Oudenaarde de zijde van Richildis kiezen? Hun machtscentrum lag immers in het oosten van Vlaanderen en op de oostelijke oever van de Schelde, in het gebied dat ooit aan Richildis en haar eerste echtgenoot, Herman I van Henegouwen had behoord. Een veertiende-eeuwse versie van de *Flandria generosa*, die met nog meer wantrouwen moet worden bekeken[420], weet zelfs te melden dat na de oorlog Oudenaarde als weduwegoed aan Richildis is geschonken. Hoe dan ook, het is in ieder geval opmerkelijk dat we lange tijd niets horen over de heren van Oudenaarde. Uit de periode tussen 1065 en 1089 stamt alleen een vermelding uit 1084 van een Diederik van Oudenaarde, die mogelijk geïdentificeerd kan worden met de Diederik, heer van Oudenaarde, die in 1089 wordt vermeld[421]. Richildis stierf 18 maart 1086[422]. Het lijkt aannemelijk dat de strijd tussen Robrecht en Richildis voor Oudenaarde niet zonder gevolgen is gebleven. Misschien zijn Arnulfus' vader Fulbert en zijn oom Arnulf van Oudenaarde in de gevechten omgekomen. Oudenaarde lijkt enige tijd te verdwijnen uit het machtsveld van de Vlaamse graaf en mogelijk moet daarin ook de aanleiding gezocht worden voor Arnulfus' vertrek naar Saint-Médard onder het voorwendsel van een reis naar de Franse koning[423]. Was door de overwinning van Robrecht de Fries de heren van Oudenaarde in hun ambities een halt toegeroepen en was zo de ridderloopbaan van Arnulfus tot een einde gekomen? Misschien werd het gezien als een ingrijpen van God, omdat Arnulf van Oudenaarde de jonge Arnulfus ervan weerhouden had zijn roeping te volgen en hem had gedwongen als ridder de belangen van zijn familie te behartigen.

De intrede in Saint-Médard

---

[418] *Flandria generosa*, *MGH* SS IX, 322.

[419] Koch, *NAGN* 1, 370, graaf Dirk II was getrouwd met Hildegard, dochter van Arnulf I, graaf van Vlaanderen; hun zoon Arnulf behartigde de Vlaamse familiebelangen en werd wel 'Gandensis' genoemd.

[420] Vgl. Dhondt, 'Ontstaan en wording', 16 en noot 44; Desmet, *Corpus* I, 55.

[421] Warlop, *The Flemish Nobility* II.II, 1036 nr. 164,4. Mogelijk moet de vermelding van een kastelein van Oudenaarde, Raingotus, ook tegen deze achtergrond worden verklaard, Gysseling en Koch, *Diplomata* I, 261 nr. 153 (1080). De heren van Oudenaarde droegen die titel niet, zie Koch, 'Het land', 32 n. 7.

[422] Koch-De Meyer, *Gravin Richildis*, 49.

[423] *Flandria generosa*, *MGH* SS IX, 322: Soissons vocht aan de zijde van de Franse koning.

Als het besluit van Arnulfus om eindelijk monnik te worden, inderdaad een gevolg is van de nederlaag die de tegenstanders van Robrecht de Fries, waaronder de heren van Oudenaarde, bij Kassel (22 februari 1071) hebben geleden, dan kan hij pas daarna hebben besloten naar Soissons te gaan. Men kan zich afvragen waarom hij naar Frankrijk ging en niet naar het Duitse Rijk. De verklaring is eenvoudig. De Franse koning had aanvankelijk steun gegeven aan Richildis, maar had zich na de nederlaag bij Kassel snel verzoend met Robrecht en hem als graaf van Vlaanderen erkend. Nu zocht Richildis hulp bij de Duitse vorsten. De verzoening tussen Robrecht en Philips I maakte echter in hun ogen verdere strijd zinloos. Alle pogingen die Richildis sindsdien deed om mensen voor haar zaak te winnen, liepen op niets uit en haar jongere zoon Boudewijn moest genoegen nemen met Henegouwen. Als de heren van Oudenaarde al dan niet ten gunste van Richildis beroofd waren van hun rechten en goederen in Oudenaarde en op de oostelijke Schelde-oever, dan hadden ze altijd nog hun eerder vermelde bezittingen in het Vlaamse kustgebied[424]. Dat was reden genoeg zich te verzoenen met graaf Robrecht en de Franse koning. De familie van Arnulfus dacht misschien dat zijn reis naar Frankrijk daartoe bedoeld was en om genoegdoening te krijgen voor het verlies van Oudenaarde, dat mogelijk een gevolg was van de verzoening tussen Robrecht en Philips.

De intrede van Arnulfus in Saint-Médard kan, als we van de vita uitgaan, niet veel later dan 1071 hebben plaatsgevonden. Volgens zijn levensbeschrijving zijn er minstens vijf jaar verlopen tussen zijn intrede en zijn verkiezing tot abt van de abdij. Hij werd ter vervanging van de slechte abt Pontius, de opvolger van de omstreeks 1076 gestorven abt Reynaldus (IX), gekozen. Na enige tijd legde hij het abbatiaat neer. Dat gebeurde in ieder geval vóór 1079/80, de tijd waarin zijn opvolger als abt van Saint-Médard, Geraldus, ook al weer was vertrokken en de abdij La Sauve Majeur bij Bordeaux stichtte (XVII)[425]. Het abbatiaat van Arnulfus kan dan nauwelijks later dan in 1077 zijn ingegaan. Voor Arnulfus tot abt werd benoemd, leefde hij volgens zijn hagiograaf tenminste drieëneenhalf jaar als kluizenaar bij de abdij (VIII). Daarvoor was hij aalmoezenier, een functie waarmee hij vrij snel na afloop van een leertijd van één jaar zou zijn belast (VI). Wanneer de reis van Arnulfus naar Frankrijk niets te maken had met de komst van Robrecht de Fries, zal Arnulfus dus eerder vóór dan na 1071 zijn ingetreden. Als hij inderdaad omstreeks 1048 is geboren, was hij in 1071 drieëntwintig jaar. Aangezien hij volgens Lisiardus als ridder in vele oorlogen had gestreden (V), lijkt het dus ook niet waarschijnlijk dat hij zich veel eerder uit de wereld heeft teruggetrokken. De mededeling dat Arnulfus zowel aan oorlogen van keizers en koningen had deelgenomen, is weer ontleend aan de tijd waarin de vita is vervaardigd. Hendrik IV (1056-1106) werd pas in 1084 tot keizer gekroond. Om onder keizer Hendrik III te vechten was Arnulfus te jong, zelfs als hij op de vroegst mogelijke datum, namelijk direct nadat Edward de Engelse troon had bestegen, in 1042 zou zijn geboren. Hoewel we dat laatste niet kunnen uitsluiten, ziet het ernaar uit dat het vertrek van Arnulfus naar Saint-Médard en de

[424] Zie p. 90.

[425] *Gallia Christiana* II, 866-867.

verovering van Vlaanderen door Robrecht de Fries ongeveer in dezelfde tijd plaatsvonden.

Indien de slag bij Kassel in 1071 en de nederlaag, die onder andere de heren van Oudenaarde daarbij leden, tot het besluit leidden om de koning te bezoeken en een regeling met hem te treffen, dan deed zich spoedig een goede gelegenheid voor. Philips I had namelijk besloten zich datzelfde jaar op het Kerstfeest in Laon, niet ver van Soissons, te laten kronen[426]. Het zal om een zogenaamde feestkroning zijn gegaan, een ceremonieel waaraan Europese koningen zich, zeker in de hoge middeleeuwen, graag onderwierpen. Dat hield in dat een heersende koning tijdens een liturgische plechtigheid door een bisschop, of liever nog een aartsbisschop, de kroon op het hoofd werd gezet. Dat kon alleen op bepaalde feestdagen plaatsvinden, bijvoorbeeld kerkelijke hoogtijdagen, zoals Kerstmis, Pasen en Pinksteren, maar ook dagen waarop het feest van de patroonheiligen van het koninkrijk of de koning werd gevierd kwamen daarvoor in aanmerking[427]. Deze kroning van Philips was een feestelijke herhaling van de oorspronkelijke kroning in 1059. Fliche meent, dat Philips I van Frankrijk deze kroningen als een middel zag om zijn gezag te handhaven ondanks de talloze excommunicaties die hem troffen. Zo klaagde Ivo van Chartres bij de pauselijk gezant dat Philips I zich in strijd met het over hem uitgesproken interdict tijdens het Kerstfeest in 1098 door de aartsbisschop van Tours nog eens feestelijk had laten kronen, waarbij de aartsbisschop een beloning in het vooruitzicht was gesteld[428]. In die tijd was de Franse koning door de ban getroffen, omdat hij zijn wettige echtgenote, Bertha, had verstoten en in haar plaats de vrouw van de graaf van Anjou bij zich had genomen. De ban hield onder andere in dat het hem verboden was een kroon te dragen en feestkroningen te houden. Volgens Ordericus Vitalis duurde dat interdict bijna vijftien jaar, maar de koning trok zich er kennelijk niet veel van aan[429]. In 1100 liet hij zich met Pinksteren nogmaals door enkele bisschoppen kronen[430]. We mogen aannemen dat zo'n plechtigheid op zich Arnulfus voldoende reden gaf af te reizen. Niemand zou zich immers over zijn vertrek verbazen en proberen hem tegen te houden. Hoewel deze feestkroningen misschien vaker hebben plaatsgevonden dan uit de bronnen blijkt, was het zeker geen jaarlijks terugkerende gebeurtenis. De plechtigheid van 1071, na de nederlaag van de Franse koning bij Kassel in Laon,

---

[426] Fliche, *Le règne*, 93-94; Prou, *Recueil*, 160-163 nr. LXI, na 25 dec. 1071, *Ad hoc etiam, ne quis temerario ausu contraire presumeret his que salubri devotione fieri instituimus, episcopis qui in die Natalis Domini nostrę coronationi in prędicta Laudunensi ecclesia affuerunt.*

[427] Brühl, 'Kronen- und Krönungsbrauch', 2-11.

[428] Fliche, *Le règne*, 94; Ivo van Chartres, *Epistolae* 67, *PL* 162, 87: *Sciatis etiam quia Turonensis archiepiscopus contra interdictum legati vestri in Natale Domini regi coronam imposuit, et ut iste episcopus fieret, hac mercede promeruit.*

[429] Brühl, 'Kronen- und Krönungsbrauch', 10 en noot 47; Ordericus Vitalis, 'Historia Ecclesiastica' VIII,20, ed. Chibnall, 262: *Tempore igitur Urbani et Paschalis Romanorum pontificum fere XV annis interdictus. Quo tempore nunquam diadema portavit.*

[430] Fliche, *Le règne*, 94; Ivo van Chartres, *Epistolae* 83, *PL* 162, 105: *licet quidam Belgicae provinciae episcopi in Pentecosten contra interdictum bonae memoriae papae Urbani coronam ipsi regi imposuerint.*

ongeveer twintig kilometer ten noordoosten van Soissons gelegen, lijkt een volmaakte aanleiding voor Arnulfus' tocht naar Frankrijk.

De vita vertelt dat Arnulfus de koning slechts als voorwendsel gebruikte om te kunnen vertrekken, maar in werkelijkheid het hof links liet liggen om in plaats daarvan naar het klooster Saint-Médard bij Soissons te gaan (V). Nu zou men zich kunnen voorstellen dat dit maar een deel van de waarheid is. Het is niet ondenkbaar dat Arnulfus wel contact met Philips I heeft gehad, die hem toegang kon verschaffen tot deze koninklijke abdij, waar de vorst vanzelfsprekend grote invloed had. Dat zou tevens kunnen verklaren waarom Arnulfus uitgerekend in Saint-Médard intrad en niet in een Vlaams klooster, bijvoorbeeld Ename, waarover de heren van Oudenaarde per slot van rekening de voogdij uitoefenden.

De werkwijze van een hagiograaf roept nu eenmaal twijfel op. Hij streeft er weliswaar naar om de waarheid te vertellen, maar de feitelijke gebeurtenissen zijn in zijn verhaal ondergeschikt aan de boodschap die hij wil overbrengen. Waar het in de *Vita Arnulfi* om gaat, is te vertellen hoe een succesvol ridder zonder aarzelen het sobere kloosterleven verkiest boven alle geneugten van de wereld. Voor de meeste mensen was het leven in de middeleeuwen hard en het moet grote indruk hebben gemaakt als iemand die tot de bovenlaag van de maatschappij behoorde en de daarbij behorende privileges genoot, daar vrijwillig afstand van deed. Een ridder die kon aanzitten aan een overvloedig banket aan het hof, gaf de voorkeur aan een schraal kloostermaal. Hij trok zich terug uit een wereld, waarin krijgsverrichtingen macht en aanzien bepaalden, en zag af van geweld om in Gods dienst te treden. Wat er aan deze beslissing precies is voorafgegaan en hoe zijn intrede in alle details is verlopen, is voor de hagiograaf van minder belang.

Door te veronderstellen dat er enig contact is geweest tussen Arnulfus en de koning zou een antwoord op de vraag gevonden worden op welke wijze Arnulfus toegang tot deze abdij heeft verkregen. De vita vertelt dat Arnulfus zijn wapenrusting en kostbare kleding aan de kerk schenkt (V), maar vermeldt niets over eventuele andere schenkingen. Het is ongebruikelijk om zonder een intredegift in zo'n klooster te worden opgenomen. In de Regel van Benedictus staat bovendien geschreven dat iemand die wil intreden en bezittingen heeft, deze tevoren onder de armen moet verdelen of alles aan het klooster moet schenken[431]. Als Arnulfus bij zijn vertrek uit Vlaanderen alles aan de armen had gegeven, was dat niet onopgemerkt gebleven en had hij niet onder een vals voorwendsel hoeven vertrekken. Of bezat Arnulfus niet meer dan dat waarmee hij op reis was gegaan? Meer had hij ook niet nodig als de koning over de toelating van Arnulfus kon beslissen. Saint-Médard hield er in ieder geval voorzover bekend geen bezittingen in Vlaanderen aan over.

De abdij Saint-Médard zou zijn gesticht door koning Chlotarius I (†561), zoon van Clovis. Clovis (481-511) was de eerste christenkoning van de Franken en bij zijn dood was zijn rijk verdeeld onder zijn vier zonen. Chlotarius werd daarbij koning van Soissons[432]. Aanleiding tot de

---

[431] *Regula Benedicti* c. 58, 24: *Res, si quas habet, aut eroget prius pauperibus aut facta sollemniter donatione conferat monasterio, nihil sibi reseruans ex omnibus,* ed. de Vogüé II, 630-632.

[432] Blok, *NAGN* 1, 288-289.

stichting van de abdij was de translatie van het gebeente van de heilige Medardus. Deze zou de eerste bisschop zijn geweest die zijn zetel in Noyon had. Volgens de overlevering zou hij rond 531 de bisschopszetel van Saint-Quentin naar deze stad hebben verplaatst. De vroegste vermelding van een bisdom Noyon dateert echter pas uit 614[433]. In ieder geval liet Chlotarius I kort na de dood van de heilige bisschop diens lichaam overbrengen naar Soissons en bouwde daar een kapel op zijn graf[434]. Dat was het begin van de abdij die tot een van de grootste en rijkste van Frankrijk zou uitgroeien. Bij het klooster hadden de Franse koningen hun verblijven en in de crypte van de abdij vonden verschillende van hen hun laatste rustplaats[435]. Het spreekt vanzelf dat de stem van de koning in Saint-Médard zwaar woog.

In de *Vita Arnulfi* wordt melding gemaakt van de bemoeienis van Arnulfus als abt van Saint-Médard met twee goederen van de abdij. Zouden dit soms goederen zijn die hij heeft ingebracht? Allereerst wordt een landgoed in de Sambregouw genoemd, *predium quoddam in pago Sambrico situm*, dat door een ridder, Godfried van Florennes, aan het gezag van het klooster was onttrokken. Arnulfus wist Godfried ertoe te bewegen Saint-Médard in zijn eigendom te herstellen (XI). Na deze succesvolle expeditie bracht hij volgens Lisiardus op zijn terugreis enkele dagen door op het landgoed Vinceredium aan de Maas (XIII). Waarschijnlijk wordt met dit landgoed Donchery bedoeld, dat niet ver van de grens met Lotharingen in de buurt van Sedan lag[436]. Donchery was al in de tiende eeuw in het bezit van Saint-Médard en in 1005 had de abdij daar bovendien marktrechten gekregen[437]. Dit goed kan dus zeker niet een intredegift van Arnulfus zijn geweest.

Het genoemde goed in de Sambregouw, dat in handen van Godfried IV van Florennes was geraakt, zou daar eerder voor in aanmerking komen. Het is denkbaar dat het hierbij gaat om goederen afkomstig uit de familie van Meynsinde, Arnulfus' moeder. Dit *predium* heeft in de uitgebreidere versie van de vita van Hariulfus een naam gekregen: *praedium grande, vocabulo Hancenias, in pago Sambrico situm* (I,XI). Algemeen wordt aangenomen dat het hier om Hanzinne gaat, waar het klooster Saint-Médard nog in de achttiende eeuw de proosdij Saint-George bezat. Hanzinne ligt in de huidige provincie Namen, ten zuidoosten van Charleroi, niet ver van de rivier de Sambre. Florennes ligt nog iets verder naar het zuidoosten. Hanzinne zou het enige verafgelegen domein zijn, dat Saint-Médard van zijn uitgestrekte bezittingen uit de Merowingische tijd heeft kunnen behouden. Zoals de meeste grote Frankische kloosters heeft Saint-Médard een groot deel

---

[433] Vercauteren, *Etude*, 167; Guyotjeannin, *Episcopus*, 32.

[434] *Gallia Christiana* IX, 405-406; De Pouilly, 'Notes', 95-97; Depouilly, 'Les grandes abbayes', 8-9; Becquet, 'Abbayes', 177.

[435] Depouilly, 'Les grandes abbayes', 8-9.

[436] *AS* OSB VI.II, 516 noot a.

[437] Archives du Département de l'Aisne H 477, *Cartulaire de l'abbaye de Saint-Médard de Soissons* (13e-14e eeuw) fol. 14, acte van de Duitse koning Hendrik II uit 1005; Matton, *Inventaire* III, 74; Stein, *Bibliographie* nr. 3723; Bur, *La formation*, 126-127.

van zijn goederen verloren, onder andere door toedoen van Karel Martel (719-41), die naar willekeur kerkelijk bezit in beslag nam om zijn krijgsondernemingen te financieren. Dat leidde vanzelfsprekend tot verzet van de geestelijkheid. Onder Karels opvolger, Karloman (†754), kwam het tot een compromis. Er werd bepaald dat de vorst weliswaar kerkelijke goederen als *precaria*, dat wil zeggen in bruikleen, kon uitgeven, maar dat het uiteindelijke eigendomsrecht bij de kerk bleef[438]. Na de dood van de precariehouder verviel het goed dan weer aan de kerk. Zo zou Saint-Médard Hanzinne toentertijd hebben teruggekregen[439]. Arnulfus zou het domein van een latere usurpator hebben weten terug te krijgen. Als dat juist is, kan het in de vita genoemde landgoed geen intredegift van Arnulfus zijn geweest. Dat Hanzinne een oude bezitting van Saint-Médard was, lijkt ook bevestigd te worden door de aanduiding ervan als een *prisca hereditas*, een erfenis uit de oude tijd, die in beide redacties van de *Vita Arnulfi* te vinden is (XI en I,XI).

Maar was Hanzinne inderdaad een schenking uit de Merowingische tijd? Schriftelijke bewijzen hiervoor zijn er niet. Het landgoed komt niet voor in een opsomming van de bezittingen van Saint-Médard uit 893[440]. Wel is er sprake van twee ogenschijnlijk zeer oude oorkonden die de rechten van Saint-Médard op Hanzinne vermelden, maar beide lijken vals te zijn. In het ene geval gaat het om een oorkonde van paus Eugenius II (824-27) die in werkelijkheid in de twaalfde eeuw moet zijn vervaardigd[441]. In het andere geval gaat het om een oorkonde van genoemde Karloman, waarvan in de zeventiende eeuw nog enkele fragmenten over waren, maar die nu geheel verloren is. Ook deze oorkonde zou een twaalfde-eeuwse vervalsing kunnen zijn geweest. De gegevens over deze acte zijn echter te gering om daarover uitsluitsel te kunnen geven[442]. Maar als ook deze vals is, is vermoedelijk de vroegste vermelding van Hanzinne als eigendom van Saint-Médard te vinden in de aan Hariulfus toegeschreven vita longior uit het begin van de twaalfde eeuw.

De gedachte aan vervalsingen afkomstig uit Saint-Médard is niet zo gezocht als zij wellicht lijkt. Op het concilie van Reims in 1131 onthulde bisschop Gaufridus van Châlons dat, toen hij abt van Saint-Médard (1119-1131) was, één van zijn monniken, Guernon, hem had bekend dat hij voor verschillende kerkelijke instellingen valse oorkonden op naam van de paus had gemaakt in ruil voor kostbaarheden, die hij aan de kerk van Saint-Médard had geschonken. Moet hem ook de hier genoemde valse oorkonde van paus Eugenius voor Saint-Médard worden toegeschreven? Deze lijkt

---

[438] Zie voor deze term Reynolds, *Fiefs*, 78-79.

[439] Brouette, ‘Hanzinne’, 190-92.

[440] Baix, ‘Les origines’, 148; Brouette, ‘Hanzinne’, 185; Bouquet, *Receuil* IX, 460.

[441] Baix, ‘Les origines’, 148; Brouette, ‘Hanzinne’, 185; Ramackers, *Papsturkunden*, 56-62; Brunel, ‘Les Actes’, 72 en noot 3, de vervalsing zou behoren tot een dossier processtukken, samengesteld in verband met een exemptiekwestie van Saint-Médard; zie ook ibidem, 81, i.v.m. een oorkonde van Karel de Grote over de immuniteit van de abdij.

[442] Baix, ‘Les origines’ 149-153, de auteur meent dat het om een twaalfde-eeuwse vervalsing gaat; zie Brouette, ‘Hanzinne’, 186; Brunel, ‘Les Actes’, 78 vermeldt de acte als echt.

namelijk sterk op een even valse oorkonde die van dezelfde paus afkomstig zou zijn en bestemd was voor het klooster Saint-Ouen in Rouaan. En dat terwijl de monnik Guernon speciaal melding had gemaakt van zijn vervalsingen voor de kloosters Saint-Ouen in Rouaan en Sint-Augustinus in Canterbury[443]. Het ziet er naar uit dat het scriptorium van Saint-Médard enige bekendheid genoot door de aanwezigheid van tenminste één monnik die tegen betaling valse documenten produceerde. Er zijn zeventien oorkonden voor de abdij Saint-Médard bekend die uit de Merowingische tijd zouden stammen. Slechts van vijf is de tekst overgeleverd en deze zijn alle onmiskenbaar vals[444].

Wanneer en hoe Hanzinne aan Saint-Médard is gekomen, valt niet meer te achterhalen. Of Arnulfus dit of een ander goed bij zijn intrede aan de abdij heeft geschonken, is evenmin vast te stellen. Er kunnen familiebanden hebben bestaan tussen de usurpator van Hanzinne en Arnulfus, die er misschien toe hebben bijgedragen dat diens expeditie zo succesvol was. In elk geval had de eerder genoemde Ermengarde[445], echtgenote van Arnulf van Haspinga, een broer van Giselbert van Loon, dezelfde grootmoeder als Godfried III van Florennes, de vader van de usurpator, Godfried IV.

Ermengarde was dus een schoonzuster van Giselbert van Loon en Lutgard van Namen, die een oom en tante waren van de moeder van Arnulfus, Meynsinde[446]. In de twaalfde eeuw en later bleek de voogdij over Hanzinne te berusten bij de heren van Morialmé[447]. De eerste heer van Morialmé was Arnulf, een broer van Godfried IV van Florennes, die dit landgoed omstreeks 1087 had verworven[448].

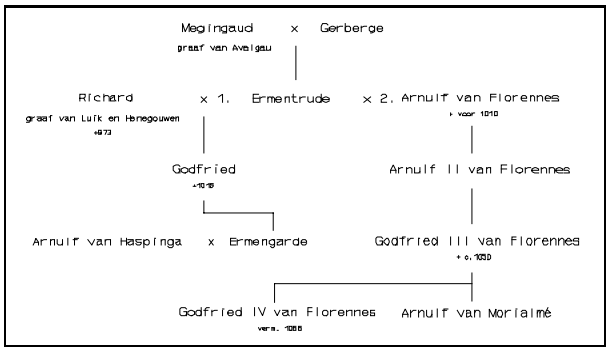

Tabel 7: verwantschap van Ermengarde en Godfried van Florennes (naar Vanderkindere, *La formation* II, 171-174; Roland, *Histoire* 79,84,91,113-114).

Besluit

In het voorgaande hebben we gezien dat Robrecht de Fries in 1071 gewapenderhand Vlaanderen aan zich onderwierp en daarmee de zoons van zijn overleden broer Boudewijn VI, graaf van Vlaanderen en Henegouwen, van hun erfenis beroofde. Bij deze verovering werd hij slechts door

[443] Brunel, 'Les Actes', 79; Levison, *England*, 207-208; Ramackers, *Papsturkunden*, 56-57.

[444] Brunel, 'Les Actes', 78.

[445] Zie p. 95, tabel 3.

[446] Vanderkindere, *La Formation* II, 171-174; vgl. Roland, 'Histoire', 79, 84, 91, 113-14.

[447] Archives du Département de l'Aisne H 477, *Cartulaire de l'abbaye de Saint-Médard de Soissons* (13e-14e eeuw) fol. 43v-46: Arnulf de Morialmé 1152, Nicolas de Morialmé 1277-78, Isabelle de Morialmé 1354; Matton, *Inventaire*, 75-76; Duvivier, *Actes*, 271-77.

[448] Roland, 'Histoire', 101-102.

een deel van de Vlaamse adel gesteund. Tijdens zijn heerschappij zal daarom dikwijls het gevaar van opstandige tegenstanders hebben gedreigd. Het lijkt niet waarschijnlijk dat Robrecht de Fries nog rechten op Vlaanderen had kunnen doen gelden, nadat er vermoedelijk door zijn vader, graaf Boudewijn V, een regeling voor de opvolging was getroffen. Een reden voor Robrecht om desondanks het graafschap binnen te vallen, kan zijn geweest dat het graafschap Holland niet veel meer voorstelde. De Duitse koning had immers kort na de huwelijkssluiting tussen Robrecht en Geertruid, de weduwe van Floris I, graaf van Holland, het grootste deel van dat graafschap aan de Hollandse graaf onttrokken en aan de Utrechtse bisschop overgedragen.

Hoewel het niet met zekerheid is vast te stellen, is het waarschijnlijk dat de overwinning van Robrecht de Fries in de slag bij Kassel (1071) niet zonder gevolgen is geweest voor de heren van Oudenaarde, die tot de tegenstanders van de nieuwe graaf behoorden. Aangezien het tijdstip, waarop Arnulfus in het klooster Saint-Médard intrad niet ver na maar ook niet ver voor 1071 zal hebben plaatsgevonden, ligt het voor de hand een verband te veronderstellen tussen zijn besluit zich uit de wereld terug te trekken en de gebeurtenissen in Vlaanderen. Zijn keuze voor de abdij bij Soissons doet een contact met de Franse koning vermoeden. Het kwam vaker voor dat ridders afstand deden van alles wat ze hadden om kloosterling te worden. Dikwijls speelden daarbij ook andere motieven mee dan alleen vroomheid. Zekerheid over de gang van zaken bij Arnulfus' intrede hebben we niet, omdat de vita daarover zwijgt. De schrijver daarvan was daarin niet geïnteresseerd. Het ging erom dat Gods plan werd volvoerd. Arnulfus was al voor zijn geboorte bestemd voor een ander leven dan dat van een ridder.

Latere schrijvers, zoals bijvoorbeeld Galbert van Brugge, brachten de verovering van Robrecht de Fries in verband met problemen rond de opvolging in Vlaanderen, die zich in korte tijd tot tweemaal toe voordeden: eerst in 1119, toen graaf Boudewijn VIII kinderloos overleed, en nog eens in 1127, nadat graaf Karel de Goede was vermoord. Hariulfus, abt van Oudenburg, die de maker van de vita longior is, was daarin niet onpartijdig. We zullen er rekening mee moeten houden dat de gebeurtenissen en opvattingen uit de periode waarin hij schreef, van invloed zijn geweest op zijn redactie van de *Vita Arnulfi* en mogelijk ook op de gebeurtenissen rond de heilig-verklaring van Arnulfus, die op basis van de vita longior werd verkregen.

6 Monnik, abt en kluizenaar

Eenmaal in Saint-Médard werd Arnulfus door de monniken in hun midden opgenomen. Zij leerden hem alles wat nodig was en na een jaar werd hij belast met de zorg voor de armen. Dat was een belangrijke taak van de kloosters, die door de maatschappelijke ontwikkelingen in de elfde eeuw zeer in omvang toenam. Arnulfus verkoos evenwel het leven van een kluizenaar. Na enige jaren kozen de monniken van Saint-Médard hem tot abt. Omstandigheden dwongen hem er echter toe deze functie neer te leggen en hij trok zich opnieuw terug in zijn kluizenaarscel. Het leven dat hij nu leidde, verschilde sterk van zijn bestaan als kluizenaar voor hij tot abt werd gekozen. De gebeurtenissen in de fase van het leven van Arnulfus die in dit hoofdstuk wordt behandeld, kunnen niet los worden gezien van de ontwikkelingen op sociaal-economisch en religieus gebied.

De vita vertelt dat de toentertijd voortreffelijke kloostergemeenschap in de bij de muren van de stad Soissons gelegen abdij Saint-Médard, waar Arnulfus zich heen spoedde, door het voorbeeldige gedrag van de monniken, waarmee ze onder abt Reynaldus waardige lofoffers aan God brachten, een grote uitstraling had. De verstandige broeders van deze gemeenschap, in het bezit van zowel de listigheid van God als die van de wereld en in staat voor het oog van God en van de mensen in het goede te voorzien, konden immers geen onbeschaafde manieren hebben, want zij werden gesteund door het drukke bezoek van hoofse lieden uit heel Frankrijk, of Rome of Reims. Zij ontvingen Arnulfus, die zo'n haast had om zich uitsluitend aan Christus te kunnen wijden, passend en nadat hij zijn krijgsgordel, wapens en kostbare kleren, die hij aan de kerk schonk, had afgelegd, gaven zij hem de kruinschering en hulden hem in een monnikspij (V). Tot zover de vita.

Zo deed Arnulfus overeenkomstig de Regel van Benedictus afstand van zijn aards bezit[449] en koos vrijwillig voor de armoede. Hij werd een *pauper Christi*[450]. Volgens Lisiardus bracht Arnulfus al een jaar door op het reguliere pad, toen hij vanwege zijn vrome liefde en om zijn gehoorzaamheid op de proef te stellen werd belast met het beheer van de aalmoezen en de zorg voor de voeding van de armen (VI). Dat jaar slaat misschien op zijn noviciaat, de tijd die volgens de Regel van Benedictus daarvoor staat. In het noviciaatsjaar moest de Regel driemaal in zijn geheel aan de novice worden voorgelezen, zodat hij wist wat hem te wachten stond. Voor het eerst gebeurde dat twee maanden nadat de novice was opgenomen in het verblijf dat speciaal voor novicen was bestemd. Zes maanden later werd dat herhaald en na nog eens vier maanden volgde de derde voorlezing. Na iedere voorlezing werd de novice voor de keuze gesteld of hij wilde blijven of weggaan. Wanneer hij na de derde keer besloot te blijven, moest hij de geloften afleggen

[449] *Regula Benedicti* c. 58,26: *Mox ergo in oratorio exuatur rebus propriis quibus vestitus est et induatur rebus monasterii*, ed. de Vogüé II, 632-633.

[450] Grégoire, 'La place', 178.

en werd hij in de kloostergemeenschap opgenomen[451].

De armenzorg werd vanouds beschouwd als een van de belangrijkste taken van de kloosters. De rijkdommen van de Kerk werden beschouwd als de goederen van de armen en de geestelijken hadden deze slechts te verdelen[452]. Onder armen werd niet een sociale klasse verstaan, maar iedereen die niets bezat en, om welke reden dan ook, niet altijd in zijn eigen onderhoud kon voorzien[453]. Volgens de Regel van Benedictus moest iedereen die bij de kloosterpoort aanklopte, ontvangen worden als Christus zelf[454]. Vanaf het einde van de tiende eeuw wordt in de bronnen de aalmoezenier vermeld, een kloosterling die speciaal belast was met de uitdeling van voedsel en kleding aan behoeftigen en het verlenen van onderdak en verzorging aan zieken en reizigers[455]. Maatschappelijke en economische veranderingen betekenden in die tijd een verzwaring van juist deze taak van de geestelijkheid. Men begon onderscheid te maken tussen de verschillende soorten mensen die een beroep deden op de gastvrijheid en liefdadigheid van de kloosters. Naast de aalmoezenier werd een gastenbroeder aangesteld, de *custos* of *hospitalarius*, die zich om de meer welgestelde gasten bekommerde[456].

In de elfde eeuw begon de wereld er in onze streken anders uit te zien. Door factoren die hier niet aan de orde kunnen komen, vonden er ontwikkelingen plaats die elkaar versterkten. De bevolkingsgroei was explosief. Steden en marktplaatsen kwamen als handelscentra tot bloei en kooplui en rondtrekkende ambachtslieden bevolkten de wegen. Hoop op een beter leven bracht veel mensen op de been. Velen trokken naar de steden, die vol mogelijkheden leken voor wie zijn leven in eigen hand durfde te nemen. Handel opende nieuwe perspectieven, waardoor rijkdom en aanzien niet langer tot de adel beperkt hoefden te zijn. De grote afstanden en de vele gevaren dwongen talloze reizigers tijdelijk onderdak te zoeken. Bestaande sociale structuren werden doorbroken en het duurde enige tijd voor de steden voldoende georganiseerd waren om voorzieningen te treffen voor mensen die niet op hun familie konden terugvallen of zich tegen betaling konden laten verzorgen. Meer dan ooit tevoren werd er een beroep gedaan op de gastvrijheid en liefdadigheid van de kloosters.

In de loop van de elfde eeuw ontwikkelde de aalmoezenier zich steeds meer tot een speciale functionaris die de voor de armenzorg bestemde middelen en gebouwen beheerde en verantwoordelijk was voor de uitvoering van deze kloostertaak. De armenzorg was nauw verweven met de spiritualiteit en kreeg ook vorm binnen de liturgie. Een aantal armen was permanent in de

---

[451] *Regula Benedicti* c. 58, 1-23, ed. de Vogüé II, 626-631.

[452] Mollat, *Les pauvres*, 53-69.

[453] Ibidem, 14; Witters, ‘Pauvres’, 183; Bosl, *Armut Christi*, 5-6.

[454] *Regula Benedicti* c. 53,1: *Omnes superuenientes hospites tamquam Christus suscipiantur, quia ipse dicturus est: Hospis fui et suscepistis me*, ed. de Vogüé II, 626-627; vgl. Matt. 25: 35-40.

[455] Mollat, *Les pauvres*, 66-67; Idem, ‘Les moines’, 204.

[456] Mollat, ‘Les moines’, 203-204; Idem, *Les pauvres*, 67-68; Witters, ‘Pauvres’, 194-195.

kloosters opgenomen als proveniers. Dat konden er bijvoorbeeld drie zijn, naar de Drieëenheid, of twaalf naar het aantal apostelen. Op feestdagen werden in de abdij Cluny evenveel armen als er kloosterlingen waren onthaald. De aalmoezenier koos ze uit. Daarnaast ontvingen voorbij trekkende armen brood en wijn en een nacht onderdak. Bij hun vertrek kregen ze eten en drinken mee voor onderweg. Wekelijks bezochten de aalmoezenier en zijn helpers zieke armen[457].

De nadruk bij de functie van aalmoezenier lag meer op menselijkheid dan organisatorisch talent. De eigenschappen waarin een aalmoezenier moest uitblinken waren barmhartigheid, mededogen en vroomheid. Hij moest een vader zijn voor wezen, een helper voor misdeelden en een troost voor armen[458]. Niet iedere monnik, hoe voortreffelijk ook, was hiervoor geschikt. De voorkeur ging uit naar iemand die op latere leeftijd was ingetreden boven een monnik die als oblaat in het klooster was gekomen en daar het grootste deel van zijn leven had doorgebracht. Een bekeerling die zelf het nodige had ondervonden in de wereld zou, dacht men, de armen en reizigers die aan de kloosterpoort klopten met meer begrip en menselijkheid tegemoet treden. Hij kende immers hun noden en hun streken en wist hoe hij met ze om kon gaan[459].

Deze functie vervulde Arnulfus dus in Saint-Médard en tijdens de uitoefening van zijn taken bleken zijn bijzondere gaven. Op een dag, zo vertelt zijn hagiograaf, bezocht hij alleen een landgoed dat tot de inkomstenbronnen van de liefdadigheid behoorde, en werd daar plotseling door woeste honden besprongen, die hem dreigden te verscheuren. Hij stak zijn hand naar ze uit en ze kwamen onmiddellijk tot rust. Zolang hij daar vertoefde, bleven ze in zijn kielzog en vielen niemand lastig (VI). Aldus Lisiardus.

Deze gebeurtenis was in de ogen van de hagiograaf ongetwijfeld een voorteken van de heiligheid van Arnulfus en verbond hem met vele heiligen die hem waren voorgegaan. De kalmerende werking van heiligen op wilde dieren is een van oudsher geliefd thema in de hagiografie[460]. Zo had de beroemdste van alle woestijnvaders, Antonius (†356), de wilde dieren die vernielingen in zijn moestuintje aanrichtten, weten te temmen[461]. Een andere heremiet, Bes, bracht zowel een nijlpaard als een krokodil tot bedaren[462]. Vader Helle gebruikte een krokodil die een rivier onveilig maakte en al veel mensen had verslonden als een soort veerpont[463]. Dit vermogen werd heiligen toegeschreven, omdat zij een schakel vormden tussen aarde en hemel. De woestijnvaders, die de volmaaktheid benaderden, herstelden als het ware de situatie van het para-

---

[457] Mollat, ‘Les moines’, 200-201.

[458] Ibidem, 204.

[459] Ibidem, 220: Witters in de discussie.

[460] Graus, *Volk*, 237; Angenendt, *Heilige*, 141; vgl. Ezech. 34:25, Hos. 2:17, Job 5:23.

[461] Evragius, *Vita Antonii*, *PG* 26, 915-918.

[462] Russell en Ward, *The Lives*, 66.

[463] Ibidem, 91.

dijs[464]. Volgens een zevende-eeuwse legende genas Hieronymus (†384) een manke leeuw door een doorn uit zijn klauw te trekken en de wond te verzorgen. Daarna hield de kerkvader de leeuw als huisdier en liet hem dagelijks de ezel weiden, die hout voor hem en de andere monniken vervoerde[465]. De heilige die de grootste bekendheid geniet om zijn contact met de dierenwereld is ongetwijfeld Franciscus van Assisi (†1226).

Kluizenaars

Als monnik beoefende Arnulfus, zo lezen we in de vita, de deugd van de ascese door veel te vasten, te bidden en te waken. Hij kastijdde zijn lichaam door onder zijn kleed, op zijn lijf, scherpe en knoestige disteltakjes te dragen. Hij had zich geheel van wereldse genoegens afgekeerd en hield zijn geest alleen op de hemel gericht. Dit alles deed hij met een opgewekt gezicht (VI).

Intussen had hij door zijn keuze voor deze nieuwe levenswijze groot opzien gebaard. Als we zijn levensbeschrijving moeten geloven, volgden velen zijn voorbeeld en wensten eveneens hun wereldse bestaan te verruilen voor het kloosterleven. Uit heel Brabant en Vlaanderen trokken zowel leken als geestelijken naar Saint-Médard, enerzijds omdat dat een bloeiende abdij was, anderzijds omdat ze aangetrokken werden door de aanwezigheid van Arnulfus (VI).

Arnulfus zelf was volgens zijn hagiograaf inmiddels gegrepen door het kluizenaarsideaal. Hij had namelijk ook de zorg voor een monnik van Saint-Médard die als kluizenaar leefde, op zich genomen. Deze heette Ereboldus en was eveneens van Vlaamse afkomst. Arnulfus had grote bewondering voor deze oude, vrome man en was graag in zijn gezelschap, omdat hij hoopte veel van hem te leren. Toen Ereboldus zijn einde voelde naderen en zijn krachten het begaven, vroeg hij Arnulfus hem melk te bezorgen. Deze kocht hem wat melk voor het brood dat voor de armen bestemd was, maar de kluizenaar knapte er niet van op. Arnulfus smeekte hem om na zijn dood te laten weten hoe het hem was vergaan en wat er van zijn ziel geworden was. Dat beloofde Ereboldus en hij verscheen aan Arnulfus in een visioen. Daarin vertelde hij dat hij korte tijd had moeten boeten voor de melk die hij ten koste van de armen had gedronken, maar dat al zijn zonden inmiddels waren vergeven en hem nu de vreugden van de zaligen ten deel waren gevallen. Zo was Arnulfus evenzeer bezield geraakt door het kluizenaarschap (VII). Tot zover de vita.

Door de eeuwen heen waren er in navolging van de woestijnvaders altijd kluizenaars geweest. Hun leven kon allerlei vormen aannemen. Soms leefden zij in volstrekte afzondering ver van de bewoonde wereld en vluchtten telkens verder weg wanneer anderen hun nabijheid zochten. Anderen leefden weliswaar op zichzelf, maar in de buurt van geestverwanten. Er waren er ook die rondtrokken en Gods woord verkondigden. Sommigen sloten zich op in een kluizenaarscel en gaven advies aan de mensen die hun om raad kwamen vragen. Velen hielden er een tuintje op na en voorzagen met handenarbeid in hun eigen onderhoud. Anderen bouwden een cel op het terrein

[464] Ibidem, 43.

[465] *Vita Hieronymi*, *PL* 22, 209-212 (BHL 3871).

van een klooster en werden door de kloosterlingen verzorgd. Zo leefden blijkens de *Vita Arnulfi* de monnik Ereboldus en later ook Arnulfus als kluizenaars bij de abdij Saint-Médard. Het kluizenaarschap werd beschouwd als de hoogste vorm van religieus leven, die niet voor iedereen was weggelegd. Het kon volgens de Regel van Benedictus alleen bereikt worden na een succesvol bestaan als kloosterling en met toestemming van de abt[466]. Ascese in de vorm van vasten en zelfkastijding, waken en bidden kreeg grote nadruk in het kluizenaarsleven. Een kluizenaar kon een sieraad voor een klooster zijn en een voorbeeld voor de kloosterlingen. Abt Hugo van Cluny, die we ook nog in de *Vita Arnulfi* tegen zullen komen, nodigde de kluizenaar Anastasius uit om ter stichting van de monniken in de abdij te komen wonen en dat gebeurde. Toen abt Hugo op bevel van paus Gregorius VII naar Spanje vertrok om onder de Sarracenen te preken, nam hij de kluizenaar mee om ten voorbeeld te stellen. Anastasius bleef echter een voorkeur voor het kluizenaarsbestaan houden en in de vastentijd ging hij daarom altijd op zoek naar een afgelegen plek om boete te doen. Hij was volgens zijn hagiograaf kluizenaar geworden omdat de abt van Mont Saint-Michel, het klooster waar hij monnik was, door simonie zijn functie had verkregen[467].

In de elfde en twaalfde eeuw verscheen er nog een ander soort kluizenaar. De nieuwe kluizenaars kozen voor deze vorm van religieus leven uit onvrede met de bestaande kerkelijke instellingen[468]. Hun kritiek ging veel verder dan die van de kerkelijke hervormingsbeweging die in de tiende eeuw op gang was gekomen en een nieuwe impuls kreeg tijdens het pontificaat van Gregorius VII (1073-85). De Gregoriaanse hervorming was vooral gericht tegen misstanden zoals het gehuwd of in concubinaat leven van priesters (nicolaïsme), het (ver)kopen van geestelijke functies (simonie) en lekeninvestituur, waarbij leken geestelijke functionarissen met hun waardigheden bekleedden[469]. De kritiek nam toe onder alle lagen van de bevolking. De hierboven geschetste maatschappelijke veranderingen waren er de oorzaak van dat de kloosters veelal niet meer aan de verwachtingen voldeden. Economische ontwikkelingen en toenemende mobiliteit leidden tot een te zware maatschappelijke en financiële druk. Zo zouden de monniken van Cluny rond 1080 op vastenavond varkensvlees aan zestienduizend armen hebben uitgedeeld[470]. Verlies van goederen in de voorgaande periode dwong de kloosters in de elfde eeuw voor aanvullende bronnen van inkomsten,

---

[466] *Regula Benedicti* c. 1,3-5: *Deinde secundum genus est anachoritarum, id est heremitarum, horum qui non conversationis fervore novicio, sed monasterii probatione diuturna, qui didicerunt contra diabulum multorum solacio iam docti pugnare, et bene extructi fraterna ex acie ad singularem pugnam heremi, secum iam sine consolatione alterius, sola manu vel brachio contra vitia carnis vel cogitationum, Deo auxiliante, pugnare sufficiunt*, ed. de Vogüé I, 436-438; Leyser, *Hermits*, 12-15.

[467] *Vita Sancti Anastasii*, *PL* 149, 427-432; zie ook Resnick, ‘Odo of Tournai’, 115-116.

[468] Leyser, *Hermits*, 15; Mollat, *Les pauvres*, 97-105.

[469] Laudage, *Gregorianische Reform*, 9.

[470] Mollat, *Les pauvres*, 111-112; Duby, ‘Le monachisme’, 338 noot 4.

van zowel kerkelijke als wereldlijke herkomst, te zorgen met als gevolg een vermenging van het spirituele met het stoffelijke en alle risico's van dien[471]. De meeste hervormers in de hoge middeleeuwen wilden bepaalde misstanden uitbannen, maar de nieuwe kluizenaars en hun geestverwanten stelden het hele bestaande kloosterwezen ter discussie. Dat leidde uiteindelijk tot het ontstaan van nieuwe kloosterorden, maar ook tot ketterse bewegingen.

De nieuwe kluizenaars vonden dat de Kerk te ver van haar wortels af dreigde te raken. Kloosterlingen leefden niet meer naar de letter van de bijbel en hadden onvoldoende respect voor armoede[472]. De Kerk was te rijk en gebruikte haar rijkdommen niet voor de doelen waarvoor ze bestemd waren. Er ontstond verzet tegen de grote nadruk op de liturgie binnen de cluniacenzer kloosters en de daarmee gepaard gaande investeringen in kerkschatten[473]. De tijdrovende liturgie maakte het de kloosterlingen onmogelijk de vereiste handenarbeid te verrichten[474]. Wellicht was er daardoor ook te weinig ruimte voor een persoonlijk geestelijk leven. Velen keerden zich af van de bestaande instituties en zochten andere wegen om uiting te kunnen geven aan hun religieuze beleving. Sommigen deden dat, nadat zij tevergeefs geprobeerd hadden het klooster waarin zij verbleven naar hun ideeën te hervormen. Anderen vonden geen klooster dat voldoende met hun idealen overeenkwam om er in te treden. Deze nieuwe kluizenaars keerden zich weliswaar van de wereld af, maar streefden er naar hun ideeën te verbreiden en gingen dikwijls over tot de stichting van nieuwe kloostergemeenschappen. Wereldverzaking en boetedoening probeerden zij te combineren met zielzorg en liefdadigheid. Zij bekommerden zich niet alleen om hun eigen zieleheil, maar ook om dat van hun medemensen[475]. Deze ontwikkeling bereikte haar hoogtepunt tussen 1075 en 1125[476].

Ook in het gebied van het huidige Noord-Frankrijk en België was een groot aantal kluizenaars van deze soort te vinden. Eén van de bekendste is wel Odo van Doornik, een zeer geleerd man, die onder invloed van de geschriften van Augustinus tot inkeer kwam. Met een vijftal volgelingen vestigde hij in 1092 een gemeenschap van kanunniken bij de totaal berooide en vernielde Sint-Martinuskerk in Doornik. Al spoedig gingen de kanunniken over op de strengere leefwijze van kluizenaars[477]. Dat betekende dat zij geen andere schenkingen dan aalmoezen accepteerden en door handenarbeid in hun eigen onderhoud probeerden te voorzien[478]. Deze

---

[471] Constable, 'Monastic Possessions', 306-308; Resnick, 'Odo', 130.

[472] Leyser, *Hermits*, 26.

[473] Ibidem, 119.

[474] Ibidem, 17.

[475] Laudage, *Gregorianische Reform*, 121.

[476] Leyser, *Hermits*, 34-35.

[477] Resnick, 'Odo', 121-28.

[478] Ibidem, 135-137; Leyser, *Hermits*, 53-56.

nieuwe kluizenaars wilden, zoals zovelen voor hen, de Kerk van Christus in haar oorspronkelijke vorm herstellen en een leven leiden als de opvolgers van de apostelen met Christus als hun leidsman. De woestijnvaders waren hun daarbij tot voorbeeld[479].

Odo stierf in 1113 in het klooster Anchin, dat in 1079 door twee ridders op een eilandje in de rivier de Scarpe was gesticht[480]. De reden van de bekering van deze ridders is niet bekend, maar misschien waren ze beïnvloed door de prediker Ramihrdus, die vanaf 1075 in het bisdom Kamerijk rondtrok. Deze lekeprediker trok fel van leer tegen geestelijken die niet deugden. Hij kreeg nogal wat aanhang en bracht veel onrust in dat gebied. De gevestigde clerus volgde zijn activiteiten met argusogen en beschuldigde hem van ketterij. Een onderzoek op last van bisschop Gerard II van Kamerijk leverde daarvoor geen aanwijzingen op, maar desondanks viel Ramihrdus ten prooi aan de woede van enkele dienaren van de bisschop, die hem ombrachten. Zijn volgelingen vereerden hem als martelaar[481]. Deze gebeurtenissen brachten, zoals we nog zullen zien, de bisschop in grote problemen[482].

In de *Vita Arnulfi* worden geen kluizenaars van het nieuwe type genoemd. Wel is er sprake van de jonge edelman Tedbaldus, die zich uit de wereld terugtrok. Zou hiermee de eerder genoemde Thibaud van Provins zijn bedoeld, die rond 1050 zijn ridderleven had opgegeven om als kluizenaar te gaan leven in het bos van Chiny? Op een bedevaartstocht naar Italië vestigde deze zich in de omgeving van Vicenza, waar hij in 1066 stierf. Hij was nog een ouderwetse kluizenaar. Zijn roem verbreidde zich zeer snel en hij werd dan ook spoedig heilig verklaard door paus Alexander II (1061-1073)[483]. Hij wordt door Guibert van Nogent genoemd als een in zijn tijd wijd en zijd vereerde heilige, die zo'n afkeer van wapens had gekregen, dat hij blootsvoets gevlucht was[484]. Volgens de vita brevior had de daarin vermelde Tedbaldus zich laten inspireren door Arnulfus (VII). In dat geval is het twijfelachtig of de hagiograaf Thibaud van Provins heeft bedoeld. Opvallend is dat deze laatste mededeling niet in de vita longior voorkomt. Daarin wordt alleen vermeld dat Tedbaldus zich in dezelfde tijd als Arnulfus uit de wereld terugtrok (I,VIII). Ook deze mededeling zou als het om Thibaud van Provins gaat, niet juist of op zijn minst onnauwkeurig zijn.

Het lijkt onwaarschijnlijk dat Lisiardus niet op de hoogte was van de juiste chronologie, aangezien de graven van Champagne in de periode 1075/80-1115 de verering van Thibaud sterk

---

[479] Leyser, *Hermits*, 26.

[480] Resnisck, 'Odo', 121.

[481] Dereine, 'Les prédicateurs', 172-73.

[482] Zie p. 226.

[483] Dereine, 'La critique', 125.

[484] Guibert van Nogent, *De vita sua* I.9, ed. Labande, 52-59.

bevorderden door het stichten van verschillende aan hem gewijde heiligdommen[485]. Arnulfus, abt van Lagny, en een broer van deze heilige, bracht in 1078 het stoffelijk overschot van de heilige over naar Lagny (dep. Seine et Marne). Er volgde een snelle verspreiding van zijn relieken. Vanaf het einde van de elfde eeuw werden zijn wonderdaden opgetekend in het klooster Saint-Thibault-lès-Fismes, dat in 1085-87 was gesticht aan de rivier de Vesle, halverwege Reims en Soissons[486]. Eerder is gesteld dat hagiografen zich niet erg bekommerden om de juiste chronologie. Heeft de hagiograaf de vrijheid genomen om de relatie tussen twee belangrijke heiligen zo te leggen dat deze in het voordeel van zijn hoofdpersoon uitvalt? Of doelde hij op een andere ridder van dezelfde, veel voorkomende naam Thibaud of Tedbaldus?

Thibaud van Provins was volgens de *Vita Ayberti* de bron van inspiratie voor Aibert, zoon van een ridder en afkomstig uit de buurt van Doornik. Op een dag hoorde deze hoe een rondreizende zanger de bekering van Thibaud van Provins bezong en dat was voor hem de aanleiding om zich uit de wereld terug te trekken. Dat moet ongeveer in 1085 zijn gebeurd. Aibert leefde het grootste deel van zijn kluizenaarsleven in een cel in het open veld en stierf in 1140. Hij was evenals zijn grote voorbeeld een kluizenaar-oude-stijl[487].

Wat voor kluizenaar was Arnulfus? Hij begon als een ouderwetse kluizenaar, nadat hij had bewezen dat hij een volleerd en zeer voorbeeldig monnik was. Aanvankelijk beleefde Arnulfus, zo vertelt de vita, zijn ideaal in een cel, maar uiteindelijk verliet hij deze om onder de blote hemel te gaan wonen in een kuil die hij in de grond had gegraven. Het lekwater van het kerkdak viel precies op zijn hoofd, maar dat kon hem niet deren. Hij trotseerde regen en sneeuw, vorst en koude om zich geheel aan God te kunnen wijden. Drieënhalf jaar lang sprak hij met geen mens. Hij bad en zong psalmen, mediteerde, las de Schrift en maakte zich de kunst van het schrijven en dicteren meester. Hij at alleen grof gerstebrood, en dat nog niet eens iedere dag, en dronk uitsluitend vuil water. Zo verwierf hij een grote wijsheid en kennis (VIII). Aldus de vita.

Arnulfus leidde het leven dat veel kluizenaars voor hem, maar ook velen na hem hebben geleid[488]. De kennis die hij in deze eerste periode als kluizenaar opdeed, kwam niet alleen zijn spirituele ontwikkeling ten goede, maar was misschien ook een goede voorbereiding op zijn latere functies. Was Arnulfus daarom kluizenaar geworden?

Hoewel het streven naar de hoogste vorm van religieus leven op zich voldoende reden was om voor het kluizenaarsbestaan te kiezen, speelden dikwijls ook andere motieven een rol. Er waren bisschoppen en abten die van tijd tot tijd hun functies ontvluchtten om in een kluizenaarscel weer tot zichzelf te komen. Geleerden hoopten in afzondering meer gelegenheid te vinden om zich aan hun studie te wijden. Het kon ook zijn dat een bekeerling door gebrek aan opleiding zich niet op

---

[485] Bur, *La formation*, 476-77.

[486] Choux, *L'Épiscopat*, 95.

[487] Dereine, 'Les prédicateurs', 182-85; Idem, 'La critique', 124-27.

[488] Milis, 'Ermites', 51-53.

zijn gemak voelde binnen de kloostergemeenschap en meende zich in afzondering met meer toewijding op God te kunnen richten. Een voorbeeld daarvan was Wulsi van Evesham, een leek die in de elfde eeuw intrad in Crowland, maar niet goed raad wist met de liturgische en organisatorische taken van een monnik[489]. Nog altijd waren de meeste monniken als jonge kinderen, als oblaten, in het klooster opgenomen en van jongs af vertrouwd geraakt met de gewoonten en voorschriften.

Het wordt niet met zoveel woorden gezegd, maar het ziet er naar uit dat ook Arnulfus aanpassingsproblemen heeft gehad. Zijn ouders hadden hem, als gezegd, graag willen laten studeren, maar het was er niet van gekomen. Na zijn intrede hadden de monniken hem ongetwijfeld naar beste vermogen onderricht in de heilige geschriften, goddelijke wetten en kloosterregels, maar toch voelde hij zich soms tekortschieten. In de vita lezen we wat er gebeurde toen hij op een samenkomst iets wilde zeggen, maar er niet in slaagde zich in vloeiend Frans te uiten. De abt zei hem dat hij meteen zijn mond moest houden om de zaak niet onnodig te vertragen. Aan dat bevel hield hij zich met zijn eenvoudig hart en nijver streven naar gehoorzaamheid gedurende enkele maanden. Hij sprak tot niemand een woord en gaf ook niemand antwoord, zodat de broeders tegen de abt zeiden dat hij geheel en al stom was. Daarop riep de abt hem bij zich en vroeg waarom hij zo zwijgzaam was. Arnulfus antwoordde dat het bevel van de abt om zijn mond te houden de oorzaak van zijn stilzwijgen was. Volgens de hagiograaf herkende de abt in zijn eenvoud een nieuwe Paulus en verheugde hij zich zeer over zijn gehoorzaamheid. Maar hij gelastte hem om zijn zwijgen te beëindigen ter stichting van en uit erbarmen met zijn medebroeders (VI). Tot zover de hagiograaf.

De abt doelde op Paulus Simplex, een leerling van Antonius. Deze simpele ziel had zijn vrouw op overspel betrapt en zocht daarna zijn toevlucht bij de woestijnvader. Antonius zei hem dat hij gered zou worden als hij maar gehoorzaam was, en stelde hem vervolgens op de proef. Hij gaf Paulus opdracht op een bepaalde plaats te blijven staan en te bidden tot Antonius bij hem terug zou komen. Dat gebeurde pas na een week en al die tijd was Paulus daar onbewegelijk blijven staan in de volle zon[490]. Op een keer had Antonius bezoek van enkele broeders waarmee hij in een diepgaand gesprek over mystieke kwesties was gewikkeld. Plotseling vroeg Paulus wie er het eerst was geweest: Christus of de profeten. Antonius vond hem nu simpeler dan ooit en bloosde van schaamte. Hij legde Paulus het zwijgen op en stuurde hem weg zonder goed te beseffen wat hij daarmee aanrichtte. Paulus had namelijk geleerd dat alles wat hem door zijn leermeester werd gezegd een bevel was in het kader van de dienst aan God en zo vatte hij ook deze woorden van Antonius op. Hij ging naar zijn cel en sprak geen woord meer. Dat hield hij vol tot Antonius, verbaasd over zijn gedrag, hem beval uitleg te geven[491].

Arnulfus had volgens de hagiograaf moeite met de Franse taal. Dit wekt verbazing. De

---

[489] Leyser, *Hermits*, 13-14.

[490] Russell en Ward, *The Lives*, 114.

[491] Russell en Ward, *The Lives*, 155, volgens de vertaling van Rufinus van Aquileia (†410).

taalgrens loopt weliswaar juist ten zuiden van Oudenaarde[492], maar in de elfde eeuw waren de meeste Vlaamse geestelijken en edelen tweetalig en beheersten zij het Frans in voldoende mate. Vanaf de twaalfde eeuw werd in die kringen kennis van het Frans als onmisbaar beschouwd en stuurden veel Vlamingen hun kinderen naar Laon om de taal goed te leren[493]. Ook de heren van Oudenaarde kenden, althans in de dertiende eeuw, Frans: het renteboek *Veil rentier*, dat Jan van Oudenaarde omstreeks 1275 liet aanleggen, was in het Frans geschreven[494]. Als er inderdaad sprake was van een taalprobleem, zou men eerder verwachten dat Arnulfus het Latijn, waarin hij immers niet was opgeleid, onvoldoende machtig was. Vergissen de hagiografen zich? Zowel Lisiardus als Hariulfus waren Fransen en vonden het misschien niet vanzelfsprekend dat een noorderling hun taal sprak[495]. In dat geval wijst deze passage in de vita op het toenemend belang van de volkstaal.

Versterkten aanpassingsproblemen als gevolg van zijn gebrekkige opleiding de wens van Arnulfus om zich uit de kloostergemeenschap los te maken? Ongetwijfeld was de rigoreuze wijze waarop hij het bevel van de abt opvolgde, niet goed te combineren met zijn functie als aalmoezenier. Dat hij als kluizenaar opnieuw het zwijgen ertoe deed, was eigenlijk in strijd met het bevel van de abt, maar moet als een teken van nederigheid en onthechting worden beschouwd. Het is, zo zegt de Regel van Benedictus, beter te zwijgen dan iets verkeerds te zeggen en bovendien past het leerlingen te luisteren en niet te spreken[496]. Na drieënhalfjaar maakte de kloostergemeenschap een einde aan deze leertijd. Deze fase van het kluizenaarsbestaan van Arnulfus kwam overeen met de oude idealen, waarin de zorg voor het eigen zieleheil voorop stond.

Abt van Saint-Médard

De eeuwenoude abdij Saint-Médard, door koningen gesticht, werd door de adel van Soissons en omgeving als haar abdij beschouwd. Zij lag op de rechteroever van de Aisne en was door een brug over deze rivier met de stad Soissons verbonden. Het enorme gebouwencomplex was door een driedubbele omheining omgeven. Op het kloosterterrein waren zeven kerken. De abdijkerk was oorspronkelijk aan Maria en een aantal andere heiligen gewijd, maar werd meestal naar Sint-Medardus genoemd. Daarnaast waren er al in de tiende eeuw een kerk, gewijd aan de Drieëenheid, en de Sint-Sophiakerk, die speciaal voor pelgrims was gebouwd en door twaalf kanunniken werd

[492] Gysseling, *NAGN* 1, 112-113.

[493] Pirenne, *Histoire* 1, 151-152.

[494] *Veil rentier*, ed. Verriest.

[495] Pirenne, *Histoire* 1, 327 n.4: hij wijst op een twaalfde-eeuwse bewerking van de *Vita Mummolini*, waarin de mededeling *et latina et teutonica praepollebat facundia* vervangen is door *praevalebat non tantum in teutonica, sed etiam in romana lingua*.

[496] *Regula Benedicti* c. 6, ed. de Vogüé I,470-473; vgl. Ps. 39: 2-3.

bediend[497]. Wanneer en aan wie de andere kerken waren gewijd is niet bekend. De abdij bezat een groot aantal relieken, die veel publiek trokken. Daaronder waren, om enkele te noemen, relieken van de martelaren Sebastianus, Tiburtius, Christoforus en Laurentius, van paus Gregorius de Grote en die van Medardus, bisschop van Noyon, en Gildardus en Onesimus, bisschoppen van Soissons[498]. In de *Vita Arnulfi* wordt aan verschillende van deze heiligen gerefereerd. Zeven kloosters in andere diocesen waren aan het gezag van Saint-Médard onderworpen en de abdij bezat vele priorijen, goederen en privileges, munt- en marktrechten[499]. Na de godsdiensttwisten en andere oorlogen, die dit gebied vanaf de zestiende eeuw hebben geteisterd, is er van al deze grootsheid niets meer over. Wat nog rest is de crypte, waarvan de oudste delen uit de negende eeuw stammen. In de crypte zijn aan de oostzijde zeven kapellen te herkennen. In de middelste bevond zich het graf van Sint-Medardus, geflankeerd door de graven van de stichters van de abdij, de koningen Chlotarius II (†629) en zijn zoon Sigebert (†656). In nissen stonden beelden van de vorsten[500]. De weduwe van koning Karel de Eenvoudige (898-923), Ogive, en haar tweede echtgenoot, Herbert de Oude van Vermandois (†980/84), lagen hier beiden begraven[501].

In de elfde eeuw maakte Saint-Médard een periode van herstel door. De abdij had zwaar geleden onder de invasies van de Vikingen. Koning Karel de Dikke (882-887) had om een legermacht op de been te kunnen brengen in 886 de goederen van Saint-Médard onder zijn mannen verdeeld, waarna de monniken met de relieken naar Bourgogne waren gevlucht[502]. Karel de Dikke slaagde er echter niet in de Vikingen tegen te houden en werd daarom als koning afgezet[503]. Nadat de abdij vanaf de tiende eeuw in handen was geweest van de graven van Vermandois en Champagne, die als lekenabten en voogden de nodige goederen van het klooster ontvreemdden, had de Franse koning, Hendrik I (1031-1060), in 1048 Saint-Médard opnieuw onder zijn hoede genomen[504]. Met zijn hulp slaagde abt Reynaldus I (c.1040-c.1076) er in een groot deel van de goederen en rechten van de abdij terug te krijgen. Deze abt zou zijn functie door simonie hebben verkregen en werd daarom tot tweemaal toe geëxcommuniceerd en afgezet.

---

[497] *Gallia Christiana* IX, 405-406; Bourgin, *La commune*, 44; Depouilly, 'Les grandes abbayes', 8; Becquet, 'Abbayes', 177.

[498] De Gaiffier, 'Les sources', 114.

[499] Bourgin, *La commune*, 42-44; Becquet, 'Abbayes', 177.

[500] Depouilly, 'Les grandes abbayes', 8-9.

[501] Bur, *La formation*, 350-351.

[502] Bourgin, *La commune*, 12.

[503] Linssen, *NAGN* 1, 311.

[504] Bur, *La formation*, 199-200.

Desondanks bleef hij zijn functie tot zijn dood uitoefenen[505]. Onder deze abt was Arnulfus ingetreden. Lisiardus is, zoals we hebben gezien, in de vita vol lof over abt Reynaldus en zijn beroemde kloostergemeenschap (V).

Terwijl Arnulfus als kluizenaar leefde, stierf de abt van Saint-Médard, Reynaldus I (†c.1076)[506]. Hij werd, zo lezen we in de vita, opgevolgd door Pontius, die het abbatiaat door simonie van de koning had gekregen. Als gevolg van diens wanbeheer verkeerde de abdij al spoedig in erbarmelijke staat en was zij een schande voor de omgeving. De monniken besloten de hulp in te roepen van de bisschop en edelen uit de streek om zich van Pontius te ontdoen en een waardige abt te kiezen. Het kostte weinig moeite de koning over te halen om hiermee in te stemmen. Zo werd, zoals het hoort, door geestelijkheid en volk gezamenlijk Arnulfus tot abt gekozen. Bisschop Tedbaldus ging daarop met een schare broeders naar de kluizenaar en nodigde hem uit de hem toebedachte taak op zich te nemen. Arnulfus, die zich immers voorgenomen had niet meer te praten, schreef op een wastafeltje een verzoek om bedenktijd tot de volgende ochtend. De bisschop stemde hiermee in, maar liet, omdat hij begreep dat de kluizenaar iets van plan was, wachters rond de cel plaatsen om te voorkomen dat hij zou vluchten. Arnulfus bracht de nacht biddend en wakend door en toen hij merkte dat zijn bewakers door slaap waren overmand, klom hij met behulp van een ladder over de kloostermuur en vluchtte weg zonder precies te weten waarheen. Uiteindelijk kwam hij in de buurt van Laon bij het huis van een arme man, waar hij gastvrij werd opgenomen. Tegen etenstijd haalde hij, toen er geen water meer bleek te zijn, ongevraagd een kruik water uit de put en bediende alle aanwezigen, maar hij zei nog steeds geen woord. Tegen de avond kwam er iemand langs, die op de terugweg van Soissons was. Hij vertelde dat daar grote opwinding heerste door de vlucht van een heilige man, die geen abt van Saint-Médard wilde worden en dat er een grote zoekactie op touw was gezet (IX).

Arnulfus besloot daarom verder weg te vluchten. Hij voelde zich namelijk een dergelijke functie niet waardig en zag zich niet opgewassen tegen de lasten die het abbatiaat met zich mee zou brengen. Plotseling kwam er een grote wolf aan, die bij Arnulfus kwam lopen. Arnulfus dacht dat hij door bij de wolf te blijven vanzelf in onbegaanbaar terrein zou komen, maar deze, geleid door God, bracht hem terug naar Soissons. Dat ontdekte Arnulfus bij zonsopgang en hij werd door angst en droefenis overvallen. In de verte zag hij een steengroeve en daarin daalde hij af op zoek naar een schuilplaats. Daar werd hij echter al spoedig door boeren en steenhouwers ontdekt en naar de stad teruggebracht. Iedereen was overgelukkig dat God hem voor het klooster behouden had. Ze namen hem geboeid mee naar de kerk van Saint-Médard en legden hem tegen zijn zin het abbatiaat op. Eindelijk deed hij zijn mond open en zei: "Als ik niet bang was Gods wensen te weerstreven, zou ik volstrekt weigeren wat gij mij oplegt." Hij stemde dus toe, zij het met tegenzin en werd abt (IX). Tot zover de vita.

Naast dieren die zich gewillig aan het gezag van een heilige onderwerpen, komen in

---

[505] *Gallia Christiana* IX, 414.

[506] Ibidem.

heiligenlevens dikwijls dieren voor die de weg wijzen[507]. De wolf die Arnulfus naar de plaats brengt waar God zijn aanwezigheid verlangt, doet weer aan Antonius denken. Antonius dacht op zijn oude dag dat er geen betere monnik dan hij zelf in de woestijn leefde. Maar 's nachts werd hem in zijn slaap geopenbaard dat dat niet waar was. Er woonde nog een betere monnik in de woestijn en Antonius moest hem gauw gaan bezoeken. Dat was een zekere Paulus, die honderddertien jaar oud was. De volgende ochtend vertrok Antonius, zelf ook al negentig jaar oud, zonder te weten welke kant hij precies op moest. In het ochtendgloren van de derde dag van zijn reis zag hij een wolvin in een grot verdwijnen. Hij volgde haar naar binnen en daar bleek Paulus te wonen[508]. God had de wolf op zijn pad gebracht om hem de weg te wijzen.

Het verhaal over de vlucht van Arnulfus moet als een nederigheidstopos worden beschouwd[509]. Het was in de middeleeuwen niet alleen gebruikelijk, maar welhaast noodzakelijk dat een kandidaat voor een dergelijke belangrijke functie in eerste instantie aan zijn benoeming trachtte te ontkomen. Hij diende de functie te weigeren uit nederigheid om deze uiteindelijk uit gehoorzaamheid te aanvaarden. Het spreekt vanzelf dat iemand die het abbatiaat of de bisschopszetel ambieerde, de slechtst mogelijke keuze zou zijn. Wie voorgaat in de kerk, moet voorgaan in alle deugden, óók in nederigheid. De kandidaten voerden meestal aan dat zij zich onwaardig achtten, fysiek niet in staat waren tot het vervullen van zo'n zwaar ambt of dat zij niet over de vereiste capaciteiten beschikten. Sommigen vreesden niet voldoende tijd voor gebed en contemplatie over te houden. Talloos zijn de verhalen over tegenstribbelende kandidaten die alleen onder dreiging met geweld tot aanvaarding konden worden overgehaald. De angst ongehoorzaam te zijn deed de meesten overstag gaan. Vaak zal er een kern van waarheid hebben gestoken in de schroom die tentoon gespreid werd. Dergelijke functies betekenden nu eenmaal een zware verantwoordelijkheid. Een abt bijvoorbeeld, moet zich ervan bewust zijn dat wie het op zich neemt zielen te leiden, bereid moet zijn rekenschap voor zijn leiding af te leggen[510].

Lisiardus heeft alle moeite gedaan om aan te geven dat Arnulfus op de enig juiste wijze het abbatiaat had verkregen. Zijn verkiezing was in overeenstemming met het kanoniek recht tot stand gekomen. Zijn vlucht gaf blijk van nederigheid en verantwoordelijkheidsgevoel; zijn terugkeer was een bewijs van zijn voorbestemming en zijn aanvaarding van het ambt getuigde van gehoorzaamheid. Het moest voor iedereen duidelijk zijn dat de verkiezing van Arnulfus volstrekt legitiem was, omdat de functie op een ongebruikelijke manier beschikbaar was gekomen. Er was immers een abt geweest, maar die was met behulp van de bisschop en met toestemming van de koning wegens wangedrag afgezet en liet dat, zoals we nog zullen zien, niet zomaar op zich zitten. Arnulfus kon in elk geval niet worden verweten dat hij door ambitie gedreven zijn voorganger van

---

[507] Graus, *Volk*, 233-234.

[508] Waddell, *The Desert Fathers*, 32-34.

[509] Zie Grauwen, 'De nederigheidstopos', passim.

[510] *Regula Benedicti* c. 2,37: *Sciatque quia qui suscipit animas regendas paret se ad rationem reddendam*, ed. de Vogüé I,450-451.

het abbatiaat had beroofd.

Arnulfus bracht, volgens de hagiograaf, de gehavende abdij spoedig in haar oude staat terug. Hij wist de kerkschatten terug te krijgen en herstelde de kloostertucht (X). Hij was een steun en toeverlaat voor velen. Weliswaar waren er tijdens zijn hele leven al tekenen geweest die erop wezen dat God iets bijzonders met hem voor had, maar nu openbaarde zich dat in zijn wonderkracht. Hij genas enkele mensen en gaf bij zijn raadgevingen aan edelen die zijn hulp inriepen, blijk van voorspellende gaven. Lisiardus vertelt hoe Arnulfus zich inspande wat verkeerd was in het klooster te verbeteren, wantoestanden met wortel en tak uit te roeien en de levenswijze van de broeders met vriendelijke woorden te beïnvloeden door zelf voortdurend het goede voorbeeld te geven (X).

Niet iedereen was enthousiast over zijn aanpak. Dat werd duidelijk tijdens de voorbereidingen voor zijn al eerder vermelde reis naar Godfried van Florennes om te proberen het landgoed Hanzinne voor de abdij Saint-Médard terug te krijgen. Als we Lisiardus moeten geloven, was Godfried van Florennes een machtig en hoogmoedig man, die God noch mens vreesde. Geen enkele kerkelijke gezagsdrager durfde hem onder ogen te komen. Zijn slechtheid kennende, waagde niemand het om hem volgens de regels van het kerkelijk recht aan te pakken. Daarom smeekten de broeders hun toegewijde abt Arnulfus de zaak ter hand te nemen, deze oppermachtige man te bezoeken en over te halen om de goederen die hij de kerk had afgenomen, terug te geven. Arnulfus stemde toe en beval de nodige voorbereidingen voor de reis te treffen. Nu reed Arnulfus op zijn tochten bij voorkeur op een ezel, maar sommige kloosterlingen vonden deze vorm van nederigheid beschamend. Zij vonden dat hij als een van de belangrijkste abten van Frankrijk een weelderige staat, vol pracht en praal, diende te voeren. Zij verminkten daarom de ezel van Arnulfus, zodat hij noodgedwongen te paard zou gaan. Toen Arnulfus dit hoorde, ging hij naar de stal waar de zieke ezel lag en sprak het dier liefdevol en zachtjes toe: "De Almachtige God weet heel goed in welke geest ik deze tocht wil aanvaarden, aangezien ik niet uit hoogmoed, maar om God te dienen en het belang van de kloostergemeenschap te behartigen wil vertrekken. Moge het God behagen het scheenbeen en de voet van deze ezel te genezen, opdat ik blij Zijn dienst kan verrichten met dit nederige vervoermiddel, als het Hem tenminste behaagt dat ik wegga, want toen ik afstand deed van de wereldse krijgsdienst, heb ik beloofd niet meer op de rug van een paard te zitten, niet uit een of andere ijdelheid, maar in navolging van Jezus Christus." Hij maakte een kruisteken over de ezel en het dier stond onmiddellijk genezen en wel op. De reis werd volgens plan volvoerd en Godfried van Florennes was zo onder de indruk van Arnulfus dat hij terstond inbond en hem welwillend ontving. Hij herstelde het klooster in zijn bezit en was in het vervolg een toegewijd beschermer van de Kerk. Aldus de hagiograaf (XI).

Deze passage dient niet alleen als bewijs van de heiligheid van Arnulfus, maar maakt hem bovendien tot een voorbeeld. Een goede abt stelt zich in dienst van God en de kloostergemeenschap, waarvan hij alle belangen, ook de materiële behartigt. Hij doet dat in alle nederigheid en streeft navolging van Christus, *imitatio Christi*, na. Daaraan ontleent hij het nodige aanzien en overwicht en niet aan uiterlijk machtsvertoon. Door de daaruit voortvloeiende onthechting kwam de abt nog eens met enkele kloosterlingen in botsing, zo lezen we in de vita.

Jaarlijks werd de wijding van een crypte herdacht en het was in de abdij Saint-Médard gebruikelijk dat er die dag tarbot op tafel kwam. De nieuwe abt Arnulfus kende dit gebruik niet en werd bovendien door andere zorgen in beslag genomen. Toen de dag daar was, vroegen de broeders aan hun econoom of er tarbot beschikbaar was. Deze ontkende vol verbazing, waarop ze boos werden en niet met de viering van de heilige mis wilden beginnen, voordat de tarbot de keuken was binnengebracht. Enkele van de oudere broeders stelden de abt, die er geen idee van had wat er aan de hand was, op de hoogte. De schrandere man hoorde het kinderlijke idee van de broeders aan, dacht er even over na en antwoordde dat als hij dit eerder had geweten, er tijdig voor de vis gezorgd had kunnen worden. Nu kon alleen Gods almacht ervoor zorgen. Hij liet snel een bediende naar de brug over de Aisne gaan om zo mogelijk tarbot aan te schaffen en liet de broeders mededelen dat het hun niet aan tarbot zou ontbreken en dat ze maar vast met de misviering moesten beginnen. Ze moesten echter wel weten dat ze, of hij nu leefde of dood was, vanaf die dag twintig jaar lang geen tarbot op het feest te eten zouden krijgen. Broeders die erbij geweest waren, bevestigden later dat ze vanaf die dag zelfs dertig[511] jaar lang er niet in geslaagd waren voor die feestdag tarbot te krijgen (XVI). Aldus de vita. Dit verhaal is een verwijzing naar Martinus, die op wonderbare wijze wist te bewerkstelligen dat hij op het Paasfeest toch vis kon eten, hoewel men er de hele dag niet in geslaagd was vis te krijgen[512]. Het is natuurlijk wel opmerkelijk dat Arnulfus na al die jaren dit gebruik van de kloostergemeenschap niet kende. Of had hij zich zozeer van de wereld afgewend en was hij zo in zichzelf gekeerd dat hij, zoals later van Bernardus van Clairvaux werd verteld, niets van zijn omgeving in zich opnam en niet merkte wat hij at of dronk[513]?

Het probleem dat zich bij die gelegenheid voordeed tussen Arnulfus en zijn kloostergemeenschap, speelde een grote rol in de verschillende stromingen van de kerkelijke hervormingsbeweging in de elfde en twaalfde eeuw en spitste zich toe op de interpretatie van het begrip armoede. Dat alle kloosterlingen in overeenstemming met de Regel van Benedictus moesten afzien van elke vorm van persoonlijk bezit, daarover bestond geen twijfel. De vragen die sommige hervormingsgezinden, onder wie de al genoemde nieuwe kluizenaars, zich stelden, betroffen dan ook het bezit van het klooster als kloostergemeenschap en de invloed daarvan op de levenswijze van de kloosterlingen. Volgens de oorspronkelijke opvattingen betekende persoonlijke armoede, zoals die in de kloosterregels was vastgelegd, niet een leven in behoeftige omstandigheden, maar een levenshouding die blijk gaf van onzelfzuchtigheid en onthechting. Deze houding paste bovendien in de ideeën over nederigheid en onderworpenheid[514]. Kloosters moesten echter welvarend genoeg zijn om aan hun verplichtingen te voldoen. Enerzijds vereisten de liturgie en de armenzorg

---

[511] Mss. ABEFDu en ed. Surius: *triginta*; CD en ed. Mabillon: *viginti*.

[512] Sulpicius Severus, *Dialogi*, ed. Halm, 207; Dekkers, ‘Sint Arnoud en zijn biograaf Hariulf’, 67.

[513] *Vita Prima* I 4,20: Bernardus merkte de ramen in de kerk niet op; III 7, 33: hij dronk olie zonder het in de gaten te hebben, *PL* 185, 238 en 304.

[514] *Regula Benedicti* c. 33, ed. de Vogüé II,562-563.

de nodige fondsen, anderzijds waren financiële zorgen niet bevorderlijk voor de kloostertucht. Hoe onafhankelijker kloosters en kloosterlingen van de wereld waren, hoe beter zij zich aan hun eigenlijke taken konden wijden. Door de hele middeleeuwen heen waren er daarom hervormers te vinden die de noodzaak benadrukten om de economische basis van de kloosters te herstellen en te versterken[515]. Dat was wat abt Reynaldus en zijn opvolger Arnulfus deden met instemming van de monniken van Saint-Médard en andere geestelijken, van edelen en de hele bevolking uit de omgeving.

De oude benedictijner kloosters wendden hun rijkdommen aan tot eer en glorie van God. Voor Hem was immers niets goed genoeg en dat uitte zich onder andere in de kerkbouw en -inrichting. Kostbare ornamenten en gewaden maakten van de liturgie een geldverslindende aangelegenheid. Deze abdijen waren voor het merendeel gesticht door vorsten en edelen en werden door hun zonen en dochters bevolkt. De kloosterlingen namen de levensstijl van de adel, die gericht was op uiterlijk vertoon als bewijs van aanzien en succes, met zich mee. Als een klooster goed bekend stond, ontving het immers vele vrome schenkingen. Bewees een rijke abdij niet dat God haar welgezind was en moest daarom die rijkdom niet tentoongespreid worden[516]? Ook zonder enig persoonlijk bezit gold voor veel kloosterlingen dat zij er goed van leefden. Sommige hervormingsgezinden, zoals de genoemde nieuwe kluizenaars, kwamen daartegen in verzet. In hun visie moesten de kloosterlingen in hun eigen gedrag de geloofsideeën uitdragen en, zoals eens de apostelen, Christus navolgen en diens werk voortzetten. Zij moesten net als Christus één zijn met de armen en hen niet slechts, zelf weldoorvoed en goedgekleed, als hun wereldlijke en geestelijke heren beschermen. In wezen gaat het hier om een conflict tussen het vasthouden aan de traditionele waarden van de feodale adel en het zoeken naar nieuwe in een veranderende maatschappij[517].

De koninklijke abdij Saint-Médard was een klooster naar dat oude, nog uit de Karolingische tijd stammende, model. Abt Arnulfus, hoewel geen revolutionair, huldigde opvattingen die dichter bij die van de radicale hervormers stonden dan bij die van zijn monniken en dat leidde tot moeilijkheden. Hij reed liever op een ezel dan op een paard. Hij liet zijn afkeuring voelen, toen de monniken zich gehecht toonden aan het gebruik om op een bepaalde feestdag tarbot te eten. In beide gevallen bewees God volgens de hagiograaf zijn gelijk, maar zijn tegenstanders wisten van geen wijken.

De manipulaties van één van de monniken, Odo, maakten een einde aan het abbatiaat van Arnulfus. De slechte Odo, zo lezen we in de vita, was jaloers op Arnulfus en beweerde dat hijzelf meer recht had om het klooster te besturen. Onophoudelijk zon hij op een argument waarmee de

---

[515] Constable, ‘Monastic Possessions’, 306; Rösener, ‘Spiritualität’, 248 en 254-258.

[516] Deze opvattingen werden uitgedragen en vorm gegeven door Suger (1081-1151) bij de bouw van de nieuwe abdijkerk van Saint-Denis, Suger, *Liber de rebus in administratione sua gestis*, bijvoorbeeld c. 32, zijn beschrijving van de vervaardiging van een gouden crucifix, ed. Panofsky, 56-61.

[517] Resnick, ‘Odo’, 119-120.

dienaar van Christus uit het ambt dat deze op zich had genomen, weggewerkt kon worden. Door middel van tussenpersonen spande hij zich in om de koning van Frankrijk, Philips I, ertoe te bewegen dat deze, wanneer hij ergens tegen een of andere vijand ten strijde zou trekken, de abt van Saint-Médard zou bevelen met hem mee te komen. De koning ging op het voorstel van Odo in en toen hij met zijn leger zou optrekken, zond hij gezanten naar Arnulfus en spoorde de abt aan om hem met een krijgsmacht op zijn expeditie te vergezellen. Maar hij, die eens in de wereld aanzien genoot om zijn vaardigheid met wapens en inmiddels zijn riddergordel had verruild voor dienstbaarheid aan God, gruwde van een dergelijke onderneming en weigerde beslist de koning te gehoorzamen. Nadat koning Philips dat had vernomen, zond hij, misleid door slechte raadgevers, gezanten naar Arnulfus, die moesten zeggen dat hij ofwel zijn ambt moest neerleggen ofwel het bevel van de koning opvolgen. Daarom zocht de deugdzame man zijn kluizenaarscel weer op en wijdde zich vuriger dan ooit aan God (XVII). Tot zover de vita.

Opmerkelijk is het onafhankelijke optreden van Arnulfus. Hij stelde zijn eigen waarden boven gehoorzaamheid aan de koning[518]. Hij liet volgens Lisiardus het klooster niet onverzorgd achter, maar zag erop toe dat er een nieuwe abt werd gekozen. De monniken kozen op zijn advies een zeer geleerde man, Geraldus, die echter spoedig met geweld door Pontius, de voorganger van Arnulfus, werd verdreven. Pontius werd daarbij door koningin Bertha gesteund. Deze gebeurtenis was voor Arnulfus aanleiding om zijn kluis te verlaten en de koningin te vermanen. Hij voorspelde haar dat, als zij abt Geraldus zou verjagen, haar straf zou zijn dat zij door haar echtgenoot zou worden verstoten en in ballingschap zou sterven. Zij was echter niet voor rede vatbaar. Geraldus vertrok naar Aquitanië, waar hij het klooster La Sauve Majeure bij Bordeaux stichtte (XVIII). Tot zover de vita. Geraldus was van oorsprong een monnik in Corbie. Hij was omstreeks 1074 tot abt van Saint-Vincent te Laon gekozen, maar was er daar niet in geslaagd de door hem gewenste hervormingen door te voeren. De stichting van het klooster La Sauve Majeure vond in 1079-1080 plaats. Het aftreden van Arnulfus en het vertrek van Geraldus zullen dus omstreeks 1078 hebben plaatsgevonden. Geraldus stierf in 1095 en werd in 1197 heilig verklaard[519]. In zijn levensbeschrijving komt deze episode niet voor en wordt Arnulfus nergens vermeld[520].

De koningin waar het hier om gaat, is Bertha, dochter van Geertruid van Saksen uit haar eerste huwelijk met graaf Floris van Holland en dus een stiefdochter van Robrecht de Fries. Aangenomen mag worden dat haar huwelijk met Philips I een onderdeel was van de verzoening van de Vlaamse graaf met de Franse koning na de slag bij Kassel (1071). Jaren later, in 1092, werd Bertha inderdaad door haar echtgenoot verstoten en verbannen naar Ponthieu, waar zij omstreeks 1094 is gestorven[521]. Alle ons bekende redacties van de *Vita Arnulfi* noemen de

---

[518] Vgl. Van 't Spijker, *Als door een speciaal stempel*, 133: zie de elfde-eeuwse versies van de *Vita Licinii* en de *Vita Magnobodi* van Marbodus.

[519] Oury, 'Gérard de Corbie', 306-313.

[520] *Vita Geraldi*, *AASS* April. I, 412-28.

[521] Fliche, *Le règne*, 36-40; Hallam, *Capetian France*, 76-77.

koningin Bertrada. Zo heette echter de vrouw voor wie de koning Bertha aan de kant zette. Zij was getrouwd met de graaf van Anjou, maar trad vanaf 1092 als echtgenote van Philips I op[522]. Die gebeurtenissen hebben zoveel stof doen opwaaien dat het niet aannemelijk is dat Lisiardus daarvan niet op de hoogte was. De namen van de beide vrouwen lijken zoveel op elkaar dat verwarring daarvan in de tekstoverlevering zeer wel denkbaar is. Daarnaast was de beschreven daad van Bertha er een van het soort waar Bertrada later berucht om was[523].

Chronologisch gezien is het niet mogelijk dat het Bertrada was die abt Geraldus verdreef, maar bovendien is de rol van de koningin hierbij beter te begrijpen als het om Bertha gaat. De koning had er volgens de vita immers moeiteloos mee ingestemd abt Pontius te vervangen door Arnulfus. Hij had dus aanvankelijk niets tegen de hervormingsgezinde abt en erkende kennelijk dat Pontius zich aan wangedrag schuldig maakte. Het is natuurlijk mogelijk dat de koning zich inmiddels had bedacht en Arnulfus bij nader inzien wel erg radicaal vond en op een middel zon om zich van hem te kunnen ontdoen. Zijn bevel aan de abt om hem aan het hoofd van een legermacht te vergezellen was hem echter, volgens de hagiograaf, ingegeven door slechte raadgevers. In dat geval zal Philips I tevreden zijn geweest met het vrijwillig aftreden van Arnulfus en kan hij geen reden hebben gehad een geestverwant van Arnulfus, onder diens leiding tot abt gekozen, te vervangen door Pontius. De rol van koningin Bertha laat zich het beste verklaren door het conflict dat bestond tussen haar en Arnulfus, of liever tussen haar stiefvader, Robrecht de Fries, en het huis Oudenaarde. In dat geval vormt de vervanging van Arnulfus als abt van Saint-Médard niet in de eerste plaats een onderdeel van de strijd tussen traditie en hervormingsbeweging, maar is deze veeleer een nasleep van de partijkeuze van de heren van Oudenaarde in de strijd om het graafschap Vlaanderen tussen Robrecht de Fries en Richildis van Henegouwen. De eigenlijke tegenstander van Arnulfus was niet de koning, maar de koningin. Dat is althans de voorstelling van zaken die Lisiardus geeft.

Hieruit mag evenwel niet geconcludeerd worden dat Philips I sympathiek stond tegenover de hervormingsideeën van Arnulfus. De koning hechtte immers zeer aan zijn recht om bepaalde geestelijke hoogwaardigheidsbeklederes te benoemen. Het is daarom de vraag of hij bereid was abt Geraldus te erkennen. De invloed van de koning moet niet onderschat worden. Eerder is al gezegd dat de voorganger van Arnulfus, abt Reynaldus, tot twee maal toe wegens simonie veroordeeld was. Daaruit kan worden afgeleid dat hij beschouwd werd als een koninklijke bisschop. De eerste keer werd hij in 1049 op een synode te Reims geëxcommuniceerd en kreeg hij opdracht het abbatiaat neer te leggen. Alles wijst erop dat hij toen inderdaad is afgetreden en vervangen. Dat was echter niet een gevolg van zijn veroordeling door de Kerk. Hij werd namelijk afgezet door de koning, omdat hij zonder diens toestemming naar Rome was gereisd in de hoop zich daar van alle blaam te kunnen zuiveren[524]. Na enige tijd werd hij op voorspraak van enkele vooraanstaande

---

[522] Fliche, *Le règne*, 40-43; Hallam, *Capetian France*, 77,

[523] Fliche, *Le règne*, 439.

[524] *Gallia Christana* IX, 414.

lieden in zijn ambt hersteld, maar in 1063 werd hij opnieuw op beschuldiging van simonie door de pauselijke gezant geëxcommuniceerd en kreeg het bevel om af te treden. Hij weigerde, hoewel de paus het vonnis bevestigde en de aartsbisschop van Reims erbij inschakelde[525]. Dat leidde tot verdeeldheid onder de monniken, maar nu had Reynaldus waarschijnlijk de koning aan zijn zijde. In elk geval heeft hij zijn ambt nog jarenlang kunnen uitoefenen[526]. De koning wenste ongetwijfeld niet verder te gaan met hervorming van de abdij dan de meest invloedrijke monniken en Geraldus was wellicht radicaler dan Arnulfus. Hij had, als gezegd, al een mislukte hervormingspoging achter de rug. Zijn kloosterstichting in Aquitanië, La Sauve Majeure, moet zeker als een voorbeeld van een nieuwe kluizenaarsgemeenschap beschouwd worden[527].

Opnieuw kluizenaar

Uit de vita kunnen we opmaken dat Arnulfus na zijn aftreden als abt een heel andere rol als kluizenaar vervulde dan voor zijn abbatiaat, toen hij voornamelijk aan zijn eigen zieleheil had gewerkt. Meer dan ooit legde hij zich toe op vasten, waken en bidden. Zijn roem verspreidde zich snel door Frankrijk en van heinde en ver kwamen mensen naar hem toe om zijn zegen te ontvangen en hem te horen preken. Ook oude vrienden en familieleden zochten hem op in zijn cel en in alle gevallen gaf hij er blijk van de gave van de profetie te bezitten, die als een teken van heiligheid werd beschouwd. Daarmee zetten de heiligen de traditie van de profeten voort[528]. Daarnaast verrichtte Arnulfus enkele genezingen. Hij leefde niet langer in volstrekte afzondering. De edelen die hem, als we Lisiardus moeten geloven, al tijdens zijn abbatiaat om raad kwamen vragen, bleven komen. Waarover diende hij hun van advies?

Het verhaal van Guy, een ridder uit de buurt van Soissons die altijd bij krijgsverrichtingen was betrokken, en zijn echtgenote, de vrome Ermegarde, is al verteld[529]. Het was afkomstig van hun zoon, de aartsdiaken Petrus, die daarin vier wonderdaden van Arnulfus beschreef. Guy was ernstig ziek en Ermegarde besloot Arnulfus te hulp te roepen. Dankzij diens gebeden was Guy genezen en had Ermegarde de bevalling van haar zoon, Petrus, goed doorstaan. Arnulfus genas dit kind, dat blind was geboren, met zijn speeksel. Bovendien had Arnulfus de lotgevallen van Aubry, een broer van Ermegarde, voorspeld. Arnulfus liet Ermegarde haar broer waarschuwen dat hij, als hij geen maatregelen nam, door verraad van zijn echtgenote, Adeline, van al zijn bezittingen zou worden beroofd. Aubry geloofde haar niet en wat Arnulfus had voorspeld gebeurde (XIV).

---

[525] Fliche, *Le règne*, 475.

[526] *Gallia Christiana* IX, 414.

[527] Leyser, *Hermits*, 82.

[528] Russell en Ward, *The Lives*, 40-41.

[529] Zie pp. 61-62.

Guy was kastelein van Châtillon-sur-Marne, een van de kastelen van de graaf van Champagne, dat ten zuidwesten van Reims aan de Marne lag. Zijn zwager Aubry was getrouwd met Adeline van Coucy. Deze was een vazal van de graaf van Champagne en wordt tussen 1059 en 1079 in de bronnen vermeld. Zijn kasteel lag zo'n vijftien kilometer ten noorden van de stad Soissons[530]. Abt Reynaldus van Saint-Médard had grote problemen met hem gehad, omdat Aubry van Coucy zich als voogd van de abdij opwierp en daaraan allerlei rechten meende te kunnen ontlenen. De Vlaamse graaf Boudewijn V had daaraan als voogd van Philips I in 1066 een einde gemaakt[531]. Aubry van Coucy zou van zijn kasteel zijn verjaagd door een zekere Thécon, die het met zijn vrouw had aangelegd. Zo kwam de voorspelling van Arnulfus tot vervulling. Uit berouw over zijn misdaden werd Thécon, naar het schijnt, monnik en volgde, uiterlijk in 1082, abt Geraldus van Saint-Médard naar La Sauve Majeure[532].

Deze wonderdaden heeft Lisiardus niet alleen in de vita opgenomen als bewijs van de heiligheid van Arnulfus. Hij illustreert daarmee tevens dat de gewelddadigheid van de ridders zich vroeg of laat tegen hen keerde en hun niets dan ellende berokkende. Daarnaast geeft hij aan dat een goede echtgenote haar man de juiste weg weet te wijzen. Het relaas over Arnulfus en ridder Gericus maakt dat nog meer duidelijk.

Wie Gericus was, valt niet te achterhalen. De hagiograaf noemt hem een ridder en makker, *consodalis*, van Arnulfus, uit de tijd waarin die nog in wereldse zaken verwikkeld was. Terwijl Arnulfus zich daaruit terugtrok, bleef Gericus actief in het krijgsbedrijf en verviel in roverij en plundering. Hij vreesde God noch mens en hield niet op weduwen en wezen te onderdrukken. Arnulfus, die ervan hoorde, bad tot Christus om Gericus een aanleiding te bieden waardoor hij zijn slechte gewoonten op zou geven en tot de vreze Gods zou komen. Intussen ging het Gericus voor de wind. Hij trouwde een vrouw van voorname afkomst, Judith, die hem verschillende kinderen schonk. En jarenlang konden hij en zijn hele huishouding hun geluk niet op. Maar na verloop van tijd stierven al zijn kinderen, de een na de ander, en ook zelf werd hij ernstig ziek. Veertig maanden lag hij in bed en verwachtte iedere dag zijn einde. Aangezien hij geen nakomelingen meer had, deden zijn neven vast een greep naar zijn land en andere goederen. Ze probeerden Judith van haar bruidsschat en haar eventuele erfdeel te beroven. Er was niemand bij wie ze steun kon zoeken en daarom bad ze tot God om hulp waar de menselijke steun het liet afweten. Toen herinnerde zij zich Arnulfus. Ze trachtte haar man over te halen tot inkeer te komen, zijn oude vriend Arnulfus te bezoeken en hem om raad te vragen. Hij stemde toe en werd op een door paarden getrokken draagbaar naar Soissons vervoerd en naar Arnulfus, die in zijn cel vertoefde, gebracht. Die verheugde zich zeer over de komst van de man met wie hij eens zo nauw verbonden was geweest in wereldse krijgsdienst. Hij zei: "Gericus, jij bent een hele goede ridder voor jouw mensen, maar een hele slechte voor jezelf. Hoe lang heb je nu al plunderend God de Heer getart?

---

[530] Newman, *Les Seigneurs* I, 114 nr. 6; Bur, *La formation*, 456.

[531] Prou, *Recueil*, 79-83 nr. XXVII; Fliche, *Le règne*, 27.

[532] Pécheur, *Annales* II, 103-104.

Geloof mij, je einde was nabij. Lang heb je in de muil van Leviathan gesluimerd"[533]. Arnulfus voegde eraan toe dat Christus zijn gebeden voor Gericus had verhoord en Gericus met een ernstige ziekte had geslagen om hem tegen wil en dank te doen ophouden met het onderdrukken van weduwen en het woeste plunderen en zo te voorkomen dat hij, vetgemest door roof, tot voedsel van de ingewanden van de duivel werd. Gericus beloofde daarop beterschap en smeekte Arnulfus tot God te bidden voor zijn lichamelijk herstel. Hij beloofde voor zijn zieleheil nooit meer iets in strijd met de goddelijke wetten te doen (XXXVIII).

Daarop vroeg Judith, in tranen, haar de nodige kracht te geven in haar ellende en verdriet. Arnulfus troostte haar, omdat zij zo goed voor haar zieke man had gezorgd. Hij voorspelde dat Gericus helemaal zou genezen en dat zij beiden na precies een jaar een zoon zouden krijgen, die ze Lambert moest noemen. Deze zoon zou zijn vader opvolgen en zijn moeder op haar oude dag verzorgen. Judith zou niet sterven vóór ze Lamberts kinderen had gezien. Daarnaast spoorde Arnulfus Gericus aan de rechte weg te bewandelen, kerk en geestelijkheid te eren, niets van de armen weg te nemen, maar daarentegen alles wat hij had weggenomen terug te geven. Hij moest voortdurend en rijkelijk liefdadigheid bedrijven en nooit de tienden achterhouden. Hij moest zijn akkers met zorg bewerken en aan zijn meerderen en gelijken oprechte trouw betonen. Hij moest zich beijveren te leven van de gerechte opbrengsten van zijn bezittingen en zijn boeren met mededogen behandelen. Hij moest God onophoudelijk danken voor al zijn zegeningen en er naar streven dagelijks de misviering bij te wonen. Door tussenkomst van Arnulfus kon de ridder gezond en wel te paard naar huis terugkeren en alles verliep verder zoals Arnulfus had voorspeld (XXXIX). Tot zover Lisiardus.

De boodschap is duidelijk. Gericus dacht dat hij het goed voor elkaar had, maar moest uiteindelijk de prijs betalen. De straf van God was niet wrekend, maar corrigerend. Zijn redding had Gericus geheel en al te danken aan zijn vrouw en vriend, die zich beiden met hart en ziel voor hem hadden ingespannen. Uit de richtlijnen die Gericus krijgt, kunnen we opmaken aan welke wandaden de ridders zich schuldig maakten[534]. Het waren met name hun gewelddadigheden jegens zwakkeren, waartegen de Kerk zich verzette. Het verzet van de Kerk kreeg vorm in de zogenoemde godsvredebeweging, die nog uitgebreid aan de orde zal komen[535]. Het dreigement was dat slechte edelen door God werden gestraft met ziekte, waardoor ze weerloos werden en hun rijkdom hun van geen nut was. Zo wist Arnulfus volgens zijn levensbeschrijving zijn zwager te vertellen dat hun gemeenschappelijke vriend Israhel, die, voorzover zijn zwager wist, in goede gezondheid verkeerde, intussen dood was. Hij was gestorven toen hij na thuiskomst van een succesvolle plundertocht op een bankje bij de haard was gaan zitten en achteroverleunde in de schoot van zijn bijvrouw (XX). Tot zover de vita.

De vrouw ontleende in de middeleeuwen haar aanzien aan haar afkomst, die de rijkdom en

---

[533] Ps. 104: 26.

[534] Zie ook Platelle, ‘La violence’, 163-164.

[535] Zie pp. 198-200.

roem van het geslacht waarin zij introuwde vergrootte, en vooral aan haar vermogen zonen te baren. In haar handen lag de toekomst van het geslacht. Het belang van nageslacht voor de edelen is evident. Zonen moesten wat hun vader en voorvaders hadden bereikt, behouden en voortzetten. Na de dood van hun vader dienden zij de belangen van hun moeder te behartigen, want machteloos en rechteloos als zij was, was zij zonder de bescherming van haar vader, echtgenoot of zonen aan de wolven overgeleverd. Slechte ridders konden daarom geraakt worden in hun kinderen, zoals we zagen in het verhaal over Gericus. Maar dat gold evenzeer voor vrouwen. In de vita lezen we dat Arnulfus zijn zuster Adzela moest vertellen dat haar zoon niet, zoals zij dacht, ergens veilig en gezond onderdak was en tot ridder werd opgeleid, maar inmiddels dood en begraven was. Dat was de straf voor het bijgeloof van zijn moeder, die bij het begin van de vasten één van zijn schoenen hoog over een balk had gegooid. Zij dacht namelijk dat zij haar zoon op die manier van de dood kon vrijwaren, zo vertelt Lisiardus (XXI).

De vrouw had de zorg voor het welzijn van allen die tot haar huishouding behoorden. De edelvrouw Hasplendis kweet zich van deze taak, toen zij Arnulfus bezocht tijdens zijn verblijf bij Godfried van Florennes. Zij vroeg hem volgens Lisiardus bij een van haar veelvuldige bezoeken om raad, omdat een van haar bedienden bezeten was en door maandelijkse toevallen werd gekweld. Arnulfus zegende een stukje brood en gaf haar dat mee. Door dat te eten voor hij iets anders naar binnenkreeg zou hij genezen en dat gebeurde (XII). Een doodzieke man smeekte haar voor zijn genezing ook zo'n stukje brood te vragen. Zij deed dat en vond gehoor bij Arnulfus. Zo herkreeg deze man eveneens zijn gezondheid (XIII). Tot zover de hagiograaf.

Welzijn van lichaam en geest werden nauw met elkaar verweven geacht, zodat de zorg van de vrouw zich ook uitstrekte over het zieleheil. Zij moest godvruchtig en schuchter zijn en met zachte hand haar echtgenoot in de goede richting leiden. Vrouwen als Ermegarde en Judith legden het contact tussen hun gewelddadige echtgenoten en de heilige Arnulfus. Door hun toedoen bekeerden hun mannen zich tot een christelijke levenswijze en de vrouwen werden daarvoor beloond. Geestelijken maakten ook herhaaldelijk gebruik van de diensten van vrouwen als bemiddelaars ter behartiging van hun belangen[536]. Vrouwen werden geacht een grote invloed op hun echtgenoten te kunnen uitoefenen. Hun invloed of verleidingskunst die door vele geestelijken argwanend werd bezien als de bron van alle kwaad, kon natuurlijk ook ten goede worden aangewend. Pausen en bisschoppen correspondeerden om die reden met de echtgenotes van vorsten[537].

Het is niet zo verwonderlijk dat geestelijken vrouwen als een bruikbare schakel met de wereld zagen. De positie van een monnik was vrijwel het tegenovergestelde van die van een ridder, maar vertoonde grote gelijkenis met die van een vrouw. Monnik en vrouw waren beide onderwor-

[536] Farmer, 'Persuasive Voices', 523-26, geeft onder andere als voorbeeld het klooster Marmoutier bij Tours dat c. 1030 een beroep deed op Ermengard, de vrouw van graaf Odo van Blois om allerlei zaken voor elkaar te krijgen; Huyghebaert, 'Les femmes', 381-83, wijst op de rol van vrouwen als beschermers van de Kerk en noemt als een van zijn voorbeelden gravin Adela van Vlaanderen.

[537] Huyghebaert, 'Les femmes', 379.

pen aan het gezag van een ander en daaraan absolute gehoorzaamheid verplicht. Volgens de Regel van Benedictus betekent gehoorzamen aan de leidsman, gehoorzamen aan God zelf[538]. Voor monniken was de abt de leidsman, voor een vrouw was dat haar vader of broer, haar echtgenoot of zoon en bijvoorbeeld haar biechtvader als geestelijk leidsman. De bezitloosheid van een monnik kwam sterk overeen met de rechtspositie van een vrouw. Geen van beide kon vrijelijk ergens over beschikken, niet over hun goederen en zelfs niet over hun lichaam en wil[539]. Beiden konden alleen hun hoop op God vestigen en hun toevlucht zoeken in gebed.

In de *Vita Arnulfi* is geen spoor te vinden van de vrouwenhaat die sommige middeleeuwse geestelijken in hun geschriften tentoonspreiden. In de vita komen wel slechte vrouwen voor, zoals koningin Bertha en Adeline, de vrouw van Aubry van Coucy, die haar man bedroog. Een andere is Evergerde in Veurne, die de gewelddadigheden van haar inmiddels gesneuvelde echtgenoot en zonen voortzette en weigerde gehoor te geven aan de oproep tot vrede van Arnulfus (XLIV). Met haar liep het dan ook slecht af, maar de hagiograaf schrijft dat niet toe aan vermeende vrouwelijke zwakheden[540]. Hij neemt bij geen van drieën de gelegenheid te baat nader in te gaan op het vrouwelijke karakter. De andere vrouwen in de levensbeschrijving zijn vroom, zoals Hasplendis, Judith en Ermegarde. Daarnaast komen er verschillende niet met name genoemde vrouwen in de vita voor, die in volle geloofsovertuiging bij Arnulfus genezing zoeken voor zichzelf of hun kinderen. Het aantal mannen in de vita dat niet in overeenstemming met de kerkelijke voorschriften leeft, en dat zijn voornamelijk ridders, is aanmerkelijk groter.

Arnulfus was een *miles Christi*, een beschermer van de zwakkeren en in die functie behartigde hij, zo blijkt uit de vita, vanzelfsprekend ook de belangen van vrouwen. Een voorbeeld van de bescherming die de Kerk haar probeerde te bieden, was de huwelijkswetgeving. Het huwelijk was in de feodale maatschappij een overeenkomst tussen twee families, niet tussen bruid en bruidegom[541]. Een huwelijksovereenkomst was een tweezijdig contract, vergelijkbaar met dat tussen een heer en zijn vazal, met als belangrijkste doel het voortbestaan van de familie van de bruidegom veilig te stellen. De verbintenis diende dus in nakomelingen te resulteren. De opvatting van het huwelijk als een sacrament, een door God geheiligde verbintenis, maakte huwelijkszaken tot een kerkelijke aangelegenheid. In de kerkelijke opvatting was een geldig gesloten huwelijk te allen tijde onverbrekelijk. Dat was in het voordeel van de vrouw. In dat geval kon immers onvruchtbaarheid of het einde van haar vruchtbare periode niet tot verstoting leiden. Zolang het

---

[538] *Regula Benedicti* c. 5,15, ed. de Vogüé I,468-469.

[539] *Regula Benedicti* c. 33,3-4: *neque aliquid habere proprium, nullam omnino rem, neque codicem, neque tabulas, neque grafium, sed nihil omnino, quippe quibus nec corpora sua nec voluntates licet habere in propria uoluntate*, ed. de Vogüé II,562-563.

[540] Vgl. Warlop, *The Flemish Nobility* II.II, 1174, nr. 215.1: Evergerda was mogelijk de weduwe van de kastelein van Veurne.

[541] Herlihy, *Medieval Households*, 80-82; zie voor het huwelijk in de middeleeuwen ook Duby, *Le chevalier, la femme et le prêtre*; Brooke, *The Medieval Idea of Marriage*.

huwelijk, naast het klooster, aan een vrouw vrijwel de enige mogelijkheid van bescherming bood, was dat van het grootste belang. Een andere maatregel die de Kerk nam, was dat wederzijdse toestemming van het bruidspaar vereist werd. Ook dat betekende, althans in theorie, een aanzienlijke verbetering voor de positie van de vrouw. Niet alleen was zij niet langer volstrekt onmondig, maar bovendien droeg het bruidspaar nu zelf de verantwoording voor het huwelijk en niet de familie.

De adel liet zich niet zo gemakkelijk voor deze visie op het huwelijk winnen, maar Arnulfus toont aan dat het loont zich aan Gods wetten te houden. In zijn levensbeschrijving wordt beschreven hoe de al genoemde Guy en Ermegarde ten einde raad de bisschop raadpleegden, omdat hun dochter niet wilde trouwen met de man die haar ouders voor haar hadden uitgezocht. Het meisje had haar zinnen op iemand anders gezet. Arnulfus hield de ouders voor dat het kanoniek recht verbood om een meisje tegen haar zin uit te huwelijken. Hij troostte het echtpaar met de voorspelling dat het meisje eenmaal gehuwd met de man van haar keuze - nogal een vechtersbaas - snel weduwe zou worden en dan alsnog aan de wensen van haar ouders zou voldoen. En zo ging het ook (XV). Tot zover de vita.

Er kwamen dan misschien van alle kanten mensen om in zijn wijsheid te delen, maar Arnulfus had ook vijanden. Tijdens een bezoek van zijn zuster Adzela werd hem, zo lezen we in de vita, rond het middaguur, omdat het een feestdag was, een geroosterde vis gebracht en bij het raam gezet. Adzela wilde weggaan om haar broer de gelegenheid te geven om te eten, maar Arnulfus hield haar tegen. Hij vertelde haar dat hij dankzij de Heilige Geest wist dat hij die vis niet op moest eten, omdat deze vergiftigd was door een vijand, die hem dood wenste. Vervolgens riep hij een raaf en beval hem de vis in zijn snavel te nemen en ergens ver weg te brengen naar een plaats waar geen mens hem zou kunnen vinden. De raaf gehoorzaamde, zo lezen we in de vita (XXI). Eenzelfde verhaal is over Benedictus te vinden bij Gregorius de Grote. Hij wist dat hem een vergiftigd brood was voortgezet en liet dat door een raaf wegbrengen[542]. Verschillende heiligen kregen, in navolging van de profeet Elias, juist voedsel van raven of andere dieren[543]. Paulus de heremiet had zestig jaar lang iedere dag van een raaf een half brood gekregen. Toen Antonius bij hem op bezoek was, bracht de vogel een dubbele portie[544].

De middeleeuwers gingen ervan uit dat God een mens het vermogen om wonderen te doen verleende, wanneer deze een God uitzonderlijk welgevallig leven leidde, waarin ascese een grote plaats innam[545]. Wonderkracht was dus een bewijs van heiligheid, maar was geen eigenschap van de heilige zelf. Zijn heiligheid maakte hem tot een werktuig van God. De dankbaarheid en eer

---

[542] Gregorius Magnus, *Dialogi* II.8, ed. Moricca, 90-92; Dekkers, 'Sint Arnoud en zijn biograaf Hariulf', 65-66.

[543] 1 Kon. 17:6; Brewer, *A Dictionary*, 126-129.

[544] Waddell, *The Desert Fathers*, 35.

[545] Ward, *Miracles*, 130-131; Angenendt, *Heilige*, 75-76.

waarmee mensen een heilige vaak overstelpten, kwamen hem niet toe. Arnulfus wist dat ook, zo blijkt uit zijn levensbeschrijving. Op het feest van Laurentius, dat ieder jaar plechtig gevierd werd in de abdij Saint-Médard, waar relieken van deze heilige martelaar werden bewaard, had zich een grote menigte verzameld op het kloosterterrein. Er was ook een vrouw met haar dertienjarige zoon, die vanaf zijn geboorte stom was. Zij zag kans tot de cel van Arnulfus door te dringen en smeekte hem medelijden met haar zoon te hebben. Hij nam de jongen door het raam aan, zegende hem en maakte een kruisteken op zijn lippen. Daarna vroeg hij de jongen hoe hij heette en deze antwoordde luid en duidelijk 'Johannes'. Arnulfus wees alle loftuitingen van de aanwezigen af door te zeggen dat ze God en zijn martelaar tekort deden en hem krenkten wanneer ze deze wonderdaad aan hem toeschreven (XXIII). Lisiardus zag dat als een teken van nederigheid.

Laurentius was een diaken, aan wie paus Sixtus II (257-258) tijdens de vervolgingen van keizer Valerianus de kerkschatten had toevertrouwd om deze onder de armen te verdelen[546]. Het verhaal van deze gebeurtenis op zijn feestdag, waarbij Arnulfus zich om de armen bekommerde, was misschien mede bedoeld als een aanklacht tegen de spilzieke abt Pontius. De naam van de jongen, Johannes, betekent 'in wie (Gods) genade is'[547] en verwijst op verschillende manieren naar het vermogen te spreken. Zacharias, de vader van Johannes de Doper, was met stomheid geslagen, omdat hij de aankondiging van de geboorte van zijn zoon door de engel Gabriël niet had geloofd. Hij kreeg zijn spraak pas na de geboorte terug, nadat hij op een wastafeltje had geschreven dat het kind Johannes genoemd moest worden[548]. Johannes de Doper zelf was, evenals Johannes Chrysostomus, een beroemde prediker. Had de jongen door Arnulfus het gebruik van zijn stem gekregen om die in dienst van God te gebruiken?

Het kwam wel voor dat heiligen hun wonderkracht ontkenden om het enthousiasme van het publiek te kunnen ontlopen. Toen Ida van Boulogne (c.1040-1113) in Engeland was, gaf ze een aalmoes aan een kreupele die daarom vroeg. Hij nam de gift uit haar handen aan en was meteen genezen. Zij weigerde iedere lof die de mensen haar toezwaaiden en ontkende hardnekkig dat zij een wonder had gedaan. Toch kwamen zieken van heinde en ver naar haar toe en werden door haar met vroom gebed en handoplegging genezen, zo vertelt haar hagiograaf[549]. Om dezelfde reden vertrok Arnulfus overhaast uit Donchery: een blinde vrouw was genezen door haar ogen te deppen met het water waarin hij zijn handen had gewassen en Arnulfus vreesde de reactie van het volk. Deze boerenvrouw was al tien jaar blind. Nu was haar in een droom onthuld dat ze baat zou vinden bij dat water. Daarom was ze naar de monniken die Arnulfus begeleidden, gegaan en had hun gevraagd of ze haar dat wilden geven. De monniken zorgden ervoor dat zij de eerste de beste keer dat Arnulfus zijn handen waste het waswater kreeg, maar ze deden dat buiten zijn medeweten.

---

[546] Krüger, *LMA* 5, 1757-1758.

[547] Hieronymus, *Liber Interpretationis Hebraicorum Nominum*, *CCL* 72, 146 en 155.

[548] Luc. 1: 22 en 63-64.

[549] *Vita Idae Boloniensis* c.8, *PL* 155, 442.

Het water genas haar inderdaad terstond van haar blindheid. De monniken vertelden pas daarna aan Arnulfus wat er was gebeurd. De toenmalige abt van Saint-Médard toonde zich helemaal niet gelukkig met deze gang van zaken en vertrok zo snel mogelijk (XIII). Aldus Lisiardus.

Genezingen door het gebruik van het water waarin een heilige zijn handen heeft gewassen, zijn vaker in heiligenlevens te vinden[550]. Van Sint-Amandus, missionaris in België en Noord-Frankrijk (7e eeuw), gaat het verhaal dat een blinde man hem, vlak voor zijn vertrek uit Gascogne, een kom water aanbood om er zijn handen in te wassen. De bisschop van die streek raadde de blinde man aan met het gebruikte water zijn ogen te deppen, omdat hij ervan overtuigd was dat de blinde zo zou genezen. Zo gebeurde en het verhaal verspreidde zich als een lopend vuurtje. Toen men op zoek ging naar Amandus, bleek deze nergens meer te vinden. Hij was al ver weg en wist waarschijnlijk van niets[551]. Soortgelijke wonderverhalen komen voor in de heiligenlevens die in de tiende en elfde eeuw in de abdij Cluny zijn vervaardigd. In de vita van graaf Gerard van Aurillac (c.855-909) vertelt Odo, abt van Cluny (c.924-942), hoe de graaf een blinde bij zich kreeg, die beweerde dat Petrus hem had geopenbaard, dat hij zou genezen als hij zijn ogen zou wassen met het water waarin Gerard zijn handen had gewassen. Hetzelfde zou Maieul, abt van Cluny (954-994) zijn overkomen[552].

Deze tweede periode van Arnulfus als kluizenaar wordt in de vita brevior afgesloten met een lang gedicht, waarin wordt beschreven hoe Arnulfus er in slaagde de paniek weg te nemen die bij de bevolking van Soissons en omgeving was ontstaan door het gerucht van een dreigende invasie van de Denen. Surius heeft dit gedicht in zijn editie niet opgenomen, omdat het slechts een herhaling is van wat er in proza aan voorafgaat[553]. Het gerucht ging, volgens de vita, dat de Denen op korte termijn heel Frankrijk zouden bezetten en verwoesten, waarbij grijsaards noch kinderen noch kerken gespaard zouden blijven. Dat gerucht nam zulke vormen aan dat bisschop Tedbaldus van Soissons besloot Arnulfus te raadplegen. Arnulfus wist onmiddellijk toen hij het gerucht hoorde, dat het loze praat was. Om echter te voorkomen dat hij van luchthartigheid zou worden beticht, vroeg hij uitstel tot de volgende morgen, zodat hij in de stilte van de nacht tot God kon bidden om een teken. De volgende ochtend kwam de ongeruste bisschop antwoord halen en Arnulfus zei hem dat hij niets te vrezen had, want dat noch de Denen, noch andere barbaren het Franse koninkrijk zouden verwoesten (XXV). Tot zover de vita. Het gedicht schenkt vooral aandacht aan de nachtelijke gebeden van Arnulfus om God te smeken Frankrijk te sparen en

---

[550] Brewer, *A Dictionary*, 45-47; Ward, *Miracles*, 172.

[551] *Vita Amandi episcopi*, *MGH* SRM V, 444-445.

[552] Odo van Cluny, *De vita sancti Geraldi Auriliacensis Comitis*, *PL* 133, 683-684; Brewer, *A Dictionary*, 46.

[553] ed. Surius, c. XXV, 150: *Hoc loco in MS exemplari sequuntur quinquagintaquinque uersus heroici rhytmici, quibus eadem de falso aduenientium Danorum rumore historia repetitur: quos breuitatis studio omisimus*; zie ook hoofdstuk 3.

daarover uitsluitsel te geven, en natuurlijk aan de hemelse boodschap die de heilige daarover ontving. Sint-Martinus had eens met behulp van een bezetene een gerucht over een op handen zijnde invasie kunnen ontzenuwen[554].

In de *Vita Arnulfi* volgt het verhaal over de gevreesde invasie op dat over de genezing van een jongeman, die door de duivel bezeten en volkomen onhandelbaar was. In ketenen geslagen werd hij door zijn vrienden naar de cel van Arnulfus gebracht in de hoop dat de kluizenaar hem kon genezen. Deze zegende hem waarna de duivelse macht hem verliet. Op verzoek van Arnulfus vertelde de man wat hem overkomen was. Een bloedverwant van hem had zich zo diep door de bewoners van een gehucht beledigd gevoeld, dat hij zijn vrienden en verwanten, onder wie de jongeman, verzamelde om naar dat dorp te gaan en zich te wreken door het gehucht te vernietigen en de bewoners om te brengen. Maar het dorpje was omringd door een wal en aan alle kanten door bossen omgeven, waardoor de bewoners zich goed konden verdedigen. Niet alleen slaagde de bloedverwant er niet in zijn doel te bereiken, maar bovendien werd hij dodelijk getroffen door een lans. De jongeman had het lijk over zijn schouder gelegd en weggebracht van de plaats van de moord, het bos in. Daar was hij in een afschuwelijke duisternis omringd door talloze enge gillende en sissende geesten. Hij werd door grote vrees bevangen en voelde zich tot in zijn binnenste door een groot kwaad getroffen. Wat er daarna gebeurd was wist hij niet en sindsdien had hij in de toestand verkeerd waarin hij naar Arnulfus was gebracht. Arnulfus vermaande hem boete te doen en de jongeman antwoordde dat hij boete wilde doen voor al het kwaad dat hij ooit gedaan had. Zo werd hij niet alleen van de duivelse bezetenheid, maar ook van zijn bloeddorst bevrijd, en volgens Lisiardus was dat maar goed ook, want anders waren alle bewoners van het gehucht door wraakacties omgekomen (XXIV).

Hiermee was een heel gehucht gered, maar nu werd een heel volk gerustgesteld. De angst voor de eventuele komst van de Denen werd ingegeven door de herinneringen aan de invallen van de Vikingen. Deze waren al in de negende eeuw tot een einde gekomen, maar men was deze dood en verderf zaaiende plunderaars nog niet vergeten. Ook Noord-Frankrijk had zijn deel gehad. In 886 was Soissons belegerd door Vikingen onder leiding van ene Siegfried en daarbij waren de abdij Saint-Médard en haar kerk, het koninklijk paleis en de voorsteden plat gebrand. Talloze boeren waren gedood of gevangen genomen. De stad zelf zou gespaard zijn gebleven. Deze gebeurtenis zou voor de abdij de reden zijn geweest om een omwalling rond de kloostergebouwen te leggen[555].

Bekend is dat tenminste tot driemaal toe in de tweede helft van de elfde eeuw de vrees voor nieuwe invasies oplaaide. Dat werd veroorzaakt door de gebeurtenissen in Engeland. Na de dood van de Engelse koning Edward de Belijder was de strijd om de Engelse troon losgebrand, die in 1066 werd beslist in het voordeel van Willem van Normandië. Nog jaren lang probeerden zijn

---

[554] Sulpicius Severus, *Vita Martini* c. 18,1-2, ed. Fontaine, 290-291.

[555] Vercauteren, *Etude*, 123-24; Bourgin, *La commune*, 12. Vercauteren meent dat de schade wel meegevallen zal zijn, omdat een jaar later, in 887, Hendrik, hertog van Saksen in Saint-Médard begraven werd, maar Bourgin ziet het somberder in.

tegenstanders hem dit bezit te ontnemen. Zij zochten daarbij onder andere de hulp van de Deense koning. Een grote vloot zeilde in 1069 uit Denemarken naar Engeland en voer langs de rivier de Humber noordwaarts. De oorlog die volgde was verschrikkelijk, maar uiteindelijk lieten de Denen zich afkopen en vertrokken[556].

Vijf jaar later brak opnieuw een opstand uit in Engeland. Nu werd Willem de Veroveraar, die in die tijd in Normandië verbleef, bovendien bedreigd vanuit Bretagne. De opstandelingen hadden opnieuw de hulp van de Deense koning ingeroepen, maar deze keer kwam de vloot te laat, omdat het leger van Willem de Veroveraar de opstandelingen inmiddels had verslagen. De Denen beperkten zich tot het plunderen van de oostelijke kust van Engeland en York en vertrokken in 1075 met hun buit via Vlaanderen[557].

In 1085 dreigde opnieuw een Deense invasie in Engeland. Koning Knut zou daarbij steun ontvangen van zijn schoonvader, graaf Robrecht de Fries. Willem de Veroveraar liet het Engelse kustgebied verwoesten, zodat daar voor de binnendringers niets te halen viel. Knut kreeg evenwel te maken met een opstand in zijn eigen land, die er uiteindelijk toe leidde dat hij werd vermoord. Daarmee was de gevreesde invasie van de baan[558].

Als we mogen aannemen dat in de *Vita Arnulfi* aan één van deze drie angstige momenten wordt gerefereerd, dan zal het gaan om de gebeurtenissen uit 1075. Wanneer ze inderdaad hebben plaatsgevonden nadat Arnulfus het abbatiaat had neergelegd (c. 1078) en weer als kluizenaar leefde, dan heeft het kennelijk even geduurd voor de berichten hierover tot Soissons en omgeving waren doorgedrongen. In 1085 was bisschop Tedbaldus al dood en opgevolgd door Arnulfus. De dreiging van 1069-70 komt niet in aanmerking wanneer we ervan uitgaan dat Arnulfus niet lang vóór de slag bij Kassel in 1071, maar waarschijnlijk daarna is ingetreden.

Het belang van dit verhaal ligt hierin, dat Arnulfus als beschermer tegen de Denen zijn naam eer aandoet door in het voetspoor van twee illustere naamgenoten te treden. De oudste daarvan is Arnulf van Karinthië. Eerder is vermeld hoe koning Karel de Dikke de bezittingen van Saint-Médard onder zijn mannen had opgedeeld om zo de verdediging tegen de Vikingen te kunnen organiseren. Desondanks was hij niet tegen deze indringers opgewassen en daarom was hij afgezet. Hij was vervangen door Arnulf van Karinthië (887-899), die in 891 de Vikingen versloeg. Daarmee kwam een einde aan de invallen en het spreekt vanzelf dat de koning daaraan grote roem ontleende[559].

De tweede Arnulf waar het hier om gaat, kan beschouwd worden als de grondlegger van het graafschap Vlaanderen. Graaf Arnulf, ook wel Arnulf de Grote of de Oude genoemd (918-965), breidde zijn macht naar het zuiden uit en vergrootte het graafschap daarmee aanzienlijk. Hij vocht

---

[556] *Anglo-Saxon Chronicle*, ed. Garmonsway, 202-204; Douglas, *William the Conqueror*, 218-20.

[557] *Anglo-Saxon Chronicle*, ed. Garmonsway, 211-212; Douglas, *William the Conqueror*, 232-233.

[558] *Anglo-Saxon Chronicle*, ed. Garmonsway, 215-216; Douglas, *William the Conqueror*, 346-356.

[559] Linssen, *NAGN* 1, 311; Störmer, *LMA* 1, 1013-1015.

jarenlang zij aan zij met de Franse koning tegen de Normandiërs, de afstammelingen van de Vikingen. Daarnaast wierp hij zich op als beschermer van de Kerk en steunde de hervormingsbeweging van Gerard van Brogne. Hij gold als de hersteller van kerken en kloosters, die zoveel schade hadden opgelopen onder de invasies van de Vikingen[560]. Werd zo de kluizenaar Arnulfus in het perspectief geplaatst van enkele groten der aarde?

Besluit

We hebben gezien hoe Arnulfus zich ontwikkelde van een traditionele monnik tot een kluizenaar die in zijn levenswijze de idealen van de meer radicale hervormingsgezinden steeds dichter benaderde. Als aalmoezenier bekommerde hij zich om een steeds groeiende groep armen. Het ziet er naar uit dat hij niet echt thuis was tussen de monniken en mede daarom voor een leven buiten de kloostergemeenschap koos. Waarschijnlijk miste hij voldoende opleiding om zijn taak naar eigen tevredenheid te kunnen vervullen. De eerste fase als kluizenaar was voornamelijk op zijn spirituele ontwikkeling en zijn eigen zieleheil gericht. Als abt werd hij vervolgens voor velen een leidsman en redder in de nood. De hervorming van het klooster Saint-Médard heeft hij misschien te voortvarend aangepakt, waardoor hij zich genoodzaakt zag het abbatiaat neer te leggen. Het ziet er naar uit dat zijn tegenstanders nog konden profiteren van de vijandschap tussen graaf Robrecht de Fries en de heren van Oudenaarde. Opnieuw kluizenaar, toonde Arnulfus een grote betrokkenheid bij zijn medemensen. Hij leverde een bijdrage aan de vrede door ridders tot een christelijke levenswijze te bekeren. Zijn heiligheid uitte zich in voorspellingen en wonderdaden. Arnulfus werd al tijdens zijn leven gezien als een mogelijke bemiddelaar tussen God en de wereld en al door de tijdgenoot die zijn levensbeschrijving schreef, op één lijn gezet met reeds lang vereerde heiligen. Hij wees op overeenkomsten met onder andere Antonius, Benedictus en Martinus. De bewerker van de vita zou daarin nog verder gaan.

[560] Koch, *NAGN* 1, 365-369; Nicholas, *Medieval Flanders*, 39-41.

7 Bisschop van Soissons

Op 26 januari 1080 stierf Tedbaldus van Pierrefonds, bisschop van Soissons (1072-1080)[561]. We lezen in de *Vita Arnulfi* dat hij werd opgevolgd door Ursio, die de bisschopszetel verwierf op voorspraak van zijn broer Gervais als beloning voor diens diensten als hofmaarschalk van de Franse koning. Ursio was weliswaar een geletterd man en droeg de monnikspij, maar hij was door zijn gebrek aan ruggegraat volkomen ongeschikt voor het episcopaat. Toen een en ander paus Gregorius VII ter ore kwam, droeg hij zijn gezant, Hugo van Die, op een onderzoek in te stellen. Daartoe hield de gezant een concilie te Meaux aan de Marne onder bescherming van de graaf van Champagne. Ursio weigerde daar te verschijnen om zichzelf te rechtvaardigen. Vervolgens werd hij veroordeeld en kreeg de geestelijkheid van Soissons de gelegenheid een nieuwe bisschop te kiezen. De geestelijkheid en vazallen van het bisdom kozen de kluizenaar Arnulfus. Terstond stuurde Hugo van Die mensen naar Saint-Médard om Arnulfus te bevelen met spoed zijn cel te verlaten en naar Meaux te komen. Als de kluizenaar niet zou gehoorzamen, zou hij in de ban worden gedaan. Met tegenzin voldeed Arnulfus aan het bevel. Op het concilie werd zijn verkiezing bevestigd en een dag voor zijn wijding vastgesteld. Vervolgens keerde hij terug naar Saint-Médard om zich voor te bereiden op de lange reis die hij voor de boeg had (XXVI). Aldus de hagiograaf.

De reis voerde, zoals we zullen zien, naar Die waar Arnulfus door de pauselijke gezant, Hugo, bisschop van Die, werd gewijd. Volgens de vita werd Arnulfus, eenmaal aangekomen bij Soissons om de bisschopszetel in bezit te nemen, tegengehouden door een gewapende macht onder aanvoering van Gervais, de broer van Ursio (XXIX). Noodgedwongen trok Arnulfus zich terug in Oulchy, zo'n twintig kilometer ten zuiden van Soissons, waar hij onderdak vond in het kasteel van Tedbald, graaf van Champagne (XXXI). Daardoor kwam Arnulfus binnen de invloedssfeer van de graaf van Champagne. Dit alles zou zich in 1081 hebben afgespeeld.

Met zijn verkiezing tot bisschop van Soissons raakte Arnulfus verwikkeld in de zogenoemde investituurstrijd, kortweg gezegd de strijd tussen de paus en wereldlijke vorsten om het recht om bisschoppen en andere geestelijke functionarissen te benoemen. Deze strijd liep met name hoog op tussen paus Gregorius VII (1073-85) en de Duitse koning Hendrik IV (1056-1106), maar werd ook tussen de paus en andere vorsten, zoals de Franse koning, Philips I, gevoerd. In dit hoofdstuk zullen we ons in dat kader verdiepen in de interne machtsverhoudingen in Noord-Frankrijk en de bemoeienis van de paus daarmee. De nadruk zal daarbij liggen op de relatie tussen de koning en de bisschoppen. Om de rol van de graaf van Champagne in de bisschopsverkiezing van Arnulfus te kunnen begrijpen, zullen we ook de betrekkingen tussen de koning en deze graaf nader moeten bezien. Daarnaast zullen we nagaan hoe de verkiezing en wijding van Arnulfus tot bisschop van Soissons in zijn werk ging en welke de gevolgen van zijn benoeming waren.

[561] *Gallia christiana* IX, 349-50; Newman, *Les Seigneurs de Nesle* I, 100.

Noord-Frankrijk in de elfde eeuw

Na het uitsterven van het Karolingische huis was het aan Hugo Capet (987-996) en zijn opvolgers om het herstel van de monarchie in Frankrijk op gang te brengen. Zwakke koningen, die er niet in geslaagd waren een halt toe te roepen aan de binnendringende Vikingen en daardoor geen kans hadden gezien de eenheid binnen hun rijk te bewaren, waren er de oorzaak van dat het aanzien van het koningschap ernstig was aangetast. Grote delen van Frankrijk waren vrijwel geheel aan de invloedssfeer van de koning onttrokken. De kern van het machtsgebied van de Capetingen werd gevormd door de kroondomeinen, die rond Parijs en Orléans lagen[562]. Dat gebied was niet erg omvangrijk en werd omringd door de bezittingen van aanzienlijke vazallen. Sommige gebieden werden beheerst door machtige territoriale heren. In Noord-Frankrijk was dat het geval in Normandië en Vlaanderen. In andere gebieden streefden vooraanstaande edelen hetzelfde na, maar moesten zij hun macht delen met burggraven en andere kasteelheren. Door deze kleinere edelen te steunen, kon de koning potentiële rivalen beteugelen.

Daarnaast was het recht van de koning om bisschoppen te benoemen een belangrijke pijler van zijn gezag. Dat recht bezaten de Capetingen nog in ongeveer een derde van de Franse bisdommen, met name in de noordelijke kerkprovincies Reims en Sens[563]. De meeste andere bisdommen waren onder controle van hertogen en graven geraakt. Aartsbisschoppen, bisschoppen en abten van de koninklijke abdijen waren belangrijke bondgenoten van de koning bij zijn pogingen de macht van de grote edelen te beknotten. Zo slaagden de Vlaamse graven er niet in zeggenschap te krijgen over de belangrijkste bisschopszetels, waaronder Vlaanderen ressorteerde, Terwaan en Noyon en Doornik. De graaf van Champagne moest eveneens toelaten dat koninklijke kandidaten de bisschopszetels binnen zijn gebied bezetten. Daarmee had de koning niet alleen greep op belangrijke functies met territorale verbindingen, maar ook vaste voet in een groot aantal steden, die door de economische ontwikkelingen een steeds belangrijker rol gingen spelen.

Weliswaar waren de edelen evenals de bisschoppen als vazallen door bepaalde verplichtingen, die voortvloeiden uit hun bezittingen, aan de koning gebonden, maar de hiërarchische structuur die in de bloeiperiode van de Karolingers uit het leenstelsel was voortgevloeid, was grotendeels weggevallen. De koning was niet altijd meer in staat deze verplichtingen af te dwingen. De leenband was vaak niet meer dan een kwestie van persoonlijke toewijding en beperkte zich niet tot één heer[564]. Evenals de graaf van Vlaanderen was de graaf van Champagne leenman van zowel de Franse als de Duitse koning. Leenmannen gingen onderling verschillende eedverbonden en andere overeenkomsten aan om hun positie te beschermen en te versterken. Deze verbintenissen

---

[562] Bloch, *Feudal Society*, 309-401; Lemarignier, 'Political and Monastic Structures', 102-107; Hallam, *Capetian France*, 26-27.

[563] Bloch, *Feudal Society*, 401-407; Becker, *Studien*, 21; Guillemain, 'Les origines', 377-378; Hallam, *Capetian France*, 86-88; Laudage, *Gregorianische Reform*, 14.

[564] Bloch, *Feudal Society*, 422-423; Lemarignier, 'Political and Monastic Structures', 108-109; Hallam, *Capetian France*, 94-97; Reynolds, *Fiefs*, 113-114.

waren niet voor eeuwig en werden al naar gelang de omstandigheden ingewisseld voor meer belovende[565]. Herhaaldelijk moesten leenmannen kiezen tussen de vaak tegenstrijdige belangen van hun verschillende heren. Eigenbelang gaf daarbij ongetwijfeld meestal de doorslag. Ook de Capetingen moesten van dergelijke tegenstellingen gebruik maken om hun gezag te kunnen handhaven en uitbreiden. Tot het midden van de elfde eeuw was de koning immers nauwelijks meer dan een *primus inter pares*. De grote edelen erkenden hem weliswaar als hun koning, maar zij beschouwden zichzelf daarom nog niet als ondergeschikt aan de vorst[566]. De aanzienlijksten onder hen, zoals de hertogen van Aquitanië, Bourgondië en Normandië, maar ook de graaf van Vlaanderen, beschouwden zich als zijn territoriale plaatsvervangers. Zij streefden er nog steeds naar volgens de oude, Karolingische structuur uit naam van de vorst binnen hun gebied de koninklijke macht ten volle uit te oefenen. Zij deden dat echter grotendeels op eigen gezag en niet meer in de eerste plaats als koninklijke functionarissen[567]. Nu eens waren zij medestanders, dan weer tegenstanders van de koning. Vanaf de tweede helft van de elfde eeuw wisten de Franse koningen langzaam maar zeker te bereiken dat hun leenmannen zich minder vrijblijvend gingen gedragen en hun, met name militaire, verplichtingen aan hen nakwamen[568].

Het spreekt vanzelf dat de koningen allereerst probeerden hun gezag te versterken in de gebieden die aan de kroondomeinen grensden. De macht van hun naaste buren was een voortdurende bron van zorg. De grootste dreiging bleek uiteindelijk de hertog van Normandië, die vanaf 1066 tevens koning van Engeland was. Deze machtsuitbreiding van een van de sterkste vazallen van de Franse koning was misschien niet bevorderd, maar in elk geval ook niet verhinderd door een andere grote leenman van de vorst, graaf Boudewijn V van Vlaanderen, die op dat moment de voogdij uitoefende over de nog minderjarige koning Philips I (1060-1108)[569]. De Vlaamse graaf was, zoals we hebben gezien, door huwelijksbanden met zowel Philips I als Willem van Normandië verbonden. Zelf was hij getrouwd met Adela, een zuster van wijlen koning Hendrik I, en zijn dochter Mathilde was de echtgenote van Willem de Veroveraar.

Ook andere edelen probeerden zo'n positie te verwerven. Een voorbeeld daarvan was graaf Odo II van Blois (†1037), die in zijn tijd een van de machtigste edelen van Frankrijk was. Het grootste deel van zijn leven was hij een van de belangrijkste raadgevers van koning Robert de Vrome (996-1031), die intieme relaties onderhield met de moeder van de graaf, Bertha van Blois[570]. Na de

---

[565] Reynolds, *Fiefs*, 127-129.

[566] Werner, 'Kingdom', 252; Hallam, *Capetian France*, 64-67 en 94-95; Reynolds, *Fiefs*, 131.

[567] Werner, 'Kingdom', 248-250; Reynolds, *Fiefs*, 112-113.

[568] Hallam, *Capetian France*, 96; vgl. Werner, 'Kingdom', 264-267.

[569] Hallam, *Capetian France*, 75-76.

[570] Bur, *La formation*, 151-57; Hallam, *Capetian France*, 45.

dood van de vorst toonde Odo zich echter een geducht tegenstander van diens zoon en opvolger, Hendrik I (1031-1060)[571]. Odo, die sinds de dood van zijn broer Tedbald in 1004 de alleenheerschappij over het graafschap Blois had, heerste bovendien over Tours en Chartres en daarmee over een groot gebied ten westen van de koninklijke bezittingen. Toen Odo na de dood van zijn achterneef Stefan in 1021 als diens naaste erfgenaam bovendien het graafschap Champagne opeiste, stond Robert de Vrome hem dat niet zonder slag of stoot toe, hoewel hij over het algemeen de graaf goed gezind was. Dat zou immers betekenen dat de kroondomeinen ook in het oosten begrensd werden door de gebieden van Odo. De koning verkeerde echter niet in de positie om zijn verzet te handhaven en moest Odo als graaf van Blois en Champagne erkennen. Graaf Odo II sneuvelde in 1037 in de oorlog die hij met de Duitse koning Koenraad uitvocht om de opvolging in het koninkrijk Bourgondië. Rodolf, koning van Bourgondië, was in 1032 kinderloos overleden en Odo was, als zijn neef, de naaste erfgenaam. Koenraad was echter met een nicht van Rodolf getrouwd en betwistte Odo het recht op de troon. De nalatenschap van Odo II werd verdeeld onder zijn twee zoons, Tedbald en Stefan. Tedbald (1037-1089/90) kreeg Blois, Tours en Chartres, terwijl Stefan (1037-1045/48) zijn vader in Champagne als graaf van Troyes en Meaux opvolgde[572]. Erop toezien dat dergelijke bezitscomplexen niet vanzelfsprekend in één hand kwamen, maar onder de erfgenamen werden verdeeld, was voor de koning een belangrijk middel om te grote machtsuitbreiding van zijn edelen te voorkomen.

Beide broers zetten de strijd voort die hun vader tegen koning Hendrik I voerde. Hendrik I greep de gelegenheid aan hun tenminste de koninklijke abdij Saint-Médard, die al sinds 907 in handen van de graven van Champagne was, te ontnemen. Dit leidde tot een opstand waaraan ook andere ontevreden edelen deelnamen. De overwinning was in 1044 voor de koning, die gesteund werd door de graaf van Anjou, die zijn oog op Tours had laten vallen. Tedbald moest als gevolg daarvan Tours afstaan aan de graaf van Anjou met uitzondering van de abdij Marmoutier, waar Tedbalds vader en grootouders begraven lagen. Niet lang daarna stierf zijn broer Stefan (1045/48). Als voogd van diens minderjarige zoon Odo III, oefende Tedbald de feitelijke macht uit in Champagne. Dat werd definitief toen Odo III in 1066 met Willem de Veroveraar naar Engeland overstak en niet meer terugkwam. Als beloning voor zijn hulp kreeg Odo enkele graafschappen in Engeland en trouwde met Adelaïde, een zuster van de nieuwe Engelse koning[573]. Odo zag al of niet gedwongen af van zijn vaderlijk erfdeel, waardoor de graafschappen Blois en Champagne opnieuw in één hand verenigd werden.

Graaf Tedbald had daarnaast bezittingen in Lotharingen waarvoor hij aan de Duitse koning leenplichtig was. In die tijd grensde Champagne in het oosten aan Lotharingen en in het westen

---

[571] Hallam, *Capetian France*, 73.

[572] Bur, *La formation*, 171-73.

[573] Ibidem, 194-211; Douglas, *William*, 380-381: Adelaïde was een (half)zuster van Willem de Veroveraar; vgl. echter Freeman, *The History* II, 588: Adelaïde was de dochter van een zuster van Willem de Veroveraar, Adelaïde, en Ingelram, graaf van Ponthieu.

aan de kroondomeinen, die Champagne van het graafschap Blois scheidde. Ten zuiden van Champagne lag het hertogdom Bourgondië, het graafschap Gâtinais en de goederen van de bisschop van Langres. Noordwestelijk van Champagne lagen de gebieden van Raoul van Valois, het graafschap Soissons en de goederen van de bisschoppen van Laon en Noyon. In het oostelijke deel van Champagne hadden de aartsbisschop van Reims en de bisschop van Châlons-sur-Marne hun bezittingen (zie kaart 2). De aartsbisschop en alle hier genoemde bisschoppen waren koninklijke functionarissen. Dat gold eveneens voor de bisschop van Soissons[574]. De invloed van de koning was dus aan alle kanten in Champagne merkbaar en het is begrijpelijk dat de graaf van Champagne naar wegen zocht deze zoveel mogelijk in te perken.

Huwelijk, erfenis en wapengeweld waren de middelen waarmee de edelen probeerden hun gebied uit te breiden. Aanvankelijk probeerde Tedbald waarschijnlijk zijn invloed te versterken in het graafschap Blois, ten westen van de kroondomeinen. Hij had daar immers een gevoelig verlies geleden na de nederlaag tegen de Franse koning in 1044, waarbij hij een groot aantal bezittingen aan de graaf van Anjou had moeten afstaan. Hij trouwde omstreeks 1045/47 met Gersent, een zuster van Hugo van Le Mans, graaf van Maine, die op zijn beurt Berte, een zuster van graaf Tedbald en de weduwe van Alain, hertog van Bretagne, als zijn bruid nam. Gersent schonk Tedbald een zoon, Stefan-Hendrik, die zijn vader zou opvolgen als graaf van Blois. Na enige jaren verstootte Tedbald haar echter[575]. Hij begon zijn aandacht te concentreren op Champagne en huwde rond 1060 Adelaïde, een dochter van Raoul van Valois en Adelaïde van Bar-sur-Aube, die Tedbald nog drie zonen schonk. Door dit huwelijk raakte de graaf van Champagne verwant aan het grafelijk huis van Soissons[576].

Het gebied van Raoul van Crépy, graaf van Valois, Amiens en Vexin en de vader van de eerder genoemde heilige Simon, grensde aan Champagne, maar ook aan de kroondomeinen. Hij was dus zowel een concurrent als een potentiële bondgenoot van de graaf van Champagne. Als vazal van de graven van Blois en Champagne was hij één van de leiders in de opstand tegen de koning geweest. Hij had zich evenwel van deze graven weten los te maken en zich ontpopt als een loyaal leenman van Hendrik I van Frankrijk[577]. Na de dood van de vorst in 1060 versterkte Raoul zijn positie aan het hof door de koningin-weduwe Anne van Rusland te huwen. Daarvoor moest hij wel zijn tweede vrouw Hacquenez, die verwant was aan de graaf van Champagne, verstoten[578]. In dezelfde tijd trouwde, zoals gezegd, zijn dochter Adelaïde met Tedbald van

[574] Becker, *Studien*, 21; Hallam, *Capetian France*, 86.

[575] Bur, *La formation*, 199.

[576] Bur, *La formation*, 230 en 213-214: Adelaïde van Bar-sur-Aube was een nicht van graaf Reinald van Soissons (†1057).

[577] Ibidem, 196 en 213; Feuchière, ‘Une tentative’, 11.

[578] Fliche, *Le règne*, 19-20.

Champagne. Naast de voogd van Philips I, graaf Boudewijn V van Vlaanderen, was Raoul van Valois de belangrijkste raadgever van de koning.

Raoul wist een groot gebied aan zijn gezag te onderwerpen en zijn invloed drong ver door in Champagne. Hij had Bar-sur-Aube verworven door zijn huwelijk met Adelaïde, die de erfgename daarvan was. Bovendien kreeg hij Vitry in zijn bezit. Hoe dat in zijn werk is gegaan, is niet bekend[579]. Beide goederen lagen in het zuidoostelijk deel van Champagne. Het is dus niet verwonderlijk dat de graaf van Champagne hem als een bedreiging zag. De onvermijdelijke conflicten die daar uit voortkwamen, kostten aan Walter, de oudste zoon van Raoul het leven[580]. Raoul van Valois zelf stierf in 1074. Drie jaar later viel zijn bezit uiteen, doordat zijn zoon en opvolger, Simon, zich terugtrok om monnik te worden in het klooster Saint-Claude in de Jura. Eerder is al aan de orde geweest dat de pogingen van koning Philips I om te voorkomen dat het hele bezit van Raoul in handen van een en dezelfde man zou komen, waarschijnlijk bijgedragen hebben tot dit drastische besluit van Simon[581]. Diens zwager Herbert van Vermandois verwierf het graafschap Valois, terwijl Tedbald van Champagne, eveneens een zwager, Bar-sur-Aube en Vitry in zijn bezit kreeg. De koning profiteerde zeer van Simons vertrek, want op den duur kwam het grootste deel in handen van Hugo, de jongere broer van Philips I, door zijn huwelijk met de dochter van Herbert van Vermandois. De eerste vermelding van Hugo als graaf van Crépy dateert uit 1080[582].

Raoul van Valois is de enige die er ooit in is geslaagd in Picardië een graafschap van formaat te vormen[583]. Door het ingrijpen van de koning was dat slechts een kort bestaan beschoren. Duidelijk is dat het succes van hertogen en graven grotendeels bepaald werd door hun persoonlijke kwaliteiten, hun vermogen de juiste verbintenissen, zowel persoonlijke als zakelijke, aan te gaan en hun krijgskunst[584]. De middelen waarover de koning kon beschikken om controle over deze heren te houden, waren het recht om bisschoppen binnen hun territorium te benoemen en het steunen van burggraven en kasteleins daar. Daarnaast kon de vorst deling van het geheel aan bezittingen bij hun dood afdwingen. Verder behoorde het tegen elkaar uitspelen van rivaliserende edelen natuurlijk altijd tot de mogelijkheden. Door de ligging van de kroondomeinen werd de invloed van de koning het sterkst in Noord-Frankrijk gevoeld, waar bovendien het merendeel van de kroonbisdommen zich bevond.

Het recht om bisschoppen te benoemen was misschien wel het sterkste wapen van de

---

[579] Bur, *La formation*, 213-215; vgl. Feuchère, 'Une tentative', 12, die meent dat beide goederen door Adelaïde van Bar-sur-Aube zijn ingebracht.

[580] Bur, *La formation*, 215.

[581] Zie pp. 109-110.

[582] Prou, *Recueil*, 266, nr. CIII; Fliche, *Le règne*, 98.

[583] Fossier, *La terre* II, 732-733; Hallam, *Capetian France*, 51.

[584] Hallam, *Capetian France*, 28.

koning waarmee hij in de invloedssfeer van zulke machtige leenmannen als de graaf van Champagne kon binnendringen. De graven van Champagne hadden het daardoor in hun gebied in de elfde eeuw slechts in één stad voor het zeggen, namelijk in Troyes[585]. Daar benoemden zij de bisschop en oefenden zij de grafelijke macht ten volle uit. De andere steden binnen hun gebied, Reims, Châlons-sur-Marne en Meaux, onttrokken zich grotendeels aan hun controle. In die bisschopssteden benoemde de koning de prelaten. In Reims oefende de aartsbisschop tevens de wereldlijke macht uit en in Châlons-sur-Marne eigende de bisschop zich in de loop der tijd steeds meer van de grafelijke macht toe[586]. In Meaux bezat de graaf van Champagne sinds het begin van de elfde eeuw uitsluitend de grafelijke macht, terwijl de koning er de bisschop benoemde[587]. De koning slaagde er in deze stad voldoende in de ambities van de graven te beteugelen. Na de dood van Tedbald (1089/90) werden zijn goederen onder drie van zijn zonen verdeeld. De vierde, Philips, werd bisschop van Châlons-sur-Marne. In 1125 werd het geheel weliswaar onder Tedbald II, kleinzoon van Tedbald I, hersteld, maar deling van de erfenis bleef voorlopig gebruikelijk in Champagne[588]. De koning zal toepassing van het eerstgeboorterecht voor het geheel aan bezittingen van zijn vazallen niet hebben aangemoedigd. Tedbald I van Champagne stond meestal op goede voet met de Franse koning en was een trouw vazal. Evenals zijn vader, Odo II, droeg hij de titel paltsgraaf. Hij vernoemde zelfs zijn oudste zoon naar koning Hendrik I en gaf hem de namen Stefan-Hendrik[589].

Bisschopsbenoemingen

De bemoeienis van graaf Tedbald I van Champagne met de verkiezing van de kluizenaar Arnulfus tot bisschop van Soissons had waarschijnlijk alles te maken met de machtsverhoudingen tussen de graaf en de koning van Frankrijk. De hervormingen die paus Gregorius VII binnen de kerk probeerde door te voeren, boden de graaf de mogelijkheid zich in te laten met deze bisschopsbenoeming. Hoe kwam zo'n benoeming tot stand?

Volgens het kanonieke recht diende een bisschop gekozen te worden door de geestelijkheid, zowel de seculiere als de reguliere, en het volk. Wanneer een kroonbisdom vacant was, was de gebruikelijke gang van zaken dat eerst aan de koning toestemming werd gevraagd om een verkiezing te houden. Wanneer ook de paus zijn goedkeuring daaraan had gehecht, organiseerde het kapittel onder leiding van de aartsbisschop een verkiezingsbijeenkomst. Daarvoor werden meestal de andere bisschoppen van de kerkprovincie uitgenodigd, de abten en andere geestelijken

[585] Bur, *La formation*, 188-192; Kaiser, *Bischofsherrschaft*, 392-93.

[586] Bur, *La formation*, 174-185.

[587] Ibidem, 185-188; Kaiser, *Bischofsherrschaft*, 396-397.

[588] Bur, *La formation*, 474-475.

[589] Ibidem, 200.

en leken, vanouds de vazallen van de bisschop, maar ook de inwoners van de bisschopsstad en naburige parochies[590]. Overeenkomstig de opvatting dat de keuze niet moest worden bepaald door de meerderheid, maar door het betere deel van de kiezers, ontstond in de tweede helft van de elfde eeuw de tendens de eigenlijke verkiezing voor te behouden aan de geestelijkheid, met name de kanunniken, en de andere deelnemers van de verkiezing alleen hun instemming met de keuze te laten geven[591]. De gekozene diende zich voor zijn wijding bij zijn confraters te presenteren, zijn geloofsbelijdenis af te leggen en een ondervraging te ondergaan om eventuele verdenkingen weg te nemen[592].

In de praktijk was onder de Capetingen de kanonieke verkiezing dikwijls slechts de erkenning van de koninklijke benoeming. Tot in de twaalfde eeuw droeg de koning de kerkelijke goederen aan de nieuwe bisschop over, zoals hij een leen aan een vazal gaf. Daarmee maakte hij het de bisschop mogelijk zijn functie uit te oefenen. Ter symbolisering daarvan overhandigde de koning de staf en ring aan de bisschop en bekleedde hem op deze wijze met zijn functie. De bisschop legde een eed van trouw af, die grote gelijkenis met een leeneed vertoonde. Pas daarna vond de wijding plaats[593]. In bisdommen die niet onder het gezag van de koning, maar van een andere territoriale heer vielen, werd een soortgelijke procedure gevolgd. In 1095 werd het afleggen van zo'n eed door geestelijken door de paus nadrukkelijk verboden[594].

Als er twijfels waren over de rechtmatigheid van een bisschopsverkiezing of over de wijze waarop een bisschop zijn functie vervulde, kon de paus ingrijpen. Dat deed hij door de betrokken aartsbisschop of een van zijn gezanten op te dragen een onderzoek in te stellen en zonodig een benoeming ongedaan te maken en een nieuwe verkiezing volgens de regels te houden. Vanaf 1080 kon een vertegenwoordiger van de paus de aartsbisschop bij bisschopsverkiezingen vervangen. Op die manier vergrootte de paus zijn invloed ten koste van de aartsbisschoppen. Wanneer er geen eenstemmigheid kon worden bereikt, was de stem van de paus doorslaggevend[595].

Dat is ook de gang van zaken die in de *Vita Arnulfi* wordt beschreven. Ursio zou door toedoen van koning Philips I dankzij zijn broer Gervais de bisschopszetel van Soissons hebben verworven. Toen de paus vernam dat Ursio niet op rechtmatige wijze het bisschopsambt had verworven en er bovendien een laakbare levenswijze op na hield, droeg hij zijn gezant, Hugo van Die, op om een onderzoek in te stellen en, als zou blijken dat er iets gebeurd was dat in strijd met de kerkelijke wetten was, een synode bijeen te roepen om daarover een oordeel te vellen. Dus hield

---

[590] Imbart de la Tour, *Les élections*, 9-20; Fliche, *Le règne*, 396-97.

[591] Imbart de la Tour, *Les élections*, 513-25.

[592] Ibidem, 480.

[593] Ibidem, 438-452; Becker, *Studien*, 13-16 en 162-167.

[594] Becker, *Studien*, 88-90.

[595] Imbart de la Tour, *Les élections*, 476-93.

Hugo een concilie in Meaux en nodigde Ursio uit, zoals dat wettelijk voorgeschreven was, om zich te komen verantwoorden. Daaraan gaf deze evenwel geen gehoor en hij werd door de aanwezige bisschoppen veroordeeld. Overeenkomstig het besluit van het concilie kozen vervolgens het verstandigste deel van de geestelijkheid, *pars sanior cleri*, en de *casati*, de bisschoppelijke leenmannen van Soissons, Arnulfus tot hun bisschop. Toen Arnulfus op het concilie was aangekomen werd het verzoek van de geestelijkheid en het volk van Soissons, *petitio cleri et populi Suessionici*, om hem te kiezen nogmaals besproken en bekrachtigd door de bisschoppen (XXVI). Tot zover de hagiograaf.

Het concilie waarop de veroordeling van bisschop Ursio en de verkiezing van Arnulfus tot zijn opvolger plaats vonden, stond onder bescherming van graaf Tedbald van Champagne. De organisator, Hugo van Die, was sinds 1074 pauselijk gezant in Frankrijk. Hij ging zeer voortvarend te werk bij de uitvoering van het hervormingsprogramma van paus Gregorius VII[596]. Binnen enkele jaren tijd hadden vrijwel alle prelaten, met name die in Noord-Frankrijk, zich wel een keer moeten verantwoorden tegenover de paus of zijn gezant. Alleen al in het jaar 1080 had Hugo van Die vijf concilies gehouden om bisschoppen die op onrechtmatige wijze hun zetel hadden verkregen af te zetten en nieuwe te laten kiezen en ook in Meaux was dat aan de orde[597]. Hij gaf daarmee uitvoering aan het pauselijk decreet van 1075, dat pas in 1077 in Frankrijk werd afgekondigd en iedere vorm van lekeninvestituur verbood[598]. Dat wil niet zeggen dat de paus voor dat jaar de invloed van leken bij het benoemen van bisschoppen, abten, en andere geestelijke hoogwaardigheidsbeklеders gemakkelijk zou hebben geaccepteerd[599]. Lekeninvestituur leidde namelijk dikwijls tot allerlei misstanden en ging nogal eens gepaard met simonie, dat wil zeggen dat de te vergeven functie verkocht werd en in handen van de hoogste bieder kwam. Deze misstanden werden nog verergerd door de regel dat de inkomsten uit vacante zetels toekwamen aan de koning of de heer die over het benoemingsrecht beschikte, waardoor bisschopszetels vaak ongewenst lang onbezet bleven. Kandidaten werden zodoende niet in de eerste plaats op hun geschiktheid voor het ambt beoordeeld. Er werden kandidaten voor een bisschopszetel voorgedragen die niet alle vereiste wijdingen hadden ontvangen of zelfs helemaal niet tot de geestelijke stand behoorden. Andere waren gewoon te jong. Op het concilie te Rouaan in 1074 werd verboden alle wijdingen in één keer toe te dienen. De periodes die er volgens het kerkelijk recht tussen dienden te zijn, moesten in acht worden genomen. Daarnaast werd verboden de bisschopswijding toe te dienen aan een kandidaat die jonger was dan vijfendertig jaar. Eerder, in 1056, was de minimumleeftijd al op

---

[596] Schieffer, *Die päpstlichen Legaten*, 91.

[597] Fliche, *Le règne*, 358-61; Schieffer, *Die päpstlichen Legaten*, 121.

[598] Hugo van Flavigny, *Chronicon* II a. 1074, *MGH* SS VIII, 412; Imbart de la Tour, *Les élections*, 393-394; Fliche, *Le règne*, 392 en 406-408; Becker, *Studien*, 60; Schieffer, *Die päpstlichen Legaten*, 99; Laudage, *Gregorianische Reform*, 42.

[599] Becker, *Studien*, 14-16.

dertig jaar gesteld. Alleen de paus kon ontheffing van deze bepalingen geven. Deze voorschriften werden niet zonder slag of stoot overgenomen, zoals wel blijkt uit de herhalingen ervan in de loop van de twaalfde eeuw[600].

Eén van de grote boosdoeners was in de ogen van de hervormers natuurlijk de Franse koning. We hebben al gezien hoe belangrijk het recht om bisschoppen te benoemen voor de koning was. Dat maakte het niet waarschijnlijk dat hij zich gemakkelijk bij het pauselijk verbod zou neerleggen. Maar ook de Franse geestelijkheid koos niet onvoorwaardelijk de kant van de paus. Er bestond een nauwe band tussen de Capetingen en hun prelaten. De koningen werden gekroond en gezalfd door de aartsbisschop van Reims, die zich daarom als de primaat van Frankrijk beschouwde. De vorsten functioneerden als de 'wereldlijke arm' van de Kerk en traden tevens als haar beschermheren op[601]. De bisschoppen hadden de steun van de koning veelal hard nodig om zich staande te kunnen houden te midden van de ambitieuze edelen. Het volledig uitbannen van lekeninvloed, zoals de Gregoriaanse hervormers voorstonden, werd door het merendeel van de Franse geestelijken niet gewenst[602].

De aartsbisschop van Reims, en met hem vele anderen, ontzegden bovendien de pauselijke gezanten iedere bevoegdheid en weigerden zich iets door hen te laten opleggen[603]. Bisschop Ivo van Chartres (1040-c.1116), die in zijn tijd gold als een van de grootste geleerden op het gebied van het kanoniek recht, was eveneens van mening dat Hugo van Die zijn boekje te buiten ging. Hij was van mening dat de pauselijke gezant op ontoelaatbare wijze ingreep in de in Frankrijk van ouds gebruikelijke gang van zaken en daarmee de prelaten welhaast dwong tot ongehoorzaamheid aan de pauselijke stoel[604]. De paus beperkte door zijn gezanten met name de macht van de aartsbisschoppen door aan hun rechten voorbij te gaan en zijn gezanten met een deel van hun taken te belasten. Hij achtte de aartsbisschoppen namelijk niet zonder schuld aan de bestaande misstanden, want, zoals paus Alexander II (1061-1073) al had uitgeroepen, er zou geen sprake van simonie zijn wanneer de aartsbisschoppen maar zouden weigeren bisschoppen te wijden die op die manier hun ambt hadden verkregen[605]. De gezanten konden eveneens concilies bijeenroepen, rechtspreken, functionarissen uit hun ambt zetten en wijdingen toedienen. Bedreigend was ook het streven naar exemptie van kloosters, waarbij deze door de paus aan het gezag van de plaatselijke bisschop werden onttrokken en rechtstreeks onder de paus werden geplaatst[606]. Sinds de stichting

---

[600] Imbart de la Tour, *Les élections*, 479.

[601] Becker, *Studien*, 20.

[602] Ibidem, 164-169.

[603] Ibidem, 140.

[604] Ivo van Chartres, *Epistolae* 6o (1097), ed. Leclercq, 238-245; Becker, *Studien*, 100.

[605] Jaffé *Regesta* I, 572 nr. 4517; *PL* 146, 1296-97; Becker, *Studien*, 47.

[606] Lemarignier, 'Les Institutions', 57; Idem, 'Political and Monastic Structures', 112.

van de abdij van Cluny (910) kwam dat steeds meer voor en het was zelfs vanzelfsprekend voor de bij deze abdij aangesloten kloosters. De bestaande orde dreigde bovendien te worden verstoord door de oproep van de paus aan leken en lagere geestelijkheid om zich zonodig rechtstreeks tot hem te wenden en wantoestanden te melden. Het streven van de paus naar centralisatie en de nadruk op zijn primaatschap waren aspecten van de Gregoriaanse hervormingsbeweging die in Frankrijk weinig bijval vonden[607]. Een gevolg was dat velen die wel voorstander van een hervorming in morele zin waren, een ambivalente houding aannamen. Waarom zou iemand die door de koning tot bisschop was benoemd niet in alle eer en geweten zijn functie kunnen uitoefenen?

Volgens de rigoreuze maatstaf van Hugo van Die waren de meeste, zo niet alle Franse bisschoppen in overtreding. Aartsbisschop Manasses van Reims beweerde dan ook dat het hem niet mogelijk was zes bisschoppen te vinden om voor hem te getuigen, op wie niets aan te merken viel. Dat was alleen mogelijk, wanneer de heilige Remigius, Martinus, Julianus, Germanus, Hilarius en Dionysius uit hun graf zouden opstaan[608]. Bisschop Ivo van Chartres, een van de belangrijkste tegenspelers van Hugo van Die, was van oordeel dat het aandeel van de koning bij bisschopsbenoemingen niets meer inhield dan de inwilliging van de wensen van de kiezers en de overdracht van de kerkelijke goederen, die de bisschop uit het bezit van de koning in gebruik kreeg. Dat was noodzakelijk om de bisschop in staat te stellen zijn functie uit te oefenen. De verkiezing hoorde vrij te zijn en simonie was vanzelfsprekend uit den boze. Formeel gezien had de koning slechts als één van de kiezers invloed op de invulling van de functie en deed hij daarom niets dat in strijd met het kerkelijk recht was. De eedaflegging keurde Ivo van Chartres in navolging van de paus af[609]. Hij pleitte voor een nauwe samenwerking tussen Kerk en Staat om de goddelijke orde te behouden. Het sacrale karakter van het koningschap verplichtte de vorst vanouds als beschermer van de Kerk op te treden. Door de zalving bij de kroning verleende de Kerk de koning zijn bevoegdheden om de vrede en het recht te bewaren. Ivo's ideeën vonden in Frankrijk en Rome bijval. Onder de opvolger van Philips I, Lodewijk VI (1108-1137), veranderde er in de procedure van de bisschopsbenoeming dan ook fundamenteel niets. De koning kon echter niet langer als leenheer de diensten van de bisschoppen opeisen. Hij nam nu de leiding in de strijd tegen alles wat de christelijke samenleving bedreigde en de kerk gaf hem daarbij de nodige bijstand[610].

De politieke verwikkelingen in Duitsland en Italië zorgden ervoor dat de investituurstrijd tussen de paus en de Duitse koning veel scherpere vormen aannam. Het zou te ver voeren daarop hier nader in te gaan, maar Lodewijk VI kreeg daardoor spoedig de gelegenheid als beschermheer van de Kerk op te treden. Paus Gelasius II, die zich door alle strubbelingen met koning Hendrik V (1106-1125) in 1118 genoodzaakt zag Rome te ontvluchten, vond onderdak in Frankrijk, waar hij

---

[607] Becker, *Studien*, 140.

[608] Bouquet, *Recueil* XIV, 784; Williams, 'Archbishop Manasses', 818.

[609] Ivo van Chartres, *Epistolae* 6o (1097), ed. Leclercq, 246-247; Becker, *Studien*, 100-101 en 143-153; vgl. Laudage, *Gregorianische Reform*, 27.

[610] Becker, *Studien*, 126-129.

na korte tijd op 29 januari 1119 stierf. Ter plekke werd de bisschop van Vienne als paus Calixtus II tot zijn opvolger gekozen. Op 20 oktober van dat jaar werd in Reims een concilie gehouden, waar zowel de paus als koning Lodewijk VI aanwezig waren. Er zou ook over Arnulfus worden gesproken, maar het belangrijkste doel van deze bijeenkomst was een ontmoeting van de paus met de Duitse koning, die plaats zou vinden in Mouzon aan de Maas, bij de grens tussen Champagne en Lotharingen. De bedoeling was Hendrik V te winnen voor de Franse visie op de verhouding tussen Kerk en Staat en vrede te sluiten. Daarvoor was een stuk opgesteld door Willem van Champeaux, bisschop van Châlons-sur-Marne, die ook bij de onderhandelingen betrokken was geweest[611]. De ontmoeting in Mouzon liep tot grote teleurstelling van de paus op niets uit. In Duitsland zou de investituurstrijd pas in 1122 met het Concordaat van Worms tot een einde komen.

Verkiezing en wijding

Ten tijde van het concilie van Meaux onder voorzitterschap van de pauselijke gezant, Hugo van Die, waar Arnulfus tot bisschop van Soissons werd gekozen, was de investituurstrijd in Frankrijk nog in volle gang[612]. Na al het voorgaande kan men zich voorstellen dat deze bijeenkomst een doorn in het oog was van koning Philips I, die immers geen inmenging van de paus duldde. Wat bezielde Tedbald, graaf van Champagne, om als beschermheer van het concilie op te treden? Al in 1077 had paus Gregorius VII zijn gezant erop attent gemaakt dat hij bij graaf Tedbald hulp moest zoeken voor zijn acties tegen de koning[613]. De kwestie waar het toen om ging, was die rond bovengenoemde Manasses, aartsbisschop van Reims. Vanaf het begin was de verhouding tussen paus Gregorius VII en de aartsbisschop van Reims door conflicten vertroebeld. Eerder is al vermeld dat de aartsbisschop het gezag van de pauselijke gezant niet erkende. Op het concilie dat in 1077 in Autun werd gehouden, schitterde hij dan ook door afwezigheid. De afkondiging van een algeheel verbod op lekeninvestituur in mei van dat jaar moest op last van de paus gevolgd worden door een concilie om dat decreet ten uitvoer te brengen en een aantal bisschoppen te vervangen. Pas in het najaar slaagde Hugo van Die erin een dergelijke bijeenkomst te doen plaatsvinden. De aartsbisschoppen van Sens en Bourges en een groot aantal bisschoppen ontbraken daar, evenals Manasses van Reims. De drie aartsbischoppen en andere afwezigen werden door de pauselijke gezant geëxcommuniceerd en geschorst[614]. Eerder dat jaar had de koning een hofdag in Orléans

[611] Ibidem, 132-138.

[612] Schieffer, *Die päpstlichen Legaten*, 130-131: het concilie zou in de tweede helft van het jaar 1081 zijn gehouden.

[613] Bur, *La formation*, 222.

[614] Ibidem, 99-101.

gehouden, waar deze prelaten en de andere kroonbisschoppen vanzelfsprekend wel te vinden waren[615]. De bisschop van Orléans was inmiddels door Gregorius VII veroordeeld op beschuldiging van simonie en het verkopen van kerkelijke eigendommen. Hij had echter het vonnis van de paus naast zich neergelegd en de aartsbisschoppen van Sens en Bourges gaven geen gehoor aan de oproepen van Gregorius VII om hem af te zetten en een nieuwe bisschop te laten kiezen[616]. De machtsstrijd tussen het koninklijk en pauselijk gezag tekende zich scherp af. In eerste instantie werden de geschorste aartsbisschoppen in hun ambt hersteld, maar uiteindelijk werd Manasses van Reims, die volhardde in zijn weigering zich aan het gezag van de pauselijke gezant te onderwerpen, in 1080 op een concilie te Lyon door Hugo van Die afgezet. Deze beslissing werd bevestigd door Gregorius VII, die op 27 december 1080 de geestelijkheid van de kerkprovincie Reims verzocht een nieuwe aartsbisschop te kiezen[617]. De zaak bleef zich voortslepen tot Manasses uiteindelijk de stad uit werd gejaagd door de bevolking van Reims en zijn toevlucht zocht bij de Duitse koning. Vanaf ongeveer 1083 komt Reinaldus, de voormalige tresorier van Tours, in de bronnen voor als aartsbisschop van Reims[618].

De paus was zeer teleurgesteld over de geringe steun die Tedbald I van Champagne de pauselijke gezant bood. Gregorius VII stuurde zelfs op 28 april 1081 een brief aan de graaf, waarin hij hem met kracht aanspoorde alle contacten met de geëxcommuniceerden te verbreken[619]. De graaf verkeerde in een moeilijke positie, doordat hij een vazal van de aartsbisschop was. Enige tijd later toonde Tedbald de paus zijn goede wil door in te stemmen met het houden van een concilie te Meaux[620]. Zo leek hij toch weer een voorvechter van de Gregoriaanse hervormingsbeweging te zijn en stelling te nemen tegen de koning en kroonbisschoppen. Meaux behoorde tot de kerkprovincie Sens en was een van de steden waarin de graaf enige invloed kon uitoefenen.

Meestal wordt aangenomen dat deze bijeenkomst, na de hierboven aangehaalde brief van Gregorius VII, in het najaar van 1081 heeft plaatsgevonden en dat bij die gelegenheid Arnulfus tot bisschop van Soissons werd gekozen, maar zeker is dat niet, aangezien er in de bronnen geen jaartal wordt genoemd[621]. Een argument voor de keuze van het jaar 1081 is dat in de *Vita Arnulfi*

---

[615] Becker, *Studien*, 60-62.

[616] Fliche, *Le règne*, 414-415.

[617] Caspar, *Das Register*, 538-543, VIII,17-20; Schieffer, *Die päpstlichen Legaten*, 118-119.

[618] *Gallia Christiana* IX, 75; vgl. Fliche, *Le règne*, 421: pas vanaf 1085; vgl. Guibert van Nogent, *De vita sua* III.III, ed. Labande, 273-275; Becker, *Studien*, 73: in eerste instantie zou bisschop Helinand van Laon de zetel hebben weten te bemachtigen en behouden hebben tot 1083; vgl. Williams, 'Archbishop Manasses', 807, die meent dat de kwestie met Helinand na de eerdere afzetting van Manasses in 1077 heeft gespeeld.

[619] Caspar, *Das Register*, 585-587, IX,9.

[620] Bur, *La formation*, 222-223.

[621] Ed. Mabillon, intr. 504. Mabillon dateert dit concilie al in 1080; zie ook *Gallia Christiana* IX, 350.

de voorzitter van dit concilie, de pauselijke gezant Hugo, als bisschop van Die wordt aangeduid (XXVI), terwijl Hugo op 24 oktober 1082 tot aartsbisschop van Lyon werd benoemd[622]. De verkiezing van Arnulfus zou dus voor die tijd moeten zijn gehouden. Het is natuurlijk de vraag hoe goed de hagiograaf van dit alles op de hoogte was en andere bronnen voor dit concilie dan de *Vita Arnulfi* zijn er niet. Een jaar later zou, na het overlijden van Galterius I, bisschop van Meaux, in oktober of november 1082, in ieder geval door Hugo als bisschop van Die een concilie in Meaux zijn gehouden, waar onder andere abt Robertus van Rebais tot opvolger van Galterius werd gekozen en gewijd. Volgens de kroniekschrijver Petrus van Sens werd dit concilie in de week na het overlijden van Galterius gehouden[623]. In dat geval zal de benoeming van Hugo tot aartsbisschop van Lyon nog nauwelijks bekend zijn geweest. Hij zou trouwens zijn werkzaamheden als aartsbisschop van Lyon pas in het begin van het jaar 1083 hebben opgenomen[624]. Bur meent dat de verkiezing van Robertus van Rebais tegelijk met die van Arnulfus heeft plaatsgevonden op een concilie in Meaux in 1081[625]. Anderen veronderstellen dat het om twee verschillende concilies gaat[626]. We zullen zien dat ook andere gegevens het waarschijnlijk maken dat Arnulfus al in 1081 tot bisschop van Soissons is gekozen.

Arnulfus werd volgens zijn levensbeschrijving uit Saint-Médard naar Meaux ontboden om zijn uitverkiezing te vernemen en, uiteraard tegenstribbelend, te aanvaarden, maar gewijd werd hij nog niet. Daarvoor werden alleen een plaats en tijdstip, die in de vita niet nader worden aangeduid, vastgesteld (XXVI). Het was op zich niet ongebruikelijk dat de gezant op concilies, waar hij als voorzitter optrad, wijdingen toediende en men kan zich daarom afvragen waarom dat in het geval van Arnulfus niet onmiddellijk gebeurde[627]. De hagiograaf vertelt ons hoe Arnulfus na zijn verkiezing tot bisschop van Soissons terugkeerde naar Saint-Médard om zich voor de reis klaar te maken. Zijn getrouwen zagen erop toe dat hij goed toegerust vertrok met vier monniken en enkele geestelijken als metgezellen (XXVI).

---

[622] Fliche, *Le règne*, 361; Schieffer, *Die päpstlichen Legaten*, 131-132. Zijn voorganger, Gebuinus, was in april 1082 overleden.

[623] Zie de kroniek van Petrus van Sens, Bouquet XII, 279: *Anno MLXXXII, XIV Kalendas Novembris, obiit Walterius Meldensis; et in sequenti septimana Hugo Diensis Episcopus Romanae Ecclesiae Legatus, congregavit Concilium in eadem urbe, et ordinavit Episcopum in eadem urbe, Rotbertum Abbatem Ecclesiae Resbacensis*; vgl. *Gallia Christiana* VIII, 1609, waar als mogelijke sterfdag ook 23 november en 20 oktober worden genoemd.

[624] Schieffer, *Die päpstlichen Legaten*, 131-132.

[625] Bur, *La formation*, 187 en 223, gaat ervan uit dat Galterius I van Meaux op 19 oktober 1081 is overleden.

[626] Schieffer, *Die päpstlichen Legaten*, 130-132 en noot 240; Becker, *Studien*, 75; Huyghebaart, 'Saint Arnould', 323; Dekkers, 'Sint Arnoud en Robrecht de Fries', 55.

[627] Imbart de la Tour, *Les élections*, 501 en 503.

Het reisdoel was niet Reims, de hoofdstad van de kerkprovincie waartoe Soissons behoorde. Niet alleen was daar door de afzetting van Manasses formeel geen aartsbisschop in functie, maar bovendien was het onaannemelijk dat deze bereid zou zijn geweest Arnulfus te wijden. Arnulfus was immers geheel buiten hem om gekozen en werd hem als bisschop door de pauselijk gezant opgedrongen. Dat zal de reden zijn waarom de nieuwe bisschop van Soissons, zoals Lisiardus vertelt, door Hugo, bisschop van Die, werd gewijd (XXIX). Hugo van Die was nogal verrast door de komst van Arnulfus, die blijkbaar niet volgens afspraak was. Hij was, zo lezen we in de vita, blij met het onverwachte bezoek van zo'n prijzenswaardig man, maar ook van zijn stuk gebracht, omdat hij geen enkele bisschop voor de wijding had uitgenodigd. De volgende dag kwamen er echter drie bisschoppen, die daar niets te zoeken hadden, maar, zoals ze openlijk toegaven, als door een stille kracht ertoe bewogen waren om de gezant te bezoeken. Iedereen zag hier natuurlijk de hand van God in (XXIX). Had Hugo een hemels teken nodig om de wijding met recht te kunnen toedienen? Had Arnulfus misschien nog niet de vereiste leeftijd van vijfendertig jaar bereikt[628]? Opmerkelijk is ook dat van alle wijdingen die Arnulfus in de loop der jaren ontvangen moet hebben om voor deze in aanmerking te kunnen komen, er niet één in zijn levensbeschrijving wordt genoemd. De bisschopswijding vond volgens de vita op 19 december plaats (XXIX). Ook nu wordt er in de bronnen geen jaartal gegeven en is opnieuw het episcopaat van Hugo van Die de aanleiding om aan te nemen dat Arnulfus in 1081 de wijding ontving. Uit de vita kan namelijk worden afgeleid dat deze ceremonie in Die heeft plaatsgevonden. Als Arnulfus inderdaad in 1048 is geboren, was hij dus eigenlijk nog te jong voor het episcopaat.

De vita noemt de plaats van de wijding niet, maar wel enkele plaatsen die Arnulfus op zijn reis aandeed. Zo weten we dat Arnulfus op de heenweg het kasteel van de graaf van Champagne te Vertus, bezocht (XXVI) en, wat meer zegt, op de terugweg naar Soissons langs Vienne en Cluny kwam. In Vienne was op dat moment de aartsbisschoppelijke zetel vacant en de inwoners van deze kerkprovincie, aan wie de grote roem van Arnulfus niet was ontgaan, kwamen bijeen en zetten elkaar aan om hem gevangen te nemen en als aartsbisschop in hun eigen stad te installeren. Toen dit gerucht Arnulfus bereikte, haastte hij zich om buiten de grenzen van hun gebied te komen om snel de functie uit te kunnen oefenen waarmee hij speciaal was belast (XXIX). Tot zover de vita. Het bezoek van Arnulfus aan Cluny komt later aan de orde.

Wanneer de wijding in Lyon, de zetel van Hugo als aartsbisschop, had plaatsgevonden, zoals Pécheur veronderstelt, bestond er voor Arnulfus geen reden op de terugweg naar Soissons in het zuidelijker gelegen aartsbisdom Vienne te komen[629]. Het bisdom Die lag echter in het zuidelijk deel van deze kerkprovincie en een bezoek daaraan bracht Arnulfus onvermijdelijk binnen de grenzen ervan. De zetel van Vienne kan, voor zover is na te gaan, vacant geweest zijn in 1081. De laatste vermelding van aartsbisschop Warmundus is van 8 januari 1081, terwijl zijn opvolger,

---

[628] Imbart de la Tour, *Les élections*, 479: op het concilie van Rouaan in 1074 was deze minimumleeftijd vastgesteld.

[629] Pécheur, *Annales* II, 108.

Gunthardus, voor het eerst op 16 februari 1082 in de bronnen voorkomt en nog in 1084 wordt genoemd[630]. Wanneer Arnulfus, zoals Lisiardus in de vita brevior zegt, op 19 december is gewijd, moet dat dus in 1081 zijn geweest. De gegevens over de geboortedatum van Lodewijk VI, zo zal blijken, wijzen daar eveneens op.

Volgens zijn levensbeschrijving was de eerste halteplaats op Arnulfus' reis naar Die het kasteel van de graaf van Champagne in Vertus, zo'n dertig kilometer ten westen van Châlons-sur-Marne. Daar maakte hij een verzoenend gebaar jegens koning Philips I en koningin Bertha. Een ruzie tussen twee van zijn metgezellen noopte Arnulfus er toe een van beiden, Ostermarus, weg te sturen. De graaf en andere aanwezigen vonden dat een harde straf en deden een goed woordje voor de schuldige (XXVII). Arnulfus liet zich overhalen en zond de man wel weg, maar met een eervolle opdracht. Hij moest naar Parijs gaan en de koningin namens Arnulfus een bezoek brengen om haar aan te kondigen dat zij zwanger was van een zoon, die zij Lodewijk moest noemen en die na de dood van zijn vader over Frankrijk zou regeren. Deze voorspelling werd met vreugde ontvangen door het Franse koningspaar, dat al zo lang op een nakomeling wachtte. Na enkele dagen voelde de koningin het kindje bewegen en volgens Lisiardus werd het op de vigilie van Pasen gedoopt (XXVIII). Een jaar noemt hij niet. Dat moet dan op 23 april 1082, en waarschijnlijk niet lang na de geboorte, zijn gebeurd[631]. Uit andere bronnen kan eveneens worden afgeleid dat de geboorte van Lodewijk in 1082 plaats vond[632]. Volgens de vita longior echter werd Lodewijk in 1081 geboren (II,III). De voorspelling van Arnulfus komt in geen enkele andere bron voor, maar wordt uitsluitend in zijn levensbeschrijving genoemd. Een verwijzing ernaar zou kunnen worden gezien in de mededeling dat de prins behalve de naam Lodewijk, ook die van Tedbald, naar de graaf van Champagne, zou hebben gekregen[633].

Dit leidde er niet toe dat Arnulfus op steun van de Franse koning kon rekenen. Lisiardus beschrijft hoe, toen Arnulfus bij de stad Soissons aankwam om zijn zetel in bezit te nemen, hofmaarschalk Gervais hem met een krijgsmacht tegemoet ging. Deze Gervais was de broer van Ursio, die niet door een kanonieke verkiezing, maar door ingrijpen van de koning de bisschopszetel bezette. Hij waarschuwde Arnulfus dat hij niet moest proberen de stad binnen te gaan, als hij tenminste in leven wilde blijven. Arnulfus antwoordde dat hij zou proberen de hem door de paus opgelegde taak uit te voeren, zodat hij niet van ongehoorzaamheid zou kunnen worden beticht. Het

---

[630] *Gallia Christiana*, 73; Huyghebaert, 'Un légat', 190 noot 1.

[631] Fliche, *Le règne*, 39; Luchaire, *Louis VI*, 285-289, die de reis van Arnulfus in het begin van 1081 laat plaatsvinden en de geboorte van Lodewijk op Kerst 1081.

[632] Luchaire, *Louis VI*, 287. De kroniek van het klooster Saint-Pierre-aux-Monts (Châlons-sur-Marne) bericht dat Lodewijk zijn vader in 1108 op zesentwintigjarige leeftijd opvolgde; Aubri de Trois-Fontaine laat hem in 1109 op zijn zevenentwintigste de troon bestijgen.

[633] Luchaire, *Louis VI*, 283-284; Fliche, *Le règne*, 78; Bur, *La formation*, 223, de enige vermelding van deze dubbele naam is te vinden bij Ordericus Vitalis, *Historia Ecclesiastica* I,XXIV, ed. Chibnall, I, 160.

was hem om het even of hij daarbij omkwam en martelaar Gods werd, of het overleefde en Zijn belijder werd: hem dreef de liefde tot Christus. Daarop gaf hij zijn rijdier de sporen om de stad binnen te rijden, maar Gervais greep de teugels van het dier beet en deed het met zijn berijder omkeren. Arnulfus week onmiddellijk voor deze weerstand. Hij had zijn opdracht naar vermogen uitgevoerd en verliet in alle rust de zetel, waarom hij niet gevraagd had. Hij zou het bisdom, dat hij lijfelijk in de steek leek te laten, echter met hart en ziel bedienen. Want, zo zegt de hagiograaf, niet de zetel maakt de bisschop, maar de bisschop de zetel. Daarom sloeg hij met hulp van graaf Tedbald zijn verblijf op in het kasteel Oulchy binnen het diocees Soissons en vestigde daar zijn zetel (XXXI). Tot zover de vita.

Zo bleef de inzet van de graaf van Champagne in de pauselijke campagne tegen de lekeninvestituur en zijn daarmee gepaard gaande verzet tegen de koning beperkt tot het steunen van een tegenkandidaat voor de bisschopszetel van Soissons. Hij ging niet zover dat hij Arnulfus met een gewapende macht terzijde stond om het bevel van de pauselijk gezant uit te voeren door Ursio te verdrijven en door Arnulfus te vervangen. Soissons behoorde niet tot het machtsgebied van de graaf, maar de stad en omgeving vormde een afzonderlijk graafschap. Tedbald van Champagne was, zoals eerder is vermeld, door zijn huwelijk met Adelaïde, dochter van Raoul van Valois, wel verwant aan het grafelijk huis van Soissons. In de tweede helft van de elfde eeuw was het graafschap in handen van Willem Busac, een zoon van de graaf van Eu, gekomen door zijn huwelijk in 1058 met de erfdochter van Soissons, Adelaïde. Willem Busac was uit Normandië verdreven na een mislukte poging het hertogdom op zijn neef Willem te veroveren. Hij bracht veel tijd door in krijgsdienst van de Franse koning en vocht nog in 1098 in Normandië[634]. Zijn zoon Jan nam kennelijk zijn taken te Soissons waar en volgde hem uiteindelijk op. Jan wordt voor het eerst in 1082 als graaf van Soissons genoemd[635]. Guibert, abt van Nogent (c.1064-c.1125), die niet geheel onpartijdig was, heeft geen goed woord voor deze grafelijke familie over. In zijn autobiografie beschrijft hij graaf Jan als een vechtlustig man, die een aardje naar zijn vaartje had. Zijn vader en grootvader wordt verweten dat hun verdorvenheid altijd gericht was op de ondergang van de Kerk. Zijn moeder deugde evenmin en had volgens Guibert om het graafschap te verwerven haar eigen broer vergiftigd[636].

Evenals de graaf van Soissons was de bisschop een leenman van de koning, maar zijn macht was veel geringer. In de loop van de twaalfde eeuw werden de rollen omgedraaid en werd de graaf ondergeschikt aan de bisschop[637]. De koning bezat bovendien de abdij Saint-Médard, die lange tijd in handen van de graven van Champagne was geweest. Hij had al met al een stevige

---

[634] *Gesta Normannorum Ducum* VII,20, ed. Van Houts II, 128-129; Freeman III, 118-119.

[635] Barthélemy, *Les Comtes*, 17-19; Freeman, *The Norman Conquest*, III, 118-120.

[636] Guibert van Nogent, *De vita sua* III.16, ed. Labande, 422-427.

[637] Vercauteren, *Étude*, 126-27; Kaiser, *Bischofsherrschaft*, 594-595.

voet aan de grond in deze stad. Het graafschap Soissons scheidde bovendien de bezittingen van Tedbald van Champagne van die van Hugo van Crépy, de broer van de koning, die, als gezegd, met een kleindochter van Raoul van Valois was getrouwd en daardoor een groot deel van diens goederen had verworven. De invloed van de koning was sterk in het gebied ten westen en ten noorden van Champagne en Tedbald van Champagne kon dus niet verwachten veel invloed uit te kunnen oefenen in het naburige Soissons. Anderzijds is het begrijpelijk dat hij dat wel probeerde, waarbij hij ongetwijfeld niet door vroomheid werd gedreven.

Maar ook in Meaux, waar Tedbald van Champagne tenminste de grafelijke macht ten volle kon uitoefenen, zag de nieuwe bisschop, Robertus van Rebais, geen kans zich te handhaven. Zijn verkiezing had evenals die van Arnulfus op een concilie te Meaux onder leiding van Hugo van Die en in ongeveer dezelfde tijd plaatsgevonden. In zijn geval was het Richerus, aartsbisschop van Sens, onder wie het bisdom Meaux ressorteerde, die zich gepasseerd voelde en verzet bood. Hij was niet voor de verkiezing uitgenodigd en dat gold eveneens voor de meeste bisschoppen van de kerkprovincie Sens. Alleen de bisschop van Troyes, de stad waar de graaf van Champagne het voor het zeggen had, en die van Nevers waren aanwezig[638]. In Nevers was de bisschop ondergeschikt aan de graaf, die actief aan de hervormingsbeweging deelnam[639]. Aartsbisschop Richerus verklaarde de verkiezing van Robertus tot bisschop van Meaux niet rechtsgeldig. Hij sprak de ban over hem uit, zette hem af en verving hem door bisschop Galterius II, die het episcopaat tot 1102 vervulde[640]. Dat gebeurde evenwel pas in 1085, hoewel de aartsbisschop van Sens op alle steun van de koning kon rekenen. Datzelfde jaar stierf paus Gregorius VII. De laatste jaren van zijn leven was hij zeer in beslag genomen door de Duitse kwestie en vanaf 1082/83 nam de invloed van de paus in Frankrijk sterk af[641]. Toch bleef de kwestie van Meaux lange tijd slepende. Welke rol de graaf van Champagne daarin vervulde is niet bekend.

Misschien ontving Arnulfus, toen het erop aan kwam, niet de hulp van Tedbald van Champagne waarop hij gehoopt had, maar zijn bezoek aan de graaf in Vertus tijdens zijn reis naar Die was vast bedoeld om zich te verzekeren van de steun van de graaf voor hij het tegen de door de koning benoemde bisschop van Soissons, Ursio, zou moeten opnemen. Een andere man die van groot belang voor de nieuwe bisschop van Soissons kon zijn door zijn erkenning aan diens verkiezing te geven, was Hugo, abt van Cluny. Deze trad nogal eens op als pauselijk gezant en assisteerde Hugo van Die bij diens werkzaamheden. Hij was bovendien bevriend met Tedbald van Champagne en was de peetvader van diens zoon Odo[642]. Het kwam dan ook goed uit dat Arnulfus op de

---

[638] Schieffer, *Die päpstlichen Legaten,* 132; Bur, *La formation,* 245-246.

[639] Kaiser, *Bischofsherrschaft,* 365-366.

[640] Becker, *Studien,* 75-76; Bur, *La formation,* 245-46; Kaiser, *Bischofsherrschaft,* 396-397.

[641] Schieffer, *Die päpstlichen Legaten,* 138-140.

[642] Bur, *La formation,* 224.

terugreis naar Soissons een bezoek aan deze abt kon brengen.

Volgens Lisiardus wilde Arnulfus eigenlijk helemaal niet naar Cluny, maar was zijn roem hem vooruit gegaan. Daardoor werd hem niet de mogelijkheid gegeven ongemerkt voorbij te trekken. Zodra abt Hugo van zijn komst hoorde, ging hij met een grote groep monniken in volle luister Arnulfus tegemoet en ontving hem met grote eerbied, niet zozeer omdat Arnulfus een bisschop was, alswel vanwege zijn tot dan toe deugdzame levenswijze in dienst van God. Abt Hugo legde de bisschop allerlei problemen over de Heilige Schrift voor en ondervond dat zijn angst, dat Arnulfus te boers en niet voldoende deskundig zou zijn, ongegrond was. Hij bleek een goed onderlegd en welbespraakt man, bij wie de hem toevertrouwde kerk in goede handen zou zijn (XXX). Tot zover Lisiardus.

In de bewerking van de vita door Hariulfus is aan abt Hugo een nog grotere rol toebedeeld. Hariulfus noemt Hugo van Cluny als een van de adviseurs met wie Arnulfus als kluizenaar, nadat hij als abt van Saint-Médard was afgetreden, regelmatig correspondeerde. Hugo van Cluny wordt als zodanig in één adem genoemd met paus Gregorius VII en Geraldus, abt van La Sauve Majeure, die Arnulfus als abt had moeten opvolgen, maar door de koningin was verjaagd (I,XX). De wijzigingen die Hariulfus heeft aangebracht in de beschrijving van het bezoek van Arnulfus aan Cluny, betreffen vooral de verhouding tussen beide geestelijken. In de vita brevior gaat het om twee vooraanstaande mannen. In hiërarchie was Arnulfus weliswaar de meerdere, maar in deugdzaamheid gelijkwaardig aan de abt, die meer ervaring had en bovendien grote faam en gezag genoot. Uit zorg voor de Kerk onderwierp Hugo de bisschop aan een test. In de bewerking van Hariulfus is Hugo van Cluny duidelijk de meerdere van de bisschop. Hij stuurde een monnik naar Arnulfus om hem in alle vriendelijkheid te gelasten Cluny aan te doen, waarna hij hem als beschreven tegemoet ging (II,V). In de tijd tussen de vervaardiging van de eerste en tweede redactie van de *Vita Arnulfi* was het aanzien van Hugo van Cluny nog gegroeid. Hij stierf in 1109 en werd in 1120 door paus Calixtus II heilig verklaard[643].

Hugo van Cluny had tijdens zijn leven een groot aanzien in Frankrijk en bij de paus, die dikwijls zijn hulp ingeroepen had[644]. De Franse prelaten bleven zich verzetten tegen Hugo van Die, maar ze waren wel bereid zich aan het gezag van Hugo van Cluny te onderwerpen. Aartsbisschop Manasses van Reims bijvoorbeeld voerde als een van de redenen voor zijn afwezigheid op het door Hugo van Die gehouden concilie te Lyon in 1080 aan, dat de oproep om daar te verschijnen niet de naam van de abt vermeldde en dat, terwijl de paus aartsbisschop Manasses had toegezegd dat hij onder het gezag zou staan van Hugo van Cluny, als hij zich op dat concilie zou komen verantwoorden. Zonder Hugo van Cluny had hij zich niet verplicht gevoeld aan de oproep

[643] Bredero, ‘De heiligverklaring’, 175.

[644] Fliche, *Le règne*, 356; bijv. Schieffer, *Die päpstlichen Legaten*, 116-118 (kwestie met aartsbisschop Manasses van Reims) en 134 (kwestie met bisschop Lambertus van Terwaan).

te voldoen[645]. Wanneer Arnulfus door de abt van Cluny werd erkend als bisschop van Soissons, legde dat in Frankrijk heel wat meer gewicht in de schaal dan zijn wijding door Hugo van Die. Bovendien werd Arnulfus daarmee een plaats toegekend binnen een algemeen geaccepteerde hervormingsbeweging.

Het episcopaat

Het enige schriftelijke bewijs van de activiteiten van Arnulfus als bisschop van Soissons zou een acte met betrekking tot de priorij Coincy zijn[646]. Dit is echter een hoogst twijfelachtig bewijsstuk.

Tedbald van Champagne heeft als bewijs van dankbaarheid, omdat de abt van Cluny zijn zoon Odo ten doop had gehouden, de priorij Coincy gesticht en overgedragen aan Cluny [647]. Meestal wordt deze gebeurtenis in 1072 geplaatst op grond van de hier bedoelde acte, waarin Tedbald van Champagne enkele prelaten, die de kerk van Coincy hebben gewijd, verzoekt de priorij in haar goederen te bevestigen en potentiële schenders van het vrijheidsprivilege dat hij de monniken en de bewoners van het aangrenzende dorp had gegeven, met de ban te dreigen. Deze acte is als eerste opgenomen in het zeventiende-eeuwse cartularium van de priorij[648]. Volgens de vervaardiger van dit cartularium zijn de teksten afgeschreven van de originele documenten, maar de Belgische historicus Huyghebaert betwijfelt of dat ook met dit stuk het geval is. Het grote aantal fouten dat daarin voorkomt, doet hem vermoeden dat het om een afschrift van een afschrift gaat[649]. De opsomming in de acte van de aanwezige prelaten is voor hem aanleiding te concluderen dat het stuk verkeerd gedateerd is en niet vóór 1074 of zelfs 1079 kan zijn opgesteld. Het gaat hierbij vooral om de vermelding van de pauselijke gezanten Hugo, hier bisschop van Lyon genoemd, en Amatus, hier vermeld als Ancatus. Hugo werd in 1074 bisschop van Die en in 1082/83 aartsbisschop van Lyon. Pas in maart 1079 kregen de gezanten opdracht zonodig gezamenlijk op te treden. Deze gegevens, waaruit volgens Huyghebaert moet worden opgemaakt dat deze acte zeker niet voor 1079 kan zijn opgesteld, en de naam waarmee de bisschop van Soissons wordt aangeduid, Algotus, brengen deze geleerde ertoe het ontstaan van de acte in 1082, tijdens het episcopaat van Arnulfus, te plaatsen. Een Algotus, bisschop van Soissons, is niet bekend. In 1072 volgde Tedbaldus van Pierrefonds Adelardus op als bisschop van Soissons. Hij werd op zijn beurt opgevolgd door Ursio en Arnulfus. Een bisschop Hilgotus wordt in 1085 en

---

[645] Williams, 'Archbishop Manasses', 817; Schieffer, *Die päpstlichen Legaten*, 118-119; Bouquet, *Recueil* XIV, 781-786.

[646] Huyghebaert, 'Saint Arnould', 319.

[647] Bur, *La formation*, 224.

[648] Parijs BN ms. fr. 12021 fol. 7-8v, *'Tiltre de la fondation du prieuré de Coincy, par Thibaut, palatin comte de Champagne en l'année 1072'*, ed. Huyghebaert, 'Saint Arnould', 320-321.

[649] Huyghebaert, 'Saint Arnould', 319.

1087 vermeld. Algotus zou daarom als Arnulfus moeten worden gelezen[650]. Dat onder de aanwezigen aartsbisschop Manasses van Reims wordt genoemd, zou verklaard moeten worden doordat hij na zijn afzetting in 1080 zijn toevlucht bij de graaf van Champagne zou hebben gezocht[651]. Tot zover de redenering van Huyghebaert. Deze acte kan dan niet de stichtingsacte van de priorij van Coincy zijn, aangezien deze al in 1077 bestond. Dat jaar schonk Tedbaldus, bisschop van Soissons, op verzoek van graaf Tedbald van Champagne het kerkje van Binson bij Château-sur-Marne aan de monniken van Coincy. Een afschrift van deze schenkingsacte van 1077 bevindt zich eveneens in het cartularium van Coincy[652].

De hier behandelde acte moet dus volgens Huyghebaert niet in 1072, maar in 1082 worden gedateerd, terwijl de kerkwijding niet door Algotus, maar door Arnulfus, bisschop van Soissons was verricht. Daarmee zou een getuigenis van de werkzaamheden van Arnulfus als bisschop van Soissons zijn overgeleverd[653]. De wens lijkt mij hier de vader van de gedachte. Waarschijnlijker is het dat er geen stichtingsacte bestond en dat dit stuk op een later tijdstip, mogelijk met gebruikmaking van andere documenten, vervaardigd is om alsnog in het gemis daarvan te voorzien, zoals dat zo dikwijls gebeurde[654]. Daarin zou ook de verklaring kunnen liggen van de merkwaardige inhoud, het vrijheidsprivilege in combinatie met de onvolledige tekst over een concessie aan de hele gemeenschap op het grondgebied dat tot de grafelijke schenking behoorde, vanwege de kleren die de leden van de gemeenschap zouden kopen of verkopen[655]. De fouten kunnen dan worden toegeschreven aan de onhandigheid en gebrekkige kennis van de maker. Wanneer de doop van Odo, de tweede zoon van Tedbald van Champagne en Adela van Bar-sur-Aube, niet al te lang na zijn geboorte heeft plaatsgevonden, moet deze gedateerd worden tussen 1065, vermoedelijk het geboortejaar van hun eerste zoon, Philips, en 1074, het jaar waarin de derde en jongste zoon, Hugo, als een jongetje, *puer*, wordt aangeduid[656]. In dat geval kan de wijding van de kerk van de kloosterstichting in Coincy zeer goed omstreeks 1072 worden geplaatst. De bisschop van Soissons,

---

[650] *Gallia Christiana* IX, 349-352; Huyghebaert ‘Saint Arnould’, 322-323.

[651] Huyghebaert, ‘Saint Arnould’, 326.

[652] Parijs BN ms. fr. 12021 fol. 20; *Gallia Christiana* X, 99; Bourgin, *La commune*, XX; Bur, *La formation*, 225 en noot 101.

[653] Huyghebaert, ‘Saint Arnould’, 319.

[654] Zie bijvoorbeeld Bannasch, ‘Fälscher’, 227.

[655] Parijs BN ms. fr. 12021 fol. 7v-8: *Cui etiam loco hanc libertatis gratiam concessi, ut si aliquis metu mortis perterritus, vel alio quolibet afflictus, ad ipsum locum confugerit, seu in Burgum qui ipsi monasterio adjacet, evadendi gratia, intrare potuerit, quamdiu ibi fuerit, liber sit nulliusque aliqua vi exinde praesumatur abstrahi. Concessi etiam omnibus clientibus de familia ipsius loci in omni terra quae ditioni meae subjacet ...*[*]
de vestimentis suis quae emerint aut vendiderint.
[*] halve regel blanco

[656] Bur, *La formation*, 230.

die als eerste van de aanwezige prelaten wordt genoemd, was dan Tedbaldus of Adelardus. Wanneer het Tedbaldus was, kan de schrijver in de war zijn geraakt door de gelijkluidende namen van de bisschop en de graaf. Zoals we nog zullen zien, bestond er grote onduidelijkheid over de bezetting van de bisschopszetel van Soissons in de periode van 1080, het sterfjaar van bisschop Tedbaldus, tot ongeveer 1092, toen zijn neef Hugo voor het eerst in die functie werd vermeld. Deze bisschop Hugo komt ook in het cartularium van Coincy voor in verband met een schenking in 1098[657]. Dit stuk volgt op een acte van 1085, waarin bisschop Hilgotus de overdracht bekend maakt van een aantal kerken door leken aan de monniken van Coincy en onder andere de schenkingsacte van 1077 bevestigt, die aan dit stuk voorafgaat en waarbij de beide Tedbalden waren betrokken[658]. Het is aannemelijk dat de maker van de zogenaamde stichtingsacte veronderstelde, dat eigenlijk bisschop Hilgotus werd bedoeld, en hem daarom tevens de wijding van de priorij toeschreef. Een verbastering van Hilgotus tot Algotus is waarschijnlijker dan van Hilgotus tot Arnulfus.

Vanuit Coincy verspreidden de cluniacenzer monniken zich verder in het bisdom Soissons. De pauselijke gezant, Hugo van Die, was een groot voorstander van aansluiting van kloosters bij Cluny en heeft zeer bijgedragen aan de groei van deze congregatie. Er zat echter nog een andere kant aan deze zaak. Eerder is al aan de orde geweest dat exemptie een van de belangrijkste verworvenheden van Cluny en de daarbij aangesloten kloosters was. Dat betekende een aantasting van de macht van de bisschop en indirect ook van de koning of edelen die de bisschop benoemden. Vanzelfsprekend konden de bisschoppen alleen maar meewerken aan dergelijke stichtingen, waarbij bovendien veel kerken en kapellen, die al of niet terecht in handen van leken waren, aan de geestelijkheid werden overgedragen. Opvallend is echter dat de verspreiding van de cluniacenzer monniken zich binnen het aartsdisdom Reims vrijwel beperkte tot het bisdom Soissons[659]. Binnen zijn eigen graafschap wenste Tedbald van Champagne waarschijnlijk geen exempte kloosters, zelfs al betekende dat een aantasting van de macht van de kroonbisschoppen en de koning.

Er zijn geen documenten overgeleverd ten bewijze van de kerkwijdingen en andere werkzaamheden die Arnulfus als bisschop van Soissons verrichtte, maar in zijn levensbeschrijving is er het nodige over te vinden. Daarin valt te lezen dat van alle kanten prelaten en andere geestelijken, maar ook leken naar Oulchy kwamen om bij de bisschop te biechten en door hem vergeving van hun zonden te verkrijgen. Hij genas zieken en preekte, wijdde her en der kerken en herstelde de eredienst. De Kerk, die zo geleden had door het wanbeleid van Ursio, werd in al haar glorie hersteld (XXXI). Waar Arnulfus ging, gebeurden wonderen. Als we zijn hagiograaf moeten geloven, slaagde de bisschop erin bij één van de kerkwijdingen, als een nieuwe Christus[660], een

---

[657] Parijs BN ms. fr. 12021 fol. 23; *Gallia Christiana* X, 100-102.

[658] Parijs BN ms. fr. 12021 fol. 21.

[659] Bur, *La formation*, 224-226.

[660] Matt. 14:17-21; Marc. 6:30-44; Luc. 9: 10-17; Joh. 6: 1-15.

menigte van meer dan zevenhonderd mensen te voeden door de vijf broden en vijf vaten wijn, die hij en zijn metgezellen meegenomen hadden, te zegenen en uit te delen (XXXIV). Aldus de vita.

Lisiardus duidt de broden aan als *claustralia paximacia*, kloosterbroden, die door het volk *crudemice*, ongebakken korrels, werden genoemd. *Paxamatia* waren de lang houdbare, gedroogde broden die de heremieten mee naar de woestijn namen[661]. De hagiograaf verwijst daarmee weer eens naar de voorliefde van Arnulfus voor het kluizenaarsbestaan. Hariulfus gebruikt de waarschijnlijk in zijn tijd meer gangbare term *claustrales panes* voor kloosterbroden (II,XI). Voedselwonderen komen veelvuldig in heiligenlevens voor. In de vitae van de heremieten en woestijnvaders overheersen de verhalen van heiligen die op wonderbare wijze van voedsel worden voorzien. Hiervoor is al verteld dat Antonius zijn brood van een vogel kreeg. In de middeleeuwse heiligenlevens zijn talloze voorbeelden van wonderbare voedselvermeerderingen te vinden, die vergelijkbaar zijn met die van Arnulfus[662].

Een ander blijk van de uitzonderlijke vermogens van Arnulfus verbond hem met de heilige bisschop en voormalig soldaat Martinus. Volgens Lisiardus herkende Arnulfus namelijk in een voorbijganger een dief, omdat hij de duivel op diens nek zag zitten (XXXIII). De man was in een of andere schermutseling in Nanteuil betrokken geraakt en had daar een plank gestolen. Aldus Lisiardus. Ook Martinus zag eens de duivel op de nek zitten van een man, die hij bezocht[663]. De graven van Champagne hadden een zeer speciale verering voor Martinus, aan wie het familieklooster Marmoutier was gewijd. Graaf Tedbald maakte Martinus tot de patroonheilige van zijn geslacht en spande zich zeer in om de cultus van deze heilige te bevorderen[664]. Lisiardus was als zoon van de heer van Nanteuil-le-Haudoin zelf ongetwijfeld goed bekend in de streek waar de door hem beschreven gebeurtenis zich afspeelde[665].

In die tijd, zo lezen we in de vita, verzocht Roger, graaf van Porcien, Arnulfus de kerk te komen wijden die hij gebouwd had in zijn kasteel Chaumont (XXXVII). Chaumont-Porcien ligt ten noorden van Reims en behoorde tot dat bisdom, niet tot het diocees Soissons. Uit de gegevens die Guibert van Nogent ons verschaft kunnen we opmaken dat de zetel van Reims na de afzetting van Manasses twee jaar vacant bleef, terwijl de inkomsten door de koning werden opgestreken. Vervolgens zou bisschop Helinand van Laon tegen alle regels in de zetel hebben weten te bemachtigen. Hij werd niet door de paus erkend en vanaf ongeveer 1083 trad Reinaldus, de voormalige tresorier van Tours, op als aartsbisschop van Reims[666]. We mogen aannemen dat het

---

[661] Russell en Ward, *The Lives*, 24.

[662] Brewer, *A Dictionary* I, 145-150.

[663] Sulpicius Severus, *Dialogi* II,8, ed. Halm, 205-206.

[664] Bur, *La formation*, 228-229.

[665] Pécheur, *Annales* II, 174.

[666] Zie voor het tijdstip van Reinaldus' aantreden noot 618.

verzoek van Roger van Porcien aan Arnulfus om de nieuwe kerk te wijden gedaan is vóór de verkiezing van aartsbisschop Reinaldus, in een tijd waarin er in Reims geen aanvaardbare aartsbisschop was om deze taak te verrichten.

Van het graafschap Porcien is maar weinig bekend. De graven hadden in de loop van de elfde eeuw veel van hun territorium verloren en op het einde van de eeuw werd het graafschap verdeeld onder een kleindochter van Roger, Elisabeth, en haar echtgenoot, haar neef Hendrik van Grandpré[667]. Volgens Guibert van Nogent ging het graafschap Porcien ten onder door de escapades van Rogers dochter Sybilla, moeder van Elisabeth. Sybilla trouwde enkele jaren na de kerkwijding, in 1087, met Godfried, graaf van Namen, maar verliet hem voor Ingelram van Boves, een verwant van Ingelramnus van Coucy, die in 1095 bisschop van Laon werd. Een gruwelijke oorlog ontbrandde[668]. Er zouden familiebanden bestaan tussen de graaf van Porcien en de heren van Florennes. Zo was een zuster van Godfried IV van Florennes, die het bezit van Saint-Médard te Hanzinnes aan de abdij had teruggegeven toen Arnulfus nog abt van dit klooster was, getrouwd met Hezelin, zoon van de graaf van Grandpré[669]. Hezelin was vermoedelijk de oom van Hendrik, die uiteindelijk een deel van het graafschap Porcien verwierf als neef van graaf Roger[670]. Rumigny, dat tot het bezit van de heren van Florennes hoorde, maakte oorspronkelijk deel uit van de gouw Porcien[671]. Had Arnulfus speciale banden met dat gebied?

Ook deze kerkwijding gaf aanleiding tot een wonderdaad. Lisiardus vertelt dat onder de talloze aanwezigen bij de kerkwijding in Chaumont een vrouw uit Chenay was, die al vijftien jaar blind was. De gravin van Porcien bracht haar bij Arnulfus, die haar genas door met zijn vingers een kruisteken op haar ogen te maken. Veel vooraanstaande lieden, edelen en geestelijken, die op uitnodiging van de graaf naar Chaumont waren gekomen, waren daarvan getuige. Onder hen bevonden zich Ingelramnus, aartsdiaken van Laon, die later bisschop van die stad zou worden, en Rodolfus Viridis, de latere aartsbisschop van Reims (XXXVII). Aan deze gebeurtenis herinnert Lisiardus aartsbisschop Rodolfus van Reims nog eens in zijn proloog voor het derde boek van de *Vita Arnulfi* (III, prol.).

Arnulfus oefende, zo blijkt uit de vita, vanuit het kasteel Oulchy zijn bisschoppelijke taken uit. Aangezien hij niet kon beschikken over de bij zijn functie behorende kerkelijke goederen, moest hij zich beperken tot spirituele zaken. Hij bezat niet de middelen om de zorg voor het bezit en de organisatie van de Kerk op zich te nemen. Door de nadruk te leggen op de spirituele inhoud van het episcopaat lijkt hij het ideaal van een van lekeninvloed bevrijde Kerk dicht te benaderen. In werkelijkheid was dat een kwestie van overmacht en was hij meer dan enig andere bisschop

---

[667] Bur, *La formation*, 271.

[668] Guibert van Nogent, *De vita sua* III.3, ed. Labande, 274-281.

[669] Roland, ‘Histoire’, 109.

[670] Bur, *La formation*, 271.

[671] Roland, ‘Histoire’, 59.

afhankelijk van de bescherming en gunsten van leken. Arnulfus kon slechts op de steun van de graaf van Champagne rekenen, zolang deze zijn verzet kon volhouden tegen de man die de zetel van Soissons daadwerkelijk in zijn bezit had. Ursio heeft zijn functie als bisschop van Soissons niet lang uitgeoefend. Is hij spoedig gestorven of kon ook hij zich niet handhaven en is hij naar elders vertrokken[672]? Met zijn verdwijnen werd echter geen plaats gemaakt voor Arnulfus.

In 1084 wordt als bisschop van Soissons Ingelramnus genoemd, die zijn functie van de koning zou hebben gekregen[673]. Hij was mogelijk een verwant van bisschop Tedbaldus, de voorganger van Arnulfus. Hij zou namelijk een zoon zijn van Ermentru, dochter van Nivelon I van Pierrefonds, een broer van Tedbaldus[674]. De heren van Pierrefonds verkeerden in de omgeving van de koning. Een broer van Ingelramnus was echter de burggraaf van Meaux, een functionaris van de graaf van Champagne. Desondanks was Ingelramnus blijkbaar als bisschop van Soissons niet aanvaardbaar voor graaf Tedbald. Over zijn activiteiten als bisschop van Soissons is niets bekend. Aangezien hij het episcopaat slechts kort heeft bezet, lijkt het erop dat hij zich niet heeft kunnen handhaven. Voor en na zijn episcopaat zou hij aartsdiaken in Soissons zijn geweest[675].

In 1085 wordt de al genoemde Hilgotus, tot dan deken van Saint-Geneviève te Parijs, vermeld als bisschop van Soissons[676]. Hij werkte nauw samen met de graaf van Champagne en was hervormingsgezind. Na twee jaar werd hij echter, volgens Ivo van Chartres ten onrechte, van allerlei misdaden beschuldigd en tot aftreden gedwongen[677]. Hij trok zich in 1088 terug en werd monnik in Tours. Uiteindelijk werd hij abt van het klooster Marmoutier (1102-1106)[678]. Deze abdij behoorde, als gezegd, aan de graven van Champagne. Bisschop Hilgotus zal een kandidaat van de graaf van Champagne zijn geweest. Daaruit kan worden opgemaakt dat de graaf in die tijd niet langer zijn steun aan Arnulfus gaf. Deze was inmiddels, zoals in het volgende hoofdstuk zal worden uiteengezet, met een opdracht van de paus naar Vlaanderen vertrokken.

Opmerkelijk is dat in een aantal van de tekstgetuigen van de vita longior aan het derde boek een inhoudsopgave voorafgaat waarin het negentiende en laatste hoofdstuk als titel heeft: ‘over bisschop Helgotus, die hem tegen zijn (Arnulfus’) wil opvolgde en spoedig ten onder

---

[672] Guyotjeannin, *Episcopus*, 73. In de jaren 1085-1089 zetelde in Beauvais een bisschop Ursio, maar over hem is niets bekend.

[673] *Gallia Christiana* IX, 352; Becker, *Studien*, 75; Bur, *La formation*, 224 en 247.

[674] Bur, *La formation*, 247-48.

[675] Ibidem, 224 en 247; Newman, *Les Seigneurs* I, 114 nr. 2.

[676] *Gallia Christiana* IX, 352; Pécheur, *Annales* II, 114-24.

[677] Ivo van Chartres, *Epistolae* 88, *PL* 162, 108-109.

[678] *Gallia Christiana* IX, 352; Bur, *La formation*, 227-28.

ging'[679]. Het derde boek bestaat inderdaad uit negentien hoofdstukken, maar een hoofdstuk met die inhoud is in geen van de handschriften te vinden. De als achttiende genoemde titel slaat evenmin op de inhoud van het betreffende hoofdstuk en is meer van toepassing op het laatste aanwezige hoofdstuk. Opmerkelijk is dat in de overzichten van de hoofdstuktitels van alle drie boeken, die in handschrift B aan de vita longior voorafgaan, slechts zestien titels voor het derde boek zijn opgenomen. De eerste van de drie ontbrekende titels komt wel overeen met de inhoud van het zeventiende hoofdstuk. Is het hoofdstuk over Helgotus wel geschreven, maar als minder wenselijk verwijderd en zijn daarbij de laatste hoofdstukken opnieuw ingedeeld?

Kunnen we hier uit opmaken dat Arnulfus tegen zijn zin in afstand heeft moeten doen van het episcopaat? Als dat zo is, is het niet verbazingwekkend dat in dezelfde periode nog een andere bisschop van Soissons voorkomt, een favoriet van de koning. In 1086 wordt Henricus genoemd, een verwant van de Engelse koning en de hertog van Aquitanië. Ook hij zag zich niet tegen de situatie opgewassen en trok zich na enige jaren terug (vóór 1093) om monnik in Cluny te worden. Ook daar vond hij blijkbaar geen rust. Hij stierf in 1131 na een veelbewogen loopbaan. Zijn laatste levensjaren wijdde hij zich in Angers aan de armen met preken en gulle gaven[680].

Opvallend is dat deze bisschoppen geen van allen voorkomen in de bisschopslijst in het *Rituale*, dat bisschop Nivelon van Soissons in het begin van de dertiende eeuw liet vervaardigen. Daarin ontbreken ook Arnulfus en Ursio. Alleen de naam van Ursio werd door een latere hand daaraan toegevoegd. In deze bisschopslijst wordt de vijftigste bisschop, Tedbaldus van Pierrefonds, onmiddellijk gevolgd door zijn neef Hugo als eenenvijftigste[681]. Bisschop Hugo (1092-1103) was een zoon van Nivelon van Pierrefonds, de al eerder genoemde broer van bisschop Tedbaldus[682]. Geconcludeerd kan worden dat vanaf de benoeming van Hugo van Pierrefonds de zetel van Soissons weer bezet werd door mannen die behoorden tot de lagere adel uit de regio, die niet rechtstreeks met de graaf van Champagne waren verbonden, maar in dienst van de koning stonden[683]. Tot die tijd woedde er een machtsstrijd rond de bisschopszetel van Soissons. Zoals Ursio en Arnulfus elkaars rivalen waren, zo was dat eveneens het geval met Hilgotus en Henricus. Noch de koninklijke bisschoppen Ursio, Ingelramnus en Henricus, noch hun tegenkandidaten

---

[679] ed. Mabillon, 548: *De episcopo Belgoto* (*Helgoto*, BCD), *qui nolente eo successit, et cito periit*.

[680] *Gallia Christiana* IX, 352-353; Pécheur, *Annales* II, 124.

[681] *Rituale*, 5 (fol. 1). De voorganger van Tedbaldus van Pierrefonds, Adelardus, ontbreekt eveneens in deze lijst. Ook hij schijnt de zetel niet zonder problemen te hebben gekregen. Zijn tegenstander Joscelinus wordt evenmin vermeld. Deze was door geld en zelfs moord aartsdiaken van Parijs geworden en had door simonie het episcopaat van Soissons weten te verwerven. Paus Alexander II verbood daarop Gervasius, aartsbisschop van Reims, hem te wijden en het lijkt erop dat dat ook niet is gebeurd, vgl. *Gallia Christiana* IX, 349 (daarin wordt als 46ste bisschop van Soissons Adelardus genoemd, vermeld tussen 1064 en 1072).

[682] *Gallia Christiana* IX, 353-354; Guyotjeannin, *Episcopus*, 75 en noot 39. Hij zou eveneens verwant zijn aan Anseau, bisschop van Beauvais (1099-1100) en Lambertus, bisschop van Atrecht, eveneens koninklijke bisschoppen.

[683] Zie voor de herkomst van de Franse kroonbisschoppen Guillemain, 'Les origines', 382-383.

Arnulfus en Hilgotus konden zich handhaven. De rust keerde pas weer met de komst van Hugo, die voor het eerst in 1092/3 vermeld wordt. Inmiddels waren Arnulfus (1087) en Tedbald van Champagne (1089/90) overleden. De oudste zoon van graaf Tedbald, Stefan-Hendrik, oefende al sinds 1080 de feitelijk macht uit, omdat zijn vader geheel in beslag genomen werd door de investituurstrijd. Na de dood van Tedbald moest hij evenwel het graafschap delen met zijn broers[684]. Dat betekende een ernstige verzwakking van de grafelijke macht en opnieuw een overwinning voor de koning.

Besluit

Arnulfus was in de tweede helft van het jaar 1081 op het concilie van Meaux gekozen tot bisschop van Soissons, ter vervanging van de door de koning gesteunde Ursio. Zijn wijding werd hem op 19 december van datzelfde jaar toegediend door de pauselijke gezant, Hugo van Die. De bemoeienis van Hugo van Die met kerkelijke aangelegenheden vond in Frankrijk weinig bijval. Daarom zocht Arnulfus erkenning van zijn verkiezing bij Hugo, abt van Cluny en volgens zijn levensbeschrijving kreeg hij die ook. Hugo van Cluny trad geregeld op als tussenpersoon voor paus Gregorius VII en de Franse wereldlijke en geestelijke heren. Als hoofd van de belangrijkste kloosterorganisatie uit die tijd, de congregatie van Cluny, die als hervormingsgezind bekend stond, genoot hij groot gezag bij alle partijen. Daarnaast kreeg Arnulfus steun van Tedbald I, graaf van Champagne, die op goede voet stond met de abt van Cluny. De graaf hoopte de invloed van koning Philips I, voortvloeiend uit diens recht bisschoppen te benoemen, te kunnen beknotten. De Gregoriaanse hervormingsbeweging, die onder andere probeerde het aandeel van leken bij de benoeming van geestelijke functionarissen te beperken, wettigde het verzet van Tedbald van Champagne tegen bepaalde beslissingen van de koning. De afgezette bisschop Ursio stond zijn zetel niet af en liet Arnulfus de toegang tot de stad Soissons verhinderen. Vanuit het kasteel van de graaf in Oulchy oefende Arnulfus volgens de vita zijn functie zo goed en zo kwaad als dat ging uit. Documenten zijn daarvan niet bewaard gebleven.

Met zijn verkiezing tot bisschop van Soissons raakte Arnulfus verwikkeld in de investituurstrijd en daarmee bovendien in de machtsstrijd tussen koning Philips I en graaf Tedbald I van Champagne. De koning won uiteindelijk op alle fronten en de investituurstrijd zou in Frankrijk nog enige tijd voortduren. De gebeurtenissen rond de bisschopszetel van Soissons na ongeveer 1084 lijken uit te wijzen dat het Tedbald van Champagne niet in de eerste plaats om de persoon van Arnulfus te doen was. Het conflict om de bisschopszetel was kennelijk in een impasse geraakt en beide kandidaten, Arnulfus en Ursio hebben mogelijk het veld moeten ruimen.

[684] Bur, *La formation*, 231-233.

8 Arnulfus in Vlaanderen

Arnulfus reisde op verzoek van paus Gregorius VII naar Vlaanderen om vrede te brengen in dit graafschap, dat verscheurd werd door twisten en geweld. De directe aanleiding werd waarschijnlijk gevormd door een geschil over de benoeming van een nieuwe bisschop in Terwaan. Evenals in Soissons waren daar twee kandidaten, waarvan de één werd gesteund door de koning en de ander door een groep hervormingsgezinde geestelijken en hun aanhang. Robrecht de Fries, graaf van Vlaanderen, had niet zoals Tedbald van Champagne voor de hervormingspartij gekozen, maar steunde de kandidaat van koning Philips I. De strijd liep zeer hoog op en er lijkt een verband te bestaan met de wijze waarop Robrecht de Fries het graafschap had verworven. Arnulfus kwam aan de kant van de tegenstanders van de graaf te staan. Daarom zal hier nader op de gebeurtenissen in Terwaan worden ingegaan. Arnulfus had niet tot taak de bisschopsbenoeming in Terwaan af te handelen, maar om de strijdende partijen met elkaar te verzoenen. Zijn activiteiten in Vlaanderen maakten deel uit van de zogenoemde godsvredebeweging, waarin op initiatief van de Kerk werd getracht het geweld in de christelijke wereld te kanaliseren en zo de door God gewenste orde te herstellen. Deze beweging en de rol van de Vlaamse graaf daarin zullen hier uitvoerig aan de orde komen.

De bewoners van Vlaanderen en de bisschop van Noyon en Doornik wilden volgens Lisiardus Arnulfus uit dankbaarheid een passend verblijf aanbieden en zagen die in de kerk van Oudenburg. Deze kerk werd zo de aanzet tot de stichting van een kloostergemeenschap. Het succes van Arnulfus als vredestichter in Vlaanderen en zijn teleurstelling over de gang van zaken in Soissons brachten hem ertoe om zich in Oudenburg te vestigen. Hij voelde dat zijn einde nabij was en wist bovendien dat God had beschikt dat hij daar zijn graf zou vinden. Op 15 augustus 1087 stierf Arnulfus en werd begraven in de Sint-Pieterskerk te Oudenburg. Aldus de hagiograaf. Of Arnulfus de stichter van de abdij Oudenburg is, zoals zijn levensbeschrijving ons wil doen geloven, is echter de vraag.

De perikelen in Terwaan.

In de vita brevior lezen we dat een aantal aanzienlijke en machtige mannen zich onderdrukt voelde door Robrecht, de graaf van Vlaanderen en zich tegen hem keerde. Zij beraamden een plan om hem te verjagen en te vervangen door een mildere vorst, namelijk zijn neef Boudewijn van Henegouwen. Toen graaf Robrecht daar achter kwam, deed hij alles om deze verraders voor te zijn. Sommigen doodde hij, anderen verklaarde hij vogelvrij of dwong ze, beroofd van hun ambten en bezit, in ballingschap te leven. Onder hen was Arnulfus, aartsdiaken van Terwaan en proost van de kerk van Saint-Omer. Verdreven uit zijn ambten vluchtte hij naar paus Gregorius VII en beklaagde zich erover dat hij door rechtsverdraaiing aan ambt en aanzien had verloren. De paus, door zoveel tegenslag tot medelijden bewogen, besloot te proberen de graaf met brieven tot rede te

brengen. Robrecht moest ofwel de verdachten genade schenken ofwel hun tenminste de gelegenheid geven zich van iedere blaam te zuiveren. Aangezien er echter niemand gevonden kon worden die de brieven naar de zo verbitterde graaf durfde te brengen, werd de zaak op de lange baan geschoven. Eindelijk herinnerde men zich de volhardende heiligheid en het liefdesvuur van Arnulfus. Hij leek iedereen in de omgeving van de paus verreweg het meest geschikt om het verzoek van de paus aan graaf Robrecht over te brengen. Gregorius stuurde gezegelde brieven naar Arnulfus en droeg hem op zijn bemiddelingsbrieven te bezorgen en de personen om wie het ging onder zijn geleide naar graaf Robrecht te brengen en te bewerkstelligen dat zij uit respect voor de Heilige Stoel vergiffenis kregen of gelegenheid kregen zich te zuiveren. Om twee redenen, uit gehoorzaamheid aan de paus en uit broederlijk mededogen met de slachtoffers, reisde Arnulfus met enkele gezellen naar Rijssel. Daar overhandigde hij aan graaf Robrecht, die zich in deze stad ophield, de pauselijke brieven. Terwijl de graaf de brieven las, wierpen de beschuldigden zich aan zijn voeten. Robrecht ontstak in woede, zijn ogen schoten vuur en zijn gezicht liep rood aan toen hij de gehate lieden aan zijn voeten zag. Maar wat moest hij? Gods genade deed hem terstond, vanwege de heiligheid van Arnulfus en uit eerbied voor de pauselijke stoel, de beschuldigden het behoud van hun leven en goederen toestaan (XXXV). Aldus de vita.

De door Lisiardus vermelde opstand tegen graaf Robrecht de Fries had ongetwijfeld te maken met de problemen rond de bisschopszetel van Terwaan. Paus Gregorius VII heeft zich daarmee intensief bemoeid en uit zijn brieven daarover valt het volgende op te maken. In 1078 was een einde gekomen aan het episcopaat van Drogo, dat bijna een halve eeuw had geduurd (1030-1078). Hij werd met instemming van de graaf en de aartsbisschop Manasses van Reims door zijn rechterhand, de aartsdiaken Hubertus, opgevolgd. De snelle benoeming van Hubertus zou te danken zijn aan een gezamenlijke inspanning van de graaf en de aartsbisschop om inmenging van de pauselijke gezant, Hugo van Die, te voorkomen[685]. Niet iedereen in Terwaan was gelukkig met de keuze van de nieuwe bisschop, die ook de goedkeuring van de paus niet kon wegdragen. Zo was de geestelijkheid in het bisdom in twee kampen verdeeld, dat van graaf Robrecht de Fries en het hervormingsgezinde kamp dat op pauselijke steun kon rekenen.

Een vergelijkbare tweestrijd werd daar in die tijd gevoerd rond het klooster Sint-Winoksbergen[686]. In 1078 was abt Ermengerus op beschuldiging van simonie door Hugo van Die afgezet. Hij was het slachtoffer geworden van het gekonkel van een van zijn monniken, Ingelbertus, zoals deze later op zijn sterfbed zou bekennen. Ingelbertus was verwant aan de Vlaamse graaf en rekende er waarschijnlijk op met diens hulp het abbatiaat te verwerven. Dat gebeurde echter niet onmiddellijk. Robrecht de Fries liet de verkiezing van een nieuwe abt over aan Warmundus, aartsbisschop van Vienne en voormalig monnik van Cluny, die als afgezant van Hugo van Die

[685] Huyghebaert, ‘Un légat’, 197.

[686] Onze bron voor deze kwestie is Ebrardus, *Exordium Watinense* c. XXVII-XXXVII, *PL* 144, 1527-1531. Manasses werd op advies van Otfridus, proost van Watten, die tot de hervormingsgezinden hoorde, gekozen. Zie ook Dereine, ‘Etude’, 97-107; Idem, ‘Les prédicateurs’, 173-175.

optrad. Gekozen werd Manasses, monnik van Saint-Airy in Verdun, en de graaf stelde alles in het werk om hem in functie te doen treden. De aanhangers van Ingelbertus hadden intussen hun heil gezocht bij bisschop Hubertus, die weigerde Manasses te wijden. Graaf Robrecht en aartsbisschop Warmundus verzochten daarop Hugo van Die de wijding aan Manasses toe te dienen. In dit geval koos de graaf de zijde van de hervormingsgezinden. Misschien moet dit gezien worden als een poging om de pauselijke gezant en de hervormingsgezinde partij in Terwaan gunstig te stemmen. Het abbatiaat van Sint-Winoksbergen was voor Robrecht de Fries natuurlijk minder belangrijk dan het episcopaat. De graaf zou alles op alles zetten om de invloed van Hugo van Die en zijn aanhangers op de vervulling van de bisschopszetel van Terwaan tegen te gaan.

Bisschop Hubertus had met zijn optreden de sympathie van de graaf verspeeld en kon zich uiteindelijk niet handhaven. In 1081 deed hij afstand van zijn bisschoppelijke waardigheid en ging in het klooster[687]. De zetel viel met steun van Robrecht de Fries toe aan Lambertus van Bailleul, cantor van de Sint-Pieterskerk te Rijssel. Hij zou ervoor hebben betaald, dus een duidelijk geval van simonie, en bovendien had Lambertus nog niet de nodige wijdingen gehad. Het spreekt vanzelf dat de hervormingsgezinden in Terwaan hiertegen in verzet kwamen. Onder hen was Manasses, abt van Sint-Winoksbergen, die weigerde de wijding van Lambertus bij te wonen. Hij werd vervolgens gedwongen het abbatiaat neer te leggen. Hij werd opgevolgd door de eerder genoemde Ingelbertus, die ongetwijfeld nu wel door de graaf werd gesteund[688].

Zoals te verwachten was, nam de paus geen genoegen met de verkiezing van Lambertus. Gregorius VII had, zo blijkt uit zijn brieven, begrepen dat Robrecht zijn medewerking daaraan had verleend als trouw vazal van koning Philips I. Hij riep de graaf, de geestelijkheid en het volk van Terwaan op hun steun aan Lambertus te onthouden en ervoor te zorgen dat hij werd verdreven. Robrecht maakte hij duidelijk dat hij niet onder het mom van zijn leeneed aan de koning deel mocht hebben aan een dergelijk misdrijf[689]. Uiteindelijk werd Lambertus op het concilie te Meaux in 1082 geëxcommuniceerd en afgezet door de pauselijke gezanten, Hugo van Die en Amatus van Oleron[690]. Over en weer vonden gewelddadigheden plaats. Tegenstanders van Lambertus waren onder andere Eustache, voogd van Terwaan en Oilard, die zich voor hun wandaden moesten komen verantwoorden voor de pauselijke gezant Hugo van Die en abt Hugo van Cluny. Zij waren de kerk van Terwaan met geweld binnengedrongen door de kerkdeuren te forceren, hadden kerkschatten vernield en geroofd en bisschop Lambertus, die geknield in gebed verzonken was, van het altaar gesleurd en hem zijn tong uitgerukt en de vingers van zijn

[687] Ibidem, 192-194; Van Werveke, *Het bisdom Terwaan*, 45-47; Verlinden, *Robert*, 117-119.

[688] Huyghebaert, ‘Un légat’, 199.

[689] Cowdrey, *The Epistolae*, 108-111, nrs. 45 (1082) en 46 (1082); Dekkers, ‘Sint Arnoud en Robrecht de Fries’, 53-55; Verlinden, *Robert*, 119-124.

[690] Caspar, *Das Register*, 622-627, IX,35 (1083); Dekkers, ‘Sint Arnoud en Robrecht de Fries’, 55.

rechterhand afgehakt[691].

Maar ook de bisschop zelf had met graaf Robrecht en een stel krijgslieden de kerk gewapenderhand overvallen door de deuren, die het volk en de geestelijkheid voor hem gesloten hielden, met bijlen en ander geweld open te breken. Hij had het Kruis van de deuren getrokken en de rechterhand van het beeld van de Heiland afgerukt. Aan die hand waren de aanklachten van zijn tegenstanders bevestigd en het beeld leek hem zo de toegang tot de kerk te ontzeggen. Zoiets had de paus nog nooit gehoord. Als een rover was graaf Robrecht binnengedrongen en had met lansen en zwaarden andere geestelijken verwond of halfdood op de vlucht gejaagd. Hij plunderde en vernietigde de huizen van iedereen die zich niet aan zijn zijde wilde scharen[692]. Wie er met deze geweldaddigheden begonnen was, is niet meer vast te stellen.

Een van de tegenstanders van bisschop Lambertus was Arnulfus, aartsdiaken van Terwaan en proost van Saint-Omer. Hij steunde aanvankelijk een tegenkandidaat die onbekend gebleven is, maar koos later voor een andere kandidaat, vermoedelijk Gerardus, aartsdiaken van Kamerijk, die in 1084 tot bisschop van Terwaan werd gekozen[693]. Samen met Manasses, voormalig abt van Sint-Winoksbergen en Ingelramnus, diaken en kanunnik te Saint-Omer, beklaagde de aartsdiaken van Terwaan zich, ook namens vele andere geestelijken, bij de paus over graaf Robrecht de Fries, die hen van hun ambten en goederen had beroofd en uit het land had verdreven. Paus Gregorius VII had Robrecht al drie maal brieven gestuurd om hem over deze zaken te onderhouden en te eisen dat hij boete zou doen en de schade herstellen. Nu richtte hij bovendien een oproep tot de bisschoppen van Kamerijk, Noyon-Doornik en Amiens om zich daarvoor in te zetten[694]. Waren zij degenen die volgens de *Vita Arnulfi* niet naar de graaf toedurfden? Het kwam van kwaad tot erger en tenslotte koos Lambertus de zijde van de tegenpaus, Wibert van Ravenna, die door de Duitse koning Hendrik IV was geïnstalleerd[695]. Graaf Robrecht moest toen wel gehoor geven aan het verzoek van de paus alle steun te geven aan Gerardus, die in overeenstemming met het kerkelijk recht was gekozen. Robrecht de Fries greep de investituurstrijd niet aan om zijn positie ten opzichte van de Franse koning te versterken door zich tegen de koninklijke kandidaat voor de bisschopszetel te keren, zoals Tedbald van Champagne dat deed. Had hij dat niet nodig of kon hij het zich niet veroorloven?

In geen enkele andere bron dan de *Vita Arnulfi* wordt melding gemaakt van de bemiddeling van Arnulfus in deze kwestie. Een brief van paus Gregorius VII aan Arnulfus met een

---

[691] Caspar, *Das Register*, 617-618, IX,31 (1083).

[692] Ibidem, 622-627, IX,35 (1083); Dekkers, ‘Sint Arnoud en Robrecht de Fries’, 55-57.

[693] Caspar, *Das Register*, 591-592, IX,13 (1083); Van Werveke, *Het bisdom Terwaan*, 47-48.

[694] Caspar, *Das Register*, 622-627, IX,35 (1083); zie ook Cowdrey, *The Epistolae*, 114-115, nr. 47, waar bovendien sprake is van een deken S.; Dekkers, ‘Sint Arnoud en Robrecht de Fries’, 54; Van Werveke, *Het bisdom Terwaan*, 46.

[695] Caspar, *Das Register*, 628-629, IX,36 (eind 1083).

dergelijk verzoek is niet overgeleverd en evenmin in het pauselijke register vermeld. Het is natuurlijk mogelijk dat de pauselijke gezant, Hugo van Die, als tussenpersoon is opgetreden. Het was op zich niet ongebruikelijk dat de paus anderen dan zijn officiële gezanten voor bijzondere opdrachten inschakelde[696]. Op verzoek van Gregorius VII hield bijvoorbeeld ook Hugo van Cluny zich met de problemen in Terwaan bezig. De paus oordeelde het namelijk tactisch niet verantwoord zijn gezant, Hugo van Die, naar Vlaanderen te sturen, omdat deze door zijn slechte verhouding met de Franse koning niet erg welkom zou zijn bij de Vlaamse graaf[697]. Het is dus niet ondenkbaar dat Arnulfus inderdaad op last van de paus naar Vlaanderen is gereisd. Aangezien het weinig aannemelijk is dat in de vita gedoeld wordt op een andere opstand, moet welhaast het geschil rond bisschop Lambertus de aanleiding voor de reis van Arnulfus naar Vlaanderen hebben gevormd. Opmerkelijk is dan wel dat de hagiograaf slechts spreekt over een samenzwering tegen de graaf vanwege zijn hardvochtig bewind.

Ook Galbert van Brugge besteedt aandacht aan een samenzwering tegen Robrecht de Fries. De oorzaak lag volgens hem in de argwaan van de graaf jegens de verraders die hem het graafschap hadden overgedragen. Robrecht weerde hen van zijn hof en daardoor voelden zij zich door hem miskend en veracht. Zij besloten daarom hem te doden en Boudewijn van Henegouwen als hun graaf aan te nemen, die als broer van de vermoorde graaf Arnulfus meer recht op het graafschap had. Zij kwamen op een afgelegen plek bijeen om een complot te smeden, maar een van hen ging na afloop naar Robrecht de Fries, wierp zich aan zijn voeten en verried alles aan de graaf. De graaf veroordeelde en strafte de samenzweerders met de doodstraf, verbanning of door ze vogelvrij te verklaren[698]. Het ziet er naar uit dat Galbert op dezelfde gebeurtenissen doelt als Lisiardus. Hij zegt evenmin iets over de verwikkelingen rond de bisschopszetel en noemt helemaal geen namen of functies. Galbert van Brugge was geen vriend van Robrecht de Fries. Al eerder is aan de orde geweest dat hij van mening was dat deze graaf, doordat hij op onrechtmatige wijze het graafschap in bezit had genomen en de dood van zijn neef had veroorzaakt, Gods wraak over zich uitgeroepen had. Er was een reeks van geweldplegingen en verraad door veroorzaakt, die in 1127 culmineerde in de moord op graaf Karel de Goede[699].

Een dergelijk complot is helemaal niet ondenkbaar. Terwaan en Saint-Omer hadden, zoals het hele zuidelijke deel van het graafschap Vlaanderen, de zijde van Richildis gekozen in de oorlog die na de dood van graaf Boudewijn VI (1070) was ontbrand om het bezit van Vlaanderen tussen zijn weduwe Richildis van Henegouwen en zoons Arnulf en Boudewijn aan de ene kant en Robrecht de Fries, de broer van de overleden graaf, aan de andere kant. Na de slag bij Kassel en

---

[696] Fliche, *Le Règne*, 356; Schieffer, *Die päpstlichen Legaten*, 89-90.

[697] Schieffer, *Die päpstlichen Legaten*, 134.

[698] Galbert van Brugge, *De multro* c. 70, ed. Rider, 122-123; trl. Ross, 238; trl. Demyttenaere, 186.

[699] Zie pp. 117-118.

de erkenning van Robrecht als de nieuwe graaf van Vlaanderen door koning Philips I van Frankrijk had men ook in het zuiden van Vlaanderen Robrecht wel moeten accepteren. Een gevaarlijke opponent van Robrecht in het meest zuidelijk deel van het graafschap bleef Eustache II, graaf van Boulogne en vazal van de Vlaamse graaf. Hij had Richildis in haar strijd tegen Robrecht de Fries gesteund en steunde in de kwestie in Terwaan opnieuw de tegenstanders van deze graaf[700].

De basis van de macht van de graaf van Vlaanderen werd gevormd door de in het noorden gelegen grafelijke domeinen. Het centrum lag in Brugge en omgeving. De zuidgrens van de domeinen liep grofweg gezegd langs Saint-Omer, Aire, Rijssel en Doornik[701]. Het zuidwestelijke deel van de grafelijke domeinen behoorde tot het bisdom Terwaan en de rest tot het dubbelbisdom Noyon en Doornik[702]. Het is dus niet verbazingwekkend dat de graaf de gebeurtenissen in Saint-Omer en de nabijgelegen stad Terwaan nauwlettend in de gaten hield en daar zoveel mogelijk invloed probeerde uit te oefenen. Dat dit juist in die streek weerstand opriep is eveneens begrijpelijk. De opponenten van Robrecht konden vanzelfsprekend altijd rekenen op Boudewijn van Henegouwen, die wraak zocht voor de dood van zijn broer Arnulf en het verlies van Vlaanderen. Graaf Robrecht regeerde, naar het schijnt, met harde hand en ook zijn politiek, die erop gericht was de steden te bevoordelen, maakte hem niet bij iedereen, zeker niet bij alle edelen, populair[703].

Men kan zich voorstellen dat de verkiezing van een nieuwe bisschop in Terwaan slechts de aanleiding tot een opstand was. De brieven van paus Gregorius VII, die hiervoor de belangrijkste bron vormen, maken weliswaar de indruk dat alles daarom draaide, maar dat valt gezien zijn uitgangspunt te verwachten. De Vlamingen zelf waren mogelijk meer onder de indruk van het verraad van de betrokken edelen, die dreigden zich van hun heer te ontdoen en het graafschap aan een ander over te dragen. Dat had grote gevolgen kunnen hebben. De Franse koning, leenheer van Kroonvlaanderen, had Robrecht immers als graaf erkend en was met zijn stiefdochter Bertha getrouwd. Dirk V, graaf van Holland, was een stiefzoon en bondgenoot van Robrecht. De huwelijken van zijn eigen kinderen verbonden Robrecht de Fries met machtige geslachten. Hij had zijn dochter Adela aan Knut van Denemarken en zijn andere dochter, Geertrui, aan Hendrik III van Leuven tot bruid gegeven. Zijn zoon en naamgenoot, Robrecht, had Clementia van Bourgondië als vrouw gekregen[704]. Wanneer de samenzweerders in hun opzet waren geslaagd, had daaruit een verschrikkelijke oorlog kunnen voortvloeien. De terreur waarmee de graaf de opstand onderdrukte, veroorzaakte alom ellende.

Als we Lisiardus moeten geloven, maakte Arnulfus daaraan een einde. De keuze van

---

[700] Tanner, ‘The Expansion’, 274-275.

[701] Koch, *De rechterlijke organisatie*, 11 en 209 (kaart).

[702] Zie Deharveng en De Ghellinck in: Moreau, *Histoire*, kaart II.

[703] De Hemptinne, *NAGN* 2, 372.

[704] Ibidem; Nicholas, *Medieval Flanders*, 56-57.

Arnulfus voor deze opdracht lag eigenlijk voor de hand. Hij was een Vlaming van geboorte en kende de aard en de taal van het volk. Hij had aan het grafelijk hof verkeerd en was op de hoogte van de gebruikelijke gang van zaken daar. Hij zou bovendien steun kunnen zoeken bij zijn familie. De heren van Oudenaarde hadden misschien aan de Schelde hun invloed grotendeels verloren, maar zij bezaten evenals de andere afstammelingen van Ingelbrecht van Petegem ook goederen in het Vlaamse kustgebied, waar de aanhang van Robrecht de Fries altijd het grootste was geweest. De heren van Oudenaarde hadden goederen in de parochie Kortemark, de heren van Petegem in de parochie Koekelare, en de heren van Eine in de parochie Oudenburg[705]. Misschien hoopte Arnulfus in zijn hart dat de contacten met zijn verwanten hem ook in Soissons van pas zou komen.

De vredestichter

Nadat Arnulfus zijn plicht in Rijssel had vervuld, vroegen Vlaamse edelen hem nog een poosje te blijven. We lezen in de vita dat de vrede en rust in het hele gebied werden verstoord door moord en doodslag, die op sommige plaatsen aan de orde van de dag waren. De edelen verzochten Arnulfus de plaatsen waar de gewelddadigheden het meest voorkwamen, te bezoeken en de ruige en bloeddorstige Vlamingen het belang van orde en eendracht voor te houden. Hij bedwong inderdaad met preken en vaderlijke aandrang de verhitte gemoederen van de inwoners van Brugge, Veurne en Oudenburg, waar het over en weer tot moordpartijen was gekomen, en hij wist, zij het met de grootste moeite, de harten van de bloedvergietenden tot vergeving en eensgezindheid te brengen. En, zo voegt de hagiograaf eraan toe, de betaling van duizend zilveren marken had niet tot rust kunnen brengen, wat de genade Gods door middel van deze man vermocht te bedaren (XXXVI). Hariulfus deed er in de vita longior nog een schepje bovenop en maakte er tienduizend marken van (II,XIX).

Terwijl Arnulfus zo rondtrok om de Vlamingen de vrede te brengen, kwam hij, zo vertelt Lisiardus, in Torhout. Daar wilde een jonge man, Herradius, een zoon van een priester nog wel, niet van zijn oproepen tot vrede horen. Hij probeerde weg te komen uit het kerkportaal, waar Arnulfus de vrede stond te preken en opriep tot verzoening. Terstond zette de bisschop de achtervolging in, tot bij het huis van de graaf. Hij wierp zich op de grond aan de voeten van Herradius en smeekte deze nederig zich tot vrede en eendracht te bekeren. De verstokte jongeman wilde er niet van horen en ging er opnieuw vandoor. Maar nu besprong de duivel de vluchteling, die zichzelf buiten zinnen met zijn nagels en tanden begon te verscheuren. Toen zijn vrienden en naasten dat merkten, bonden ze hem vast en sleurden hem naar Arnulfus, die ze smeekten hem te vergeven. Arnulfus zei hun, dat als ze wilden dat hij God om genezing zou bidden, ze eerst moesten beloven dat ze in vrede zouden leven en dat niemand Herradius zou helpen als hij in de toekomst weer ruzie zou maken. Unaniem zegden ze dat toe en vervolgens dreef de bisschop met wijwater de duivel uit. Sindsdien koesterde Herradius de eendracht en vrede (XL). Een soortgelijk geval was dat van Folcard, een heetgebakerde en robuuste kerel uit Gistel, die Arnulfus op

[705] Warlop, *The Flemish Nobility* I.I, 216.

ongeveer dezelfde wijze als Herradius uit de weg was gegaan en evenzo door de duivel bezeten werd. Ook hij werd op verzoek van vrienden en verwanten door Arnulfus gered, niet vanwege zijn geloof (XLIII).

In datzelfde Torhout, zo vertelt de hagiograaf, vond nog een niet minder wonderbaarlijke gebeurtenis plaats. De zoon van een ridder uit Oudenburg was op een van zijn plundertochten gedood door iemand die hij wilde beroven. De vader, die vanwege zijn postuur Lange Willem werd genoemd, belaagde degene die zijn zoon had gedood, maar slaagde er niet in wraak te nemen, tot de moordenaar rond het feest van Sint-Jan naar de weekmarkt van Torhout kwam om zich een kledingstuk aan te schaffen. Willem sloeg hem met zijn zwaard in zijn hals en wierp hem op sterven na dood in een mand kleren. De consternatie en verontwaardiging onder het volk was groot: hoe kon een aanzienlijk man het wagen de vrede te schenden! Men rende naar de graaf, die in zijn huis in Torhout verbleef en berichtte hem welk een grote schande hem was aangedaan, omdat men zijn vrede, bekrachtigd door de wetten van de ouden, zag geschonden door iemands vermetelheid. Graaf Robrecht kwam woedend naar buiten en beval aanrander en slachtoffer onmiddellijk voor hem te leiden. Intussen hoorde hij van zijn soldaten, dat Lange Willen de onverlaat was en de weekmarkt had verstoord om zijn al enige tijd geleden omgebrachte zoon te wreken. Hij zei, wat milder gestemd: "Ridder Willem, die tot mijn huishouding behoort, is ernstig van het rechte pad afgedwaald; hij heeft opnieuw recht willen halen voor de dood van zijn kind, waarvoor de heilige bisschop Arnulfus al een verzoening tot stand heeft gebracht." Intussen werden aanrander en slachtoffer voor hem gebracht; er was geen snee van het zwaard te zien, maar het leek alsof er een rode draad om de hals van het slachtoffer gebonden was. Toen zei de graaf tegen Willem: "Ik verwonder me over je vermetelheid, maar ik verwonder me nog meer over jouw geringe kracht. Als je je zoon zonodig wilde wreken, waarom heb je je dan niet geschaamd zo zacht te slaat dat zijn hals de sporen van een vrouwenhand en niet van manlijke kracht vertoont? Zie in dat dit door de wil van God is gebeurd, die, om de verdienste van Zijn heilige dienaar kenbaar te maken, niet toestond dat de hals, die door de zorg van zo'n heilige bisschop aan de vrede is gewijd, verwond zou worden." (XLI). Tot zover de vita. De straf die Lange Willem voor zijn vredebreuk kreeg, was een aanslag op zijn eer als ridder. Hij werd te schande gemaakt, doordat hij niet eens in staat was iemand de hals af te snijden[706]. Gods ingreep hierbij liet nog eens zien dat God inachtneming van de vrede wilde.

Deze verhalen doen sterk denken aan de beschrijving van de tocht die de monniken van Lobbes in 1060 door Vlaanderen ondernamen om kloostergoederen die vervreemd waren, terug te krijgen. Op hun tocht droegen ze de relieken van de stichter van dit Henegouwse klooster, Sint-Ursmarus, met zich mee[707]. Talloze wonderen vonden plaats, maar de grootste wonderkracht van

---

[706] Platelle, 'La violence', 115-116, meent dat de graaf de daad van Lange Willem kleineert om hem niet te hoeven straffen. Hij ziet dat als een bewijs van zijn zwakke gezag. Naar mijn mening kan uit het feit dat de hagiograaf geen grafelijke bestraffing vermeldt, niet worden opgemaakt dat die er ook niet is geweest. Het gaat hier alleen om de vredebreuk en het herstel.

[707] Töpfer, 'The Cult', 54-56. Dergelijke rondreizen waren niet ongewoon in de elfde eeuw.

de heilige bleek te zijn dat hij de vrede kon bewerkstellingen in Vlaanderen, dat verscheurd werd door vetes[708]. De monniken trokken langs de zuidgrens van de grafelijke domeinen naar Saint-Omer en vandaar noordwaarts langs de kust tot Oostburg in het huidige Zeeuws-Vlaanderen om over Brugge, Gent en Brussel naar Lobbes terug te keren[709]. Zij kregen alle steun van de graaf en andere edelen bij hun vredestichting. Zij waren buitenstaanders, hoewel zij niet geheel onbekend waren met de streek door de goederen die zij er bezaten en opeisten. Daaraan ontleenden zij mogelijk een zeker gezag, waaraan kracht werd bijgezet door de relieken die ze bij zich hadden[710]. Voor Arnulfus, bisschop van Soissons, gold eveneens dat hij van elders afkomstig was, maar niet onbekend met het Vlaamse kustgebied. Zijn familie had er, als gezegd, bezittingen. Torhout ligt maar een kilometer of vijf verwijderd van Kortemark, waar de heren van Oudenaarde bezittingen hadden. Hij kon daar behalve op de steun van de graaf, op die van hen rekenen. Arnulfus bewerkstelligde hetzelfde als de heilige Ursmarus: vrede en eendracht, *pax* en *concordia*.

Uit het reisverslag van de monniken van Lobbes valt hun werkwijze af te leiden en bepaalde elementen uit de wonderverhalen van Arnulfus, vooral uit dat over Lange Willem, zijn daarin terug te vinden. Arnulfus had voorzover bekend geen relieken bij zich, maar die had hij ook niet nodig, omdat hij uit hoofde van zijn ambt over andere sancties beschikte. Als bisschop had hij de bevoegdheid vredebrekers te excommuniceren, terwijl de monniken slechts konden dreigen met de wraak van hun heilige[711]. Bovenal was Arnulfus zelf een heilig man. De bekering tot vrede van een weerspannige vond bij voorkeur plaats voor een groot publiek, liefst op een belangrijke feestdag, en de vredestichter boog zich in het stof als blijk van nederigheid om zijn doel te kunnen bereiken[712]. Dat is tevens een vorm van sociale controle, waarbij vrienden en verwanten, zoals uit de *Vita Arnulfi* blijkt, tot taak kregen er op toe te zien dat de bekeerling zijn belofte hield. Een verschil tussen de verhalen in de *Vita Arnulfi* en de reisbeschrijving van de monniken van Lobbes is, dat de monniken de overtuigingskracht van de heilige relieken die tot vredestichting leidt, als een wonder beschouwden, terwijl in de levensbeschrijving van de bisschop van Soissons God met wonderbaarlijke straffen en beloningen het streven van zijn dienaar naar vrede en eendracht kracht bijzette. Al deze wonderen bewezen bovendien dat Arnulfus een heilige was.

De godsvredebeweging

De vredesactiviteiten van de monniken van Lobbes en Arnulfus maakten deel uit van de zogenoemde godsvredebeweging. De oorsprong hiervan moet in de tiende eeuw in het zuiden van

---

[708] Koziol, ‘Monks’, 242-243; De Jong, ‘Monniken’, 284.

[709] Koziol, ‘Monks’, 241.

[710] Ibidem, 248.

[711] Cowdrey, ‘The Peace’, 45.

[712] Platelle, ‘La violence’, 133-134; Koziol, ‘Monks’, 244-253; De Jong, ‘Monniken’, 288-291.

Frankrijk worden gezocht, waar de kerkelijke leiders, abten en bisschoppen, zich steeds vaker genoodzaakt zagen zelf op te komen voor het behoud van hun goederen en de bescherming van hun mensen. De koningen bleken niet in staat hun taak als beschermer van de Kerk naar behoren te vervullen[713]. De godsvrede, *pax dei*, verbood het gebruik van wapenen tegen ongewapende lieden. Oorspronkelijk was zij bedoeld om bepaalde groeperingen, zoals geestelijken, vrouwen en armen, onder kerkelijke bescherming te plaatsen. Deze bescherming strekte zich bovendien uit over bepaalde materiële zaken, zoals kerkelijke eigendommen en middelen van bestaan[714]. Overtreders werden niet door de vorst bestraft, maar getroffen door kerkelijke sancties. Een grote verscheidenheid aan op vrede gerichte overeenkomsten werd gesloten, aanvankelijk voornamelijk tussen kerkelijke overheden, bisschoppen, en wereldlijke heren, edelen. Later raakten ook andere bevolkingsgroepen daarbij betrokken. Er werden bijeenkomsten georganiseerd, waar de vrede werd bezworen door de aanwezigen, die daartoe een eed op relieken aflegden. Een dergelijk eedverbond kon een gewapende macht vormen om af te dwingen dat de betrokkenen zich aan de overeenkomst hielden[715]. Deze overeenkomsten dienden om vrede en orde te bewaren en bevatten geen andere strafbepalingen voor misdadigers dan de verplichting om op vreedzame wijze een regeling te treffen, waarmee alle partijen genoegen konden nemen. Daarmee sloten ze aan bij het bestaande rechtssysteem. Vetes werden niet verboden, maar ze mochten niet ten koste van anderen, die er niets mee te maken hadden, worden uitgevochten. Op den duur werden ze bijna onmogelijk gemaakt, omdat de weigering mee te werken aan een zoen gelijk stond aan vredebreuk en tot sancties leidde[716].

De godsvrede was er niet op gericht de bestaande orde omver te werpen, maar de door God gewenste orde te herstellen. Het valt dan ook te betwijfelen of de berekening die in de *Vita Arnulfi* gemaakt wordt van het bedrag dat dankzij de vredesactiviteiten van Arnulfus niet werd betaald, betekent dat wetsovertreders hun boetes van rechtswege niet hoefden te betalen, als ze bereid waren vrede te sluiten (XXXVI). Bepalingen daarover konden natuurlijk in de vredesovereenkomsten worden opgenomen[717]. Lisiardus bedoelde vermoedelijk slechts dat, omdat geweld nu eenmaal geweld uitlokte, Arnulfus door zijn vredestichtingen meer geweld had voorkomen, dan dat de betaling van zo'n groot bedrag aan boetes had kunnen doen. Wie weigerde genoegdoening te geven, werd bestraft met uitsluiting uit de gemeenschap en excommunicatie. Niet het verbreken van de vrede, maar de onwil om de vrede te handhaven en te herstellen in de ruimste zin werd

[713] Duby, 'Les laïcs' 451-452; Lemarignier, 'Political structures', 102-103; Goetz, 'Protection', 264-267.

[714] Cowdrey, 'The Peace', 42.

[715] Hoffmann, *Gottesfriede*, 36-38 en 104; Schulz, *Kommunale Aufstände*, 55.

[716] Platelle, 'La violence', 125.

[717] Hoffmann, *Gottesfriede*, 149-150; Platelle, 'La violence', 137-138.

veroordeeld[718]. In de *Vita Arnulfi* komt dat duidelijk tot uiting. Behoefte aan wraak komt van de duivel en moet overwonnen worden. Herradius en Folcard, die het gepreek van Arnulfus over vrede zelfs niet wilden horen, werden daarom door de duivel bezeten. Zij werden genezen omdat anderen bereid waren garant te staan voor het behoud van de vrede (XL en XLIII). De vrienden en verwanten van Herradius riepen uit dat zij de vervloeking over zich afriepen, als zij contact met hem zouden onderhouden wanneer hij opnieuw in de fout ging (XL). De monniken van Lobbes bekommerden zich evenmin om de schuldvraag, maar kozen altijd de kant van degene die bereid was de wapens neer te leggen en een zoen aan te gaan[719]. Gods wraak trof uitsluitend de mensen die weigerden zich voor de vrede in te zetten. In de vita lezen we hoe Arnulfus van Soissons in Veurne tevergeefs probeerde de weduwe Evergerda tot vrede te bewegen. Haar man en zonen waren door vijanden omgebracht en zij wilde niet afzien van wraak. Ze weigerde Arnulfus de toegang tot haar kasteel. De brug over de gracht bleef opgetrokken. Wat de bisschop ook zei, ze wilde het niet horen en bespotte hem zelfs. Bedroefd was Arnulfus weggegaan. Een poosje later werd haar kasteel bij heldere hemel door een snel opkomende wervelwind vernield en vond zij de dood. Alle knechten en meiden, zelfs varkens, honden en duiven, kippen en ganzen, die ook in het kasteel waren, bleven echter ongedeerd (XLIV). Aldus Lisiardus.

In de elfde eeuw had de godsvredebeweging zich verder naar het noorden uitgebreid en was enigszins van karakter veranderd. De godsvrede werd uitgebreid met het godsbestand, *treuga dei*, het verbod om op bepaalde dagen, zoals zondagen, vastendagen en andere kerkelijke feestdagen, te vechten. Hierdoor werd het veterecht sterker aangetast[720]. De invloed van de Kerk werd groter en de beweging versmolt meer en meer met de religieuze hervormingsbeweging. Spirituele hervorming werd als essentieel beschouwd voor het behoud van de vrede, voorwaarde voor het herstel van de door God gewilde orde. Zo werden bijvoorbeeld het priesterhuwelijk en simonie gezien als een mogelijke bedreiging voor het kerkelijke bezit. Getrouwde priesters moesten een gezin onderhouden en hun kinderen van een toekomst voorzien. Maar al te vaak ging dat op kosten van de kerk en ten koste van de ambtsvervulling. Oneigenlijk gebruik of zelfs vervreemding van kerkelijke goederen waren het gevolg. Kopers van een geestelijk ambt schroomden dikwijls niet om het bezit van de kerk te plunderen voor de bedragen die zij moesten opbrengen[721]. Niet alleen schaadden zulke kwalijke praktijken de materiële belangen van de Kerk, maar ze brachten ook moreel verval teweeg en dat alles ging ten koste van de vrede. Het is geen toeval dat Lisiardus vermeldt dat Herradius de ‘vleselijke zoon’, *carnalis filius*, van een priester was (XL). De godsvredebeweging was een praktisch middel, maar werd een allesomvattende ideologie. In een maatschappij waarin het wereldlijk gezag steeds meer versnipperd raakte, zagen de bisschoppen de Kerk

[718] Platelle, ‘La violence’, 128-131; Goetz, ‘Protection’, 270-272.

[719] De Jong, ‘Monniken’, 288.

[720] Duby, ‘Les laïcs’, 233-238; De Jong, ‘Monniken’, 283; Paxton, ‘History’, 31-32.

[721] Remensnyder, ‘Pollution’, 293-295.

als de enige werkzame overkoepelende organisatie die de verantwoording droeg voor het behoud van gerechtigheid en vrede. Als opvolgers van de apostelen moesten de bisschoppen de leken de weg wijzen[722]. De Kerk nam dan wel de leiding, maar het spreekt vanzelf dat de steun van de wereldlijke heren onontbeerlijk was. De vorsten hadden hun eigen verantwoordelijkheid voor het behoud van de goddelijke orde, maar als beschermers van de Kerk vormden zij tevens de wereldlijke arm van de Kerk, waarmee het behoud van recht en vrede kon worden afgedwongen[723].

De godsvredebeweging in Vlaanderen

In Vlaanderen werd de godsvredebeweging op initiatief van graaf Boudewijn IV in 1024 door bisschop Gerard van Kamerijk op gang gebracht. In 1030 kondigde de graaf opnieuw de vrede af op de bijeenkomst in Oudenaarde, die al eerder aan de orde is geweest[724]. Waarschijnlijk in 1042/43 deed zijn zoon Boudewijn V samen met bisschop Drogo hetzelfde in Terwaan[725]. Bij die gelegenheid ging het om de afkondiging van een godsbestand, *treuga dei*. De eerstvolgende bekende vredesbijeenkomst in Vlaanderen was in 1093. Zoals we hebben gezien, noemen enkele bronnen dergelijke bijeenkomsten waar relieken bijeengebracht werden in verband met de eedaflegging van Robrecht de Fries. Daarin wordt geen melding gemaakt van een afkondiging van de vrede. Of ze werkelijk hebben plaatsgevonden blijft een vraag. De graaf van Vlaanderen was niet de enige wereldlijke heer die de leiding van de godsvredebeweging op zich nam. Ook Willem V, hertog van Aquitanië (993-1030), had dat gedaan. Hij had op die manier de rol van de koning als beschermer van de Kerk binnen zijn gebied over genomen en daarmee zijn gezag als territoriaal vorst in Aquitanië versterkt. De godsvrede werd zo tevens aan de wereldlijke rechtspraak gekoppeld, waardoor de godsvredebeweging aan kracht won[726]. In Normandië werd de godsvrede, zonder veel bemoeienis van de Kerk, op initiatief van hertog Willem ingevoerd. De vredesregeling had in het hertogdom de vorm van een godsbestand[727]. Juist in de gebieden waarin de wereldlijke heren zeer actief waren, zo niet de leiding namen in de godsvredebeweging, ligt de nadruk meer op het godsbestand dan op de godsvrede. Dat is het geval zowel in Vlaanderen als in Normandië. Kenmerkend is daarbij dat de graaf en hertog uitgezonderd zijn van het godsbestand. Zo gebruikten zij het godsbestand om hun ridders te disciplineren en hun gezag te versterken. Het uitoefenen van geweld werd op die manier in Vlaanderen tot een grafelijk monopo-

---

[722] Cowdrey, 'The Peace', 45; Leupen, *De bisschoppen*, 18.

[723] Hoffmann, *Gottesfriede*, 151; Platelle, 'La violence', 119; vgl. Leupen, *De bisschoppen*, 20.

[724] Zie pp. 86-87.

[725] Bonnaud-Delamare, 'Les Institutions', 190-193; Platelle, 'La violence', 117-118; Koziol, 'Monks', 239-240; vgl. Hoffmann, *Gottesfriede*, 143-148, hij dateert de bijeenkomst in Terwaan in 1060.

[726] Cowdrey, 'The Peace', 58-59; Debord, 'The Castellan Revolution', 156-157.

[727] Cowdrey, 'The Peace', 59-60; Bates, *Normandy*, 162-164.

lie[728].

Het wekt geen verbazing dat Robrecht de Fries zich eveneens voor de godsvrede inzette, zoals onder andere blijkt uit de *Vita Arnulfi*[729]. Het is evenwel niet alleen de door Arnulfus gevestigde vrede, die door Lange Willem werd geschonden, maar ook de grafelijke marktvrede[730]. Men kan zich dus afvragen wat precies de graaf tot optreden bracht. Onder de opvolgers van Robrecht de Fries werd de godsvrede steeds meer gekoppeld aan de grafelijke rechtspraak. Toen eenmaal de grafelijke sancties de kerkelijke begonnen te overvleugelen, werd de godsvrede tot een grafelijke vrede[731].

De *Vita Arnulfi* en de reisbeschrijving van de monniken van Lobbes, maar ook andere teksten, meten de ongekende barbaarsheid van de Vlamingen breed uit[732]. Toch moet daaruit niet worden afgeleid dat de Vlamingen zoveel ruiger waren dan hun tijdgenoten elders in West-Europa. Wie de autobiografie van Guibert van Nogent leest, zal concluderen dat de Fransen in gewelddadigheid niet voor de Vlamingen onderdeden. Geweld was alom aanwezig als bestanddeel van het heersende rechtssysteem. De ontwikkelingen in de elfde eeuw brachten, zoals al is gezegd, veel onrust met zich mee. De grotere mobiliteit, een toenemend aantal ontheemden en avonturiers verstoorden de orde. Grondbezitters gingen steeds meer over op het eerstgeboorterecht, zodat jongere zonen elders hun heil moesten zoeken. Daarin ligt misschien eerder dan in jeugdige onbezonnenheid de oorzaak van het feit dat zoveel jonge mannen, zoals Herradius, betrokken waren bij vredebreuken[733].

De omstreden wijze waarop Robrecht de Fries het graafschap Vlaanderen had verworven, was evenmin bevorderlijk voor vrede. De graaf van Henegouwen zocht nog steeds een gelegenheid Vlaanderen opnieuw met Henegouwen samen te voegen en was altijd bereid tegenstanders van de Vlaamse graaf te steunen. Boudewijn VII van Vlaanderen, die in 1119 kinderloos overleed, had als zijn opvolger zijn neef Karel van Denemarken aangewezen. Dit was niet vanzelfsprekend, aangezien Boudewijn wel meer neven had. Karel, meestal de Goede genoemd, kon niet rekenen op de loyaliteit van alle edelen en werd in 1127 door ontevreden edelen in Brugge vermoord. Vervolgens barstte de strijd om de opvolging in Vlaanderen, die al in 1119 had gedreigd, in alle hevigheid los[734]. De moord op de graaf vervulde iedereen met grote afschuw. Galbert van

---

[728] Cowdrey, ‘The Peace’, 54; Strubbe, ‘La paix’, 499.

[729] Verlinden, *Robert*, 149-150; Monier, *Les Institutions*, 18-19; Nicholas, *Medieval Flanders*, 60.

[730] Van Caenegem, *Geschiedenis van het strafrecht*, 245-246.

[731] Idem, *Geschiedenis van het strafprocesrecht*, 3-5; Koch, *De rechterlijke organisatie*, 15; Hoffmann, *Gottesfriede*, 151-154; Platelle, ‘La violence’, 121-123.

[732] Platelle, ‘La violence’, 108-114; Dekkers, ‘Sint Arnoud en zijn biograaf Hariulf’, 61-63; Koziol, ‘Monks’, 242-243; Nicholas, *Medieval Flanders*, 59-62 en 89.

[733] Duby, ‘Les jeunes’, 216-219; De Jong, ‘Monniken’, 287-288; Moore, ‘The Peace’, 317.

[734] De Hemptinne, *NAGN* 2, 376-377; Nicholas, *Medieval Flanders*, 58-66.

Brugge, die getuige was van deze gebeurtenissen en ze heeft opgetekend, beschouwde de verovering van Vlaanderen door Robrecht de Fries, als gezegd, als de oorzaak van alle ellende. Het is dus begrijpelijk dat hij en andere schrijvers uit zijn tijd zich niet erg positief hebben uitgelaten over Robrecht de Fries en de Vlamingen.

Hoe graaf en bisschop samenwerkten om de vrede te bewerkstelligen blijkt uit de heiligverklaring van Godelieve van Gistel en uit de vita die voor die gelegenheid is geschreven. Over het leven van Godelieve, haar verering en heiligverklaring is niets te vinden in de *Vita Arnulfi*, hoewel Arnulfus in die tijd als vredestichter rondtrok in het gebied waar dit alles zich afspeelde. Wel wordt in de oudste epitome van de *Vita Arnulfi* vermeld dat Fulbert, de vader van Arnulfus, verwant was aan de martelares Godelieve, een gegeven dat nergens anders voorkomt[735]. De elevatie en translatie van het gebeente van Godelieve van Gistel werd op 30 juli 1084 verricht door Radbodus, bisschop van Noyon en Doornik[736]. Onder de aanwezigen bevonden zich Geertruid, de gravin van Vlaanderen, en talloze edelen en prelaten. Niet lang daarvoor had Drogo, monnik van Sint-Winoksbergen, op veler verzoek haar vita geschreven. Hij had Godelieve niet zelf gekend, maar hij had opgetekend wat anderen, die haar wel hadden meegemaakt, hem hadden verteld. Godelieve van Gistel zou rond 1052 zijn geboren als dochter van een vazal van Eustache II, graaf van Boulogne. Als jong meisje werd zij uitgehuwelijkt aan Bertolf, een edelman uit Gistel. Bertolf had vanaf het begin een grote afkeer van zijn bruid en liet haar uiteindelijk, vermoedelijk in 1070, door twee bedienden vermoorden. Al spoedig na haar dood werd zij als heilige vereerd. Wonderen vonden plaats op de plek waar zij was omgebracht[737].

Haar levensloop lijkt niet erg uitzonderlijk te zijn geweest en, hoewel ze op een tragische wijze aan haar einde kwam, kan men zich afvragen waarom zij heilig werd verklaard. Duidelijk is dat haar verering zijn oorsprong vond in het volk, dat haar als een martelares beschouwde. Een jonge vrouw vol goede bedoelingen werd zonder zinnige reden onophoudelijk gemaltraiteerd door de familie waarin ze was ingetrouwd. Op een dag deed ze wat ieder ander mens in haar omstandigheden al veel eerder zou hebben gedaan en vluchtte terug naar haar ouderlijk huis. Haar vader had met haar te doen en ging naar de graaf van Vlaanderen om hem te vragen Bertolf tot de orde te roepen. De graaf antwoordde echter dat hij niets kon doen, omdat dergelijke dingen de bisschop aangingen. Daarop ging de bezorgde vader naar de bisschop. Deze verordonneerde dat Godelieve terug moest gaan naar Gistel. Hij nam Bertolf onder handen en eiste van hem dat hij zijn vrouw zou behandelen zoals een goed echtgenoot betaamt[738]. Het gevolg was echter dat Bertolf een nog

[735] Zie pp. 42-43.

[736] Zie voor de verheffingsacte: *Vita Godeliph* ed. Huyghebaert en Gyselen, 74-75.

[737] Zie voor de *Vita Godeliph* de editie en vertaling van Huyghebaert en Gyselen, 34-71.

[738] *Vita Godeliph* c. 6, ed. Huyghebaert en Gyselen, 48-51.

veel grotere hekel aan zijn vrouw kreeg en besloot haar te laten vermoorden[739].

In deze passages van de vita ligt het antwoord op de vraag waarom de Kerk haar als heilige erkenning gaf, besloten. Op last van de bisschop en de graaf ging Godelieve terug en dat werd haar dood. Ze werd vermoord, omdat ze gehoorzaamde aan het door God gegeven gezag en dat maakte haar in de ogen van het volk tot een martelaar. Wie kon daar, waar kerkelijk en grafelijk gezag tekort schoten, beter als bemiddelaar tussen God en de gelovigen optreden dan zij die daarvan zelf het slachtoffer was geworden? De officiële erkenning van Godelieve als heilige was zeker bedoeld om vrede te brengen. Waar het in haar vita om draait is de gehoorzaamheid van Godelieve aan het door God gegeven gezag van bisschop en graaf, waarmee ze de grootst mogelijke beloning verdient. Essentieel daarbij is het besluit van haar vader om na rijp beraad de kwestie niet zelf ter hand te nemen of de hulp van graaf Eustache II van Boulogne in te roepen, maar het hogerop te zoeken en daarmee het overkoepelend gezag van eerst de Vlaamse graaf en op diens bevel dat van de bisschop te erkennen en zich eraan te onderwerpen[740]. De graaf beschouwde de huwelijksperikelen van Godelieve als een kerkelijke aangelegenheid, niet zozeer omdat het huwelijk door de kerk als een sacrament werd gezien, maar omdat de vrede werd bedreigd[741]. Hij verwees daarom Godelieve's vader naar de bisschop en stelde daarmee het gezag van de bisschop in dezen boven dat van hemzelf. Dat paste binnen de geschetste opvattingen van de godsvredebeweging.

De heiligverklaring van Godelieve in 1084 zal in de eerste plaats het tot stand brengen van een zoen tussen haar familie en die van haar echtgenoot tot doel hebben gehad. Het is echter niet ondenkbaar dat deze deel heeft uitgemaakt van een veel omvangrijker vredesovereenkomst, namelijk tussen Robrecht de Fries en zijn tegenstanders in het graafschap. Door gezamenlijk met de graaf op te treden legitimeerde bisschop Radbodus de grafelijke functies van Robrecht de Fries. Graaf en bisschop werkten hier samen om met de vrede hun gezag in Vlaanderen te versterken. De moeilijkheden die graaf Robrecht de Fries daarbij ondervond zijn genoegzaam bekend. De heerschappij van de graaf was niet voor iedereen vanzelfsprekend. De graaf van Boulogne en zijn mannen, onder wie ongetwijfeld de familie van Godelieve, hadden bij de slag van Kassel in 1071 tot zijn vijanden behoord. Eustache II van Boulogne had opnieuw in de perikelen rond de bisschopszetel van Terwaan de kant van de tegenstanders van zijn leenheer gekozen. Dat Hariulfus in de vita longior tegen Robrecht de Fries laat zeggen dat iemand die niet eens zijn eigen drukbezochte markten kan beschermen, niets waard is (II,XVI), hoeft niet tot de conclusie leiden dat het gezag van de graaf maar zwak was, maar onaantastbaar was het zeker niet[742]. Lisiardus is neutraler en heeft het over een grote smaad die de graaf door de vredebreuk is aangedaan. Hariulfus

---

[739] Ibidem c. 9, 56-57.

[740] Platelle, 'La violence', 120; Leupen, *De bisschoppen*, 6-9; Nip, 'Godelieve', 208.

[741] Zie ook Leupen, *De bisschoppen*, 10.

[742] Nicholas, *Medieval Flanders*, 60.

behoorde duidelijk niet tot de bewonderaars van Robrecht de Fries.

Het gezag van de bisschop van Noyon en Doornik was in Vlaanderen ook niet erg stevig verankerd. Meestal hadden de bisschoppen van dit dubbelbisdom nauwere banden met Noyon en ondervonden zij daardoor veel tegenstand vanuit Doornik, waar men zich achtergesteld voelde. Bisschop Radbodus had vastere grond onder zijn voeten in Vlaanderen dan zijn voorgangers, omdat hij verwant was aan Cono, heer van Eine en Oudenburg. De moeder van Cono was vermoedelijk een zuster van Radbodus, waardoor de bisschop een oom van deze ridder was[743]. Everard Radulf I, een broer van Cono, was burggraaf van Doornik. Cono van Eine was bovendien verwant aan Ingelbertus, abt van Sint-Winoksbergen[744]. We hebben gezien dat er problemen rond het abbatiaat van Sint-Winoksbergen zijn geweest. Abt Manasses was bij de graaf in ongenade gevallen en behoorde met aartsdiaken Arnulfus van Terwaan tot degenen die bij paus Gregorius VII hun beklag deden[745]. Hij werd vervangen door de hierboven genoemde Ingelbertus, die behalve aan Cono van Eine ook aan het Vlaamse gravenhuis verwant was[746]. Ingelbertus behoorde evenals gravin Geertruid tot de aanwezigen bij de verheffing van de heilige Godelieve. De plechtigheid lijkt welhaast één groot machtsvertoon van de graaf en bisschop te zijn geweest.

Waren dit ook de mensen geweest tegen wie Arnulfus van Soissons het had moeten opnemen ter verdediging van de aartsdiaken van Terwaan? Was de heiligverklaring van Godelieve te zeer een aktie van het vijandelijke kamp om in de *Vita Arnulfi* te worden opgenomen? Opmerkelijk is dat bisschop Radbodus, zoals we nog zullen zien, in hetzelfde jaar waarin hij de elevatie van het gebeente van Godelieve verrichtte, de kerk van Oudenburg aan Arnulfus van Soissons zou hebben overgedragen. Volgens Hariulfus gebeurde dat in samenwerking met de genoemde Cono van Eine.

Oudenburg

Door alles wat hij wist te bereiken, wilden de Vlamingen, zo lezen we in zijn levensbeschrijving, graag dat Arnulfus altijd in hun midden zou zijn en ze zochten naar een geschikte verblijfplaats voor hem. Zij kozen daarvoor de kerk in Oudenburg, die gewijd was aan Petrus en alle apostelen, een plaats waar voordien veel wonderen waren gebeurd. Men beijverde zich om deze kerk uit

---

[743] Warlop, ‘Het sociale kader’, 182-183; Idem, *The Flemish Nobility* II.I, 781 nr. 64,1; zie ook de achterin opgenomen genealogische tabel 10.

[744] Huyghebaert, ‘Un moine’, 221-222; *Vita Godeliph*, ed. Huyghebaert en Gyselen, 23-26 (inleiding) en 76-77 (genealogische tabel). Ingelbrecht III van Petegem, een broer van Cono’s vader, was getrouwd met een zuster van Radulf II van Aalst, de vader van Ingelbertus.

[745] Huyghebaert, ‘Un légat’, 199; Caspar, ‘Das Register’, 622-627, IX,35.

[746] *Vita Godeliph*, ed. Huyghebaert, 29 (inleiding) en 76-77 (genealogische tabel). Gisla van Luxemburg, de grootmoeder van vaderszijde van Ingelbertus, was een zuster van Otgiva, de echtgenote van Boudewijn IV van Vlaanderen.

handen van leken te krijgen en droeg haar via bisschop Radbodus van Doornik aan Arnulfus over om er zijn woonstede in te richten en de toekomstige kloostergemeenschap te beginnen (XLVI). Deze passage over het ontstaan van het klooster Oudenburg is door Hariulfus in de vita longior sterk veranderd. Hij vertelt dat Cono, de broer van Everard van Doornik, de Sint-Pieterskerk in Oudenburg in leen had gekregen van de Vlaamse graaf, die de kerk op zijn beurt in leen hield van de bisschop van Doornik. De vreze des Heren deed Cono op raad van zijn vrouw Hazecca de kerk, waarin angstaanjagende wonderen waren gebeurd, vrij geven en er een klooster stichten. Zo kon, zegt de hagiograaf, in vervulling gaan wat, zoals boven is verteld[747], God eerder aan Arnulfus had laten weten over de bouw van het klooster en zijn dood en graf aldaar. Cono gaf de kerk terug aan de graaf, die de kerk aan bisschop Radbodus van Doornik overdroeg. Bisschop Radbodus gaf vervolgens de kerk aan Arnulfus en bekleedde hem ermee volgens het kerkelijk recht. Tot zover Hariulfus (II,XX).

Deze gegevens ontleende Hariulfus aan een oorkonde van het klooster Oudenburg, een werkwijze die hij ook toepaste in zijn kroniek van Saint-Riquier[748]. Deze oorkonde wordt nog steeds bewaard in het Rijksarchief te Brugge[749]. De acte is door Radbodus, bisschop van Noyon en Doornik, uitgevaardigd op 1 juli 1090 te Doornik. Daarin verklaarde hij de Sint-Pieterskerk te Oudenburg vrij en tot gebruik van de monniken die zich daar zouden vestigen. Dat deed hij op verzoek van zijn neef Cono en diens echtgenote Hazecca, die de kerk tot nu toe in leen hadden van de graaf van Vlaanderen en er graag een kloostergemeenschap wilden stichten. Daaraan verbond hij, op advies van zijn aartsdiaken en andere geestelijken, de voorwaarde dat de abt, die volgens het kerkelijk recht werd gekozen en tevens de zielzorg op zich moest nemen, van de bisschop van Noyen-Doornik de wijding zou ontvangen en aan hem onderworpen zou zijn. Deze acte is een onmiskenbaar origineel[750]. Er moet uit geconcludeerd worden dat de Sint-Pieterskerk te Oudenburg tot 1 juli 1090 in het bezit was van Cono van Eine en zijn vrouw en dat het toen nog niet meer dan een wens was dat er een kloostergemeenschap zou worden gevestigd. Arnulfus wordt in deze oorkonde niet genoemd, uiteraard niet als levende - hij was al drie jaar dood - maar ook niet als stichter of voorbereider van de stichting. Niets wijst op de door de hagiografen vermelde overdracht van 1084 en uit deze oorkonde moeten we zelfs opmaken dat zowel Lisiardus als Hariulfus zich - laten we zeggen - vergissen en dat de de kerk van Oudenburg onmogelijk vóór 14 augustus 1087, de sterfdatum van Arnulfus, aan hem kan zijn geschonken.

Wat Hariulfus in de vita schrijft, is eveneens te vinden in een traktaat over de Sint-Pieterskerk, dat is overgeleverd in een dertiende-eeuws handschrift, waarin tevens de vita longior is

---

[747] Vita longior II,IX, één van de toegevoegde hoofdstukken, zie p. 64.

[748] Hariulfus, *Chronicon Centulense*, ed. Lot, intr. XXXVI.

[749] Rijksarchief Brugge, charters blauwe nummers 6638, Yernaux, *Inventaire*.

[750] Gysseling en Koch, *Diplomata* I, 168.

opgenomen[751]. Het traktaat zou zijn vervaardigd door een geestelijke die aan de kerk verbonden was. Hij beschrijft de geschiedenis van de kerk vanaf haar stichting door Sint-Ursmarus (c. 700) tot 1081. De gebeurtenissen tussen 1056 en 1081 had hij zelf meegemaakt. Meersseman heeft aangetoond dat de passage over de schenking van de kerk aan Arnulfus een latere toevoeging is[752]. Hij zoekt de reden voor deze interpolatie in onvrede van de geestelijkheid van Oudenburg met de schenking; dit lijkt mij ver gezocht[753]. De meest voor de hand liggende verklaring is dat een kopiist de tekst ter aanvulling heeft opgenomen. De interpolatie over de schenking van de kerk wordt namelijk in het traktaat gevolgd door het verhaal van het wonder met de klokketoren van de kerk dat in 1081 plaatsvond en waaraan al eerder is gerefereerd. In beide redacties van de levensbeschrijving van Arnulfus volgt op het verhaal van de schenking van de kerk een beschrijving van deze wonderbaarlijke gebeurtenis, maar die wijkt sterk af van de beschrijving in het traktaat. Het is mogelijk dat de kopiist, die het traktaat overschreef op enkele nog blanco bladen achter de tekst van de vita van Hariulfus, het wonderverhaal had herkend en op basis van de vita longior de gegevens over de kerk van Oudenburg heeft aangevuld met het schenkingsverhaal. Het traktaat ging per slot van rekening over de geschiedenis van de kerk. Opmerkelijk is dat de kopiist de overdracht van de kerk heeft ingevoegd vóór het wonderverhaal, hoewel de chronologie anders wil. Hij had het wonderverhaal dus al gelezen voor hij het overschreef en heeft, geïnspireerd door de vita, voor deze volgorde gekozen. Het zal duidelijk zijn dat het traktaat niet als bewijs voor de in de *Vita Arnulfi* beschreven overdracht van de kerk in 1084 kan dienen.

Een andere bron voor de stichting van het klooster Oudenburg is een verslag van Hariulfus van zijn bezoek aan paus Innocentius II (1130-1143) om de onafhankelijkheid van de abdij veilig te stellen tegen de aanspraken van de abdij Saint-Médard daarop[754]. Hariulfus kwam bij de paus verhaal halen vanwege het vonnis dat deze over hem had geveld. Dat was naar zijn mening onrechtvaardig, enerzijds omdat de paus hem niet had gehoord, wat in strijd met het kerkelijk recht was, anderzijds omdat het op onjuiste informatie berustte. Volgens de brief waarin het vonnis was vervat en die Hariulfus op uitnodiging van Innocentius II aan de paus en zijn gezelschap voorlas, was aan hem, toen hij nog monnik van Saint-Médard was, de zorg toevertrouwd voor de priorij Oudenburg, die hij evenwel aan het rechtmatige gezag van de abdij had onttrokken. Daarom moest hij zijn functie als abt neerleggen en het moederklooster in zijn bezit herstellen[755]. Hariulfus was echter, voordat hij tot het abbatiaat van Oudenburg was geroepen, monnik van de abdij Saint-Riquier in Ponthieu geweest en had zelf geen enkele band met Saint-Médard. Het klooster

---

[751] Brugge, Groot Seminarie 506/131 bis fol. 47vb-49vb; ed. Malou, *Chronicon*, 17-36.

[752] Meersseman, ‘Kritische bemerkingen’, 305-307.

[753] vgl. Meersseman, ‘Kritische bemerkingen’, 307; Vander Plaetse, ‘Hariulf’, 137-138.

[754] Brugge, Groot Seminarie 127/5, fol. 74va-78vb; Hariulfus, *Gesta*, ed. Müller, 97-115.

[755] Ibidem, 107.

Oudenburg kende onder hem noch onder zijn beide voorgangers een afhankelijkheidsrelatie met Saint-Médard.

De paus vroeg zich nu natuurlijk af waaraan de abt van Saint-Médard dan zijn aanspraken ontleende en ondervroeg Hariulfus over de stichting van het klooster Oudenburg. Hariulfus vertelde daarop in het kort het levensverhaal van de stichter, Arnulfus, bisschop van Soissons, die eerder monnik van Saint-Médard was. Daaruit concludeerde de paus dat Oudenburg inderdaad afhankelijk van Saint-Médard was, aangezien het klooster immers door een monnik van Saint-Médard was gesticht. Dat weerlegde Hariulfus door uiteen te zetten hoe de stichting in zijn werk was gegaan. Hij vertelde dat bisschop Radbodus van Doornik bij de overdracht van de kerk nadrukkelijk had bepaald dat de in juridische zin onafhankelijke kerk slechts aan iemand kon worden overgedragen op voorwaarde dat er een zelfstandig klooster werd gesticht. Zo had hij juist geprobeerd eventuele moeilijkheden met Saint-Médard te voorkomen[756].

Om zijn betoog kracht bij te zetten had Hariulfus twee oorkonden meegenomen, die hij eveneens voorlas. De ene moet de al genoemde oorkonde van 1090 zijn geweest. Deze moest waarschijnlijk beschouwd worden als een bevestiging van de andere oorkonde die de abt bij zich had. Dat was naar alle waarschijnlijkheid het zogenoemde Testament van Arnulfus. Ook deze oorkonde bevindt zich nog steeds in het Rijksarchief van Brugge[757]. Arnulfus zou haar drie weken voor zijn dood, op 25 juli 1087, hebben laten opmaken. Daarin heeft hij een groot aantal schenkingen aan de Sint-Pieterskerk in Oudenburg ten behoeve van een kloosterstichting vastgelegd. Aan deze opsomming gaat een verklaring vooraf van de schenking van die kerk en een deel van de tienden aan hem door bisschop Radbodus van Noyon en Doornik namens enkele met name genoemde edelen op 3 maart 1084. Arnulfus zegt daarin dat hij inmiddels met toestemming van bisschop Radbodus begonnen is met de bouw van de toekomstige abdij Oudenburg. Deze oorkonde is een vervalsing en zou door Hariulfus zijn gemaakt voor zijn hierboven beschreven bezoek aan Rome. Hij zou daarbij gebruik hebben gemaakt van een of meer inmiddels verloren gegane originele documenten uit 1084, waarmee met name genoemde mensen uit Oudenburg en omgeving schenkingen aan de kerk hebben gedaan, die voor een deel ook in de vita longior, in een hoofdstuk dat in de vita brevior ontbreekt, zijn opgenomen (II,XXIV)[758].

Men kan zich afvragen wat Hariulfus ertoe bewoog zich in alle bochten te wringen om de stichting van Oudenburg aan Arnulfus toe te schrijven, hoewel dat moeilijkheden met Saint-Médard uitlokte. Was het niet eenvoudiger de stichting na de dood van de heilige en overeenkomstig de oorkonde van Radbodus van Doornik in 1090 te laten plaatsvinden? Hariulfus had echter verschillende redenen om dat niet te doen. Allereerst geloofde waarschijnlijk iedereen in zijn tijd dat Arnulfus de stichter was, ook al werd dat niet door een stichtingsoorkonde bewezen. Bovendien

---

[756] Ibidem, 108-110.

[757] Rijksarchief Brugge, charters blauwe nummers 6637; Yernaux, *Inventaire*; ed. Gysseling en Koch, *Diplomata* I, 167; ed. Gysseling, 'Bijdrage', 824-27.

[758] Yernaux, 'La Charte', 89-102; Gysseling, 'Bijdrage', 820-21.

verleende de heilige Arnulfus de nodige glans aan de abdij. Belangrijker is evenwel dat de stichting, als zij niet met de heilige Arnulfus werd verbonden, zou kunnen worden toegeschreven aan de eerste abt van Oudenburg, Arnulfus, neef en naamgenoot van de heilige en evenals zijn oom een voormalige monnik van Saint-Médard. Er was Hariulfus ongetwijfeld alles aan gelegen te voorkomen dat de aandacht op deze abt Arnulfus zou vallen en daarom benadrukte hij dat de Sint-Pieterskerk was overgedragen aan Arnulfus van Soissons, in zijn kwaliteit als bisschop. Bisschop Arnulfus had de kerk vervolgens bestemd voor een kloosterstichting.

Als er in 1090 nog geen sprake van een klooster in Oudenburg was, hoe kwam Lisiardus dan aan zijn stichtingsverhaal? Zijn bron kan Arnulfus, de eerste abt van Oudenburg, zijn geweest. Misschien waren er al wel eerder plannen geweest, die echter pas enkele jaren later konden worden uitgevoerd. Arnulfus is, zoals we zullen zien, nog naar het bisdom Soissons teruggekeerd en lijkt aanvankelijk niet van plan te zijn geweest zich in een klooster te Oudenburg te vestigen. Zijn neef Arnulfus, toen nog monnik in Saint-Médard, kwam volgens Hariulfus na de dood van Arnulfus naar Oudenburg om in opdracht van de toenmalige abt van Saint-Médard, Odo, stiekem het lichaam van zijn oom op te halen. Deze reliekroof werd door goddelijke tussenkomst verhinderd (III,III). Mogelijk hierdoor tot inkeer gekomen, bleef de monnik Arnulfus in Oudenburg of keerde er terug om tot zijn dood (†c.1095) het abbatiaat op zich te nemen[759].

Na het schenkingsverhaal vertellen, als gezegd, beide hagiografen iets over de oorsprong van de kerk en de wonderen die daar gebeurden. De bedoeling daarvan zal zijn geweest aan te geven dat Arnulfus, vredestichter in Vlaanderen, een kerk had gekregen, die volgens de overlevering was gesticht door Ursmarus, die haar in de tijd van Dagobert, koning van de Franken, zou hebben gebouwd. Blinden, kreupelen, doven en stommen vonden er genezing. Ook in 1081 vond er een opzienbarend wonder plaats. In de Kerstnacht woedde er een hevige storm, die torens, kerkgebouwen en huizen op hun grondvesten deed schudden en instorten. De klokkestoel van de kerk van Oudenburg was daardoor grotendeels losgeraakt van het dak van de toren waarop hij stond en hing zo zes dagen en nachten aan de oostzijde van de kerk. Bouwmeesters slaagden er met al hun vindingrijkheid en werktuigen niet in de klokkestoel weer te bevestigen. In de Oudejaarsnacht evenwel blies een wind, kort voor middernacht, de toren weer op zijn plaats en de kerk baadde daarbij in een wonderbaarlijk licht. De hagiograaf voegde eraan toe dat hij zich zou schamen zoiets te vertellen, ware het niet dat meer dan duizend getuigen beweerden dat ze het gezien hadden (XLVII).

Ook Arnulfus verrichtte er minstens één genezing (XLVIII), maar volgens de vita bleef hij er niet. Hij droeg enkele van de broeders, die altijd bij hem waren, op de kerk te reinigen, op orde te brengen en van de nodige gebouwen te voorzien, zodat men er volgens de kloosterregel kon leven. Zelf ging hij terug naar Soissons, waar hij met grote vreugde werd begroet. Maar de

[759] Huyghebaert, *Monasticon belge* III.1, 58-59; volgens de in de vijftiende eeuw begonnen *Catalogus abbatum* was Arnulfus abt van Oudenburg van 1087 tot 1095. Huyghebaert meent echter dat hij geen abt van Oudenburg is geweest, maar na een mislukte poging om een klooster te stichten naar Soissons is teruggekeerd.

toestand die hij daar aantrof, de soms laakbare bestuursdaden van koning Philips, de manier waarop bisschoppen en abten werden benoemd en het verval van Reims, nadat het opgehouden had een aartsbisdom te zijn, vervulden hem met walging. Daarom verkoos hij God te zoeken in eenzaamheid, liever dan te pogen orde en vrede te brengen in verwarde ruzies tussen velen. Hij wist dat God het kwaad zou straffen en meende dat hij zich daar maar beter ver van kon houden en zorgen dat hij klaar zou zijn de deur voor de Heer te openen, wanneer deze bij hem zou aankloppen. Hij hervatte dus zijn kluizenaarsbestaan (XLIX).

Het duurde echter niet lang of de problemen in Vlaanderen liepen zo hoog op dat de edelen de handen ineen sloegen en met de monnik Everolfus naar Arnulfus gingen om hem met aandrang te vragen terug te keren naar Vlaanderen. Hij stemde toe, maar niet, zo zei hij, omdat zij dat zo graag wilden, maar omdat God het wilde. Onderweg werd hem, in de buurt van Atrecht, geopenbaard dat hij in Oudenburg zou sterven en in de Sint-Pieterskerk zou worden begraven (L). Op 18 juli kwam hij in Oudenburg aan en een week later werd hij ziek. Tegen de broeders die erop aandrongen dat hij de laatste sacramenten ontving, zei hij dat het daarvoor nog te vroeg was. Op de eenentwintigste dag van zijn ziekbed, een vrijdag, werd zijn verblijf door drie hevige aardschokken getroffen, zodat het leek in te storten. Hij stelde de verschrikte broeders gerust door te zeggen dat het tekenen van de hemel waren (LI).

De volgende dag bereidde hij de broeders en speciaal Everolfus voor op zijn dood en begrafenis en legde hun uit wat er was gebeurd. Bij de eerste schok was Petrus, vergezeld door een grote menigte heiligen, hem komen vertellen dat zijn zonden waren vergeven en de poort naar het leven voor hem open stond. Bij de tweede was Michael met een schare engelen komen beloven dat hij hem op het daarvoor vastgestelde nabije uur het gelukzalige leven binnen zou voeren. Bij de derde was Onze Lieve Vrouwe, de ware moeder van barmhartigheid, met een schare maagden hem verschenen en had hem geopenbaard dat zijn ziel op de vreugdevolle dag van haar eigen hemelvaart ten hemel zou worden opgenomen. De broeders mochten dit aan niemand vertellen zolang hij nog leefde (LII).

Zo gebeurde het. Arnulfus ontving de laatste sacramenten op de vigilie van Maria ten Hemelopneming (14 augustus) en stierf in de daarop volgende nacht. Hij werd, op zijn eigen aanwijzingen, op 16 augustus begraven op het feest van zijn naamgenoot, de heilige Arnulfus van Metz, aan de noordzijde in de Sint-Pieterskerk (LIII-LV). Een eerste wonder was al gebeurd. De monniken hadden bisschop Arnulfus in vol ornaat opgebaard, maar Everolfus had hem uit voorzorg zijn gouden ring afgedaan, zodat die niet door een onverlaat gestolen zou worden in de drukte van de massa, die de dode de laatste eer kwam bewijzen. Toen het tijdstip van de begrafenis was aangebroken, slaagde de monnik er echter niet in de ring weer om de verstijfde en gebogen vinger van de bisschop te schuiven. De broeders smeekten God hun de gelegenheid te geven hem de ring om te doen. Daarop verhief de rechterhand van de dode zich en spreidde de vingers, zodat de ring eraan geschoven kon worden. Vervolgens boog de hand zijn vingers weer in de handpalm en legde zich terug op de plaats waar hij had gelegen (LIV).

Daarna vestigt de hagiograaf de aandacht van de lezers nogmaals op de profetische gaven van Arnulfus. Vele jaren tevoren had hij namelijk voorspeld dat er geen enkele bisschop of abt bij

zijn begrafenis aanwezig zou zijn. Inderdaad werden de naburige abten, twee uit Gent en een uit Bergen, toen zij daarheen wilden komen, zozeer in beslag genomen, dat zij er met geen mogelijkheid in slaagden. Op geen andere wijze had de genade van de Heilige Geest, die de heilige bezat, duidelijker kunnen blijken. Op de feestdag van bisschop Arnulfus van Metz, de dag waarop Arnulfus in de Sint-Pieterskerk werd begraven, werden missen gevierd en rijkelijk aalmoezen aan de armen uitgedeeld. Lisiardus eindigt dit hoofdstuk met het grafschrift dat Regemarus, monnik van Saint-Bertin, op verzoek voor Arnulfus dichtte (LV).

Vanouds nam de beschrijving van de laatste dagen van een heilige een belangrijke plaats in in de hagiografie. Het stadium waarin de dood nabij was, vormde als het ware een brug tussen hemel en aarde[760]. In de vita brevior zijn aan het levenseinde van de heilige vijf hoofdstukken besteed en in de vita longior is deze episode sterk uitgebreid en tevens met een groot aantal verzen opgesmukt. Bovendien had de schrijver daarvan eerder al een hoofdstuk ingelast over de voorspelling aan Arnulfus van de tijd en plaats van zijn dood. Hij voegde dat toe aan het verhaal over de ziekte van Everolfus, de trouwe metgezel van Arnulfus, tijdens hun verblijf in Oulchy, op het kasteel van de graaf van Champagne. Everolfus was, zo lezen we in de vita, ernstig ziek en dacht dat hij ging sterven. Hij vroeg de man Gods hem de laatste sacramenten toe te dienen. Die weigerde dat te doen, omdat hij wist dat het Gods wil was dat niet hij Everolfus de ziekenzalving zou toedienen en begraven, maar dat integendeel Everolfus hem op zijn sterfbed zou bijstaan en ter aarde zou bestellen, op een later tijdstip en op een andere plaats. Door handoplegging bewerkte hij de genezing van Everolfus (XXXII). In de vita longior is hieraan toegevoegd hoe Everolfus eens aan de man Gods vroeg wanneer, hoe en waar deze zou sterven. Arnulfus vertelde hem toen, dat hij kort na zijn bisschopswijding had zien aankomen dat de monniken van Saint-Médard en de kanunniken van Saint-Gervais, de kathedraal van Soissons, ruzie zouden krijgen over zijn stoffelijke resten en dat hij God daarom had gevraagd hem te openbaren wanneer en waar hij zou sterven. Daarop was Petrus hem in een visioen verschenen en had hem aangekondigd dat de paus hem naar Vlaanderen zou sturen en dat hij daar begraven zou worden in een aan Petrus gewijde kerk, waar al vele wonderen waren gebeurd en die tot nieuw aanzien verheven zou worden door het door God verheerlijkt gebeente van Arnulfus en door de kloostergemeenschap die hij er zou stichten (II.IX). Diende deze passage onder meer om te onderstrepen dat Saint-Médard geen rechten kon doen gelden op de relieken van Arnulfus, noch op het klooster Oudenburg?

Besluit

Arnulfus stierf op 15 augustus 1087 en werd als een bisschop begraven. In het vorige hoofdstuk hebben we gezien dat hij de bisschopszetel van Soissons niet daadwerkelijk in bezit heeft kunnen nemen, maar aan zijn rivaal Ursio moest laten. Hij oefende zijn functie zo goed en zo kwaad als dat ging uit vanuit het kasteel van Tedbald van Champagne te Oulchy, maar ook daar heeft hij zich

[760] Southern, *Saint Anselm,* 321.

waarschijnlijk niet kunnen handhaven. Vanaf 1084 noemen de bronnen anderen dan hem en Ursio als bisschop van Soissons. Inmiddels was Arnulfus op last van paus Gregorius VII naar Vlaanderen gereisd om de belangen te behartigen van de aartsdiaken Arnulfus en andere geestelijken uit het bisdom Terwaan, die in conflict waren geraakt met de Vlaamse graaf, Robrecht de Fries, over de benoeming van een nieuwe bisschop aldaar. Andere ontevredenen hebben mogelijk van dat geschil gebruik gemaakt om een samenzwering tegen de graaf op touw te zetten. Toen de graaf daar achter kwam, nam hij harde maatregelen. De makers van de *Vita Arnulfi* reppen niet over de problemen rond de bisschopsverkiezing en maken alleen melding van de mislukte samenzwering. Dat is opmerkelijk, omdat die problemen terug te voeren zijn op de investituurstrijd, waar Arnulfus zelf eveneens het slachtoffer van was geworden. Ook in Terwaan stond een kandidaat van koning Philips I tegenover een kandidaat van de hervormingsgezinden, onder wie Arnulfus, de aartsdiaken van Terwaan. In tegenstelling tot Tedbald van Champagne steunde de graaf van Vlaanderen evenwel de koninklijke kandidaat. De hagiografen tonen echter geen interesse voor de gang van zaken rond de bisschopsverkiezing, maar des te meer voor de verstoring van recht en vrede door de samenzweerders, die de graaf wilden afzetten en daarmee, aangezien alle gezag van God kwam, de door God gewenste orde bedreigden.

Als vredestichter bracht Arnulfus herstel. Volgens de opvattingen van de godsvredebeweging was dat zijn taak en bezat hij als bisschop en afgezant van de paus daartoe de bevoegdheden. Hij verbleef enige tijd in Vlaanderen en bezocht het kustgebied, waar het erg onrustig was. Ook daar bracht hij vrede. In die streek had zijn familie, de heren van Oudenaarde, evenals de aan hen verwante heren van Eine en heren van Petegem, bezittingen. Graaf en bisschop spanden zich gezamenlijk in om daar de godsvrede te verbreiden en zo hun gezag te verstevigen. In dat kader vonden in 1084 in Gistel de elevatie en translatie plaats van de stoffelijke resten van Godelieve van Gistel. Datzelfde jaar werd aan Arnulfus de kerk van Oudenburg overgedragen om er voor zichzelf en een kloostergemeenschap een verblijfplaats in te richten. Bij beide gebeurtenissen waren zowel graaf Robrecht de Fries als Radbodus, bisschop van Noyon en Doornik, betrokken. Ook de heren van Eine lijken daarbij een rol te hebben gespeeld.

De schenking van de kerk van Oudenburg schijnt echter pas na de dood van Arnulfus tot de vestiging van een klooster te hebben geleid. Desalniettemin beschouwen de hagiografen hem als de grondlegger van de abdij Oudenburg. Het is niet verbazingwekkend dat Hariulfus, abt van Oudenburg, de passage over de stichting van dit klooster in de vita longior verder heeft uitgewerkt. Lisiardus, bisschop van Soissons, besteedt hieraan in de vita brevior aanmerkelijk minder aandacht. De werkzaamheden van Arnulfus als vredestichter zijn voor hem veel belangrijker. Na de schenking van de kerk laat hij Arnulfus terugkeren naar Soissons, naar zijn bisdom. Volgens de vita beschouwde Arnulfus zichzelf op dat moment nog steeds als de rechtmatige bisschop van Soissons en werd hij door anderen ook zo gezien. De problemen bleken echter nog lang niet uit de wereld te zijn en daarom trok Arnulfus zich terug om weer het leven van een kluizenaar op te vatten. Hij koos ervoor zich op zijn eigen zieleheil te richten. Op de smeekbeden van de Vlamingen en de metgezellen die hij in Oudenburg had achtergelaten, keerde hij in 1087 terug naar Vlaanderen, maar alleen om daar te sterven. Hij stierf in een geur van heiligheid.

9 De heiligverklaring

Het gebeente van Arnulfus, bisschop van Soissons, werd op 1 mei 1121 op plechtige wijze uit zijn graf in de kerkvloer gehaald, in een schrijn gelegd en naar binnen in de Sint-Pieterskerk te Oudenburg overgebracht[761]. Daarmee verwierf Arnulfus eindelijk kerkelijke erkenning als heilige. De elevatie en translatie werden verricht door Lambertus, bisschop van Noyon en Doornik. Hij was daarvoor de aangewezen persoon, omdat Oudenburg tot zijn diocees behoorde. Onze kennis van de gebeurtenissen rond deze canonizatie berust geheel op de verslaggeving daarvan in het derde boek van de vita longior. Daaruit blijkt dat behalve abt Hariulfus van Oudenburg, de vervaardiger van de vita longior, ook bisschop Lisiardus van Soissons zich grote moeite heeft getroost deze heiligverklaring te bewerkstelligen. Bisschop Lambertus, bij wie de uiteindelijke beslissing in deze kwestie lag, lijkt daarentegen een wankelmoedige houding te hebben aangenomen. In dit hoofdstuk zal worden nagegaan hoe een en ander volgens de vita, die daarbij een belangrijke rol speelde, in zijn werk is gegaan. Vervolgens zal ik proberen de gang van zaken en de twijfels van bisschop Lambertus te verklaren. Daarnaast zal een antwoord worden gezocht op de vraag waarom abt Hariulfus en vooral bisschop Lisiardus de canonizatie van Arnulfus nastreefden. Om de beweegredenen van de beide hagiografen te kunnen achterhalen, zullen we ons moeten verdiepen in de tijd en omstandigheden waarin zij werkten.

Lisiardus heeft ons uitgebreid verslag gedaan van de gebeurtenissen die resulteerden in de heiligverklaring van Arnulfus van Soissons. In de proloog die aan het derde boek van de vita longior vooraf gaat, richt Lisiardus zich tot Rodolfus, aartsbisschop van Reims en herinnert hem aan het concilie dat in october 1119 in Reims gehouden was en dat zij beiden hadden bijgewoond. Het was een plechtige bijeenkomst geweest, waarvoor een ongekend groot aantal prelaten was samengekomen. Paus Calixtus II zelf had de vergadering voorgezeten en ook koning Lodewijk VI was daarbij aanwezig geweest. Lambertus, bisschop van Noyon en Doornik, had zich er bij die gelegenheid over beklaagd dat nog altijd niet was overgegaan tot de verheffing van Arnulfus, voorganger van Lisiardus op de bisschopszetel van Soissons. Veel aanwezigen waren hem bijgevallen. Bekend was immers dat deze man een heilig leven had geleid en dat vele wonderen daarvoor het bewijs hadden geleverd. Dat Arnulfus nog altijd in de vochtige aarde begraven lag, leek onrechtvaardig en ondankbaar. Twee levende bewijzen van zijn heilige krachten waren bovendien ter plekke: Petrus, aartsdiaken van Soissons, die blind geboren was en dankzij Arnulfus het licht in zijn ogen had gekregen[762], en bovenal koning Lodewijk, aan wie God op voorspraak

[761] Vgl. Angenendt, *Heilige*, 172; de dode lag dikwijls niet in de eigenlijke kerk, maar in een voorportaal, *porticus*, begraven. Het gebeente werd bij de translatie naar binnen, naar een altaar overgebracht.

[762] Zie p. 150.

van Arnulfus het leven had geschonken[763]. Lisiardus had Arnulfus persoonlijk gekend; hij was door hem tot subdiaken gewijd, had zijn onthechte levenswijze van nabij meegemaakt en had veel van zijn voorspellingen zelf gehoord en wonderen zien gebeuren. De aartsbisschop had geantwoord dat ze hem over de heilige werken van Arnulfus niets hoefden te vertellen, omdat hij zelf had gezien hoe Arnulfus in Chaumont een blinde vrouw genas. Desondanks wilde hij niet tot diens verheffing overgaan als God niet door wonderen bij zijn gebeente vanuit de hemel had getuigd. Wel raadde hij aan de zaak aan de paus voor te leggen, nu deze er toch was. Dit gebeurde en eensgezind sloot men zich aan bij het oordeel van de aartsbisschop (III,prol.). Tot zover Lisiardus.

Met postume wonderen bewees God dat iemand heilig was en diens elevatie en translatie gewenst waren. Er moesten natuurlijk bewijzen van deze wonderdaden zijn en ze moesten op hun echtheid zijn getoetst. Daarom werden ze aan de hand van verslagen van ooggetuigen opgetekend. Altijd bestond de vrees dat men door de duivel op slinkse wijze op een dwaalspoor werd gezet. Het menselijk oordeel dat iemand heilig was, kon daarom niet voldoende zijn. De zekerheid dat de elevatie en translatie gerechtvaardigd waren, werd nog vergroot als bij de opening van het graf blijken van de heiligheid van de dode werden gevonden. Vaak bleek het lichaam ongeschonden te zijn en stegen zoete geuren op uit het graf, dat dikwijls door een hemels licht werd beschenen[764]. Dat zou ook het geval zijn bij de opening van het graf van Arnulfus, bisschop van Soissons. Bovendien vond men daar, zoals we zullen zien, de zekerheid dat het om de juiste persoon ging.

De acten van het concilie van Reims zijn niet bewaard gebleven. De belangrijkste bron voor de gebeurtenissen aldaar is de *Historia Ecclesiastica* van Ordericus Vitalis[765]. Volgens Ordericus werd de bijeenkomst beheerst door de perikelen tussen Lodewijk VI en de Engelse koning, Hendrik I (1100-1135), die sinds 1106 tevens hertog van Normandië was. Daarnaast speelden de pogingen om een overeenkomst te bewerkstelligen tussen de paus en de Duitse koning, Hendrik V, een belangrijke rol. We hebben al gezien dat paus Calixtus II hoopte de Duitse koning tot de Franse visie op de verhouding tussen Kerk en Staat te kunnen brengen om zo een einde te kunnen maken aan de investituurstrijd. De belangrijkste onderhandelaar was daarbij Willem van Champeaux, bisschop van Châlons-sur-Marne[766]. Ook andere zaken, waaronder de godsvrede, zijn er aan de orde geweest, maar de kwestie rond de verheffing van Arnulfus wordt in de beschikbare bronnen niet genoemd.

Nu was een heiligverklaring in die tijd niet per definitie een pauselijke aangelegenheid. Pas

---

[763] Zie pp. 176-177.

[764] Ward, *Miracles*, 186-191; Angenendt, *Heilige*, 181.

[765] Ordericus Vitalis, *Historia Ecclesiastica* XII,21, ed. Chibnall 6, 252-277; vgl. Hesso Scholasticus, *Relatio de concilio Remensi*, *MGH* LL III, 21-28, waar alleen de kwestie tussen paus en keizer aan de orde komt; zie ook Somerville, 'The Councils', 37.

[766] Becker, *Studien*, 134-138.

in de dertiende eeuw werd canonizatie het alleenrecht van de paus[767]. Tot die tijd was dat meestal een zaak van de bisschop, die daartoe de stoffelijke resten van de heilige op plechtige wijze uit het graf verhief en naar een altaar overbracht[768]. De paus had daar geen enkele bemoeienis mee. Dat blijkt ook wel uit de woorden van de bisschop van Chartres, toen op het concilie van Beauvais (1120) de heiligverklaring van Arnulfus van Soissons opnieuw ter sprake kwam. Volgens het verslag van dat concilie in het derde boek van de vita longior had Joffredus, bisschop van Chartres, uitgeroepen dat als hij een voorganger als Arnulfus had gehad, hij het wel geweten zou hebben en niet de mening van de paus, van diens gezant of van een aartsbisschop nodig zou hebben gehad om tot de verheffing over te durven gaan (III,XV). Een canonizatie door de paus had wel een grotere reikwijdte dan die door een bisschop. De bevoegdheden van de bisschop beperkten zich namelijk tot zijn diocees en een bisschoppelijke heiligverklaring leidde in principe slechts tot een lokale verering. Door andere bisschoppen aan de plechtigheid te laten deelnemen kon verbreiding van de verering van de heilige over een groter gebied worden bevorderd. Een pauselijke canonizatie gold voor de Kerk in haar geheel[769]. Het is duidelijk dat Arnulfus als een lokale heilige werd beschouwd.

Opmerkelijk is de rol van Lambertus, bisschop van Noyon en Doornik, die niet zonder meer de beslissing nam om Arnulfus heilig te verklaren. Hij legde de kwestie eerst op het concilie van Reims voor aan zijn aartsbisschop, Rodolfus van Reims. Had dat te maken met het feit dat niet alleen hij, maar ook Lisiardus, bisschop van Soissons, de heiligverklaring wenste? Het was zeker zo dat bisschoppen graag verschillende autoriteiten bij een canonizatie betrokken[770]. Niet alleen verleende dat de bijeenkomst en daarmee de heilige meer glans en bevorderde dat de verering, maar de instemming van de aartsbisschop en andere bisschoppen bevestigde dat de verheffing terecht plaats vond. Het was een garantie van de ‘echtheid’ van de heilige. Hoe dan ook, de aartsbisschop van Reims wilde eerst bewijzen van postume wonderen zien en stelde bovendien voor om van de aanwezigheid van de paus te profiteren en de zaak aan zijn oordeel te onderwerpen. Of dat laatste ook is gebeurd, is niet duidelijk. Lisiardus suggereert het wel, maar zegt niets over een reactie van de paus.

In de twaalfde eeuw lijkt het gangbaar te worden om toestemming van de paus voor een heiligverklaring te vragen en iets dergelijks vond, zoals we zullen zien, op het concilie van Beauvais plaats[771]. Paus Calixtus II heeft op het concilie van Reims of enige tijd later in ieder geval een ander verzoek tot canonizatie gekregen. Pontius, abt van Cluny, verzocht hem Hugo, zijn in 1109 gestorven voorganger als abt van Cluny, heilig te verklaren. De paus gaf daar niet direct

---

[767] Kuttner, ‘La réserve’, 208, 4e Lateraans Concilie (1215).

[768] Kuttner, ‘La réserve’, 173; Kemp, *Canonization*, 29; Angenendt, *Heilige*, 172-182.

[769] Kuttner, ‘La réserve’, 175.

[770] Kemp, *Canonization*, 55.

[771] Kuttner, ‘La réserve’, 188-190.

tijdens het concilie gehoor aan, maar pas bij zijn bezoek aan de abdij in januari 1120. De canonizatie vond op het feest van Driekoningen plaats[772]. Dat deze door de paus werd verricht lag voor de hand, omdat het klooster Cluny exempt was en rechtsstreeks onder het gezag van de paus viel. Het betekende dan ook niet dat abt Hugo een in de hele Kerk gevierd heilige werd.

Inmiddels zal abt Hariulfus aan de slag zijn gegaan om de door aartsbisschop Rodolfus vereiste bewijzen van de heiligheid van Arnulfus, in de vorm van postume wonderen, te verzamelen. In het derde boek van de vita longior wordt door Lisiardus verteld hoe het verder ging op het concilie, dat op 18 oktober 1120 in Beauvais werd gehouden. Daar was abt Hariulfus aanwezig, toen bisschop Lambertus van Noyon en Doornik de kwestie opnieuw besprak met een groot aantal bisschoppen en aartsbisschoppen. De abt had een geschrift over het leven, de levenswandel en de wonderdaden, *libellus de vita et moribus miraculorumque gestis*, van Arnulfus bij zich. Hij gaf het aan Lisiardus, die het opensloeg en het geopend aan zijn collega's aanbood met de verzekering dat hij er borg voor stond dat het niets dan waarheid bevatte en dat er voor de wonderen op het concilie enkele betrouwbare getuigen aanwezig en in Vlaanderen (*domi*) nog veel meer beschikbaar waren. Hij verzocht de bisschoppen het werk zorgvuldig te bestuderen, en verklaarde dat, als Arnulfus in zijn bisdom begraven lag, hij al lang niet meer in de aarde zou rusten. De geleerdste der aanwezige bisschoppen, Willem van Châlons, een *columna doctorum* genoemd, zag het geschrift in en vroeg zijn collega van Doornik wat hij nog meer wilde. Nog afgezien van de *libellus* was er het getuigenis van de bisschop van Soissons en van de abt, die blijk gaf van een bij zijn leeftijd passende omzichtigheid. Bovendien vroegen andere synodale zaken de aandacht en ontbrak de tijd om het hele geschrift zelfs maar vluchtig te lezen. Ook Joffredus van Chartres zette, zoals we zojuist hebben gezien, de bisschop van Doornik onder druk, en enkele geleerden die intussen kans hadden gezien enkele hoofdstukken te lezen, verklaarden dat wie zich tegen deze elevatie keerde niet met God was. Nogmaals noemde Willem van Châlons het een schande dat men zo lang praatte over een zo duidelijke zaak; de collega van Noyon en Doornik moest zijn twijfels aan de kant zetten en een datum voor de elevatie vaststellen. Nog aarzelde bisschop Lambertus. Hij stelde voor de zaak te laten beslissen door de elders in de kerk aanwezige pauselijke gezant en enkele aartsbisschoppen en vroeg de bisschop van Châlons namens hem te spreken. Dat deed die kort en goed, en legaat Conon en de aartsbisschop van Reims stemden unaniem in met de elevatie. Daarop riep bisschop Lambertus abt Hariulfus bij zich en bepaalde de dag voor de plechtigheid op 1 mei 1121 (III,XV).

Het is dus duidelijk dat de eindverantwoordelijkheid voor de heiligverklaring van Arnulfus bij bisschop Lambertus lag. Hij kon daarvoor natuurlijk steun zoeken bij andere autoriteiten. Was dat wat hij door te aarzelen probeerde te bereiken? Op de bijeenkomst in Beauvais nam Lisiardus, bisschop van Soissons, het initiatief en zijn daadkrachtig optreden staat in schril contrast met de besluiteloze houding van zijn confrater, Lambertus. Op beide concilies lijkt Lambertus zich ingezet te hebben voor de verheffing van Arnulfus. Toch is hij tegelijkertijd degene die haar tegenhoudt. Was zijn twijfel enkel voor de vorm of was er toch iets meer aan de hand?

[772] Kemp, *Canonization*, 70-71; Bredero, 'De heiligverklaring', 174-175.

Lambertus, bisschop van Noyon en Doornik (1114-1123)

Lambertus was in 1113-14 tot bisschop van Noyon en Doornik gekozen. Daaraan was een hevige strijd voorafgegaan. Al eeuwenlang vormden de diocesen van Noyon en Doornik een dubbelbisdom, een kroonbisdom. Doornik voelde zich ondergeschikt aan Noyon, dat altijd de leiding van beide kerken leek te hebben. Dit veroorzaakte herhaaldelijk grote onrust[773]. In 1098 was Baldericus, geboren en getogen in Noyon, tot bisschop gewijd[774]. Paus Urbanus II (1088-1099) had moeten ingrijpen om te zorgen dat hij ook in Doornik werd erkend. Baldericus was, naar het schijnt, een godvruchtig en geleerd man. Kort voor zijn dood had hij de inwoners van Doornik vanwege een niet nader genoemde wandaad geëxcommuniceerd; daartegen was het hele diocees in opstand gekomen. De bisschop had zich zo bedreigd gevoeld, dat hij naar zijn vriend, bisschop Johannes van Terwaan, was gevlucht. Daar was hij in 1113 gestorven en begraven. Paus Paschalis II (1099-1118) besloot een einde aan de problemen te maken door de beide diocesen te scheiden en Doornik tot een apart bisdom te maken. Zijn voorganger, paus Urbanus II, was dat ook al van plan geweest. In Doornik werd Heribertus, aartsdiaken van Terwaan, tot bisschop gekozen, terwijl men in Noyon aartsdiaken Lambertus van Doornik koos. Hoewel alleen de paus het recht had te beslissen over een eventuele grenswijziging van bisdommen, verzette koning Lodewijk VI zich tegen de voorgenomen scheiding van Doornik en Noyon. Hij vreesde dat die in zijn nadeel zou werken en de positie van de graaf van Vlaanderen op ongewenste wijze zou versterken. Hij stuurde de bisschoppen van Parijs en Orléans naar de paus met het verzoek de scheiding niet door te zetten en de eenheid van Staat en Kerk in zijn rijk niet te verbreken. Hij wist zich gesteund door Rodolfus, aartsbisschop van Reims, die uiteindelijk de wijding zou moeten verrichten. Deze gaf de voorkeur aan Lambertus en de paus werd dan ook gevraagd de verkiezing in Doornik van geen waarde te verklaren. Paschalis II liet de beslissing over aan de aartsbisschop van Reims. Hij verkeerde niet in een positie de zaak op de spits te kunnen drijven. Bij zijn strijd met de Duitse koning had hij de Franse koning hard nodig. De aartsbisschop gaf als redenen voor zijn verzet tegen de scheiding dat de bisschop van Noyon te weinig inkomsten zou overhouden en dat door vermeerdering van het aantal bisschoppen het bisschopsambt in aanzien zou afnemen. Ook de invloedrijke Ivo van Chartres benadrukte het belang van het behoud van het dubbelbisdom voor de goede verstandhouding tussen de koning en de Kerk[775].

Op een plechtige bijeenkomst van alle prelaten van het aartsbisdom Reims werd Lambertus op 8 maart 1114 in aanwezigheid van de koning gewijd[776]. Welke positie de Vlaamse graaf in deze kwestie ingenomen heeft, is niet bekend. Robrecht de Fries had indertijd in Terwaan de

---

[773] *Gallia Christiana* III, 211.

[774] *Gallia Christiana* IX, 998-9; Guyotjeannin, *Episcopus*, 177.

[775] *Gallia Christiana* III, 211 en IX, 1000; Luchaire, *Louis VI*, CXXV-CXXVIII en nr. 172; Sdralek, 'Zur Geschichte', 66-72; Becker, *Studien*, 131-132.

[776] Luchaire, *Louis VI*, nr. 172; Guyotjeannin, *Episcopus*, 177.

kandidaat van de koning gesteund, maar het lijkt aannemelijk dat graaf Boudewijn VII (1111-1119) een voorstander van een scheiding van het dubbelbisdom Noyon en Doornik was en tot de aanhang van aartsdiaken Heribertus van Terwaan behoorde. Boudewijn VII had echter zijn handen vol aan zijn moeder Clementia, die in 1113 een opstand had weten te ontketenen om haar eis tot uitbetaling van haar weduwegoed kracht bij te zetten[777].

Opnieuw had de bevolking van het bisdom Doornik een bisschop opgedrongen gekregen en was er geen rekening gehouden met haar wensen. Het stond vast dat Lambertus in Doornik behoedzaam zou moeten optreden. De bisschop was tevens wereldlijk heer van de stad en een van zijn functionarissen was de kastelein van Doornik. In die tijd was deze functie in handen van een tak van de heren van Eine. Rond 1075 had Everard-Radulf I, broer van Cono van Eine, de zittende kastelein, Gerulf van Mortagne, verdreven. Hij nam de titel kastelein van Doornik en heer van Mortagne aan. Zijn nakomelingen behoorden, evenals de heren van Eine, Petegem en Oudenaarde tot de hoogste adel van Vlaanderen en Henegouwen[778]. Zijn macht zou zo groot zijn geweest, dat de jalouzie van de Vlaamse graaf, Robrecht II (1093-1111), erdoor werd opgewekt en er de nodige conflicten ontstonden[779]. Everard-Radulfs kleinzoon, Everard-Radulf II, trouwde met Richildis, een dochter van graaf Boudewijn III van Henegouwen (1098-1120)[780]. Hoe de verhouding was tussen bisschop Lambertus en de kastelein van Doornik, Walter van Mortagne (c.1110-1137), de zoon en opvolger van Everard-Radulf I, is onbekend[781].

Was de verheffing van Arnulfus onderdeel geworden van de rivaliteit tussen het bisdom Doornik en dat van Noyon? De populariteit van de heilige was blijkbaar niet van dien aard dat de bevolking van het bisdom Doornik te hoop liep om de verheffing desnoods met geweld af te dwingen. In de proloog van de *Vita Arnulfi*, die zoals is aangetoond niet vóór 1108 is geschreven[782], zegt Lisiardus dat hij het leven en de daden van Arnulfus heeft beschreven, omdat daarin duidelijk de hand van God is te zien. Aangezien daaraan tot dan toe geen aandacht was besteed, wilde hij ze uit de diepe stilte naar boven halen. Hariulfus herhaalde dat in zijn brief aan aartsbisschop Rodolfus van Reims[783]. Daarmee kan de indruk worden gewekt dat de grote populariteit die de heilige volgens de vita tijdens zijn leven en onmiddellijk na zijn dood genoot, inmiddels was bekoeld. Onbekendheid met Arnulfus kan bisschop Lambertus hebben doen

---

[777] De Hemptinne, *NAGN* 2, 376.

[778] Warlop, *The Flemish Nobility* I.I, 44 en 48; II.II, 1158 nr. 210.4. Everard-Radulf I wordt als kastelein van Doornik vermeld tussen 1078 en 1110.

[779] Chotin, *Histoire*, 367-368.

[780] Warlop, *The Flemish Nobility* II.II, 1159 nr. 210.7. Everard-Radulf II wordt vermeld tussen 1135 en 1159.

[781] Warlop, *The Flemish Nobility* II.II, 1158-1159 nr. 210.5.

[782] Zie p. 49.

[783] ed. Mabillon, 507-508.

twijfelen aan zijn heiligheid. Vanzelfsprekend wilde hij dan de verantwoording voor de elevatie met anderen delen. Volgens het verslag van de elevatie in het derde boek van de vita longior was het voor hem een grote opluchting, toen bij de opening van het graf bleek dat daarin inderdaad Arnulfus, bisschop van Soissons, en niet zomaar iemand begraven lag. Op de borst van de dode vond bisschop Lambertus een loden plaat, waarop de naam en het curriculum vitae van Arnulfus waren vermeld. Dat het om een heilige ging, was ook duidelijk. Toen abt Hariulfus de schedel van de overledene opnam om hem in de reliekhouder te leggen, werden zijn vingers doordrenkt met geurige olie (III,XV). Tijdens de translatie vonden in de Sint-Pieterskerk meteen een drietal wonderbaarlijke genezingen plaats (III,XVI) en een vurige bol met daarin een kruis verscheen aan de hemel en liet zijn licht op de relieken van de heilige bisschop vallen (III,XVII). Aldus de hagiograaf. Bisschop Lambertus kon gerust zijn; hij had juist gehandeld.

Het mag dan zo zijn dat bisschop Lambertus wellicht reden tot twijfel had, maar hij liet zich ook niet erg gemakkelijk overtuigen en dat terwijl hij in bisschop Lisiardus van Soissons zo'n goede getuige had. De oorzaak daarvan moet misschien worden gezocht in zijn relatie met de heren van Oudenaarde. Reeds onder zijn voorgangers bestond er een geschil tussen de bisschoppen van Doornik en Kamerijk over de grens tussen deze beide bisdommen. Het geschil betrof de parochiegrens tussen Oudenaarde, dat tot het bisdom Doornik behoorde, en Volkegem, dat onder de bisschop van Kamerijk viel. Deze grens was tevens de scheiding tussen Kroon- en Rijksvlaanderen en daarmee tussen het Franse en Duitse rijk. Uit 1117 is een oorkonde van bisschop Lambertus van Noyon en Doornik overgeleverd, waarin hij de oplossing van het geschil voor eens en altijd wil vastleggen. De acte is, behalve door Lambertus, getekend door Rodolfus, aartsbisschop van Reims en, met uitzondering van de bisschop van Kamerijk, alle suffragaanbisschoppen van de kerkprovincie Reims, onder wie Lisiardus van Soissons[784]. Dhondt en Koch gingen ervan uit dat het geschil de grens bij het eiland met de burcht van de heren van Oudenaarde betrof, die volgens deze acte ten westen van het eiland lag, waardoor deze tot Rijksvlaanderen behoorde[785]. Eerder is aangetoond dat dit niet altijd zo kan zijn geweest en dat de burcht oorspronkelijk deel uitmaakte van Kroonvlaanderen[786]. Dat zou betekenen dat in de oorkonde van 1117 een grenswijziging voor de beide bisdommen is vastgelegd, waarbij het bisdom Doornik het eiland met de burcht afstond aan het bisdom Kamerijk.

De reden daarvoor was dan de stichting van een nieuwe parochie op de oostelijke Scheldeoever. In 1110 droeg bisschop Odo van Kamerijk een kerk, die gebouwd was op een terrein dat deel uitmaakte van het erfgoed van Mathilda, dochter van Arnulf de Jongere, heer van Oudenaarde, over aan de abdij Ename. Dat terrein lag op de oostelijke Scheldeoever en wordt

---

[784] Piot, *Cartulaire*, 21 nr. 18.

[785] Dhondt, 'Ontstaan en wording', 13; Idem, 'Het ontstaan', 65-66; Gevaert, 'Oudenaarde', 109; Leyman, 'Proeve', 89; vgl. Koch, 'Het land', 33, die meent dat de grens altijd ten westen van het eiland heeft gelegen.

[786] Zie pp. 85-89.

Nieuwenburg bij Oudenaarde genoemd. De bisschop had de kerk aan Maria, de Heilige Moeder Gods, gewijd en er parochiale rechten aan toegekend. Bij die gelegenheid moesten de grenzen van de nieuwe parochie worden vastgesteld[787]. Deze nieuwe parochie, het latere Pamele, was een afscheiding van de parochie Volkegem. Als de westelijke grens, die samenviel met de grens tussen de bisdommen Doornik en Kamerijk, noemde bisschop Odo de oudste loop van de Schelde, waarmee de arm ten oosten van het eiland moet zijn bedoeld[788]. Door de veronderstelde grens-wijziging kwam het hele gebied van de heren van Oudenaarde, inclusief het eiland en hun kasteel, in de parochie Pamele te liggen. Het is voorstelbaar dat de heren van Oudenaarde daaraan de voorkeur gaven en de nodige druk hebben uitgeoefend om dat te bewerkstelligen. Hun rechtsgebied lag in die tijd op de oostelijke Scheldeoever, terwijl de westelijke oever uiteindelijk geheel onder de bevoegdheden van de graaf viel[789]. De huidige grens tussen de parochies Oudenaarde en Pamele lijkt te bevestigen dat er een wijziging heeft plaatsgevonden[790]. Er moet echter op gewezen worden dat de oorkonde van 1117 een zuiver kerkelijke aangelegenheid lijkt te regelen, waarbij er geen sprake is van het burchteiland, de heren van Oudenaarde of Pamele[791]. Het is bovendien opmerkelijk dat in het geval van een grenswijziging de oorkonde is uitgevaardigd door de verliezende partij, bisschop Lambertus van Doornik, en zelfs niet getekend is door zijn tegenspeler, bisschop Burchardus van Kamerijk. Daar staat tegenover dat het aannemelijk is dat, als er een langdurig conflict over de scheiding tussen de parochies Oudenaarde en Volkegem heeft bestaan, de heren van Oudenaarde daarmee bemoeienis zullen hebben gehad.

Het zou dus wel eens kunnen zijn, dat de verhouding tussen bisschop Lambertus van Noyon en Doornik en de heren van Oudenaarde, de familie waartoe Arnulfus, bisschop van Soissons behoorde, niet bijzonder hartelijk was. Datzelfde moet misschien gezegd worden van de relatie tussen bisschop Lambertus en de heren van Eine, die de kerk te Oudenburg aan Arnulfus zouden hebben geschonken. In dat geval is het begrijpelijk dat Lambertus er niet speciaal op uit was het aanzien van deze families te vergroten door één van hun telgen heilig te verklaren. Nergens in de *Vita Arnulfi* blijkt dat deze families opdracht zouden hebben gegeven om de canonizatie van Arnulfus te bewerkstelligen. Slechts één passage in de vita brevior geeft aan dat Lisiardus niet op eigen initiatief begonnen is aan de vervaardiging van een levensbeschrijving van Arnulfus. Daarin vermeldt hij zijn getuigen en de mensen die hem ertoe hadden aangezet alles op te schrijven (LVI). Deze passage komt, zoals eerder is vermeld, niet in de vita longior voor.

---

[787] Piot, *Cartulaire*, 15-16 nr. 13; Van Mingroot, ‘Woord’, 23-24. Zie voor de echtheid van de oorkonde: Ibidem, 9-21.

[788] Dhondt, ‘Ontstaan en wording’, 18-24; Idem, ‘Het ontstaan’, 59-61; Gevaert, ‘Oudenaarde’, 102-107; Leyman, ‘Proeve’, 82-86; Berings, *Landschap*, 117-118.

[789] Dhondt, ‘Ontstaan en wording’, 17.

[790] Leyman, ‘Proeve’, 92-93.

[791] Berings, *Landschap*, 119-121.

Wanneer bisschop Lambertus niet veel medewerking verleende, wat bewoog dan Lisiardus om zich toch in te zetten voor de heiligverklaring van zijn voorganger?

Lisiardus, bisschop van Soissons (1108-1126)

Lisiardus vertelt ons in de proloog van het derde boek van de vita longior, dat hij door Arnulfus, bisschop van Soissons, tot subdiaken was gewijd en enige tijd bij deze heilige man had gewoond (III,prol.). Hij was proost van de kathedraal in Soissons vanaf c. 1085 tot zijn verkiezing tot bisschop van Soissons in 1108. Hij stierf in 1126[792].

Niet lang na het overlijden van de heilige Arnulfus kreeg Lisiardus hulp van Arnulfus, abt van Oudenburg, bij het schrijven van een eerste versie van de *Vita Arnulfi*. Dat moet kort vóór het overlijden van deze abt omstreeks 1095 zijn gebeurd[793]. Als de bedoeling van de makers is geweest met deze vita formele erkenning van Arnulfus als heilige te verkrijgen, dan is dat niet gelukt. Misschien diende de vita voorlopig alleen voor persoonlijke devotie en lokale verering in een prille kloostergemeenschap. Tijdens zijn episcopaat heeft Lisiardus opnieuw aan de vita gewerkt en deze van de ons bekende proloog voorzien. Ook deze redactie heeft blijkbaar niet tot de canonizatie van Arnulfus van Soissons geleid. We hebben gezien dat de vita brevior behalve de proloog enkele gegevens bevat die er niet vóór 1106-1108 in kunnen zijn opgenomen[794]. Latere gegevens zijn er evenwel niet in te vinden, zodat aangenomen mag worden dat de vita brevior niet lang na 1108 is voltooid. De reden van Lisiardus om de heiligverklaring van Arnulfus na te streven, kan een opwaardering van de zetel van Soissons zijn geweest. Soissons had meer heilige bisschoppen gekend. Het legendarium van Longpont bevatte, behalve de vita van bisschop Arnulfus, die van Drausius (7^{e} eeuw), Bandaridus (6^{e} eeuw), Onesimus (6^{e} eeuw) en Principius (tweede helft 5^{e} eeuw), allen bisschop van Soissons[795]. De vita van Anserus, de voorganger van Drausius, ontbreekt in dit legendarium[796]. Alleen de schrijver van de vita van bisschop Principius is bekend. Dat was Milo, bisschop van Terwaan, die de levensbeschrijving vermoedelijk maakte op verzoek van bisschop Joslenus van Soissons (1126-1156), de opvolger van Lisiardus[797]. Er bestond dus in Soissons een zekere traditie in bisschoppelijke hagiografie. De hier genoemde vitae

---

[792] *Gallia Christiana* IX, 355-356; Ferrant, *Vie* II, 167-168 noot 2.

[793] Zie pp. 49 en 71.

[794] Zie p. 49.

[795] Dolbeau, ‘Notes sur la genèse’, 188; Idem, ‘Hagiographie’, 232; Bourgin, *La commune*, XIII-XIV. De vitae van Drausius en Onesimus worden in de tiende eeuw gedateerd, die van Anserus in de tiende of elfde eeuw, die van Bandaridus en Principius in het tweede kwart van de twaalfde eeuw. De vita van Bandaridus zou op basis van een oudere, inmiddels verloren tekst gemaakt zijn.

[796] Bourgin, *La commune*, XIII-XIV.

[797] Dolbeau, ‘Hagiographie’, 230.

hebben niet gediend als model voor de *Vita Arnulfi*, die op haar beurt evenmin is gebruikt voor de twaalfde-eeuwse vitae van Bandaridus en Principius. Dat valt ook niet te verwachten, aangezien uit het ontbreken van Arnulfus in de eerder genoemde bisschopslijst van Soissons kan worden afgeleid, dat hij niet als een van de bisschoppen van dit bisdom werd beschouwd. Hij had immers de zetel ook niet daadwerkelijk in bezit gehad. Bisschop Lisiardus dacht er kennelijk anders over en wilde misschien Arnulfus, voor wie hij grote bewondering koesterde, de eer geven die hem toekwam. De *Vita Arnulfi* is de enige eigentijdse levensbeschrijving van een bisschop van Soissons. Men kan zich afvragen waarom Lisiardus Arnulfus als een heilige bisschop bij uitstek zag.

Een volmaakt leven is niet voldoende om tot heilige verheven te worden. De heilige moet een functie vervullen in de christelijke gemeenschap, als voorbeeld of als steun en toeverlaat. De gelovigen moeten zich aangesproken voelen door specifieke aspecten van dit volmaakte leven. De levensloop van Arnulfus kan doen vermoeden dat zijn heiligverklaring een wapen in de investituurstrijd moest zijn. Als abt van Saint-Médard en als bisschop van Soissons was hij daarvan het slachtoffer geworden. In beide gevallen moest Arnulfus het afleggen tegen de kandidaten van de koning. Toch hebben de hagiografen deze gebeurtenissen niet aangegrepen om lekeninvestituur, simonie of andere misstanden in de Kerk aan de kaak te stellen. Lisiardus spreekt slechts één keer van simonie, wanneer hij vertelt dat Pontius niet op grond van zijn opleiding, maar door simonie het abbatiaat van Saint-Médard van koning Philips I heeft verkregen. De abt maakte misbruik van zijn positie en de koning liet zich volgens de hagiograaf gemakkelijk overhalen om hem te vervangen door Arnulfus (IX). Dat Arnulfus zich uiteindelijk niet kon handhaven, lag aan tegenstanders binnen de kloostergemeenschap van Saint-Médard en aan de slechte raadgevers van de koning (XVII). Koningin Bertha verjoeg tot overmaat van ramp zijn opvolger, Geraldus, die op zijn advies was gekozen. Gods straf was dat zij werd verstoten door haar echtgenoot. Geen kwaad woord over de koning. Het enige dat hieruit afgeleid kan worden, is dat volgens Lisiardus simonie ertoe kan leiden dat een kerkelijke functie, in dit geval het abbatiaat, in verkeerde handen valt.

Van Ursio zegt Lisiardus dat hij niet op grond van de keuze van de kerk, maar dankzij de macht van het hof, als beloning voor de verdiensten van zijn broer, de bisschopszetel van Soissons kreeg. Ursio was een monnik en goed opgeleid, maar totaal ongeschikt voor het episcopaat en hij leidde een lui leven (XXVI en XXXI). Daarom greep paus Gregorius VII in en werd Arnulfus in zijn plaats benoemd. Er is geen sprake van maatregelen tegen de lieden die het Arnulfus onmogelijk maakten de zetel in bezit te nemen. Tijdens het leven van de heilige was de pauselijke gezant, Hugo van Die, buitengewoon actief in Frankrijk. Jaarlijks hield hij verschillende concilies waar bisschoppen ter verantwoording werden geroepen, veroordeeld en afgezet en waar nieuwe bisschoppen volgens de kerkelijke regels werden gekozen en gewijd. Een allesoverheersende kwestie was de zaak tegen Manasses, aartsbisschop van Reims, die verschillende keren werd geëxcommuniceerd tot hij in 1080 definitief werd afgezet. Hij was door de koning benoemd en weigerde zich te verdedigen, omdat hij het gezag van de gezant niet accepteerde. Zijn verzet tegen Hugo van Die en zijn aanhangers was kennelijk zo ontregelend, dat de bevolking van Reims hem

tenslotte uit de stad verdreef[798]. In eerste instantie zou bisschop Helinand van Laon door simonie de zetel hebben weten te bemachtigen[799]. Vanaf 1083/85 wordt Reinaldus, de voormalige tresorier van Tours, als aartsbisschop van Reims genoemd[800]. In de *Vita Arnulfi* komt aartsbisschop Manasses niet voor. De klacht van Arnulfus over het verval van Reims, dat geen aartsbisdom meer was, een van de redenen waarom de heilige na zijn terugkeer naar Soissons besloot het kluizenaarsbestaan weer op te nemen (XLIX), slaat waarschijnlijk op de verwarde tijd tussen het vertrek van Manasses en de ambtsaanvaarding van Reinaldus.

Toen er in 1106 in Reims een nieuwe aartsbisschop moest worden gekozen, waren er twee kandidaten, Gervasius van Rethel, die door de koning werd gesteund, en Rodolfus Viridis, de pauselijke kandidaat. Paus Paschalis wijdde Rodolfus Viridis op een concilie in Troyes, maar Philips I weigerde hem te erkennen. Pas na de dood van de koning (1108) werd deze zaak door zijn opvolger, Lodewijk VI, ten gunste van Rodolfus Viridis beslist[801]. Lodewijk VI had zich echter niet, zoals gebruikelijk, door de aartsbisschop van Reims tot koning laten kronen, maar door Daimbertus, de aartsbisschop van Sens. Rodolfus Viridis protesteerde daar tevergeefs tegen. Door bemiddeling van onder andere Ivo van Chartres kwam het tot een verzoening en werd Rodolfus door Lodewijk VI als aartsbisschop van Reims erkend[802]. De investituurstrijd in Frankrijk was dus nog niet uitgewoed, toen Lisiardus tot bisschop van Soissons werd gewijd. Een verschil is wel dat in Reims de pauselijke kandidaat het nu won van de koninklijke, maar dat was geen reden voor de hagiograaf iets over de investituurstrijd te zeggen. Wel is denkbaar dat Lisiardus door de erkenning van Rodolfus Viridis door Lodewijk VI in 1108 een mogelijkheid zag nu eindelijk de heiligverklaring van Arnulfus te bewerkstelligen.

De vredesmissie van Arnulfus naar Rijssel wordt in de vita alleen belicht tegen de achtergrond van een samenzwering tegen de Vlaamse graaf. Aan de strijd rond de bisschopszetel in Terwaan, die de aanleiding tot het conflict vormde of op zijn minst daarvan deel uitmaakte, wordt geen enkele aandacht besteed. Op de perikelen rond de bisschopszetel van Soissons na Arnulfus' vredesmissie in Vlaanderen, geeft Lisiardus als commentaar dat koning Philips op sommige punten laakbaar handelde en dat er met volstrekte willekeur abten en bisschoppen werden benoemd (XLIX). Lisiardus keurt niet af dat de koning zich daarmee bemoeide, maar heeft wel kritiek op de manier waarop hij dat deed. De enige conclusie die we uit dit alles kunnen trekken, is dat Lisiardus als hagiograaf weinig belang hechtte aan de investituurstrijd. Verkiezingen voor een kerkelijk ambt,

---

[798] Guibert van Nogent, *De vita sua* I,11, ed. Labande, 64-65.

[799] Guibert van Nogent, *De vita sua*, III,3, ed. Labande, 273-275; Becker, *Studien*, 73; vgl. Williams, 'Archbishop Manasses', 807, die meent dat de kwestie met Helinand na de eerdere afzetting van Manasses in 1077 heeft gespeeld.

[800] *Gallia Christiana* IX, 75; vgl. Fliche, *Le règne*, 421: pas vanaf 1085.

[801] Fliche, *Le règne*, 448-449.

[802] Imbart de la Tour, *Les élections*, 444; Fliche, *Le règne*, 448-449; Luchaire, *Louis VI Le Gros*, nr. 57 en 60: de verzoening vond plaats op 25 december 1108; Becker, *Studien*, 123-126.

die in strijd met het kanoniek recht en door simonie tot stand waren gekomen, leverden slechte functionarissen, die vervangen moesten worden. Lekeninvestituur stelt Lisiardus echter niet ter discussie. Daaruit blijkt dat hij niet tot het kamp van de radicale hervormers behoorde, maar dat hij zich zal hebben geschaard achter de door Ivo van Chartres gepropageerde visie op de verhouding tussen Kerk en Staat, een visie die onder Lodewijk VI vorm kreeg. Dat verklaart ook zijn bewondering voor Reynaldus, de voorganger van Arnulfus als abt van Saint-Médard, hoewel deze door de koning was benoemd en tot tweemaal toe op beschuldiging van simonie werd geëxcommuniceerd[803].

Waarschijnlijk kunnen we van Lisiardus niet anders verwachten. Als zoon van Adam de Rijke, heer van Nantheuil-le-Haudouin en kastelein van Crépy-en-Valois, was hij, als gezegd, vermoedelijk een afstammeling van Tedbald van Nantheuil-le-Haudouin, een broer van Raoul van Valois[804]. Het kasteel in Crépy-en-Valois behoorde inmiddels toe aan Hugo van Vermandois, de broer van koning Philips I[805] en de familie van Lisiardus had ongetwijfeld nauwe banden met het koningshuis. Bovendien behoorde hij tot die adellijke kringen, waaruit de Franse koning zo graag putte voor zijn bisschoppen en andere functionarissen. Lisiardus zal dus op de gebruikelijke wijze door Philips I met het episcopaat zijn bekleed.

Godsvrede- en communale beweging

Wanneer Arnulfus van Soissons niet als slachtoffer van de investituurstrijd een de gemeenschap aansprekende heilige was, waar ging het dan om? Het antwoord is duidelijk. Het ging om de vrede. In het vorige hoofdstuk is de ontwikkeling van de godsvredebeweging globaal uit de doeken gedaan. We hebben gezien dat de Kerk de leiding had genomen in het streven naar herstel van de door God gewenste orde, waarbij het handhaven van recht en vrede voorop stond. Aanvankelijk ging het om praktische regelingen tussen bisschoppen en edelen, die in de eerste helft van de elfde eeuw op plechtige bijeenkomsten werden vastgelegd. In de loop van de elfde eeuw wierp de Kerk zich steeds meer op als de beschermster van de zwakken en raakten de godsvrede en hervormingsideeën met elkaar verstrengeld. Wereldlijke heren stelden zich borg voor het handhaven van de vrede en zetten de kerkelijke sancties kracht bij. Hun aandeel werd steeds groter en zou uiteindelijk dat van de Kerk gaan overvleugelen. Daarmee werd de godsvrede bijvoorbeeld in Vlaanderen tot een grafelijke vrede. In de laatste jaren van de elfde eeuw en in de twaalfde eeuw was er opnieuw een groot aantal bijeenkomsten waar vredesovereenkomsten werden aangegaan die van grote invloed zouden worden.

In 1093 werd op het concilie van Soissons voor de hele kerkprovincie Reims de godsvrede afgekondigd door de aartsbisschop van Reims en zijn suffragaanbisschoppen. Graaf Robrecht II

---

[803] Zie p. 142.

[804] Bur, *La formation*, 213 en 210, tabel 20.

[805] Fliche, *Le règne*, 98-99.

van Vlaanderen was daarbij aanwezig en stelde zich garant voor de inachtneming daarvan in het hele gebied dat onder zijn gezag viel. In 1099 nodigde de graaf de aartsbisschop uit zo'n bijeenkomst in Saint-Omer te houden en in 1111 organiseerde hij er zelf een voor zijn vazallen, waarmee de grafelijke vrede een voldongen feit was[806]. Op het concilie van Clermont (1095) had paus Urbanus II de vredesovereenkomsten bevestigd van alle daar vertegenwoordigde bisdommen. In Vlaanderen werd de vrede tijdens de afwezigheid van graaf Robrecht II gehandhaafd door Bertulf, proost van het Sint-Donaaskapittel in Brugge. Toen daar in 1096 de gewelddadigheden waren losgebarsten, gaf deze volgens het mirakelboek van Sint-Donaas opdracht de relieken van deze heilige buiten de kerk te brengen. Een grote menigte verzamelde zich en hoorde een preek over de vrede aan. Daarna werd een zoen gesloten[807]. Bertulf was in die tijd niet alleen proost van het Sint-Donaaskapittel in Brugge, maar tevens kanselier van Vlaanderen[808]. We mogen dus aannemen dat hij niet zozeer vanuit zijn kerkelijke functie handelde, maar als de zaakwaarnemer van de graaf. Hij was per slot van rekening geen bisschop en had als proost geen sancties. In die tijd had in Vlaanderen, waar Kerk en Staat nauw samenwerkten, de wereldlijke macht al een groot aandeel, zo niet de leiding in de godsvredebeweging. In 1111 vernieuwde graaf Robrecht II het vredesverdrag en verbond daaraan de bepaling dat moord en diefstal met lijfstraffen in plaats van boetes bestraft zouden worden[809]. Het recht om geweld uit te oefenen werd daarmee steeds meer het alleenrecht van de graaf. Zijn opvolger Boudewijn VII (1111-1119) verkondigde in 1114 opnieuw de vrede[810]. De eerder genoemde opstand, die zijn moeder Clementia veroorzaakte, zal daartoe de aanleiding zijn geweest. Op verschillende concilies werd de vrede hernieuwd, bijvoorbeeld in Soissons (1105) en Reims (1119)[811].

De wens om het geweld aan banden te leggen en recht en vrede te handhaven was zozeer gemeengoed geworden, dat ook andere bevolkingsgroepen dan de geestelijkheid en de adel initiatieven daartoe namen. In Le Mans kwam de bevolking in 1069 in opstand tegen de Normandische overheersing. De leider die men zich gekozen had, Azzo van Este, een Italiaanse markies, slaagde er echter niet in zijn gezag te vestigen en ging terug naar Italië. Hij liet zijn vrouw en zoon achter onder voogdij van Geoffroi van Mayenne. Toen deze de lege schatkist van de stad probeerde te vullen door belastingen te heffen, sloeg de vlam in de pan. In 1070 zwoer het volk een gemeenschappelijk eed en noemde dit eedverbond een commune. Er werd een gewapende macht gevormd en een opstand volgde. De commune werd gesteund door de bisschop en de

---

[806] Strubbe, 'La paix', 500; Vermeesch, *Essai*, 57-69.

[807] *Liber miraculorum S. Donatiani Brugensibus*, *MGH* SS XV.II, 858; Hoffmann, *Gottesfriede*, 150.

[808] De Hemptinne, *NAGN* 2, 377; Nicholas, *Medieval Flanders*, 62.

[809] Hoffmann, *Gottesfriede*, 151; Bonnaud-Delamare, 'Les Institutions', 194.

[810] Hoffmann, *Gottesfriede*, 153.

[811] Bonnaud-Delamare, 'Les Institutions', 200.

geestelijkheid, zodat onder het mom van de godsvrede het volk gewapenderhand de door hem gewenste orde probeerde af te dwingen. Natuurlijk was het volk niet tegen de edelen opgewassen en dolf het het onderspit. De bisschop werd gezien als de leider van de opstand en gevangen genomen[812]. In Beauvais bestond in 1099 eveneens een commune en in 1108 werd deze door bisschop Baldericus erkend, met de gebruikelijke kerkelijke sancties gewaarborgd en op zijn verzoek ook door koning Lodewijk VI bezegeld[813].

In eerste instantie stelde de bisschop zich op als de beschermer van de rechten van de bevolking. Dikwijls was het echter juist de bisschop, die in de ogen van het volk de vrede bedreigde of het recht aantastte. In vele steden oefende de bisschop immers tevens de wereldlijke macht uit. In Kamerijk was dat ook het geval en kwam het in 1077 tot de vorming van een commune. De aanleiding daartoe is niet bekend. Het was al lange tijd onrustig in Kamerijk. Al eerder is vermeld dat tijdens het episcopaat van Gerard II (1077-1092) de prediker Ramihrdus, die bij het volk grote populariteit genoot, in het bisdom rond trok. Ramihrdus was zeer radicaal en weigerde bijvoorbeeld de heilige communie uit handen van de bisschop te ontvangen, omdat volgens hem de bisschop en de hele geestelijkheid door simonie bezoedeld waren. Zijn houding zette kwaad bloed en enkele overijverige dienaren van de bisschop sloten hem op in een schuur, die ze in brand staken[814]. Velen vereerden hem sindsdien als een heilige. De bisschop werd door paus Gregorius VII voor deze moordpartij ter verantwoording geroepen en geëxcommuniceerd, ook al omdat Gerard het episcopaat uit handen van de Duitse koning Hendrik IV, niet alleen een leek, maar nog geëxcommuniceerd ook, had ontvangen. De bevolking van Kamerijk vormde een commune en weigerde de bisschop de toegang tot de stad als hij niet hun eedverbond zou erkennen. De bisschop wist zich, waarschijnlijk met hulp van de graaf van Henegouwen, al of niet onder valse voorwendselen een toegang tot de stad te verschaffen en de commune uiteen te slaan. Deze poging mislukte dus[815]. De graaf van Vlaanderen, Robrecht de Fries, zorgde voor de nodige onrust in Kamerijk, omdat hij altijd bereid was de tegenstanders van de Duitse koning en zijn bisschop te steunen. In 1092 koos hij de kant van de pauselijke kandidaat, Manasses, tegenover de kandidaat van de koning, Gaucher. In de stad heerste tweespalt. Het volk stond aan de kant van Manasses, terwijl de geestelijkheid eerst een zekere Mascelinus, maar tenslotte Gaucher verkoos. Manasses werd door de aartsbisschop van Reims gewijd, maar hij kon zich zonder de steun van de keizer niet staande houden en verruilde in 1103 de zetel van Kamerijk voor die van Soissons. Uit vrees voor de Vlaamse graaf erkende bisschop Gaucher vervolgens de commune, die hij echter in 1107 met geweld uitschakelde[816]. De communale beweging vertoonde zekere overeenkomsten

---

[812] Latouche, ‘La Commune’, 378; Vermeesch, *Essai*, 81-88; Schulz, *Kommunale Aufstände*, 55.

[813] Vermeesch, *Essai*, 105-108.

[814] Dereine, ‘Les prédicateurs’, 172-173; zie ook p. 137.

[815] Vermeesch, *Essai*, 88-94; Schulz, *Kommunale Aufstände*, 56-58.

[816] Vermeesch, *Essai*, 97-98; Schulz, *Kommunale Aufstände*, 59; Kaiser, *Bischofsherrschaft*, 597.

met de godsvredebeweging doordat de handhaving van recht en vrede een van haar belangrijkste doelen was. Bij een gemeenschappelijke tegenstander konden beide bewegingen samengaan. Door de wereldlijke macht van de bisschoppen en de onrust die de investituurstrijd en andere kerkelijke misstanden met zich meebrachten, kwam de communale beweging in veel steden tegenover de Kerk te staan.

Manasses (1103-1108) was als bisschop van Soissons de voorganger van Lisiardus, die in die tijd nog proost van de kathedraal daar was[817]. Manasses was een broer van graaf Jan van Soissons en als we abt Guibert van Nogent moeten geloven, leefden beide broers voortdurend op voet van oorlog. Een oorzaak daarvan zou kunnen zijn dat Manasses als mede-erfgenaam rechten op het graafschap kon doen gelden[818]. Maar ook de levensstijl van graaf Jan moet Manasses een doorn in het oog zijn geweest. Volgens Guibert ging de graaf uitsluitend met Kerst en met Pasen naar de kerk en dan nog alleen om naar mooie vrouwen te kunnen kijken. Bovendien hield hij ketters de hand boven het hoofd. De leiders van deze ketters, de gebroeders Clemens en Everard uit Bucy-le-Long, zo'n drie kilometer ten noordoosten van Soissons, werden voor bisschop Lisiardus gedaagd, die hen, nadat ook abt Guibert ze had ondervraagd, aan de waterproef onderwierp. Ze werden veroordeeld en gevangen gezet. Vervolgens waren, zo vertelt Guibert, bisschop Lisiardus en de abt naar het concilie gegaan, dat in Beauvais gehouden werd (1114), om met de daar aanwezige bisschoppen te overleggen wat er verder moest gebeuren. Het volk wachtte de uitslag van dat beraad niet af, sleurde de ketters uit de gevangenis en zette ze buiten de stad op de brandstapel[819]. Het volk stond kennelijk niet aan de kant van de graaf. Bekend is dat koning Lodewijk VI de Dikke (1108-1137) de commune van Soissons een vredescharter heeft geschonken of daarmee een eerder uitgevaardigde acte heeft bevestigd. De tekst is overgeleverd in een oorkonde, die koning Philips-Augustus in 1181 uitvaardigde ter bevestiging van deze acte[820]. Mogelijk is dat rond 1116 gebeurd op verzoek van bisschop Lisiardus[821].

Lisiardus kende de communale beweging niet alleen uit de ervaringen van zijn voorganger, bisschop Manasses, in Kamerijk. In het naburige Laon had de commune zich in 1112 tegen bisschop Gaudry gekeerd en hem vermoord. Zij was twee jaar tevoren opgericht door de geestelijkheid en aanzienlijken van de stad om de orde en veiligheid te herstellen. Aanvankelijk had de bisschop haar, tegen betaling, erkend, maar in 1112 probeerde hij gebruik te maken van de aanwezigheid van de koning in de stad om de commune te vernietigen. Dat liep uit op een

---

[817] *Gallia Christiana* IX, 354-355.

[818] Kaiser, *Bischofsherrschaft*, 597.

[819] Guibert van Nogent, *De vita sua* III.16, ed. Labande, 424-435.

[820] Bourgin, *La commune*, 420-428.

[821] Ibidem, 79-83; Kaiser, *Bischofsherrschaft*, 597-598.

bloedbad, zoals we bij Guibert van Nogent kunnen lezen[822]. Niet lang daarna werd in Amiens een commune gevormd door het volk, dat werd gesteund door de bisschop en de geestelijkheid. Deze richtte zich tegen de graaf van Amiens, die zijn rechten te buiten zou zijn gegaan. Bisschop Geoffroy, een heilig man, bleek bij de strijd die volgde van weinig nut. Hij deed afstand van zijn zetel en nam de wijk. De koning greep in en herstelde de rust na een beleg van twee jaar in 1116/17. Bisschop Geoffroy stierf op 18 november 1116 in Soissons, nadat Lisiardus hem de sacramenten der stervenden had toegediend[823]. De godsvredebeweging en de communale beweging kwamen uit hetzelfde gedachtengoed voort en waren gericht op het behoud van recht en vrede. Beide waren zeer actueel in de tijd waarin Lisiardus aan de *Vita Arnulfi* werkte. In de eerste fase overheerste misschien de godsvredebeweging en in de tweede fase, tijdens zijn episcopaat, de communale beweging. Vooral in de vredesactiviteiten van Arnulfus ligt de verklaring voor zijn streven naar de heiligverklaring van zijn voorganger.

Arnulfus, de vredestichter

In de vita brevior wordt heel het leven van Arnulfus in het teken van de vrede gesteld. In een visioen werd zijn geboorte aangekondigd als om de plaats in te nemen van zijn broer, die als hij was blijven leven een geweldpleger zou zijn geweest (I). Als ridder had hij door vertoon van buitengewone kracht een einde gemaakt aan het lichtzinnige spel van rivaliserende ridders en zo een uitbarsting van geweld, waar het maar al te vaak op uitliep, voorkomen (III). Door het ridderleven af te zweren en in Saint-Médard in te treden, koos hij voor vrede in plaats van geweld. Dat kwam niet alleen zijn eigen zieleheil ten goede, maar diende bovendien het algemeen belang. Zowel tijdens zijn abbatiaat als tijdens zijn kluizenaarsleven bracht hij ridders tot inkeer, waardoor ze van plunderaars tot beschermers van de kerkelijke goederen en van vrouwen en wezen werden (XI, XIV, XX, XXIV, XXXVIII). Hij weigerde de koning de krijgsdienst te verlenen, waartoe hij als abt van Saint-Médard verplicht was. Liever dan te vechten legde hij zijn functie neer en werd kluizenaar (XVII). Daarmee stelde hij zijn idealen boven gehoorzaamheid aan zijn leenheer en bewees zijn onafhankelijkheid van de koning[824]. Toen Gervais, de broer van de afgezette bisschop Ursio, Arnulfus niet toestond Soissons binnen te gaan om de bisschopszetel in bezit te nemen, ging hij de strijd niet aan. Hij deed één poging om niet de schijn te wekken dat hij niet wilde gehoorzamen aan zijn pauselijke opdracht. De tegenstand die Gervais bood, was voor hem voldoende om rechtsomkeert te maken vanuit de gedachte dat niet de zetel de bisschop, maar de bisschop de zetel maakt (XXXI). In zijn functie als bisschop werd hij door de paus naar Vlaande-

[822] Guibert van Nogent, *De vita sua* III.7-9, ed. Labande, 316-357; Vermeesch, *Essai*, 108-113; Schulz, *Kommunale Aufstände*, 60-65.

[823] Guibert van Nogent, *De vita sua* III.14, ed. Labande, 400-417; Bourgin, *La commune*, 86; Vermeesch, *Essai*, 113-116.

[824] Zie p. 147.

ren gestuurd om er de godsvrede te verbreiden (XXXV). Volgens de opvattingen van die tijd was het een taak van de Kerk om toe te zien op het herstel en behoud van recht en vrede. Deze taak rustte vooral op de schouders van de bisschoppen, die de bevoegdheid hadden de kerkelijke sancties, zoals het interdict en excommunicatie, uit te roepen. Het pauselijk gezantschap maakte het Arnulfus mogelijk zijn bevoegdheden ook buiten zijn bisdom uit te oefenen. Hij deed dat met succes (XXXVI, XL-XLI, XLIII-XLIV). De vrede werd door God vereist en diende ondermeer ter bescherming van de Kerk en de zwakkeren.

Als aalmoezenier met zijn zorg voor de armen gaf Arnulfus vorm aan idealen die met de godsvredebeweging samenhingen (VI). Als abt herstelde hij de abdij Saint-Médard in haar bezittingen en vernieuwde de kloostertucht (X-XI en XVI). Daarnaast behartigde Arnulfus de belangen van vrouwen in nood en van de voor hen zo belangrijke kinderen (XIII, XIV-XV, XXIII, XXVIII, XXXVII, XXXIX, XLII). Het actieve leven dat hij als bisschop leidde, verschilde van dat van vroegere heilige bisschoppen. De werkzaamheden van Arnulfus stonden geheel in dienst van de Kerk als hoeder van de openbare orde. Hij was volgens zijn hagiograaf op geen enkele wijze betrokken bij wereldlijke, politieke activiteiten, zoals bijvoorbeeld de bisschoppen onder de Karolingers en de Duitse rijksbisschoppen[825]. Voor Lisiardus was Arnulfus een lichtend voorbeeld voor alle bisschoppen van zijn tijd en daarom moest hij door de Kerk erkend worden als heilige.

Door zijn activiteiten als vredestichter was Arnulfus in die tijd een heilige door wie de gemeenschap zich in die tijd speciaal aangesproken voelde. Daarnaast belichaamde hij de heersende opvattingen over heiligheid. Vanzelfsprekend leidde Arnulfus ook een in de visie van de hagiograaf volmaakt christelijk leven. Zijn onthechting uitte zich in een ascetische levenswijze van waken, bidden en vasten, zijn wilsverzaking in volmaakte gehoorzaamheid en nederigheid[826]. Het hoogste spirituele ideaal bereikte hij in zijn kluizenaarscel. Drie periodes in zijn leven was hij kluizenaar. De eerste periode bracht hij in stilte door buiten de abdij Saint-Médard en wijdde hij zich aan studie en ascese. De laatste periode trok hij zich in alle eenzaamheid terug om zich voor te bereiden op het hiernamaals. Deze beide periodes waren gericht op zelfheiliging en weerspiegelen het traditionele kluizenaarsideaal. De vele verwijzingen in de *Vita Arnulfi* naar Antonius en andere woestijnvaders laten zien dat dit ideaal ook nog bij Lisiardus leefde. In de periode tussen het abbatiaat en episcopaat van Arnulfus stond zijn kluizenaarschap ten dienste van de gemeenschap en beantwoordde het aan een nieuw heiligheidsideaal. Dat nieuwe ideaal sluit aan bij de actieve rol die de Kerk zichzelf vanaf de tiende eeuw heeft toebedacht bij het zoeken naar de juiste, door God gewenste orde. Volgens het beeld dat zijn hagiografen van hem geven, kan Arnulfus echter niet tot de radicale hervormers worden gerekend. Lisiardus zelf bleek op het einde van zijn leven een groot bewonderaar van Norbertus van Xanten (c.1080-1134), die rond 1121 de orde van de premonstratenzers stichtte. Hij assisteerde bisschop Bartholomeus van Laon bij de

[825] Vgl. Van ’t Spijker, *Als door een speciaal stempel*, 149.

[826] Zie voor deze deugden: Ibidem, 88-89 en 98-99.

wijding van de kerk van Prémontré en schonk Norbertus de kerk van Viviers[827].

Uit het voorgaande zal duidelijk zijn geworden dat Lisiardus Arnulfus vooral vanwege zijn vredesactiviteiten als heilige beschouwde. Dat verklaart waarom hij als heilige bisschop en niet zozeer als de heilige grondlegger van het klooster Oudenburg wordt afgeschilderd. Toen Lisiardus zelf bisschop van Soissons werd, werd Arnulfus zijn ideaal. Door de canonizatie van Arnulfus wilde hij hem als de volmaakte bisschop aan zijn confraters ten voorbeeld stellen en het aanzien van zijn zetel vergroten. Zo wilde hij een bijdrage aan de vrede leveren in de turbulente wereld, waarin de godsvredebeweging en de communale beweging orde probeerden te scheppen en daarmee zelf het nodige geweld ontketenden. Lisiardus was zelf niet in staat Arnulfus tot de heiligheid te verheffen, omdat de heilige bisschop nu eenmaal in het bisdom Doornik begraven lag. Zoals we hebben gezien had Baldericus, bisschop van Noyon en Doornik (1098-1113), andere zaken aan zijn hoofd en werkte ook zijn opvolger, Lambertus (1113/14-1123), niet erg mee. Een samenwerking met Hariulfus, abt van Oudenburg, lag voor de hand.

Hariulfus, abt van Oudenburg (1105-1143)

Hariulfus had als schrijver al zijn sporen verdiend. Voor zijn komst naar Oudenburg had hij een kroniek geschreven van het klooster Saint-Riquier in Ponthieu, waar hij was grootgebracht en als monnik geprofest. Ook een vita van de heilige Madelgisilus en een mirakelboek van Richarius worden aan hem toegeschreven. In Oudenburg zou hij behalve de *Vita Arnulfi* nog andere geschriften hebben vervaardigd. Mogelijk heeft hij daar nog gewerkt aan een nieuwe redactie van zijn *Vita Sancti Madelgisili*[828]. Hariulfus voltooide de vita longior, een tweede redactie van de *Vita Arnulfi*, in 1114. De datering die hij aan het slot van het tweede boek geeft, vervangt de bovengenoemde verantwoording van Lisiardus. Het spreekt vanzelf dat Hariulfus zich niet op de getuigen van bisschop Lisiardus kon beroepen. Aan de andere kant kon de vermelding van zegslieden die de heilige zo na stonden, de betrouwbaarheid van de levensbeschrijving bevestigen. Misschien achtte Hariulfus de met name genoemde getuigen niet zo geschikt. Abt Arnulfus en Adzela waren familie en werden daardoor wellicht als niet voldoende onpartijdig beschouwd. De abt had natuurlijk ook niet zo'n beste beurt gemaakt met zijn poging tot reliekroof (III,III). Opmerkelijk is dat de monnik en priester Everolfus, die door de jaren heen de trouwe metgezel van Arnulfus was geweest, in de vita longior een grotere plaats krijgt toebedeeld dan in de vita brevior, zodat hij indirect toch als een belangrijke getuige kan gelden. Hariulfus verving de verantwoording van Lisiardus en besloot de vita, zoals dat past in een dergelijk geschrift, met een uitgebreide datering waarmee de historiciteit van de heilige wordt vastgelegd.

Hariulfus was niet eerder aan het schrijven van de levensbeschrijving van Arnulfus

[827] Dormay, *Histoire*, II 152-153; Ferrant, *Vie*, 167-168 noot 2; Felten, 'Norbert von Xanten', 103, zie ook 115: Lisiardus bevestigt een schenking aan Norbertus in 1124/25.

[828] Hariulfus, *Chronicon Centulense*, ed. Lot intr., IX-XVII.

toegekomen. Dat zegt hij tenminste in de brief die hij aan bisschop Lambertus van Noyon en Doornik stuurde ter begeleiding van de vita. Volgens die brief had Hariulfus pas sinds Lambertus de bisschopszetel bezette van zijn vijanden daarvoor voldoende rust gekregen[829]. Wie het de abt tot dan toe zo moeilijk hadden gemaakt, is niet bekend. Het kan zijn dat Hariulfus verwikkeld was in de problemen die bisschop Baldericus in Doornik had. Hij kwam per slot van rekening ook uit het zuiden. Het klooster Saint-Riquier, waar hij tot zijn verkiezing tot abt in Oudenburg had vertoefd, was evenals Saint-Médard een koninklijke abdij. Hariulfus heeft door toedoen van bisschop Baldericus en Lambertus, toen nog aartsdiaken in Doornik, het abbatiaat verworven[830]. Het is echter ook denkbaar dat het klooster Oudenburg in zijn bestaan werd bedreigd. De eerste abt, Arnulfus, een neef van de heilige bisschop, was maar kort in functie geweest. Vermoedelijk kwam de kloosterstichting pas na 1090 echt van de grond en abt Arnulfus stierf uiterlijk in 1095[831]. Zijn opvolger, abt Gerwinus, was een heilig man. Hij schijnt een kluizenaar in hart en nieren te zijn geweest en was er misschien niet de man naar om een beginnende kloostergemeenschap tot bloei te brengen. Na tien jaar legde Gerwinus het abbatiaat neer om weer kluizenaar te worden (1105)[832]. Hariulfus heeft ook zijn vita geschreven, maar deze is niet bewaard gebleven.

Hariulfus had ongetwijfeld ambitieuze plannen met het klooster dat hem was toevertrouwd en zou daar zeker graag de naam van een door de Kerk erkende heilige aan verbinden. Hij had ervaring met het schrijven van heiligenlevens en onderhield goede contacten met zijn bisschop. Wat kon Lisiardus zich beter wensen? De veranderingen die Hariulfus in de vita van Lisiardus heeft aangebracht, veranderen de strekking van het levensverhaal niet wezenlijk. Arnulfus blijft op de eerste plaats een heilige bisschop. Ook voor Hariulfus zal Arnulfus als vredestichter de heiligheid hebben verdiend. We hebben gezien dat een groot deel van de wijzigingen nadere detailleringen en hagiografische en literaire aanpassingen zijn[833]. De belangrijkste veranderingen betreffen, zoals te verwachten is, Vlaanderen en het klooster Oudenburg. In de vita longior is de nadruk op de woestheid en gewelddadigheid van de Vlamingen groter dan in de oudste redactie van de vita. Hariulfus vergelijkt de Vlamingen met de Scythen, de barbaarse tegenstanders van de Perzische koning Darius (II,XVII). Vanzelfsprekend komen door deze geleerde topiek de vredesactiviteiten van Arnulfus beter tot hun recht, maar er kunnen nog andere motieven hebben meegespeeld. Ook Robrecht de Fries komt er in de vita longior slechter vanaf. Toen Lange Willem in Torhout de vrede had gebroken, werd volgens Lisiardus aan de graaf toegevoegd welk een grote schande hem was aangedaan, omdat iemand zo vermetel was geweest zijn vrede te schenden (XLI). Volgens Hariulfus werd hem vol minachting bericht dat iemand die niet eens zijn eigen markten

---

[829] ed. Mabillon, 505-506.

[830] Hariulfus, *Gesta*, ed. Müller, 108.

[831] Zie pp. 204-206.

[832] Huyghebaert, *Monasticon belge* III.1, 59.

[833] Zie pp. 60-64.

kon beschermen, niets waard was (II,XVI).

Nu was Hariulfus afkomstig uit een gebied waar men bij de strijd om de opvolging in Vlaanderen in 1070-1071 de kant van de weduwe Richildis en haar zonen had gekozen. Hij was een jaar of tien toen de slag bij Kassel plaatsvond. Al meermalen is aan de orde geweest dat in Vlaanderen dreigend geweld voortdurend aanwezig was in de periode waarin Hariulfus aan de *Vita Arnulfi* werkte. In 1113 moest graaf Boudewijn VII een door toedoen van zijn moeder, gravin Clementia, uitgebroken opstand bedwingen. Zes jaar later, in 1119, stierf hij kinderloos. De door hem aangewezen opvolger, Karel de Goede, moest de grafelijke titel verdedigen tegen andere pretendenten. Clementia had ook deel in deze samenzwering, die door de nieuwe graaf werd onderdrukt. In 1121 verzoende zij zich met Karel de Goede[834]. We hebben gezien dat in deze tijd voortdurend de vraag speelde wie de meeste rechten op de Vlaamse grafelijke titel kon doen gelden. Was de verovering van Robrecht de Fries gewettigd en konden zijn nakomelingen zich als zijn rechtmatige opvolgers opwerpen[835]? Actueel werd dat met name na de moord op graaf Karel de Goede in 1127 en de daarop volgende opvolgingsstrijd. In die tijd behoorde Hariulfus tot de partij die Robrecht de Fries als een usurpator beschouwde. De abt verleende in de opvolgingsstrijd onderdak aan Willem Clito en zijn mannen. Volgens Galbert van Brugge, die Hariulfus een vroom en wijs man noemt, biechtten Willem Clito en zijn mannen bij de abt en beloofden voortaan als beschermers van de Kerk en de armen op te treden. Ze verruilden hun gewone kleren voor een linnen hemd en de wapenrok en knipten hun haren ter voorbereiding op de slag bij Akspoel[836]. Willem Clito maakte aanspraak op de grafelijke titel, omdat hij een kleinzoon was van Mathilde, de zuster van Robrecht de Fries, en Willem de Veroveraar. Zijn claim zou legitiemer zijn dan die van Diederik van de Elzas, die een kleinzoon was van de usurpator Robrecht de Fries. Hij had de steun van de Franse koning, Lodewijk VI. Willem Clito overwon weliswaar, maar stierf aan de gevolgen van de strijd[837].

De vita longior is op de eerste plaats de levensbeschrijving van een heilige bisschop, een voorvechter van de godsvredebeweging en tevens de heilige stichter van het klooster Oudenburg, maar bevatte mogelijk ook een aanklacht tegen Robrecht de Fries en andere usurpatoren. Ligt bij Lisiardus de nadruk op de persoon van de heilige bisschop als vredestichter, Hariulfus accentueert vooral de vrede als zodanig, naast het belang van de stichting van Oudenburg en de toekomst die het klooster was voorzegd en past de beschrijving van de heiligheid van Arnulfus aan de hagiografische code aan.

Besluit

---

[834] De Hemptinne, *NAGN* 2, 376-377; Nicholas, *Medieval Flanders*, 58-59.

[835] Zie pp. 119-120.

[836] Galbert van Brugge, *De multro*, c. 114, ed. Rider, 159; trl. Demyttenaere, 231; trl. Ross, 297.

[837] De Hemptinne, *NAGN* 2, 376-378; Nicholas, *Medieval Flanders*, 64-66.

Geconcludeerd kan worden dat Lisiardus en Hariulfus beiden in hun streven naar de heiligverklaring van Arnulfus groot belang hechtten aan diens vredesactiviteiten. Natuurlijk zagen zij hem als de voorbeeldige abt en bisschop, en de respect afdwingende stichter en beschermer van de abdij Oudenburg. Beide hagiografen kenden de heilige bisschop een functie toe in de tijd waarin zij leefden. Lisiardus wilde Arnulfus als een bisschop met een ideale taakopvatting afschilderen en hem de Kerk ten voorbeeld stellen. Hij had de heilige persoonlijk gekend en ongetwijfeld grote bewondering voor deze bijzondere man opgevat. Hariulfus wilde het aanzien vergroten van het klooster Oudenburg als de stichting van een grote heilige, die bovendien daar zijn laatste rustplaats had gevonden. Het spreekt vanzelf dat hij meer aandacht aan de kloosterstichting besteedde dan Lisiardus. Daarnaast wilde hij de Vlamingen tot de orde roepen met behulp van het beeld van hun heilige landgenoot, wiens hele leven in het teken van de vrede had gestaan.

Noch Lisiardus, noch Hariulfus waren radikale hervormers. De belangstelling van Lisiardus voor Norbertus van Xanten kan erop wijzen dat zijn sympathie voor de nieuwe idealen in zijn laatste levensjaren was toegenomen. Van Hariulfus is wel gezegd dat zijn denkwijze zoals die uit zijn geschriften blijkt, zeer ouderwets was[838]. Daarbij moet worden opgemerkt dat zowel zijn kroniek van Saint-Riquier als zijn redactie van de *Vita Arnulfi* grotendeels stilistische bewerkingen van bestaande teksten zijn en het aantal inhoudelijke toevoegingen klein is. Pas na zorgvuldig onderzoek van de wijzigingen en aanvullingen die hij heeft aangebracht, kan een uitspraak over zijn denkwereld worden gedaan. Mocht daarbij blijken dat Hariulfus inderdaad meer nadruk legt op de oude monastieke deugden dan andere hagiografen uit zijn tijd, dan blijft de vraag of dat voortkwam uit zijn ouderwetse opvattingen of uit de positie waarin hij schreef. Hij was per slot van rekening abt.

Lisiardus en Hariulfus toonden weinig interesse in de investituurstrijd. Beiden waren door hun achtergrond trouw aan de Franse koning. Lisiardus zal samenwerking met Hariulfus hebben gezocht. Niet alleen was de abt vaardiger met de pen, maar hij kon ook aanvullende informatie vergaren. Lisiardus beschikte over zijn eigen ervaringen en bezat als bisschop het nodige gezag. Hun samenwerking kwam voort uit een gemeenschappelijk belang en was er op gericht om de kans op het tot stand komen van de heiligverklaring van Arnulfus te vergroten. Dat deze procedure zo moeizaam verliep, moet verklaard worden uit de moeilijkheden die bisschop Baldericus van Noyon en Doornik en zijn opvolger Lambertus in het bisdom Doornik ondervonden en de mogelijk slechte verhouding tussen Lambertus en de familie van de heilige, de heren van Oudenaarde.

[838] Hourlier, ‘La Spiritualité’, 19-20; vgl. echter Van ’t Spijker, *Als door een speciaal stempel*, 155, die meent dat ook in de werken van Hariulf het nieuwe heiligheidsideaal, waarbij de heilige niet alleen zelfheiliging nastreeft, maar bovendien de zorg voor de gemeenschap tot zijn taak rekent, te vinden is.

10 Samenvatting en conclusies

Doel van deze studie was de mogelijkheden en beperkingen van de *Vita Arnulfi* als historische bron na te gaan door te proberen de levensloop van de heilige te reconstrueren op basis van zijn levensbeschrijving in combinatie met andere beschikbare bronnen. Allereerst is vastgesteld dat een vita een vorm van geschiedschrijving is. Evenals andere geschiedschrijvers gaf een hagiograaf een beeld van de werkelijkheid, zij het van een bepaald deel ervan, en streefde hij er naar de waarheid te presenteren. In de opvattingen van de middeleeuwse geschiedschrijvers maakte de aardse werkelijkheid deel uit van een groter geheel waarin God de grote actor is. Zij rekenden het tot hun doelstellingen inzicht in Gods plan te verschaffen door Zijn werking in de wereld te duiden. Hagiografen hielden zich speciaal bezig met mensen die al tijdens hun leven een bijzondere relatie met God hadden. Heiligen zijn werktuigen van God en zij brengen God nabij. Alle middeleeuwse geschiedschrijving diende om God te loven en de mensen tot troost en lering te strekken. Bovendien was het schrijven ervan een vrome daad die het zieleheil van de auteur ten goede kwam. Deze visie bepaalde vanzelfsprekend de werkwijze, selectie, interpretatie en presentatie van de gegevens.

De wens om kerkelijke erkenning van een heilige te verkrijgen, was dikwijls de aanleiding tot het schrijven van een heiligenleven, dat bovendien de verering op gang kon brengen of bevorderen. De functie van vitae bracht met zich mee dat dergelijke teksten aan verandering onderhevig waren. Ze werden aangepast aan de eisen van de nieuwe tijd en omstandigheden en naar mate de tekst verder van de beschreven gebeurtenissen afstond, nam de hagiografische modellering toe en verdween de feitelijke werkelijkheid achter stereotypen. Iedere onderzoeker zal dus afhankelijk van zijn of haar doelstellingen eerst moeten nagaan welke tekst de meest bruikbare is. Als het doel, zoals hier, is zoveel mogelijk te weten te komen over de wereld waarin de heilige leefde, zal gezocht moeten worden naar de tekst die de oorspronkelijke levensbeschrijving het dichtst benadert.

Ook de *Vita Arnulfi* is in verschillende vormen overgeleverd. Naast een korte en een lange redactie, de *vita brevior* (BHL 703) en de *vita longior* (BHL 704), kennen we enkele verkorte en bewerkte versies. De belangrijkste daarvan is de zogenoemde *epitome* (BHL 705), die in de meeste tekstgetuigen op de vita longior volgt en, gezien de indeling in lectiones in enkele van de handschriften, voor liturgisch gebruik bedoeld was. Deze oudste epitome is afgeleid van de vita longior, die al of niet in combinatie daarmee de basis vormde voor de latere verkorte en bewerkte versies van de *Vita Arnulfi*. Voor de ontstaansgeschiedenis van de vita konden al deze bewerkingen dus buiten beschouwing worden gelaten en kon worden volstaan met het nagaan van de relatie tussen de vita brevior en de vita longior.

De relatie tussen de beide redacties en het auteurschap ervan is niet onomstreden. De vita brevior is in twee zeer jonge tekstgetuigen voorhanden, een handschrift dat te vinden is in een

zestiende-eeuws legendarium (A), afkomstig uit het Rooklooster bij Brussel, en de editie van de Keulse hagiograaf Surius uit dezelfde tijd. Surius heeft de tekst echter zo ingrijpend bewerkt dat zijn editie nauwelijks bruikbaar is voor de vergelijking van de beide redacties van de *Vita Arnulfi*. Uit de afwijkende indeling in hoofdstukken in A, die in dit handschrift tamelijk problematisch is, en de editie van Surius kan wel worden opgemaakt dat Surius waarschijnlijk voor zijn editie een andere tekstgetuige dan het enige nog bekende handschrift van de vita brevior heeft gebruikt. Handschrift A is vervaardigd in een tijd en milieu waarin een grote hagiografische bedrijvigheid heerste. Veel heiligenlevens werden ontdaan van wat als overtollige en ongeloofwaardige ballast werd beschouwd en in beknopte vorm herschreven. Was de vita brevior zo'n bewerking van de vita longior of vertegenwoordigde A juist de oudste vorm van de *Vita Arnulfi* en was de vita longior een uitbreiding en bewerking van de vita brevior?

De vita brevior bestaat uit één boek verdeeld in ongeveer zesenvijftig hoofdstukken en wordt besloten met een passage waarin de schrijver zijn getuigen, allemaal mensen die de heilige Arnulfus van nabij hebben gekend, opsomt en waaruit kan worden opgemaakt dat de hagiograaf al voor 1095 aan de levensbeschrijving is begonnen. Deze passage ontbreekt geheel in de vita longior. De inhoud van de vita brevior komt globaal overeen met de eerste twee boeken van de vita longior, waaraan een derde boek, een mirakelboek, is toegevoegd. Met dit derde boek is een begin gemaakt op verzoek van aartsbisschop Rodolfus van Reims in 1119 om de heiligverklaring van Arnulfus te kunnen bewerkstelligen. Het werd gepresenteerd op het concilie van Beauvais in 1120, waar de heiligverklaring werd goedgekeurd. Het bevat evenwel naast enkele postume wonderen, verslagen van de gang van zaken rond de heiligverklaring van Arnulfus (1119-1120) en van de elevatie van zijn gebeente (1 mei 1121) en kan dus pas na die laatste datum zijn voltooid. Bovendien zijn in het tweede boek, dat eindigt met de mededeling dat de vita in 1114 is voltooid, verwijzingen naar de gebeurtenissen van 1121 te vinden. Blijkbaar is er op tenminste drie verschillende momenten aan deze redactie gewerkt.

De vita longior is in zeven tekstgetuigen bewaard gebleven, zes handschriften (BCDEFDu) waarvan de drie oudste (BCD) uit de dertiende eeuw stammen, en de achttiende-eeuwse editie van Mabillon op basis van een eveneens dertiende-eeuws, nu verdwenen handschrift. De overeenkomsten tussen de twee redacties zijn zo groot zijn dat zij niet onafhankelijk van elkaar kunnen zijn ontstaan. Vergelijking van de ordening van de hoofdstukken en analyse van de verschillen in formulering en de in één van beide redacties ontbrekende tekstdelen wijzen uit dat de vita longior een bewerking is van de vita brevior. De opbouw van de vita longior is zowel thematisch als chronologisch logischer, de hagiografische stilering is meer geprononceerd en de toevoegingen en weglatingen ten opzichte van de vita brevior laten de heiligheid van de hoofdpersoon nog beter tot haar recht komen. De grotere aandacht voor details in de vita longior, zoals namen van plaatsen en personen en nadere dateringen, is bovendien kenmerkend voor bewerkingen.

Beide redacties worden voorafgegaan door een vrijwel gelijkluidende proloog van bisschop Lisiardus van Soissons (1108-1126), zodat de indruk gewekt wordt dat hij de auteur van zowel de vita brevior als de vita longior is. Deze proloog kan niet voor het begin van zijn episcopaat in 1108 zijn geschreven. Daaruit volgt dat de vita brevior, waarvoor de basis al voor 1095 was

gelegd, niet eerder dan 1108 zijn huidige vorm kan hebben gekregen. Het derde boek van de vita longior wordt eveneens voorafgegaan door een proloog van Lisiardus en ook het verslag van de heiligverklaring zijn van hem afkomstig. Daarnaast zijn er echter brieven van Hariulfus, derde abt van Oudenburg (1105-1143), waarin deze zich als de schrijver van de *Vita Arnulfi* opwerpt. Deze brieven zijn verloren gegaan en alleen bekend uit de editie van Mabillon. Eén van deze brieven, die pas in 1114 kunnen zijn geschreven, was gericht aan aartsbisschop Rodolfus van Reims en vertoont een opvallende overeenkomst met de proloog van de beide redacties. Tekstvergelijking van de drie versies van de tekst heeft uitgewezen dat de meest voor de hand liggende hypothese is dat de proloog van de vita brevior ten grondslag heeft gelegen aan zowel de proloog van de vita longior als aan de brief van Hariulfus. De auteur van de vita longior moet dan behalve de tekst van de vita ook de proloog stilistisch hebben bewerkt. Bovendien blijkt dat de huidige zestiende-eeuwse tekstgetuige van de vita brevior in de proloog een aantal overleveringsfouten bevat die nog niet voorkwamen in de twaalfde-eeuwse legger die voor de proloog van de vita longior en de brief van Hariulfus is gebruikt. Derhalve is geconcludeerd dat bisschop Lisiardus de schrijver van de vita brevior was en Hariulfus de vervaardiger van de vita longior. Nauwe samenwerking tussen de beide hagiografen, waarvan ook het derde boek van de vita longior getuigt, zal de canonizatie van Arnulfus hebben bewerkstelligd.

Een hagiograaf was er op de eerste plaats op uit het heilige in zijn hoofdpersoon aan te tonen. De feitelijke gegevens waren nodig om de heilige in tijd en plaats in de werkelijkheid te verankeren en moesten daarom op waarheid berusten, maar zij hadden slechts een ondergeschikte functie. De hagiograaf was meer geïnteresseerd in de manifestatie van God in de wereld door middel van de heilige dan in diens aardse beslommeringen. De hagiografen van Arnulfus, bisschop Lisiardus en abt Hariulfus, beginnen hun levensverhaal met het dateren en lokaliseren van het begin van zijn aardse leven. Zij sommen ten tijde van zijn geboorte regerende vorsten op en noemen de geboorteplaats en de familie, zowel van vaders- als van moederszijde, waarin hij werd geboren. Hun grootste aandacht is echter voor de wonderbaarlijke gebeurtenissen die aan de geboorte voorafgingen. Zij eindigen de vita met het begin van zijn hemelse leven. Deze gebeurtenis is heel precies gedateerd en gelokaliseerd. Ook nu zijn het vooral de wonderbaarlijke gebeurtenissen die uitgebreid worden beschreven. Deze hemelse tekens wijzen immers op de bijzondere relatie tussen Arnulfus en God.

Niet alleen deze twee cruciale momenten, maar het hele leven van Arnulfus is door de hagiografen in tijd en plaats vastgelegd en in principe controleerbaar. Arnulfus trekt zich terug uit de wereld na de dood van zijn vader, terwijl zijn moeder nog leefde, en wordt monnik in Saint-Médard tijdens het abbatiaat van Reynaldus (1040-c.1076). Na diens dood wordt hij zelf tot abt gekozen onder leiding van bisschop Tedbaldus van Soissons (1072-1080). Door toedoen van koning Philips van Frankrijk legt hij het abbatiaat neer en wordt opgevolgd door Geraldus, de latere stichter van La Sauve Majeure. Hij wordt tot bisschop van Soissons gekozen na de dood van Tedbaldus (26-1-1080) op een concilie in Meaux, dat was georganiseerd door de pauselijke legaat Hugo van Die (1074-1106) en onder bescherming stond van graaf Tedbald van Champagne

(1037/42-1089). Op last van paus Gregorius VII (1073-1085) vertrekt hij naar Vlaanderen om een geschil tussen graaf Robrecht (1071-1093) en onder andere aartsdiaken Arnulfus van Terwaan (1070-1112)[839] op te lossen. De Sint-Pieterskerk in Oudenburg wordt door bisschop Radbodus (1068-1098) van Doornik aan hem overgedragen en volgens de vita longior gebeurde dat in 1084. Dit zijn slechts enkele van de in de vita brevior genoemde personen en plaatsen, die in de vita longior nog met vooral Vlaamse namen zijn aangevuld. Vrijwel alle beschreven gebeurtenissen uit het leven van Arnulfus zijn op die manier in de historische werkelijkheid vastgelegd, zodat kan worden vastgesteld dat de hagiografen buitengewoon goed geïnformeerd waren.

Nu is aangetoond dat de vita brevior de oudste redactie van de *Vita Arnulfi* is, waarvan de basis vóór 1095 is gelegd en die niet lang na 1108 zal zijn voltooid, kunnen we ervan uitgaan dat deze kennis door de schrijver daarvan is verzameld. We hebben aangenomen dat bisschop Lisiardus de auteur was. Lisiardus zegt Arnulfus persoonlijk te hebben gekend en door hem tot subdiaken te zijn gewijd (III,prol.). Hij geeft als zijn bronnen familieleden van Arnulfus en diens metgezel Everolfus. Zelf was hij afkomstig uit de streek waar zich het grootste deel van het door hem beschreven leven van Arnulfus heeft afgespeeld. Tot zijn verkiezing tot bisschop van Soissons was hij proost van de kathedraal daar. Veel van de in de vita vermelde personen zal hij hebben gekend. Onder de getuigen van een genezing die Arnulfus na een kerkwijding verrichtte, noemt hij Rodolfus Viridis (XXXVII), die volgens de hagiograaf op het concilie in Reims (1119) er blijk van gaf dat hij zich dat herinnerde (III,prol.). Rodolfus Viridis was inmiddels aartsbisschop van Reims (1106/8-1124) en gaf met legaat Conon op het concilie van Beauvais (1120) toestemming voor de elevatie en translatie van Arnulfus (III,XV). Hieruit blijkt dat, ook al is Arnulfus in geen enkele andere bron te vinden dan in de teksten die voor zijn verering zijn vervaardigd, er terecht niet aan wordt getwijfeld dat hij werkelijk heeft geleefd. Er is dus alle reden om aan te nemen dat de *Vita Arnulfi* een betrouwbare weergave van het leven van de heilige Arnulfus is. Dat maakt het de moeite waard de tekst naar de letter te nemen en mededelingen niet te snel als onkunde van de schrijver of hagiografische stilering af te doen. Zo kan met hulp van de kennis die we aan andere bronnen over de hier behandelde tijd ontlenen, een nadere precisering in de chronologie worden aangebracht.

Als we ervan uitgaan dat Lisiardus goed beslagen ten ijs is gekomen en een weldoordachte tekst heeft afgeleverd, dan is het aannemelijk dat hij de wijze waarop hij de geboorte van Arnulfus dateert, welbewust heeft geformuleerd (I). Het was niet ongewoon voor die tijd dat hij noch de naaste verwanten van de heilige de exacte geboortedatum kenden. De genoemde vorsten laten een datering tussen 1042 en 1060 toe, een periode van ongeveer achttien jaar[840]. Door na te gaan welke vorsten wel en welke niet worden opgesomd kan deze wel erg ruime marge misschien

[839] Bled, *Régeste*, 136-137; men kan zich afvragen of het hier om één en dezelfde persoon handelt. In de kwestie Terwaan komt de aartsdiaken Arnulfus tussen 1078 en 1083 in de brieven van Gregorius VII voor, Caspar, *Das Register*, 410, VII,9 en 623, IX,35.

[840] Zie p. 79.

worden ingeperkt. Men kan zich daarbij afvragen hoeveel kennis de hagiograaf had van het aanzien van de betrokken vorsten en de politieke verhoudingen in de door hem beschreven tijd of in hoeverre hij beïnvloed werd door de omstandigheden in de tijd waarin hij schreef. We hebben gezien dat de vermelding van de vrome koning Edward de Belijder aan het laatste doet denken; het ontbreken van de paus kan alleen vanuit de beschreven tijd worden verklaard en dat van de Duitse koning kan aan beide worden toegeschreven. Op grond daarvan is geconcludeerd dat Arnulfus geboren is tussen september 1047 en februari 1049. In het najaar van 1047 nam graaf Boudewijn V van Vlaanderen deel aan een opstand van Dirk V van Holland tegen de Duitse koning, waardoor het tot een breuk kwam tussen de Vlaamse graaf en koning Hendrik III, die pas na de dood van de koning (1056) enigszins werd geheeld. De grote, al jaren durende problemen rond de pauselijke zetel kwamen ten einde met het begin van het pontificaat van Leo IX op 12 februari 1049. De veronderstelling dat Arnulfus geboren is op 25 juli 1048, omdat hij eigenlijk Christoforus had moeten heten, wiens feest op die dag wordt gevierd (I), is vanzelfsprekend niet meer dan een suggestie.

Aangezien we de sterfdata van de ouders van Arnulfus niet kennen, is de datum van diens intrede in Saint-Médard niet vast te stellen. Door terug te rekenen vanaf het abbatiaat van Arnulfus komen we tot een tijdstip vóór 1072. Arnulfus werd tot abt gekozen ter vervanging van de afgezette abt Pontius, de opvolger van de omstreeks 1076 gestorven abt Reynaldus. Hij werd echter gedwongen zijn ambt neer te leggen en liet tot zijn opvolger Geraldus kiezen, die spoedig werd verjaagd (XVII-XVIII). Geraldus stichtte in 1079/80 de abdij La Sauve Majeur in Aquitanië. Het abbatiaat van Arnulfus moet dus omstreeks 1077-1078 worden gedateerd. Lisiardus vertelt in de vita dat Arnulfus in Saint-Médard na een leertijd van één jaar, waarschijnlijk zijn noviciaat, aalmoezenier werd (VI). Na verloop van tijd besloot hij kluizenaar te worden en zo leefde hij drie-eneenhalf jaar, toen hij door de monniken tot hun abt werd gekozen (VII-IX). Er moeten dus minstens vijf jaren zijn verlopen tussen zijn intrede en verkiezing tot abt. Heel veel eerder dan 1072 kan zijn intrede ook niet zijn geweest, omdat hij volgens de vita opgeleid was als ridder en enige tijd in het gevolg van Arnulf van Oudenaarde had gediend. Arnulfus had aan verschillende oorlogen deelgenomen (V) en hij had aan het Duitse hof vertoefd tijdens een verblijf van de koning in Utrecht (III). Dat laatste moet waarschijnlijk in 1066 zijn geweest, toen de koning daar het Paasfeest vierde.

Mijn hypothese is dat Arnulfus in 1071 naar Saint-Médard is vertrokken[841]. De keuze voor dat jaar wordt bepaald door de gebeurtenissen in Vlaanderen, waarin mogelijk de aanleiding voor het vertrek uit de wereld van Arnulfus moet worden gezocht. Daarover is niets in de vita te vinden. Voor Lisiardus telt dat Arnulfus met zijn intrede in Saint-Médard het bestaan waartoe zijn familie hem had gedwongen de rug toekeerde en het leven begon waarvoor God hem had bestemd. Eventuele bijzondere omstandigheden die daartoe de aanleiding vormden, waren daaraan ondergeschikt. Op 2 februari 1071 had Robrecht de Fries, de broer van de in 1070 overleden graaf Boudewijn VI van Vlaanderen, zijn neef Arnulf in de slag bij Kassel verslagen en op die manier

[841] Zie pp. 123-125.

het graafschap Vlaanderen aan zich onderworpen. We hebben vastgesteld dat de bronnen voor deze gebeurtenissen erg moeilijk te interpreteren zijn, maar dat daaruit afgeleid kan worden dat de heren van Oudenaarde in deze strijd om het graafschap tot de tegenstanders van Robrecht de Fries hebben behoord. Het is in ieder geval opmerkelijk stil in de daaropvolgende jaren rond de heren van Oudenaarde en er wordt wel gezegd dat Oudenaarde als weduwegoed aan Richildis, de weduwe van Boudewijn VI, is toegevallen. Als het inderdaad zo gegaan is, was er niet veel reden meer voor Arnulfus om de belangen van zijn familie als ridder te blijven dienen. Ik denk dat zijn intrede in Saint-Médard pas in het laatst van 1071 heeft plaatsgevonden. De mededeling van Lisiardus dat Arnulfus op een goede dag met pracht en praal naar Frankrijk vertrok alsof hij naar het koninklijk hof ging, maar in werkelijkheid het hof links liet liggen en naar Saint-Médard bij Soissons reisde (V), is daartoe de aanleiding. Philips I liet zich namelijk op Kerstmis 1071 in het nabij gelegen Laon feestelijk kronen, een gebeurtenis die Arnulfus zonder enige verdenking op zich te laden, gemakkelijk als zijn reisdoel kon opgeven. Volgens mijn berekening moet Arnulfus bij zijn intrede ongeveer drieëntwintig jaar zijn geweest.

Als deze hypothese juist is, werd Arnulfus in 1072-73 aalmoezenier. Deze functie kan hij niet lang hebben vervuld, want we hebben hierboven gezien dat hij omstreeks 1077 tot abt moet zijn gekozen, nadat hij volgens Lisiardus drieëneenhalf jaar als kluizenaar had geleefd (VIII-IX). Ook de tweede periode van zijn kluizenaarsbestaan, tussen zijn abbatiaat en episcopaat in, kan niet lang hebben geduurd. Uit gegevens in de vita in combinatie met die uit andere bronnen kan worden afgeleid dat Arnulfus op 19 december 1081 in Die werd gewijd door de pauselijke gezant, bisschop Hugo van Die[842]. Het concilie te Meaux, waar Ursio werd afgezet en Arnulfus gekozen (XXVI), kan niet eerder dan in het najaar van 1081 hebben plaatsgevonden. Bovendien wijzen de plannen van de inwoners van het aartsbisdom Vienne om Arnulfus na zijn wijding met geweld met de vacante zetel van Vienne te bekleden op het jaar 1081 (XXIX). Aartsbischop Warmundus, die de zetel vanaf 1076 had bezet, wordt voor het laatst in januari 1081 vermeld en zal kort daarna zijn overleden, terwijl zijn opvolger, Gunthardus, voor het eerst in februari 1082 en voor het laatst in 1084 wordt genoemd.

Na zijn terugkeer in Soissons zag Arnulfus zich door toedoen van Ursio en zijn broer Gervais genoodzaakt zijn intrek te nemen op het kasteel van graaf Tedbald van Champagne te Oulchy, waar hij zijn ambt naar vermogen uitoefende (XXXI). In 1083-84 moet Arnulfus in opdracht van paus Gregorius VII naar Vlaanderen zijn vertrokken om een verzoening tot stand te brengen tussen graaf Robrecht de Fries en enkele opstandige edelen en geestelijken, onder wie aartsdiaken Arnulfus van Saint-Omer (XXXV). De problemen in Terwaan waren al in 1078 begonnen met het overlijden van bisschop Drogo[843]. De brieven van Gregorius VII waarin melding gemaakt wordt van de klachten van aartsdiaken Arnulfus dateren uit 1083. We mogen dus aannemen dat de paus in die tijd de heilige Arnulfus benaderd heeft. Kennelijk was de heilige in

[842] Zie p. 176.

[843] Zie p. 190.

elk geval in 1084 in Vlaanderen. Volgens abt Hariulfus, de schrijver van de vita longior, kreeg Arnulfus dat jaar als dank voor zijn activiteiten als vredestichter de Sint-Pieterskerk te Oudenburg om er een klooster te stichten. Vanaf 1084 worden bovendien anderen dan Ursio en Arnulfus als bisschoppen van Soissons genoemd, zodat we ons af kunnen vragen of Arnulfus ook dit ambt heeft moeten neerleggen[844]. Volgens de vita is hij nog wel teruggereisd naar Soissons, maar heeft hij, teleurgesteld door de toestand die hij daar aantrof, zijn kluizenaarsbestaan hervat (XLIX). De hagiografen vertellen dat Arnulfus op verzoek van velen op 18 juli 1087 in Oudenburg terugkeerde. Een week later werd hij ziek en na een ziekbed van drie weken stierf hij op 15 augustus. Hij werd een dag later begraven (LI-LIII).

Het is duidelijk dat de reconstructie van de levensloop van Arnulfus voor de periode die voorafgaat aan zijn intrede in Saint-Médard heel wat meer problemen oplevert dan voor de tijd erna. Voor de hagiograaf is dat nu eenmaal de minst interessante levensfase van de heilige en zij wordt alleen behandeld voorzover daarin aanwijzingen voor zijn heiligheid zijn te vinden. Zekerheid over die periode kunnen we op grond van de beschikbare bronnen niet krijgen. Voor de tijd daarna zijn we geheel op de vita aangewezen. Slechts één in de vita vermelde gebeurtenis kan aan andere bronnen worden getoetst: de opstand in Terwaan. In dat geval moeten we constateren dat de hagiograaf maar een deel van het verhaal geeft en niets over de problemen rond de bisschopszetel zegt. Volgens Lisiardus had graaf Robrecht een samenzwering tegen zijn bewind ontdekt en de verraders gestraft, onder wie aartsdiaken Arnulfus van Terwaan (XXXV). Lisiardus is alleen geïnteresseerd in de verzoening en de rol die Arnulfus als vredestichter daarbij vervulde. De andere bronnen, voornamelijk brieven van paus Gregorius VII, reppen alleen van gewelddadigheden die voortkwamen uit de strijd om de bisschopszetel. Robrecht had zijn tegenstanders, onder wie de aartsdiaken, hardhandig gestraft. Het spreekt vanzelf dat de verzoening in de visie van de paus van ondergeschikt belang was. Zijn doel was dat Robrecht zijn kandidaat voor de bisschopszetel zou accepteren, waardoor vanzelf aan de tweestrijd een einde zou komen. De bemiddelende rol van Arnulfus wordt buiten de vita nergens genoemd. Moeten we daaruit opmaken dat die er dus ook niet is geweest?

De vita brevior geeft nergens aanleiding tot twijfel. De enige vermelding die tot discussie kan leiden is die van de edelman Tedbaldus, die zich geïnspireerd door Arnulfus uit de wereld terugtrok en kluizenaar werd (VII). Deze is echter alleen onjuist, als we aannemen dat hier Thibaud van Provins (†1066), die door paus Alexander II (1061-1073) heilig is verklaard, wordt bedoeld. De hagiograaf zegt dit niet en de naam Tedbaldus is evenals Arnulfus een veel voorkomende naam. Waarschijnlijk moet de rol van Arnulfus in Terwaan worden vergeleken met die van aartsbisschop Warmundus van Vienne. Warmundus werd in 1076 met grote instemming van de paus gekozen tot de opvolger van aartsbisschop Armandus, die wegens simonie was afgezet. Hij trad herhaaldelijk buiten zijn diocees op als afgezant van de legaat Hugo van Die. In die functie

[844] Zie pp. 186-187.

was hij in 1078 in Terwaan in verband met de opvolging van de overleden bisschop Drogo[845].

We kunnen niet alleen concluderen dat de vita brevior een waarheidsgetrouwe levensbeschrijving van de heilige Arnulfus is, maar bovendien, binnen zekere grenzen, een betrouwbare bron voor onze kennis van het verleden. Lisiardus presenteert het leven van de heilige in taferelen die getuigen van zijn voorbeeldig leven en het vermogen dat God hem had gegeven om wonderdaden te verrichten en voorkennis, inzicht in Gods plan, te hebben. De historische werkelijkheid wordt tot het allernoodzakelijkste beperkt en vormt slechts de achtergrond waartegen zich alles afspeelt. Lisiardus gaat nauwelijks in op de omstandigheden die ertoe leidden dat Arnulfus af moest treden als abt of op de oorzaken waardoor hij er niet in slaagde de zetel van Soissons daadwerkelijk in bezit te nemen. Andere bronnen moeten ons helpen daar inzicht in te verkrijgen. Wel is het goed mogelijk in de vita de uitwerking van ideeën die we elders tegenkomen over bijvoorbeeld de hervormingsbeweging, de investituurstrijd en de godsvredebeweging in de praktijk te zien.

Niet de band tussen Arnulfus en de wereld waarin hij leeft is van belang, alleen zijn speciale relatie tot God. Lisiardus beschrijft alleen het heilige en laat andere aspecten van het leven van Arnulfus weg. Hij vertelt ons niets over zijn gevoelens, eventuele twijfels en angsten. Toch schemert de mens Arnulfus nog het meeste door in de vita brevior, waarschijnlijk doordat Lisiardus en zijn voornaamste zegslieden hem zo na hebben gestaan. De vita brevior biedt ons het beeld van een hartstochtelijk en tamelijk rechtlijnig man, die zich voor alles wat hij op zich nam, met hart en ziel inzette. Hij zag blijkbaar geen kans zich aan te passen aan de levensstandaard die in de abdij Saint-Médard gold. Hij had niet de juiste opleiding genoten en miste mogelijk de gewenste beschaving en verfijning. De abt liet hem dat kennelijk nogal cru voelen door hem de mond te snoeren, waarop Arnulfus extreem reageerde door er maar helemaal het zwijgen toe te doen (VI). Hij verkoos zich van de monniken af te zonderen door eerst in een cel binnen de abdij, later zelfs onder barre omstandigheden in een kuil aan de voet van de abdijkerk als kluizenaar te leven (VII-VIII). Eenmaal abt kwam hij met de kloostergemeenschap in conflict, omdat hij niet wist dat het gebruikelijk was dat er op een bepaalde feestdag tarbot werd gegeten (XVI). Ook abt Hugo van Cluny bleek zo zijn twijfels te hebben over de geschiktheid van de heilige man als leider van de geloofsgemeenschap. Hij onderwierp Arnulfus, nadat deze tot bisschop van Soissons was gewijd, aan een uitgebreide ondervraging en constateerde tot zijn tevredenheid dat de man goed onderlegd en welbespraakt was en helemaal niet zo boers als hij vreesde (XXX).

In de vita longior zien we een echte hagiograaf aan het werk. Abt Hariulfus van Oudenburg herordent het werk, voegt toe en laat weg. Hij haalt de scherpe, al te menselijke kantjes eraf en verhult ze in hagiografische stileringen. De voorbeelden van Arnulfus' uitmuntend ridderschap uit de periode voor zijn bekering zijn verdwenen (III-IV). De verontwaardigde afwijzing door Arnulfus van de eis van Philips I om weer de wapens op te nemen en de vorst als abt van de koninklijke abdij Saint-Médard op een krijgstocht te vergezellen, werd in de vita longior getemperd tot een besliste, maar nederige weigering (I,XVI). Van een beminde broer maakte Hariulfus hem tot een heilige raadsman en biechtvader van zijn zuster Oda (II,XXIII). Het hoofdstuk over het

[845] Huyghebaert, 'Un légat', 188-189.

bezoek van abt Arnulfus aan Godfried van Florennes om het kloosterbezit te herstellen greep hij aan om de heilige ten voorbeeld te stellen. Hariulfus opent zijn verhaal met de nadrukkelijke mededeling dat de inzet van Arnulfus voor het abbatiaat in herinnering moest blijven, zodat andere kerkelijke bestuurders daarmee hun voordeel konden doen (I,XI). De vita wordt onder zijn handen een zorgvuldig opgebouwd verhaal waarin de graad van heiligheid steeds verder wordt opgevoerd tot de climax, de dood en begrafenis van Arnulfus. Petrus had de heilige in een visioen zijn dood geopenbaard en in vertrouwen daarop was Arnulfus naar Oudenburg teruggekeerd en stierf hij op de wijze die hij verwachtte. In de vita longior werd Arnulfus van mens tot model.

Sinds de late middeleeuwen zijn Arnulfus van Oudenburg en Godelieve van Gistel de belangrijkste lokale heiligen van West-Vlaanderen. De oorsprong van hun erkenning als heilige is heel verschillend. De verering van Godelieve lijkt uit het volk te zijn voortgekomen en kreeg in 1084 kerkelijke erkenning op initiatief van bisschop Radbodus van Doornik met steun van graaf Robrecht en andere vooraanstaanden. Het doel daarbij was zowel het wereldlijke als het kerkelijke gezag te verstevigen en vrede te bewerkstelligen na de strijd in het bisdom Terwaan. De initiatiefnemer van de canonizatie van Arnulfus was bisschop Lisiardus van Soissons in nauwe samenwerking met abt Hariulfus van Oudenburg. Lisiardus wilde waarschijnlijk zijn bisschopszetel luister bijzetten en tegelijkertijd de door hem zo bewonderde, maar in zijn bisdom miskende voorganger rehabiliteren. Hariulfus hoopte ongetwijfeld het aanzien van zijn abdij te vergroten. Veel steun van de toenmalige bisschop van Doornik, Lambertus, ondervonden zij niet en van invloed van de graaf van Vlaanderen of die van Champagne of van verwanten van Arnulfus is geen spoor te vinden. Godelieve en Arnulfus stonden beiden voor de vrede, Godelieve, een huisvrouw, als een slachtoffer van het geweld en Arnulfus, een bisschop, als vredestichter. De verering van Godelieve kwam van onderaf, vanuit het volk, terwijl die van Arnulfus van boven, vanuit de Kerk kwam.

Résumé

Cette étude a pour objet la *Vita Arnulfi episcopi Suessionensis*, vita considérée comme une source historique importante du onzième siècle. Tout comme les autres écrits hagiographiques les vies de saint constituent une partie essentielle des textes narratifs médiévaux ainsi qu'une source d'information indispensable sur cette période. Toutefois, de par leur caractère spécifique, ces textes sont des sources historiques difficilement interprétables et appréciables. Jusqu'à présent seules quelques parties de la *Vita Arnulfi* ont été étudiées dans cette perspective. Dans l'étude que voici nous tenterons de déterminer de plus près la valeur historique de la *Vita Arnulfi* (rédigée peu après la mort du saint). Pour ce faire, nous tenterons de reconstruire la vie de saint Arnoul, évêque de Soissons (†1087), en nous basant sur la vita et en ayant recours à d'autres sources. L'enquête se concentrera sur la Flandre et la France du Nord dans la deuxième moitié du onzième et la première moitié du douzième siècle, quand vivaient et travaillaient Arnoul et ses hagiographes. L'introduction offre une première rencontre avec Arnoul et ses hagiographes, avec le contenu de la vita et le rôle qu'elle a joué dans la vénération du saint, ainsi qu'un *status quaestionis*.

D'après la vie, Arnoul naquit vers le milieu du onzième siècle à Tiegem, près d'Audenarde sur l'Escaut. Après avoir servi comme chevalier dans la suite de son parrain et parent Arnoul, seigneur d'Audenarde, il partit pour la France, où il se fit moine dans l'abbaye de Saint-Médard près de Soissons. Après la mort de l'abbé Rainald (1040-c.1076), il lui succéda. En 1081, il fut consacré évêque de Soissons par le nonce Hugues de Die. Quelques années après, il partit en voyage pour les régions côtières de la Flandre sur l'ordre du pape Grégoire VII (1073-1085) afin de réaliser une réconciliation entre le comte Robert le Frison (1071-1093) et quelques nobles et ecclésiastiques rebelles de l'évêché de Thérouanne. En 1084, Arnoul reçut de Radbod, évêque de Noyon et de Tournai, l'église Saint-Pierre d'Oudenbourg, près de la ville d'Ostende, afin d'y fonder une congrégation. Il mourut le 15 août 1087, le jour de l'Assomption. Le 16 août il fut enterré dans l'église d'Oudenbourg. Depuis ce moment l'anniversaire de sa mort se célèbre le 16 août. En 1120, après une procédure pénible, il fut canonisé par le concile de Beauvais. Le premier mai 1121, sa dépouille fut déterrée de la tombe simple pour être inhumée cérémonieusement dans la même église: Lambert, évêque de Noyon et de Tournai s'occupa de l'élévation et de la translation.

Cette vie de saint nous a été transmise en deux rédactions, à savoir une *vita brevior* (BHL 703) et une *vita longior* (BHL 704). Celle-ci sert le plus souvent de base à la vénération de ce saint. Au vingtième siècle parurent les premières études sérieuses sur ces textes, dont l'interdépendance est indéniable. Lisiard, évêque de Soissons (1108-1126) et Hariulf, abbé d'Oudenbourg (1105-1143) sont censés en être les auteurs. Les recherches réalisées jusqu'à présent n'ont considéré que les éditions disponibles sans tenir compte des manuscrits. Un grand problème est cependant que la seule édition disponible de la vita brevior (qui date du seizième siècle) est une version remaniée par l'éditeur, fait qui a créé beaucoup de confusion quant à l'origine et l'évolution de la vita. Entretemps, on a retrouvé un manuscrit de la vita brevior (ms. A) sur la base duquel on a pu procéder à une analyse plus précise. Les deux rédactions de la vita sont précédées

de prologues quasiment similaires, dans lesquels l'évêque Lisiard se présente comme auteur. Cependant, il existe trois lettres de l'abbé Hariulf, dans lesquelles celui-ci se présente comme l'auteur de la vie de saint en question. Une de ces lettres montre une ressemblance frappante avec les prologues que Lisiard s'attribue. Reste la question de savoir quel est le texte le plus ancien. Les avis sur la part qu'auraient prise chacun des deux auteurs à la rédaction de la vita sont partagés.

Les deux chapitres suivants posent les fondements de la reconstruction de la vita. S'y discute d'abord le caractère des sources disponibles (chapitre 2). Comme les vies de saint en constituent la partie la plus importante, nous y insisterons particulièrement. L'hagiographie est considérée comme faisant partie de l'historiographie, parce que, au moyen age, les hagiographes ainsi que les historiographes s'efforçaient de décrire une réalité jugée pertinente. L'historiographie de l'époque avait des objectifs bien clairs. La vision médiévale du monde et les notions de vérité et de réalité déviaient fortement des nôtres, fait dont il nous faut tenir compte pendant notre appréciation de la réalité historique telle que nous la voyons, afin de pouvoir interpréter correctement les sources historiques. Les notions médiévales de vérité et de réalité influaient non seulement sur la méthode des historiographes mais également sur celle des auteurs de documents. Ainsi, pour bien saisir la portée et le sens des chartes, il importe de retrouver les objectifs de l'auteur et la fonction prévue de chaque document. Ceci vaut d'autant plus pour les vies de saints, écrites dans le but de convaincre le lecteur de la sainteté du protagoniste, sainteté qui sera le résultat de sa conduite exemplaire et de ses dons extraordinaires, et qui incite le destinateur à en suivre l'exemple. Les vies de saints ont subi des adaptations afin de les conformer aux besoins de l'époque. Ces adaptations sont intéressantes en tant que reflets de l'époque où elles furent produites, mais elles agrandissent généralement la distance entre le descriptif produit et la réalité historique. Voilà pourquoi il faut, le cas échéant, décrire la genèse d'une vita avant de pouvoir passer à la reconstitution de la vie du saint même. Cela vaut aussi pour la *Vita Arnulfi episcopi Suessionensis*.

La comparaison des deux rédactions de la *Vita Arnulfi* (chapitre 3) montre que les changements dans la vita longior sont en grande partie d'ordre stylistique et rédactionnel visant à mieux accorder la vie du saint aux exigences du genre. Il en résulte que, dans la vita longior, la réalité historique est cachée, plus que dans la vita brevior (son modèle), par les procédés stylistiques employés. D'autres changements concernent le contenu, notamment là où il s'agit des Flandres et de l'abbaye d'Oudenbourg. La comparaison confirme que la vita brevior est la plus ancienne des deux. Etant donné que celle-ci s'approche le plus du récit authentique de la vie du saint, elle servira de base pour la reconstitution de cette vie. Une édition diplomatique de ce texte d'après le manuscrit A se trouve dans l'appendice 1. Des exemples et des pièces justificatives de la comparaison entre les deux rédactions se trouvent dans les appendices 2-4.

La vita brevior fut commencée avant 1095 et complétée, probablement, vers 1108. Dans la vita longior le contenu fut divisé en deux livres qui, à l'en croire l'auteur, furent achevés en 1114. Un troisième livre comprenant, outre des miracles, des comptes rendus des événements de 1119 et de 1120 ayant mené à la canonisation d'Arnoul et à l'élévation du premier mai 1121 fut ajouté

ultérieurement. Des références dans le deuxième livre au contenu du troisième livre montrent qu'on n'avait pas fini la rédaction de la vita longior après le premier mai 1121. Les recherches effectuées ici sur les prologues de l'évêque et la lettre de l'abbé font ressortir que la vita brevior est de la main de Lisiard et la vita longior de la main de Hariulf. Par contre, le troisième livre de la vita longior est le résultat de la coopération entre l'évêque Lisiard et l'abbé Hariulf.

Dans les chapitres suivants (4-8) où sera reconstituée la vie de notre saint, les données de la vita brevior seront confrontées avec les données concrètes sur le monde dans lequel Arnoul vivait, données qui pourront être puisées dans d'autres sources. En examinant ce que raconte l'hagiographe, Lisiard, et surtout ce qu'il omet, nous pourrons placer sa vie dans un cadre historique. Nous pourrons aussi la compléter, expliquer et vérifier. Il sera possible de mieux saisir les intentions de l'auteur. La méthode des hagiographes se circonscrit facilement grâce aux modifications qu'a subies la vita. Les changements montrent non seulement les conceptions différentes de l'adaptateur mais aussi l'évolution qui a été celle des deux hagiographes dans leurs efforts d'obtenir la canonisation officielle d'Arnoul. Chaque fois il nous faut déterminer ce que les auteurs savaient du passé qu'ils décrivaient et dans quelle mesure ils étaient influencés par le monde dans lequel ils vivaient. De la sorte nous arrivons et à une reconstitution de la vie du saint et à une image du monde qui était celui de Lisiard et Hariulf.

Les deux premiers chapitres (4-5), qui sont consacrés à la reconstitution de la vie d'Arnoul, traitent la période depuis la naissance - ou plutôt depuis la prophétie de sa naissance - jusqu'à sa conversion à la vie monastique. Les hagiographes n'y passent pas beaucoup de temps, et ils se bornent à évoquer les événements anticipant sur la sainteté future de leur héros. A cet égard, Hariulf dans sa vita longior est encore moins prolixe que Lisiard. Les hagiographes ne manquent pas d'évoquer le souvenir d'Arnoul de Metz, dont la vie présente en effet des analogies avec celle d'Arnoul.

Au chapitre 4 se discute la naissance ainsi que l'origine du saint. L'hagiographe nomme comme père Fulbert, proche d'Arnoul, seigneur d'Audenarde, et comme mère Meysinde, parente du duc de Louvain et des comtes de Namur, de Looz, de Duras et de Mons. Sous la pression d'Arnoul, seigneur d'Audenarde, qui l'avait tenu sur les fonts baptismaux, et d'autres parents, Arnoul dut renoncer en première instance à une vie vouée à Dieu, et pendant quelques années il dut servir son parrain.

En nous reportant à l'inventaire des rois régnant à l'époque que nous fournit la vita, nous pouvons situer la naissance d'Arnoul entre 1042 et 1060. Sur la base d'une confrontation critique de tous les détails, il est possible de la fixer en 1048. Arnoul appartenait à une famille noble. L'hagiographe donne comme son lieu de naissance Tiegem. A cette époque régnait en Flandre le comte Baudouin V (1035-1067): l'influence de ce prince se faisait sentir bien loin hors de son comté. Vers le milieu du onzième siècle, Baudouin sut soumettre définitivement à sa puissance un grand territoire à l'est de l'Escaut. Il n'est pas à exclure que le château fort situé dans une île dans l'Escaut près de la ville d'Audenarde ait rempli une fonction importante. Les seigneurs d'Audenarde, eux, faisaient partie de la très haute noblesse de Flandre. Au douzième siècle le

centre de leur pouvoir se trouvait du côté est de l'Escaut. Le château fort dans l'Escaut leur appartenait et cela leur permettait de prêter main forte au comte dans sa politique d'expansion vers l'est.

Les renseignements sur l'origine de Mensinde sont partiellement confirmés par d'autres sources. Une *Genealogia* du douzième siècle (BHL 705a) fournit des détails complémentaires. Pour autant qu'on puisse vérifier ces renseignements, ils sont dignes de foi. Aussi supposons-nous que ceci vaut dans une large mesure pour toute la généalogie. Mensinde aurait donc été, de par sa mère, petite-fille du comte Albert I de Namur(†1011). Arnoul, lui, serait alors un arrière-cousin du comte Godefroid de Namur (1102-1139), du comte Gislebert de Duras (†1121), du comte Arnoul de Looz (†1125/35) et de la soeur de celui-ci, Sophie (qui était peut-être la belle-mère du roi Colomon de Hongrie (†1116).

La vita attribue à Arnoul deux soeurs du nom d'Ode et d'Adzèle, un beau-frère, appelé dans la vita longior Trudbert ainsi que deux neveux, un fils d'Adzèle mort en jeune âge, et un homonyme du saint, Arnoul, qui deviendrait le premier abbé du monastère d'Oudenbourg. Lisiard raconte comment ce dernier l'a aidé lors de la rédaction de la vita. La soeur Adzèle aurait fonctionné comme informatrice.

Le chapitre 5 est consacré à la chevalerie d'Arnoul et à sa conversion à la vie monastique. Après avoir fourni quelques exemples de la chevalerie excellente d'Arnoul, exemples qui font défaut dans la vita longior, Lisiard raconte comment, un jour, Arnoul décida de consacrer ses connaissances et expériences acquises à des fins plus sensées. Il prit congé de sa mère - son père fut déjà mort - et sous prétexte d'aller rendre visite au roi de France, il s'en alla vers la France, où il prit l'habit à l'abbaye royale de Saint-Médard près de Soissons. Tout porte à croire qu'Arnoul était, à ce moment-là, le seul descendant masculin de Fulbert et Mensinde qui fût encore en vie. Il va sans dire que son départ eut des conséquences lourdes.

Compte tenu de la date à laquelle Arnoul fut élu abbé, nous pouvons conclure qu'il a dû prendre l'habit à Saint-Médard vers la fin des années soixante ou au début des années soixante-dix. Les événements contemporains en Flandres peuvent expliquer sa décision de se retirer de la vie mondaine et permettent d'en déterminer le moment. Il n'est pas si aisé de fixer le cours précis des événements. Notamment l'image du comte flamand Robert le Frison montre que d'autres sources disponibles ne se laissent pas facilement interpréter non plus. Après la mort de Baudouin VI, comte de Flandre et du Hainaut (1067-1070), il y eut un conflit sur la succession entre sa veuve Richilde et leurs fils Arnoul et Baudouin d'un côté, et son frère, Robert le Frison, de l'autre. En 1071, Robert le Frison remporta la victoire dans la bataille de Cassel, et peu après il fut reconnu par le roi Philippe I de France comme comte de Flandre. Arnoul, le neveu de Robert, avait déjà trouvé la mort, et le frère de celui-ci, Baudouin, succéda à son père seulement dans le Hainaut. Il ressort des sources que la primogéniture n'était pas encore en vigueur au moment de la succession en Flandre. Il semble que, déjà pendant le régime de Baudouin V, des mesures aient été prises - avec ou sans prestation de serment - lors desquelles Robert le Frison avait renoncé à ses droits. De

nombreuses personnes considéraient le comte Robert comme un usurpateur. Aussi son méfait ne manqua-t-il pas d'appeler la vengeance divine sur la maison comtale et se termina-t-il par le meurtre du comte Charles le Bon en 1127.

Ce conflit eut des conséquences pour le seigneur d'Audenarde, qui avait pris le parti de Richilde et qui semblait être passé au second plan. Il n'est pas impossible de voir dans ces événements la raison qui a décidé Arnoul à vouer le reste de ses jours à Dieu. Il arrivait régulièrement que les nobles décident de troquer la cuirasse de chevalier contre l'habit d'un moine. Bien souvent d'autres motifs que la piété procuraient la motivation de leur conversion. Ce fut le cas de saint Simon de Crépy (1080), qui laissa le patrimoine paternel pour se faire moine parce qu'il se jugeait incapable de tenir tête au roi de France. La vita longior établit un lien entre ce saint et Arnoul.

Les chapitres suivants (6-8) traitent la vie d'Arnoul au service de Dieu. Le chapitre 6 porte sur son séjour à Saint-Médard où il vivait comme moine, abbé et reclus. Les événements réels mentionnés par l'hagiographe ne peuvent pas être vérifiés à l'aide d'autres sources, bien qu'ils puissent être placés dans une perspective historique. D'après la vita, Arnoul, une fois moine, fut chargé de l'aide aux indigents. Après quelque temps, il fut élu abbé de Saint-Médard en remplacement de Ponce, l'abbé qui avait succédé à l'abbé Rainald, mais qui avait été déposé en raison d'irrégularités financières. L'abbaye reprit son essor grâce à Arnoul, qui remettait en vigueur les règles monastiques, non sans opposition d'ailleurs. Il fut même obligé de résigner ses fonctions abbatiales à cause des manipulations d'un de ses moines, Odon. Celui-ci obtint que Philippe I ordonnât à Arnoul de l'accompagner dans une expédition guerrière, tout comme la tradition l'exigeait des abbés de Saint-Médard. Arnoul refusa d'obtempérer et préféra démissionner plutôt que d'avoir, à nouveau, à s'occuper d'affaires militaires. La reine Berthe, accompagnée d'une armée, vint en aide à l'abbé Ponce déposé et elle le rétablit dans ses fonctions. Tout ceci au détriment de l'abbé Gérald, élu sur le conseil d'Arnoul. Gérald partit pour l'Aquitaine et y fonda le monastère de la Sauve Majeure. Arnoul se refit reclus.

Ce chapitre traite les renouveaux religieux ainsi que les idées réformatrices en vogue au onzième siècle. La vie recluse qui connaissait maintes formes et qui était considérée de beaucoup, comme toujours, comme le summum de la vie religieuse, était en plein essor. A mentionner sont ici les ermites qui avaient choisi cette vie puisqu'ils n'étaient pas contents des institutions religieuses existantes et qu'ils voulaient protester contre les nombreux abus au sein de l'Eglise. Vu dans cette perspective, Arnoul vivait en première instance l'idéal de la vie recluse de manière traditionnelle, c'est-à-dire dans la solitude la plus complète. Il se peut qu'Arnoul, comme c'était le cas dans la majorité des conversions, ait eu du mal à s'adapter au train de vie des moines, qui le plus souvent avaient vécu dans le monastère dès leur prime jeunesse, et que ce soit là l'explication de son choix pour la vie recluse. Après avoir abandonné sa fonction d'abbé, Arnoul répondait davantage aux nouveaux idéaux et pouvait-il se sentir proche de ses prochains auxquels il apportait de l'aide et des conseils. Il faisait des prédictions et réalisait des miracles; il portait la paix en ramenant des chevaliers à la vie chrétienne. Les hagiographes comparaient Arnoul à des saints

comme Antoine, Bénédictin et Martin. L'opposition qu'il avait rencontrée en tant qu'abbé, s'explique par la confrontation entre conceptions traditionnelles et nouvelles au sujet du monachisme. Le faste et la pompe en l'honneur de Dieu devaient céder la place à une vie d'humilité et de pauvreté.

Le conflit sur la succession en Flandre est à l'origine de sa décision de prendre l'habit, mais explique également l'intervention de la reine Berthe dans la cause de Gérald, élu abbé de Saint-Médard sur la proposition d'Arnoul: Berthe était la fille de Robert le Frison. A côté de Ponce et le moine intrigant, c'est elle que les hagiographes présentent comme mauvais génie. Cependant, rien n'est dit qui fasse tort au roi. Pas un mot non plus au sujet des investitures, sujet de haute actualité lors du pontificat de Grégoire VII (1073-1085). Lisiard souligne l'aversion qu'éprouvait Arnoul à l'égard du métier de soldat, alors que Hariulf signale qu'Arnoul préférait désobéir au roi plutôt que de trahir ses idéaux, même si l'obéissance était une valeur à laquelle un saint homme comme lui tenait le plus.

Le chapitre 7 concerne l'épiscopat d'Arnoul, au sujet duquel on ne trouve nulle part d'autres données, bien que certains érudits aient suggéré le contraire. Ce qu'il est bel et bien possible de démontrer, c'est qu'il y a eu sans cesse des problèmes autour du siège épiscopal de Soissons dans lesquels le roi de France et le comte de Champagne ont joué un rôle.

A en croire la vita, Arnoul fut élu évêque de Soissons lors d'un concile à Meaux, sous la présidence du ponce papal, Hugues, évêque de Die. Sur l'ordre du pape Grégoire VII Arnoul dut prendre la place de l'évêque Ursion, déposé pour cause de simonie. Après la mort de l'évêque Tedbaldus Ursion avait été investi de cette fonction par Philippe I. Quand Arnoul voulut entrer dans la ville de Soissons pour prendre possession du siège, le frère d'Ursion, le majordome Gervais, à la tête d'une grande armée l'en empêcha. Arnoul refusa l'affrontement et il trouva un abri chez le comte Thibaut de Champagne et exerça ses fonctions épiscopales depuis le château de celui-ci à Oulchy.

Dans le chapitre que voici se confronte la procédure de l'investiture d'après le droit canon et la réalité dans une France où le roi s'arrogeait le droit d'investiture. Les événements décrits dans la vita doivent être placés dans le cadre de la Querelle des Investitures, nonobstant le fait que les hagiographes n'en fassent aucune mention. Il est possible de déduire des renseignements disponibles les faits suivants: Arnoul fut élu évêque en 1081 et fut consacré par le nonce, Hugues de Die (1074-1106), partisan des idées réformatrices de Grégoire VII. L'interdiction papale de l'investiture de par des laïcs avait causé beaucoup d'agitation en France, et presque tous les prélats français ont été obligés tôt ou tard de rendre des comptes. Le droit d'investir les évêques était un instrument important pour tenir en main les seigneurs territoriaux. Aucune surprise donc si le roi n'avait nullement envie de renoncer à ce privilège. Des seigneurs territoriaux, tels que le comte de Champagne, favorisèrent le mouvement réformateur entrepris par l'Eglise afin de réduire l'influence royale dans les villes épiscopales qui se trouvaient dans leurs domaines. Les conflits qui en résultaient ont parfois embrasé les pays, mais nous n'en trouvons aucune trace dans la vita. Il n'est pas à exclure que Lisiard ait partagé l'opinion modérée du puissant Yves de Chartres, qui ne

disapprouvait toute investiture de par un laïc. Le roi de France gagna ainsi sur tous les fronts, ce qui explique les péripéties de l'épiscopat d'Arnoul.

Le séjour d'Arnoul en Flandre (chapitre 8) n'a pas amené les hagiographes à discuter sa position comme évêque. Nous lisons dans la vita qu'Arnoul se rendit en Flandre sur l'ordre du pape Grégoire VII afin d'y promouvoir une réconciliation entre le comte Robert le Frison et quelques rebelles, parmi lesquels Arnoul, archidiacre de Thérouanne et prévôt de Saint-Omer. Après avoir mené à bien cette affaire, il parcourut pendant quelque temps les régions côtières de la Flandre y prêchant et instaurant la paix. La population aurait bien voulu le garder dans son sein et, en 1084, elle lui permit de s'installer dans l'église Saint-Pierre d'Oudenbourg et d'y fonder une communauté religieuse. Arnoul fit en sorte que quelques-uns de ses compagnons restent à Oudenbourg, mais retourna lui-même à Soissons. Déçu de par ce qu'il y trouvait, il se refit ermite. Peu après, sur la demande de quelques nobles, il repartit pour Oudenbourg mais ce fut pour y trouver sa mort (le 15 août 1087). Il fut enterré le lendemain dans l'église Saint-Pierre, le jour de la fête de son homonyme, saint Arnoul de Metz.

Dans la vita, il est question d'une conspiration contre le comte de Flandre à cause de son régime impitoyable, mais d'autres sources suggèrent que cette insurrection n'était pas sans rapports avec les différends autour du siège épiscopal de Thérouanne entre Robert le Frison et la partie réformatrice dont faisait partie l'archidiacre Arnoul de Thérouanne. La seule conclusion que nous puissions tirer de tout ceci est que les hagiographes ne se sont pas particulièrement intéressés au problème des investitures. Ils ont bel et bien condamné la simonie et d'autres méfaits, et notamment la violence qui en fut le résultat. C'est seulement dans le chapitre de la *Vita Arnulfi* évoquant le retour d'Arnoul à Soissons après son séjour en Flandre, et son retrait réitéré de la vie active que nous trouvons des références au rôle qu'aurait joué le roi de France dans les conflits tragiques dans l'archevêché de Reims.

La vita attribue à son héros - et cela dans toutes les phases de sa vie - le rôle de réconciliateur. Ses voyages dans la Flandre s'expliquent fort bien dans le cadre du mouvement de paix de Dieu, mouvement qui avait commencé à se manifester au onzième siècle et dont l'Eglise fut le moteur. Bien souvent on confère également une position de premier plan au comte de Flandre, mais l'autorité du comte par trop controversé, Robert le Frison, s'avère ne pas avoir acceptée par tous.

Il n'est pas étonnant que Hariulf ait surtout retravaillé cette partie de la vita; et qu'il ait tout particulièrement changé le passage sur la fondation du monastère d'Oudenbourg. De même, la description de la mort et de l'enterrement d'Arnoul - tout compte fait l'événement le plus important dans la vie d'un saint - a été élaborée davantage dans la vita longior. Frappe surtout l'élaboration de la vision où Arnoul vit le présage de sa mort, fait qu'il ne manqua pas de communiquer à Everolf. C'est ainsi que Hariulf anticipe sur les problèmes qu'il rencontrerait lui-même pendant son propre abbattiat avec l'abbé de Saint-Médard, qui réclamait le monastère d'Oudenbourg.

Au chapitre 9, nous décrivons la canonisation. N'étant pas vraiment sans problèmes, elle provoqua l'adaptation, par Hariulf, de la vita brevior de Lisiard ainsi que la rédaction d'un troisième livre attribuable pour une partie à Lisiard et pour une autre à Hariulf.

Lisiard, qui avait connu Arnoul en personne, doit avoir commencé la rédaction de la vita sur la requête de la famille et par admiration, et ceci déjà avant 1095. Il raconte qu'un neveu et homonyme du saint, Arnoul, premier abbé d'Oudenbourg, l'a aidé. Ce personnage fut d'ailleurs un des témoins auxquels Lisiard fit confiance. Les autres témoins mentionnés étaient la soeur d'Arnoul, Adzèle, et Everolf, le moine qui avait soigné le saint jusqu'à sa mort. Ce passage faisant défaut dans la vita longior fut remplacé par Hariulf par des précisions au sujet de la date à laquelle il termina son adaptation en 1114. Ainsi, il ancra profondément la vie dans la réalité historique. Il est d'ailleurs remarquable que sa version de la vita accorde plus d'attention au compagnon Everolf.

Après sa consécration, en 1108, Lisiard a ajouté le prologue et quelques fragments. Ensemble avec Hariulf, il a poursuivi la canonisation d'Arnoul. Ce qui frappe à ce propos, c'est l'attitude hésitante de Lambert, évêque de Tournai, le diocèse auquel appartenait Oudenbourg. Il se peut que cette attitude ait quelque chose à faire avec les problèmes qu'avait celui-ci dans son diocèse ainsi qu'avec ses rapports peu amicaux avec les seigneurs d'Audenarde. En fin de compte cependant, pendant le concile de Beauvais en 1120 l'archevêque de Reims et le nonce approuvèrent la canonisation. L'élévation et la translation eurent lieu le premier mai 1121 à Oudenbourg.

Lisiard et Hariulf n'ont pas seulement voulu agrandir le prestige du siège épiscopal de Soissons et du monastère d'Oudenbourg. Avant tout, ils ont voulu proposer Arnoul comme réconciliateur exemplaire. Vu les circonstances que nous connaissons d'après d'autres sources ceci n'est guère surprenant: du temps de l'épiscopat de Lisiard, le mouvement communal français fut cause de bien des violences. Dans les années où Hariulf rédigeait la vita il y avait en outre des conflits sanglants concernant le titre comtal en Flandre.

Le dernier chapitre reprend les conclusions des chapitres individuels. Il s'est avéré que les auteurs de la vita ont été fort bien au courant des circonstances contemporaines. A cet égard il ne faut surtout pas sous-estimer le rôle de l'auteur de la vita brevior, Lisiard. De ce fait, la vita brevior peut - du moins, pour autant que son caractère hagiographique le permette - être considérée comme une source historique fiable pour l'histoire de la deuxième moitié du onzième siècle. Les deux rédactions de la vita véhiculent des échos évidents du monde qui était celui des hagiographes. La vita longior est un bel exemple de la pensée et de la méthode hagiographiques. Cette adaptation de la vita fournit des informations sur le monde des deux hagiographes - et notamment sur celui de Hariulf - plutôt que des renseignements supplémentaires sur saint Arnoul.

Bijlage 1

Tekst van de *Vita Arnulfi episcopi Suessionensis* in de aan bisschop Lisiardus van Soissons toegeschreven redactie (*vita brevior*, BHL 703) naar hs. A.

Het doel van deze editie is het voorlopig ontsluiten van de tekst, waarop deze studie is gebaseerd. De resultaten van het onderzoek naar het ontstaan en de tekstgeschiedenis van de *Vita Arnulfi* en naar de manier waarop Laurentius Surius de *vita brevior* heeft uitgegeven (hoofdstuk 3) maakten het noodzakelijk de tekst van de slechts in één handschrift overgeleverde oudste redactie van de *Vita* zo nauwkeurig mogelijk vast te stellen, en het ligt voor de hand deze tekst ter begeleiding van de onderzoeksresultaten beschikbaar te stellen. Een kritische editie, gericht op het zoveel mogelijk verwijderen van de vermoedelijk vrij talrijke maar inhoudelijk meestal onbeduidende overleveringsfouten in de tekst van hs. A, zal eerst mogelijk zijn na diepgaand tekstfilologisch onderzoek, waarbij ook de editie van Surius en de *vita longior* (BHL 704) betrokken moeten worden. Daarom is hier gekozen voor een diplomatische editie, waarin de lay-out, de interpunctie en de spelling van het handschrift zijn gehandhaafd, maar de afkortingen opgelost en de door de scriba zelf aangegeven correcties doorgevoerd, zodat de tekst zonder al te veel moeite in de door de schrijver bedoelde vorm kan worden gelezen. Alle ingrepen van de scriba worden gesignaleerd en kort beschreven in een apparaat, dat bovendien enige handreikingen van de editor aan de lezer bevat, vooral op plaatsen, waar de tekst van hs. A vrijwel zeker corrupt is en vergelijking met BHL 704 en/of de editie van Surius de bedoeling van de auteur kan verduidelijken.

Beschrijving van het handschrift.

A. Brussel, Koninklijke Bibliotheek 982 (16e eeuw)
papier, ii+ 299+i ff.; 270x190 mm; meestal één kolom, 48/49 regels; cursiva, grotendeels één hand. Inhoud: f. 1 index; ff. 2-299v 87 *vitae* voor de maanden mei tot en met augustus. Het tweede schutblad voorin bevat de zeventiende eeuwse aantekening *Tomus 3us complectens sanctos mensium Maij, Junij, Julij et Augusti R.P. Johannis Ghentij*. Het handschrift bevat het derde deel van een legendarium *per circulum anni* van het Rooklooster bij Brussel, dat oorspronkelijk uit vier delen heeft bestaan. Dit legendarium zou zijn samengesteld door Anthonius Gheens (c. 1479-1543), kannunik in Rooklooster (zie echter boven, p.47). Deel twee is verloren gegaan, maar de inhoud ervan is bekend dankzij de index in het eerste deel. De delen één en vier worden eveneens bewaard in Brussel (Koninklijke Bibliotheek 11986 en 11987). De *Vita sancti Arnulphi Suessionensis episcopi* (BHL 703) bevindt zich op ff. 253v7-266r13 (ff. 250-257v 48 regels en ff. 258-273v 49 regels), de prozatekst in één kolom, verzen meestal in twee kolommen (ff. 259v46-260r25, 265v41-49); soms zijn versregels niet door de lay-out als zodanig gemarkeerd (f.254v16-17, 264r24-26).
Cat.: Van den Gheyn, *Catalogue* V, 229 nr. 3234; *De codicibus hagiographicis Johannes Gielemans*, 343.
Ed.: Surius, *De probatis sanctorum vitis* 1573[1], IV, 689-713 (1618[4], VIII, 143-56).
Lit.: 'De Antonio Gentio', *AB* 6 (1887) 31-34; Coens, 'Un manuscrit', 54-55; Rochais, *Liber* I, 6 en II, 145.

De transcriptie

De lay-out van het handschrift is zoveel mogelijk gehandhaafd. Een bladzijde in de editie komt overeen met een bladzijde in het handschrift, waarvan het nummer tussen vierkante haken — [ ] — boven in de linkermarge is opgenomen. Regels in het transcript corresponderen met die in het handschrift, ook als op een regel het begin van een nieuw hoofdstuk voorafgaat aan (het slot van) de rubriek (253v7-8; 266r1) of de aansluitende tekst rond het restant van een op de voorgaande regel afgebroken woord geschreven is (265v41). In de linkermarge is een regelnummering toegevoegd. De hoofdstuknummering en de daarvoor door de scriba opengelaten, maar oningevuld gebleven ruimtes zijn weergegeven zoals ze in het handschrift worden aangetroffen. De deels gereconstrueerde hoofdstuknummering, waarmee in deze studie naar de tekst wordt verwezen (zie boven, pp. 47-49), is in romeinse cijfers in de linkermarge aangebracht. Wanneer dit gereconstrueerde nummer niet overeenkomt met dat in de tekst of als in de tekst het nummer ontbreekt, is het gecursiveerd. De rubrieken zijn in het handschrift in rood, wat hier wordt weergegeven door vetdruk. Bovendien zijn rubrieken, incipits en explicits in "Auszeichnungsschrift" geschreven; dit is in het transcript weergegeven in een groter lettertype.

De interpunctie en het gebruik van hoofdletters zijn gehandhaafd. Het handschrift kent vier interpunctietekens[1], de *punctus* (.), de dubbele *punctus* (:), de *punctus interrogativus*, hier weergegeven door het moderne vraagteken ?, en een *punctus flexus*, hier weergegeven als ⁀. De punt komt ook voor als afkortingsteken (*b.* voor b*eati* 256r33, *cap.* voor cap*itulum* 254r40, *ca*^{m}., *ca.* voor ca*pitulum* 254r25, 254v25, *caplm.* voor cap*itulu*m 257r18) en als — niet consequent aangebrachte — markering van cijfers (*ij. capitulum* 254r25). Het einde van een zin wordt in het handschrift niet door interpunctie aangegeven. Daarentegen is het begin van de zin gemarkeerd door het gebruik van een hoofdletter (waarbij *ff* de *F* representeert, bijv. *ffrequens* 253v11). Plaats- en persoonsnamen worden meestal niet met een hoofdletter onderscheiden. Een enkele keren in de tekst voorkomend attentieteken (264v27, 266r5) is in het transcript weergegeven met ¶.

Het handschrift kent in de regel duidelijke woordscheiding. Het transcript volgt de kopiïst waar die prepositionele wendingen e.d. als een woord beschouwt (bijv. *amodo*, *decontra*, *delonge*, *deprope*, *derepente*, *exinsperato*, *finetenus*, *solotenus*, *intantum*, *propemodum*, *quinymmo*); eventuele inconsequenties (*procul dubio* 253v21, maar *proculdubio* 258v13 en 262r20) zijn gehandhaafd. Woordafbrekingen op het einde van de regel zijn eveneens ongewijzigd overgenomen, óók als ze afwijken van de daarvoor geldende regels. Wel is een modern afbreekstreepje toegevoegd.

De spelling van het handschrift is gehandhaafd, met dien verstande dat geen onderscheid is gemaakt tussen de verschillende vormen van de letters *s* en *r*. Met de kopiïst geeft het transcript dus dubbele *i* met *ij* weer en biedt het aan het woordbegin *v* en overal elders *u* — dus ook *deuacanti*, *euestigio*, *euicino* en *inuanum*. De *e*-caudata komt niet voor. Abbreviaturen zijn opgelost op basis van volledig of althans voldoende uitgeschreven vormen, e.g. *apud* 254r48, 261v32, *que* 258r4, *michi* 256r2, 257r8/9, *sed* 256v33, 259r13, 259v29, *quamdam* 256r7, *imponi* 256r19, *impari* 258r5. De spelling is echter niet helemaal consistent (*uelud* 257r22, *uelut* 260r16, 265v2; *ambitionis* 255v29, *ambiciose* 256v10; *potius* 254r2, *pocius* 258r29) en *t* en *c* zijn soms nauwelijks van elkaar te onderscheiden. De bij het oplossen der abbreviaturen toegevoegde letters zijn in het transcript gecursiveerd. Als toegevoegd worden alle letters met afwijkende vorm, grootte of positie beschouwd. Hooggeplaatste letters *o* (gau*dio* 254r9), *i* (m*ichi* 253v12), *a* (ecc*lesiam*254r10), *t* (accelerau*it* 254r16), *c* (h*ec* 253v19) enz. zijn derhalve gecursiveerd in de oplossing opgenomen; datzelfde geldt voor de *r* die één geheel vormt met het teken voor *um* in -*orum* (bono*rum* 253v10). Oplossingen van *nomina sacra*, zoals *xps* voor *christus*, en van afkortingstekens met eigen betekenis, zoals dat voor *con-/com-* en *est*, zijn in hun geheel gecursiveerd. Waar oplossing van abbreviaturen ertoe leidt dat het transcript dubbele *i* bevat, wordt die niet met *ij* weergegeven (eloq*ui*i 253v28; a*liis* 263r30, 265v9; exeq*ui*is 265v10). De afkortingstekens voor lettergroepen zijn niet altijd precies daar boven het woord geplaatst waar ze letters vervangen. Wanneer niet zonder meer duidelijk is welke de weggelaten letters zijn, bijv. *-er-* of *-re-*, *-ir-* of *-ri-* *-iu-* of *-ui-*, wordt de eerste lettercombinatie als zodanig beschouwd (fi*er*ent 253v18, sustoll*er*e 253v19/20, d*ir*igerem 253v19, i*m*part*ir*i 254r16, d*iu*ini 254r23, c*iu*itat*is* 254v38). Waar gekozen moet worden tussen afkorting en suspensie, is gekozen voor het laatste (e*pisco*pi 261r12). De wijze van afkorten is overigens niet altijd consistent. Het teken voor *-et* in werkwoordsvormen wordt in combinatie met *s* vaak gebruikt voor *sed*; *con-* en *est* worden nu eens door het speciale abbreviatieteken weergegeven (*con*tulit 253v30, *est* 253v42), dan weer wordt minder ingrijpend verkort (co*n*fortat*us* 253v15) of afgebroken (e*st* 253v27) — ook elders past de scriba zowel afkorting als suspensie toe (b*eati* 256r33, b*ea*ti 255v8). Soms zijn abbreviaturen moeilijk te identificeren; dit geldt voor *per* en *pro* en voor combinaties met de hoofdletter *Q* (Q*uid* 253v45 en Q*uem* 253v46).

De door de kopiïst aangegeven correcties zijn in de tekst uitgevoerd en worden in het apparaat gesignaleerd. Meestal corrigeert de scriba fouten door woord(del)en door te strepen (*tribuit* 253v30); soms gaat dit gepaard met aanvulling in de marge (*pontem* 256r7) of met suprascript (*occurreret* 254v2). Foute woordvolgorde is in het handschrift door omzettingstekens " (*"omnipotens "deus* 260r7) of ‘ (*‘causati "interim* 262r29) aangegeven. In twee gevallen, waarin een correctie wordt gesuggereerd door een boven de foute letter geplaatst teken (*salua* voor *silua* 259v15, *innussus* voor *iniussus* 256r8), is onzeker of die van de afschrijver zelf afkomstig is dan wel van een andere hand. Achteraf is namelijk de leesbaarheid van de tekst vergroot door hier en daar met een fijnere pen de interpunctie aan te vullen of te wijzigen, woordscheidingen en -

[1] Zie voor de terminologie Parkes, *Pause*, 301-307.

afbrekingen met schuine streepjes (/) te markeren en diakritische tekens boven letters te plaatsen. Het apparaat gaat daaraan voorbij en vermeldt alleen een inhoudelijk juiste toevoeging in de marge van deze of een andere latere hand (*viuorum* 265v6).

Legenda:

vet	**rubrieken in rood**
groot	door "Auszeichnungsschrift" gemarkeerde tekstdelen
cursief	*oplossing van abbreviaturen*
*	verwijzingen naar het apparaat

[253v7]**Incipit *prolog*us venerabilis lisiardi suessionens*is* e*pisco*pi i*n* vita s*anct*i Arnul-**

Prol. V Enerabili *et* charissi*m*o **phi co*n*fessor*is* p*re*decessor*is* ips*ius***
pa*t*ri atq*ue* d*omi*no radulpho dei gr*ati*a s*anct*e rhemens*is* ecc*lesie* a*r*chie*pisco*po
o*mni*um e*pisco*po*rum* i*n*fim*us* lisiard*us* salute*m* et o*mni*um bono*rum* plenitu-
dine*m* ffreque*n*s ac celeber vos viue*n*di* et audie*n*di vs*us* pate-
fecit mult*is*.) i*nter* q*uo*s et m*ichi* *vest*re sc*ient*ie pelag*us* i*mmen*su*m*. v*est*req*ue* pru-
de*n*tie cor ad o*mn*ia discretu*m*: amore*m* q*uoque* p*ro*uect*us* ecc*lesie* s*anct*e. et i*n* his
q*ue* corrige*n*da s*un*t tenore*m* discipli*n*e Idc*ir*co tot v*ir*tutu*m* v*est*rar*um* a*m*mi-
niculis co*n*fortat*us*. veridico*rum* et*iam* testiu*m* multiplici ac diut*ur*na r*e*latio*n*e i*n*format*us*. n*ec*
n*on* r*e*ru*m* magnitudi*n*e i*n*stigat*us*. p*re*su*m*psi i*mper*it*us* opusculu*m* doct*is* scr*i*ptori*b*us* meri*t*o ser-
uand*um*. n*on* typo elatio*n*is. s*ed* obte*n*tu vtilitat*is*. vt p*er* mee pusillitat*is* obseq*ui*u*m*. q*ualiter*-
cu*m*q*ue* pala*m* fi*er*ent magna ope*r*a dei. q*ue* sapie*n*tes et docti hacten*us*. neglexer*un*t sustol-
l*er*e de p*ro*fu*n*do silen*t*ij Cu*m*q*ue* ad h*ec* p*r*o posse exara*n*da acie*m* me*n*t*is* d*i*rigere*m*: palpita-
bat a*n*im*us* p*re* pauo*r*e S*ed* cu*m* vigilan*t*i*us* r*e*tractare*m*. q*uod* ille me*us* timor foret fr*ate*rne
vtilitat*is* obstaculu*m*. r*e*duceba*m* cor ad v*est*re discretio*n*is obtutu*m*: scie*n*s p*r*ocul dubio
facile*m* venia*m* pat*er*e temeritati. q*ue* accidit g*er*mane fa*m*ulando cha*r*itati Donet itaq*ue*
v*est*ra p*ater*nitas ve*n*ia*m* p*re*su*m*ptor*i*: q*ui* talia nite*n*s. v*est*ro p*er* o*mn*ia studuit decor*i* Donet v*est*ra
auctor*i*tas gr*ati*am et vigore*m* hor*um* p*ro*palator*i*: ne ob sui vilitate*m* subiacea*n*t rubor*i*
Porro de istor*um* v*er*itate nulli*us* mens v*er*tat*ur* i*n* a*m*biguum.) q*uoni*am ta*m* exquisita ab ill*is*
q*ui* i*n*terfuer*un*t. et ad liquidu*m* s*un*t *com*per*t*a: vt i*n* o*mn*ib*us* sit v*er*itat*is* co*n*st*an*tia certa Et q*uoni*am ra-
tu*m* h*ab*eo ecc*lesie* p*r*ouectu*m* vos a*n*te o*mn*ia sectar*i*: q*uicqui*d* i*n* his min*us* co*m*pte p*r*olatu*m* e*st* v*est*re v*est*ro-
ru*mque* sophie*.) vt p*er* nobile rhemen*s*is acume*n* eloq*ui*i sit elimatu*m*: q*uo*d p*er* mea*m*
secordia*m** c*er*nit*ur* i*m*politu*m* Vite ig*itur* s*anct*itate*m* et v*ir*tutum ope*r*a. q*ue* *christus* d*omi*nus mode*r*nis t*empor*i-
b*us* suo militi arnulpho *con*tulit*. vel ex p*ar*te aliq*ua* narratur*us*. o*mni*um artifice*m*
bono*rum* i*n*uoco paracletu*m*.) vt ad hec r*efer*en*da* benign*us* r*e*pleat os meu*m* lau-
de sua: qui vt talia ag*er*et. ips*ius* serui sui p*re*cordia illustrauit luce sua **Ex-**
plicit prologus. xuij° k*alendas* septe*m*bris vita eiusdem.

I P Er id t*empor*is quo regio flandrie balduini co*m*itis et
co*n*iugis e*ius* adele r*e*gimi*n*e ornabat*ur*. r*e*gnu*m* fra*n*co*rum* moder*a*nte
he*n*rico f*il*io Roberti. et a*n*glis r*e*gna*n*te eduardo pio r*e*ge. fuit v*ir*
no*mi*ne fulbert*us* i*n* pago flandr*e*nsi c*irca* fluuiu*m* scaldam i*n* villa
q*ue* vocat*ur* thid*e*ngh*e*m. q*ui* no*n* solu*m* g*e*ne*r*e. s*ed* et r*e*ru*m* copia mu*n*dana-
ru*m* ditat*us*: i*nter* cete*r*os *com*patriotas ta*m* me*n*te q*uam* carne p*er* o*mn*ia i*n*cli-
t*us* existebat Q*ui* ex more nobiliu*m* digno m*at*rimonio socia*tus*: ex nobilissi*m*a
*con*iuge no*mi*ne meyns*i*nde genu*it* fi*lium* elega*n*te*m* Q*uique* ia*m* adult*us* et ar*mor*um gestui ap-
tissim*us*: ex p*rese*nti luce *est* ablatus C*uius* mors g*r*auissim*um* p*at*ri ac m*at*ri. o*mn*ique domestice
clie*n*tele i*n*cussit merore*m*: adeo vt a*n*nuali t*empo*re illu*m* defle*r*ent. et i*n*cessa*n*t*er* luge-
re*n*t Ia*mque* me*n*ses aliq*uo*t i*n* h*oc* dolo*r*e defluxe*r*ant. cu*m* ecce i*n* so*m*nis apparuit eide*m*
m*at*rone v*ir* specios*us* et luce mica*n*ti fulgid*us*: dice*n*s ad ea*m* Q*uid* teipsam me*r*ore
affic*is*. et t*r*isticia depr*i*mis.) p*ro* f*ilio* ta*m* vtilit*er* mortuo? Q*uem* si sp*irit*um vite ex te acce-
pisse cognosce*r*es: p*ro*fecto a te f*act*um vel plasmatu*m* n*on* i*m*me*r*ito lug*er*e debue*r*as
At que*m* sup*er*n*us* *con*ditor s*ecund*um i*n*com*pre*hen*s*ibile eq*uitat*is* iudiciu*m* sustulit de hac vita.)

253v11: BHL 704 en Epist. Hariulfi *videndi*
253v28: BHL 704 en Epist. Hariulfi *committo sophiae*
253v29: BHL 704 en Epist. Hariulfi *socordiam*
253v30: vóór *contulit* is *tribuit* doorgehaald

[254r] tu quomodo lugere presumpsisti? Qui si vite spaciu*m* habuisset. pro certo predo lubricus fuisset Pro
cuius obitu nullum tu deinceps cordi tuo admittas dolorem.⁾ immo potius grandi leta-
re gaudio: quoniam in vtero gestas puerum. quem superna electio predestinauit magnum futurum
Hunc dum tu in lucem protuleris christoforum vocari optabis: quoniam reuera idem puer ad
hoc est prescriptus. vt verbo et operibus suo christum in pectore ferat Et vt pro certo scias hec ita di-
uinitus prefixa. vadens ad ecclesiam in eo loco vbi orare solita es facias fodi.⁾ et fossa
humo inuenies lapidem magnis literis sculptum: que litere tibi prodent tui partus nomen et me-
ritum At matrona tante laudis percepto oraculo. summo mane euigilans: cum ingenti stu-
pore et mirabili gaudio visionem enarrat marito Ac demum vt comprobaret celestium fidem
verborum. assumpsit famulos cum fossorio.⁾ et pergens ad ecclesiam in eo loco vbi supplicare solita
erat. fodere cepit: laterem*que* quadrum inuenit altis literis exaratum ita. christoforus Quo reperto
maiori leticia afflata *est*: et*iam** secura de prolis sanctitate quam antea nesciebat se concepis-
se. alacriter expectabat diuine operationis munus tam honestum Tempore igitur oportuno peperit
filium repromissum cum magna leticia genitoris et propinquorum: quem et*iam* de sacro fonte suscipiendum
direxerunt ad arnulphum aldenardense*m* secundum morem. diuitijs tunc et potentia inclitum
virum Hic letanter suscipiens puerum. mox accelerauit impartiri* illi sacrum regenerationis
lauachrum.⁾ et ex nimio propinquitatis amore fastuque iactantie. non permisit vt nomina-
retur christoforus: sed sibi equiuoce nominari fecit arnulphum Cui quidem si defuit nomen christoferi:
virtus tamen christum ferendi de die in diem semper excreuit Nam dum studiose satisque accurate nutri-
retur: die quadam superuenit quispiam peregrinus veterana canicie respersus. qui eundem infantulum be-
nedicens. et quasi balba locutione alludens. ait ad nutricem eius Hunc paruulum magna diligen-
tia. summaque mundicia enutrito. quoniam christus dominus cor eius inhabitando. virtutem operum suorum per
hunc populo suo decreuit annunciare Tantis igitur ac talibus auspicijs agente deo meritum illius
et futura gloria propalabatur: et antequam faceret opera domini. iam que factus erat diuini fauoris
II laude anticipabatur **ij. ca*pitulum*** Denique adultus cepit esse blandus alloquio. acutus ingenio.
promptus obsequio. alacer in opere: efficax et fortissimus in membrorum robore Tantaque virium
excellentia ac corporis agilitate eminebat. vt quatuor aut quinque coeuorum vires excede-
ret: et ipsum omnes arnulphum fortem nominarent Quem pater ac mater cupiebant tradere studio litera-
rum.⁾ sed ceteri propinqui resistebant plurimum: et maxime supradictus arnulphus aldenardensis
ex paterno sanguine propinquus Eius nempe materna prosapia ex comitum genere deriuabatur
scilicet ducis louaniensis et comitis namurcensis. comitis losnensis duzacensis atque montensis Hac
tanta nobilitate ornatus arnulphus christoferus. sic enim enim* mater merito diuine sponsionis maluit
apellare: quicquid in se elegans pretulit ac iocundum. totum concupiuit ad domini famulatum redigere
Optabant igitur propinqui illius ipsum in rebus bellicis habere tironem: quam ecclesiasticis gradibus man-
cipari consortem Inde factum est vt seculares militie cingulum cum grandi exultatione charorum susci-
peret: spiritualia postmodum arma viriliter subiturus Susceptis itaque iuxta votum amicorum
ritumque nobilium militie signis. studuit pietatis opera exercere.⁾ in subditos pius. in g* pau-
perum gratiam profusus. in iudicio misericorditer rectus. in auscultandis diuinis officijs summo ni-
su intentus. in amore comparum mirabiliter gratus.⁾ in domini timore fundatus. in parentum honore val-
III de sollicitus: omniumque qui illum nouerant amore vallatus **iij. cap*itulum*** Ad cuius corporee virtutis
probationem licet plura suppetant: duo tamen facta tantum succincte expediam Quia enim opera domini
vniuersa bona valde sunt: illius quoque virtutis cognitio materia laudis dei erit. qui eam de-
dit.⁾ Simul ad cumulum glorie sancti huius accrescit. quod non ea ad mundi vanitates et insanias fal-
sas cum posset abusus est: sed contemtor eius et illius que ex ea virtute conquiritur mundane
glorie. totus ad dominum conuersus est Siquidem et in sanctis corporalia dei dona predicantur. nobilitas
commendatur. opulentia extollitur.⁾ non quod hec beatitudinem illis contulerunt: sed quod ex eorum contemtu. qui-
bus in malo potenter abuti potuerunt. nec tamen voluerunt. gloriosiores fuerunt In curia ergo
imperatoris apud traiectum frequens conuentus secularium mundano fastu tumentium aderat. qui

254r12: lees *et iam*
254r16: BHL 704 en Surius *impertiri*
254r32: BHL 704 *enim illum*, Surius *enim eius*
254r37: niet herstelde fout; de scriba was kennelijk te vroeg begonnen *gratiam* (zie r. 38) te schrijven

[254v] bus comes flandrie inter precipuos summus intererat Cum exoccupatis quibusdam hora apta occurreret*. sicut moris est iuuenili feruori. ad inanem fauorem captandum mira facilitate agi: consurgit hincinde militaris cohors: et in iactu lancearum vires attemtando. alius alium vincere summopere insudabat In his conatibus animosi arcus frangunt. et imperatorijs militibus in hoc conflictu fere superioribus. dum flandrenses nichil egregium. quod famose eorum virtuti probamentum daret efficiunt: in obprobrium pene perducti sunt Aderat in comitatu flandrensium vir egregius arnulphus. et licet iuuenis. senili tamen prudentia pollens et grauitate: nulla cum eis mouebatur leuitate Tamen quidam virtutis eius. cui nulla in regno theutonicorum conferre* poterat conscij. ipsum adeunt: et vt iocose concertationi manus apponeret. non tam rogant quam cogunt Adduntur precibus precepta maiorum suorum et seniorum. quibus coactus in facto quamuis nil sibi profuturo. nil tamen alicui nocituro. obedientiam pertinaciter negare friuolum ducens. lignum quod in summitate mali positum velum continet. afferri fecit Affertur: et allato ligno lancearum longitudini et grossitudini longe prestantiore. cunctis stupentibus consurgit. et predictum pondus potius quam lanceam forti robore excutiens: longius dirigit Tumultus et clamor omnium in laudem viri exurgit: sicque flandrensibus in eo ludo victoria sine omni periculo cessit Nam secundum illud poete*. ludus enim genuit tripudium certamen et iram Ira truces inimicicias et funebre bellum. eiusmodi vbi curia regis habebatur conflictationes a ioco quidem incipientes: persepius in luctum et homicidia desinire consueuerant Quod profecto leuibus et mutuo contra se tumentibus facile modo euenire potuisset. nisi hunc ludum iste vir virtutis ar-

IV nulphus inscidisset **iiij capitulum** Cum seniore suo arnulpho aldenardensi aliquorsum vt sepius pergens. ad callem arctissimum deuenit: vbi plaustrum feno onustum itineris angustias claudens. omnem transitum prohibebat. Vnde socijs suis viam mutantibus. et aliorsum diuertentibus. solus cum armigero redijt. et partem aliquam feni in terram deiecit: aliam cum plaustro eleuatam in partem vbi vepres et spine iuxta excrescentes. iter angustiauerant. longiuscule traijciens. viantibus vie obstacula tam facillime quam benignissime summouit **v. capitulum**

V Omnia igitur militie studia percurrit. imperialibus seu regalibus bellis interfuit: flandrenses ac brabantinas lites et rixas compescuit. omnibus vndique rectis amandus: cunctis etiam tortuosis horrendus Nam vt erat validus et pauendus ad vindictam: ita e diuerso seruato regum merito. pro tempore et loco mitis erat et profusus ad gratiam Sed quoniam tot et tanta virtutum germina. que diuina in eo seminauit gratia. non poterant in latum fructificare. mortali retardante militia. eleganti concepit consilio vt labor et cura militie in meliorem vsum verterentur: et illa stipendia poscerentur. que vite et laudis nullum finem sentiret Itaque conuocatis duobus armigeris suis. iubet quantocius omnia armorum vasa aptari. qualiter cum eximio decore et pompa decenti curiam regis francorum valeret adire Parent armigeri imperatis. preparant equos. arma componunt: omniaque strennuo militi condigna assumunt Tunc arnulphus valedicens matri. iam enim antea pater obierat. arripuit iter versus franciam: et neglecta curia regis tunc philippi. festinus expetit ecclesiam almi confessoris medardi. sitam iuxta muros suessionice ciuitatis Erat tunc in eodem cenobio preclara monachorum congregatio. quorum honesta refulgebat institutio: digna deo immolans laudum sacrificia sub abbate reynaldo Huius vero congregationis prudentes fratres. tam dei quam mundi astutia callentes. et coram deo ac hominibus bona prouidentes. nec enim esse poterant moribus inculti. qui totius francie vel romane seu rhemensis curialitatis erant frequentatione suffulti: supradictum virum deuotione precipua ad christum festinantem vt par erat excipiunt. atque militie cingulum respuentem. armaque cum vestibus cultissimis quas attulerat ad ecclesiam conferentem attondunt: ac tonsuratum in habitu regulari crucis christi mortificationem amiciunt Iam vero monachum factum et vere huic mundo crucifixum literis erudiunt. legibus ac preceptis dominicis informant: cunctisque sanctionibus monasticis exornant Que ille omnia in antro interioris hominis adeo recondidit: vt semina verbi dei

254v2 : door de kopiïst gecorrigeerd; voordien *concurreret*
254v9 : lees *conferri*
254v16-17: lees met Hor., epist. 1,19,48-49 *trepidum* voor *tripudium*

[255r] nec secus viam nec in petrosa nec inter spinas cecidisse. sequens vita eius prodiderit
VI **vi. capitulum** Iam annuum cursum in regulari tramite peregerat: et ob amorem deuotionis atque obedientie probationem. iniungitur ei cura eleemosine* et alendorum pauperum sollicitudo Dignum plane negocium. vt ei cura pauperum committeretur qui misericordie visceribus affluer et: et liberalis per omnia haberetur Pro qua causa dum quadam die prediu m ad agapem deputatum solus inuiseret. cuncti canes vici adiacentis in eum subito insilierunt: dentibus rabidis illum dilacerare cupientes Quibus manu extensa innuit vt se sequerentur: et sic rabiem in obsequium commutantes. in eius comitatu sensu placido perrexerunt Et quamdiu ibi mansit. cum eo manserunt. ac tandem illo reuertente simul redierunt: nec aliquem in eius presentia morsu vel latratu insecuti sunt Cepit interea valida se mortificatione carnis constringere. vigilijs et ieiunijs operam dare. orationibus prolixis cum lacrimis insistere: et se in omnibus probabilem exhibere Et vt funditus sibi risum motumque leticie temporalis extinguer et. asperrimo et nodoso spinosoque tribuli ramo corpus suum sub veste precinxit. membra viriliter lacerans. et mentem ad celestia dirigens: vultum tamen hilarem ac iocundum omnibus pretendens Quadam vero die in conuentu quiddam proloqui volens. non potuit more francorum ad vnguem exprimere verbum. idcirco dixit ei abbas vt ad horam sileret: ne scilicet vtilitas cause differretur si latius inde tractaretur Quod tacendi mandatum corde simplici et zelo vere obedientie per aliquot menses seruauit: nulli dans verbum. nulli reddens responsum. donec a fratribus nunciatum est abbati. quod omnino mutus esset Porro abbas eum euocans. ac requirens cur tacer et: dicit diuturni causam silentij fuisse mandatum ab eo iniunctum silendi Qui admirans renouatam in hoc pauli simplicitatem. et congaudens feruori eius circa obedientiam. precepit vt causa edificationis interim fratribus exhiberet obsequium collocutionis **vij capitulum**
VII In eodem monasterio erat tunc temporis monachus quidam nomine erebold us propter diuinum amorem reclusus. qui de gente flandrensi ortus. satis duram et austeram penitentiam agebat: diuine contemplationi incessanter anhelans Cui prefatus arnulphus sollicite obsequebatur. non quia famulantum copia deesset: sed vt magis pro mora de illo religiositatis argumenta hauriret Is cum post multos continentie agones. ad vite mortalis finem iam tenderet: viribus corporis cepit nimium destitui. et valido angore vrgeri Tunc amabilem arnulphum sibi indefesse ministrantem rogauit vt modicum lactis sibi prouideret: quo imbecille corpus vel ad punctum* recreare debuisset Quod arnulphus implere festinans. tulit panem vnum ex his qui pauperibus erant deputati. emit lac: et obtulit seruo dei Ille quidem sumpsit: sed ex eo parum profecit Nam et morbus et etas grauiter illum comprimebant. immo potius dispensatio celestis ad requiem capescendam diutino verbere coaptabat: que flagellat omnem filium quem recipit Hunc itaque orauit *christi* miles. vt post suam mortem statum sue retributionis et animе sue habitum demonstraret At ille quod fidei calore presumptum agnouit: se impleturum fideliter promisit Et cum a seculo emigrauit. secundum promissionem sepe fato seruo dei arnulpho. gloriosam de se prebuit visionem: alacrem et gaudentem. beateque requiei se coniunctum melliflue demonstrans Cui ait arnulphus Pater quid agis vel qualiter fit tecum. vel penam aliquam pro quouis reatu pertulisti? At ille respondit Causa illius lactis per te michi ministrati et a me comesti aliquid penarum sustinui: idcirco quod ipsum lac de substantia pauperum coemisti Sed tam hoc quam omnia michi remissa sunt peccata: atque beatorum gaudia collata Hac siquidem visione venerabilis arnulphus admodum feruefactus multum ad diuine seruitutis cultum: deinceps non quieuit a precibus donec impetrauit quod optauit. vt scilicet eandem subintraret secrete conuersationis reclusionem Hoc potius desiderio. factus est christi bonus odor in omni loco. et eius exempla sequentes multi delonge et deprope monasticam conuersationem certatim expetebant Eodem quippe tempore theobaldus nobilis adolescens exemplo eius prouocatus. clam diffugiens a comparum consortio. exul et pauper

255r3 : na *eleemosine* is *:* (interpunctie) doorgehaald
255r31: vóór *punctum* is *horam* doorgehaald

[255v] dominо militauit. et coronam extemplo premiorum consecutus. victoria qua nunc fulget. in multorum mentibus plantauit Quis enim audiens arnulphum militem scilicet nuper prepotentem ac nominatum. maiestatem seculi respuisse! non continuo seculi ab amore soluere tur? Quis inquam facile poterat mirari. hominem carne nobilem. amicis prepotentibus fultum. statura procerum. vultu decorum. cui mundus fauebat. quem tota seculi gloria sequebatur. tam repente conuersum! vt de summis diuitijs ad infimam pauperta tem tractus amore christi semetipsum deijceret? De regione quoque brabantensi et flandrensi multi tam clerici quam laici sacrum beati medardi monasterium expetebant! idcirco quia vidélicet monastici ordo in illo tunc loco florebat: et quod venerandi alumni sui arnulphi iam reclusi. di-

VIII lectio quam maxime illos attrahebat **viij. capitulum** At ipse de virtute in virtutem cotidie succedens. et quod hactenus fuerat pro nichilo ducens. cellule reclusionem delicias paradisi existimabat: et continuam corporis afflictionem non dolorem aut miseriam. sed gloriam et voluptatem computabat Vnde cellam egrediens. atque extrinsecus sub diuo fossam faciens resedit ibidem: ita vt stillicidium de tecto ecclesie super caput eius et collum decideret Et quoties pluuia aut niues defluebant. sedem fosse non mutauit. neque gelu neque frigus declinans: sed ad omnem aeris incommoditatem perseuerant er orans et psallens. gemens et plorans. lectionique interdum vacans consistebat Tribus igitur annis et mensibus sex. nullum mortalibus locutus est verbum. continuo strictus silentio. et delectatus in celesti contemplatione. atque assidua veрbi dei meditatione: quam solus sedens et legens. ex diuinorum copia librorum vbertim hauriebat Cuius instantia proficiens. et auxilio gratie dei precedente multum exuberans. non mediocriter sapiens fiebat. prudenter intelligens et efficaciter capiens diuinorum sententias sermonum*: tanto deo propinquior. quanto ab humanis remotior Deditque operam vt scribendi noticiam consequeretur: necnon dictandi peritiam non contemnendam acquisiuit De cibo et potu quid referam! cum diutur-
na ieieunia plus illi placerent. quam deliciosa fercula? Panis et hordeo semitrito raro ac parce sumebatur: aliter numquam Aqua squalens erat potus! et nec cotidie apponebatur: et neque apposita ad satis sumebatur

IX **ix capitulum** Interea defungitur abbas reynaldus et instigante spiritu ambitionis pontius quidam pseudo monachus. gradu comparatiuo non secundum grammaticam. sed secundum symoniam a rege philippo nomen et sedem abbatis adipiscitur Qui pontius nimis fluxe atque dapsiliter agens. cunctam loci substantiam in breui exhauserat! ecclesie quoque ornamenta. que precipua erant. in vsus militum se stipantium expendérat: et pene omnia que ad decorem domus dei pertinebant vesanus effuderat Quid plura? Ingruente inedia defecerat diuine laudis officium in ecclesia: atque illa quondam famosa beati medardi basilica ad tempus facta est obprobrium vicinis suis Tunc fratres sanioris consilij in vnum congregati. tractabant quid medele opus esset ad tantam pernicie m Reperiunt bonum fore. si assumpto episcopo sedis suessionice cum primarijs loci maiestatem regiam implorent. quatinus cenobij prisca nobilitate fundati. et per pontium modo destructi miserea tur clementer. preciosorum martyrum confessorumque corpora ibi consistentia reuereatur! iubeatque vt eiecto pontio non abbate sed tiranno dignus pater ouili dominico prouideatur Sicque facientes. et mox regis mentem pronam ad clementiam inflectentes: communi consilio concordante clero et populo. elegerunt in abbatem seruum christi arnulphum Tunc pontifex tedbaldus cum fratrum caterua perrexit ad inclusum! et premissa oratione solemni alloquitur illum episcopus rogans et obsecrans. monens et imperans. vt votis fratrum acquiescat. et abbatis curam locumque in christi nomine exerceat At ille qui iam annis tribus et mensibus sex continuis tacuerat nimium expauescens. tabellam arripit: et scriptitat in ea tale responsum Rogo vos patres karissimi parcite michi! et me peccatorum mole pregrauatum sinite aliquem offerre deo penitentie fructum: nec me insulsum vllo modo cogatis ad

255v23: vóór *sermonum* is *verborum* doorgehaald

[256r] tale onus suscipiendum Quod si modo meam petitionem implere non vultis. vel inducias
vsque mane michi largiamini: quo valeam explorare circa hoc voluntatem domini Tale
responsum scripto recipiens episcopus cum clero. animaduertit callidum quid in eius mente versari. datis
tamen inducijs: custodes ne noctu fugeret in circuitu celle disponunt Verum ille altis
gemitibus crebrisque suspirijs noctem trahens peruigilem. vbi aduertit custodes grato so-
pore sopitos. scalam conscendit et de muro abcedit. fugiendoque errans. et quo
fugeret ignorans. tandem deuenit in villam quamdam subtus pontem* lauduni: intrans cuiuspiam
pauperis hospitium quieuit Vbi cum veniente hora cene defuisset aqua: ille iniussus*
arripuit amphoram. percurrens ad puteum haurit aquam defert in domum. omnibus
seruit. omnibus ministrat. mutus tamen omnino perseuerat Interim circa vesperam redijt homo ab
vrbe suessionica Qui intromissus dum cenaret: cepit enarrare. que vulgo referente cog-
nouerat dicens Multus rumor multaque turbatio agitatur per populos ob discessum cuiusdam
serui dei: quem dicunt aufugisse. ne fiat abbas sancti medardi Et ecce diriguntur
plures missi vndique per regiones quere sanctum virum per siluas et montes: proposito
X edicto vt nemo reficiatur. donec vir dei reducendus reperiatur **x. capitulum** Audiens hanc
famam heros reuerendus. et ex hoc toto satagens animo deuitare querentium manus. prima
noctis hora surgit de strato. et vadit ad ecclesiam ipsius ville. ibique foris ante
ianuam prostratus. clamat ad deum multo ploratu. et deprecans maiestatem eius
ne onus regiminis. quo se prorsus indignum censebat. vllo modo sibi permitteret imponi
Cum vero id multum diuque orasset. vbi credidit a domino suas preces exauditas
deliberabat fugere ad remotiora deserti. et ecce subito lupus ingens adueniens
ex improuiso: cum eo pergere cepit At ille credens ex lupi comitatu se melius peruen-
turum ad deuia queque. illum sinit preire: ipse quoque sequi euestigio conatus est Sic
itaque preduce lupo. immo magis auctore deo per noctem redijt suessionis: et su-
pra cliuum ibi contiguum residens. orto sole vbi esset agnouit Tunc animo anxiatus
et merore confectus est. statimque prospiciens eminus fossam in rupe in qua lapides quadra-
bantur: in eam latitaturus descendit Aduenientes autem agricole et lapidum cesores.
vt viderunt hominem in veste humili et sine loquela: renunciauerunt in ciuitatem Quale
vero gaudium et quanta celebritas mox in vrbe surrexit: impossibile credimus
ab homine posse referri Iuuenes et virgines senes cum iunioribus laudabant
nomen domini: quod non eos priuasset inuentione patris optati Exeunt monachi cum cleri-
cis. nobiles cum suburbanis. et alligatum fugitiuum suum pertrahunt ad ecclesiam
beati medardi: inuito imponentes locum officiumque abbatis Qui vix tandem ora resol-
uens. vere ait nisi diuinis nutibus resistere formidarem: que imponitis omnino recusarem
Consensit itaque vel inuitus Sic igitur cenobio prelatus est. atque sancti ordinis restaura-
tor vtique peroptimus. studuit prauа corrigere. vicia funditus extirpare. mores
fratrum dulci verbo preeunte exemplo assidue componere: et quicquid sacre regule obuiabat
propemodum disperdere Mirum dictu. quanta temporis velocitate status totius cenobij ad
formam redijt pristine honestatis Ornamenta ecclesie reuocata sunt. ordo claustra-
lis redintegratus: quicquid vtile reparatum. quicquid ab re dissipatum Gaudebat his
in locis cuncta nobilitas: quod ille famosus regalisque locus prisci honoris cultibus
non in longum caruisset Exultabat etiam regio. quod ille magnus celi senator martyr pre-
cipuus sebastianus ac aliorum martyrum confessorumque pignora abusis* regibus vel pon-
tificibus inibi coaceruata competentibus sibi laudum solemnijs non iam diutius priuarentur
XI **11. capitulum*** Sed labores et fatigationes quas in regimine pertulit. dignum est memorari:
vt et in hoc optima imitandi vtilitas rectoribus preponatur Godefridus etenim florinen-
sis vir quam potens tam superbus*. nec hominem verens nec deum. pre-
dium quoddam in pago sambrico situm. vsibus fratrum ecclesie sancti medardi multis pridem

256r7 : vóór *lauduni* is een woord doorgehaald, in margine *pontem* met verwijsteken
256r8 : correctie; voordien *innussus*
256r43: Surius *a diversis*
256r45: de enige keer dat de scriba arabische cijfers gebruikt
256r47: vóór *quam potens tam superbus* is *tam potens quam superbus* doorgehaald

[256v] annis subtraxerat: atque in sue praue voluntatis commoda contraxerat Et quia eius potestas omnibus timori erat. nemo pontificum in faciem conuenire illum audebat: et intolerabilem scientes eius maliciam. nullo modo tractare illum canonice audebant Proinde ipsorum fratrum vnanimitas exorauit famulum christi arnulphum. abbatem videlicet suum et procuratorem vigilantissimum. vti causa charitatis laborem assumeret. eundem potentem conuenire: et vt res ecclesie ablatas redderet cohercendo commonere Assensit fraternis precibus feruens zelo domus dei vir beatus: et iussit parari itineri commoda Quamuis autem mundi gloriam toto conamine deuitaret: tamen quorumdam familiarium eius mens adhuc infirma. pompose illum agere. et delicate ingredi affectabatur. et ad exemplum reliquorum de francia abbatum ambiciose illum coniuari et deliciose viuere exoptabat: humilitatem qua vir sanctus assidue vtebatur pro obprobrio sustinentes Asellum etenim viri dei portitorem clam debilitauerunt: quatinus remoto asello. spumei equi vectionem vsitare incipere et Intimauerunt que seruo dei vt caballum queri iuberet: qui illum gestare debuisset Audiens hoc christi seruus. et pro constantia fixe humilitatis abhorrens equestrem vectionem. cum paucis discipulorum adijt stabulum. quo asinus iacens elanguebat: et ita cepit proloqui miti voce mitiori affectu Omnipotens deus bene scit quo animo iter hoc aggredi volo. quoniam non iactantie supercilio. sed diuini seruitij voto: ac fraterne vtilitatis studio hanc profectionem subire appeto Et quoniam postquam seculi militiam deposui. terga equi non sedere proposui. non aliqua vanitate sed domini ihesu christi imitatione. modo si placet illi vt abeam. placeat vt sanetur tibia vel pes huius aselli: quatinus humili vehiculo gestatus. seruitium eius exerceam letus Hec dicens: simul signum sancte crucis decontra edidit et recessit Sed et asinus ilico reparatus surrexit: et tota sospitatis alacritate famuli dei vectionem et suscepit et perfecit At vbi ventum est in faciem supradicti inflatissimi diuitis godefridi. mirum dictu quanta illum benignitate excepit: quam prono amore illi obedierit Nam mox vt eum allocutus est. ilico detumuit fastus eius. ilico concidit illa ferox ceruicositas: et euestigio restituta est ecclesie prisca hereditas Et qui hactenus fuerat ecclesie deuastator: amodo factus est deuotus conseruator

XII **xij capitulum** Preterea mulier quedam nobilis nomine hasplendis gratia charitatis ad virum dei profecta. conquesta est suum quemdam domesticum esse lunaticum: et menstruis casibus dire persepe torqueri Tunc ille buccellam panis de quo ipse manducare solebat benedixit: et dedit illi dicens Mox vt domum redieris. aliquid huius panis ante omnem alium cibum percipere coge: et deo iubente passio qua torquetur conquiescet ffecit illa vt docta erat. sed malignus inuasor non permisit vt deo illo* quicquam contingeret Panem enim illum acsi incendium tangere extimuit. donec diuturna fame compulsus de eo sumpsit: ac deinceps saluatus est Habebat seruus dei ante fores* sue celle quasdam arbustulas. que dum poma protulissent: egroti eius iussu ex eisdem gustantes. mox a suis languoribus erigebantur Ad infirmos etiam longius positos multocies panem vel vinum sua benedictione conditum transmisit: qui cum inde gustarent. statim melius habebant

XIII **xiij capitulum** Sane illa quam prediximus nobilis matrona hasplendis. cum frequenter reuiseret christi seruum. detulit ad noticiam ipsius. quod in predicto predio commaneret homo quidam qui nimia acerbitate morbi. vsum manducandi ex toto perdiderat: et miseram vitam squalenti edulio ducens. in penis tabescebat Huius talia ad predictam feminam fuerunt precata Precor ait mi domina. vt dum ad hominem dei accesseris. intimare ei studeas. quod certa michi visione crebrius allatum est. quod si de pane victus eius percipere meruero: statim vsum manducandi panis recuperabo Et obsecra illius dulcedinem. vt hanc michi impendat pietatem: mittatque optatam sui panis benedictionem Vt ergo talia reuerendus heros audiuit. mox affluenti miseratione compatiens. diuine bonitati

256v34: lees *de illo*; BHL 704 *de illo pane*
256v36: vóór *fores* is *suam cellulam* doorgehaald

[257r] pr*e*ces lac*ri*mosas libauit. et ad hora*m* sue r*e*fectionis. panis s*ibi* appositi p*ar*te*m*
p*ro*fusius b*e*ne*d*ixit: ac p*re*dicte fe*mi*ne ad egrotu*m* deporta*n*du*m* p*er* mi*ni*steriu*m* de-
legauit Mox itaq*ue* vt de ipso pane i*n*firm*us* i*n* os tulit. n*on* solu*m* facultas
edendi r*e*dijt. s*ed* auiditas exte*m*plo co*m*edendi successit. adeo vt dieti*m* *con*forta-
retu*r* robur corpo*ri*s: q*uo*d attritu*m* videbatu*r* esurie lo*n*gi t*empori*s Exin*de* placuit a-
liud i*n*uise*r*e mo*nas*te*r*ij p*re*diu*m* vocabulo vi*n*ce*re*diu*m* sup*er* mosa*m* amne*m* situ*m* Vbi
du*m* pauc*is* dieb*us* co*m*mane*r*et. q*ue*da*m* ips*i*us ruris mulier. ia*m* dece*n*nio ceca ac-
cessit ad mo*na*chos itine*r*is e*ius* socios: et dix*it* Ante co*m*plures dies mea*m* mi-
chi eru*m*na*m* deflenti. apparuit q*ue*da*m* p*er* somniu*m* visio. c*er*tissi*m*e re*pro*mitte*n*s q*uod*
si aqua*m* manuu*m* sua*rum* ablutio*ne* s*anct*ificata*m*. ad foue*n*dos oculos meos hic
h*o*mo deo charus m*ichi* co*m*modar*e* digneta*r*: stati*m* illi*us* me*r*ito diu amissu*m* r*es*-
tituet d*omin*us m*ichi* lume*n* oculoru*m* Idcirco p*re*cor vt vos du*m* ille man*us* lauerit
aqua*m* m*ichi* r*e*seruet*is*: quo valea*m* exui tenebris diuturne cecitat*is* Ergo p*ri*-
ma vice q*ua* seru*us* dei man*us* abluit. co*n*tuler*un*t aqua*m* orbate: qua*m* co*n*tinuo
vnu*m* fuit et oculis admouisse. et lume*n* r*e*cepisse Vir a*utem* dei h*oc* ips*u*m co*m*-
perie*n*s. haud equanimit*er* tulit. s*ed* mox iter accele*r*ans sub festi*n*atio*ne* ab-
cessit: p*re*caue*n*s vi*delicet* ne p*ro* ta*n*te signo v*ir*tut*is* plausus r*e*sulta*r*et pop*u*laris*

XIV **xiiij cap*itulu*m** No*n* longe ab vrbe suessoru*m* co*m*manebat v*ir* nobilis militie
actib*us* i*m*plicit*us* no*mi*ne guido: h*abe*ns vxore*m* pietat*is* cultrice*m* no*mi*ne ermegarde*m*
Hi a*m*bo flore diuitiaru*m* v*er*naba*n*t: et pietat*is* ope*r*ibus abu*n*daba*n*t Is itaq*ue*
guido quoda*m* t*empo*re valida eg*ri*tudi*n*e dep*re*ssus languebat. et amissa facul-
tate dormie*n*di vel ma*n*ducandi. a suis desperabatu*r*: atq*ue* velud ia*m* mor-
tu*us* ab amicis pla*n*gebatu*r* His ferme diebu*s* co*n*iu*n*x e*ius* dolore et a*n*gustia par-
tus ia*m* vicini anxiabatu*r*: et* duplici ti*m*ore attrita. hi*n*c p*ro*pri*a*m. hi*n*c mariti
mortem formidabat Tanti*s* irretita torme*nti*s. vnu*m* credidit s*ibi* supe*r*esse reme-
diu*m*: si suos et ma*ri*ti casus or*ati*onib*us* s*anct*i arnulphi co*m*me*n*dasse*t* Mitte*n*s itaq*ue*
ad eu*m* nu*n*ciu*m* domestic*um* clericu*m*. ta*m* suu*m* q*uam* mariti pe*r*iculu*m* auribus illius la-
cri*m*abilit*er* allegauit S*eruus* a*utem* *christi* vt e*r*at ex dei dono p*re*scius valde futuro*rum*:
p*re*missa or*ati*one eide*m* fe*mi*ne re*nun*ciauit dice*n*s Vade f*rat*er. et dulcissi*m*e sorori no*st*re
hec r*espo*nsa diligente*r* cu*m* festi*n*atio*ne* r*e*porta Due s*ibi* a*n*gustie graues i*mmine*nt:
quas p*ro*picio deo bono exitu sup*er*abit Tercia v*er*o a*n*gustia i*n*gruit. qua*m* ipsa
ignorat: q*ue* i*de*o e*r*it g*ra*uior. q*ui*a irrecup*er*abilior Na*m* v*ir* quide*m* e*ius* q*uam*uis mo*do* la*n*-
gueat. postmodu*m* co*n*ualescet: et stabili i*n*colu*m*itate donabit*ur* Ipsa et*iam* de
p*er*iculo parie*n*di sine dubio saluab*itu*r: et sub t*empo*re noct*is* h*uius* p*ri*usq*uam* signu*m*
nocturni officij audiat*ur* pariet filiu*m* de quo gaudebit Anxietas v*er*o t*er*-
cia de q*ua* ips*a* n*on* curat. et q*ue* illa*m* diuti*us* cruciabit: ita se h*abet* Albricus f*rat*er e*ius*
coditiaci castri possessor et d*omin*us p*er* co*n*silium sue co*n*iug*is* aueline ita p*ro*ditus
es*t*. q*uod* n*isi* cito et caute obseruaue*r*it. turri*m*q*ue* sua*m* vel totu*m* castellu*m* diligente*r* mu-
nierit. die c*ra*stina ante vesperu*m* ab inimic*is* capiet*ur* expellet*ur* atq*ue* irreuo-
cabili da*m*no feriet*ur* S*ed* mittat veloc*it*er soror no*st*ra. et ta*m* vxoris malicia*m* q*uam*
hostiu*m* i*n*sidias ia*m* i*n*grue*n*tes f*rat*ri suo denu*n*ciet Sicq*ue* nu*n*ci*us* ab ipso r*e*cedens
celeri*t*er r*e*meat ad d*omi*nam. r*e*fert ma*n*data v*i*ri s*anct*i: et gaudiu*m* pauo*r*e mixtu*m*
me*n*s mat*r*one *con*cipit Mitte*n*s v*er*o co*n*cite nu*n*ciu*m* ad f*rat*rem. exp*re*sse i*n*timauit q*uid*
vxor e*ius* p*er*tractasse*t*: vel q*uid* e*ius* i*n*imici vxo*r*e duce molire*n*tur Albric*us* a*utem* cre-
didit sorori. s*ed* co*n*iugi hec nega*n*t mag*is* fide*m* acco*m*moda*n*s n*on* p*re*cauit Turri*m* sua*m*
et castellu*m* vel oppidu*m* n*on* muniuit. i*de*oq*ue* diluculo ab hostib*us* i*n*uad*itu*r capitur
expell*itu*r: et a*n*te vesperu*m* sequen*tis* diei ips*i*us cast*ri* d*omi*nio et habitatio*ne* p*ri*uat*ur*
Eade*m* deniq*ue* nocte ermegardis ipsa de partu labo*r*ans. a*n*teq*uam* i*n* ecc*lesia* b*ea*ti me-

257r17: achter *popularis* dubbele punt en laaggeplaatste tilde :~
257r24: vóór *et* een niet leesbaar teken

[257v] dardi nocturne sinaxis pr*i*ma nola pulsar*e*tu*r*. filiu*m* enixa *est* Ecce a*u*te*m* sequen-
ti die dep*re*hendi*tu*r infans absq*ue* oculis esse nat*us* Q*uid* tu*n*c fac*er*ent obstetrices? Ni-
mio a*n*gore *con*sternate plangu*nt*.) supp*re*ssius *con*dole*n*t mussita*n*tes: et cona*n*t*ur* o*mn*i-
modis ne cecitate*m* filij m*ate*r agnoscat Tra*n*sact*is* sex dieb*us* a*nim*adu*er*tit ex mu*r*mu-
re a*n*cillaru*m*: aliq*uid* de pue*r*o accidisse. q*uo*d fate*r*i no*n* aud*er*ent Co*n*uocat pedissequ*as*:
i*nter*rogat si pr*o*spera o*mn*ia de filio h*abe*ant*ur* Paue*n*t ille. cecu*m* natu*m* i*n*dicar*e*: ne ad
nouu*m* merore*m* mat*r*ona i*n*tereat Argume*n*ta*n*t*ur* plane sana*m* c*aus*am. et dicu*n*t se i*de*o
*con*turba*r*i. q*uod* ille i*n*fans an*te*qu*am* baptizet*ur*. obtutib*us* fa*m*uli dei a*r*nulphi debuiss*et* pre-
senta*r*i Fauet illa v*er*bis ancillar*um*. dirigitq*ue* i*n*fantulu*m* ad ho*m*ine*m* dei: ora*n*s et
postula*n*s. vt suis eu*m* ma*n*ib*us* ta*nger*et et b*ene*dic*er*et Acquieuit s*eru*u*s* *christi* ma*te*rnis vo-
tis: et i*n*fante*m* p*er* fenestra*m* i*n*troferen*s*. orauit sup*er* eu*m* N*ec* mora vt puerulu*m* ta*n*-
ge*n*s b*ene*dixit. su*m*ptaq*ue* saliua pr*o*prij oris loculos oculo*rum* liniuit. stati*m* ap*er*ti
su*n*t ei oculi: et i*n* ora serui dei primu*m* i*n*tuitu*m* puer r*e*spicie*n*s i*n*iecit Redd*itu*r pu-
er baiulis. qui ad ge*n*itrice*m* r*e*feru*n*t exulta*n*tes: q*uod* nouo nato noui oculi su*n*t
collati Tu*n*c magna a*m*miratio m*at*rem i*n*uasit: cui co*n*tiger*at* scire filiu*m* p*ri*us
e*ss*e illu*min*atu*m*. q*uam* fuisse cecu*m* natu*m* S*ed* et ipsa de angustia parie*n*di iux*ta* pr*o*-
missu*m* v*iri* dei p*erfec*te et celer*iter* euasit. et v*iri* sui i*n*columitate*m* vti fu*er*at pr*o*phe-
tatu*m* p*ost* aliquan*tum* t*empor*is vid*er*e p*r*omeruit Hec aute*m* o*mn*ia sic fuisse gesta ip*se*-
met olim puer illu*min*atu*s*. s*ed* i*am* n*un*c p*erfec*te h*om*o etat*is* enarrauit petr*us* a*r*chidiaco-
nu*s*.) et q*uas*i vno cap*itu*lo quatuor mi*r*acula i*n*texuit.) idest p*re*scita*m* albrici p*r*odi-
tione*m* factio*n*e co*n*iug*is* i*n*ducta*m*: euasione*m* guidonis ex diuturno languo*r*e.)
liberatione*m* mulieris de labo*r*e parie*n*di: et q*uo*d excellenti*us* e*st*. noua*m* oculo*rum*
creatura*m* o*rat*i*o*ne potius serui dei. q*uam* nature debito i*m*petrata*m* **xv. capitu-**
lu*m* sequitur.[*]

257v24: de rest van deze laatste bladzijde van de katern is blanco (rr25-48)

[258r] XV **xvtum capitulum vite sancti Arnulphi episcopi suessionensis** Oportunum
cernitur et illud expedire. quo cognoscatur quam subtilem et promptam prescientie
prerogatiuam vir domini arnulphus habuerit Prefati coniuges genuerant dudum fi-
liam vultu decoram. que per id temporis iam nubiles ducens annos. a parentibus
fuerat cuidam militi natalibus non impari desponsata At illa vt se habet
puellaris lasciuia. quemdam alium rebus et genere inferiorem plus diligens. recu-
sabat delectum sibi a progenitoribus sponsum. multis iuramentis affirmans. se
a se interficiendam: nisi cupitis amplexibus potiretur Hac rerum incommoditate
affecti parentes puelle. virum domini arnulphum consulunt: si forte eius menti dignaretur
dominus intimare. quid potius in tali afflictu agendum suscipererent Et vir domini au-
ditis breui relatu genitorum querelis. oportunum quidem et diuinum illis edidit
responsum Canonica inquit est auctoritas. ne puella cui non vult iungatur. et ideo man-
datum vobis iniungo. vt puellam amato sibi viro condonetis. ne illum ad se no-
tum*. et nobis ob vestre religionis meritum ostensum. vt post modicum temporis vide-
atis eam illum sponsum anhelanter appetere: de cuius modo coniugio tam gratan-
ter se vult mouere Deferte filie vestre suam modo voluntatem: et sic res pro-
ueniet et redibit ad vestram honestatem At illi creduli nimium verbo viri sancti
nuptias optatas honesto apparatu celebrauerunt. et delecti viri complexu fi-
liam perfrui consenserunt Et vir eius quia miles famosus haberi laborabat. nec a-
liqua illum militum congressio vspiam euadebat. dum nimius fertur in arma.
ab armatis perimitur: et de noua sponsa viduam citius operatur Sic iuxta viri
dei verbum. puella redijt ad amorem primitus prouisi viri: et illi copulata aman-
XVI ter damnum prioris pertulit **xvim capitulum** In eodem beati medardi monasterio erat cripta in
parte orientali. cuius anniuersaria dedicationis dies solemniter annuatim agebatur: ad cuius
diei pastum prisca loci nobilitas esum piscis rumbi requirebat Hunc autem vsum nouus
abbas ignorauit. donec ipsa festiuitas pre manibus extans quoddam quasi articulum abbati
ex hoc omnino nichil cogitanti. et alijs curis occupato incussit Hora etenim illius di-
ei tercia conuocant fratres suum echonomum: interrogant si rumbus eorum in promptu haberetur
Negante illo. et eorum verba pocius ammirante. ceperunt stomachari. affirmantes non se
missarum celebrationem incepturos: donec rumbus coquine ipsorum inferretur His
auditis quidam seniorum abbatem adeunt. nichil tale suspicantem: pandunt sententiam
fratrum Audiens vir per omnia sagax fratrum sensum tam puerilem. et parumper tacendo delibe-
rans: tandem respondit Si pridem istum morem prescissemus: illum piscem querere deuacanti*
potuissemus At nunc quoniam derepente id nouimus. valet omnipotentia idipsum conferre.
vt fratribus scandalum tollamus: et sancta celebritas alacriter compleatur Iam citius va-
dat minister cum puero ad pontem axone: et rumbum inueniens velociter comparet. ac co-
quine fratrum parandum presentet Et conuersus senioribus dixit Ite charissimi. nunciate
fratribus. quia rumbus non deerit: faciant gaudentes solemnia domini Sed hoc intimate
illis. quoniam siue viuam siue moriar determinatum nouerint: vt ab hodie per annos vi-
ginti non habeant in die ista fercula rumbi His dictis rumbus exinsperato inuenitur. emitur.
et mensis fratrum parandus inducitur: solemnia etiam dedicationis alacriter consummantur ffratres
quoque qui tunc temporis affuerunt sub obtestatione diuini nominis asserebant quod ex tunc per annos triginta
ille piscis in predicta die nullo modo potuit inueniri Ita mirandum quod sanctus dei tam pre-
XVII sens erat spiritus. vt quicquid diceret: veritatis constantia iugiter firmaretur **xvij capitulum** Sed
quoniam apud mortales permanet hoc ratum. nichil esse ex omni parte beatum: erat illo in tempore in e-
odem cenobio quidam monachus nomine odo. honestatis vsurpator et virtutis deprauator.
qui famulo dei arnulpho nimium inuidebat: et se ad regimen loci digniorem au-
tumabat Qui etiam incessanter animo voluebat: quonam argumento seruum christi potuisset
remouere a suscepto officio Is per internuncios studuit intimare regi francorum philippo.

258r13-14: *ne... notum*: cf. BHL 704 *ne ad quodlibet inconveniens puellam cogatis. Est autem Deo notum*
258r33: ter hoogte van *deuacanti* staat in de linkermargine: *nota*

[258v] vt cu*m* in p*ro*cin*c*tu *contra* hoste*m* aliq*uo*rsu*m* p*er*ge*r*et: abbate*m* s*anct*i medardi ve*n*ire secu*m* iube-
ret Annuit r*ex* co*n*silijs odonis.⁄ et cu*m* ex*er*citu*m* p*ro*mouisset. missis legatis
monuit d*omin*um a*r*nulphu*m*: vt cu*m* a*r*mata militia i*n* expeditione*m* secu*m* abiret
At ille qui q*uo*nda*m* armoru*m* stre*n*nuitate viguer*at* in s*ecu*lo. et mortalis mili-
tie ci*n*gulu*m* ad dei *com*mutauer*at* fa*m*ulatu*m*.⁄ cepit vehemen*ter* abhorre*re* huiusmodi ne-
gociu*m**: et o*mn*ino re*c*usauit t*a*le re*g*i offerre obsequiu*m* dice*n*s Ergone re*l*icta
c*aus*a dei. militia rursu*m* stipabor.⁄ militib*us* rursum arma ex*er*cebo? Gra*n*de nephas
Maluisse*m* nome*n* istud et abbat*is* locu*m* n*on* suscepisse. q*uam* huius digni*tatis* obte*n*tu seculo
iteru*m* dese*r*uire H*oc* *com*per*t*o re*x* phi*lipp*us. et malis *con*siliarijs dep*ra*uat*us*. misit legatos
q*ui* dice*r*ent* abbatia*m* mag*na*ru*m* possessionu*m* facultatib*us* re*f*erta*m* subsidijs. militi-
b*us* sua b*ene*ficia tene*n*tiu*m* vndiq*ue* c*ir*cu*m*fulta*m*. q*uo*ru*m* a*n*tiqu*us* foret vsus. vt abb*a*te p*re*uio
r*e*gali expeditio*n*i i*n*se*r*uiret. fac*e*ret more*m* a*n*tiquu*m*. a*ut* daret locu*m* vt fi*er*et r*egis* i*mper*iu*m*
Hac de c*aus*a v*ir* v*ir*tut*is* re*p*etit cella*m* re*c*lusio*n*is. p*ro*culdubio nil r*e*puta*n*s tale culme*n*
honor*is*.⁄ et cepit lo*n*ge meli*us* lo*n*geq*ue* fe*r*uen*tius* seips*u*m exe*r*ce*r*e ad se*r*uitiu*m* su*m*me ma-
XVIII iestat*is* **xviij*m* c*apitulum*** Veru*m* q*uoni*am illa ta*m* nobilis a*nim*i i*n*genita prude*n*tia nullate-
n*us* ferre pote*r*at. vt grex eximi*us* absq*ue* sp*iri*tuali re*ct*ore diuti*us* fluctua*r*et. *con*uocat*is*
ad se potio*r*is i*n*genij et sa*n*ioris *con*silij f*ra*trib*us*. et p*re*misso salubri *con*silio. elegit
s*ibi* successore*m* viru*m* eq*ue* dignissi*m*um no*m*i*n*e geraldu*m* sc*ient*ia scr*ip*tu*r*aru*m* ad vngue*m* eru-
ditu*m*: toti*us* ho*n*estat*is* vigo*r*e deco*r*atu*m* Q*uo* in abb*a*tem oci*us* p*re*stituto. derepe*n*te ad-
uolat sup*r*a*dict*us ille po*n*cius mo*na*stici ord*i*nis teme*r*ator vesan*us*. duce*n*s secu*m* r*e*gi-
na*m* bertrada*m*. q*ue* vi r*e*gia geraldu*m* expell*er*et: et eu*n*de*m* po*n*ciu*m* i*n* p*re*lationem s*anct*i
loci *contra* fas subi*n*ferret Q*uo* *com*per*t*o fa*m*ulus *christi* a*r*nulph*us*. de cella egredi*tur*. et r*e*gina*m*
adie*n*s furibu*n*da*m* blando affatu hu*mil*i*ter* rogauit. vt q*uam*uis re*g*i*n*a h*abere*tu*r*. me*m*or t*am*en
fe*m*inee *con*dicio*n*is. me*m*or et*iam* di*u*ino*r*um iudicio*r*um. ecc*lesi*asticis legib*us* obuia*r*e formi-
dare*t*: et ab i*n*iuria ta*n*ti vi*r*i seipsam ve*r*ecu*n*de t*em*pe*r*aret Q*ue* mo*n*ita cu*m* illa tumo*r*e re-
gij fast*us* audi*r*e abnue*r*et: ait ad i*llam* pr*o*phetiza*n*s se*r*u*us* dei O r*egi*na si plac*et* cre-
de fr*atr*i a*r*nulpho. y*m*mo mag*is* crede sp*iri*tui s*anct*o. q*uoni*am si fr*atr*em geraldu*m* a loco isto
expule*r*is: vi*n*dice deo et tu an*te* die*m* tue mort*is* a r*e*gni d*omin*io extrude*r*is. et i*n*
eru*m*na atq*ue* despe*ct*u exsors r*e*gni. mo*r*ie*r*is H*ec* siq*uid*e*m* vi*r*i dei p*r*o*phet*ia luce clar*ius*
ma*n*ifestata e*st*. du*m* o*mn*ib*us* p*atet* q*uod* eade*m* r*e*gina po*st* aliq*uo*t a*n*nos reg*is* offensa*m* irre-
mediab*iliter* i*n*curre*r*it. ob qua*m* a *con*sortio re*g*ni re*m*ota. i*n* pagu*m* po*n*tiuu*m* cu*m* dede-
core t*ra*nsposita sit: ibiq*ue* diutu*r*na cala*m*itate dete*n*ta. more plebeio defu*n*cta sit et
sepulta Geraldu*s* a*utem* ab i*lla* expulsus. de*dit* locu*m* ire.⁄ et secessit i*n* pa*r*tes aq*uit*a*n*ie:
vbi a duce t*er*re illi*us* g*rat*a*nter* except*us* i*n* silua maio*r*i illustre ce*n*obiu*m* *con*struxit.⁄
vbi deo finetenu*s* i*n*seruijt. et b*ea*to ta*n*de*m* fine i*n* d*omi*no q*ui*euit C*uius* ta*m* vi*ta* q*uam* mors
XIX signis v*ir*tutu*m* vene*r*ante*r* *re*fulsit **xix. c*apitulum*** Arnulph*us* *er*go a*m*ica r*e*clusio*n*e semo-
t*us*. t*amquam* tu*n*c p*ri*mo i*n*cip*er*et. cotidianis sese ieiunijs alac*ri*ter mace*r*abat. vigilijs
affligeb*at* ora*ti*oni vaca*n*s assidue: et to*to* cona*m*ine i*n*sistens *con*tem*p*lationi di*ui*ne Ta-
lit*er* age*n*s. et ta*n*tis v*ir*tutu*m* studijs cotidie excresce*n*s. magna*m* a do*m*i*n*o *con*secut*us* e*st*
gr*ati*am. et in t*er*ra fra*n*co*r*um gl*or*iosa*m* adept*us* e*st* fama*m*. i*n*tantu*m* vt to*ta* r*e*gni nobilitas. e*ius*
vti b*ene*dict*ioni*b*us* co*n*gaude*r*et*. et toti*us* dignitat*is* ho*m*i*n*es e*ius* colloq*ui*u*m* a*r*de*n*te*r* r*equirer*ent.
ta*m* de pace ec*clesie* q*uam* de salute a*n*i*m*aru*m* *con*silium ab illo flagita*n*tes ffelice*m* se crede-
bat. q*ui*cu*m*q*ue* vel se*r*mone*m* illi*us* audi*r*e pote*r*at ffama v*er*o s*anct*itat*is* e*ius* p*er* o*mn*es p*r*oui*n*cias
emanebat. et ad e*ius* colloq*ui*u*m* p*er*sonas diue*r*se etat*is* ac dignitat*is* vndiq*ue* aduoca-
bat S*ed* i*am* reor oportunu*m*. vt q*ue* signa vel p*r*escie*n*tie dona d*omin*us eide*m* *con*tule*r*it en*ar*-
XX ra*r*e inchoem*us* **xx. c*apitulum*** His diebus ve*n*it ad illu*m* mari*tus* soro*r*is e*ius*: q*uem* p*ost* colloq*ui*u*m*
de a*nim*e salute a*nim*e* collatu*m*. re*q*uisiuit dice*n*s No*st*e*r* oli*m* sodalis et *com*milito ysrahel pu-
tasne viuit.⁄ vel q*ua*li*ter* illu*m* age*r*e nosti? At ille re*spon*dit Sospes et vale*n*s e*st*: et
in o*mni*bus p*ro*spere agit Cui vir dei p*r*o*phet*ico sp*iri*tu plen*us* re*spon*dit Nequ*aquam* ita e*st* vt dic*is*:

258v6 : de tilde (voor *m*) is mogelijk toegevoegd door een corrector
258v10-12: de tekst lijkt van *abbatiam* tot en met *inseruiret* enkele corruptelen te bevatten; om de strekking ervan in overeenstemming te brengen met die van de passage bij Surius (en wat daarvan rest in de *vita longior*) zou men moeten lezen: abbatiam magnarum possessionum facultatibus refertam. subsidiis militum sua beneficia tenentium vndique circumfultam. quorum antiquus foret vsus. vt abbate preuio regali expeditioni inseruirent.
258v41: vóór *congauderet* is een letter of het afkortingsteken voor *con-* doorgehaald
258v47: BHL 704 *de salute anime*, Surius *de anime salute*

[259r] Nam israhel quem sospitem et valentem nuncias: corpore et spiritu mortuus est Hesterna nempe multam predam diripuit. cum qua domum redien̄s. circa vesperum in scamno iuxta focum in gremio concubine sue reclinauit: vbi mox mortem subien̄s vitam amisit* O pauendas exequias. o horrendos exactores. quibus infelix eius anima tot doloribus cruciata: ad
5 eternum luctum est perducta Hec audien̄s vir prefatus. et nimium attonitus. postquam domum re-
XXI dijt: omnia de israhel sic inuenit. vt vir domini annunciauit **xxi. capitulum** Alio tempore accessit
ad eum visendum quedam eius soror nomine adzela: que cum ante fenestram cellule eius resideret.
et vita anime quomodo inter tot mundi procellas seruari posset disquireret. iam hora meridiana
venit minister deferens piscem frixura assatum. erat enim dies celeberrimus: et posuit
10 coram eo in fenestra Tunc illa ait Iam modo sancte frater hinc michi est recedendum. quia tempus est. et cibus
apponitur. vt manducare debeas Cui homo dei Non inquit chara soror propter hunc cibum
te permitto hinc abire. quia piscis iste sic allatus michi non erit sumendus Est enim veneni
peste infectus. quem nobis infestus apparauit inimicus: vt ex eo michi fieret interitus Sed
gratias spiritui sancto qui suo instinctu aperuit cordi nostro: ne venenum percipiendo gaudium
15 faceremus inimico Tunc emissa voce inclamauit coruum adesse: quem de more consueuerat collectis micis in fenestra pascere Adest repente coruus: cui imperando dei seruus
ait Hunc piscem in rostro assume. et in tali loco longius proijce: vbi ab homine num-
quam possit inueniri Quem aliquantisper dubitan̄s. tandem rostro assumpsit: leuauit
et recessit Tunc terribiliter interminatus est sororι hec cernenti: ne quamdiu ipse viueret
20 XXII hec alicui aperiret **xxij capitulum** Hec ipsa filium habens adolescentem. cuidam potenti
commendatum. vt ab illo arma sortiretur: interrogata est ab eodem seruo dei Vbi est
filius tuus. et qualiter agit? Cui illa Ad quem dam inquit potentem nostrum consanguineum saluum et incolumem direxi illum*: vt cum eo degat donec miles efficiatur Tunc
ait homo dei Vanum presagum* inicio nuper acte quadragesime de illo exercuisti:
25 vt quasi mori non posset: cuius calciamentum in altum proiectum. vltra trabem superuolasset Nam
illo in loco egrotan̄s: tali die talique hora mortuus est ac sepultus Tunc illa
vltra quam dici possit ammiran̄s et valde pauen̄s discessit. et antequam domum veniret. nuncius illam de filij morte preuenit: illo loco tali die talique hora mortuum annuncian̄s et sepultum:* veluti vir domini arnulphus spiritu prophetico predixerat
30 XXIII **xxiij capitulum** Solemne martyrium glorioſi leuite laurentij annua celebritate festiue
agebatur. et populi multitudo campos et plateas in circuitu monasterij beati medardi
vndique repleuerat. cum ecce quedam mulier filium habens tredecim annorum ab ortu
mutum. irrupit ad fenestram celle serui dei: et cum grauι merore cepit implorare. vt sui vir sanctus filij miserereturQui condolen̄s et collacrimans orationem fudit. et
35 deinde acceptum per fenestram puerum signo sancte crucis cum diuini nominis inuocatione signauit. labris quoque eius signum alme crucis impressit. digitis linguam eius contrectauit: et eum sic interrogauit Quale nomen habes? Et ille statim in verba resolutus: plane et aperte respondit Iohannes Et sic deinceps inoffense verba formans: plene locutionis munere donatus est Innotuit continuo tale factum multitudini:
40 et magnis vocibus ex ardore fidei concrepabant in laudibus conditoris Cumque et ipsius serui christi nomen in eisdem laudibus personarent: nimium aspernatus ait
Valde erratis: quia opera christi michi peccatori imputatis Quod dominus fecit domino imputate et glorioso martyri laurentio: cuius sacra solemnitas celebratur hodie Nam animam
meam ledit: qui tale opus mee virtutis esse credit Sic laudes hominum ca-
45 uens. et toto nisu puram intus humilitatem seruans. factus est apud deum meritis glo-
XXIV riosus: et apud homines extitit laude dignus **xxiiij. capitulum** Adolescens quidam infestissima demonum peruasione compreh̄ensus. vinculis ac cathenis colligatus non poterat domari: sed omnes quos tangere potuisset morsibus lacerabat.
Postremo a multis vtcumque superatus et coartatus. cum magna vi pertractus

259r3 : tussen *vitam* en *amisit* is een woord doorgehaald
259r23: achter *illum* is een *d* doorgehaald
259r24: lees *presagium*
259r29: de interpunctie lijkt achter *sepultum* (door een corrector?) te zijn gewijzigd van . in *:*

[259v] est ad ecclesiam sancti medardi: et viro dei indicatum est de eo Qui condolens pessime captiuo:
iussit eum ad se conduci Cumque in comin*us* venisset: mox vt seruus dei illum vidit signum crucis edidit: et trahentibus illum ait Dissoluite illum Aiunt illi Dominе hunc dissoluere nullo modo audemus: ne forte in nos consurgat et perimat Et vir dei
Iam dixi inquit vobis: dissoluite illum nil metuentes Tunc nimis egre manus applicantes: ceperunt eum dissoluere At ille dissolutus. mox corruit pronus in terram et adorauit Iam enim postquam christi seruum viderat. et ab eo fuerat consignatus: vis inimica in illo consopita quieuerat Vir autem domini iussit a terra eum surgere: et ad celle fenestram proximare Quo prope astante: cepit seruus christi requirere dicens Dic michi fili inimica hec infestatio que te tenuit. quando vel qualiter tibi aduenit At ille euentum cause enarrauit dicens Mi karissime pater quidam fuit michi consobrinus. forma elegans et corporis robore acerrimus. cuius animos cuiusdam viculi homunciones offenderant. intantum vt adunatis idem meus consobrinus sodalium et amicorum caterуis eundem viculum assilire tentaret: vt effracto viculo et peremptis habitatoribus. iniuriam sue offense crudeliter vindicaret Sed quoniam idem viculus salua* vndique cingebatur. et vallo consurgente ambiebatur. illi quoque homines qui inibi reperti sunt viriliter restiterunt: supradictus consobrinus meus nil votorum obtinuit. quinymmo vulneratus lancea et viscеribus patefactis. ilico idem mortuus est Quem mortuum ego miser apprehendi. et vtrique scapule talos eius imposui. sicque trahens illum per medium saltus: educebam illum a loco interfectionis Nox tetra tunc erat. et ecce circumsteterunt me ante et retro spirituum sinistrorum innumere turbe vlulantes et sibilantes: et interdum cachinnantes Tunc timor et tremor horrendus me inuasit. et quedam vis aduersaria medullitus me concussit.
et quid facerem nescius: tandem mortuum quem trahebam nescio quem in locum proieci Mox itaque sensu perdito menteque mutata: talis effectus sum. vt vidit vestra beatitudo
Tunc famulus dei dixit ei Et vis penitere. quia tam grandi malo cooperator interfuisti? Ille ait Pro hoc malo et pro omnibus quibus deum offendi. volo sancte pater dignam deo penitentiam offerre: et deinceps quantum potero ab omni malo cessare Sic christi famulus iniuncto illi penitentie modulo. sanum et incolumem rectaque mente vigentem in propria remisit: emundatum non tantum demonica legione. sed et humani sanguinis hauriendi ingenita crudelitate Nam si tali modo prepeditus non fuisset: omnes illius viculi
XXV incolas in vltionem consobrini perempti peremisset Per idem tempus seua opinio vrbem suessionicam. et illius suburbana villasque adiacentes per quosdam rumigerulos fedauerat. de hostili videlicet danorum aduentu. dicentibus quibusdam quod gens danorum de terra sua emergens. totam franciam in breui occupatura et deletura esset: et nec senibus vel infantibus ecclesijsque vllo modo parcitura Qui rumor infaustus intantum conualuit. vt tedbaldus episcopus suessionensis virum dei arnulphum. tamquam videlicet diuinitatis simmistam super hoc magnopere consulens exposceret et domini misericordiam an ita de proximo futurum esset anxius indagari supplicaret At famulus domini mox vt hunc audiuit rumorem: inanem prorsus et vacuum sensit Tamen
ne leuitatis notaretur. inducias petijt in crastinum: quatinus per alta noctis silentia supernam maiestatem vberius precaretur. huiusce rei aliquod manifestum sibi aperiri indicium Sequenti mane sollicitus redit episcopus ad modernam spiritualis archam testamenti: ac celeste reposcit super hesterno deposito oraculum Quem famulus christi diuinitus sumpto formans solamine. ne paueas inquit presul venerande. quoniam
quamdiu tu et ego mortale gerimus corpus gens danorum vel quelibet alia barbaries regnum francie non vastabit* ffrancia quos retinet proceres extinguere vellet

Presul tedbaldus suessorum presul opimus Quo sic francorum compesceret arma virorum
Audiuit famam vulgi leuitate volantem Sepius auditum vel sepius hoc repetitum
Quod gens danorum deuastans cuncta locorum Concussit gentes fecit pallere potentes

259v15: lees *silua*
25947vv.: volgorde der verzen: eerst linkerkolom van boven naar beneden, dan rechterkolom

[260r] Hac de re p*re*sul po*pu*lari murmure puls*us* fflamine cu*m* s*anct*o. p*er* que*m* tibi gl*ori*a *con*stat
Co*n*sulit a*r*nulph*um* d*iu*ino pneumate fult*um* Talib*us* inte*n*to celestis nu*nci*u*s* astat
Implora*n*s nimiu*m* q*uo* poscat pa*nd*e*re* *christum* ffulget vt aurora. r*e*dimit*us* veste deco*r*a
An sit ve*n*turu*m* v*e*l sit r*e*gnu*m* ruiturum Dice*n*s s*er*ue dei da fine*m* fletib*us* ist*is*
Arnulph*us* si*m*mista dei petit ocia noct*is* Ne*m*pe de*us* *christus*[*] lac*ri*maru*m* voce tuaru*m*
Sternit*ur* i*n* te*rr*a*m* lac*ri*maru*m* fl*um*ina stillat Co*m*puls*us*. statuit votu*m* p*r*ebe*r*e p*r*ecatu*m*
Ora*n*s hac de re de*us* o*m*nipote*ns*[*] mise*r*ere Vn*de* scias c*er*to q*uod* ge*n*s hostilis ad istud
P*ar*ce tuis mise*r*ere reis spes vnica mu*n*di No*n* ve*n*iet r*e*gnu*m*. q*uo* t*empo*re duxe*r*is euu*m*
Co*n*stan*s* i*n*uict*us* nulli*us* imagi*n*e fict*us* Postq*ue* tuu*m* fine*m* p*er* t*empo*ra lo*n*ga manebit
Sub quo c*ur*ua*n*t*ur* r*e*ges celiq*ue* rota*n*t*ur* ffra*n*cia secura sup*er*ans hostilia iura
P*er* morte*m* nati qui soluis iura baratri Pax t*ibi* se*r*ue dei sit tecu*m* gr*ati*a *christi*
Hostib*us* i*n*fa*n*dis ne t*ra*das ius pietat*is* Tu*n*c do*m*ini fa*m*ul*us* vultu*m* leuat a pau*im*e*n*to
Ne dic*a*nt vani q*uod* fra*n*cia se*r*uit i*n*ani Et do*m*ino g*r*a*t*es p*r*o tali dat docu*m*e*n*to
Ne luda*n*t mise*r*i de*us* iste nequit mis*er*eri P*r*es*u*l mane redit nimis a*n*xi*us* abdita q*uer*e*n*s
Ne dic*a*nt mise*r*i valet an cui fra*n*cia se*r*uit Exq*ui*rit tremul*us* q*ue* sit se*n*tencia celi
Ecce feri dani velut i*n*qu*i*t vox po*pu*laris Q*uem* se*r*u*us* do*m*ini solat*ur* fami*n*e dulci
In tua *con*surgu*n*t q*ue* p*er*d*er*e cu*n*cta req*ui*ru*n*t Dice*n*s ne paueas p*at*er et p*r*es*u*l ve*n*e*r*ande
P*r*otege nu*n*c ge*n*te*m* do*m*inu*m* te rite sequen*tem* Na*m* don*ec* vita*m* mu*n*di li*n*quam*us* v*terque*
Se tibi dona*n*te*m* vel p*r*ecipue fa*m*ula*n*te*m* ffra*n*cia r*e*gnabit. n*ec* barbar*us* ha*n*c penet*ra*bit
Ge*n*te*m* fra*n*co*r*u*m* plena*m* gregib*us* mo*na*cho*r*u*m* Me de*us* h*oc* docuit. celi se*n*te*n*cia struxit
Ge*n*tes s*anct*aru*m* cult*ri*ces ecclesiaru*m* Ipsi*us* i*n*uictu*m* sit r*e*gnu*m* ia*m* benedictu*m*
Q*ue* te glorifica*n*t. q*ue* s*anct*os s*emper* honor*a*nt P*r*es*u*l ad h*ec* gaudens et leto p*ec*to*r*e plaude*n*s
Ne videa*n*t hostes caueat vel plebs tua mortes Mune*r*a libauit. q*ue* vou*er*at accumulauit
Sis me*m*or istor*um* sis p*r*otector fa*m*ulo*r*um
P*r*esta p*er* genitu*m* tecu*m* si*m*ul o*m*nipoten*tem*

XXVI Inte*r*ea tedbaldu*m* ci*u*itat*is* auguste suesso*r*u*m* a*n*tistite*m* iussio di*u*ina sustulit ex hac vi*ta*.) c*ui*us sede*m* atq*ue* locu*m* quida*m* generosus no*mi*ne g*er*uasi*us* p*r*o r*ecompe*n*satio*n*e palatini s*er*uitij i*m*petr*a*uit donari suo fr*at*ri carnali no*mi*ne vrsio*n*i. habitu q*ui*de*m* mo*n*acho et ab i*nfan*tia l*ite*ris erudito: s*ed* ad tale officiu*m* min*us* idoneo C*uius* ignauia vite. et n*on* cano*ni*c*us* intr*oit*us haud lo*n*ge p*er*crebuit ad aures ro*ma*ni po*n*tificis no*mi*ne gregorij Q*ui* mox datis ep*ist*olis ad hugone*m* dyens*em* ep*iscopu*m. et t*un*c galliaru*m* legatu*m* monuit. vt vi*ta* et p*r*omotio vrsio*n*is cano*n*ice discut*er*etu*r*.) et q*ui*cq*uid* i*n* his sac*r*is legib*us* obuiass*et*: synodali iudicio r*esc*i*nder*etu*r* Hi*n*c accidit vt hugo p*r*efatu*s* i*n* c*iuitate* meldis sup*er* a*m*ne mat*er*na tedbaldo co*m*ite s*ibi* pat*r*ocina*n*te tene*r*et co*n*cilium. vbi se*cund*um decretu*m* do*m*ini p*a*pe *con*cessa vrsioni se purga*n*di facultate. p*ostquam* legiti*m*e vocat*us* et canonice p*r*otract*us*. se p*r*es*e*nta*r*e *con*tem*p*sit. iudicio e*pisco*poru*m* noxa*m* subijt. ac p*r*oi*nde con*dem*natus* clero suessionico ide*m* p*r*es*t*ola*n*ti copia*m* e*lect*ionis patefecit T*un*c *er*go *con*sulti[*] co*n*cilij p*ar*s sanior cle*r*i et casati sedis suessionice. elege*run*t s*ibi* in po*n*tifice*m* s*anct*e cultore*m* r*e*ligio*n*is do*min*um a*r*nulphu*m*: et vt s*ibi* celer*iter* dona*retur* i*nstanter* acclamauerunt S*ic* facta et *con*scr*i*pta *con*cordi ele*ct*ione. hugo legat*us* stati*m* e co*n*cilio direx*it* p*er*sonas ad ce*n*obiu*m* s*anct*i medardi. p*er* epi*st*olas ma*n*da*n*s et mone*n*s. vt do*min*us a*r*nulph*us* cella*m* exiret.) et *con*cit*us* ad meldens*e* con*cili*um ve*n*iret: alioq*ui*n vt i*n*obedie*n*s anathema subiret Licet egre paruit s*er*u*us* *christi* ma*n*dat*is* legati: ve*n*itq*ue* ad *con*cilium Q*uo* r*esiden*te repe*n*te r*elect*a est petit*io* cle*r*i et po*pu*li suessionici: do*min*um a*r*nulphu*m* s*ibi* epi*scopu*m eligen*t*is Ex hi*n*c fit vox e*pisco*poru*m*. a*r*nulphu*m* o*m*ni s*anct*itate o*rna*tu*m*: suu*m* collega*m* fi*er*i postula*n*tiu*m* Sic mox t*ract*us et i*n*fulat*us*. et n*ec* ad mom*en*tu*m* se excusa*r*e p*er*miss*us*: i*n* *con*spe*ct*u*m* po*n*tificu*m* e*st* collocat*us* Cui afflicto et m*er*enti hugo legat*us* i*n* v*ir*tute s*anct*e ob*oedient*ie sacro i*n*iu*n*xit ma*n*dato: vt dei*n*ceps *christi* ec*clesie* m*in*istra*r*e studeret i*n* po*n*tificali officio Ia*m* ita *con*strict*us* cessit ed*ict*is.) et designato *con*secratio*n*is t*empo*re vel lo-

260r5 : vóór *christus* is een letter *d* doorgehaald
260r7 : *omnipotens deus* met omzettingstekens
260r37: BHL 704 *consultu*

[260v] co redijt ad monasterium sancti medardi: vt itineri necessaria prepararet Quibus copiose
paratis non suo typo. sed fidelium* voto profectus est cum quatuor monachis. et electis de
XXVII clero. venitque in campaniam ad castrum quod dicunt virtutes Comes
autem tedbaldus cognito eius aduentu. cum magno militum comitatu* ac nobilium gau-
dens eum excepit: obsequensque intra tectum conducit Iam autem hora vespertina in quodam re-
motiori triclinio vir domini secretius residebat. et prefatus comes cum perpaucis nobi-
lium assidebat. ac de spirituali salute queritabat. cum subito vultu mutatus. et quasi
spiritu concitatus. Vocate ait michi illos duos* nostros fratres. euerolfum et ostermarum:
habeo enim illis aliquid dicere Nec mora vocantur veniunt Qui dum starent ante illum: ait ostermaro Postquam deo miserante seculoris militie dereliqui: pro viribus studui. ne cui
fratrum iniuriam aut quamlibet contumeliam irrogassem Et quod sollicite obseruaui: ab
omnibus qui michi adherebant sollicitius obseruari sategi Noui enim penam diuino o-
re decretam ei: qui scandalizauerit vnum de pusillis Cum hec quam maxime vera
sint. quomodo tu frater ostermare huic confratri nostro euerolfo tam infaustam contumeliam
dicere presumpsisti. et nec timori dei nec pudori nostro quippiam pepercisti? Va-
de et compone iter tuum rediens ad monasterium: quia post tante ineptie profusionem.
tuam in via non patior societatem Volo enim comites itineris nostri fieri gratos
mites beniuolos. sibi inuicem seruientes: non rebelles aut non subditos At ille supra
modum consternatus: tremula voce respondit Domine pater vbi queso rebellis fui. aut cui con-
tumeliam feci? Prorsus nusquam Respondit christi seruus Nonne aures mee ad os tuum erant.
quando dixisti fratri euerolfo. te malle vt caput eius mergeretur in latrinam. quam tuus cabal-
lus solito ampliorem non haberet annonam? Crede michi tale quid dicere horruisses: si nostre gratie cu-
ram vllam habuisses Tunc omnes qui aderant nimium stupuerunt. quomodo rem secretam. et quasi fur-
tiue prolatam: tam expresse potuit cognouisse Siquidem longe a se distabant camera qua
vir sanctus residebat. et animalium stabula. et non nisi in annone distributione hec fuerat congesta
stultitia Tandem prouoluitur dicti reus ad vestigia viri dei: prouoluuntur et ceteri fratres sup-
pliciter veniam fratri implorantes Quibus dei famulus ait Indulgeat illi deus: sed tamen hac
in via noster deinceps non erit socius Tunc ille plorans et nimium tristis ait Eheu sancte homo dei
qualiter a te regrediar solus. vel qualiter tantum huius repulse portabo obprobrium? Putabunt om-
nes quod nefandum scelus admiserim: et idcirco a te eiectus sim Parce precor meo pudori:
XXVIII presta veniam ne perpetuo subijciar merori Tunc vir dei illius dolori compas-
sus: fratrum pro eodem supplicantium votis condescendens ait Tu quidem ob tuam stoliditatem
omnino regredi habebis. sed nos per dei gratiam honestam tibi causam iniungemus: vt ex hac re-
gressione nullum patiaris dedecus Sed mandatum quod tibi committo serua secretum: nec cui-
quam pandas nisi cui volumus fore nunciatum Itaque a nobis digrediens. ciuitatem parisius venies.
et reginam bertradam nostra vice visitabis. et annunciabis illi gaudium. quia reuera
in vtero gestat filium. quem in sacro fonte vocabit ludouicum: quique post patris decessum regnum
tenebit francorum Illa tibi vix credet: quia infans vitalem motum nondum habet Sed dic
ei vt confidenter credat: quoniam post modicum temporis sentiet quod portat Sic monachus valde le-
tificatus arripit iter versus parisius: et regine pandit amabile mandatum Illa pre stupo-
re pallescit: regemque philippum venatibus intendentem missis pernicier nuncijs euocauit
Qui veniens et legationem tam gratam auide suscipiens. optatamque diu prolem a domino
sibi concessam comperiens: cepit gaudere et timere. multumque metu et letitia fluctuare
Gauderet plane. si ex toto certus esset: metuebat ne talis promissio vacua remaneret
Tandem vicit in pectore regali fidei presumptio: et prudenter decreuit non esse superflu-
um. quod per talem virum dei fuerat prophetatum Nouerat enim multiformi experimento: cuius sanctitatis et veritatis existeret: per quem processerat hec annunciatio *Paucis deinde euolutis
diebus sensit mater palpitantem filium. et cum gaudio prestolans illius natiuitatem: pre amore pro-
lis nullum pariendi reputauit dolorem Denique iuuenculum in vigilia paschali episcopo-

260v2 : vóór *fidelium* is een (op *voto* anticiperende) *v* doorgehaald
260v4 : *comitatu* (door correctie uit *comitantu*) *militum* met omzettingstekens
260v8 : *duos illos* met omzettingstekens
260v47: vóór *Paucis* is een hoofdletter doorgehaald

[261r] rum manibus obtulit ad baptismum ac iuxta beati vatis presagium. in regeneratione sacri
fontis fecit illum vocari hludouicum Iste est ergo hludouicus qui modo regit sceptra
francorum.⁾ bellorum ciuilium pro posse sedator: hostilium fortis exercitator Quantum tamen
ex illo pacis sedator strennuus in armis. cautus in verbis. prudens in consilio. impa-
uidus in bello.⁾ bonorum amator hominum: et regalium cultor probitatum Cui si quid de-
est regie perfectionis: non tam sue culpe. quam procerum regni imputamus delictis Verum
his ita commemoratis: ad explicanda venerabilis arnulphi gesta animos conuertamus
XXIX Expleto igitur itinere peruenit ad hugonem legatum: eiusque insperato aduentu
idem hugo gauisus est pariter et turbatus Gauisus quod tam laudabilem personam exce-
pisset: turbatus quod ad eius consecrationem nullum episcoporum inuitasset Sed totum deo committens. repentino nuncio letificatur: omnisque ei anxietas tollitur Sequenti enim die presentant se illi tres episcopi. qui nulla necessitate de suis tunc locis aduenerant: sed tacito instinctu se permotos. vt legatum inuiserent palam asserebant Patuit ergo omnibus manifestum diuini consilij archanum: et quod reuera hunc in pontificem consecrari superno iudicio esset prefixum Itaque die dominico mox sequenti consecratur episcopus xiiij° kalendas ianuarij: et cum magna omnium letitia ad sedem suessionicam feliciter est transmissus Nec latuit populos viennenses inclita fama eius.⁾ quin potius congregati mutuo se hortabantur. vt
illum vi raperent: et sue vrbi archiepiscopum intronizarent Tunc etenim vienna ciuitas pontificis
amministratione carebat Quo rumore latius peruagante. vir dei festinauit exire fi-
nes eorum.⁾ accelerans exercere salutem animarum sibi specialiter commissarum: et vineam ex -
XXX colere cui fuerat cultor et custos ordinatus Sane cluniacum monachorum agmine sat deuotum. dum quasi latenter permeare disponeret: fama comes virtutum non permisit hunc latere Nam comperiens aduentum eius hugo abba vir precipue religiositatis. collecto monachorum exercitu. magno decore ornato. obuiam ei processit. et
beatum pontificem eximia cum veneratione excepit.⁾ non tantum propter episcopatum. quantum propter
prioris vite sibi notum. et deo gratum meritum Quem honorifice susceptum. et benigne habitum. sedulus explorator obsedit. non typo curiositatis. sed feruore sancte charitatis. proponens questiunculas de scripturis. et earum solutionem ab ore illius* eliciens.⁾ vt tali indagine rescire posset. vtrum in promptu haberet proferre noua
et vetera: ne commissa illi ecclesia minus iusto spirituali aleretur doctrina Denique
sic contigit. vt quem idiotam et agrestem existere dominus hugo pius* abba zelo
charitatis extimuerat. hunc doctrine fluentis exundare. et oratoris facundia non mediocriter vigere letus expertus sit Sed predicti hugonis vel breuem sic memoriam in-
dere animus ardet ffuit nempe corpore et corde castissimus. eleemosinarum et
orationum iugi studio intentus. monastice institutionis custos et sator instantissimus.
perfectorum monachorum et personarum ad cultum ecclesie ideonearum nutritor indesinens.
XXXI et sancte ecclesie procurator et dilatator admodum feruens Occupabat
sedem suessionicam ille non matris electione. sed palatij iure episcopus vrsio. geruasij regij
dapiferi germanus. et idcirco rebus episcopi interim vtebatur: quoniam regius fauor
ob gratiam fratris eundem comitabatur. Venienti ergo domino arnulpho episcopo. et suessionis ciuitatem intrare disponenti. fit obuius isdem geruasius cum turba *armatorum. et monuit ne ciuitatem intus iret: si tandem viuere vellet Cui vir dei constanti
mente respondit Scriptum est dicente apostolo: quoniam perfecta charitas foras mittit timorem Et quia michi viuere christus est et mori lucrum. obedientiam apostolico mandato michi impositam co-
nabor adimplere: ne non obediens merear reprobari Habeat me dominus deus aut martyrem si
interficior: aut confessorem si euado Charitas *enim christi vrget nos Ita dicens animal
cui sedebat. calcaribus agitat. vt ciuitatem velociter subeat At geruasius iniecta
manu arripuit frenum iumenti.⁾ et retorquens animal cum sedente: coegit vtrumque
aliorsum reuerti Vir autem domini statim cessit obsistenti Sic in quantum licuit obedientie manda-

261r28: onleesbare correctie achter *illius*
261r31: vóór *pius* is leesfout *prius* doorgehaald
261v41: vóór *armatorum* is anticiperend *mon* (vgl. r. 42 *monuit*) doorgehaald
261v46: voor *enim* is leesfout *ex* doorgehaald

[261v] tum impleuit: et sedem quam non concupierat tranquilla mente interim deseruit Sed exco-
luit pietate: quam visus est deseruisse corpore Verum quia non sedes episcopum. sed episcopus
sedem facit. et virtus maiestatis per loca non scinditur. in quodam castello eiusdem dioce-
sis vocabulo vlciaco solacionte comite tedbaldo. mansionem ac sedem sibi statuit
Vbi conuenientibus ecclesiarum prelatis. et senioribus de clero. concurrentibus etiam promis-
cuis populorum cetibus. penitentiam confessis. et reparationem lapsis. tota auiditate fi-
deliter ac strennue procurabat Occurrebant populi: sanabantur infirmi Aduenienti-
bus predicatio frequens impenditur. animarum et corporum vlcera percurantur. ecclesie hac
et illac consecrantur: diuine laudis officia sacrosancta *admodum renouantur Gau-
debant omnes reformatam ecclesie venustatem: que per vrsionis incuriam multam incur-
XXXII rerat iacturam **xxvij. capitulum** Commorante viro dei in eodem castello. accidit
infirmari monachum et presbyterum euerolfum ipsi antistiti per omnia deuotum: quem idem presul
diligebat plurimum Iamque isdem pre acerbitate morbi feruescentis credebat se
morituru*m*. ac idcirco postulauit episcopum. vt sacro eum oleo perungeret Cui episcopus lumine
prophetie inspiratus ait Intempestiua sunt que flagitas. quibus ideo non annuo: quoniam
diuine dispositioni contraria scio Nam non ego te vngere aut sepelire habeo: sed tu me alio
tempore alioque in loco obeuntem. vnguendo et sepeliendo sacris officijs prosequeris Et
ille ait Ad vestri transitus obsequium quomodo indignus possim accedere. cum episcopi vel
abbates illud debeant celebrare? Ad quem presul Scias certissime. quia ad mee
vnctionis vel tumulationis obsequium nullus episcoporum vel abbatum conueniet: sed
per tue dilectionis seruitium circa me omnia complebuntur Sic locutus manum egroto im-
XXXIII posuit: et fugato morbo fratrem ad sanitatem reduxit **xxviij. capitulum** Populo-
rum frequentia vndique ad eum properante. quorum morbis expiandis attentius
insudabat. quadam die in exedra stans. et per fenestram foras prospiciens. vidit
in platea subiacente hominem anhelum gradientem: et super collum plancam baiu-
lantem Moxque dixit circumstantibus Planca illa que eminus baiulatur. raptu ac-
quisita *est* Circumstantes dicunt ei Et vnde hoc cognoscere o domine potuisti?
Respondit dei seruus Certissimum habeo quod de rapto venit: quoniam hac eadem hora au-
tor rapine dyabolus cum suo rapto collum illius hominis insidendo premit Mox
de illis vnus pro omnibus in agilem cursum se celeriter dedit: et plance baiulum per-
contatur Heus tu homo planca ista quam sic anhelus baiulas. vnde queso tibi
prouenit? Respondit ille Apud nantolium villam in quadam congressione affui: et
hanc ibi plancam rapiens acquisiui His percontator auditis. ad eos qui se mi-
serant celer redijt: et viri dei testimonium ex toto fuisse veridicum stupentibus nun-
XXXIV ciauit **xxix. capitulum** Quodam tempore cuiusdam vici plebitaneam ecclesiam dedicaturus: ait
clientibus suis Tali rogo semita ad ecclesiam illam nos ducite: vt lateat populos
qua nos debeamus via venire Alimentorum quoque aliquid vobiscum portate: vt corpo-
rum fatigationem valeamus post itineris laborem vel ad modicum releuare Ita-
que semita remotior ac deuia arripitur. nec tamen feruor populi sitientis hoc argu-
mento sedatur: sed sub omni celeritate grandis multitudo circa illum adunatur
Quod cernens dei seruus in laudem conditoris erupit: et familiaribus suis dixit.
Quicquid alimentorum hic habetis proferte: vt vires post laborem valeamus repa-
rare Nec mora proferuntur claustralia paximacia quinque. que vulgo dicuntur
crudemice. funduntur vini quoque quine mensure iuxta modum claustralis iusti-
cie. et constratis in herba tapetibus vir domini resedit. proflua illum turba gre-
gatim ambiente Tunc benedicens panes. paucos quidem numero. sed multos nume-
ri misterio. iussit omnibus qui vndique considebant ex eisdem panibus distribui:
vinum quoque ad satis propinari Res itaque tunc gesta in hoc visa est digna mi-
raculo. quoniam ille panis illudque vinum tam abunde cunctis suffecit: vt di-
cerent bene se refectos et copiose satiatos Nam excepto presule cum proprio

[1] 261v9: vóór *admodum* is *off* doorgehaald

[262r] comitatu. manducantium turma septingentorum numerum superauit **xxxm capitulum**

XXXV Qualiter sane regionem flandrensium petierit. et que causa ad has illum partes retraxerit
competens descriptionis ordo iam narrandum exposcit Robertus ergo tunc co-
mes flandrensium infestus fuerat quibusdam primarijs ac ditioribus gentis
sue. qui pondere grauaminum eius instigati. id consilij pertractabant. vt isto co-
mite deiecto. mitiorem sibi principem prouiderent: balduinum scilicet comitem mon-
tis castrorum Tale consilium illorum postquam *comiti roberto innotuit. omni
molimine suos proditores intercepit.) aliquantos perimens. aliquantos proscri-
bens: quosdam etiam rebus et honoribus nudatos extra patriam exulare com-
pulit Inter quos arnulphus morinorum archidiaconus. et ecclesie beati audoma-
ri prepositus: de omni officio suo pulsus. et multis diebus profugus Qui se-
ro ad se rediens romanum pontificem nomine gregorium expetijt: et quanta calum-
nia gradum et honorem amisisset. lacrimabiliter proclamauit Tante eius cala-
mitati compatiens dominus papa. decreuit suis epistolis animos Roberti turbidos
et feroces. ad lenitatem prouocare.) et* suspectis suis aut plene indulgeret:
aut certe facultatem se purgandi concederet Sed quia nemo potuit inueniri.
qui apostolici literas in presentiam comitis tam offensi deferre presumeret: res in
longum dilata est Tandem memorie subijt constantia sanctitatis et feruor
charitatis huius domini arnulphi suessionici episcopi.) idque in palatio domini pape
celebre innotuit: hunc esse proculdubio. qui apostolici mandata comiti ro-
berto presentare incunctanter preualeret Tali tandem consilio animatus dominus papa gre-
gorius. scriptas et bullatas epistolas dirigit venerandi presuli arnulpho.
mandans et imperans. vt literas interuentrices et personas de quibus agebatur.
ad presentiam comitis Roberti in suo conductu offerret: illisque veniam
vel copiam se purgandi ad honorem apostolice sedis impetraret Hac
igitur causa bifarie iusticie. id est obedientie principalis. et fraterne compassionis
alligatus. vir fortis pietate cum quibusdam illorum venit ad oppidum insu-
lam nuncupatum: vbi reperto comite Roberto sacra apostolici presentauit Que dum
legerentur. interim causati* clam se submittentes tenuerunt pedes eius O
furor et rabies. o motio fellis amara. que tunc fronte oculis. et toto
vultu comitis ferbuerunt: quando sensit exosos suos tetigisse pedes suos
Sed quid illa ferocitas in conspectu huius viri faceret? Affuit continuo gratia dei
et tam pro contemplatione sanctitatis eius. quam pro reuerentia sedis apostolice. salus et
vita rerumque facultas indulta sunt Laudabilia laudabiliora sequuntur.

XXXVI **xxxi. capitulum** Quia nempe illo in tempore per quedam flandrie loca cotidiana
homicidia et insaciabilis humani sanguinis effusio. pacem et quietem to-
tius regionis abstulerant. ob hoc magnis precibus maxima nobilium
multitudo vix obtinuit. vt loca in quibus maxime atrox crudeli-
tas seuiebat. presul domini visitaret. et mentes flandrigenarum indociles
ac cruentas. de pacis ac concordie bono aliquatenus commoneret Illam ergo
diabolicam rabiem et brugensium atque furnensium necnon aldenburgensium mu-
tuas internetiones vir domini verbo dulciflue predicationis et instantia pater-
ne ammonitionis propemodum mansuefecit: et corda crudelium ad te-
norem concordie licet nimis laboriose complacauit Et vt breuiter ma-
gna expediam. expensio mille marcarum argenti nullo modo potuisset
sedare: quod gratia dei per hunc suum ministrum in regione illa dignata est

XXXVII moderari **xxxij capitulum** Eodem tempore Rogerus comes porcensis missa ad
beatum arnulphum fideli legatione. magnis precibus expetijt. vt beatus
presul dignaretur venire. et ecclesiam consecrare quam edificauerat in castro

262r7 : vóór *comiti* is *ad* doorgehaald
262r15: BHL 704 *ut*
262r29: *causati interim* met omzettingstekens

[262v] quod dicitur caluus mons remensis territorij. affirmans se donaturum plurima ad vsum
ecclesie: si tantum vir domini assensum daret. vt sacre dedicationis officium perficeret Et vt
moris est consulti cleri dies statuta est: et per loca oportuna preconis voce populis
indicata Nemo autem posset estimare quanta multitudo populorum aduenerit Inter innume-
ras vero turbas quedam mulier de villa cauniaco annis xv. ceca aduenit. que comi-
tisse suffragio ad beati viri vestigia se prostrauit: clamans et dicens Serue dei
miserere mei. et digitis benedicte dextre tue loca oculorum meorum tange: credo enim
quod tuis meritis deus medicabit reddito lumine Aderant ibidem a prefato comite nobi-
les ac illustres persone conuocate. inter quas ingelrannus archidiaconus laudunensis. post-
ea episcopus. Rodolfus viridis postea remorum archiepiscopus. abbates et proceres aliquanti. quorum
presentia vir domini solita modestia verecundatus: cecate femine respondit humiliter dicens Chara
soror. noster quid tibi prodesse valet contactus? At illa calore fidei succensa subiecit Immo
tuus valde michi proderit attactus: tantum vt loculis oculorum digitos immittas in christi
nomine peto Superatus hac voce. et tamquam vim passus: cum signo sancte crucis intulit di-
gitos cauernulis oculorum. et dixit Secundum fidem tuam fiat tibi Statim reparati
sunt oculi eius: et respiciens vidit omnia clare Clerus autem super hoc valde exhilara-
tus: statim cum gaudio iubilos laudum reddiderunt omnipotenti vociferantes. te deum
XXXVIII laudamus **xxxiij capitulum** Adhuc actibus implicito viro dei arnulpho. fuerat
ei miles quidam consodalis nomine gericus. qui recedente viro dei de seculi actibus
rapinis et diuersis predationibus attentius insudabat. nec deum timens nec hominem pauens:
viduas et orphanos assidue oppримebat Hanc eius nefandam vitam comperiens
seruus dei. interim exorabat christi bonitatem. quatinus illi gerico immitteret occasionem: qua
pessimos mores deserere. et domini timorem incipere cogitare Intea gericus mun-
di prosperitate perfunctus. duxit vxorem nomine iudith equa nobilitate pollentem.
Generat liberos: et annis plurimis cum tota domo sua. tota felicitate fulcitur
Postea ceperunt mori filij: et intra paucos annos nec vnus liberorum ei superfuit Ip-
se etiam grauem incurrit egritudinem. quadraginta mensibus decubans in lecto. et co-
tidie mortis articulum spectans Iam eius nepotes *cernentes illi prolem deesse.
terras eius et quequе beneficia sibi vendicare affectabant Iam vxorem eius iudith absque
dote facere: et ab omni mariti hereditate detrudere conabantur At illa quid faceret?
Nullus tutor: nullum solatium se illi offerebat Tunc illa conuersa ad dominum exora-
bat flebiliter. vt diuinum adesse dignaretur auxilium. vbi cessabat humanum Et re-
cordata serui dei arnulphi: conuenit maritum moribundum questibus multis Mi cha-
rissime coniunx inquit. ecce tui nati mortui sunt. ecce tui nepotes quicquid bonorum
habere visus es in sua iura pertrahere satagunt. ecce firmauerunt sibi sermonem ma-
lignum. vt te sepulto me turpiter eijciant: et coniugem tuam fuisse non recognos-
cant Et quare tua nobilis fides non acquiescit consilijs fidelis coniugis. vitam tu-
am et salutem super omnia diligentis? Loquere in corde tuo. et fac votum ihesu christo domino
nostro. quod seruum dei arnulphum tuum quondam consodalem et amicum lectica noctu visi-
tes: et pater misericordiarum dolores tuos meosque merores respiciet At ille parumper re-
cogitans respondit Sapienter tractasti. optimum consilium reperisti. quod libenter suscи-
pio: et vt citius fiat voueo et exopto Igitur lectica equestri deuehitur suessionis:
et viro dei in sua cella demoranti perlatum est Qui congaudens aduenisse virum sibi
olim amicabiliter in militia seculi sociatum: rogauit vt vsque ad suum deduceretur conspec-
tum Sequenti die deductus ait Gerice tu miles optimus tuis. pessimus tibi:
quamdiu irritasti dominum deum intendens operibus rapinarum Crede michi prope fuit in-
eritus tibi. in gula leuiathan diutius obdormisti: sed christus dominus gratias ago illi
lacrimas meas vt video non despexit. qui te immissa egritudine prepediuit: ne
vsquequaque rapinis incrassatus fieres esca faucibus inimici Scias ergo indubitanter

262v28: vóór *cernentes* is *spectantes* doorgehaald

[263r] quod infirmitas que te tenuit diuturnis precibus meis a domino exquisita fuit. vt vel inuitus cessares ab oppressione viduarum et voracitate rapinarum Ecce quantum tibi deus immense misericordie sue reseruauit beneficium: vt citius recognoscas te nequiter egisse. qui tantis flagitijs diffamatus. dentes leonis potuisti euadere Sed inquies Cuius leonis? Audi beatum petrum apostolum diuina voce dicentem Aduersarius vester diabolus tamquam leo rugiens: circuit querens quem deuoret Huius leonis rictus sola dei pietate euasisti Iam nunc da operam. vt ab eius potestate penitus exuaris At ille ait Dulcissime et amantissime pater eo voto eaque deliberatione ad tuam sanctitatem properaui. vt secundum tenorem vestri consilij deinceps vita mea componatur: et nichil amplius faciam. nisi quod vestre pietatis sententia dictauerit Tantum pro mea miseria diuine maiestati preces instantius funde. vt corporis salutem recuperare valeam. nam de anime sanitate ineo pactum coram domino: quod amodo non faciam quicquid diuinis legibus contrarium intellexero **xxxiiij capitulum**

XXXIX Dum autem ista dicta sunt. vxor eiusdem prefata iudith lacrimabiliter prorumpit in vocem dicens: Serue dei exaudi queso et casus meos: et fer opem misere ac destitute Homo dei respondit Dum audio vocem tuam. cognoui necessitatem tuam: et spondeo tibi in nomine dei. quia aduentus tuus et mariti non erit infructuosus vobis Vnde certo scias. quia respexit dominus contritionem tuam. et dabit tibi gaudium: eo quod fideliter seruieris marito in diebus dolorum suorum Maritus enim hic tuus quia iniquitatem reijcit iam perfecte sanabitur. de quo filium suscipies nomine lambertum: qui iubente deo hac eadem die anno transacto nascetur Ille patri succedet. ille tuam senectutem enutriet: nec morieris donec sobole filij tui lamberti leteris Vnde volo et exhortor tuam dilectionem karissime gerice. vt amodo viam iustitie ambules. ecclesiam dei et sacrum clerum honores. pauperibus nil auferas. immo ablata restituas: eleemosinam iugiter et abunde facias Decimas tuas numquam retineas. agros tuos excole: principi tuo et comparibus tuis fidem et veritatem exhibe. de iustis redditibus possessionum tuarum viuere stude: cum tuis colonis misericorditer age. de collatis beneficijs grates deo iugiter redde: et diuina officia cotidie celebrantibus interesse stude Ita tibi facient aderit gratia dei. et dabit pacem rebus tuis: et bono fine perfungeris Tu vero qui lectica huc es perlatus: auxilio dei equitando hinc recedes sanus O quanta clementia superne bonitatis. que famulum suum tot virtutum donis exornat: vt et conuersatio eius in celis sit. et vite eius meritum aliis prosit Nam quantum datur intelligi. miles iste gericus. merito sue peruersitatis coram deo mortuus esset: nisi hunc oratio beati arnulphi assidue comitata fuisset Denique propicio deo et sanus recessit: et mox domi consistens filium genuit. qui vt predictum est. eodem die nasci meruit. quique defuncto patri heres successit: et matri sue pius enutritor permansit Nam ipsa sua mater tamdiu superfuit: quousque filius legitime vxoratus filios procreauit **xxxv**

XL **capitulum** Vir domini arnulphus inter flandrigenas pacem facere laborans. venit in villam que appellatur turholt: nam et ibi hostis antiquus ignem litium flammasque rixarum sufflauerat Cumque proximos effusi sanguinis alloqueretur. vt pacis federa inirent. et diabolica incendia sopirent. erat ibi quidam adolescens nomine herradus. herradi presbyteri* carnalis filius. qui maluit surda aure pacis monita spernere: quam seipsum vel alios ad pacis studium informare Atrium itaque ecclesie in quo stabat episcopus nisus est exire: vt absens monita iustitie posset deuitare Dictumque fuit episcopo Ecce vnus* recedit: in quo precipue causa consistit Statim episcopus euestigio prosecutus vsque ad comitis stationem illum subsequendo peruenit. et ante pedes illius solotenus prostratus. humiliter flagitabat: vt ad pacis concordiam rediret Ille vero typo iuuenilis arrogantie infla-tus subsistere noluit: sed veritus ne ab alijs teneretur. in fuge cursum se perniciter misit ffugienti ergo malignus spiritus insiluit: et in amentiam versus seipsum dentibus et vngulis* dilacerare cepit Quo compert o amici vel affines venerunt. et colligatum pertraxerunt ad presentiam serui dei. obsecrantes plurimum vt superbo et fatuo ignoscere t. nec iniurie

263r39: *presbyteri herradi* met omzettingstekens
263r42: achter *vnus* is een letter doorgehaald
263r47-48: BHL 704 *ungulis*, Surius *unguibus*

[263v] irrogate me*m*or esset Q*ui*bus d*omi*ni seru*us* dixit Iniuri*am* p*ro* ve*r*itate illat*am* a*m*plector: et de cordis e*ius* duricia plus afficior Vn*de* si vultis vt p*ro* illius liberatione d*omin*um exore*m*. facite nobis c*er*titudine*m*[*]. vt vos o*mn*es velit nolit teneatis firma*m* pace*m*.) et si litigiu*m* a*ut* seditione*m* excitau*er*it: ne*m*o v*estr*um fe*r*at ei solame*n*
Vna o*mn*es voce dixer*un*t Anathema e*r*it int*er* nos q*ui*cu*m*q*ue* illi auxiliu*m* fece*r*it: n*isi* ad custodie*n*dos sermones v*est*ros Ita epi*scopu*s q*uas*i p*ro*missis delinit*us*. aqua*m* b*ene*dict*am* cu*m* exorcismi p*er*mixtio*ne* *con*fecit.) de q*ua* iuuenis aspe*r*sus stati*m* dia*boli* captione*m* euasit et sensib*us* suis sobrie fu*nctus*: pace*m* et *con*cordia*m* speciali amo*re* tenuit **xxxvj**.

XLI **ca*pitulum*** In eade*m* villa turholt gestu*m* fuit et a*liud* n*on* min*us* mira*n*du*m* Q*ui*da*m* miles alde*n*borgens*is* i*n*digena no*mi*n*e* [*]guilh*elmu*s. statura et agno*mi*ne lo*n*gus. h*ab*uerat filiu*m* ia*m* adultu*m*. tyrocinij vsibus et rapinis facie*n*dis nimis inte*n*tu*m*: qui quoda*m* t*empo*re du*m* rape*r*et. ab eo c*uius* re*s* rapiebat pe*r*cussus i*n*terijt Ge*n*itor a*utem* e*ius* pe*rem*ptore*m* filij i*n*sidijs appetebat. n*ec* cedebat ei loc*us* vltionis. don*ec* re*c*ursu t*empor*is c*irc*a festu*m* b*eati* Ioh*ann*is i*n* nu*n*dina turholtens*i* ve*n*iente pe*r*cussor*e*. et veste*m* *com*paret[*]. ide*m* miles guilh*elmu*s illu*m* gladio ce*r*uice ten*us* pe*r*cusssit. et exa*n*gue*m* factu*m*. n*on* t*am*en mortuu*m*. in cartallu*m* quo vestes tenebant*ur* deiecit Stati*m* o*mn*es nu*n*dine t*ur*bate su*n*t. fit clamor et indignatio i*n* po*pu*lis: cur quis p*r*incipis pace*m* temerare p*re*sumpsisset Curri*tur* ad comite*m*. q*ui* p*rese*ns in sua domo turholtens*i* *con*sistebat.) nu*n*ciatur ei dedec*us* s*ibi* grande i*n*gestu*m*: q*uod* pax e*ius* a*n*tiquoru*m* legib*us* firmata. c*uius*pia*m* audacia violata c*er*ne*retur* P*r*ocedit comes robert*us* a*n*i*m*o efferat*us*: iubet *con*tinuo pe*r*cussore*m* et pe*r*cussu*m* s*ibi* sisti Interi*m* audit a suis militib*us*. quod guilh*elmu*s lo*n*g*us* h*uius* audacie p*re*su*m*ptor exist*e*ret: et in vltione*m* p*e*empti dudu*m* filij sui nu*n*dinas exturbass*et* Tu*n*c comes aliq*uan*tisp*er* mitigat*us* r*espo*ndit Guilh*elmu*s domestic*us* miles me*us* valde errauit: qui pacata*m* oli*m* nati morte*m* p*er* s*anctu*m a*r*nulphu*m* ep*iscopu*m. denuo voluit vi*n*dica*re* Int*er*ea adducu*ntur* ante illu*m* p*er*cussor et pe*r*cussus.) videt*ur*q*ue*[*] n*on* gladio i*n*cisa: s*ed* q*uas*i rubeo filo p*r*eci*n*cta Tu*n*c comes ait ad guilh*elmu*m Miror tua*m* temeritate*m*: s*ed* plus miror tua*m* debilitate*m* Q*ua*ndoq*uide*m e*nim* filiu*m* vlcisci cupiebas. q*ua*re ta*m* molli*ter* ferire n*on* erubuisti.) vt feminea man*us* n*on* vi*r*ilis v*ir*t*us* i*n* ce*r*uice *com*pareat? Agnosce *er*go q*uoni*am nutu dei id pe*r*actu*m* es*t*. qui vt me*r*itu*m* s*anct*i s*er*ui sui declara*r*et. n*on* pe*r*misit illa*m* ce*r*uice*m* vulnera*r*i: q*ue* p*er*

XLII mi*nister*iu*m* tan*t*i pon*t*ificis spon*t*e fue*r*at addicta paci **xxxvij. ca*pitulum*** Int*r*a te*r*minos pa*r*rochie gistelle*n*sis es*t* q*ue*da*m* vena te*rr*e nigerri*m*a. et i*n*terdu*m* rufa: q*ue* crebris paludib*us* inte*r*sita. n*on* facile pote*r*at adiri In his *er*go locis mora*tur* gen*us* ho*minu*m at*r*ocissi*mu*m. qui o*mn*em ferocitate*m* h*uius* ge*nt*is genuina a*nim*osita supe*r*are viden*tur* Ad hec loca v*ir* d*omi*ni pe*r*tract*us*. et eoru*m* seuitia*m* modifica*re* *con*tendens: co*nuen*t*us* es*t* a quada*m* fe*mi*na lac*ri*mosis singultib*us* ita dice*n*te S*er*ue dei mis*er*ere mei. et digna*r*e introi*re* in tugurio*m* paup*er*tat*is* mee: et tu*n*c multiplice*m* videbis[*] causa*m* afflictio*n*is mee Et ille ma*n*suet*us* et hu*m*ilis i*n*trauit tectu*m* vidue: vt vid*er*et c*aus*as cala*m*itat*is* sue Iacebat[*] e*nim* in l*ec*tulis qu*i*nq*ue* filij e*ius* vno eode*m*q*ue* la*n*guore *constric*ti.) quoru*m* null*us* alium pote*r*at adiuua*re*: vel in aliquo suppor*t*a*re* T*un*c mu*li*er dixit Vide serue dei. q*uan*ta sit mea mise*r*ia.) q*uan*t*us* dolor me a*n*git: qua*n*ta t*r*isticia me affligit S*er*uio sola q*ui*nq*ue* viris. curro et festino de vno ad alteru*m*: et m*i*nime place*r*e valeo famulando T*un*c v*ir* d*omi*ni nimia *com*passio*ne* *con*gemiscens orauit Dei*n*de aqua*m* b*ene*dicta*m* *c*onficie*n*s. tota*m* domu*m* et i*n*fir*m* mos aspe*r*sit: et eisde*m* sic imp*er*auit In no*mi*n*e* d*omi*ni no*st*ri ih*es*u *christi* re*c*edat a vobis iste la*n*guor. et stati*m* *con*ualescatis: et m*at*rem v*est*ram tot dolo*r*ib*us* addicta*m* seruie*n*do vob*is* n*on* egeat*is* Affuit *con*tinuo d*omi*ni v*irtus*. et stati*m* surrexer*un*t: ac dei*n*ceps

XLIII o*mn*i incolu*m*itate viguer*un*t **xxxviij. ca*pitulum*** ffolcard*us* quida*m* gistellens*is* alac*er* et robust*us*. n*ec* ta*m* vtilis q*uam* superbus. b*eatu*m presule*m* *con*te*m*ne*n*du*m* putauit: et de

263v3 : vóór *certitudinem* is *omnes* doorgehaald
263v10: vóór *guilhelmus* is *et stat* doorgehaald en mogelijk aanvankelijk ook *nomine* waarna hersteld
263v14: BHL 704 *ut vestem emeret*, Surius *ut vestem sibi compararet*
263v26: BHL 704 *videtur cervix*
263v37: *videbis multiplicem* met omzettingstekens
263v39: BHL 704 en Surius *Iacebant*

[264r] pacis gr*ati*a colloqu*en*t*em* auscultar*e* re*s*puit Q*ui* du*m* facie*m* v*i*ri dei fug*er*et. repe*n*te tradit*us* vltori sp*irit*ui e*st*: a q*uo* discerpt*us* et mise*r*ab*iliter* laniat*us*. ab amic*is* vel pr*opin*quis vix potuit coherce*r*i Et hic. n*on* sua fide. s*ed* aliorum pr*e*ce pe*r* b*eatu*m po*n*tifice*m* de*m*one purgat*us*. didicit i*am* ex passio*ne*. qua*n*tu*m* b*ea*to vi*r*o i*mpend*e*re

XLIV debuisset amo*r*is et reu*er*entie **xxxix. c*apitulum*** In vicino furnen*sis* castri habitauit q*ue*d*am* vidua nobilitate et opib*us* fulta no*min*e euregerda. c*uius* mar*itu*m si*mul*q*ue* filiu*m* atroces i*n*imici occide*r*ant. et de q*uo*ru*m* interitu graues i*n*imicitie eo*rum* i*nter*fectori*bus* i*m*mineba*n*t Ad q*uo*d malu*m* *com*pescen*dum* acce*r*sit*us* pr*e*sul d*omi*ni s*anctus* a*r*nulph*us* spo*n*te ac pr*o*mpte pr*o*per*a*bat. vbicu*mque* de pace et *con*cordia es*s*et agen*dum* Ve*n*it *er*go asello vect*us* ad domu*m* illi*us* vidue nobilis: *contra* qua*m* vox a*posto*li intonuit dice*n*s Vidua q*ue* in delicijs e*st* viue*n*s: mortua e*st* Talis *er*go cu*m* esset. b*ea*ti vi*r*i ingressu*m* o*mni*no noluit. s*ed* po*n*tem leuatoriu*m* an*te* sua*m* porta*m* erigi iussit: ne pat*er*et ingressus. neue dar*etur* effe*c*tus vot*is* ho*mi*nis dei Ille t*am*en n*on* destitit pr*e*dicare arg*ue*re obsecrare. vt int*er*fectori*bus* mariti vel filij p*ro* *re*frigerio a*nim*aru*m* ips*orum* i*n*dulg*er*et: et quos crudeli*ter* odibat. co*n*fede*r*atos amicos s*ibi* fieri p*er*mitte*r*et Illa v*er*o neq*ue* pr*e*ces e*ius* neq*ue* monita suscip*er*e voluit. s*ed* i*n* sui p*er*sistens tumo*r*e a*nim*i. fa*m*ulu*m* *christi* *con*tem*p*tibili*ter* subsa*n*nauit: et derisu*m* a se reppulit S*ed* non i*m*pune Na*m* p*ostquam* pr*e*sul gemebu*n*du*s* ab ea *re*cessit: g*ra*uis illa*m* d*iu*ine a*nim*aduersio*n*is p*er*cussio* secuta *est* Ete*nim* p*ost* modicu*m* te*mpor*is manen*te* celi s*er*enitate. q*uidam* leuis turbo surgens. domu*m* e*ius* contriuit et deiecit: i*n* qua ruina dep*r*eh*en*sa celeri morte p*er*culsa i*n*terijt Vbi valde mira*n*da res *con*tigit. q*uod* in ead*em* domo cu*m* e*ss*ent fa*m*uli et a*n*cille. porci. canes et plur*im*e colu*m*be. a*n*seres et galline. ne*m*o ibi t*un*c perijt. n*isi* irreuere*n*s fe*m*i*n*a. n*ec* q*uo*dlibet a*nim*al ibi q*uic*q*uam* lesu*m* e*st* ffu*n*dit*us* extinc*t*a docuit n*on* dogmata ficta: q*ue* monuit s*anct*us vindic*te* po*n*dere ta*n*t*us* ffe*m*i*n*a sit* fortis. iuste

XLV sit* filia mortis **xl. c*apitulum*** Vene*r*andus seru*us* d*omi*ni a*r*nulph*us* h*ab*uit sororem no*min*e oda*m*: q*ue* ab i*n*fantia sac*ris* eruditio*nib*u*s* i*n*stituta. celibe*m* vita*m* maluit actitare H*ec* ia*m* gra*n*deua deo sac*ra*ta p*er*manen*s*. acce*n*sa e*st* d*iu*ini studio amo*r*is. vt illa*m* tocie*n*s in sc*r*ipturis me*m*orata*m* c*iu*itate*m* ih*erusal*em pia deuo*tione* adiret Ia*m* *er*go ibide*m* posita p*er* nu*n*cios quos pote*r*at. sepi*us* ma*n*d*at*a di*r*igebat f*rat*ri suo vi*delicet* s*anct*o p*re*suli a*r*nulpho. ora*n*s et multu*m* i*m*plora*n*s. vt a do*mi*no v*ir* s*anct*us i*m*petraret. q*ua*tin*us* eo*rum* neu*ter* more*retur*: q*uousque* i*n*simul *con*stituti. mutuis *con*spectib*us* potire*ntur* Vlti*m*a itaq*ue* vice cu*m* ia*m* alde*n*borch co*m*mane*r*et. et su*us* s*ibi* obit*us* ia*m* celit*us* fuiss*et* p*remonstrat*us*. aduen*it* q*uidam* nu*n*cia*n*s sororem* r*epedan*tem* ia*m* alpes t*ra*nsisse. et valde festina*nter* p*ro*perare: vt f*rat*rem k*arissimu*m potuiss*et* p*rese*ns *con*spic*e*re T*un*c s*anct*us h*o*mo ait Oda soror no*st*ra et g*er*mana i*n* d*omi*no. q*uam*uis festinet. q*uam*uis auide p*ro*peret. frustra *con*ten*d*it. i*n*uanu*m* laborat: i*n*uanu*m* co*n*certat adipisci. q*uo*d fie*r*i impos*sibile* e*st* Videat et *con*tem*p*let*ur* actus no*st*ros. et studiu*m* time*n*di deu*m*: de cet*e*ro facie*m* no*st*ram corpore*am* n*umquam* i*am* a*m*pli*us* visura e*st* Itaq*ue* hec pudicissi*m*a mulier sub o*mn*i celeritate accelerans. q*uando* intr*a*uit alde*n*borch. i*am* octo dieb*us* tenebat*ur* sepulch*ro* vene*r*a*bilis* g*er*man*us*: et sic nisib*us* tan*t*is pr*i*uata. corde t*am*en v*ir*ili ad illa*m* visione*m* se fu*n*dit*us* exte*n*dit. q*ue* dieru*m* nu*mer*o finiri no*n* nouit Illud i*n* b*ea*to viro miram*ur*:

XLVI q*uod* tan*t*a futuro*rum* p*re*sc*ient*ia donat*us* sit **xli. c*apitulum*** Hi*n*c f*act*u*m* e*st* vt viru*m* s*anct*um o*m*nes isti pat*r*iote medullit*us* adamar*e*nt: illu*mque* secu*m* p*er*petuo mane*r*e anhela*nter* p*re*optare*n*t Exhi*n*c to*to* conami*n*e cepe*run*t disquire*re*: quona*m* i*n* loco honeste valuiss*et* reside*r*e At ec*clesia* e*r*at i*n* vico alde*n*burgens*i* sub ho*no*re b*ea*toru*m* petri et o*mni*um ap*ostol*o*rum* a*n*tiquit*us* fu*nd*at*a*: d*iu*inis mi*r*aculis glo*r*iosa Ha*n*c *er*go studue*run*t exonera*r*e laicoru*m* d*omi*nio. et expedita*m* libera*mque* p*er* manu*m* tor-

264r19: in *percussio* is achter *per* een *s* doorgehaald
264r24-26: *ffunditus ... mortis*: drie door de kopiïst achter elkaar geschreven hexameters
264r25: BHL 704 en Surius: *sic*
264r26: BHL 704 en Surius: *fit*
264r27: in *eruditionibus* is voor de *r* is een *d* doorgehaald

[264v] nacen*sis* e*pisco*pi radbodi *con*tulerun*t* vi*r*o dei ar*n*ulpho. vt man*s*ione*m* ibi s*ibi* apta-
XLVII ret: et *con*cione*m* mo*na*choru*m* futura*m* in*c*hoaret **xlij ca*pitulum*** Han*c* denique ec*clesiam*
seniorum traditio t*empo*re dagoberti r*e*gis fra*n*co*rum* a b*eato* vrsmaro *com*me*m*orat
edificata*m*: qua*m* maiestas d*omi*ni diu*er*sis r*e*uelatio*nibus* ac signo*rum* oste*n*sioni-
bus multociens m*ir*ificauit Na*m* ceci visu*m* ibide*m* re*cepe*runt. claudi vel *contra*cti e-
rec*t*i su*n*t. muti loquela*m*. surdiq*ue* auditu*m* meruer*un*t Anno a*utem* d*omi*nice i*ncarna*tio-
nis **M°lxxxi°** s*anct*a nocte d*omi*nici natalis. f*act*us e*st* ve*ntus* vehemen*s* ac valid*us*:
qui turres vrbiu*m* et tecta domoru*m* ac edificia pluri*m*a ec*clesiarum* co*n*cussit
fregit et deiecit Eade*m* nocte e*iusdem* ven*t*i turbine. ca*m*panariu*m* ec*clesie* s*anct*i petr*i*
euulsu*m* e*st* a suis cardinib*us*. et sup*ra* tectu*m* turris i*n* qua stete*r*at v*er*sus ori-
e*n*te*m* pr*o*iectu*m*. ita vt p*er* sex dies ac noctes ita vid*eretur* pe*n*dulu*m*: q*uas*i s*emper* esset
ruiturum Co*n*gregati mane loci h*ab*itatores sub o*mn*i celer*i*tate *con*uocant a*r*chi-
tectos. statutis p*re*mijs si illud r*educer*ent mune*r*andos At illi multa p*ro*-
mittunt. restes p*re*para*n*t: diu*er*sa ligaminu*m* a*r*gume*n*ta *con*suu*n*t Et du*m* popul*us*
o*m*nis p*re*stola*retur*. adi*nuen*tas a*r*tificu*m* machinas. quib*us* sper*a*bat*ur* ca*m*panariu*m* re-
formari. an*te* noctis mediu*m* p*ri*die kale*n*das ianuarij aduen*i*ens v*entus* de
celo in visio*ne* ignis. ca*m*panariu*m* quide*m* suis sedib*us* firmissi*me* re*l*ocauit.
ec*clesiam* v*er*o int*us* forisq*ue* miro lu*mi*ne vestiuit H*ec* me sic r*e*ferre pude*r*et: n*isi* tes-
XLVIII tes plu*s* q*uam* mille se vidisse p*er*hibuisse*n*t **xliij ca*pitulum*** H*ab*ebat i*n* vsu catho-
lice fidei *con*seruator. vt si q*uando* egrotan*s* c*aus*a remedij accessit ad illu*m*. mox
p*re*lato signo cruc*is* manu*m* i*mpone*ret. et v*er*ba d*omi*nica decan*t*aret: t*er*cio sic di-
cens Sup*er* egros man*us* i*mponen*t: et b*ene* h*ab*ebu*n*t Q*ui*bus ita d*ict*is fugie-
ba*n*t la*n*guores: sanitas seq*ue*bat*ur* T*a*lia p*er*noscens q*ue*da*m* mu*li*er alde*n*bur-
gen*sis* indigena. nimijs dolo*r*ibus co*n*quassata ve*n*it ad eu*m* vbi t*un*c ma-
nebat: et *con*q*ue*sta e*st* lac*ri*mab*i*li*ter* q*uid* pat*ere*t*ur* Cui ep*iscopus* manu*m* i*mponen*s ait
S*ecundum* fide*m* tua*m* fiat tibi Si*mul* et benedixit: moxq*ue* o*mn*is dolor fuga-
t*us est* ¶ Ad i*n*firmos et*iam* l*ongius* positos multocie*n*s pane*m* vel vinu*m* sua
b*ene*dictio*ne* co*n*ditu*m* t*ra*nsmittebat. qui cu*m* in*de* gustar*ent* stati*m* meli*us* h*abe*-
XLIX ba*n*t **xliiij. ca*pitulum*** Locu*m* *er*go cano*n*ica traditio*ne* s*ibi* delegatu*m* deputatis
f*rat*ribus ex his qui s*ibi* t*un*c t*empor*is adherebant* iussit mu*n*dari et i*n*staura*re*: et vt
ibi mo*nas*tica *con*u*ersaretur* r*e*gula dignis edificijs coaptare Ipse ad sede*m* suessi-
onica*m* r*e*gressus e*st* Vbi venie*n*s o*mni*um vot*is* a*m*bit*ur*: o*mni*um gaudijs demulcet*ur*
P*e*ruen*i*t a*utem* ad e*ius* notici*am* r*epreh*e*n*sibilis i*n* quibusda*m* philippi r*e*gis op*er*atio: et
co*n*tinua cohercen*d*oru*m* dissimulatio. n*ec*no*n* indiscreta e*pisco*poru*m* vel abbatu*m** i*m*po-
sitio. i*deoque* cepit tede*r*e sup*er* malis q*ue* vndiq*ue* patr*aban*t*ur*: nullo re*m*pub*licam* mode-
ra*n*te r*ect*ore Dormitauit *er*go p*re* tedio malo*rum* q*ue* quotidie excrescebat a*nim*a
e*ius*. qu*i*a et i*lla* nobilis r*emorum* moder*a*tio nimiu*m* tepue*r*at. sublato iure dig-
nitat*is* met*ro*polite. adeo vt meli*us* vid*eretur* o*mn*i time*n*ti deu*m* elo*ngar*e in solitudi-
ne*m*. q*uam* multoru*m* stru*er*e tumult*us* et co*n*tentione*m* Illa*m* *er*go *com*punctio*n*is nut*ri*ce*m*
illa*m* vigiliaru*m* et psalmodie r*egula*m. illa*m* quiet*is* et d*iu*ine *con*tem*plation*is a*mi*-
ca*m* p*ri*me r*e*clusio*n*is r*esum*psit se*mi*ta*m*. eligen*s* abiect*us* e*sse* in domo* d*omi*ni. mag*is* q*uam*
abi*re* sta*re* vel sed*er*e in qualibet d*iu*ine leg*is* t*ra*nsgressio*ne* Nou*er*at q*ui*ppe po-
te*n*tes pote*n*t*er* torme*n*ta passuros. idc*ir*co declinauit a malis. vt tot*is* virib*us*
face*r*et bona. cupie*n*s parat*us* fore et p*er*uigil. vt d*omi*no q*uandoque* pulsa*n*ti *con*festi*m*
ape*r*iret Qua*m* r*e*clusionis semita*m* arduo t*ra*mite obseruauit. sac*ris* v*ir*tutib*us*
deco*r*auit. viue*n*s in fame et siti i*n* ieiunijs multis. i*n* frigo*r*e et nuditate.
exte*nden*s s*emper* me*n*te*m* sua*m* i*n* sc*ien*tia*m* dei. i*n* cha*r*itate n*on* ficta. i*n* v*er*bo veritatis. i*n* v*ir*tu-
L te dei. i*n* lo*n*ganimitate. i*n* suaui*tate*. in sp*iri*tu s*anct*o **xlv ca*pitulum*** Em*er*seru*n*t a*utem* cau-
se i*m*portuniores. p*ro* quib*us* adunati nobilio*r*es q*uique* alde*n*burgen*sis* colonie.

264v30: *adherebant temporis* met omzettingstekens
264v34: *abbatum vel episcoporum* met omzettingstekens
264v41: wellicht *domino*

[265r] cum monacho euerolpho statuerunt vt venirent ad virum dei. et totis nisibus compellerent. vt
rediret in flandriam: et causis importunioribus modum finemque proferret Ita vero factum
est. vt votis se querentium libens annueret: frequentique monitu intimaret dicens Quod modo flan-
driam vado filioli. non vestre tantum est voluntatis: quantum diuine dispositionis Cumque iter agens. atre-
bas vsque venisset. vidit vir dei prope ciuitatem agellum virentem. in quo se dixit modicum
quid requiescere velle Tunc comites celeriter equis desiliunt: et iactis in herba vestibus. ser-
uo dei quiescendi faciunt apparatum Vbi vero paululum conquieuit. illico surrexit.
sanctum nomen domini solito alacrius benedicens: et causam alacritatis socijs vie exposuit dicens
Sciatis karissimi quoniam de isto itinere numquam franciam reuersurus In hoc enim modico quietis spacio
quo hic coram vobis paululum dormitaui ostendit michi dominus. quoniam aldenborch veniens
ibidem sum euicino moriturus: et in ecclesia sancti petri apostoli sepulture locum a domino desti-
natum accepturus Hinc stupor et gemitus singulorum pectora* scidit: attamen in eius comitatu
nulli licebat aut merore plus affici. aut inepta leticia resultare Tantum erat in illo auctoritatis ac
gratie. vt illum videre et audire omni animе gratum esset: cum tamen vultus eius offensam tamquam grande pi-
LI aculum precauerent Mense iulio xviij[a] die mensis cursu prospero cum fe-
lici fama virtutum intrauit aldenborg: ibidemque euangelizans regnum dei. septem diebus
incolumis permansit Tunc vero valida egritudine decubuit: et vno vigintique diebus
inualitudine laborauit Cumque iam in extremis positus cerneretur. suggerunt fratres vt se sa-
cris officijs premuniri faceret: ne sine his de hac vita exiret Quibus mitissima voce
respondit Charissimi filij super hoc nolite sollicitari: quia per dei misericordiam bene sentio quid vel quan-
do michi expediat Scio tempus. noui et horam: et de his vos commonebo cum oportu-
nitas euenerit Vicesima die postquam decubuit cum esset sexta feria ante noctis medium
cella in qua iacebat mirabili tremore atque horrifico fragore tercio concussa est. et a
fundamentis pene collapsa. intantum vt monachi vel famuli ante illum excubantes. into-
lerabili timore quaterentur: et celle formidantes ruinam foras fugere exoptarent Quos vir
dei verbis consolatorijs demulcebat. et vt se cubitum collocarent hortabatur: nil
incommodi successurum promittens Tunc ei presbyter et monachus euerolphus dicebat Domine
terra tremuit. cella collidit̃ur. ostium iam tercio diligenter a me obseratum denuo patet:
turbarum murmur hincinde insonat Et quomodo possumus inter tot terrores obdormire? Cui
homo dei Chare inquit frater ne paueas. quoniam hec omnia maiestatis diuine signa sunt: et
post modicum tibi manifestabo. que vis hunc terremotum huiusque celle concussionem patrauerit
LII Sequenti sabbato cum vir domini articulum mortis imminere sentiret: fratribus dix-
it Iam nunc parate vobis funeri necessaria: quoniam circa noctis initium transibo ex hac vita Ita enim
michi dominus cui pro viribus seruire laboraui. hesterna nocte innotuit: quoniam* terremotu et ae-
ris concussione fragor celle inhorruit Et prima quidem concussione beatus petrus apostolus
aduenit. indicans michi peccata dimissa: et vite ianuam michi patere Comitabatur illum mul-
titudo beatorum. laudes diuinas incessanter modulans In 2[a] concussione sanctus aduenit
michael cum collegio angelorum: et suo ductu felicem vitam me intrare instanti hora pro-
misit Tercia concussione affuit nostra domina. vera mater misericordie. cum sanctarum caterua virginum:
que sub gaudio sue assumptionis hanc meam animam assumendam benignissima voce
deprompsit Sed omnes vos o fratres contestor per misericordiam dei: ne dum adhuc viuo a-
LIII licui ista dicatis Itaque vigesima prima die infirmitatis sue cum sab-
batum esset in vigilia assumptionis gloriose domine nostre dei genitricis et semper virginis marie tunc voca-
tis discipulis. conuocatis eius vicine ecclesie clericis fecit se sacro oleo perungi. dans confes-
sionem coram omnibus. et omnium humiliter petens orationem Monuit autem obsequentes dicens Cras
de resurrectione domini gaudium erit in celis. et de aduentu regine mundi leticia sanctis du-
plicabitur angelis: largiente christo tercia causa addetur pro qua gaudia triplicentur. Idcirco prohibeo
ne die crastina ad opus mee sepulture terram aperiatis: sed hoc in secundam feriam reser-
uetis Sic enim celitus prefixum est: vt in die sancti arnulphi methensis episcopi. huius peccatoris

265r12: *pectora singulorum* met omzettingstekens
265r34: BHL 704 *quando*

[265v] arnulphi corpus terre reddatur Multa ergo predixit tam de regni. vel eiusdem regni statu*. quam
de principum vel pontificum casibus futuris: que omnia velut prophetauit euenerunt Iam vero
incumbente hora vespertina corpus et sanguinem domini nostri ihesu christi summa cum deuotione accepit: om-
nibusque benedicens. ab omnibus se benedici expostulauit. et sic ad requiem anhelans. sancte cru-
cis signaculo se signauit. et in ipso dominice noctis ingressu de lectulo se subrigens.
in pauimento cinere et cilicio strato felicem dormitionem accepit. et regionem* domino con-
iungendus intrauit Obijt autem **xviij° kalendas septembris** anno **domini M° lxxxvij°**. At vbi obitus
eius populis innotuit. mirum dictu quanta alacritate. quantaque deuotione. plebs vndique confluens
vniuersa in circuitu compleuit. clericis psalmos concinentibus. alijs paupertum refectionem procu-
rantibus. aliis luminaria congerentibus. plerisque inde gaudentibus quod tantis exequiis interesse
LIV meruissent Cumque beati corpus de more compositum. ac pontificali veste orna-
tum in ecclesiam fuisset transuectum. verens frater euerolfus. ne alicuius rapacitas inter tot promiscu-
as turbas aureum anulum de manu eius concupiscens preriperet. tulit illum et reposuit.
Adueniente vero hora sepeliendi. cum eundem anulum digito eius voluisset indere: frigi-
da manus eius et adunci digiti sic obdurati rigebant. vt nequaquam extendi potuissent
Tunc pro huiusmodi difficultate amor fidelium indoluit: et cum gemitu supplicabant. vt
facultatem dominus annueret illud sanctum corpus suis cultibus non carere Mirum dictu. illis
conquerentibus manus dextera a pectore defuncti sese erexit. digitos erigendo discreuit
et anulum inserendi locum fecit Quo indito manus eadem ad pristinum se locum recolle-
git: et digitos vt antea intra palmam curuauit Impossibile est scripto tradere quantus amor
quantaque letitia singulorum mentes peruasit. videntium hominem dei corpore mortuum. viuentis
sensum monstrare: et sibi famulantium affectu tam pie moueri Nunc ergo considerandum. et fide-
li mente retinendum est. quantis laboribus quantisque corporis macerationibus iste seruus christi
tantam meruerit virtutis efficaciam: vt etiam membra defuncti gloria miraculorum polleant
Non enim gule et ventri seruiendo. et humane cupiditatis lucris aut honoribus tale donum
a christo percepit. sed corpus mortificando. mandatis dei inuigilando: vere charitati inherendo. et in via iusticie cotidianis augmentis crescendo et perseuerando Et quoniam cor-
dis eius cubile corpore edomito bene fuerat purificatum. idcirco placuit spiritui sancto. vt
glorificantem se glorificaret: et sibi pure seruientem. in conspectu omnium amabilem atque lau-
LV dabilem exhiberet Aspiciant ergo dignanter hec legentes. et prudenti memoria
colligant huius viri dei prophetiam. quam ante plures annos predixerat. quod videlicet obsequio fu-
neris eius nullus episcoporum aut abbatum interueniret: sed per eundem monachum et presbyterum suum circa
eum omnia supplerentur. Talis namque tantaque occupatio vicinos abbates. duos gan-
denses et vnum bergensem prepediuit: vt sollicite inuitati libenter occurrere vellent. et
nullo modo valerent Proinde valde mirandum quod presul domini tanta prescientia fuit fretus. tan-
ta spiritus sancti gratia illustratus. vt aliter fieri non posset. quam ipse vaticinando predixisset Cele-
bratis itaque missarum celebrationibus. a multis distributis in pauperes stipendijs lar-
gissimis. qua die sancti arnulphi methensium episcopi natalis sacer recolitur. eadem in ecclesia beati
petri apostoli apud aldenborg huius sancti viri corpus sepultum est in parte basilice aquilonari.
Postmodum vero rogatus Regemarus sancti bertini monachus: composuit tumulo eius tale epy-

Miles in hoc mundo. modo puluis in hoc monumento — Que digne subijt. dignius taphium* excoluit
Militiam mundi spreuit amore dei — Huc veniens demum domino donante supremum
Cuius tutela qua viuitur absque querela — Claudens morte diem. transijt ad requiem
Primum deuotus suessionis monachus — Transitus eius ei prouenit fine diei
Et mox anguste deuotior incola celle — Quam sequitur celebris orbe colente dies
Et per pauperiem frigus et esuriem — Qua celi dominam de mundi valle mariam
Atque per insomnes in fletibus et prece noctes — Intulit astricolis celica turma choris
Virtutum studijs extulit et meritis — Presulis arnulphi quo festa dies celebratur.
Abba dein factus et presul vtrumque coactu — Presulis arnulphi corpus humo tegitur

265v1: BHL 704 *tam de regni vel eiusdem loci statu*, Surius *tam de regni statu*
265v6 : *vivorum* door een latere hand in de marge aangevuld; Surius *vivorum*, BHL 704 *viventium*
265v41: de kopiïst heeft eerst het woord *epytaphium* afgemaakt, is daarna met het afschrijven van het grafdicht begonnen en heeft vers 10 daarvan om *taphium* heen geschreven

[266] *LVI* Postq*uam* b*ea*tus iste *christi* seru*us* hu*m*anis r*e*bus exe*m*pt*us est* **Vltimu*m* cap*itulu*m** diu*er*sa mi*racula* c*irca* e*ius* exuuias a d*omi*no p*e*racta s*unt*: ac plurim*e* la*nguen*tiu*m* sanitates *con*donate N*un*c v*e*ro ab o*r*iente et occid*e*nte plurimi assidue *con*fluu*n*t. qui puluerem pauimen*t*i c*irca* tu*m*ba*m* e*ius* colligen*t*es suis la*n*guidis deportan*t*. et ex eo salubre r*e*medi*um* citi*us* assequun*tur*. ¶ S*ed* ia*m* in calce libri m*ichi** me*us* apologetic*us* cuden*dus* e*st*. vt quoru*m* re*l*atu h*ec* o*mn*ia cognoui: vel q*ui*bus i*nter*pella*n*tib*us* h*ec* scrib*e*re p*re*sumpsi. pate*nter* edisseram P*ri*m*us* ille sepedi*ct*us euerolph*us* m*ini*st*er* e*ius* p*er*seueran*s*. qui pleni*us* gesta e*ius* p*rese*ns p*er*spex*er*at mecu*m* manen*s* i*n* alden*b*org dieb*us* aliqu*o*t: cu*n*cta q*ue* nou*e*rat m*ichi* graphio ceris i*mpri*men*t*i seriati*m* n*arr*auit In*de* a*r*nulph*us* e*iusdem* e*pisco*pi de soro*r*e nepos et p*ri*m*us* abbas alden*b*urgen*sis*. q*ue* ceris i*mpre*sseram. cart*is* et at*ra*men*t*o ordinati*us* dig*er*ere iuuit Soror q*uoque* ips*ius* p*re*sulis no*mi*ne adzela. q*ue* et illi fa*m*iliarior fuit: de illo multa nobis i*n*timauit **finit vita s*anct*i arnulphi suessinen*sis* e*piscopi***

266r5: *mihi* ook bij Surius, maar met de hier gebruikte afkorting zou ook *mei* bedoeld kunnen zijn
266r12-13: lees *suessionensis*

Bijlage 2
Het hagiografisch dossier

I Teksten

BHL 703 *Vita brevior*: c. 56 capita.
Auteur: Lisiardus, bisschop van Soissons (1108-26), zie hoofdstuk 3, [73-75].
Overlevering: ms. A en de door Surius gebruikte legger.
Editie: Surius (1573); Nip (1995), bijlage 1.

BHL 704 *Vita longior*: 3 boeken, I-II in 1114 voltooid blijkens mededeling aan het slot van II; III na 1121 voltooid.
Auteur: waarschijnlijk Hariulfus, abt van Oudenburg (1105-43) en Lisiardus, zie hoofdstuk 3, [75-77].
Overlevering: mss. BCDEFDu en de editie van Mabillon.
Edities: Mabillon (1701), op basis van het verloren ms. Longpont, gecollationeerd met een afschrift van een verloren ms. Ourscamp en de editie van Surius. De tekst wordt voorafgegaan door 3 brieven van Hariulfus ontleend aan een verloren ms. uit Ourscamp; Cuperus (1737), op basis van een afschrift van C, gecollationeerd met het verloren ms. Vaucelles en de editie van Mabillon; *PL* 174 (1854), heruitgave van de editie van Mabillon; Holder-Egger (1888), op basis van CDE, gecollationeerd met de edities van Surius en Mabillon, excerpten.

BHL 704c *Verkorte versie van 704*.
Auteur: Herman Greven (†1477/80).
Overlevering: ms. H.

- *Overige verkortingen en bewerkingen van BHL 704*.
1. 13e eeuw, wrsch. bisdom Kamerijk of Terwaan.
Overlevering: ms. G.
2. 14e eeuw, wrsch. Oudenburg.
Overlevering: ms. M.
3. 15e eeuw, Rooklooster.
Auteur: Jan Gielemans (†1487).
Overlevering: ms. I2.

BHL 705 *Epitome van BHL 704*.
Auteur: door Meersseman (1952) aan Hariulfus toegeschreven.
Overlevering: mss. BCDFDu.
Edities: Mabillon (1701); *PL* 174; Malou (1840).

- *Verkorting en bewerking van BHL 705*.
14e eeuw, wrsch. Oudenburg.
Overlevering: ms. M.

- *Verkortingen en bewerkingen van BHL 704 en 705*.
1. 15e eeuw, Rooklooster.
Overlevering: ms. J.
2. 15e eeuw, Rooklooster.
Auteur: Jan Gielemans (†1487).
Overlevering: ms. I1

- *Fragmenten*.
Overlevering: mss. KL.

BHL 705a *Genealogia*.
Overlevering: mss. BCDDuJL.
Edities: Mabillon(1701); Cuperus (1731); *PL* 174; Holder-Egger (1888); Van de Putte (1843).

BHL 705b *Miracula metrica*.
Auteur: Jan van Biervliet (†1307).
Overlevering: mss. BF.
Editie: Meersseman (1952).

Chevalier 14440 *Hymne*.
Overlevering: mss. MO.
Editie: Cuperus (1737).

- *Carmen*.
Overlevering: ms. N.

- *Orationes* .
Overlevering: mss. FJMNO.

II Handschriften

A Brussel KB 982 (16e eeuw), ff. 253v-266 (BHL 703).
B Brugge GS 506/131bis (c. 1260/70), ff. 1-1va (BHL 705b), f. 1vb (BHL 705a), ff. 2-45va (BHL 704), ff. 45va-47vb (BHL 705).
C Brugge SB 404 (c.1200), ff. 10-27va (BHL 704), ff. 27va-28b (BHL 705), f. 28b (BHL 705a).
D S. Omaars BV 716 dl. V (c. 1200), ff. 88b-107b (BHL 704), ff. 107b-108b (BHL 705), f. 108b (BHL 705a).
E Brussel KB 1780-81 (2e helft 15e eeuw), ff. 1-70v (BHL 704).
F Brussel KB II 562 (c. 1615), ff. 1-57v (BHL 704), ff. 58-60v (BHL 705), ff. 61-63 (BHL 705b), ff. 63v-64 (*orationes*).
G Newcastle upon Tyne UL 1 (13e eeuw), ff. 114vb-117b (verkorte versie van BHL 704)
H Berlijn SB theol. lat. fol. 706 (2e helft 15e eeuw), ff. 257-259v (BHL 704c).
I1 Wenen ÖNB FF s.n. 12706-7 (2e helft 15e eeuw), ff. 121a-127vb (verkorte versie van BHL 704 en 705, *Hagiologium Brabantinorum* van Jan Gielemans).
I2 Wenen ÖNB FF s.n. 12813 (2e helft 15e eeuw), ff. 614-615v (bewerking van BHL 704, *Sanctilogium* van Jan Gielemans).
J Wenen ÖNB FF s.n. 12807 (2e helft 15e eeuw), f. 171b (BHL 705a), ff. 171va-174a (bewerking van BHL 704 en 705 en *orationes*).
K Brugge SB 425 (15e eeuw), f. 22vb (fragmenten van BHL 704).
L Brugge GS 127/5 (15e eeuw), f. 197va (BHL 705a), ff. 199a-b (fragmenten van BHL 704).
M Brugge SB 338 (14e eeuw), f. 284vb (Chevalier 14440), ff. 286a-291a en ff. 414va-419a (bewerkingen van BHL 704 en 705 en *orationes*).
N Brugge SB 561 (15e eeuw), f. 151v (*carmen iambicum* en *orationes*).
O Brugge SB 341 (15e-16e eeuw), ff. 53v-54 (*orationes*), ff. 87-88 (Chevalier 14440).

III Edities van de teksten in chronologische volgorde.

- Surius, L., 'Vita S. Arnulphi Suessionensis episcopi', *De probatis sanctorum vitis* IV (Coloniae Agr. 1573[1]) 689-713, (Coloniae Agr. 1579[2], IV, 714-37; 1618[4], VIII, 143-56; hier wordt verwezen naar de vierde druk van 1618).
- Mabillon, J., 'Vita S. Arnulfi episcopi Suessionis', *AASS* OSB VI.ll (Parijs 1701) 502-55.
- Cuperus, G., 'De S. Arnulfo confessore, episcopo Suessionensi', *AASS* Augusti lll (Antwerpen 1737[1]) 221-259.
- Malou, J.B., *Chronicon monasterii Aldenburgensis* (Brugge 1840) 40-48.
- Van de Putte, F., *Chronicon monasterii Aldenburgensis maius* (Gent 1843) 79.
- Migne, J.P., 'Vita Sancti Arnulfi episcopi Suessionensis', *PL* 174 (Parijs 1854) 1367-1440, naar de editie van Mabillon.
- Holder-Egger, O., 'Ex vita Arnulfi episcopi Suessionensis', *MGH* SS XV,II (Hannover 1888, herdruk

1963) 872-904.
- Meersseman, G.G., ‘Kritische bemerkingen over enige bronnen der biographie en cultusgeschiedenis van Sint Arnulf (†1087)’ in: *Studies over de kerkelijke en kunstgeschiedenis van West-Vlaanderen, opgedragen aan M. English* (Brugge 1952) 309-319, aldaar 314-319.

Bijlage 3

Vergelijking van de capita-indeling van BHL 703, A (reconstructie) en ed. Surius, en BHL 704, ed. Mabillon, waarbij de onderlinge afwijkingen door *cursief* zijn gemarkeerd (zie pp. 47-49 en 55-60).

ed. Surius	ms. A	ed. Mabillon
Prologus	Prologus	Prologus
I	I	I, I
		I, II
		I, III
II	II	I, IV
III	*III*	---
IV	*IV*	---
V	V	I, V
VI	VI	I, VI
VII	VII	I, VII-VIII
VIII	VIII	I, VIII
IX	IX	I, IX
X	X	I, X
		I, X
XI	XI	I, XI
		I, XII
XII	XII	*I, XXI* (deel)
XIII	XIII	I, XIII
		I, XIV
XIV	XIIII	*I, XXVI*
		I, XXVII
		I, XXVIII
XV	XV	*I, XXIX*
XVI	XVI	I, XV
XVII	XVII	I, XVI
XIIX	XVIII	I, XVII
XIX	XIX	I, XVIII
XX	XX	I, XIX
XXI	XXI	I, XX
XXII	XXII	*I, XXI* (deel)
XXIII	XXIII	I, XXII
XXIV	XIIII	I, XXIII
XXV	XXV	I, XXIV
---	---	*I, XXV*
---	---	*I, XXX*

ed. Surius	ms. A	ed. Mabillon
XXVI	XXVI	II, I
XXVII	XXVII	II, II
XXVII	XXVIII	II, III
XXIIX	XXIX	II, IV
XXIX	XXX	II, V
XXX	XXXI	II, VI
		II, VII
XXI	XXXII	II, VIII
	---	*II, IX*
XXXII	XXXIII	II, X
XXXIII	XXXIV	II, XI
XXXIV	XXXV	*II, XIII*
XXXV	XXXVI	*II, XIV*
XXXVI	XXXVII	*II, XII*
XXXVII	XXXVIII	*I, XXXI*
XXXVII	XXXIX	*I, XXXII*
XXXIIX	XL	II, XV
XXXIX	XLI	II, XVI
XL	XLII	II, XVII
XLI	XLIII	II, XVIII
XLII	XLIV	II, XIX
XLIII	XLV	*II, XXIII*
XLIV	XLVI	*II, XIX*
		II, XX
XLIV	XLVII	*II, XXI*
XLV	XLVIII	*II, XXII*
		II, XXIV
XLVI	XLIX	II, XXV
		II, XXVI
XLVII	L	II, XXVII
		II, XXVIII
XLIIX	LI	II, XXIX
		II, XXX
XLIX	LII	II, XXX
L	LIII	II, XXXI
		II, XXXII
LI	LIV	II, XXXII
		II, XXXIII
LI	LV	II, XXXIV
LII	*LVI*	II, XXXIV
		--- (III,II)

Bijlage 4

Voorbeelden van vergelijking van BHL 703 (A en ed. Surius) en BHL 704 (ed. Mabillon).

I. Vergelijking van de prologen van BHL 703 (A en ed. Surius) en BHL 704 (ed. Mabillon) en de derde brief van Hariulfus (ed. Mabillon).

Proloog ed. Surius, 143-144.

Venerabili et charissimo patri et domino Radulpho,
Dei gratia sanctae Rhemensis ecclesiae Archiepiscopo,
omnium Episcoporum infimus Lisiardus
salutem, et omnium bonorum plenitudinem.
Frequens et celeber te videndi et audiendi vsus
multis patefecit, et in ijs etiam mihi,
scientiae tuae pelagus immensum,
eximiam prudentiam, et in omnibus moderationem et discretionem,
amorem quoque et studium prouehendae sanctae Ecclesiae
atque in corrigendis, disciplinae tenorem.
Itaque tot virtutum tuarum adminiculis fretus,
veridicorum etiam testium multiplici ac diuturna relatione
informatus, rerum quoque magnitudine incitatus,
ausus fui imperitus opusculum conscribendum suscipere,
quod doctis scriptoribus merito seruari oporteret:
non tamen elationis typho,
sed vtilitatis causa permotus, vt meae exiguitatis
opera vtcunque in publicum proferrentur magna
opera Dei, quae sapientes et docti hactenus
a profundo silentio et hominum obliuione vindicare neglexerunt.
Cum autem ad haec pro viribus exaranda
animum intenderem, palpitabam (fateor)
prae pauore: sed cum accuratius pensitarem,
illum timorem meum fore vtilitati fraternae
obstaculo, referebam animum
ad tuae moderationis contemplationem,
sciens proculdubio facile veniam patere
temeritati, quae accidit germanae charitati inseruire cupienti.
Det itaque tua Paternitas veniam praesumptori,
qui hoc conatu per omnia tuo studuit seruire decori.
Det tua authoritas gratiam et pondus isthaec
propalanti, ne pro sua vilitate rubore afficiatur.
De veritate horum, quae dicturi sumus, nulla cuiusquam mens
ambigat: quippe cum ea tam diligenter inquisita,
et ad liquidum comperta sint ab ijs, qui interfuerunt,
vt certo constet, omnia esse verissima.
Et quia mihi perplacet ante omnia te in id intentum esse, vt Ecclesia
prouehatur,
quicquid in his minus compte prolatum erit,
tuae tuorumque sapientiae curae sit,
vt nobili Rhemensis eloquij acumine elimetur,
quod mea socordia mansit impolitum.
Vitae igitur sanctitatem et virtutum opera,
quae Christus Dominus modernis temporibus
militi suo Arnulpho largitus est,
vel aliqua ex parte narraturus,
omnium bonorum artificem inuoco Spiritum paracletum,
vt ad ea referenda benignus repleat
os meum laude sua, qui, vt ea efficeret,
huius serui sui praecordia sua luce illustrauit.

Proloog A f. 253v.

Venerabili et charissimo patri atque domino radulpho
dei gratia sancte rhemensis ecclesie archiepiscopo
omnium episcoporum infimus lisiardus
salutem et omnium bonorum plenitudinem
ffrequens ac celeber vos viuendi et audiendi vsus
patefecit multis.⁊ inter quos et michi
vestre scientie pelagus immensum.
vestreque prudentie cor ad omnia discretum:
amorem quoque prouectus ecclesie sancte.
et in his que corrigenda sunt tenorem discipline
Idcirco tot virtutum vestrarum amminiculis confortatus.
veridicorum etiam testium multiplici ac diuturna relatione
informatus. necnon rerum magnitudine instigatus.
presumpsi imperitus opusculum
doctis scriptoribus merito seruandum.
non typo elationis.
sed obtentu vtilitatis. vt per mee pusillitatis
obsequium. qualitercumque palam fierent magna
opera dei. que sapientes et docti hactenus.
neglexerunt sustollere de profundo silentij
Cumque ad hec pro posse exaranda
aciem mentis dirigerem: palpitabat animus
pre pauore Sed cum vigilantius retractarem.
quod ille meus timor foret fraterne vtilitatis
obstaculum. reducebam cor
ad vestre discretionis obtutum:
sciens procul dubio facilem veniam patere
temeritati. que accidit germane famulando charitati
Donet itaque vestra paternitas veniam presumptori:
qui talia nitens. vestro per omnia studuit decori
Donet vestra auctoritas gratiam et vigorem horum
propalatori: ne ob sui vilitatem subiaceant rubori
Porro de istorum veritate nullius mens
vertatur in ambiguum.⁊ quoniam tam exquisita
ab illis qui interfuerunt. et ad liquidum sunt comperta:
vt in omnibus sit veritatis constantia certa
Et quoniam ratum habeo ecclesie
prouectum vos ante omnia sectari:
quicquid in his minus compte prolatum est
vestre vestrorumque sophie.⁊
vt per nobile rhemensis acumen eloquii sit elimatum:
quod per meam secordiam cernitur impolitum
Vite igitur sanctitatem et virtutum opera.
que christus dominus modernis temporibus
suo militi arnulpho contulit.
vel ex parte aliqua narraturus.
omnium artificem bonorum inuoco paracletum.⁊
vt ad hec referenda benignus repleat
os meum laude sua: qui vt talia ageret.
ipsius serui sui precordia illustrauit luce sua

Brief, ed. Mabillon, 507.

Venerabili et carissimo Patri atque domino Radulfo,
Dei gratia sanctae Remensis Ecclesiae Archiepiscopo,
omnium Abbatum peripsema Hariulfus,
salutem et omnium bonorum plenitudinem.
Frequens videndi et audiendi usus
patefecit mihi
vestrae scientiae pelagus immensum,
et vestrae prudentiae cor ad omnia discretum,
amorem quoque provectuum sanctae Ecclesiae,
et in his quae corrigenda sunt tenorem disciplinae.
Idcirco tot vestrarum virtutum adminiculis confortatus,

praesumsi opusculum peritis
scriptoribus merito reservandum,
non typho elationis, novit Christus,
sed obtentu utilitatis, ut per meae pusillitatis
obsequium qualitercumque palam fierent
opera Dei, quae sapientes et docti hactenus
neglexerunt sustollere de profundo silentii.
Cumque ad haec exaranda
aciem mentis dirigerem, palpitabat animus
prae timore: sed cum retractarem,
quod ille meus timor fraternae foret utilitati
obstaculum, reducebam cor
ad altum vestrae discretionis obtutum;
sciens procul dubio facilem veniam patere
temeritati, quae accidit germanae famulando caritati.
Donet itaque vestra paternitas veniam praesumtori,
qui talia nitens vestro per omnia studuit decori.
Donet vestra auctoritas gratiam et vigorem horum
propalatori, ne ob sui vilitatem, subjaceat rubori.
Porro de istorum veritate nullius mens
vertatur in ambiguum, quoniam tam exquisita
ab illis qui interfuerunt, et ad liquidum sunt comperta,
ut in omnibus sit veritatis constantia certa.
Et quoniam ratum habeo Ecclesiarum
provectum vos ante omnia sectari;
quidquid in his minus comte prolatum est,
vestrae vestrorumque committo sophiae,
ut per nobile Remensis acumen eloquii fiat elimatum,
quod per meam socordiam resonat impolitum.
Vitae igitur sanctitatem, et virtutum opera,
quae Christus Dominus novellis temporibus
suo militi Arnulfo contulit,
ex aliqua parte narraturus,
omnium artificem bonorum mihi opto adesse Spiritum-sanctum,
ut ad haec referenda benignus repleat
os meum laude sua, qui, ut talia operaretur,
ejusdem servi sui praecordia illustravit luce sua.
Admittant hanc incultam dictionem ad sanctae fabricam Ecclesiae,
lege silvestrium lignorum, facundissimarum periti lectionum, ut in
domo Domini pili caprarum locum habeant; et magnae domus vasa diversa,
prout competit, suis officiis non fraudentur. Vitam vestram, vestrumque
Primatum incolumem carne et spiritu conservet Deus noster in longum. Amen.

Proloog ed. Mabillon, 507-508.

Venerabili et carissimo patri atque domino Rodulfo
Dei gratia sanctae Remensis ecclesiae Archiepiscopo,
omnium Episcoporum infimus Lisiardus,
salutem et totius sanctae obedientiae plenitudinem.
Frequens ac celeber vos videndi et audiendi usus
patefecit multis, inter quos et mihi
vestrae scientiae pondus immensum.
vestraeque prudentiae cor ad omnia discretum,
amorem quoque provectuum sanctae Ecclesiae,
et in corringendis tenorem disciplinae.
Idcirco tot vestrarum virtutum studiis confortatus,
veridicorum etiam testium multiplici relatione
informatus, nec non rerum magnitudine instigatus,
praesumsi opusculum
doctis scriptoribus merito reservandum,
non typo elationis,
sed obtentu utilitatis; ut per meae exiguitatis
obsequium, qualitercumque palam fierent magna
opera Dei, quae sapientes ac docti hactenus
neglexerunt de profundo sustollere silentii.
Cumque ad haec exaranda
aciem mentis dirigerem, palpitabat animus
prae timore; sed cum vigilantius retractarem,
quod ille meus timor fraternae foret utilitatis
obstaculum, reducebam cor
ad vestrae discretionis intuitum:
sciens proculdubio facilem veniam patere
temeritati, quae accidit germanae famulando caritati.
Donet itaque vestra paternitas veniam praesumtori,
qui talia nitens vestrae per omnia studuit Ecclesiae decori.
Donet vestra auctoritas gratiam et vigorem horum
propalatori; ne ob sui vilitatem subjaceat rubori.
Porro de istorum veritate nullius mens
vertatur in ambiguum, quoniam tam exquisita
ab illis qui interfuerunt et ad liquidum comperta sunt,
ut in omnibus sit veritatis constantia certa.

Quicquid vero in iis minus comte prolatum est,
vestrae vestrorumque committo sophiae:
ut per nobile Remensis acumen ingenii fiat elimatum,
quod per meam socordiam cernitur impolitum.
Vitae igitur sanctitatem et virtutum opera,
quae Christus Dominus nostris paene temporibus
suo militi Arnulfo contulit,
ex parte narraturus,
omnium artificem bonorum invoco Spiritum-sanctum,
ut ad haec referenda benignus repleat
ora nostra laude sua: qui ut talia perageret,
ipsius servi sui praecordia illustravit luce sua.

II. Vergelijking van BHL 703 (A) en BHL 704 (ed. Mabillon) waarbij A de basis vormt.

Normaal: tekst waarin BHL 703 en BHL 704 slechts kleine afwijkingen vertonen.
Daarbinnen **vet**: woorden die alleen in BHL 703. voorkomen.
cursief: toevoegingen of, indien tussen haakjes geplaatst, substituties in BHL 704.
Klein lettertype in kolommen: ingrijpende bewerking van BHL 703 (links) tot BHL 704 (rechts).

De tekstgetuigen voor BHL 704 bevatten in de regel slechts minieme varianten; aangezien deze (op één uitzondering na, zie II,2) voor de vergelijking niet van belang zijn, zijn ze voor de overzichtelijkheid buiten beschouwing gelaten.

II.1. A fol. 258 r.44-49, 258v r.1-15; ed. Mabillon, 517-518.

Sed (*Sane*) quoniam apud mortales permanet **hoc** (*et*) ratum. nichil esse **ex** omni parte beatum: erat illo in tempore in eodem cenobio quidam **monachus** nomine odo. honestatis vsurpator et virtutis **deprauator** (*simulator*)./ qui famulo dei arnulpho *abbati* nimium inuidebat: et se ad regimen loci digniorem *ac utiliorem* autumabat Qui etiam incessanter **animo** *re*voluebat: quonam argumento seruum christi potuisset remouere a suscepto *regiminis* officio Is *cum esset in exterioribus agens,* per internuncios *quos frequenti munere caecabat,* studuit intimare regi francorum philippo. vt cum in procinctu contra hostem aliquorsum **pergeret** (*profisceretur*): abbatem sancti medardi venire secum iuberet Annuit rex consilijs odonis./ et cum exercitum promouisset. missis legatis monuit **dominum** (*domnum*) arnulphum: vt cum armata militia in expeditionem secum abiret

At ille qui quondam armorum strennuitate viguerat in seculo. et mortalis militie cingulum ad dei commutauerat famulatum./ cepit vehementer abhorrere huiusmodi negocium: et omnino recusauit tale regi offerre obsequium dicens

Ergone relicta causa dei. militia rursum stipabor./ militibus rursum arma exercebo? Grande nephas

Arnulfus ad haec stupuit, et regiis Missis devote respondit: Certum est me peccatorem militiae quondam actibus sorduisse; notum est ob Domini timorem relicta militia consortium monachorum expetisse. Legimus dicentem Dominum, quod qui perseveraverit in finem salvus erit; et ego infelix, qui causa Dei militiam abjeci,

Recte ait psalmus de me et mei similibus, Dejeci eos dum allevarentur. Nam qui putabam me assumtum ad curam Abbatiae, ecce compellor offendere in foveam apostasiae.

Maluissem *certe* nomen istud et abbatis (*nomen istud abbatis et*) locum non suscepisse. quam *sub* huius dignitatis obtentu seculo **iterum** *tam pessime* deseruire Hoc comperto rex philippus.

et malis consiliarijs deprauatus. misit legatos qui dicerent abbatiam magnarum possessionum facultatibus refertam subsidijs. militibus sua beneficia tenentium vndique circumfultam. quorum antiquus foret vsus. vt abbate preuio regali expeditioni inseruiret.

misit denuo legatos qui dicerent fuisse morem antiquum, ut milites Abbatiae Abbate praeuio, regali expeditioni inservirent. Aut

faceret iuxta morem antiquum. aut daret locum ut fieret regis imperium

Hac de causa vir virtutis
repetit cellam reclusionis. proculdubio nil
reputans tale culmen honoris!
et cepit longe melius longeque feruentius seipsum
exercere ad seruitium summe maiestatis

Tunc Arnulfus tali occasione accepta, promto animo obedivit Regis imperio, et secessit libens in reclusionis angulo: nihil reputavit culmen tanti honoris, dum modo liceret tenere vocem Saluatoris, cupiens longe melius longeque ferventius seipsum exercere in servitio divinae majestatis. At monachi omnes nimium consternati tali facto, conveniunt pariter, et quasi obsident Arnulfum planctu nimio, et sic illum flagellant dolenti obsequio. O amande pater, quid voluisti facere? gregem commissum tam inconsulte deserere? oves Christi tibi creditas lupis exponere; et domum sanctam quam, sic honorifice tractabas, vastatoribus iterum tradere? Si molestum tibi erat exercitum Regis subire, sedisses tranquillus in loco tuo: nos cum nostris militibus paruissemus Regis imperio. Ecce Pontius, noster olim vastator, oneratus crumenis nostri loci fiet iterum comparator, et accepta potestate instabit acrior dilapidator. Miserere quaesumus filiis tuis, miserere supplicibus tuis, et non abjicias nos, subesse gaudentes edictis tuis. Monemus te per martyrium Sebastiani, per confessionem Medardi, per papatum Gregorii, per Sanctorum copiam, quorum hunc loco nosti inesse reliquias atque memoriam.

II.2. A fol. 264r26-44; ed. Mabillon, 540. Een omissie in de editie van Mabillon is op basis van de andere tekstgetuigen van de vita longior tussen haken <> aangegevuld.

Venerandus seruus domini arnulphus habuit sororem nomine odam: que ab infantia sacris eruditionibus instituta. celibem vitam maluit actitare Hec iam grandeua deo sacrata permanens. accensa est diuini studio amoris. vt illam tociens in scripturis memoratam ciuitatem iherusalem pia deuotione adiret Iam ergo ibidem posita per nuncios quos poterat. sepius mandata dirigebat fratri suo videlicet sancto presuli arnulpho. orans et multum implorans. vt a domino vir sanctus impetraret. quatinus eorum neuter morеretur: quousque insimul constituti. mutuis conspectibus potirentur Vltima itaque vice cum iam aldenborch commaneret. et suus sibi obitus iam celitus fuisset premonstratus. aduenit quidam nuncians sororem repedantem iam alpes transisse. et valde festinanter properare: vt fratrem karissimum potuisset presens conspicere
Tunc sanctus homo ait Oda soror nostra et germana in domino. quamuis festinet. quamuis auide properet! frustra contendit. inuanum laborat: inuanum concertat adipisci. quod fieri impossibile est Videat et contempletur actus nostros. et studium timendi deum: de cetero faciem nostram corpoream numquam iam amplius visura est Itaque hec pudicissima mulier sub omni celeritate accelerans.
quando intrauit aldenborch. iam octo diebus tenebatur sepulchro venerabilis germanus: et sic nisibus tantis priuata. corde tamen virili ad illam visionem se funditus extendit. que dierum numero finiri non nouit Illud in beato viro miramur: quod tanta futurorum prescientia donatus sit

Adhuc eodem in loco consistente viro sancto, venit quidam de Hierosolymis peregrinus, et nuntiavit illi dicens: Domine, soror vestra domina Oda, mihi Hierosolymis locuta, nimium efflagitavit, ut dicerem vobis, quoniam quantumcumque praevalet, laborat et festinat, ut ante vestrum transitum vos in carne videat, vobis loquatur, remissionem delictorum, et agendae in reliquum vitae normam, atque consilium a vobis praesens petat atque accipiat. Haec vero summa petitionum illius est, ut vestra oratio ad Dominum fiat, impetrans ut vos non recedatis donec veniat, et ipsa non moriatur donec dilectam sibi vestram faciem videat. Tunc ait homo justus. Oda soror nostra, et in Domino germana, quamvis festinet, avide properet, frustra contendit, in vanum laborat, in vanum concertat adipisci quod Dominus aliter disposuit. Videat et contempletur actus nostros, et studium timendi Dominum <de cetero faciem nostram corpoream numquam videbit>. Itaque haec pudicissima mulier properans et festinans, nec aliquam sibi requiem attribuens, celeriter intravit Aldemborg, et invenit fratrem sepultum octo dies habentem in monumento.

Bijlage 5

Overzicht van de varianten in de brief van Hariulfus aan aartsbisschop Rodolfus van Reims (V) en de prologen van Lisiardus van BHL 703 (A) en BHL 704 (M). Verwezen wordt naar de regelnummers in bijlage 4.I.

AM	**V**
3. omnium episcoporum infimus Lisiardus	omnium abbatum peripsema Hariulfus
5. frequens ac celeber vos	frequens
6. patefecit multis inter quos et mihi	patefecit mihi
12-13. veridicorum etiam testium multiplici ac diuturna relatione informatus necnon rerum magnitudine instigatus	-
15. doctis	peritis
16. -	novit Christus
42. cernitur	resonat
51-55. -	Admittant ... Amen

AV	**M**
4. omnium bonorum	totius sanctae obedientiae
7. pelagus	pondus
10. in his que corrigenda sunt	in corrigendis
11. amminiculis	studiis
17. pusillitatis	exiguitatis
20. sustollere de profundo	de profundo sustollere
26. obtutum	intuitum
30. vestro per omnia studuit decori	vestrae per omnia studuit ecclesiae decori
37-39. et quoniam ratum habeo ecclesie prouectum vos ante omnia sectari quicquid	quicquid vero
41. eloquii	ingenii
49. os meum	ora nostra

A	**MV**
5. viuendi	videndi
9. prouectus ecclesie sancte	provectuum sanctae ecclesiae
11. virtutum vestrarum	vestrarum virtutum
14. presumpsi imperitus	praesumsi
15. seruandum	reservandum
21. pro posse	-
23. pre pauore	pre timore
32. subiaceant	subjaceat
40. sophie	committo sophie
41. sit	fiat

A	M	V
44. modernis temporibus	nostris paene temporibus	novellis temporibus
46. ex parte aliqua	ex parte	ex aliqua parte
47. inuoco paracletum	invoco Spiritum-sanctum	mihi opto adesse Spiritum-sanctum
49. ageret	perageret	operaretur

Kaarten en tabellen

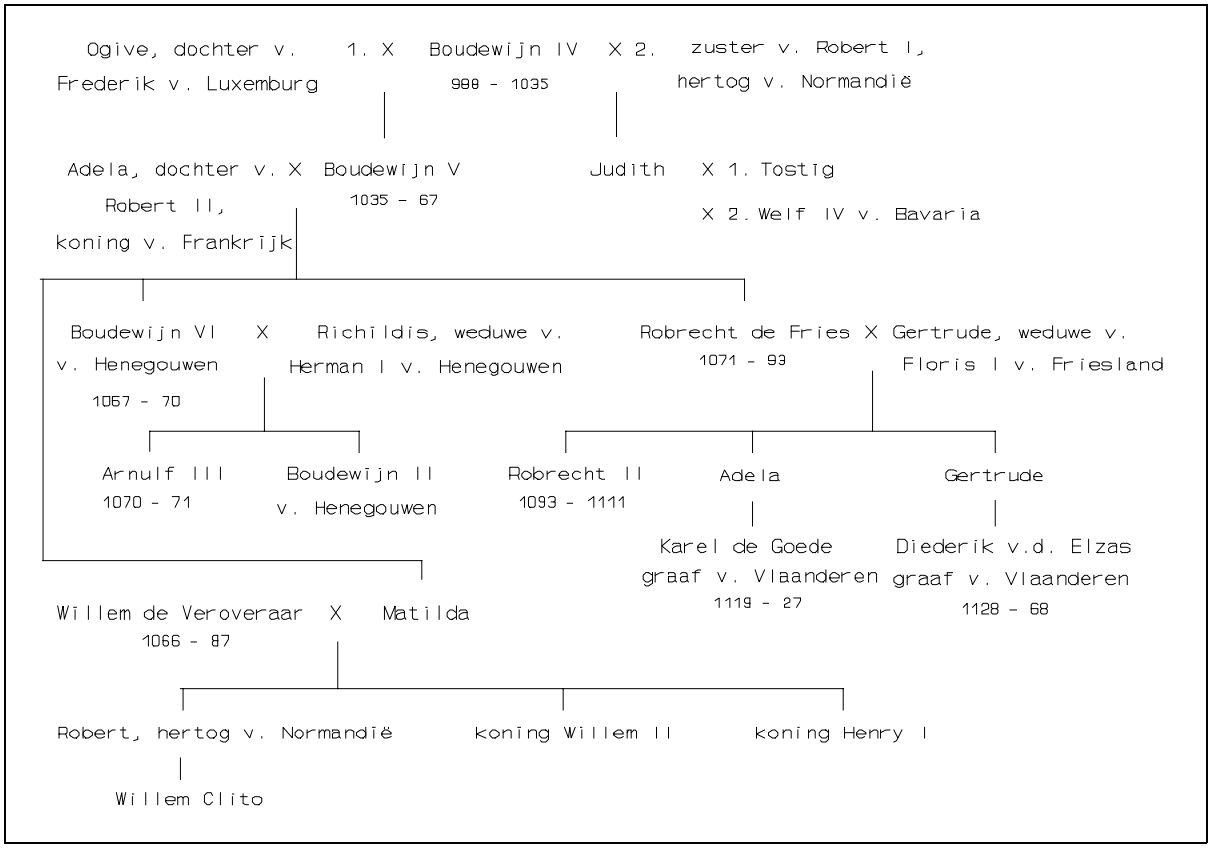

Tabel 8: de graven van Vlaanderen (naar Nicholas, *Medieval Flanders*, 440-441).

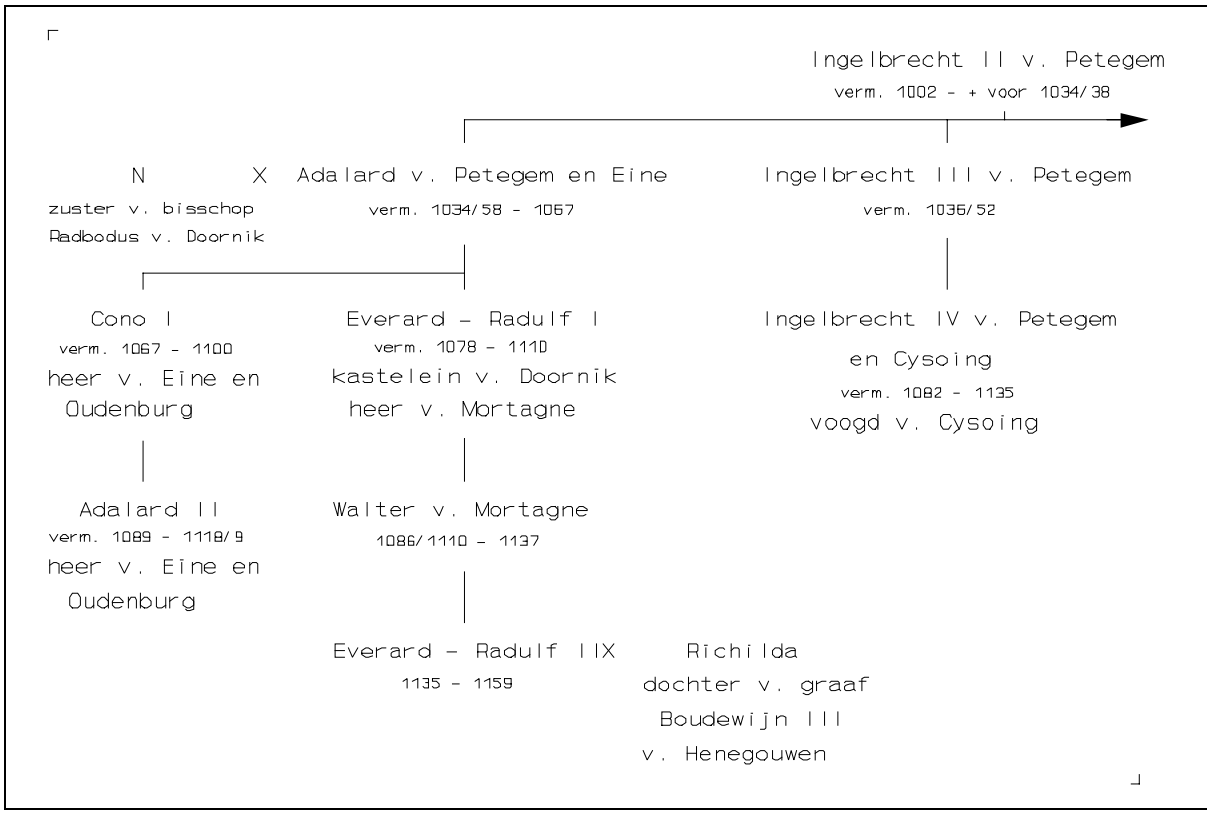

Tabel 9: de afstammeling van Ingelbrecht II van Petegem (naar Warlop, *The Flemish Nobility*, II.II nrs. 64, 149, 169 en 210).

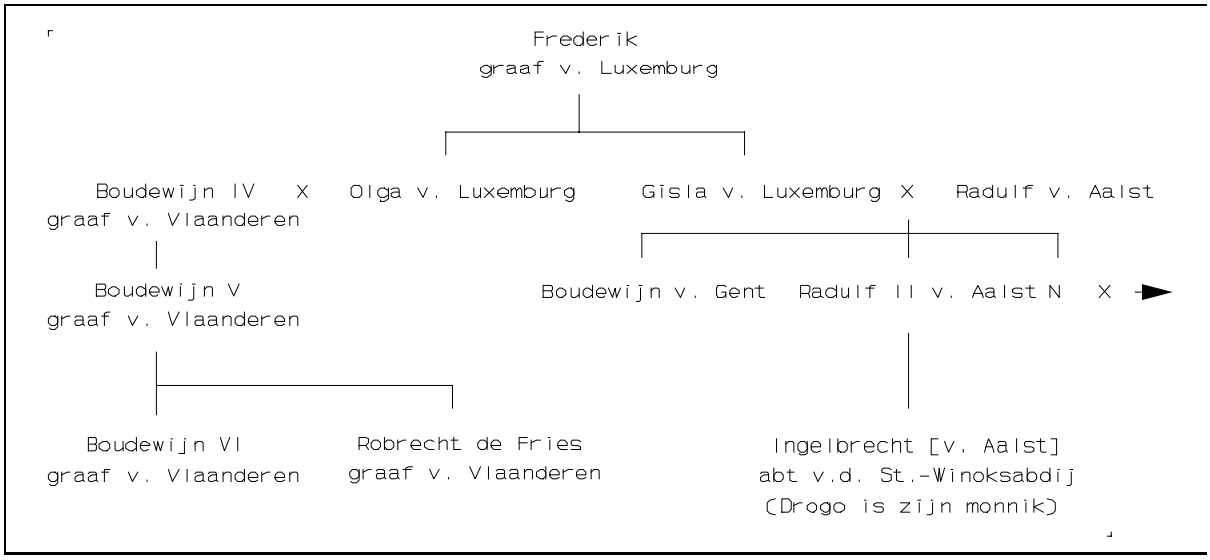

Tabel 10: verwantschap van abt Ingelbertus en bisschop Radbodus (naar Huyghebaert, *Vita Godeliph*, 76-77).

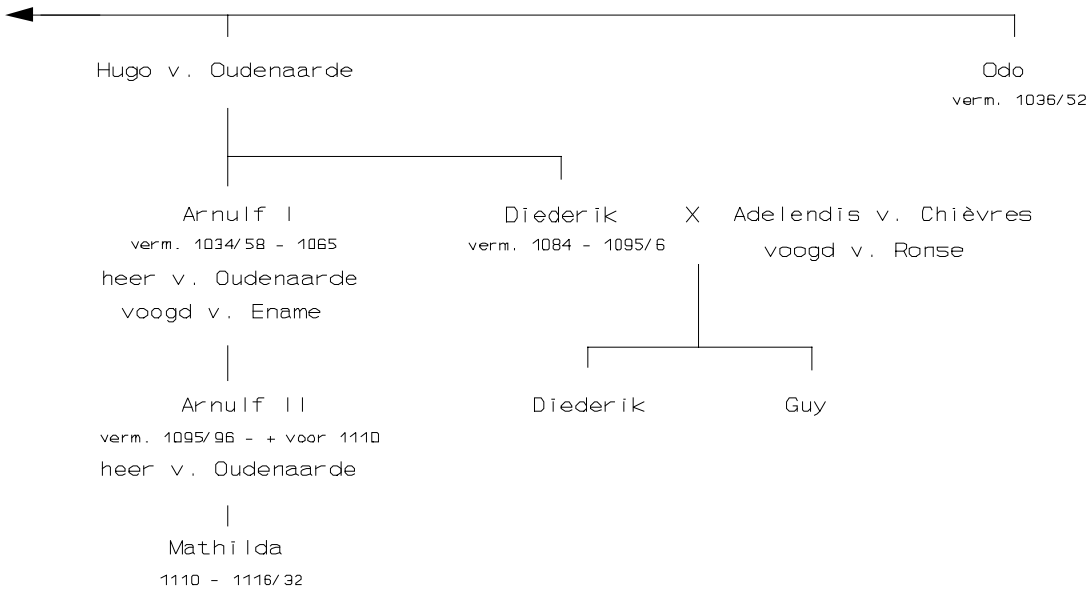
Hugo v. Oudenaarde
Odo
verm. 1036/52
Arnulf I
verm. 1034/58 - 1065
heer v. Oudenaarde
voogd v. Ename
Diederik
verm. 1084 - 1095/6
X
Adelendis v. Chièvres
voogd v. Ronse
Arnulf II
verm. 1095/96 - + voor 1110
heer v. Oudenaarde
Diederik
Guy
Mathilda
1110 - 1116/32

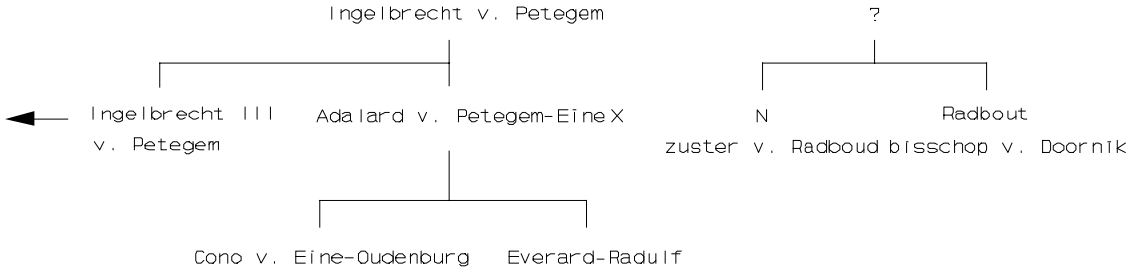
Ingelbrecht v. Petegem
?
Ingelbrecht III
v. Petegem
Adalard v. Petegem-Eine
X
N
zuster v. Radboud
Radbout
bisschop v. Doornik
Cono v. Eine-Oudenburg
Everard-Radulf

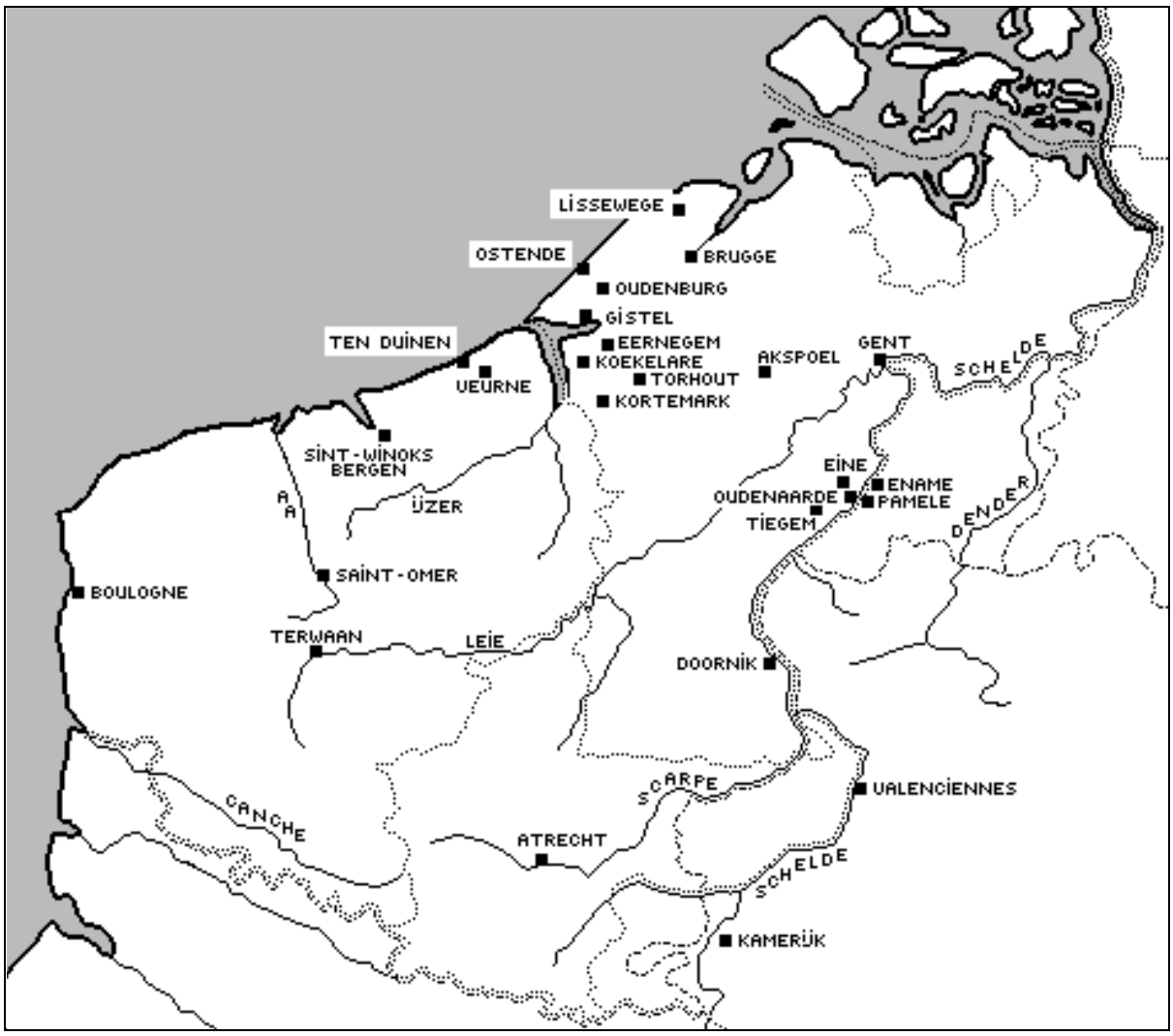

Vlaanderen in de elfde eeuw.

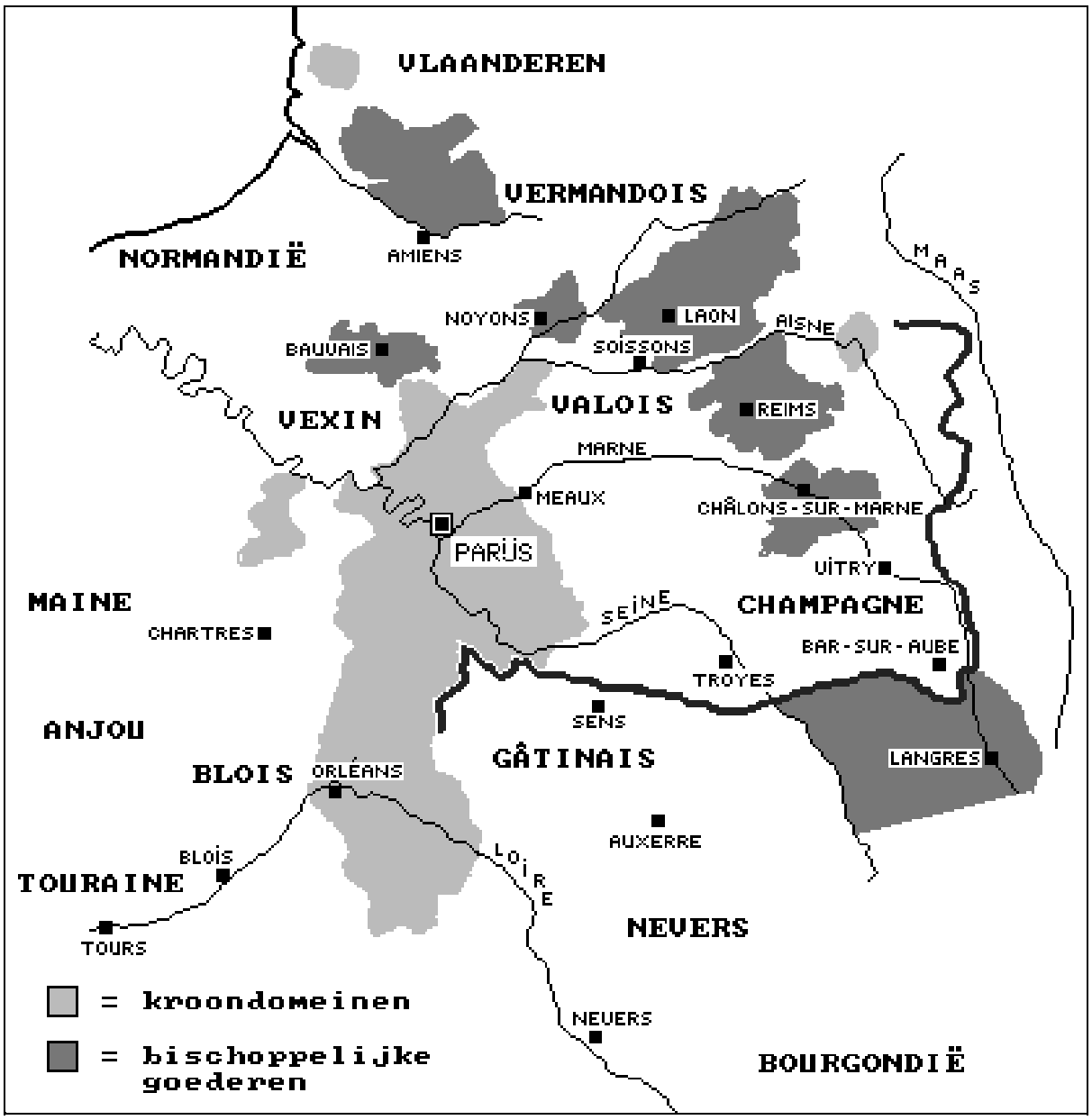

Frankrijk in de elfde eeuw.

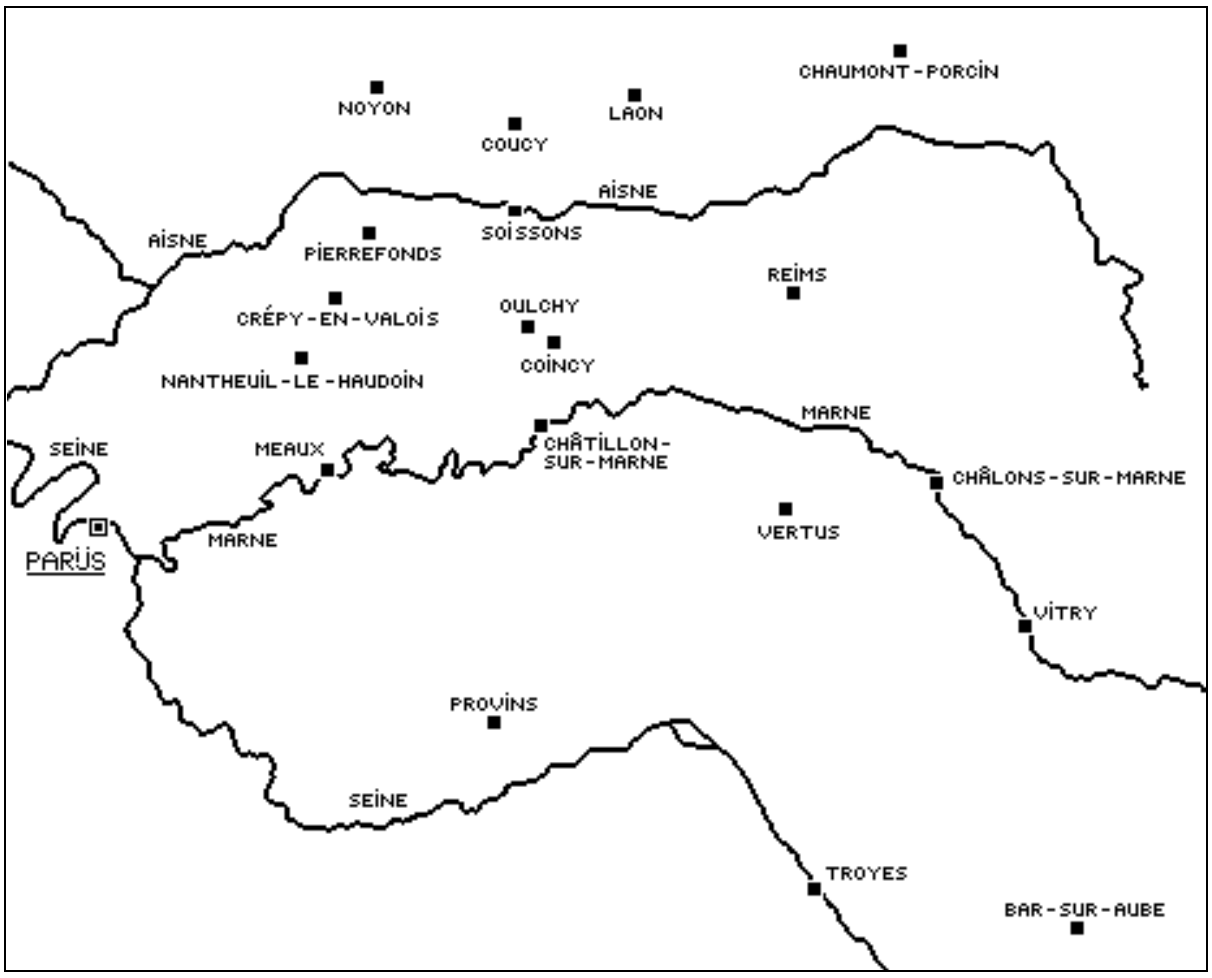

Champagne in de elfde eeuw.

Bronnen en literatuur

Bronnen

I. Het hagiografisch dossier, zie bijlage 2

II. In origineel geraadpleegde documentaire bronnen

- Rijksarchief Brugge, Abdij Oudenburg 1 Bis, Cartularium.
---------- Charters, blauwe nrs. 6637-6645.
- Parijs Bibliothèque Nationale, Fonds français 12021, cartularium van Coincy.
- Archives départementale de l'Aisne à Laon, H477, cartularium van Saint-Médard.

III. Overige bronnen

- *The Anglo-Saxon Chronicle*, ed. G.N. Garmonsway (Londen/New York 1953).
- *Annales Blandinienses*, ed. P. Grierson, *Les Annales de Saint-Pierre de Gand et de Saint-Amand* (Brussel, 1937) 1-73.
- *Annales Egmundenses*, ed. O. Oppermann, *Fontes Egmundenses*. Werken van het Historisch Genootschap 3e serie 61 (Utrecht 1933) 111-208.
- *Annales Elmarenses*, ed. P. Grierson, *Les Annales de Saint-Pierre de Gand et de Saint-Amand* (Brussel, 1937) 74-115.
- *Annales Elnonenses*, ed. P. Grierson, *Les Annales de Saint-Pierre de Gand et de Saint-Amand* (Brussel, 1937) 133-175.
- *Annales Formoselenses*, ed. P. Grierson, *Les Annales de Saint-Pierre de Gand et de Saint-Amand* (Brussel, 1937) 116-132.
- Bled, O., *Régestes des Évêques de Thérouanne 500-1553* 2 dln. (Saint-Omer 1904-1907).
- Bouquet, M. ed., *Receuil des historiens des Gaules et de la France* (Parijs 1734-1904; deels herdrukt Parijs 1869-80).
- *Chronicon monasterii Aldenburgensis*, ed. J.B. Malou (Brugge 1840).
- *Chronicon monasterii Aldenburgensis maius*, ed. F. Van de Putte (Brugge 1840).
- *Corpus Chronicorum Flandriae*, ed. J.J. De Smet (Brussel 1841-65).
- De Hemptinne, Th. en A. Verhulst, *De oorkonden der graven van Vlaanderen (juli 1128-september 1191)* II.I (Brussel 1988).
- Drogo van Sint-Winoksbergen, *Vita Godeliph*, ed. N.N. Huyghebaert, trl. S. Gyselen, *Drogo van Sint-Winoksbergen Vita Godeliph* (Tielt en Bussum 1982).
- Duvivier, C. *Actes et Documents Anciens intéressant la Belgique* 2 dln (Brussel 1898-1903).
- *Exordium Wattinense*, onder de titel 'Chronicon Wattinense', *PL* 144, 1513-1546.
- *Flandria generosa*, ed. L.C. Bethman, *MGH* SS IX (Hannover 1851, herdruk 1968) 313-25.
- Galbert van Brugge, *De multro, traditione, et occisione gloriosi Karole comitis Flandriarum*, ed. J. Rider, *CCM* 131; trl. J.B. Ross, *Galbert of Bruges. The murder of Charles the Good, Count of Flanders* (New York 1967); trl. A. Demyttenaere, *Galbert van Brugge. De moord op Karel de Goede* (Antwerpen 1978).
Genealogia ex stirpe sancti Arnulfi descendentium Mettensis, ed. I. Heller, *MGH* SS XXV (Hannover 1880, herdruk 1964) 381-384.
- *Gesta abbatum Trudonensium*, ed. C. de Borman, *Chronique de l'abbaye de Saint-Trond* 2 dln. (Luik 1872-77).
- *Gesta Normannorum Ducum*, ed. E.M.C. Van Houts, *The Gesta Normannorum Ducum of William of Jumièges, Orderic Vitalis, and Robert of Torigni* 2 dln. Oxford Medieval Texts (Oxford 1992-1995).
- Gislebertus, *Chronicon Hanoniense*, ed. L. Vanderkindere, *La Chronique de Gislebert de Mons*. Receuil de textes pour servir a l'étude de l'histoire de Belgique (Brussel s.d.).
- Gregorius Magnus, 'Dialogi', ed. U. Morrica, *Fonti per la storia d'Italia* (Rome 1924, fotomechanische herdruk Turijn 1966)
- Gregorius VII, *Epistolae*, ed. E. Caspar, *Das Register Gregors VII*, *MGH* SS Epist. selectae II, 1-2 (Berlijn 1920-23); ed. trl. H.E.J. Cowdrey, *The Epistolae Vagantes of Pope Gregory VII* (Oxford 1972); ed. trl. F.-J. Schmale, *Quellen zum Investiturstreit. Erster Teil. Ausgewählte Briefe Papst Gregors VII*. Ausgewählte Quellen zur Deutsche Geschichte des Mittelalters 12a (Darmstadt 1978).

- Guibert van Nogent, *De vita sua, sive monodiae*, ed. trl. E.-R. Labande, *Guibert de Nogent. Autobiographie*. Les Classiques de L'Histoire de France au Moyen Age 34 (Parijs 1981).
- Gysseling, M. en A.C.F. Koch ed., *Diplomata Belgica ante annum millesimum centesimum scripta* 2 dln. (Brussel 1950).
- Hariulfus, *Chronicon Centulense*, ed. F. Lot, *Chronique de l'abbaye de S.Riquier*. (Parijs 1894).
- Hariulfus, *Gesta*, ed. E. Müller, 'Der Bericht des Abtes Hariulf von Oudenburg über seine Prozessverhandlungen an der Römischen Kurie im Jahre 1141', *Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde* 48 (1930) 97-115.
- Heriman van Doornik, *Liber de restauratione monasterii s. Martini Tornacensis*, ed. G. Waitz, *MGH* SS XIV (Hannover 1883, herdruk 1963) 274-327.
- Hesso Scholasticus, *Relatio de concilio Remensi*, ed. W. Wattenbach, *MGH* LL XII.III (Hannover 1897) 21-28.
- Hieronymus, *Liber Interpretationis Hebraicorum Nominum*, ed. P. de Laparde, *CCL* 72.
- Horatius, *Epistolae*, ed. O.A.W. Dilke, *Horace: Epistles I* (Londen 1966[3]).
- Hugo van Flavigny, *Chronicon*, ed. G.H. Pertz, *MGH* SS VIII (Hannover 1848, herdruk 1968) 280-503.
- Isidorus, *Differentiae sive De Proprietate Sermonum*, *PL* 83, 9-98.
- Ivo van Chartres, *Epistolae*, ed. *PL* 142, 11-503; ed. J. Leclercq, *Yves de Chartres. Correspondance* I (1090-1098) (Parijs 1949).
- Jaffé, P., *Regesta Pontificum Romanorum ab condita ecclesia ad annum post Christum natum MCXCVIII* 2 dln. ed. Wattenbach (Leipzig 1885-88), aangevuld door Kehr en Brackmann (1956).
- Lampert von Hersfeld, *Annales*, ed. trl. Schmidt, A. en W.D. Fritz. *Lampert von Hersfeld, Annalen*. Ausgewählte Quellen zur Deutsche Geschichte des Mittelalters 13. (Darmstadt 1985[3]).
- *Liber Miraculorum S. Donatiani*, exc. ed. O. Holder-Egger, *MGH* SS XV.II (Hannover 1888, herdruk 1963) 856-858.
- *Liber Traditionum Sancti Petri Blandiniensis*, ed. A. Fayen in: Vander Haeghen, V. en H. Pirenne ed., *Oorkondenboek der stad Gent* (Gent 1906).
- Milis, L., *De onuitgegeven oorkonden van de Sint-Salvatorsabdij te Ename voor 1200*. Koninklijke Academie van België, Koninklijke Commissie voor Geschiedenis, Verzameling van onuitgegeven Belgische kronieken en van onuitgegeven documenten betreffende de geschiedenis van België 61 (Brussel 1965).
- Odo van Cluny, *De vita sancti Geraldi Auriliacensis Comitis*, *PL* 133, 639-710.
- Ordericus Vitalis, *Historia Ecclesiastica*, ed. M. Chibnall, *The Ecclesiastical History of Orderic Vitalis*, 6 dln. Oxford Medieval Texts (Oxford 1969-80).
- Piot, C. ed., *Cartulaire de l'abbaye d'Eename* (Brugge 1881).
- Prou, M. ed., *Recueil des Actes de Philippe I*[er] *Roi de France (1059-1108)* (Parijs 1908).
Ramackers, J., *Papsturkunden in Frankreich*. 4 Picardie (Göttingen 1942).
- *Regula Benedicti*, A. de Vogüé en J. Neufville ed. trl., *La règle de Saint Benoît* 7 dln. SC 181-187 (Parijs 1972-1977), I, 412-491, II, 508-675.
- *Rituale seu mandatum insignis ecclesiae Suessionensis tempore episcopi Nivelonis exaratum*, ed. (Soissons en Parijs 1856).
- Rousseau, F., *Actes des Comtes de Namur de la première race 946-1196*. Commission Royale d'Histoire, Recueil des Actes des Princes Belges (Brussel 1936).
- Sigebert van Gembloux, *Chronographiae Auctarium Affligemense*, ed. P. Gorissen, *Sigeberti Gemblacensis Chronographiae Auctarium Affligemense* (Brussel 1952).
- Suger, *Liber de rebus in administratione sua gestis*, ed. trl. E. Panofsky, *Abbot Suger on the abbey church of St.-Denis and its art treasures* (2e ed. G. Panofsky-Soergel, Princeton 1979).
- Sulpicius Severus, *Vita Martini*, ed. J. Fontaine, *Sulpice Sévère, Vie de Saint-Martin* 3 dln. (Parijs 1967-69).
- Sulpicius Severus, *Dialogi*, ed. C. Halm, *CSEL* 1 (Vindobonae 1886) 152-216.
- *Veil rentier*, ed. L. Verriest, *Le polyptique illustré dit ''Veil rentier'' de messire Jehan de Pamele-Audenarde (vers 1275)* (Brussel 1950).
- Vercauteren, F. ed., *Actes des Comtes de Flandre 1071-1128* (Brussel 1938).
- *Vita Amandi Episcopi*, ed. B. Krusch, *MGH* SRM V (Hannover 1910) 395-485.
- *Vita Antonii* door Athanasius in de vertaling van Evragius, *PL* 73, 125-170.
- *Vita Arnulfi ep. Mettensis*, ed. B. Krusch, *MGH* SRM II (Hannover 1888) 426-446.
- *Vita Bernardi*, vita prima, *PL* 185, 226-268.
- *Vita Edwardi*, ed. F. Barlow, *The Life of King Edward Who Rests at Westminster, Attributed to a Monk of St. Bertin* (Oxford 1992[2]).

- *Vita Geraldi*, *AASS* April I, 412-438.
- *Vita Hieronymi*, *PL* 22, 209-212.
- *Vita Idae Boloniensis*, *PL* 155, 437-466.
- *Vita Simonis Comitis Crespeiensis*, *PL* 156, 1211-1224.
- *Vitae Patrum*, trl. H. Waddell, *The Desert Fathers* (Michigan 1957); trl. N. Russell en B. Ward, *The Lives of the Desert Fathers* (Cistercian Studies 34, Londen en Oxford, 1981).

Catalogi en inventarissen

- Aurray, L. en R. Poupardin, *Catalogue des manuscrits de la collection Baluze* (Parijs 1921).
- Becker, P.J. en T. Brandis, *Die theologischen lateinischen Handschriften in folio der Staatsbibliothek preussischer Kulturbesitz Berlin* 2 (Wiesbaden 1985).
- *Bibliotheca hagiografica latina antiquae et mediae aetatis* 2 dln. Subsidia hagiographica 6 (Brussel 1898-1901); Supplementum. Subsidia hagiographica 12 (Brussel 1911); Novum supplementum. Subsidia hagiographica 70 (Brussel 1986).
- Bondéelle-Souchier, A., *Bibliothèques cisterciennes dans la France médiévale. Répertoire des abbayes d'hommes* (Parijs 1991).
- *Catalogus codicum hagiographicorum latinorum bibliothecae publicae Audomaropolitanae*, *AB* 47 (1929) 241-306.
- *Catalogus codicum hagiographicorum (bibl. privat.) qui Vindobonae asservantur in bibliotheca privata serenissimi caesaris Austriaci*, *AB* 14 (1895) 231-83.
- *Catalogus codicum hagiographicorum bibliothecae civititatis Brugensis*, *AB* 10 (1891) 453-466.
- *De codicibus hagiographicis Johannis Gielemans canonici regularis in Rubea Valle prope Bruxellas adiectis anecdotis*. Subsidia hagiographica 3 (Brussel 1895, herdruk 1961).
- *De Nationale bibliotheek van Oostenrijk. Handschriften en gedrukte werken over de geschiedenis van de Nederlanden 1475-1600* (Brussel 1962).
- *Handschriften en gedrukte werken over de geschiedenis van de Nederlanden 1475-1600* (Brussel 1962).
- Isaac, M.-T., *Les livres manuscrits de l'abbaye des Dunes* (Aubel 1984).
- Levison, W., *Conspectus codicum hagiographicorum*, *MGH* SRM VII (Hannover 1920) 529-706.
- Maner, M. Le, *Une abbaye cistercienne, Clairmarais* (S. Omaars 1990).
- Masai F. en M. Wittek, *Manuscrits datés conservés en Belgique*, III 1441-60 (Brussel/Gent 1978).
- Matton, A., *Inventaire sommaire des archives départementales antérieure à 1790: Aisne* III Laon 1885) .
- Omont, H., *Inventaire des manuscrits de la collection Moreau* (Parijs 1891).
- Poncelet, A., 'De codicibus hagiographicis Iohannis Gielemans canonici regularis in Rubea valle prope Bruxellas', *AB* 14 (1895) 5-88.
- Poorter, A. De, *Catalogue des manuscrits de la bibliothèque publique de la ville de Bruges* (Gembloux en Parijs 1934) .
- Poorter, A. De, 'Les manuscrits de l'abbaye bénédictine d'Oudenbourg à la bibliothèque de Bruges', *Revue des bibliothèques* 33 (1923) 375-94.
- Poupardin, R., *Catalogue des manuscrits des collections Duchesne et Bréquigny* (Parijs 1905).
- Raw, B.C., *Lives of the saints. A description of Ms. 1 in the University Library Newcastle upon Tyne* (Newcastle upon Tyne 1961) .
- Sanderus, A., *Bibliotheca Belgica Manuscripta* 2 dln. (Rijssel 1641-3) .
- *Sint-Arnoldus en de Sint-Pietersabdij te Oudenburg 1084-1984* (Oudenburg 1984).
- Stein, H., *Bibliographie générale des cartulaires français* (Parijs 1907) .
- Van den Gheyn, J., *Catalogue des manuscrits de la bibliothèque royale de Belgique* V (Brussel 1905).
- Vander Plaetse, R., *Vlaamse kunst op perkament. Handschriften en miniaturen te Brugge van de 12de tot de 16de eeuw* (Brugge 1981).
- Vander Plaetse, R., 'De divitiae claustrales van de Sint-Pietersabdij van Oudenburg tot ca. 1600. In: *Sint-Arnoldus en de Sint-Pietersabdij te Oudenburg 1084-1984* (Oudenburg 1984) 69-82.
- Vander Plaetse, R., 'Index van de handschriften van het Grootseminarie van Brugge' in: A. Denaux en E. - Vanden Berghe, *De Duinenabdij en het Grootseminarie te Brugge* (Tielt en Weesp 1984) 125-35.
- Yernaux, J., *Inventaire sommaire des Archives de l'abbaye d'Oudenbourg conservées au dépôt des Archives de l'Etat à Bruges* (s.l., s.d.).

Literatuur

- Aigrain, R., *L'hagiographie. Ses sources. Ses méthodes. Son histoire* (Parijs 1953).
- Andernach, N., 'Entwicklung der Grafschaft Berg' in: *Land im Mittelpunkt der Mächte. Die Herzogtümer Jülich. Kleve. Berg* (Kleef 1984) 63-73.
- Angenendt, A., *Heilige und Reliquien. Die Geschichte ihres Kultes vom frühen Christentum bis zur Gegenwart* (München 1994).
- Avonds, P., 'Brabant en Limburg 1100-1390', *NAGN* 2 (Bussum 1982) 452-482.
- Baerten, J., *Het graafschap Loon (11de-14de eeuw)*. Maaslandse monografieën (Assen 1969).
- Bagge, S., 'Hadrada', *LMA* 4 (1989), 1930.
- Baix, F., 'Les origines de la prévôté d'Hanzinnes', *Annales de la Société archéologique de Namur* 46 (1952) 147-56.
- Bak, J., 'Ladislaus', *Lexikon für Theologie und Kirche* 9 (1964) 1048.
- Baker, D., ''A Nursery of Saints': St. Margaret of Scotland Reconsidered' in: D., Baker ed., *Medieval Women* (Oxford 1978) 119-41.
- Balteau, J. 'S. Arnoul, éveque de Soissons', *Dictionnaire de biographie française* III (Parijs 1939) 946-947.
- Bannasch, H., 'Fälscher aus Frömmigkeit. Der Meinwerkbiograph - ein mittelalterlicher Fälsche und sein Selbstverständnis', *Archiv für Diplomatik* 23 (1977) 224-241.
- Barlow, F., *Edward the Confessor* (Londen 1970).
- Barlow, F., 'The canonization and the early lives of Hugh I, abbot of Cluny', *AB* 98 (1980) 297-334.
- Barthélemy, E. de, *Les Comtes et le Comté de Soissons*. Extrait des Travaux de la Société Académique de Saint-Quentin 3e série T. XIV (Parijs 1877).
- Bates, D. *Normandy before 1066* (Londen en New York 1982).
- Bates, D. 'Lord Sudeley's Ancestors: The Family of the Counts of Amiens, Valois and Vexin in France and England during the 11th Century', *The Sudeleys-Lords of Toddington* (Londen 1987) 34-48.
- Becker, A., *Studien zum Investiturproblem in Frankreich. Papsttum, Königtum und Episkopat im Zeitalter der gregorianischen Kirchenreform (1049-1119)* (Saarbrücken 1955).
- Becquet, J., 'Abbayes et prieurés de l'ancienne France. XVI Province ecclésiastique de Reims', *RM* hors série 17 (1985-86).
- Beer, J.M.A., *Narrative conventions of truth in the middle ages*. Etudes de philologie et d'histoire 38 (Genève 1981).
- Berings, G., *Landschap, geschiedenis en archeologie in het Oudenaardse* (Oudenaarde 1989).
- Bloch, M., *Feudal Society* (trl. L.A. Manyon) 2 dln. (Chicago 1961).
- Blok, D.P., 'Holland und Westfriesland', *Frühmittelalterliche Studien* 3 (1969) 347-361.
- Blok, D. P., 'De Frankische periode tot 880', *NAGN*, 1 (Bussum 1981) 288-304.
- Boersma, J.W., 'De Groninger St.-Walburgkerk en haar bouwheer' in: Boersma, J.W., J.F.J. van den Broek en G.J.D. Offerman red., *Groningen 1040* (Bedum 1990) 175-92.
- Bonnaud-Delamare, M.R., 'Les institutions de paix dans la province écclésiastique de Reims au XI^{e} siècle', *Bulletin Philologique et Historique du Comité des Travaux Historiques et Scientifiques* 6 (1955) 143-200.
- Bonny, J., 'De Duinenabdij te Brugge (1627-1796) in: A. Denaux en E. Vanden Berghe, *De Duinenabdij en het Grootseminarie te Brugge* (Tielt/Weesp 1984) 15-41.
- Bosl, K., *Armut Christi. Ideal der Mönche und Ketzer, Ideologie der aufsteigenden Gesellschaftsschichten vom 11. bis zum 13. Jahrhundert*. Bayerische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Klasse. Sitzungsberichte (München 1981).
- Bourgin, G., *La commune de Soissons et le groupe communal Soissonnais* Bibliothèque de l'Ecole des Hautes Etudes 167 (Parijs 1908).
- Bredero, A.H., 'De heiligverklaring van abt Hugo van Cluny en die van zijn voorgangers', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 102 (1989) 173-88.
- Brewer, E. Cobham, *A Dictionary of Miracles* (Philadelphia 1884; herdruk Detroit 1966).
- Brooke, C., *The Saxon and Norman Kings* (Glasgow 1963).
- Brooke, C., *The medieval idea of marriage* (Oxford 1989).
- Brouette, E., 'Hanzinne, possession mérovingienne de Saint-Médard de Soissons', *RB* 84 (1974) 182-96.
- Brühl, C., 'Kronen- und Krönungsbrauch im frühen und hohen Mittelalter', *HZ* 234 (1982) 1-31.
- Brunel, C., 'Les actes mérovingiens pour l'abbaye de Saint-Médard de Soissons' in: *Mélanges d'histoire du moyen âge dédiés à la mémoire de Louis Halphen* (Parijs 1951) 71-81.
- Bur, M., *La formation du comté de Champagne v. 950-v. 1150*. Publications de l'Université de Nancy II (Nancy 1977).
- Chotin, A.G., *Histoire de Tournai et du Tournaisis* 2 dln. (Doornik 1840).

- Choux, J., *L'Episcopat de Pibon (1069-1107)*. Recherches sur le diocèse de Toul au temps de la Réforme Grégorienne (Nancy 1952).
- Clanchy, M.T., *From Memory to Written Record. England 1066-1307* (Oxford UK en Cambridge USA 1994[2]).
- Cock, J.K. de, 'Die Grafschaft Masalant' in: *Miscellanea Mediaevalia in memoriam Jan Frederik Niermeijer* (Groningen 1967) 105-112.
- Coens, M., 'Un manuscrit perdu de Rouge-Cloître décrit d'après les notes d'Héribert Rosweyde et d'Aubert le Mire'', *AB* 78 (1960) 53-83.
- Constable, G., 'Monastic Possessions of Churches and «spiritualia» in the Age of Reform' in: *Il monachesimo e la riforma ecclesiastica (1049-1122)*. Miscellanea del Centro di Studi Medioevali 6 (Milaan 1971) 173-192.
- Cousin, J., *Histoire de Tournay* 2 dln. (eerste druk Douai 1619-20, Doornik 1868).
- Cowdrey, H.E.J., 'The Peace of God in the Eleventh Century', *Past and Present* 46 (1970) 42-67.
- Curtius, E.R., *Europäische Literatur und Lateinisches Mittelalter* (10de druk, München 1984).
- 'De Antonio Gentio', *AB* 6 (1887) 31-34.
- Debord, A., 'The Castellan Revolution and the Peace of God in Aquitaine', in: Head T. en R. Landes ed., *The peace of God. Social Violence and Religious Response in France around the Year 1000* (Ithaca en Londen 1992) 135-164.
- Dekkers, E., 'Sint Arnoud en Robrecht de Fries te Rijsel.', *ASEB* 84 (1947) 52-71.
- Dekkers, E., 'Sint Arnoud en zijn biograaf Hariulf' in: *Studies over de kerkelijke en kunstgeschiedenis van West-Vlaanderen opgedragen aan Z.E.H. Michiel English* (Brugge 1952) 43-79.
- Dekkers, E., 'Sint Arnoud en zijn oudste biografen' in: *Sint-Arnoldus en de Sint-Pietersabdij te Oudenburg 1084-1984* (Oudenburg 1984) 99-107.
- Dekkers, E., 'Heeft Sint-Arnoud de Sint-Pietersabdij van Oudenburg gesticht?', *Duet* 7e jrg 3 (1987) 97-101.
- Delehaye, H., *Les légendes hagiographiques*. Subsidia Hagiographica 18A (Brussel 1955[4]).
- Delehaye, H., *Les Passions des martyrs et les genres littéraires*. Subsidia Hagiographica 13 B (Brussel 1966[2]).
- Demyttenaere, A. 'Mentaliteit in de twaalfde eeuw en de benauwenis van Galbert van Brugge in: M. Mostert e.a. red., *Middeleeuwse cultuur. Verscheidenheid, spanning en verandering*. Amsterdamse Historische Reeks. Grote serie 18 (Hilversum 1994) 77-129.
- Depouilly, J., 'Les grandes abbayes de Soissons', *Annales des amis belges du vieux Laon* 3e livraison (1954-55) 8-13.
- Dereine, C., 'Etude critique des chartes accordées par Robert I[e] (1072) et Robert II[e] (1093) de Flandre à l'abbaye de Watten', *RB* 93 (1983) 80-107.
- Dereine, C., 'Les prédicateurs «apostoliques» dans les diocèses de Thérouanne, Tournai, et Cambrai-Arras durant les années 1075-1125', *Analecta Praemonstratensia* LIX (1983) 171-189.
- Dereine, C., 'Ermites, reclus et recluses dans l'ancien diocèse de Cambrai entre Scarpe et Haine (1075-1125)', *RB* 47 (1987) 289-311.
- Dereine, C., 'La critique de la *Vita* de Saint Aibert reclus en Hainaut (†1140)', *AB* 106 (1988) 121-142.
- D'Haenens, A., 'Hériman', *Nouvelle Biographie Nationale* 1 (Brussel, 1988) 163-171.
- Dhondt, J., 'Ontstaan en wording van Oudenaarde', *Handelingen van de Koninklijke Geschied- en Oudheidkundige Kring te Kortrijk* (1908) 3-29.
- Dhondt, J., 'Het ontstaan van Oudenaarde', *Handelingen van de Koninklijke Geschiedkundige en Oudheidkundige Kring van Oudenaarde* X,1 (1952) 50-80.
- Dolbeau, F., 'Le légendier de l'abbaye cistercienne de Clairmarais', *AB* 91 (1973) 273-286.
- Dolbeau, F., 'Le tome perdu du légendier de Saint-Omer, reconstitué grâce aux Collectanea Bollandiana', *AB* 93 (1975) 363-375.
- Dolbeau, F., 'Notes sur la genèse et sur la diffusion du 'Liber de natalitiis'', *Revue d'histoire des textes* 6 (1976) 143-195.
- Dolbeau, F., 'Notes sur l'organisation interne des légendiers latins', *Hagiographie, cultures et sociétés IVe-XIIe siècles* (Parijs 1981) 11-31.
- Dolbeau, F., 'Nouvelles recherches sur le «Legendarium Flandrense»' in: *Recherches augustiniennes* 16 (1981) 399-455.
- Dolbeau, F., 'Hagiographie latine et prose rimée: Deux exemples de Vies épiscopales rédigées au XII[e] siècle', *Sacris Erudiri* 32 (1991) 223-268.
- Dormay, C., *Histoire de la ville de Soissons* 2 dln. (Soissons 1663-64).

- Douglas, D.C., *William the Conqueror. The Norman Impact upon England* (Londen 1964).
- Douglas, D.C., *The Norman Achievement 1050-1100* (Berkeley en Los Angeles 1969).
- Duby, G., 'Les laïcs et la paix de Dieu' in: *I laici nella <<societas christiana>> dei secolo XI e XII*. Atti della terza Settimana internazionale di studio Mendola, 21-27 agosto 1965 (Milaan 1968) 448-462, discussie 463-469.
- Duby, G., 'Le monachisme et l'économie rurale' in: *Il monachesimo e la riforma ecclesiastica (1049-1122)*. Miscellanea del Centro di Studi Medioevali 6 (Milaan 1971) 336-349, discussie 350-351.
- Duby, G., 'Structures de parenté et noblesse dans la France du Nord aux XI^{e} et XII^{e} siècles'in: *Hommes et structures du moyen âge*. Le savoir historique 1 (Parijs 1973) 267-285.
- Duby, G., 'Les «jeunes» dans la société aristocratique dans la France du Nord-Ouest au XII^{e} siècle' in: *Hommes et structures du moyen âge*. Le savoir historique 1 (Parijs 1973) 213-223.
- Duby, G., *Le chevalier, la femme et le prêtre. Le marriage dans la France féodale* (Parijs 1981).
- Duclos, A.J., *Veurne's beschermheiligen, dat is het leven en de mirakelen van de H.Maagd Sinte Walburge en van hare Broeders Sint Willibald en Sint Wunibald, abt van Heidenheim, alsook de geschiedenis van hunne bisschop van Eichstad reliquien te Veurne* (Brugge 1870).
- Ebels-Hoving, B., 'Facta en ficta in de middeleeuwen' in: Blok A., G. Steen en L. Wesseling red., *De historische roman*. Grafiet 8 (Utrecht 1988) 50-69.
- Farmer, S., 'Persuasive Voices: Clerical Images of Medieval Wives', *Speculum* 61 (1986) 517-543.
- Felten, F.J., 'Norbert von Xanten. Von Wanderprediger zum Kirchenfürsten' in Elm, K. ed., *Norbert von Xanten. Adliger. Ordensstifter. Kirchenfürst* (Keulen 1984) 69-157.
- Ferrant, J., *Un Saint de la Flandre au XI^{e} siècle. Vie de Saint Arnold* 2 dln (Brugge 1887).
- Fessler, J.A., *Geschichte von Ungarn* 5 dln. (Leipzig 1867^{2}).
- Feuchère, P., 'Une tentative manquée de concentration territoriale entre Somme et Seine: La principauté d'Amiens-Valois au XI^{e} siècle', *Le Moyen Age* 59/60 (1953-54) 1-37.
- Feys, E. en D. Van de Casteele, *Histoire d'Oudenbourg* 2 dln. (Brugge 1873).
- Fleischmann, S., 'On the representation of history in the middle ages', *History and Theory* 22 (1983) 278-310.
- Fliche, A., *Le règne de Philippe I^{er}, roi de France (1060-1108)* (Parijs 1912).
- Fockema Andreae, S.J., 'Sint Walburg en haar wegen', *Tijdschrift van het Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap Amsterdam* 2e reeks, LXXI (1954) 182-185.
- Folz, R., *Le souvenir et la légende de Charlemagne dans l'Empire germanique médiéval*. Publications de l'Université de Dyon 7 (Parijs 1950).
- Fossier, R., *La terre et les hommes en Picardie jusqu'à la fin du XIII^{e} siècle* 2 dln. (Parijs 1968).
- Freeman, E.A., *The History of the Norman Conquest of England* 6 dln. (Oxford 1867-1879).
- Fuhrmann, H., 'Die Fälschungen im Mittelalter', *HZ* 197 (1963) 529-554.
- Gaiffier, B. de, 'Le martyrologue et le légendier d' Hermann Greven', *AB* 54 (1936) 316-358.
- Gaiffier, B. de, 'Les sources latines d'un miracle de Gautier de Coincy', *AB* 71 (1953) 100-132.
- Gaiffier, B. de, 'L'hagiographie dans le marquisat de Flandre et le duché de Basse-Lotharinghie au xi^{e} siècles' in: Baudouin de Gaffier ed., *Etudes critiques d'hagiographie et d'iconologie*. Subsidia Hagiographica 43 (Brussel 1967) 415-507.
- Gaiffier, B. de, 'Hagiographie et historiographie. Quelques aspects du problème' in: *La storiografia altomedievale*. Settimane di studio del centro Italiano di studi sull'alto medioevo 17 (Spoleto 1970) I, 139-166.
- *Gallia Christiana* ed. D. Sammarthani 16 vol. (Parijs 1715-1865).
- Gams, P.B., *Series episcoporum ecclesiae catholicae* 2 dln. (Ratisbonae 1873-1876).
- Ganshof, F.-L., 'Les origines de la Flandre impériale', *Annales de la Société Royale d'Archéologie de Bruxelles* 46 (1942-43) 99-173.
- Ganshof, F.-L., *La Flandre sous les premiers comtes* (Brussel 1949).
- Genicot, L., *Les généalogies*. Typologie des sources du moyen âge occidental 15 (Turnhout 1975; mise à jour 1985).
- Genicot, L., 'Le premier siècle de la «curia» de Hainaut (1060 env.-1195) in: idem, *Etudes sur les principautés Lotharingiennes*. Université de Louvain. Receuil de travaux d'histoire et de philologie 6e série, fasc. 7 (Leuven 1975) 199-216.
- Genicot, L., 'Princes territoriaux et sang carolingien. La «Genealogia Comitum Buloniensium» in: idem, *Etudes sur les principautés Lotharingiennes* (Université de Louvain. Receuil de travaux d'histoire et de philologie 6e série, fasc. 7, Leuven 1975) 217-306.

- Gevaert, G., 'Nog over het ontstaan van Oudenaarde', *Handelingen van de Koninklijke Geschiedkundige en Oudheidkundige Kring van Oudenaarde* 10 (1952) 94-112.
- Goetz, H.W., 'Protection of the Church, Defense of the Law, and Reform: On the Purposes and Character of the Peace of God, 989-1038' in: Head T. en R. Landes ed., *The Peace of God. Social Violence and Religious Response in France around the Year 1000* (Ithaca en Londen 1992) 259-279.
- Goodich, M., 'Childhood and Adolescence among the Thirtheenth Century Saints', *History of Childhood Quarterley* 1,2 (1973) 285-309.
- Goodich, M., *Vita Perfecta: The Ideal of Sainthood in the Thirteenth Century* (Monographien zur Geschichte des Mittelalters 25, Stuttgart 1982).
- Graus, F., *Volk, Herrscher und Heiliger im Reich der Merowinger. Studien zur Hagiographie der Merowingerzeit* (Praag 1965).
- Grauwen, W.M., 'De nederigheidstopos bij verkiezingen in de middeleeuwen, voornamelijk in de 12e eeuw', *Album Carlos Wijffels* (Brussel 1987) 189-211.
- Grégoire, R., 'La place de la pauvreté dans la conception et la pratique de la vie monastique médiévale latine' in: *Il monachesimo e la riforma ecclesiastica (1049-1122)*. Miscellanea del Centro di Studi Medioevali 6 (Milaan 1971) 173-192.
- Grierson, Ph., 'The relations between Flanders and England before 1066', *Transactions of the Royal Society* 23 (1941) 71-112.
- Grundmann, H., 'Deutsche Eremiten und Klausner im Hochmittelalter (10-12 Jahrhundert), *Schriften der MGH* 25.1 (Stuttgart 1976) 93-124.
- Grundmann, H., 'Adelsbekehrungen im Hochmittelalter: Conversi und Nutriti im Kloster', *Schriften der MGH* 25.1 (Stuttgart 1976) 125-149.
- Guenée, B., *Histoire et culture historique dans l'occident médiéval* (Parijs 1980).
- Guillemain, B., 'Les origines des évêques en France aux XIe et XIIe siècles' in: *Le istituzioni ecclesiastiche della «Societas Christiana» dei Secoli XI-XII*. Atti della quinta Settimana internazionale di studio Mendola, 26-31 agosto 1971 (Milaan 1974) 274-402.
- Gumbert, 'Een en ander over het handschrift van de *Egmondse Annalen*' in: Vis, G.N.M. e.a. red., *Heiligenlevens, Annalen en Kronieken* (Hilversum 1990) 55-69.
- Guyotjeannin, O., *Episcopus et comes. Affirmation et déclin de la seigneurie épiscopale au nord du royaume de France (Beauvais-Noyon, Xe-début XIIIe siècle)*. Mémoires et Documents publiés par la société de l'école des Chartes 30 (Genève 1987).
- Györffy, G., 'Bela', *LMA* 1 (1980) 1832.
- Györffy, G., 'Ladislaus', *LMA* 5 (1991) 1610-1611.
- Györffy, G., 'Kolomon', *LMA* 5 (1991) 1269-1270.
- Gysseling, M., 'Bijdrage tot de kennis van het oudste kustwestvlaamsch', *Verslagen en mededeelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie* (Brussel 1943) 819-846.
- Gysseling, M., 'Etymologie van Eename', *Mededeelingen uitgegeven door de Vlaamsche Toponymische Vereeniging te Leuven* 22 (1946) 24-30.
- Gysseling, M., 'Germanisering en taalgrens', *NAGN* 1 (Bussum 1981) 100-115.
- Hallam, E., *Capetian France 987-1328* (Londen en New York 1980).
- Head, T., *Hagiography & the Cult of the Saints. The Diocese of Orléans 800-1200* (Cambridge UP 1990).
- Heffernan, T.J., *Sacred Biography. Saints and their Biographers in the Middle Ages* (New York en Oxford 1988).
- Hendrix, G., 'Johannes Gielemans', *Nationaal Biografisch Woordenboek* 13 (Brussel 1990) 317-332.
- Herlihy, D., *Medieval Households* (Cambridge USA en Londen 1985).
- Hlawitschka, E., 'Die Vorfahren Karls des Grossen' in: Braunfels, W. ed., *Karl der Grosse. Lebenswerk und Nachleben* 1 (Düsseldorf 1967[3]) 51-82.
- Hlawitschka, E., 'Arnulf', *LMA* 1 (1980) 1018-1019.
- Hoffmann, H., 'Gottesfriede und Treuga Dei', *Schriften der MGH* 20 (Stuttgart 1964).
- Holt, P., 'Die Sammlung von Heiligenleben des Laurentius Surius', *Neues Archiv* 44 (1922) 341-364.
- Holzbauer, H., *Mittelalterliche Heiligenverehrung. Heilige Walpurgis*. Eichstätter Studien Neue Folge 5 (Kevelaer 1972).
- Hourlier, J., 'La spiritualité à Saint-Riquier d'après Hariulf', *RM* 49 (1959) 1-20.
- Houts, E.M.C. van, 'Robert of Torigni as Genealogist', in: J.L. Nelson ed., *Studies in Medieval History presented to R. Allen Brown* (Woodbridge 1989) 215-233.
- Huyghebaert, N., 'Un légat de Grégoire VII en Flandre: Warmond de Vienne', *RHE* 40 (1944-45) 187-200.
- Huyghebaert, N., 'Saint Arnould de Soissons et la consécration de l'église du prieuré de Coincy (1082),', *AB* 85 (1967) 317-329.

- Huyghebaert, N. e.a., *Monasticon belge* III 'Province de Flandre occidentale' (Luik 1966).
- Huyghebaert, N., 'Les femmes laïques dans la vie religieuse des XI[e] et XII[e] siècles dans la province ecclésiastique de Reims'in: *I Laici nella «Societas Christiana» dei Secoli XI e XII*. Atti della terza Settimana internazionale di studio Mendola, 21-27 agosto 1965 (Milaan 1968) 346-395.
- Huyghebaert, N., 'Un moine hagiographe: Drogon de Bergues-Saint-Winoc', *Sacris Erudiri* 20 (1971) 191-256.
- Imbart de la Tour, P., *Les élections épiscopales dans l'église de France du IX[e] au XII[e] siècle* (Parijs 1890).
- Iogna-Prat, D., *Agni immaculati. Recherches sur les sources hagiographiques relatives à saint Maieul de Cluny (954-994)* (Parijs 1988).
- Isenburg, W.K. Prinz von, *Stammtafeln zur Geschichte der Europäischen Staaten* 2 dln. (Berlijn 1936).
- Jacob, R., 'La succession aux comtés de Flandre et de Hainaut en 1070', *Revue du Nord* 62 (1980) 267-268.
- Jong, M. de, 'Monniken, ridders en geweld in elfde-eeuws Vlaanderen', *Sociologische gids* 29 (1982) 279-295.
- Kaiser, R., *Bischofsherrschaft zwischen Königtum und Fürstenmacht. Studien zur bischöflichen Stadtherrschaft im westfränkisch-französischen Reich im frühen und hohen Mittelalter*. Pariser Historische Studien 17 (Bonn 1981).
- Kemp, E.W., *Canonization and authority in the western church* (Oxford historical series 11, Oxford 1948).
- Klewitz, H.-W., *Die Festkrönungen der Deutschen Könige*. Libelli CXXXIII (Darmstadt 1966).
- Koch, A.C.F., *De rechterlijke organisatie van het graafschap Vlaanderen tot in de 13e eeuw* (Antwerpen en Amsterdam [1951]).
- Koch, A.C.F., 'Het land tussen Schelde en Dender vóór de inlijving bij Vlaanderen' in: idem, *Tussen Vlaanderen en Saksen* (Hilversum 1992) 19-34.
- Koch, A.C.F., 'Het graafschap Vlaanderen van de 9de eeuw tot 1070', *NAGN* 1 (Bussum 1981) 354-383.
- Koch-De Meyer, G., *Gravin Richildis in Henegouwen en Vlaanderen* (Katholieke Vlaamse Hogeschooluitbreiding jrg. XLV nr. 5 Verh. 418, 1951).
- Koziol, G. G., 'Monks, feuds and the making of peace in eleventh-century Flanders' in: Head T. en R. Landes ed., *The peace of God. Social Violence and Religious Response in France around the Year 1000* (Ithaca en Londen 1992) 239-258.
- Krüger, K.H., 'Laurentius', *LMA* 5 (1991) 1758-1759.
- Kuttner, S., 'La réserve papale du droit de canonisation', *Revue historique de droit français et étranger* (1938) 172-228.
- Lambert, V., *Chronicles of Flanders 1200-1500. Chronicles written independently from 'Flandria Generosa'*. Verhandelingen voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent XIX (Gent 1993)
- Latouche, R., 'La Commune du Mans (1070)' in: *Mélanges d'histoire du Moyen Age dédiés à la mémoire de Louis Halphen* (Parijs 1951) 377-382.
- Laudage, J., *Gregorianische Reform und Investiturstreit* (Erträge der Forschung 282, Darmstadt 1993).
- Leclercq, J., *L'amour des lettres et le désir de Dieu: initiation aux auteurs monastiques du moyen âge* (Parijs 1963[2]).
- Lemarignier, J.-F., 'Les institutions ecclésiastiques en France de la fin du X[e] au milieu du XII[e] siècle', in: Lot, F. en R. Fawtier, *Histoire des institutions françaises au moyen age* III (Parijs 1962).
- Lemarignier, J.-F., 'Political and Monastic Structures in France at the End of the Tenth and the Beginning of the Eleventh Century' in: Cheyette, F.L., *Lordship and Community in Medieval Europe* (New York 1968) 100-127.
- *Les fonctions des saints dans le monde occidental (III[e]-XIII[e] siècle*. Actes du colloque organisé par l'Ecole française de Rome avec le concours de l'Université de Rome «La Sapienza» Rome, 27-29 octobre 1988. Collection de l'école française de Rome 149 (Rome 1991).
- Leupen., P.H.D., *De bisschoppen en de moraal. Gezag en macht in de vroege en volle middeleeuwen* (Hilversum 1985).
- Levison, W., *England and the Continent in the Eighth Century* (Oxford 1946).
- Leyman, A., 'Proeve tot verklaring van de betwiste latijnse teksten van 1110 en 1117', *Handelingen van de Koninklijke Geschiedkundige en Oudheidkundige Kring van Oudenaarde* 10 (1952) 81-93.
- Leyser, H., *Hermits and the New Monasticism. A Study of Religious Communities in Western Europe, 1000-1150*. New Studies in Medieval History (Londen 1984).
- Liebaert, P., 'Twee liturgische handschriften uit Vlaamsche benediktijner kloosters herkomstig', *ASEB* (1910) 361-364.

- Lieftinck, G.I., *De librijen en scriptoria der Westvlaamse Cisterciënser-abdijen Ter Duinen en Ter Doest in de 12e en 13e eeuw en de betrekkingen tot het atelier van de kapittelschool van Sint Donatiaan te Brugge* (Brussel 1953).
- Linssen, C.A.A., 'Lotharingen 880-1106', *NAGN* 1 (Bussum 1981) 305-353.
- Lot, F., 'Nouvelles recherches sur le texte de la Chronique de l'abbaye de Saint-Riquier', *Bibliothèque de l'Ecole des Chartes* 77 (1911) 245-270.
- Luchaire, A., *Louis VI Le Gros. Annales de sa vie et de son règne (1081-1137)* (Parijs 1890, fotografische herdruk Brussel 1964).
- Martin, E., *Saint Léon IX (1002-1054)* (Parijs 1904).
- Meersseman, G.G., 'Kritische bemerkingen over enige bronnen der biographie en cultusgeschiedenis van Sint Arnulf (†1087).' In: *Studies over de kerkelijke en kunstgeschiedenis van West-Vlaanderen, opgedragen aan Z.E.H. Michiel English* (Brugge 1952) 309-319.
- Meersseman, G.G., 'L'épistolaire de Jean van den Veren et le début de l'humanisme en Flandre', *Humanistica Lovaniensia* 19 (1970) 119-200.
- Meyer von Knonau, G., *Jahrbücher des Deutschen Reiches unter Heinrich IV und Heinrich V* 2 dln. (Leipzig 1890).
- Meulemeester, J.L., 'Een inleiding tot de Sint-Arnoldus-ikonografie en -devotie' in: *Sint-Arnoldus en de Sint-Pietersabdij te Oudenburg 1084-1984* (Oudenburg 1984) 108-171.
- Meulemeester, J.L., 'Arnoldus van Tiegem', *Nationaal Biografisch Woordenboek* 14 (Brussel 1992) 6-10.
- Milis, L., 'Les seigneurs de Pamele-Audenarde', *Cahiers de civilisations médiévale* 6 (1963) 49-53.
- Milis, L., 'Ermites et chanoines réguliers au XII^{e} siècle', *Cahiers de civilisations médiévale* 31 (1979) 39-80.
- Milis, L., 'Kerstening en kerkelijke instellingen tot circa 1070', *NAGN* 1 (Bussum 1981) 265-285.
- Milis, L., 'De kerk tussen de Gregoriaanse hervorming en Avignon', *NAGN* 3 (Bussum 1982) 165-211.
- Milis, L. en D. Callebaut, 'Ename: burcht en 'pre-stedelijke' nederzetting' in: *Ontstaan en vroegste geschiedenis van de middeleeuwse steden in de Zuidelijke Nederlanden* (Spa 1990) 459-94, diskussie 495-97
- Mohr, W., *Geschichte des Herzogtums Lothringen* II, 'Niederlothringen bis zu seinem Aufgehen im Herzogtum Brabant (11-13 Jahrh.) (Saarbrücken 1976).
- Mohr, W., 'Richilde vom Hennegau und Robert der Friese. Thesen zu einer Neubewertung der Quellen', *Belgisch tijdschrift voor Philologie en Geschiedenis* 58 (1980) 777-96 en 59 (1981) 265-91.
- Molanus, J., *Natales Sanctorum Belgii et eorundem chronica recapitulatio* (Leuven 1595).
- Mollat, M., 'Les moines et les pauvres' in: *Il monachesimo e la riforma ecclesiastica (1049-1122).* Miscellanea del Centro di Studi Medioevali 6 (Milaan 1971) 193-215, diskussie 216-227.
- Mollat, M., 'La notion de la pauvreté' in: *Etudes sur l'économie et la société de l'Occident médiéval XII^{e}-XV^{e} s.*. Variorum Reprints (Londen 1977) 5-23.
- Mollat, M., *Les pauvres au moyen age* (Parijs 1978).
- Monier, R., *Les institutions centrales du Comté de Flandre de la fin du IX^{e} s. à 1384* (Parijs 1943).
- Moore, R.I., 'The peace of God and the social revolution' in: Head, T. en R. Landes, *The Peace of God* (Ithaca en Londen 1992) 308-326.
- Moreau, E. de en A. de Ghellinck, *Histoire de l'Eglise en Belgique* (Brussel 1948).
- Moretus, H., 'De l'usage des légendiers du moyen-âge', in: Rochais, H., *Liber de Natalitiis et autres légendiers du moyen-âge*. Documentation cistercienne 15 (Rochefort 1975) 2, 151-155.
- Nahmer, D. von der, *Die lateinische Heiligenvita. Eine Einführung in die lateinische Hagiographie* (Darmstadt 1994).
- Newman, W. M., *Les Seigneurs de Nesle en Picardie (XII^{e}-XIII^{e} siècle). Leurs chartes et leur histoire* 2 dln. (Philadelphia 1971).
- Nicholas, D., *Medieval Flanders* (Londen en New York 1990).
- Nip, R.I.A., 'Godelieve of Gistel and Ida of Boulogne' in: Mulder-Bakker, A.B. red., *Sanctity and Motherhood* (New York 1995) 191-223.
- Nuyttens, M., 'De Tempeliers en de oorsprong van de Godelieveabdij te Gistel' in: Gyselen, S. e.a. red., *Sint-Godelieveabdij Gistel 1891-1991* (Gistel 1991) 39-41.
- Oury, G.M., 'Gérard de Corbie avant son arrivé a La Sauve-Majeure', *RB* 90 (1980) 306-314.
- Pabst, B., *Prosimetrum. Tradition und Wandel einer Literaturformen zwischen Spätantike und Spätmittelalter*. Ordo. Studien zur Literatur und Gesellschaft des Mittelalters und der frühen Neuzeit 4. 2 dln. (Keulen, Weimar en Wenen 1994).
- Parkes, M.B., *Pause and Effect. Punctuation in the West* (Aldershot 1992).

- Partner, N., *Serious Entertainments. The Writing of History in Twelfth-Century England* (Chicago en Londen 1977).
- Partner, N., 'The New Cornificius: Medieval History and the Artifice of Words' in: Breisach E. ed., *Classical Rhetoric & Medieval Historiography*. Studies in Medieval Culture 19 (Kalamazoo 1985) 5-59.
- Paxton, F.S., 'History, Historians and the Peace of God', in: Head, T. en R. Landes *The Peace of God* (Ithaca en Londen 1992) 21-40.
- Pécheur, *Annales du diocèse de Soissons* 2 dln. (Soissons 1863).
- Peigné-Delacourt, A., *Histoire de l'abbaye royale Notre Dame d'Ourscamp* (Amiens 1876).
- Philippart, G., *Les légendiers latins et autres manuscrits hagiographiques* (Typologie des sources du moyen âge occidental 24-25, Turnhout 1977, mise à jour 1985).
- Pirenne, H., *Histoire de Belgique* 1, Des origines au commencement du XIV^{e} siècle (Brussel 1909^{3}).
- Platelle, H., 'La violence et ses remèdes en Flandre au XI*e* siècle', *Sacris Erudiri* XX (1971) 101-173.
- Pouilly, M. de, 'Notes historiques sur l'abbaye de Saint-Médard', *Société des Sciences, Arts et Belles-Lettres de Soissons* (1807) 95-106.
- Prevenier, W., 'Die südlichen Niederlande' in: Schmale F.-J ed., Wattenbach W. en R. Holtzmann, *Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter. Die Zeit der Sachsen und Salier* 3 Nachträge zum zweiten Teil (Darmstadt 1971) 180*-194*.
- Remensnyder, A.G., 'Pollution, Purity, and Peace: An Aspect of Social Reform between the Late Tenth Century and 1076' in: Head, T. en R. Landes, *The Peace of God* (Ithaca en Londen 1992) 280-307.
- Resnick, I.M., 'Odo of Tournai and Peter Damian. Poverty and crisis in the eleventh century', *RB* 98 (1988) 114-140.
- Reynolds, S., *Fiefs and Vassals. The Medieval Evidence Reinterpreted* (Oxford 1994).
- Ridyard, S.J., *The Royal Saints of Anglo-Saxon England* (Cambridge 1988).
- Rochais, H., *Liber de Natalitiis et autres légendiers du moyen-age* 3 dln. Documentation cistercienne 15 (Rochefort 1975).
- Roland, C.G., 'Histoire généalogique de la Maison de Rumigny-Florennes', *Annales de la société archéologique de Namur* 19 (1891) 59-304.
- Rösener, W., 'Spiritualität und Ökonomie im Spannungsfeld der Zisterziensischen Lebensform', *Citeaux. Commentarii cistercienses* 34 (1983) 245-274.
- Schaïk, R. van, *Walfridus van Bedum* (Groningen 1985).
- Schieffer, T., *Die päpstlichen Legaten in Frankreich*. Historische Studien 263 (Berlijn 1935; herdruk Vaduz 1965).
- Schmale, F.-J., *Funktion und Formen mittelalterlicher Geschichtsschreibung* (Darmstadt 1985).
- Schreiner, K., '"Discrimen veri ac falsi." Ansätze und Formen der Kritik in der Heiligen- und Reliquienverehrung des Mittelalters', *Archiv für Kulturgeschichte* 48 (1966) 1-53.
- Schulz, K., *"Denn sie lieben die Freiheit so sehr ..." Kommunale Aufstände und Entstehung des europäischen Bürgertums im Hochmittelalter* (Darmstadt 1992).
- Schwennicke, D., *Europäische Stammtafeln*. Neue Folge 6 (Marburg 1978).
- Schwennicke, D., *Europäische Stammtafeln*. Neue Folge 7 (Marburg 1979).
- Sdralek M., 'Zur Geschichte der Trennung der unierten Bistümer Noyon und Tournay' in: *Kirchengeschichtliche Studien* 1 (Munster 1891) 66-72.
- Simon, G., 'Untersuchungen zur Topik der Widmungsbriefe mittelalterliche Geschichtsschreiber bis zum Ende des 12. Jahrhunderts' in: *Archiv für Diplomatik, Schriftgeschichte, Siegel- und Wappenkunde* 4 (1958) 52-119 en 5-6 (1959-60) 73-153.
- Smits, A., 'Arnoldus en de brouwers', *Vlaanderen* 216 (1987) 156-159.
- Somerville, R., 'The Councils of Pope Calixtus II: Reims 1119', *Proceedings of the Fifth International Congress of Medieval Canon Law, Salamanca, September 1976*. Variorum, Collected Studies 3,12 (Aldershot 1990).
- Sot, M., 'Généalogies et familles, *AESC* 33 (1978) 433-449.
- Southern, R.W., *Saint Anselm and his Biographer. A Study of Monastic Life and Thought 1059-c.1130* (Cambridge 1963).
- Southern, R.W., 'Aspects of the European tradition of historical writing 1, The classical tradition from Einhard to Geoffrey of Monmouth'. Transactions of the Royal Historical Society 5, 20 (Londen 1970) 173-196.
- Spijker, I. van 't, 'Enkele heiligen uit de Gregoriaanse hervormingstijd: hun verhouding tot lekengroeperingen' in: Stuip, R.E.V. en C. Vellekoop, *Andere structuren, andere heiligen*. Utrechtse bijdragen tot de Mediëvistiek II (Utrecht 1983) 49-66.

- Spijker, I. van 't, 'Een sterke geest in een zwak lichaam - lichamelijke ascese in heiligenlevens' in: *Convivium*. Middeleeuwse studies en bronnen 10 (Hilversum 1988) 165-176.
- Spijker, I. van 't, *Als door een speciaal stempel. Traditie en vernieuwing in heiligenlevens uit Noordwest-Frankrijk (1050-1150)* Middeleeuwse studies en bronnen 23 (Hilversum 1990).
- Spijker, I. van 't, 'Schaduwen in het monnikenkleed: de verzoekingen van Hugo van Grenoble', *Madoc* 5e jrg. 3 (1991) 158-166.
- Störmer, W., 'Arnulf «von Kärnten»', *LMA* 1, 1013-1015.
- Stracke, D.A., 'Lisiardus versus Hariulfus', *Handelingen van de Geschied-en Oudheidkundige Kring van Oudenaerde* 11 (1954) 7-79.
- Strubbe, E.I., 'La paix de Dieu dans le nord de la France', *La Paix*. Recueils de la Société Jean Bodin 14,1 (Brussel 1962) 491-501.
- Struve, T., 'Die Ausfahrt Roberts von Flandern', *Zeitschrift für deutsche Philologie* 89 (1970) 395-404.
- Struve, T., 'Gregor VII', *LMA* 4 (1989) 1669-1670.
- Sutter, B., 'Leo IX', *Lexikon für Theologie und Kirche* 6 (1961) 949-50.
- Szövérffy, J., 'Christophorus', *LMA* 2, 1938-1941.
- Tanner, H.J., 'The Expansion of the Power and Influence of the Count of Boulogne under Eustache II', *Anglo-Norman Studies* 14 (1991) 251-286.
- Töpfer, B., 'The Cult of Relics and Piligrimage in Burgundy and Aquitaine at the Time of the Monastic Reform' in: Head, T. en R. Landes, *The Peace of God* (Ithaca en Londen 1992) 41-57.
- Van Caenegem, R.C., *Geschiedenis van het strafrecht in Vlaanderen van de XIe tot de XIVe eeuw*. Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschap, Letteren en Schone Kunsten van België. Klasse der Letteren 19 (Brussel 1954).
- Van Caenegem, R.C., *Geschiedenis van het strafprocesrecht in Vlaanderen van de XIe tot de XIVe eeuw*. Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschap, Letteren en Schone Kunsten van België. Klasse der Letteren 24 (Brussel 1956).
- Van der Essen, L., *Etude critique et littéraire sur les Vitae des saints Mérovingiens de l'ancienne Belgique* (Leuven 1907).
- Vanderkindere, L., *La Formation Territoriale des Principautés Belges au Moyen Age* 2 dln (Brussel 1899-1902).
- Vander Plaetse, R., 'De vita van Sint-Arnoldus en de geschiedschrijving,', *Duet* 7e jrg 3 (1987) 92-96.
- Vander Plaetse, R., 'Hariulf, biograaf van Sint-Arnoldus,', *Vlaanderen* 36 (1987) 135-139.
- Van Mingroot, E., 'Het middeleeuwse bronnenmateriaal uit de Nederlanden 500-1500', *NAGN* 3 (Bussum 1982) 394-446.
- Van Mingroot, E., 'Woord en wederwoord over de oprichtingsakte van de parochie Pamele', in: *Gedenkboek 750 jaar Pamelekerk* (Oudenaarde 1985) 9-24.
- Van Uytfanghe, M.J.M., 'Het 'genre' hagiografie' in: Hilhorst A. red., *De heiligenverering in de eerste eeuwen van het christendom* (Nijmegen 1988) 63-98.
- Van Werveke, H., *Het Bisdom Terwaan van den oorsprong tot het begin der veertiende eeuw*. Receuil de travaux publiés par la Faculté de Philosophie et Lettres 52 (Gent 1924).
- Vercauteren, F., *Etude sur les Civitates de la Belgique Seconde. Contribution à l'histoire urbaine du nord de la France de la fin du IIIe à la fin du XIe siècle*. Académie Royale de Belgique, Classe des Lettres et des Sciences Morales et Politiques. Mémoires 2e série, T. 33 (Brussel 1934).
- Vercauteren, F., 'A kindred in Northern France in the Eleventh and Twelfth century' in: Reuter, T. red., *The Medieval Nobility*. Europe in the Middle Ages. Selected Studies 14 (Amsterdam, New York en Oxford 1979) 87-101. Eerder verschenen als: 'Une parenté dans la France du nord aux XIe et XIIe siècles', *Moyen Age* 69 (1963) 223-245.
- Verhulst, A., 'Adela', *LMA* 1 (1977) 141-142.
- Verlinden, C., 'Le chroniqueur Lambert de Hersfeld et les voyages de Robert le Frison, comte de Flandre', *RBPH* 10 (1931) 97-109.
- Verlinden, C., 'Le voyage de Robert le Frison en Terre Sainte', *ASEB* 76 (1933) 83-94.
- Verlinden, C., *Robert Ier le Frison*. Universiteit te Gent, Werken uitgegeven door de Faculteit der Wijsbegeerte en Letteren 72 (Antwerpen, Parijs en 's Gravenhage 1935).
- Vermeesch, A., *Essai sur les origines et la signification de la commune dans le Nord de la France (XIe et XIIe siècles)*. Etudes présentées à la Commission Internationale pour l"Histoire des Assemblées d'Etats (Heule 1966).
- Ward, B., *Miracles and the Medieval Mind: Theory, Record and Event, 1000-1215* (Philadelphia 1982[2]).

- Ward, John O., ‘Some Principles of Rhetorical Historiography in the Twelfth Century’ in: Breisach, E. ed., *Classical Rhetoric and Medieval Historiography*. Studies in Medieval Culture 19 (Kalamazoo 1985) 103-165.
- Warlop, E., ‘Het sociale kader. De Vlaamse adel in de tweede helft van de elfde eeuw’, *Sacris Erudiri* 20 (1971) 175-189.
- Warlop, E., *The Flemish Nobility Before 1300* 2 dln. (Kortrijk 1975-1976).
- Weinstein, D. en R. Bell, *Saints & Society* (Chicago en Londen 1982).
- Werner, K.F., ‘Die Nachkommen Karls der Grossen bis um das Jahr 1000’ in: Braunfels, W. ed., *Karl der Grosse: Lebenswerk und Nachleben* dl. 4 (Düsseldorf 1967, 3e druk).
- Werner, K.F., ‘Kingdom and principality in twelfth-century France’ in: Reuter, T. ed. trl., *The medieval nobility*. Europe in the middle ages. Selected Studies 14 (Amsterdam, New York en Oxford 1979) 243-290; eerder verschenen als ‘Königtum und Fürstentum des französichen 12. Jahrhunderts’ in: *Probleme des 12. Jahrhunderts*. Vorträge und Forschungen 12 (Sigmaringen 1968) 177-225.
- White, H., ‘The Fiction of Factual Representation’ in: *Tropics of Discourse* (Baltimore 1978) 121-134.
- Wilcox, D.J., ‘The Sense of Time in Western Historical Narratives from Eusebius to Machiavelli’ in: Ernst Breisach, E. ed., *Classical Rhetoric and Medieval Historiography*. Studies in Medieval Culture 19 (Kalamazoo 1985) 167-237.
- Williams, J.R., ‘Archbishop Manasses I of Rheims and Pope Gregory VII’, *The American Historical Review* 54 (1949) 804-824.
- Winter, J.M. van, ‘De voornaamste adellijke geslachten in de Nederlanden in de 10de en 11de eeuw’, *NAGN* 1 (Bussum 1981) 225-29.
- Witters, W., ‘Pauvres et pauvreté dans les coutumes monastiques du moyen âge’ in: Mollat, M. ed., *Etudes sur l’histoire de la pauvreté (moyen âge-XVI^e siècle)* 2 dln. (Parijs 1974) 1, 177-216.
- Wollasch, J., ‘Parenté noble et monachisme réformateur. Observations sur les «conversions» à la vie monastique aux XI^e et XII^e siècles’, *Revue historique* 264 (1980) 3-24.
- Yernaux, J., ‘La Charte de Fondation de l’abbaye d’Oudenbourg’, *ASEB* 63 (1913) 89-102.

Adam de Rijke, heer van Nanteuil-le-Haudoin en kastelein van Crépy 74, 224
Adam van Bremen 31
Adela van Bar-sur Aube 182
Adela, dochter van Robrecht de Fries 99, 113, 194
Adela, gravin van Vlaanderen 78, 79, 84, 90, 163
Adelaïde van Bar-sur-Aube 165
Adelaïde, dochter van Raoul van Valois 165, 166, 177
Adelaïde van Soissons 178
Adelardus, bisschop van Soissons 181, 182
Adelendis van Chièvres 91
Adeline van Coucy 150, 153
Adzela 33, 56, 60, 72, 83, 103, 152, 154, 230
Affligem 20, 21
Aire 194
Aisne, rivier 140, 145
Akspoel 100, 232
Alain, hertog van Bretagne 165
Alard van Eine 88
Albert I van Namen 93, 97
Albert II van Namen 93, 95-97
Albert III van Namen 95-97
Albert, zoon van Albert III van Namen 96
Alexander II, paus 108, 137, 171, 241
Algotus, zie Hilgotus
Alpen 56
Amandus 156
Amatus van Oléron 181, 191
Ambachten, de Vier 78
Amiens 57, 165, 190, 228; zie ook Geoffroy
Anastasius 135
Ancatus, zie Amatus van Oléron
Anchin, abdij 137
Anchisus, zie Ansegisel
Anjou 124, 148, 164, 165
Anne van Rusland 164
Ansbert 101
Ansegisel 101
Anserus, bisschop van Soissons 221
Anthonius Gheens 46
Antonius de heremiet 32, 106, 133, 139, 140, 143, 155, 160, 183, 229
Antwerpen 78, 81, 85, 86
Aquitanië 147, 149, 163, 186, 200, 239
Arnulf van Haspinga 99, 128
Arnulf van Karinthië 159
Arnulf van Morialmé 129
Arnulf I van Oudenaarde 12, 84, 91, 105, 107, 110-111, 122-123, 239
Arnulf II, de Jongere, van Oudenaarde 111, 220
Arnulf van Provins 108
Arnulf I, de Oude of de Grote, graaf van Vlaanderen 159
Arnulf II, graaf van Vlaanderen 79
Arnulf III, graaf van Vlaanderen 111-112, 194, 239
Arnulfus, abt van Lagny 138
Arnulfus van Metz 30, 96-97, 100-102, 209-210
Arnulfus passim
Arnulfus, abt van Oudenburg 33, 49, 71, 83, 221, 230, 231
Arnulfus, aartsdiaken van Terwaan en proost van Saint-Omer 14-15, 17, 189, 192, 204, 211, 238, 241
Arnulfus, bisschop van Tours 110
Athanasius 32
Atrecht 209
Aubry van Coucy 61, 62, 150, 153
Augustinus 128, 136
Autun 173
Avezan 63
Azzo van Este 225

Baldericus, bisschop van Beauvais 226
Baldericus, bisschop van Noyon en Doornik 217, 230-231, 234
Balderik II, bisschop van Luik 97
Bandaridus, bisschop van Soissons 221, 222
Bar-sur-Aube 165, 166, 182
Bartholomeus, bisschop van Laon 230
Bayeux 119
Beauvais 9, 17, 20, 50, 74, 215, 216, 226, 227, 236, 238; zie ook Baldericus
Begga 101
België 9, 10, 91, 103, 136, 156
Benedictus van Nursia 32, 125, 131, 132, 135, 140, 145, 153, 154, 160
Bergen 77, 92, 93, 210
Berings, G. 88
Bernardus van Clairvaux 145
Bernardus, proost van Watten 59
Berte, zuster van Tedbald I van Champagne 165
Bertha van Blois 164
Bertha, koningin van Frankrijk 49, 57, 124, 147-148, 153, 176, 194, 222
Bertrada van Anjou 148
Bertulf van Gistel 28, 91
Bertulf, proost van Sint-Donaas 225
Bes, heremiet 133
Binson 181
Blithildis 101
Blois 164, 165
Bonifatius 86
Bordeaux 123, 147
Boudewijn van Boulogne 99
Boudewijn II, graaf van Henegouwen 15, 111, 113, 118, 123, 189, 193, 194
Boudewijn III, graaf van Henegouwen 79, 218
Boudewijn II, graaf van Vlaanderen 94, 120
Boudewijn IV, graaf van Vlaanderen 77, 85-88, 90, 115, 119, 200
Boudewijn V, graaf van Vlaanderen 77-81, 83-84, 89-90, 106-107, 111-112, 116, 118-121, 129, 150, 163, 166, 200, 239

Boudewijn VI, graaf van Vlaanderen en Henegouwen 79, 81, 107, 111-121, 129, 193, 239-240
Boudewijn VII, graaf van Vlaanderen 119, 130, 201-202, 218, 225, 232
Boulogne 29, 81, 85, 156, 194, 202-203
Bourges 173
Bourgogne 141
Brabant 87, 88, 90, 91, 92, 134
Bretagne 158, 165
Brugge 52, 54, 86, 117, 119, 194, 191, 195, 197, 202, 205, 207, 225
Brussel 42, 46, 197, 236
Bucy-le-Long 227
Bur, M. 174
Burchardus, bisschop van Kamerijk 220
Byzantium 112

Calixtus II, paus 20, 32, 82, 172, 180, 213-215
Cambron, abdij 51
Canche, rivier de 78
Canterbury 53, 128
Châlons-sur-Marne 116, 128, 165, 167, 176, 214, 216; zie ook Gaufridus, Willem van Champeaux
Champagne 14, 20, 56, 108, 138, 141, 150, 161-166, 171, 175, 177-178, 180, 183, 185-186, 209, 242
Charleroi 127
Chartres 164, 215, 216; zie ook Joffredus
Château-sur-Marne 181
Châtillon-sur-Marne 150
Chaumont-Porcien 55, 184, 185, 214
Chenay 185
Chièvres 78, 91
Chiny 137
Chlotarius I, koning van Soissons 126
Chlotarius II 101, 141
Christoforus 11, 59, 83, 102-103, 141, 239
Clairmarais, abdij 46, 51
Clemens (Bucy-le-Long) 227
Clementia, gravin van Vlaanderen 119, 194, 218, 225, 232
Clermont 40, 225
Clovis, koning van de Franken 126
Cluny, abdij 32, 133, 135, 156, 171, 176, 179-180, 182, 186, 188, 190, 216; zie ook Hugo, Maieul, Odo, Pontius
Coincy 20, 181-182
Colomon, koning van Hongarije 98-99
Cono van Duras 93
Cono van Eine 15, 64, 204-205, 218
Cono van Hoei 99
Conon van Préneste, pauselijk legaat 216, 238
Corbie, abdij 147
Crépy-en-Valois 74, 110, 224; zie ook Adam de Rijke, Hugo, Raoul van Valois, Simon
Crowland, abdij 139
Cuperus 10, 45, 54
Cuypers, zie Cuperus

Daimbertus, aartsbisschop van Sens 223
Darius, koning van de Perzen 231
Dekkers, E. 16-18, 45
Dender, rivier de 79, 84, 85, 87, 90, 91
Denemarken 158; zie ook Karel, Knut
Denen 157-159; zie ook Vikingen
Dhondt, J. 85-88, 90, 219
Die 176; zie ook Hugo
Diederik van de Elzas, graaf van Vlaanderen 96, 100, 121, 232
Diederik van Oudenaarde 91-92, 111, 122
Dirk IV, graaf van Holland 81, 83
Dirk V, graaf van Holland 106-107, 111, 117, 194, 239
Doest, abdij ter 46, 51
Donchery 126, 156
Doornik 20, 64, 67, 85, 88, 136, 138, 162, 189, 192, 194, 204-205, 216-220, 230; zie ook Baldericus, Everard Radulf I, Everard Radulf II, Harduinus, Lambertus, Radbodus, Simon, Walter van Mortagne
Drausius, bisschop van Soissons 221
Drogo van Sint-Winoksbergen 28, 202
Drogo, bisschop van Terwaan 115, 190, 200, 240, 242
Duchesne, A. 52, 96
Duinenabdij 51
Duras 92-94; zie ook Cono, Giselbert

East-Anglia 81
Edith, koningin van Engeland 74, 81
Edmund, bisschop van Canterbury 53
Edward de Belijder, koning van Engeland 40, 74, 79-82, 119, 124, 158, 239
Eine 90-91, 195, 211, 218, 220; zie ook Alard, Cono
Einhard 27
Elias 155
Elisabeth van Porcien 184
Emma van Loon 96-97
Emmo van Loon 93, 95, 97-98
Ename 79, 84-91
Ename, abdij 20, 89, 125, 220
Engeland 12, 20, 79-81, 86, 156, 158, 163-165
Ereboldus 13, 134
Ermegarde van Châtillon 61-62, 150, 152-154
Ermengarde van Namen 95, 97
Ermengarde van Haspinga 99, 128
Ermengerus, abt van Sint-Winoksbergen 190
Ermentru van Pierrefonds 185
Eugenius II, paus 127-128
Eustache II, graaf van Boulogne 194, 202-203
Eustache, voogd van Terwaan 191
Everard (Bucy-le-Long) 227
Everard-Radulf I, kastelein van Doornik 64, 204-205, 218
Everard-Radulf II, kastelein van Doornik 218
Evergerda (Veurne) 199

Everolfus 16, 33, 34, 44, 58, 60, 71-72, 209, 210, 230, 238
Evrard van Breteuil 108

Ferrant, J. 10-11
Florennes 13, 127, 184-185; zie ook Godfried
Floris I, graaf van Holland 79, 111, 114, 116-117, 129, 148
Fockema Andreae, S.J. 87
Folcard (Gistel) 196, 199
Franciscus van Assisi 134
Frankrijk 9, 10, 12-14, 19, 22, 24, 30, 56, 62, 78-79, 83, 103, 107, 109, 120, 123-126, 131, 136, 144, 147, 149, 156-158, 161-162, 164, 167-172, 176, 179-180, 187-188, 198, 222-223, 240; zie ook Hendrik I, Lodewijk VI, Philips I, Robert II
Frederik, bisschop van Luik 96
Friezen 112
Fulbert 11, 12, 42, 77, 83, 91, 101, 103, 109, 122, 202

Galbert van Brugge 24-26, 117, 119-121, 130, 193, 202, 232
Galicië 112, 114
Galterius I, bisschop van Meaux 174
Galterius II, bisschop van Meaux 179
Gams, P.B. 19
Ganshof, F.-L. 86
Gascogne 156
Gaucher, bisschop van Kamerijk 226-227
Gaudry, bisschop van Laon 227
Gaufridus, bisschop van Châlons 128
Geertrui van Vlaanderen 100, 194
Geertruid van Saksen 79, 111, 114, 116, 129, 147, 202, 204
Gelasius II, paus 172
Gent 85, 89, 88, 121, 122, 197, 210
Geoffroi van Mayenne 226
Geoffroy, bisschop van Amiens 228
Geraldus, stichter van La Sauve Majeure 14, 63, 123, 147-150, 179, 222, 237, 239
Gerard, graaf van Aurillac 156
Gerard van Brogne 159
Gerard I, bisschop van Kamerijk 200
Gerard II, bisschop van Kamerijk 137, 226
Gerard van Oudenaarde 84, 89
Gerardus, aartsdiaken van Kamerijk en bisschop van Terwaan 192
Gericus 12, 13, 55-57, 150-152
Germanus 171
Gersent 165
Gertrudis van Montaigu 93
Gerulf van Mortagne 218
Gervais, hofmaarschalk 14, 161, 169, 177, 228-229, 240
Gervasius van Rethel 223
Gerwinus, abt van Oudenburg 73, 231
Gerwinus, abt van Saint-Riquier 74, 81
Géza, koning van Hongarije 98-99
Gezelle, Guido 11
Gildardus, bisschop van Soissons 141
Giselbert van Duras 93, 95, 97
Giselbert van Loon 93, 97, 99, 128, 121
Giselbert van Mons 121
Gistel 15, 91, 196, 203, 211
Goda van Namen 95, 97
Godelieve van Gistel 12, 28, 42, 43, 91, 202, 211, 243
Godfried III van Florennes 128
Godfried IV van Florennes 13, 126-127, 129, 144, 152, 184, 243
Godfried met de Baard, hertog van Lotharingen 81, 83
Godfried, graaf van Namen 95, 97-98, 184
Godfried van Bouillon, hertog van Neder-Lotharingen 92, 99
Godfried met de Bult, hertog van Neder-Lotharingen 107
Godfried I van Leuven, hertog van Neder-Lotharingen 94
Godfried de Gevangene, graaf van Verdun 79
Gothelo, graaf van Hoei 99
Gozelo I, hertog van Neder-Lotharingen 93
Gregorius de Grote, paus 31, 32, 154
Gregorius VII, paus 9, 14, 15, 17, 20, 24, 63, 135, 141, 161, 168-169, 173-174, 179, 188, 189-194, 204, 211, 222, 226, 238, 240, 241
Grimboldus, zie Ereboldus
Groninger Ommelanden 29
Guernon, monnik van Saint-Médard 128
Gui, aartsbisschop van Vienne 82
Guibert van Nogent 24, 38, 108, 137, 178, 184, 201, 227, 228
Gundrada, echtgenote van Gerard van Oudenaarde 89
Gunthardus, aartsbisschop van Vienne 176
Guy van Châtillon 55, 57, 61, 62, 150, 154
Guyla van Siebenbürgen 98

Hacket, abt van ter Doest en ter Duinen 51
Hacquenez 166
Hadewide van Namen 96, 100
Hanzinne 57, 127-129, 144, 184
Harduinus, bisschop van Noyon en Doornik 85
Hariulfus, abt van Oudenburg passim
Harold Godwinz. 119
Harold Hadrada 114
Hasplendis 55, 56, 152, 153
Hazecca van Eine 15, 64, 205
Helgotus, zie Hilgotus
Helinand, bisschop van Laon 184, 223
Helle, heremiet 133
Heller, I. 96
Hendrik III, koning van Duitsland 79, 81, 83, 116, 124, 194, 239
Hendrik IV, koning van Duitsland 79, 82, 106,

113, 116-117, 124, 161, 172, 192, 226
Hendrik V, koning van Duitsland 20, 82, 172, 214
Hendrik van Grandpré 184
Hendrik I van Limburg, hertog van Neder-Lotharingen 92
Hendrik van Schwalenberg 97
Henegouwen 79, 91, 93, 99, 113, 116, 120, 121, 123, 201, 218, 226; zie ook Boudewijn II, Boudewijn III, Boudewijn VI van Vlaanderen en Henegouwen, Herman, Reinier IV, Richildis
Henricus, bisschop van Soissons 186-187
Herbert de Oude, graaf van Vermandois 141
Herbert van Vermandois 166
Heribertus, aartsdiaken van Terwaan 217-218
Heriman van Doornik 85, 86, 118
Herman Greven 42
Herman, graaf van Henegouwen 79, 116, 120, 122
Hermegard, zie Ermengarde
Herradius 195-196, 199-201
Hesso Scholasticus 20
Hezelin van Grandpré 184
Hieronymus 134
Hilarius 171
Hildebert van Lavardin 38
Hilgotus, bisschop van Soissons 182, 186-187
Hoei 95, 99; zie ook Gothelo
Holder-Egger, O. 45, 54, 113
Holland 79, 106, 107, 111, 114, 116, 117, 121-122, 129; zie ook Dirk IV, Dirk V, Floris I, Robrecht de Fries
Holzbauer, H. 86, 87
Hongarije 95, 97-99; zie ook Colomon, Géza, Ladislaus, Sophia, Stefan
Horatius 106
Hubertus, bisschop van Terwaan 190-191
Hugo Capet 162
Hugo, bisschop van Die en pauselijk legaat 9, 14, 161, 169-175, 178-182, 187, 190-191, 193, 222-223, 237, 240, 242
Hugo van Le Mans, graaf van Maine 165
Hugo, abt van Cluny 38, 63, 135, 179-180, 187, 191, 193, 216, 242
Humber 158
Huyghebaert, N. 19, 181

Ida van Boulogne 156
Ida, hertogin van Leuven en Neder-Lotharingen 94
Ildephonsus Vragel 54
Ingelbertus, abt van Sint-Winoksbergen 190-191, 204
Ingelbrecht II van Petegem 84, 89-91, 195
Ingelbrecht III van Petegem 89
Ingelram van Boves 184
Ingelramnus van Coucy, aartsdiaken en bisschop van Laon 37, 184, 185, 190
Ingelramnus, diaken te Saint-Omer 192
Ingelramnus, bisschop van Soissons 185, 187
Innocentius II, paus 206
Israhel 152
Italië 102, 108, 113, 114, 137, 172, 225
Ivo van Chartres 24, 124, 170-171, 186, 217, 221, 223, 224

Jacques van Hannoie 52
Jan van Biervliet 42, 51
Jan Gielemans 42, 47
Jan, graaf van Soissons 178, 227
Jan van Oudenaarde 140
Jeruzalem 61, 114
Joffredus, bisschop van Chartres 215-216
Johannes 155
Johannes Chrysostomus 155
Johannes de Doper 155
Johannes Ghentius 47
Johannes, bisschop van Terwaan 217
Joslenus, bisschop van Soissons 220
Judith 12, 150-153
Judith, gravin van Vlaanderen 94
Julianus 171
Jura 110, 166

Kamerijk 42, 51, 88, 90, 137, 192, 219-220, 226-227; zie ook Burchardus, Gaucher, Gerard I, Gerard II, Gerardus, Manasses, Odo
Karel de Dikke 141, 159
Karel de Eenvoudige 141
Karel de Goede, graaf van Vlaanderen 22, 26, 118-121, 130, 193, 201-202, 232
Karel de Grote 27, 78, 93, 100, 101, 108
Karel de Kale 94
Karel Martel 101, 127
Karel, hertog van Neder-Lotharingen 93
Karloman 127, 128
Kassel 111, 117, 123-125, 129, 148, 159, 194, 203, 232, 239
Knut, koning van Denemarken 99, 113, 158, 194
Koch, A.C.F. 85, 87-89, 219
Koekelare 195
Koenraad II, koning van Duitsland 163=4
Kortemark 195, 197
Kroonvlaanderen 78, 86, 194, 219

Ladislaus I, koning van Hongarije 98, 99
Lagny (Dep. Seine et Marne) 138
Lambert I, graaf van Leuven 93
Lambert II, graaf van Leuven 93
Lambert van Saint-Omer 118, 121
Lambertus, zoon van Gericus en Judith 13, 151
Lambertus van Bailleul, bisschop van Terwaan 191-193
Lambertus, bisschop van Noyon en Doornik 9, 13, 32, 43, 52, 66, 67, 69, 72, 74, 178, 185, 189, 190, 191, 211, 213, 214-219, 228, 229, 231, 232,

241
Lampert van Hersfeld 24, 25, 112-115, 120-122
Laon 124, 125, 140, 142, 147, 165, 184, 227, 240; zie ook Bartholomeus, Helinand, Ingelramnus
Laurentius 63, 141, 155
Le Mans 225; zie ook Hugo
Leo IX, paus 83, 239
Lisiardus, bisschop van Soissons passim
Lobbes 196-199, 201
Lodewijk VI de Dikke, koning van Frankrijk 15, 20, 49, 57, 80, 82, 100, 121, 172, 176, 177, 213, 214, 217, 223, 224, 226, 227, 232
Lombardije 108
Longpont, abdij 52, 221
Loon 77, 93, 96-99; zie ook Arnulf, Emma, Emmo, Giselbert, Otto
Lotharingen 49, 78, 88, 92, 126, 164, 171; zie ook Godfried met de Baard
Luik 113; zie ook Balderik
Lutgard van Namen 95, 97, 129
Lyon 173, 174, 176, 180, 181; zie ook Hugo van Die

Maagdenburg 31
Maas, rivier de 116, 126
Maasland 107, 116, 172
Maastricht 85
Mabillon, J. 17, 18, 44-46, 52-54, 66, 68-70, 72, 236-237
Maieul, abt van Cluny 156
Manasses, bisschop van Kamerijk en Soissons 226, 227
Manasses, aartsbisschop van Reims 171, 173, 175, 180-181, 184, 190, 223
Manasses, monnik van Saint-Airy en abt van Sint-Winoksbergen 191-192, 204
Maria, Onze Lieve Vrouwe 9, 16, 141, 209, 220
Marke 84
Marmoutier, abdij 108, 164, 183, 185
Marne, rivier de 150, 161
Martinus, bisschop van Tours 29, 30, 32, 63, 145, 157, 160, 171, 183, 184
Mascelinus 226
Mathilda, koningin van Engeland 74, 78, 163
Mathilda van Oudenaarde 220
Mathildis, gravin van Vlaanderen 79
Meaux 14, 161, 164, 167, 169, 172, 174, 175, 178, 179, 187, 191, 237, 240; zie ook Galterius, Robertus
Medardus, bisschop van Noyon 126, 141
Meersseman, G.G. 43, 206
Meynsinde, moeder van Arnulfus 11, 42, 65, 77, 83, 92, 94-95, 97, 100-103, 127, 129

Michael, aartsengel 16, 61, 209
Milo, bisschop van Terwaan 31, 221
Mohr, W. 113-114, 119
Mont Saint-Michel, abdij 135
Morialmé 129
Mouzon 172

Namen 77, 92-93, 96, 127; zie ook Albert I, Albert II, Albert III, Emma van Loon, Ermengarde, Godfried, Hadewide, Lutgard
Nanteuil 183
Nantheuil-le-Haudouin 184; zie ook Adam de Rijke, Tedbald
Neder-Lotharingen 92-93; zie ook Godfried van Bouillon, Godfried met de Bult, Gozelo I, Karel, Walram van Limburg
Nevers 178
Nivelon van Pierrefonds 185, 187
Nivelon van Pierrefonds, bisschop van Soissons 19, 187
Noord-Frankrijk 9, 19, 22, 24, 103, 136, 156, 158, 161, 162, 167, 169
Noorwegen 114
Norbertus van Xanten 230, 233
Normandië 78-80, 90, 115, 158, 162, 163, 178, 200, 201, 214; zie ook Willem van Normandië, Robert Courtheheuse
Noyon 53, 126, 162, 165, 189, 192, 194, 204, 216, 217, 218; zie ook zie ook Baldericus, Harduinus, Lambertus, Medardus, Radbodus, Simon
Nycasius Weits 51-52

Oda, zuster van Arnulfus 56, 58, 61, 103, 243
Oda, echtgenote van Otto van Loon 93
Oda, echtgenote van Giselbert van Duras 93
Odo II van Blois 164-165, 167
Odo III van Champagne 164-165
Odo, zoon van Tedbald I van Champagne 179-180, 182
Odo van Doornik 136-137
Odo, abt van Cluny 109, 156
Odo, bisschop van Kamerijk 220
Odo, monnik van Saint-Médard 14, 147
Odo, abt van Saint-Médard 57, 208
Odo, zoon van Ingelbrecht II van Petegem 89
Ogive, echtgenote van Karel de Eenvoudige 141
Oilard (Terwaan) 191
Onesimus, bisschop van Soissons 141, 221
Oostburg 197
Oosterschelde 78
Opper-Lotharingen 100; zie ook Diederik van de Elzas
Ordericus Vitalis 20, 124, 214
Orléans 162, 173, 217
Ostermarus 15, 176
Otto van Loon 93, 95, 97
Otto van Loon 97
Oudenaarde 9, 19, 77, 81, 83-91, 100, 103, 105, 106, 111, 118, 121-125, 129, 140, 148, 159, 195, 197, 200, 211, 218-220, 234, 240
Oudenburg 11, 16, 33, 37, 42, 44-46, 52, 56, 58,

61, 64, 67, 71-73, 75, 91, 189, 195, 196, 204, 209, 212, 213, 230, 241, 243
Oudenburg, kerk 9, 15, 37, 49, 51, 58, 64, 91, 189, 204-209, 211, 213, 220, 238, 241
Oudenburg, klooster 15, 16, 20, 39, 43, 49, 58, 59, 65, 71, 73, 74, 100, 103, 189, 205-211, 230-233; zie ook Arnulfus, Jan van Biervliet, Jacques van Hannoie
Oulchy 14, 56, 161, 177, 183, 185, 188, 210, 211, 240
Ourscamp, abdij 53, 54, 66, 67, 70, 71

Pamele 10, 84, 220
Parijs 15, 52, 162, 176, 186, 217
Paschalis II, paus 82, 217, 223
Paulus, heremiet 143, 155
Paulus Simplex 139
Pécheur 176
Pepijn I, hofmeier 101
Pepijn III, hofmeier 101
Petegem 89-90, 195, 211, 218; zie ook Ingelbrecht II
Petrus, apostel 16, 61, 64, 156, 205, 209-210, 243
Petrus van Châtillon 61-62, 150, 213
Petrus van Sens 174
Philips I, koning van Frankrijk 14, 49, 57, 78, 110-113, 116, 121, 123-125, 147, 148, 150, 161, 163, 166, 169, 172, 176, 188, 189, 191, 194, 209, 211, 222-224, 237, 240, 242
Philips, zoon van Robrecht de Fries 120
Philips, bisschop van Châlons-sur-Marne 167
Philips-Augustus, koning van Frankrijk 227
Picardië 166
Pirenne, H. 117
Ponthieu 45, 74, 78, 81, 148, 207, 230
Pontius, abt van Cluny 215
Pontius, abt van Saint-Médard 13-15, 123, 142, 147, 148, 155, 222, 239
Porcien 184; zie ook Elisabeth, Roger, Sybilla
Prémontré 230
Prevenier, W. 18
Principius, bisschop van Soissons 31, 32, 221-222

Radbodus, bisschop van Noyon en Doornik 9, 15, 64, 202, 204-205, 207-208, 211, 238, 243
Ramihrdus 136, 226
Raoul van Mantes 81
Raoul van Valois 74, 108-110, 164-166, 176-177, 223-224
Regemarus, monnik van Saint-Bertin 59, 60, 210
Reims 20, 50, 53, 60, 67, 73, 75, 128, 131, 138, 149, 150, 162, 165, 167, 170, 172, 173, 175, 183, 184, 209, 213-217, 219, 223, 225, 238 Reinaldus, aartsbisschop van Reims 173-174, 184, 223
Reinier IV, graaf van Henegouwen 93
Remigius, bisschop van Reims 31, 171
Remiremont 101
Reynaldus, abt van Saint-Médard 9, 13, 123, 131, 142, 146, 148-150, 224, 237, 239
Richarius 230
Richerus, aartsbisschop van Sens 178
Richildis van Henegouwen 79, 81, 111-112, 116, 120-123, 148, 193-194, 232, 240
Richildis, dochter van Boudewijn III van Henegouwen 218
Ricoardus, deken 59
Rijksvlaanderen 78, 84, 88, 219
Rijssel 15, 17, 190, 191, 194, 195, 223
Robert Courtheheuse, hertog van Normandië 80
Robert Guiscard, hertog van Apulië en Calabrië 99, 113, 114
Robert II, koning van Frankrijk 78, 79, 85, 164
Robertus, abt van Rebais 174, 178, 179
Robrecht de Fries, graaf van Vlaanderen 9, 14, 15, 17, 20, 25, 74, 79, 99, 100, 105-107, 111-125, 129-130, 148, 158-159, 189-196, 200-204, 211, 218, 226, 232, 238-241, 243
Robrecht II, graaf van Vlaanderen 218
Rodolf, koning van Bourgondië 164
Rodolf van Hocht 97
Rodolfus Viridis, aartsbisschop van Reims 17, 37, 44, 45, 49, 50, 62, 66, 68, 70, 71, 73, 75, 185, 213, 215-217, 219, 223, 236-238
Roger, hertog van Apulië en Calabrië 99, 113
Roger, bisschop van Châlons-sur-Marne 116
Roger van Porcien 184-185
Rome 45, 74, 82, 83, 110, 131, 149, 172, 207
Ronne 84
Rooklooster 42, 46, 47, 236
Rouaan 128, 170
Rumigny 185

Saint-Airy, abdij 190
Saint-Bertin, abdij 59, 60, 209
Saint-Claude, abdij 110, 165
Saint-Geneviève, kerk te Parijs 185
Saint-George, proosdij 127
Saint-Gervais, kathedraal te Soissons 57, 210
Saint-Martin-des-Champs, priorij 52
Saint-Médard 9, 12-15, 19, 22, 39, 55, 57-58, 62, 74, 102-103, 105, 107, 123-129, 131, 133-135, 140-142, 144-148, 150, 155-156, 158-159, 161, 164, 174, 177-178, 184, 205-207, 209, 221, 223, 227-228, 230, 236, 238-241; zie ook Arnulfus, Odo, Pontius, Reynaldus
Saint-Omer 15, 51, 59, 118, 121, 188, 191-193, 196, 224, 239
Saint-Ouen, abdij 128
Saint-Quentin 126
Saint-Riquier 34, 45, 72-74, 81, 204, 206, 229, 230, 232
Saint-Thibault-lès-Fismes, abdij 138
Saint-Vincent, abdij 147
Sambregouw 126, 127

Sammarthani, D. 19
Sanderus, A. 73
Sarolta van Hongarije 98
Sarracenen 135
Sauve Majeure, abdij 63, 123, 147, 149, 150, 237, 239
Scarpe, rivier de 78, 137
Schelde, rivier de 9, 78, 79, 84, 85, 88-91, 122, 123, 195, 220
Scythen 231
Sebastianus 141
Sedan 126
Sens 162, 173, 174, 178, 179; zie ook Daimbertus, Petrus, Richerus
Siegfried 158
Sigebert van Gembloux 20, 86, 87
Sigebert II 141
Simon van Crépy 57, 74, 108-111
Simon van Vermandois, bisschop van Noyon en Doornik 53
Sint-Martinuskerk in Doornik 136
Sint-Augustinus, abdij 128
Sint-Donaaskapittel te Brugge 225
Sint-Donaaskerk te Brugge 117
Sint-Pietersabdij te Gent 89
Sint-Pietersabdij te Oudenburg zie Oudenburg
Sint-Pieterskerk te Oudenburg zie Oudenburg
Sint-Pieterskerk te Rijssel 191
Sint-Salvatorabdij te Ename zie Ename
Sint-Sophiakerk van Saint-Médard 141
Sint-Truiden, abdij 93, 97
Sint-Walburgkerk te Oudenaarde 86, 88
Sint-Winoksbergen, abdij 28, 190-192, 202, 204; zie ook Drogo, Ermengerus, Ingelbertus, Manasses
Soissons 9, 10, 12-16, 19-20, 29, 50, 52-53, 55-56, 58, 61, 72, 75, 103, 107, 123-126, 129, 131, 138, 140-141, 150-151, 157-159, 161, 165, 169, 175-189, 195, 208-209, 211, 213, 221-223, 225, 227-228, 240-242; zie ook Adelaïde, Adelardus, Anserus, Bandaridus, Chlotarius, Drausius, Gildardus, Henricus, Ingelramnus, Jan, Joslenus, Nivelon, Onesimus, Principius, Tedbaldus, Ursio; Saint-Médard, Saint-Gervais
Sophia, hertogin van Hongarije 95, 97-99
Sophia, dochter van koning Géza van Hongarije 98-99
Spanje 135
Stefan I, graaf van Champagne 164
Stefan, koning van Hongarije 98
Stefan-Hendrik, graaf van Blois 165, 167, 187
Stracke, J.D. 18, 45, 46, 66-69
Sulpicius Severus 32
Surius, L. 17, 18, 44, 46-48, 54, 65, 66, 69, 91, 157, 236
Sybilla van Porcien 184
Synadene van Hongarije 98

Tancred van Hauteville 114
Tedbald I, graaf van Blois en Champagne 14, 161, 164-168, 172-173, 176-178, 180-182, 185-188, 191, 210, 236, 239
Tedbald II, graaf van Champagne 166
Tedbald van Nantheuil-le-Haudouin 74, 223
Tedbaldus van Pierrefonds, bisschop van Soissons 142, 157, 159, 161, 180, 181, 184-186, 236
Tedbaldus zie Thibaud van Provins
Terwaan 9, 17, 20, 42, 115, 162, 189, 190-194, 200, 203, 204, 211, 218, 223, 240, 241, 243; zie ook Arnulfus, Drogo, Eustache, Gerardus, Hubertus, Johannes, Lambertus, Milo
Thécon 150
Thibaud van Provins 107, 108, 137, 138, 240
Thidenghem zie Tiegem
Tiburtius 141
Tiegem 9, 11, 77, 90, 91
Torhout 195-197, 232
Tours 108, 124, 164, 186; zie ook Arnulfus, Martinus, Reinaldus
Troyes 164, 167, 178, 223
Trudbert 57, 103

Urbanus II, paus 40, 217, 225
Ursio, bisschop van Soissons 14, 161, 169, 177, 179, 181, 183, 185, 187-188
Ursmarus 197, 206, 208
Utrecht 116, 117, 129, 239

Valenciennes 78, 85
Valois 74, 165; zie ook Raoul
Vaucelles, abdij 51, 54
Venantius Fortunatus 43
Verdun 78, 191
Verlinden, C. 113-115, 117, 119
Vermandois 141; zie ook Herbert de Oude, Herbert, Hugo van Crépy, Simon van Crépy
Vertus 176, 179
Vesle, rivier 138
Veurne 86, 153, 195, 199
Vexin 165
Vicenza 108, 137
Victor II, paus 79
Vienne 82, 172, 176, 190, 240, 241; zie ook Gui, Gunthardus, Warmundus
Vikingen 29, 141, 158-159, 162; zie ook Denen
Vinceredium 126
Vitry 166
Viviers 230
Vlaanderen passim
Vlie 116
Volkegem 219, 220

Walburg 86-88
Walfridus van Bedum 29
Walram van Limburg, hertog van Neder-Lotharingen 92

Walter van Bierbeek 51
Walter Daniel 31
Walter van Mortagne, kastelein van Doornik 218
Walter, zoon van Raoul van Valois 110, 166
Warlop, E. 89
Warmundus, aartsbisschop van Vienne 176, 190-191, 240, 241
Willem van Aquitanië 200
Willem Busac 177-178
Willem Clito 100, 121, 232
Willem van Champeaux, bisschop van Châlons-sur-Marne 172, 214, 216
Willem van Normandië, koning van Engeland 74, 78, 81, 119, 158, 163-164, 178, 200, 232
Willem, Lange (Torhout) 201, 232
Willibald 86
Winnebald 86
Worms 172
Wulsi van Evesham 139

York 157

Zacharias 155
Zeeland 78